

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीभक्ति
ग्रन्थमाला

ग्रन्थाङ्क २६

श्रीहरिरायजीमहाप्रभुजीविरचित

४१ बृहत् शिक्षापत्र

मूल श्लोक, अने श्रीगोपेश्वरजीकृत व्रजभाषा

टीकानुसार गुजराती अनुवाद साथे

अनुवादक —

तृतीयावृत्ति

सुन्दरलाल मणिलाल

प्रत ४०००

वी. ए. एलएल वी वकील-भरूच.

श्रीकृष्णाब्द }
५१५२

दुस प्रत ७०००

{ श्रीवक्रभानुद
४५०

स पत १९८४

सने १९२८

(सर्व हक प्रकाशके स्वाधीन राख्या छे)

प्रकाशकः—लल्लुभाई छगनलाल देसाई

व्यवस्थापकः—“श्रीभक्तिग्रन्थमाला” कार्यालय.

न. ११०, रीचीरोड—अमदावाद

न्ये७७५२—३.५—००

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથની પાંચ વરસે બીજી આવૃત્તિ ડાખાવવાનો પ્રયત્ન આવે છે કુરોપી સહાનુવિમ્બ વખતે કામગીની અસાધારણ મોંઘવારી હતી તેમજ ડાખામણી વજેરેની પણ સખત મોંઘવારી હતી. એવા કારો કરીના પ્રયત્ને બીજા મોટા ડાખખાનાં પુસ્તકો અપતાં ન હતાં તે વખતે સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો ડાખાવવાની અવવત્કાથી મે કમર કસી હતી મારાં વરસથી અત્યાર સુધી ૪૬ મ યો ડાખા ડે તેમાંથી ૪૦ ગ્રંથ તેા એવી સન્નગ મોંઘવારીમાં ડાખાવેલા છે જેથી તે પુસ્તકો કીમતમાં મોંઘા પડે છે ૬૯ મારી પાસે રૂ ૨૫૦૦૦) હેટલાં પુસ્તકોનો મોટો ભયો પડેલો છે. બાજ મહાનબાકુ, ઝોડીસખર્ખમેરે ખરવથી પહેાંચી સમતું નથી તેથી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ કહાડવાનો વિચાર નહેવો પરંતુ ધણુ વેખ્ણવોની સલાહથી તેમજ મારા મિત્રોની ફરમાસથી આ કિષ્ટાવત્ત જેવો ગ્રંથ તમારે નડાની બીજ-કુસ આશા સિવાય ડાખાવી ગવડ કરવો" એમ વાર વાર લાણુ થયું તેથી તે અવવડોવાની ડખખને આધીન થઇ બીજી આવૃત્તિ ડાખાવી કી રૂ ૧૧) રાખી છે તેમા કઈ પણ નડાની આશા રા ખીજ નથી. (પરંતુ પઘતર કરતાં ઝોડીજ કીમત રાખી છે) વિનિતિ છે કે જલદીમાકક થયો તેા સત્વર ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રસબ પ્રસ થાજ એજ વિનિતિ,

મીના થજનો પારોત્સવ, સ ૧૯૮૩ માય કુખ્ણ છે. સક્ષુભાઇ ડગનલાલના જન્મકીકુખ્ણ.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથ પુષ્ટિમાર્ગના સમમ સિદ્ધાન્તથી કારેલો છે તેથી તે એટલો જયો લોકપ્રિય થઇ પડ્યો છે કે તેની બે દબાર નાજ એક વરસમજા ખપી ગઇ છે ને ત્રીજી આવૃત્તિ તત્કાળમાં જ કહાવવી પડી છે.

આ પુસ્તક પઘતર કરતાં પણ ઝોડી કીમતે વેચવામાં આવે છે જેવું મન્નદક નથી સદસા વાંચોા હતી ગઈ એ તેા નિર્વિવાહ છે અને તેથી અમારી વિનિતિ ખાનમાં લેઇ નીચેના મુદરયોએ પ્રસ્તાવનો વડેલોા ફેલાવો થાજ તેવલા મારે કીમતી મદદ કરી છે.

૧ અમલાવાની મીપુષ્ટિમાર્ગીવેખ્ણવજાસજાના મનીઓ પ્રી. જોલાલ મોવર્ધનલાસ કાક એમ. એ. તથા પ્રી. સાંજીવદ જેમલાલ કાદ એમ. એ. એમનેા આભારી હું કે જેઓએ મારી વિનિતિ લખામાં લેઇ કેટલીક નાજો આપી કીમતે વેચાવી નાખી છે.

૨ સ્વ. દરજખનલાસ ૫ પુરોત્તમલાસ ૫૨૨૬ મના ફરીઓ સિવાનજાદાદુર દરિલાલ લેલાકુખ્ણ ડથા શેા મેલીલાલ મોવિલાસે ખણુ એજ પ્રમાણે આપી કીમતે કેટલીક નાજો વેખ્ણવોમાં વેચાવી છે તેમજ આ વખતે પણ તેમણે અમારી વિનિતિને સ્વીકાર કર્યા છે.

૩ મુંગમના અવવડીવ શેા સદમીલાસ બીમજી (લાલા)એ પણ કમર કસી વેખ્ણવોને જોખ કરો કે " આ એજ ગ્રંથ અમલ છે તમે વાંચશો તેા તમામ લાજો ફર થઇ જયો અને તમે આમડી વેખ્ણવ જતી જયો જરૂર વાંચજા જેવું છે " એમ સમજવો દગરેક નાજો વેખ્ણવોમાં ફેલાવી લખી આ વખતે પણ તેમણે અમને આગી રીતે મદદ કરવાનું ઉપરના મુદરયોએ વચન આપ્યું છે.

આ પ્રકારે અમને મદદ કરી મન્નપ્રકાશનલાસા સાંપ્રદાયની મદાસેવા જાળવી છે એમાં જરાય શકા નથી તેથી તેઓને ઉપકાર માનું હું.

આનું અનુકરણ બીજા વેખ્ણવો કરે તેા આ ગ્રંથની એક લાખ નકસો વેખ્ણવોમાં વચાવી થાજ આ દિકા વરસ આલોાનું ખાન જેમવા મારી નાજ કરજા છે.

બાકયા યાજ ૧૧
[ડગ એલાલો]
મ ૧૯૮૪
અમલાવાદ.

લી લાલાનુલાસ
સક્ષુભાઇ ડમનલાન રેશાડના
જન્મકીકુખ્ણ

પ્રસ્તાવના.

શ્રીહરિરાયજીકૃત બૃહત્ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ બૃહત્ શિક્ષાપત્ર નામનો ગ્રન્થ સર્વ વૈષ્ણવોની જાણપરે લાંબા સમયથી આવેલો છે એ ગ્રન્થ ભગવદ્વાર્તામાં અતિશય ઉપયોગી છે. કારણ કે એ ગ્રન્થમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, વગેરેનાં પ્રમોણ સહિત દર્શાવવામાં આવ્યા છે, એ સિદ્ધાન્ત પણ એવી સરલ ભાષામાં તેમજ સચોટ દષ્ટાન્તથી સમજાવવામાં આવ્યા છે કે તેથી વિદ્વજ્ઞનો તેમજ સામાન્ય કુદ્ધિના વૈષ્ણુવવર્ગને રસ પડ્યા વિના રહે નહિ શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપત્રમાં સરલ, મૃદુ તથા રસિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત પ્રમેયની દષ્ટિથી પ્રકટ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી જાણે પોતાના ધરમાં આવતા અન્તરંગ ભગવદીયોને ખોધ ન કરતા હોય એવું પ્રત્યેક પત્રના શ્લોકો વાચતા માલમ પડી આવે છે આ શિક્ષાપત્રના ૪૧ પત્રમાંથી ગમે તે કાંઈ પત્ર વાંચો તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવાત્મક માર્ગની છાપ વાંચકના મન પર પડ્યા વિના રહેશે નહિ, અને તેથીજ ગ્રન્થનું નામ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ 'શિક્ષણ આપે એવા પત્રો' એમ સર્વ પ્રકારે યોગ્યજ છે જે કે શ્રી હરિરાયજીનો ઉદ્દેશ પ્રચલિત દન્તકથા પ્રમાણે પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહ-ભગના તીવ્ર દુઃખમાં શિક્ષાપત્ર મોકલી આપી આશ્વાસન આપવાનો હતો અને ખરેખર, શ્રીગોપેશ્વર-જીએ ગૃહભગના દુઃખમાં જ્યારે એ પત્રોમાના પ્રથમ પત્રનું મનન કર્યું, અર્થાત્ પોતે પ્રપચનું વિસ્મરણ કરી ભગવત્સેવામાં આસક્ત થયા. એજ પ્રકારે આધુનિક જીવોપર સાસારિક-પ્રાપચિક દુઃખો ધારવાર આવી પડે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી તેવા સમયમાં પણ વૈષ્ણુવો પણ જે શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રોનું મનન કરે તો નિશ્ચય પોતાનું દુઃખ ભૂલે અને પ્રજુસેવામાં તત્પર થઈ રહે, એમાં સંશય નથી. શ્રીગોપેશ્વરજીને આ પત્રોથી આશ્વાસન મલ્યુ એટલુંજ નહિ પણ પોતે એ શિક્ષાપત્રોના સસ્કૃત શ્લોક પર વ્રજભાષામાં વિવેચન કરી સર્વ વૈષ્ણુવ સુષ્ટિને લાલ આપ્યો છે. લાંબા સમયથી શ્રી હરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, ચૌરાશી વૈષ્ણુવોની વાર્તા, ૨૫૨ વૈષ્ણુવોની વાર્તા સાથે ભગવદ્વાર્તા તરીકે, વૈષ્ણુવ મંડલી-ઓમાં વ્યાપ છે. વૈષ્ણુવસમાજમાં શિક્ષાપત્રની લિખિત પ્રત માલમ પડ્યા વિના રહેતી નથી એજ આ ગ્રન્થ એવો અમૂલ્ય અને પ્રિય થઈ પડ્યો છે તેનો પુરાવો છે. શ્રીહરિરાયજીના ૪૧ શિક્ષાપત્રો છે, તેમાં ૪૧૪ સસ્કૃત શ્લોક છે પ્રત્યેક શ્લોકના ભાવાર્થ તથા એનાં રહસ્ય ઉપર લંબાણથી વિવેચન શ્રીગોપેશ્વરજીએ વ્રજ ભાષામાં કર્યું છે મૂળ સસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષા ટીકાની આંવૃત્તિનું મુદ્રણ શ્રીમદ્ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શ્રીસુખોધિનીસમાદરા કરાવ્યું છે આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણુ-વૃન્દનો ધણો ભાગ સસ્કૃત તથા વ્રજભાષા સમજી શકતો નથી, એવા વૈષ્ણુવો મૂલ સસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષાનું વિવેચન સમજી શકે એના ઉદ્દેશથી ગુર્જરી ભાષામાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવામાં શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોનું નિયમપૂર્વક પર્યાલોચન થવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રારમ્ભ કરવો જોઈએ એ સરલ માર્ગ છે. આવો પ્રચલિત મત મૂકે તે તો સત્ય લાગે છે

ગ્રન્થના કર્તા શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર તથા વિવેચન કરનાર શ્રીગોપેશ્વરનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના સાધનો પ્રાપ્ત થતા નથી શ્રીહરિરાયજી જેવા પવિત્ર મહાતુલાવી ગૌરવામિશ્રીનું સંપૂર્ણ જીવન-ચરિત્ર લખાય તો આપણને અલભ્ય લાલ યાય આ સ્થિતિમાં વે શા સ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપ-ત્તરામ એમ એ, કેકન દાલેજના સસ્કૃતના પ્રોફેસર સાહેબ તરફથી મૂકે શ્રીહરિરાયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાના સમ્બન્ધમાં જે કંઈ હકીકત પ્રાપ્ત થઈ તે માટે હું તેમનો સર્વથા આભારી છું.

આ અનુવાદના ઉત્તેજક રા રા મૂલચન્દ તુલસીદાસ તેલીવાળા ખી એ એલ્ એલ ખી, વડોદરા તથા પ્રકાશક રા રા લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈને ધન્યવાદ ઘટે છે

નાગાયજી દહેરાની ખડકી
ભરૂચ

લી દાસાનુદાસ,
સુન્દરલાલ માણુલાલ,
ખી એ એલ એલ ખી, વડોદરા

ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશી, સવત ૧૯૭૧

ઉપોદ્ધાત

(૧) આ શિક્ષાપત્રો કૃમ લખાયા ?

એક સમય શ્રીહરિરાવજી પરદેસ પધાર્યા હતા. ત્યારે એમના નાના ભાઈ શ્રીત્રિપેશ્વરજી ધરમાં વહુજીવદિત ભગવત્સેવા કરવામાં નિમગ્ન હતા. એવી આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે કે શ્રીત્રિપેશ્વરજીનાં વહુજી શ્યામ સુમત્રમાં લીલામાં પધારસે એમ શ્રીહરિરાવજીએ પ્રથમથી જ્વલ્યું. શ્રીત્રિપેશ્વરજી શુદ્ધભગવતી લીલા-વેદનાપી લૌકિક દુઃખથી ભગવત્સેવાથી નહિમુજ મશે અને તેમ યાગ તે મોગ્ય નહિ એમ સમજી શ્રીહરિરાવજીએ એક પછી એક શિક્ષાના પત્રો શ્રીત્રિપેશ્વરજી ઉપર પરદેસથી મોકલવા માંડ્યા. શ્રીત્રિપેશ્વરજી તે એ પત્ર વાંચતાજ નહિ. ભગવત્સેવા કરવા જેવા પત્રો આવે કે તુરતજ મોખમાં નાખી મૂકતા. આખરે શ્રીત્રિપેશ્વરજીનાં વહુજી લીલામાં પધાર્યા અને શ્રીહરિરાવજી ધારતા હતા તેમ શ્રીત્રિપેશ્વરજીનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં ન રહ્યું ત્યારે એક સેવક વૈષ્ણવ દરજીવનદાસને શ્રીત્રિપેશ્વરજીએ તુરત પ્રાર્થુ કે શ્રીહરિરાવજીના પત્રો આવે છે કેમ ? ત્યારે દરજીવનદાસે મોખમાં રાખેલા પત્રો કાઢ્યામાં તેમાંથી શ્રીત્રિપેશ્વરજીએ એક પત્ર કાઢાયો તે પ્રથમ પત્ર નીચેના. એ પ્રથમ શિક્ષાપત્ર વાંચતા / શ્રીત્રિપેશ્વરજીના ચિત્તને આશાસન મળ્યું, લૌકિક દુઃખ ભૂલ્યા અને પ્રભુની સેવામાં તત્પર થયા એમ પોતે જા પત્રો શ્રીહરિરાવજીના આજ્ઞા હતા તે વાંચ્યા, તેનું મનન કર્યું વચ્ચાણમાં પ્રત્યેક પત્રના પ્રત્યેક શ્લોક ઉપર વિવેચન કર્યું. શ્રીહરિરાવજી પ્રત્યેક પત્રના પ્રારંભમાં યુષ્ટિમાર્ગિય સમ્પ્રદાયનું મૂક રહ્યા સમજાવે છે અને જનનના શ્લોકમાં જ્વલિત પોતાના પર સમ્મ પી જગત જાગતો લખે છે. શ્રીહરિરાવજીએ જા શિક્ષાપત્રો પરદેસથી શ્રીત્રિપેશ્વરજીને મોકલ્યા પણ જ્યારે એમને માલમ પડ્યું કે શ્રીત્રિપેશ્વરજીએ એક પછી પત્ર વાંચતા નથી ત્યારે જા પત્રો લખી વધુ પત્રો લખવાનું નાંખ કર્યું ને વધુ પત્રો લખ્યા હોત તો તેમાંથી આપણને પણ વધુ જાણવાનું મળત. આ આખ્યાયિકા કેટલોક અંશે સત્ય હશે પણ ખરી. જતાં એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીત્રિરાવજીના પત્રો પરદેસથી સરૂત આપના કામકાજના પ્રસંગમાં પત્રો મોકલવા અને તેમાં શિક્ષા-બોધદાયક વચનાયુતો લખતા.

(૨) શિક્ષાપત્રમાંથી પ્રાપ્ત થતાં સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ—

જ્ઞ પ્રવચનાં પ્રત્યેક સ્થાને દૈન્યભાવ, નિ સાધનતા, શીવજીવ્યાધીરના ચરણકમલનો દહ જામવ કરણુ ભાવના તથા નિવેશનનું જનુસન્ધાન-વારવાર ઉપદેશો હો શ્રીહરિરાવજી જ્ઞ શિક્ષાપત્રો લખતાં લખતાં ભગવદિપ્રયોગથી જ્ઞાનિમાં ઝીવા તો નિમગ્ન થઈ જાય છે કે પોતે વિપ્રયોગનાજ ઉત્તારો કાઢવા જાય છે. આજીવના શિક્ષાપત્ર લખતાં લખતાં પોતે કહે છે કે જ્યાં છે તે વચ્ચેનિ ! જ્યાં છે તે જ્ઞવ્યાસવર્ગ યોગર્થન પર્વત ! જ્યાં છે તે શીવમુનાજીના નિકુળે ! વચ્ચાકોતેને આકર્ષતા તે નેજુરવો જ્યાં છે ! જ્યાં છે તે લીલાધર કુમો ! જ્યાં છે તે વેજુરવનું જ્ઞવજુ કરનારા પશીચો ! જ્યાં છે તે શીવમુનાજીની રમજુરેલી ! છતાંદિ વચનો પ્રશુનિચનને જ્ઞે શ્રીહરિરાવજીની જ્ઞવી લીલા આર્તિ હોતી તે સિદ્ધ કરે છે શ્રીહરિરાવજી પોતે વિપ્રયોગનો-તાપાક્ષીસનો જ્ઞનુભવ કરતા પ્રશુનો વિપ્રયોગ એ પરમ દુઃખ છે એમ પણ પોતે ઉપદેશ કરે છે. કલિકાલમાં શીવજીવ્યાધીરજીના જ્ઞનન્ય તરીયો દુર્લભ છે સર્વત્ર દુઃસન તથા જ્ઞન્યામય આપક જઈ પડે છે જ્ઞનોતો નથી સમય કેવલ ઉદરપોષણુ કરવામાંજ આજ્ઞો જાય છે એ જ્ઞેકને પોતે જિનન જઈ ઉપદેશ કરે છે કે—

જ્ઞર્થિ—તરીયો કેવલ ઉદરપોષણુમાં જ તત્પર જઈ રહે છે તે મોગ્ય નથી શું જ્ઞપાનિધિ પ્રશુ નિજ સેવકાનું ઉદરપોષણુ નહિ કરશે ! આ શ્લોકમાં પોને સપોસ કરે છે કે જે જ્ઞવો તમારા ઉદર પોષણુ સમ્મન્થી ચિન્તા થા કરો પ્રશુ નિજસેવકાનું ઉદરપોષણુ તો કરશે / કરશે ! આમ પ્રશુમાં જ્ઞતિ વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે વળી પોતે કહે છે કે આ કયાક કાજ આવી પહોંચ્યો છે કે જેણે સમ્મનોની

સર્વે મતિ પણ હરી લીધી છે, આ સ્થિતિમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ કાલના પણ કાલ એવા શ્રીગજબીશને શરણુ જવું' આ પ્રકારે પોતે કલિકાલમા શક્ય એવા શરણુમાર્ગનો ઉપદેશ કરે છે. વળી પોતે કહે છે કે ' ભક્તિમાર્ગમા પ્રભુકૃપા એજ પરમ કારણુ છે.' સ્વકીયોનું-સ્વકીય-નિજ ભક્તોનું ઐહિક તેમજ પારલૌકિક પ્રભુજ કરતા બાબ્યા છે, કરે છે તથા કરશે એમાં સશય નથી, છતા પણ જીવ નિજદોષથી પ્રયત્ન કરે છે એ અજ્ઞાનની પણ પ્રભુ ક્ષમા આપે છે (જુઓ શિક્ષાપત્ર ૨૬-૧) આમા ભક્તના લૌકિક તથા પારલૌકિક કાર્યો પણ પ્રભુ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પોતે ઉપદેશ છે વિપયાદિકનો અનાદર કરવો ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વનો નિગ્રહ કરવો, સમર્પણુનું અનુસન્ધાન કરવું, દુ સગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો, તથા સત્મંગ કરવો એમ સ્થલે સ્થલે પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવદ્ભાવરૂપી નિધિનું સરક્ષણુ કરવા લૌકિક દુ સગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને લૌકિક દુઃસગરૂપ વા અન્યાશ્રયરૂપ જલનો સમ્મન્ધ થાય તો તે અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે -અર્થાત્ તે ભગવદીય બહિર્મુખ થાય છે. તેથી દુ સગથી બચવા કેવા પ્રકારના ભગવદીયનો સત્સગ કરવો. તેના ગુણુ તથા દોષનું વિવેચન પોતે કરે છે એવા તદીયો બે દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનુ સેવન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાઈજી તથા શ્રીગોકુલનાથજીના ગ્રન્થોનુ પરિશીલન કરવાનું કહે છે. પ્રભુ રસરૂપ છે, એ રસ દ્વિવિધ છે સયોગરસ તથા વિપ્રયોગરસ સેવાસમય સયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવો. જેમ વ્રજભક્તોને ગોચારણુમય પ્રચુના તીવ્ર વિપ્રયોગનો અનુભવ થતો તેમ વિરહભાવના કરવાનું પોતે ખિન્ન પામે છે લૌકિક કાર્યોમા અતિશય વ્યાવૃત્ત ન થવું એવી વ્યાવૃત્તિમા પણ ચિત્ત શ્રીહરિને વિષે રાખવાનું કહે છે અર્થાત્ ભગવાનથી બહિર્મુખ ન થવાય કાઈ પણ પ્રકારે ભગવત્સખન્ધ સાચવી રખાય તેને માટે સાવધાન થવાનો ઉપદેશ કરે છે વળી પોતે કહે છે કે પ્રભુની પાસે લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિને માટે પ્રાર્થના ન કરવી કારણુ કે પ્રભુ તો સસારના વૈરી હોઈ લૌકિકમાં નિજ ભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત થવા દેશે નહિ. નિજભક્તોને સસારમાથી નિવૃત્ત કરવા એમનું લૌકિક કાર્ય તો પ્રભુ સિદ્ધ કરશે નહિ આથી અતિશય લૌકિકાસક્તિ પ્રભુને રુચતી નથી એમ સમજી વૈષ્ણવે લૌકિકમા આસક્ત થવું નહિ અશક્ય કાર્યમા વા સુશક્ય કાર્યમા સુખમા વા દુઃખમાં, ભગવદ્દિશ્ચાનું અવલમ્બન કરવું. પ્રસુને વિષે શુદ્ધ ભાવ રાખવો અષ્ટાક્ષરમંગ્લનો જપ કરવો વૈષ્ણવોનું આધાન કરવું પ્રભુપ્રતિ તથા શ્રીવલ્લભાચીશના ચરણુકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ ઉપદેશ આપ્યુંને શિક્ષાપત્ર તેમજ એમના અન્ય ગ્રન્થો વાચતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર:—

સંવત્ ૧૬૪૭-૧૭૬૭ શ્રીહરિરાયજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયા. શ્રીવલ્લભાચીશના દ્વિતીયકુમાર શ્રીવિકૃલ્લનાથજી થયા. તેમના તૃતીય લાલજી શ્રીગોવિન્દરાયજી થયા, તેમને ત્યાં શ્રીકલ્યાણુજી થયા અને શ્રીકલ્યાણુજીના સુતુ-પુત્ર શ્રીહરિરાયજી થયા, આ પ્રકારે વશપર પરાથી સેવારસ તથા કથારસનો અવિચિન્ન પ્રવાહ શ્રીહરિરાયજીને વિષે સિદ્ધ થયો હતો, એટલું જ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીને ધ્વજસમ્મન્ધ પણ શ્રીગુસાઈજીના ચતુર્થલાલજી વયોવૃદ્ધ તથા મહાનુભાવી શ્રીગોકુલનાથજીદ્વારા થયું હતું શ્રીગોવિન્દરાયજીનો વશ અન્ય લાલજીના વંશ કરતાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો હતો અને તેથી શ્રીહરિરાયજીને સમ્પ્રદયાના ધુરન્ધર વિદ્વાન વયોવૃદ્ધ તેમજ ભાવનિમગ્ન એવા ચતુર્થ રાજકુમાર શ્રીગોકુલનાથજી દ્વારા ધ્વજસમ્મન્ધ પામવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો શ્રીગોકુલનાથજી એક વિરલ મહાનુભાવી, ભગવદ્ભાવનિમગ્ન તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાઈજીના ગ્રન્થોનું નિરન્તર પરિશીલન કરતા એવા ગોસ્વામીશ્રી હતા (જુઓ, શ્રીગોકુલેશજીનું જીવનચરિત્ર) અને એમના સમ્મન્ધમા આવેલા તત્કાલીન શ્રીહરિરાયજીપર એમની છાયા હોય એ સંભવિત છે. શ્રીહરિ-

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતાં કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભકતો ધ્યાણથી વા અન્ય
ત્રૈવિલ્યુકથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ઇતિશ્રીમા 'હૃત્તિશ્રીહરિદાસાવિરાષિતમ' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણધજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત અન્યોનું પયાલોચન કર્યું અને
એ અન્યો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર અન્યો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં 'નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવળધીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કર્તવ્ય. ૧ થી ૧૭	૨૨	સત્સંગશ્રી ભાવ પોષણ. ૧૫૯-૧૬૧
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭-૨૮	૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧-૧૬૭
૩	દુઃસગતું સ્વરૂપ ૨૮-૩૭	૨૪	કૃપાળ કરણ છે. ૧૬૭-૧૭૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપમાન. ૩૭-૫૫	૨૫	શ્રીમદાચાર્યચરણનિષ્ઠા. ૧૭૧-૧૮૩
૫	શરણ, કૃપા, કૈન્ય. ૫૫-૬૦	૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩-૧૮૬
૬	દૈર્ઘ્ય રક્ષણ. ૬૦-૬૯	૨૭	ચાલીસ બાધકા ૧૮૬-૧૯૩
૭	લોકવેદસાગ ૬૯-૧૭૩	૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩-૨૦૨
૮	દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩-૭૯	૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણહેતુ ૨૦૨-૨૦૫
૯	પ્રેમાસકિતબ્યસનસ્વરૂપ. ૭૯-૯૪	૩૦	છ સાધનોના વિચાર ૨૦૫-૨૧૧
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૯૪-૯૮	૩૧	વરણવિચાર. ૨૧૧-૨૨૧
૧૧	ચાર કર્તવ્ય ૯૮-૧૦૧	૩૨	કેવળ હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧-૨૨૭
૧૨	સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧-૧૦૮	૩૩	નિ સાધનતા ૨૨૭-૨૩૧
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮-૧૧૫	૩૪	એ ભકિતનું નિરૂપણ ૨૩૧-૨૪૦
૧૪	ચાર લક્ષણ ૧૧૫-૧૧૮	૩૫	વિગ્નતીયસંગત્યાગ ૨૪૦-૨૪૫
૧૫	સ્મરણ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮-૧૨૩	૩૬	બલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫-૨૫૨
૧૬	ચિ તાત્યાગ ૧૨૩-૧૨૭	૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨-૨૫૭
૧૭	ભાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭-૧૩૩	૩૮	વ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭-૨૬૪
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩-૧૪૨	૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા ૨૬૪-૨૬૭
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણ. ૧૪૨-૧૪૬	૪૦	સ્વદુ અભિવેદન, ૨૬૭-૨૮૦
૨૦	સત્સંગ, દુઃસગત્યાગ ૧૪૭-૧૧૫,	૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ, ૨૮૦-૨૮૫
૨૧	ભાવસ રક્ષણ ૧૫૫-૧૫૯	૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫-૨૮૮

રાવજીના મન્દિરમાં જે અતિલગ્ન પ્રવેશન થયું તેના પછી એક કારણે હોઈ શકે. શ્રીહરિરાવજીનો પ્રાદુર્ભાવા સવત્ ૧૬૪૭ ના જાદવદ માસના કૃષ્ણપક્ષની પચ્ચમીને દિવસે થયો હતો, એજોત્રી લગ્નમ્મ ૧૨ વર્ષ સૂત્રપર વિરાજ્યા એવો મત પ્રચલિત છે આ મત પ્રાચલ સત્ય હોવો જોઈએ કારણ કે શ્રીહરિરાવજીનું જીવન અતિલગ્ન સરલ હતું. ઉચ્ચ ભયવર્તમાવના, ભયવદ્ધિ પ્રયોગ-અજ્ઞા પોતે નિમગ્ન હતા. એમની મેદાહ પશુ નગર તથા મામની બહાર લોકિક વાતાવરણ પાંચન હરે એવા સ્થાન પર જન્માલમ પાસે જાવેલી છે. હાલ એમની સાત મેદાહ પ્રવર થાય છે (જુઓ "વિવિધ ધિલ તથા પદ્મસહ ભાગ ૧ લે. ") ૧ મીચોડુસર્ગ, ૨ શીતાવદારામાં, ૩ જ્ઞેસલમેરમાં જાવેલી છે ૪ મુજરાતમાં સાવલી મામમાં ૫ ધીરમાં અને ૬ જજીસરમાં છે ૭ મી મેવાડમાં શીતાવદારથી થોડે દૂર પીત્તનાર નામના ગ્રામ નજીક જાવી છે શ્રીહરિરાવજીના સુખમાન્ય શ્રીગ્રે-વર્ધનનાથજીને મન્દિરમાંથી શીતાવદારમાં-મેવાડમાં જવોના ઉપદવને લીધે પધરાવ્યા જણાય છે પોતે એક મન્દિરમાં જવનના ઉપદવનો નિર્દેશ કરે છે, તે ઉપદવ મેવાડ જાદવદાહનો મન્દિરમાં થયો હોય એમ માણુમ પડે છે વગી પોતે મન્દિરમાં વિરાજતા શ્રી ગોવર્ધનધર એવા ૬૬ નામનો ઉપગ્રામ વારવા કરે છે તથા એમની પૂર્વ વચમાં શ્રીગોવર્ધનનાથજી મન્દિરમાં વિરાજતા અને એમની ઉત્તરાવસ્થામાં શીતાવદારમાં વિરાજતા

(૪) શ્રીપુરોષોત્તમજી શ્રીહરિરાવજીના સંબંધાલીન હતા.

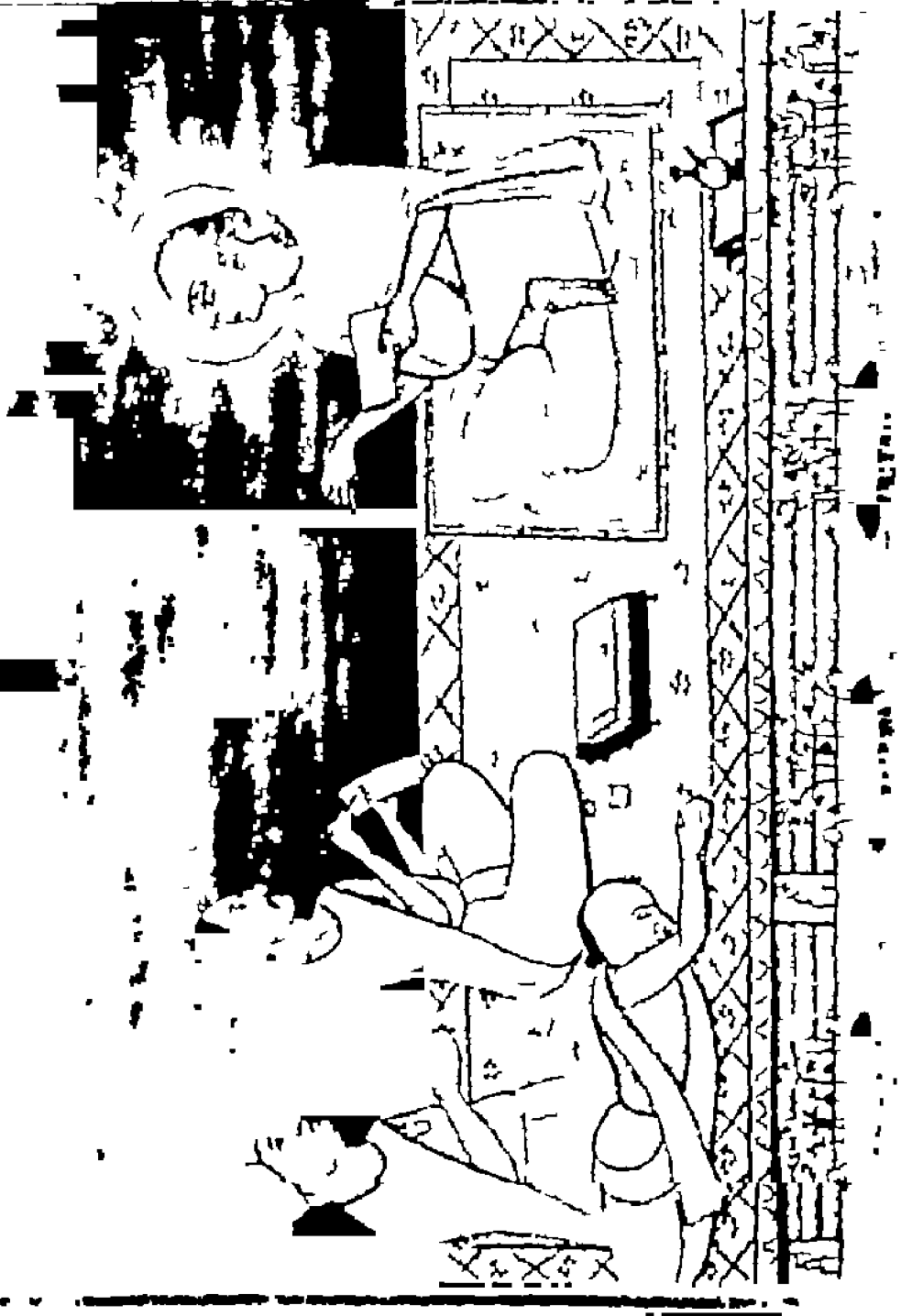
શ્રીહરિરાવજીની ઉત્તરાવસ્થા તે શ્રીપુરોષોત્તમજીની પૂર્વ અવસ્થા હતી શ્રીહરિરાવજીમાં ભગવદ્દિરહન જ્ઞાનના એવી તો તીવ્ર થઈ રહેતી હતી કે એમનું હૃદયન થતા જ જીવને સમ્યાત્ શ્રીગોવર્ધનધરજીનું હૃદયનો અનુભવ થઈ જતો. એમ કહેવાય છે કે શ્રીગોવર્ધનનાથજી-શીતાવજી જે પોતાને સ્વરૂપ પણ મમ થયો હોય તો તે શ્રીહરિરાવજીને જ્ઞાવતા (નિવેદિત કરતા) શ્રીહરિરાવજી જ્ઞાવસ્થામાં જિમનો વિરાજતા તે(સમય દરમિનનતવિજ્ઞા પશુ તરજી એવા શ્રીગોવર્ધન શ્રીપુરોષોત્તમજી શીતાવદાર પધાર જ્યારે ઉજ્જવલનો સમય હતો તેથી શીતાવજીને શ્રીગોવર્ધનનાથજીના નિવમાનુસાર મોજડીએ ખરી લકાર એ નહતું. પરંતુ શ્રીપુરોષોત્તમજી જે પ્રથમ જ ઘોછને સેવા સિમાર કરવા પધાર્યા હતા તેમજે જહુ ભાવર્ધન મન્દિરોતીથી ભયનેથી મોજડીએ શીજીને ધરવા દેવા તે સમયના તિજ્ઞાનિવમીને જાગ્રહ કર્યો. તિજ્ઞાનિવમી તમોજે મોજડીએ રાજમોગપવનત ધરવા દેવાની જ્ઞાતા જાપી. પરંતુ શ્રીપુરોષોત્તમજીને મન્દિરોતીનું હૃદયી મોજડીએ રાજમોગ પછી પશુ ઉત્થાપત પવનત ધરી રાખવા યુજ્ઞ પરિચારકને સમજાવ્યા જાં તેમ થયું મુજમાર શીતાવજીને જ્ઞાતા જાપા સમયસુધી મોજડી ધરાવવાની પરિમમ પડ્યો એવો વિજ્ઞા જ્ઞાજપરિજ્ઞત શ્રીગોસ્વામીને ન જાજ્યો. તેથી શીતાવજીને થોડે દૂર જિમનેરમાં વિરાજતા અને જાંતે સેવાદાર પ્રમુને સાધાધન-દાનુભવ કરતા શ્રીહરિરાવજીને આ વાર્તા જણાવી. શ્રીહરિરાવજી પો પ્રમુને પરિમમ ન પડે તેને જારે સ્વારી સદા તૈયાર રાખતા. શ્રીહરિરાવજીને જ્ઞાપ્ત થઈ સત્વર તે પધારી મોજડીએ વિજ્ઞવ કરી. શ્રીપુરોષોત્તમજીમાં જ્ઞાપ પાપિત્ત હતું, જ્ઞતાં શીતાવજી એમ શ્રીહરિરાવજીના જેની સાનુજ્ઞવતા જ્ઞાવતા ન હતા શીજી જ્ઞાજ્ઞાવિજ્ઞા એવી છે કે શ્રીહરિરાવજી ૧૬૬૫ સમજતા તેમજ મમ નવતા એક સમય શ્રીપુરોષોત્તમજીને શ્રીસુનોપિનીજી ઉપર પ્રહાલ જ્ઞાજ સદેહ પાયો અને તેથી પોતે જિનન થવા એમને જિનન થયેલા મેઈ એક ૧૬ જાહજે પૂજ્યું 'વાહ જાજ જિનન ૩૫ છે.' શ્રીપુરોષોત્તમજી એવું કારણ જ્ઞાપ્યું એકથે તે ૧૬૬૫જીએ કમુ જે જાપની મદેર હોય તો શ્રીહરિરાવજી પાસે મ્હે ? જવજુ કરું છે તે કું જાપને નિર્દેશ કરું' તે નિવેદનથી શ્રીપુરોષોત્તમજીનો સદેહ નિરવ થયો અને પોને એ જાપને ૫ થવા જાપેદ શ્રીહરિરાવજીને ૧૨ ૫૫ જેવા લોપાનુપ પવનત સૂત્રપર વિરાજી શુદ્ધ પુષ્ટિનું ઘન સ્વરૂપજામ જીને ૩૩ શ્રીહરિરાવજીની કૃપાથી અનેક વૈકુણ્ઠને મધુકાપનું ૧૫ મધું શ્રીગોવર્ધનનાથજી તથા

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભકતો સાહસ્યુ વા અન્ય
ત્રૈવિષ્ણુકથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ઇતિશ્રીમા કૃતિશ્રીહરિદાસાવિરાચિતમ્' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણુ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે. એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસામીજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત અન્યોનું પર્યાલોચન કર્યું અને
એ અન્યો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર અન્યો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવજ્રપ્રીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કૃત્તવ્ય ૧ શ્રી ૧૭	૨૨ ,, સત્સગથી ભાવ પોષણુ. ૧૫૯-૧૬૧
૨ ,, સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭-૨૮	૨૩ શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧-૧૬૭
૩ ,, દુઃસંગનું સ્વરૂપ ૨૮-૩૭	૨૪ ,, કૃપાળુ કારણુ છે ૧૬૭-૧૭૭
૪ ,, ભગવત્સ્વરૂપજ્ઞાન ૩૭-૫૫	૨૫ ,, શ્રીમદ્દાચાર્યચરણુનિષ્ઠા ૧૭૧-૧૮૩
૫ ,, શરણુ, કૃપા, કૈન્ય. ૫૫-૬૦	૨૬ ,, ભાવગોપન. ૧૮૩-૧૮૬
૬ ,, ધૈર્ય રક્ષણુ. ૬૦-૬૯	૨૭ ,, ચાલીસ વ્યાધકો ૧૮૬-૧૯૩
૭ ,, લોકવેદત્યાગ ૬૯-૭૩	૨૮ ,, વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩-૨૦૨
૮ ,, દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩-૭૯	૨૯ ,, શુદ્ધિરત્નરક્ષણુહેતુ ૨૦૨-૨૦૫
૯ ,, પ્રેમાસકિતબ્ધસનસ્વરૂપ ૭૯-૯૪	૩૦ ,, ૭ સાધનોનો વિચાર. ૨૦૫-૨૧૧
૧૦ ,, ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૯૪-૯૮	૩૧ ,, વરણુવિચાર. ૨૧૧-૨૨૧
૧૧ ,, ચાર કૃત્તવ્ય ૯૮-૧૦૧	૩૨ ,, કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧-૨૨૭
૧૨ ,, સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧-૧૦૮	૩૩ ,, નિ સાધનના ૨૨૭-૨૩૧
૧૩ ,, દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮-૧૧૫	૩૪ ,, બે ભકિતનું નિરૂપણુ ૨૩૧-૨૪૦
૧૪ ,, ચાર લક્ષણુ ૧૧૫-૧૧૮	૩૫ ,, વિભતીયસંગત્યાગ ૨૪૦-૨૪૫
૧૫ ,, સ્મરણુ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮-૧૨૩	૩૬ ,, જલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫-૨૫૨
૧૬ ,, ચિ તાત્યાગ ૧૨૩-૧૨૭	૩૭ ,, નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨-૨૫૭
૧૭ ,, સાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭-૧૩૩	૩૮ ,, વ્યાપિવૈકુઠવિચાર. ૨૫૭-૨૬૪
૧૮ ,, વિરહભાવના, ૧૩૩-૧૪૨	૩૯ ,, નિવેદનાનુસંધાનસેવા, ૨૬૪-૨૬૭
૧૯ ,, અષ્ટાક્ષરસ્મરણુ, ૧૪૨-૧૪૬	૪૦ ,, સ્વદુઃખનિવેદન, ૨૬૭-૨૮૦
૨૦ ,, સત્સંગ, દુઃસંગત્યાગ ૧૪૭-૧૧૫	૪૧ ,, સર્વસિદ્ધાતસ ગ્રહ, ૨૮૦-૨૮૫
૨૧ ,, ભાવસ રક્ષણુ ૧૫૫-૧૫૯	૪૨ ,, ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫-૨૮૮

भीतरतलवावाची
 खाणपुढी
 दिवाचढी गरिज
 धीरुण्णारलीला
 दिवाची वाणुव
 गरिजुडी.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥ श्रीगुसांइजी परमदयालवे नमः ॥

अथ श्रीहरिरायजीविरचित

॥ बृहत् शिक्षापत्र ॥

शिक्षापत्र १ लुं.

मूलम्:--सदोद्विग्नमनाः कृष्णदर्शने क्लिष्टमानसः ।

लौकिकं वैदिकं चापि कार्यं कुर्वन्ननास्थया ॥१॥

निरुद्धवचनो वाक्यसावश्यकमुदाहरन् ।

मनसा भावयोनित्यं लीलाः सर्वाः क्रमागताः ॥२॥

शब्दार्थः—जेतुं मन निरन्तर (अहन्ता भमताना असइ (दुष्ट) आग्रहथी) ઉદ્દેગ યુક્ત-ગ્લાનિ યુક્ત છે, જેતું મન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન નિમિત્ત કલેશ યુક્ત (ક્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થશે એમ આર્તિવાળુ) હોય છે, જે લૌકિક તથા વૈદિક કાર્ય પશુ અનાસ્થયાથી-કોઈ પેણુ બતતની આસ્થા રાખ્યા વિના (કેવલ લોકમાં દેખાડવાને માટે જ, લૌકિક અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ)-કરે છે, તથા જે વચનને નિયમમા રાખે છે, અને જે આવશ્યક (જરૂર હોય એટલા જ) વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરે છે એવા વૈષ્ણવે ક્રમપ્રાપ્ત પ્રભુની સર્વ લીલાની નિત્ય ભાવના કરવી. (૧-૨)

અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો લોકમાં દેખાડવાને જ કરવા એમાં ચિત્તની અતિઆસક્તિ વૈષ્ણવે થવા ન દેવી. શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિભક્તોતુ સક્ષણુ આપતા કહે છે કે-“ વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાક્ષેષુ નાન્યથા । ત્રૈણ્ણવત્ત્વં હિ સહજં તત્તોડન્યત્ર વિપર્યય ” અર્થ- તે પુષ્ટ ભક્તોમા લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ (વૈદિકત્વ કાર્યો કરવાપણુ) કપટથી લોકમાં બતાવવાને અર્થેજ હોય છે કેવલ વૈષ્ણવપણુ એમનામાં સહજ (કુદરતી) હોય છે એ વૈષ્ણવત્વ વિના અન્ય સર્વનોવિપર્યય છે ' અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો ક્ષાશા ત્યજ કરવા એમઅર્થે ' શબ્દાર્થમા' (કવચિત યાય છે પણ ઉપરનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે

વિવેચન.—અહંતા—હું કંઈક છું એવું અભિમાન—અને મમતા—આ ઠોકરે વસ્તુઓ મ્હારી છે એવું અભિમાન—આ બંને આમલ, દુષ્ટ છે એ અહંતા મમતાનો આમલ, મનને ઠોકરે વૈદિક કાર્યમાં આસક્ત કરી પ્રભુનું વિસ્મરણ કરાવે છે. આમ ઠોકરે વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તને આસક્ત થવા દઈએ તથા એ કાર્યોની અસિદ્ધિમાં કલેશ મુક્ત ચિત્તથી શ્રી કૃષ્ણના દર્શનાર્થે જઈએ તો આપણું (હવેનું) ક્ષિણ સુખ ભેદ, જ્ઞાનન્દરૂપ પ્રભુ ઉદાસીન થઈ જાય છે તેથી સામાજિક કાર્યો સિદ્ધ ન થાય વા બગડી જાય તો પણ મનમાં કલેશ ન કરવો. ઠોકરે વૈદિક કાર્યોને મનમાં તુલ્ય જણવા પ્રભુની સેવા સમ્મનની મર્ષો સિદ્ધ થાય તેમાં જ પ્રસન્ન રહેવું એ કદાપિ સેવા ન થાય તો મનમાં કલેશ રાખવો કે હું કેવો દુષ્ટ છું કે મ્હારાથી જાણે પ્રભુની સેવા ન થઈ શકી ? પુષ્ટિમાર્ગની જોવી રીત છે કે, મજબૂતો એ રીતે શ્રી કાકોરણની સેવા કરતા તે પ્રમાણે પ્રભુની સેવા પુષ્ટિ-માર્ગીય વેષ્ટવે કરવી. મજબૂતો શ્રી કાકોરણના સંયોગમાં સેવા કરતા તથા શ્રી કાકોરણના વિપ્રયોગમાં (જ્યારે શ્રી કાકોરણ જોવારણને અર્થે વનમાં પધારતા ત્યારે) ને જુગીત, મુગજીતમાં વર્ણવેલી પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરતા, ચિન્તન કરતા, તથા શ્રી કાકોરણ જ્યારે સન્ધ્યાસમય વનમાંથી મજબૂત પાછા ફરતા ત્યારે જ્ઞાનન્દથી એમનું (પ્રભુની) દર્શન કરતા હતા તેજ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય વેષ્ટવોએ પ્રભુની સેવાના સમયમાં સંયોગ-રસનો અનુભવ કરવો તથા અનોખરમાં શ્રી કાકોરણ સમ્મન પી કલેશ કરવો—વિમેઝર્તિ કરવી, શ્રી કાકોરણના સુખારવિન્દનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરવું સેવા સમય દેહાત્મક પુરોષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણનું દયન જ્ઞતિ જ્ઞાતુરતાથી કરવું પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો—ઠોકરે કાર્યો—કોઈમાં અપકીર્તિ દૂર કરવા જાતરવા, અને વૈદિક કાર્યો વૈદિક મર્ષોના પાલવા કરવા પરંતુ ઠોકરે વૈદિકમાં મન આસક્ત ન થવા તેવું મન જોઈ શ્રી કૃષ્ણમાં જ રાખવું સૂતકાદિ સેવા સમય અદિરની સેવા ન થઈ શકે ત્યારે ભાવથી માનસી સેવા કરવી—એમ મર્ષોના છે, કારણકે સૂતકીથી અદિર ઊવાઈ જાય છે (૧)

હાર એ છે કે જ્યારે જ્યારે સેવા દસનધિક ન જને ત્યારે પ્રભુના વિયોગથી ખારી રહેવું પ્રભુનું ચિન્તન, સ્મરણધિક કરવા વૃષ્ટું નહિ. ઠોકરે વૈદિક કાર્યમાં મનને એવું જાત ન થવા તેવું જે નથી શ્રીકૃષ્ણનું વિસ્મરણ થાય શ્રીકૃષ્ણસેવા સર્વથી પ્રધાન છે અને જન્મ મૂર્ત—શ્રી પુત્ર મૂક વિત્ત, જ્ઞાત, ઠોકરે વૈદિક કાર્યો—શ્રીકૃષ્ણસેવાના જાત છે શ્રીકૃષ્ણસેવા મુખ્ય છે ઠોકરે વૈદિક કાર્યો થાય છે

આપણા વચનનો નિશાધ કરવો એટલે આવરથક વચનનો જ ઉચ્ચાર કરવો. વિના કાર્ય અતિથય જોણવું નહિ સુખ્ય સિદ્ધાન્ત તો એ છે કે ભગવત્સમ્મન્ય વિના સર્વથા ન જોણવું, પરંતુ ઠોકરે વૈદિક કાર્યોથી વૃદ્ધસ્થાશ્રમમાં જોઈયા વિના જાલી શકે નહિ તેથી આવરથક વચનો જ જોણવાં એ વાણીનો નિશ્ચય હોય તો સુખરતા હોય ન થાય. જહું જોણવાથી ભગવત્કાવ દુષ્ટમાં સિંચર રહેતો નથી, વાણીકારા જહાર જતો રહે છે ભગવત્કર્મની આવી સૂદમગતિ છે, તેથી ભગવત્પ્રસન્ન વિનાના જ પ સર્વ પ્રસન્નમાં વાણીનો નિશાધ કરવો.

અનેક રથને ભટકવું એ મનનો ધર્મ છે ભગવાન વિન્યા જન્મ સર્વે સ્થાને પ્રમણ કરવાં મનને શ્રી કાકોરણની અનેક પ્રકારની અપાર લીલામાં કમાનુચાર આસક્ત કરવું, મનનો વેગ વાસુના વેગ કરવાં અધિક છે કોટિ ઉપાવથી પણ શિક્ષું શિક્ષાતું નથી.

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહા દેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીને ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીને અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે -“ પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુને ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતિકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે, તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે ગહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ, પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્દસવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃદ્ધભક્તમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિને

આપણા દેહથી બને તેટલી તેા અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલ્સ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલ્સ્ય ન કરતા જો આપણે આપણી કાલાથી સ્ત્રીકારણની સેવા કરીએ તેા તેા શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ સ્ત્રી કારણની સન્નુભ મઠ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ કરતાં જાટકે છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિવમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી 'જાટકી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' જોવો નિમમ રાખવેા. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિમમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના જાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિમમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિમમ સમજવુ કે 'મ્હારી ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી મ્હારી મુખ્ય ધર્મ તેા ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો ઘાસ કોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જો કેમ સમજાવે ?'

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો મત્ર સેવી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ જન્તાધરણ્ય તેમના ધર્મો સ્ત્રી પુત્ર મુદ્, જાસ. વિત્ત. જ્ઞાનોદ્ધ તથા પરલોક તથા પોતાનો જ્ઞાતમા-એ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જીવ પ્રભુમીકૃષ્ણનો ઘાસ મઠ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાઈ વિનિયોજ્યો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તેા પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિમમપૂર્વક સ્વશરીરથીજ ભગવત્સેવા કરવી એમ જ્ઞાતાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે,

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે જાટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તેા સેવામાં મદ્દા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવેા સેવા સમ્બધી કાર્ય વિના યોલવુંજ નહિ. લૌકિક વાણી યોલવાથી મુખરતા ટોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સેવાવૃધ્ધી રસતું વિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવેા. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તેા પણ તે સર્વથા ન કરવુ જો પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. વૈદિક, લૌકિક, વૈદિકકર્મ બહુ છે જો આ સંસારમાં રહીએ અને જો કર્મો ન જાણ્યરીએ તેા સંસારમાં જન્મકીર્તિ થાય છે સંસારમાં એમ જન્મકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં લલ્લેજ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિબ મરૂપ જન્મકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ સ્ત્રી કારણની સેવામાં પહોંચીને જ્ઞનોસરમાં જ્ઞાસક્રિત રાજ્યા વિના કર્યાં. જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તહીન મરૂને કરવાનાં નથી, કેવલ લૌકમાં જતાવવાને માટેજ જ્ઞનોસરમાં (સેવા મઠ રહ્ય પછી) કરવાનાં છે (જ્ઞનોસરમાં) પ્રભુને જ્ઞથીકાર ચેવ્ય વચ્ચ સામથી તેનાર કરવા. યાજ્ઞકિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને સ્ત્રી કારણની સેવા કરવાને જર્મોજ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે જો પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જ્ઞનુભવ કરાવે છે (૩)

જન્ય જન્મસરમાં-જ્ઞનોસરમાં-સેવા રહીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ વધાયેજ કરવાં જેમ કલા પછી જો પુનાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તેા યા મારે કરવો ? તે જ્ઞતાવે છે જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રીની સહાય કોમ તેા સેવા સારી રીતે મઠ થકે તેથી જો સ્ત્રી ભગવત્સેવાઈ જ્ઞનુદ્ધ કોમ તેા જ તેવાપર જ્ઞનુરાજ-સ્નેહ રાખવેા. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા સ્ત્રી પુનાદિમાં સ્નેહ ન કરવેા. જ્ઞા સિદ્ધાન્તને જ્ઞનુદ્ધ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીને ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં, ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીને અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આવે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, ખન્યુ, આપ્ત, કલ્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે-“ પુત્રે કૃષ્ણમિવે રતિ. ” તેજ પુત્રપત્નિ-પ્રપતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન.—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી જે હુદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્દુઃસવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વહ્નિભક્તિમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ

આપણા દેહથી અને તેટલી તો બન્ય પાસે નહીં કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આજ્ઞા કરવાથી લૌકિક આવેશ યાજ છે. સેવામાં આલસ્ય ન કરતા એ આપણે આપણી કામચી શ્રીકાંકરણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી કાંકરણની સન્નુભ મધ્ય ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં જાહે છે. તેથી જનરથ આપણા શરીરથી નિગમ સંહિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય જાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિગમ રાખવો. એમ જાનપાનમાં પ્રીતિનો નિગમ છે. એટલે કે જાનપાન ક્યાં વિના આલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિગમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિર્લસ્ય સમજવું કે 'મ્હારો ધર્મ કેવલ જાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના શું એ કેમ સમજાવે ?'

જલસમ્બન્ધનો મત્ર લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ ધમકેવું કરે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ બન્ધનરૂપ તેમના ધર્મો, શ્રી પુત્ર મુક, જ્ઞાન વિદ્યા આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો જ્ઞાતમાત્રાએ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે. અને જીવ પ્રભુમીક્રમણનો દાસ ધર્મ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાયે વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને બન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી નિગમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જતામ્બુ. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજવ્યા મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્વલે ભટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. (એ મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં મદદા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના ઓલવું નહિ. લૌકિક વાણી ઓલવાથી મુખરતા ઘોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સેવાયથી રસનું વિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમયે લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. વૈદિક, લૌકિક, વૈદિક ઠમ્ જલુ છે એ જ્ઞા સસારમાં રહીએ અને એ ઠમો ન આવરીએ તો સસારમાં અપકીર્તિ થાય છે સસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિજન્મરૂપ અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાંકરણની સેવામાં પહોંચીને જ્ઞાનોસરમાં આસક્તિવ સમ્યા વિના કરવા. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તક્ષીન મધને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ જ્ઞાનોસરમાં (સેવા ધર્મ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (જ્ઞાનોસરમાં) પ્રભુને અગીકાર યોગ્ય બસ સામગ્રી તૈયાર કરવા. યાજ્ઞકિક સામગ્રીની રક્ષાર્થે અને શ્રી કાંકરણની સેવા કરવાને અર્થે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જનુભવ કરાવે છે (૩)

જન્ય જનસરમાં-જ્ઞાનોસરમાં-સેવા પછીના સત્તતમાં લૌકિક, વૈદિક કાર્ય વચારોગ્ય કરવાં એમ કયા પછી શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને એ કરવો તો શ્વ માટે કરવો ? તે જતાવે છે એ ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદ્દાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી એ શ્રી ભગવત્સેવાયે જનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિવધાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

મહાદેવપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીના ત્રી સ્ત્રી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાવડીજીનું સ્વસ્થ ધ્યાન કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી યોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઈ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે-“ પુત્રે કૃષ્ણાપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રપતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઝગિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતિકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે.) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે છે-જેમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હુકમમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃદ્ધભક્તમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવાન પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભ

આપણા દેહથી અને તેટલી સૌ અન્ય પાસે નહીં કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ યાચ છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા જો આપણે આપણી ઠાઠાથી શ્રીકાકોરણની સેવા કરીએ તો તેા ચરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી કાકોરણની સન્ન્યુષ મધ્ય ભગવત્સમ્બન્ધથી બદ્ધિમુખ થતાં જાટકે છે તેથી અવશ્ય આપણા ચરીરથી નિયમ સંદિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય જ્ઞાનપાનાદિ હું કરીશ' જ્યેવો નિયમ રાખવેલ જેમ જ્ઞાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે જ્યેટલે કે જ્ઞાનપાન કર્યા વિના આલસ્ય નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી વૈષ્ણવે જ્યેટલું નિયમ સમજવું કે 'શ્વારો ધર્મ કેવલ જ્ઞાનપાનાદિ કરવાનો નથી. શ્વારો સુખ્ય ધર્મ તેા ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જ્યે કેમ સમજવે ?'

જલસમ્બન્ધનો મન લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મ, મી, પુત્ર, યુદ્ધ, આશ વિત્ત. આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો આત્મા-જે સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જ્યે પ્રભુમીપ્રભુનો દાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે જ્યે પ્રતિજ્ઞાનુસાર જ્યે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં વિનિયોજવેલ. જ્યે પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તેા પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વચરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી જોમ જતામ્. હવે જ્યે સેવામાં મનને વિનિયોજવા મનનો નિરોધ કરવો જોમ કહે છે

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્વલે જાટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જ્યે મન લૌકિક વૈદિકમાં જ્યમ થાય તેા સેવામાં યદા-ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવેલ સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના જોલવું જ નહિ લૌકિક વાણી જોલવાથી સુખરતા ટોપ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સેવાવરૂપી રસનું વિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિશ્રા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવેલ ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તેા પણ તે સર્વથા ન કરવું જ્યે પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા જ્યેમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક કર્મ બધું છે જ્યે આ સંસારમાં રહીએ અને જ્યે કર્મો ન આચરીએ તેા સંસારમાં અપકીર્તિ થાય છે સંસારમાં જ્યેમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્દેશ થાય છે, તેથી જ્યે ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાકોરણની સેવામાં પરોઢીને જ્યેનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવાં જ્યે લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જ્યેમાં તહીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ્યેનોસરમાં (સેવા થઇ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (જ્યેનોસરમાં પ્રભુને અગ્રીકાર વૈષ્ણવ વચ્ચે સામગ્રી વૈચાર કરવાં. યાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રી કાકોરણની સેવા કરવાને જ્યેર્થે જ્યે સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે જ્યે પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય અવશરમાં-જ્યેનોસરમાં-સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ વચાવેલ કરવાં જ્યેમ કાલા પછી જ્યે પુત્રાદિનાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જ્યે કરવો તેા જ્યે જાટે કરવો ? તે જતાવે છે જ્યે ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાશ ટોપ તેા સેવા સારી રીતે થઇ થકે તેથી જ્યે શ્રી ભગવત્સેવાઈ અનુકૂલ ટોપ તેા જ્યે તેનાપર અનુશાસન-સ્નેહ રાખવેલ. પોતાના નિયમવિક્ષિ સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવેલ આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ?' એમ વિચાર કરવો. 'હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી' એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુસાંઇજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:-

“ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ

કતિયા વિચાર્યઃ” —અર્થ:-હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો !' એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:-સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સમ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન —પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજલકતોની ભાવના કરવી. મજલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાત્ર સમાન ભય રાખવો. 'શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાત્રના પણ રાત્ર છે, તેથી જો મ્હારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે' એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અગ અતિ કૌમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઊંચું કરી શ્રી અગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમય દૈહિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક બાણવી આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નદનો અનુભવ થાય છે (૮)

મૂલમ્:-હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્ત્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૧॥

અર્થે ધનનો વિનિયોગ ન કરતાં લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય થાય તો મનમાં આસુર વેશ થાય છે આ પ્રકારે વૈષ્ણવે વિવેક રાખી ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી.

વિવેકવર્ધનમ્-અર્થમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે- પ્રાણ લેખત નિર્મમ " પ્રાણ ધનને નિસ્પૃહ થઈ રહવું તેથી સિદ્ધ થવું કે વૈષ્ણવની પાસે જે ધન છે તે જીવું પોતાનું નથી પણ ભગવાનનું છે અને તેથી જે પ્રકારે જોનો વિશેષ વ્યય ભગવદર્થે થાય તેમ કરવું. જે દ્રવ્ય ભગવાનનું છે તેનો લૌકિકમાં વ્યય થવો અટકાવવો. દુને જે કાંઈ જોમ થકા કરે કે લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ તાકી કહે ? તો તેનું સમાધાન અમ્ર મ્યોક્તમાં કરે છે

મૂલમ્-વિવાહાદિપુ કાર્યેપુ વધ્વા સેવાર્થમાનસા।

ભગવત્સક્તિસદ્ગોઽપિ સ્વપ્રાણપ્રેષ્ટવાર્તયા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ-શ્રીના વિવાહાદિક કાર્યોમાં સેવાનિમિત્ત બિત્ત રાખવું આપણા પ્રાણ પ્રેષ્ટ શ્રી કાકોરજીની વાર્તા (ભગવત્કથા) ને નિમિત્ત ભગવદ્ભક્તનો સજ કરવેલ [૬] વિવેચન-વિવાહાદિક લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ તાકી ? જોનો ઉત્તર આપે છે વૈષ્ણવે પોતાના વિવાહ તથા પુત્રાદિકના વિવાહના પ્રસંગે ભગવત્સેવાને જ વિચાર કરવેલ. ભગવત્સેવામાં જે અધિક સેવકો હોય તો સેવામાર્ગે સારી રીતે સેવી શકાય છે 'શ્રી, પુત્ર, પૌત્રાદિક જે ભગવત્સેવામાં સહાય આપે તો પ્રભુને શ્રમ થતો નથી, પ્રભુનું સુખ વધે છે,' જોમ વિવાહાદિક કાર્યો પણ ભગવત્સેવાના ધ્યેય છે તેથી જે કાર્યો કરવા જે કાર્યોમાં જે કંઈ ધનનો વ્યય કરવો યોગ્ય હોય તે પણ શ્રી કાકોર જીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરવેલ. શ્રી કાકોરજી જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવાની આજ્ઞા કરે જેટલું (આવશ્યક) જ દ્રવ્ય વૈષ્ણવે પ્રભુ પ્રતિ હાસભાવ વિચારી ખર્ચવું (લૌકિક પ્રતિષ્ઠાના લેા ભથી અધિક-અવટિત દ્રવ્યનો વ્યય વિવાહાદિક કાર્યોમાં જે વૈષ્ણવ કરે તો પોતાના પ્રાણપ્રેષ્ટ સ્વામી શ્રી કાકોરજીનો અપરાધ થાય છે)

ભગવદીક્ષનો સજ પણ લૌકિક વદિક પ્રતિષ્ઠાને લીધે નહિ પણ પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રી કાકોર જીની વાર્તા કરવાને માટે જ કરવેલ. પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપવા કોઈપણ ભગવદર્મ ન આચરવેલ. ભગવદર્મ જ સ્વધર્મ છે જોમ વિચારી દેન્યસુકત યર્ષ ભગવદર્મ પાલવો (૬)

મૂલમ્-વિયોગાનુભવ કુર્વન્સેવાઙ્ગવસરે પુન ।

મૂર્ત્તો ભગવતો દૃષ્ટિર્માત્ર્યા તત્તસ્ય દર્શનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ-સેવાના અનવસરમાં (અનોસરમાં) વિયોગાનુભવથી નિર્બંધ કરવેલ. ' આ સામ્પત્ત શ્રી કૃષ્ણવન્દ છે જોવી ભાવના શ્રી કાકોરજીના સ્વરૂપમાં કરનારને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણપુરૂષો તમનાં દર્શન થાય છે (અર્થાં મુખી સાનુભવ ન થાય ત્યાં મુખી જેવા ભાવ અને મર્ષાદા શ્રીકૃષ્ણની સત્તિષિમાં રાખીએ તેવા જ ભાવ અને મર્ષાદા શ્રી ભગવત્સ્વરૂપની સત્તિષિમાં રાખવા) (૭) વિવેચન-ભગવત્સ મુખ સેવામાં પ્રયોજાતમક લીડારસનો અનુભવ કરવેલ. સામથી તથા વસાદિક શ્રી પ્રભુને ધરી તેનો ભાવ વિચારવેલ. સેવામાં પરોઁથી અનોસરમાં વિયોગાનુભવ કરવેલ જેથી રીતે નજીકથીને વલ્લમીત ગુરુભગ્નોત્તમં વિયોગાનુભવ થયો છે, વૈષ્ણવે પણ અનોસરમાં પ્રભુને વિયોગ વિચારવેલ. પ્રમ કંઈ કુલ્યા પધાર્થાં દરી ?

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ’ એમ વિચાર કરવો. ‘હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી’ એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુણાધરજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:-

“चित्तेन दुष्टो वचसापि दुष्टः कायेन दुष्टः क्रियया च दुष्टः ज्ञानेन दुष्टो भजनेन दुष्टो ममापराधः कतिधा विचार्यैः” —અર્થ:-હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મહારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો ! ’ એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:--સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સન્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો. એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન.—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો. જે શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજલકતોની ભાવના કરવી. મજલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આલુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જે શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજ સમાન ભય રાખવો. ‘શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજના પણ રાજ છે, તેથી જે મહારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અંગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અંગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી. સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક બાલુવી. આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નહનો અનુભવ થાય છે. (૮)

મૂલમ્:--હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્ત્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૧॥

ધાવત્સાધનસમ્પત્તિ^૧ કારણત્વચિલાન્નિજાન્ ।

શુદ્ધ વિધાય હૃદય પશ્ચાત્તપ્રાવિશેત્સ્વયમ્ ॥૧૦॥

ગાંધાર્થ^૧—શુદ્ધ જાતિ જામુદ્ધ છે તેથી તેમાં પ્રભુના આવેશનો સંભવ નથી. હૃદય પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતાની જાતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી, જેટલી સાધન સમ્પત્તિ હોય તેટલો જાતુભવ કરાવે છે, એમ જાણવું હૃદય શુદ્ધ કરી જેમાં (જાણના હૃદયમાં) પોતે પ્રવેશ કરે છે. (૧૦)

વિવેચના—સમવત્સેવામાં આપણા હૃદય તથા ધનિયોને જાતિ શુદ્ધ રાખવાં, શૈક્ષિકાવેશથી વિષમની જાણના ન કરવી. શૈક્ષિકા દેહ સમ્પત્તિ સુખ દુઃખ મનમાં ન રાખવાં, મરણ કે શૈક્ષિકા વૈદિક સુખ દુઃખ આ દેહ સમ્પત્તિ છે અને સમવત્સેવા સમ્પત્તિ સુખ દુઃખ આત્માના સમ્પત્તિ—જ મ જન્મના છે, શ્રીહકારણ સ્વરૂપ જાતિ શુદ્ધ છે તેથી શૈક્ષિકા કાયાના સુખ પ્રભુને વિષે જાણિ ન વિચારવા પ્રભુનું શ્રી જાન, કર, પાદ, સુખ, ઉદરાર્થિ સર્વ જ્ઞાનનરૂપ છે તેથી શુદ્ધ મનથી જોના જાનુભવ યોગ્ય જોઈએ, પ્રભુ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાર્થિ રહિત છે સર્વ દુઃખકર્તા છે, તથા પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરનાર છે જેવા શ્રીહકારણના જ્યૈષ્ઠિક સુખ સમુદ્ધત સ્વરૂપની મનમાં જાવના કરી, જન્મ સર્વ જ્યૈષ્ઠી મનને જેથી હમ જોઈ શ્રી હકારણના ભરણુકમલમાં આસક્ત કરી, સમવત્સેવા ભાવસહિત કરવી ત્યારે પ્રભુ સ્વાતુભવ કરાવે છે

જ્યાં સ જ્ઞાનમાં જેટલાક આકારી પદાર્થ છે અને જેટલાક દેવી પદાર્થ છે તેવી પદાર્થના બે પ્રકાર છે—જોઈ મર્ષાદા અને જોઈ પુષ્ટિ—એમ દેવીના બે પ્રકાર સહિત ત્રણ વિભાગ પદાર્થો

૧ ધાવત્સાધનસમ્પત્તિ કારણત્વ જાણના જગત્તે જેવો પામો. પુસ્તકાન્તરમાં માલમ પો છે એ ધાવત્સાર ભર્ષા—હૃદય જાતિ જામુદ્ધ છે તેથી જેમાં પ્રભુના આવેશ સંભવતો નથી—જ્યાં મુખી પ્રભુ પોતાના ભક્તોને સર્વ સાધનસમ્પત્તિ સિદ્ધ કરાવે છે ત્યાં મુખી પોતાની જાતિ શુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી જાતુભવ કરાવે છે અને સાધનસમ્પત્તિથી ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી પછી તેમાં પોતે પ્રવેશ છે

૨ શ્રીહકારણનું શ્રીજાન જ્ઞાનનરૂપી પુણ્ય છે એ શ્રી જાનમાં માંસ, લોહી વગવાદિ ભરેલું નથી. જેમનું શ્રીજાન શૈક્ષિકા જીવના શરીર સમાન પ્રાકૃત જેમ પદાર્થોનું જનેહું નથી પરન્તુ સર્વન કર, પાદ, સુખ ઉદરાર્થિ સર્વ જાન જ્ઞાનનરૂપી—રસથી પરિપૂર્ણ છે પ્રભુનું શ્રીજાન તે પ્રાકૃત છે. તેથી જેમાં પ્રાકૃત કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ વગ મત્સરાર્થિ રોષ સંભવતા નથી શ્રી મહાપ્રભુજી નિમજ્જમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ તીવેની કાર્યાજ્ઞા ઇપપાદન કરે છે —

શ્રીવિવેચનુજાણિમઃ જાણવન્મો વિજેતવાબક્ષતીરુપૈશ્ચીઃ ।

જાણવન્માત્રકરવાવપુજોવરાવિ સર્વથ જ શ્રિવિજ મૈવવિવર્જિતાપ્તા ॥

જ્ઞાન^૨—મહાપુણ્યોમાં તપ ધ્યનિ, યાનાકિ સુખ રોષરહિત જોવામાં આવે છે પણ પ્રભુજી સ્વરૂપમાં તેમ નથી પ્રભુ તે નિર્દોષ—સર્વ રોષરહિત અને પૂર્વ સુખ છે પ્રભુ પ્રભુને આધીન નથી પણ સર્વ તન્વપોતાને આધીન રાખનાર છે શૈક્ષિકા સમાન પ્રભુને દેહ તથા ધનિયો નથી પ્રભુ તે જ નહિ નિશ્ચેતન શરીરના સુખથી રહિત છે પ્રભુના કર પાદ સુખ ઉદરાર્થિ કેવલ જ્ઞાનરૂપી પૂર્વ છે જેમ પ્રભુનું શ્રીજાન જ્ઞાનરૂપસુર છે તેથી જ આકારમુક્તા છે મરણુકે જ્ઞાનરૂપ જાણવાઈમાં પદ છે પ્રભુ ત્રિવિધ બેદ સત્યતિથ, વિભતીય અને સ્વપ્રત-જ્યૈષ્ઠી રહિત છે (ક)

૧)

થયા છે. એ ભેદ હૃદયમાં વિચારી અજ્ઞાન જન્ય સુખ દુઃખ દૂર કરવા. જે દેહ ભગવત્સેવામાં તક્ષીન થઈ રહે છે તેને દૈવી જાણવો. જે દેહ ભગવત્સેવામાં આલસ્ય કરે, કદાચિત્ કોઈ વૈષ્ણવના સંગે સેવા કરે, અને જેને રોગાદિ પીડા આપે તેને આસુરી જાણવો. જે મન દૈવી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, જે આસુરી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પણ અનેક લૌકિકમાં ભ્રમણ કરે છે. એવા આસુરી મનને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી પુત્રાદિક જે દૈવી હોય તો ભગવત્સેવામાં સહાય વા અતુકલતા આપે છે, જે આસુરી હોય તો ભગવત્સેવામાં વિરોધ-પ્રતિબન્ધ કરે છે. એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય પણ જે દૈવી હોય છે તો ભગવત્સેવામાં એનો વિનિયોગ થાય છે, અને જે તે આસુરી હોય છે તો તે લૌકિકમાં વપરાય છે, ચોરાઈ જાય છે, વા દહકમાં જતું રહે છે. જે જીવની રૂચિ કર્મમાર્ગમાં એટલે દાન, હોમ શ્રાદ્ધાદિક પ્રતિ પ્રવર્તે છે તે જીવને મર્યાદા માર્ગીય જાણવો. એ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં વિનિયોજતા સર્વ કોઈ પદાર્થને શુદ્ધ જાણવા, અને એમજ સમજવું કે મહારા ખરા ઉપયોગના તો આ જ પદાર્થો છે, અન્ય સકલ વસ્તુ મને બાધક છે. ત્યારેજ સ્વયં ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, એ પ્રકારે સેવાસમ્બન્ધી પદાર્થનો ત્યાગ ન કરવો તથા અન્ય સર્વ પદાર્થોને આસુરી જાણવો. [૧૦]

પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની પાસે સમય સાધનસમ્પત્તિ કરાવે છે, અને તેનું અશુદ્ધ હૃદય શુદ્ધ કરી પોતે તેમાં વિરાજે છે. પુષ્ટિમાર્ગના જીવો ભગવદ્રૂપની સેવાથે જ સુખી છે તેમને રોગ પીડા વા ઉપદ્રવાદિ બાધ કરતા નથી તેમના દેહ, ક્રિયા અને સ્વરૂપમાં ભગવાનથી કોઈ પણ પ્રકારનું તારતમ્ય નથી, છતાં જે સમયે જેટલી આવશ્યકતા તે પ્રમાણે તેમની પાસે તે તે કાર્યો સ્મરણાર્થે કરાવે છે. તે પુષ્ટિભક્તોમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે, અને લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ કાપટ્યથી (લોકમાં બહારથી દેખાડવાને જ) હોય છે તેઓ પાષણી થતા નથી (૨) લૌકિક-પ્રવાહી સૃષ્ટિની રૂચિ કોઈ પણ સ્થળે સ્થિર થતી નથી, એ સૃષ્ટિ સદા ભગવદ્વિસુખ રહે છે, લૌકિક કાર્યોમાં અષ્ટપ્રહર તક્ષીન થઈ રહે છે. (૩) મર્યાદા માર્ગની સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મકાણ્ડ-યજ્ઞ જપ, શ્રાદ્ધાદિક કાર્યો કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે (જીઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા)

મૂલમ્—દત્વા દન્યેન સન્તુષ્ટો નિત્યં દેહમલૌકિકમ્ ।

સ્વયં પ્રવિર્ય ભાવાત્માઽનુભવં કારયેત્સ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—દીનતાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ નિત્ય અલૌકિક (સેવાપયોગી) દેહનું દાન કરી ભાવાત્મક આપ [પ્રભુ] એમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧)

વિવેચન —ઉપર કહેલા પ્રકારે સેવા કરે પણ દૈન્ય મનમાં ન હોય તો શ્રીકાકોરજી સન્તુષ્ટ થતા નથી તેથી દીનતાથી સેવા કરી શ્રીકાકોરજીને પ્રસન્ન કરવા. ભગવાન પહુજી પૂર્ણ, ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે એમને કશાની અપેક્ષા નથી, એ પ્રભુ તો એક એમનામાં પ્રીતિ રાખવાથી અને દીનતા બતાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે એક ભગવદીયે ગાર્યું છે કે— પ્રીતમ પ્રીતહીતિં પૈષ । યદપિ રૂપ ગુણ શીલ સુધરતા જ્ઞ વાતન ન રીઝૈયે । ૧ । સત્કુલ જન્મ કર્મ, શુભ લક્ષણ વેદ પુરાણ પઢૈયે । ગોવિન્દપ્રમુ વિનત્નેહ સુખાલો રસના કહા નૈયૈ” એ પ્રકારે ભક્ત દીનતાથી તથા પ્રીતિથી જે કંઈ પ્રભુને સમર્પે છે તેનો પ્રભુ અગીકાર કરે છે. પદનાભાસે એક સમય પ્રભુને પ્રીતિથી છોલા અર્ચના તે પ્રભુને તે પ્રભુને

કાર ઈર્ષ્યા છવના અત્યવ દેન્યથી પ્રભુ સતુષ્ટ થઈ કૃપા કરે છે ત્યારે પોતે ભક્તને જ-
 લૌકિક, નિત્ય, સેવાયોગ્ય દેહનું જ્ઞાન કરે છે, અને જોના હૃદયમાં આપ પધારે છે, ત્યારે
 જે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે, ત્યારે જ સમજ જન્મ લીલામય દેખાવ છે.
 પ્રાણીમાત્રમાં ઇર્ષ્યા ન થાય ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય કલ્પ સિદ્ધ થાય છે [૧૧]

મૂલમ્—एव विध फल नित्य चिन्तयन् चेतसा सदा ।

कृपादत्यादर कृष्णसेवायामेव सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —ઉપર કહેલા ભગવત્સેવામાં નિત્ય અવિનાશિ કૃષ્ણનો ચિત્તથી નિરન્તર
 વિચાર કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જ સર્વથા અત્યાદર કરવો. [૧૨]

વિવેચન —આવા ક્ષાત્મક પુરુષોત્તમનું ચિ તન સર્વથા કર્તાથી કદાપિ અન્ન સ-
 મ્મ ધ યતો નથી એનું નિત્ય ચિન્તન તથા સમસ્ત ન કરવાથી આસુરી ભુદ્ધિને ઉત્પન્ન
 કરનાર અન્ન સમ્મ ધ યાય છે તેથી ઉપર બતાવેલા પ્રકારે દીનતાથી આતુરતા-સમુક્ત
 ચિન્તન કરવું અતિ આદરપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી લૌકિક પ્રતિષ્ઠાર્થે ભગવત્સેવા ન કરતાં,
 નિત્ય નિઃસમપૂર્વક દેહને અનિત્ય સમજી દેહ તથા ઇન્દ્રિયોના સર્વ ક્ષુબ્ધનો ત્યાગ કરી
 ભગવત્સેવા કરવી એ જ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, (૧૨)

મૂલમ્—साक्षात्परोक्षरूपत्वात्सेवा पूर्वविलक्षणा ।

यथा गायन्त्य इत्यत्र भाव शयलितो मत ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ મજબકતોને પ્રથમ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ (સ યોગ રસનો અનુ-
 ભવ) થયો અને (પછીથી શ્રી કાકોરજીના અન્તર્ધાન સમય રાસપ આધ્યાત્મીના ત્રીસમા
 અધ્યાયના અતુર્થ) શ્લોક ' યથા ગાયન્ત્ય ' માં દર્શાવેલા પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો
 તેમ સેવા સાક્ષાત્ (સ યોગાત્મક) તથા પરોક્ષ રૂપ) વિપ્રયોગાત્મક) કોઈ અપૂર્વ છે (૧૩)

વિવેચન —સેવાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ [સ યોગ] તથા પરોક્ષ (વિપ્રયોગી) થી સ-
 વલિત (મિત્ર) થવું જોઈએ. પ્રથમ સેવા સમય સાક્ષાત્સ્વરૂપ સેવાથી સ યોગરસનો અનુભવ
 કરવો, પછી જનોસરમાં [સેવા સમ્પૂર્ણ થયા પછીના અવસરમાં] કુલની લીલા વિચારી
 વિયોગરસસ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. રાસ પ આધ્યાત્મીમાં મજબકતો પોતાના શૃદ્ધથી શ્રીકા-
 કોરજીની નિકટમાં આવી સ યોગરસનો અનુભવ કરે છે-સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે, પછી
 વોગીજનને. પર યથાશી. પ્રભુ અન્તર્ધાન. થઈ જાય. ત્યારે જે વજબકતોને અત્યન્ત વિપ્ર-
 યોગરસનો અનુભવ થયો એ તીવ્ર વિપ્રયોગ અવસ્થામાં મજબકતો પ્રભુના વિયોગરૂપ
 તાપથી આકુલ આકુલ થઈ પ્રભુના શુભ જાન કરે છે ઉ મત્તવત્ [જાવશની આશ]
 પ્રભુને જોકે વનથી બીલા વનમાં ખોળે છે આમ ક્યાં છતાં પણ પ્રભુ પ્રકટ થતાં
 નથી ત્યારે પોતે કૃષ્ણની લીલા કરી બતાવે છે, અને અન્તે શ્રીવસુનાજીના તા પર ભેદ
 જિત થઈ, નિઃસાધન થઈ રૂદન કરે છે ત્યારે જ પ્રભુ પ્રકટ થઈ જલ-સ્મગ કોડા કરી
 પુનઃ સ્વરૂપાનન્દનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરે છે આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સાક્ષાત્ તથા
 પરોક્ષ રૂપ છે વૈષ્ણવે ભગવત્સેવા સમય સાક્ષાત્ સ યોગ રસ અનુભવવો અને
 સ યોગરસનાં પ્રીતન કરવા તેમજ વિપ્રયોગમાં (જનોસરમાં) પરોક્ષ દર્શા-
 વાત્થી વિપ્રયોગનાં કીર્તન કરવાં-વેલ્ગીત સુજલગીત ગોપિકાગીતનું અતિ આતુર-

તાથી ગાન કરવું [એ ગીતોનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણોદિનીજ્ઞના આધારે સમજવો] એમ સંયોગ વિપ્રયોગના વિચારપૂર્વક સેવા કરે તો ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૩)

મૂલમ્—તદુત્તરં યથા ભાવઃ કેવલો વિરહાત્મકઃ ।

ફલં તથૈવ ચાત્રાપિ ફલતા કેવલસ્ય હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વ શ્લોકમા જે ભાવ નિરૂપણ કર્યો તે પ્રાપ્ત થયા પછી કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થાય છે. આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવ અત્ર (યુષ્ઠિમાર્ગમાં) ફલ છે. નિશ્ચય કેવલ વિરહાત્મક ભાવની ફલતા છે (૧૪)

વિવેચનઃ—ઉપર દર્શાવેલા ભગવત્સેવા તથા શુભગાનમાં સંયોગ તથા વિપ્રયોગ મિશ્રિત છે ત્યારપછી એક કેવલ વિરહાત્મક ભાવ પ્રકટે છે. જે પ્રભુ આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરે તો એ જ યુષ્ઠિમાર્ગમાં સર્વોપરિ શુદ્ધ ફલ છે અન્ય કોઈ ફલ નથી જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી આ અન્તિમ [ઉત્તરફલ] વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું દાન કરે છે ત્યાં સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે આ વિપ્રયોગ—ફલરૂપ કેવલ વિરહાત્મક ભાવમાં સર્વ પદાર્થ પ્રભુ રૂપ જ દીસે છે. આ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થયે, ભગવત્સેવા સમયે એટલે સંયોગમાં પણ વિપ્રયોગ દીસે છે. પ્રભુના દર્શનમાં એક પલક પણ આડી પડતાં વિકલતા-વિરહતા આવે છે. પ્રેમ લહરીમાં પણ એવું ભાન થાય છે કે “પ્રભુ મહારે ત્યાગ કરી કયા આલ્યા ગયા ? અત્યારે પ્રભુ વનમાં ઉઘાડે પગે કેવી રીતે ગાયો ચરાવવા જશે ? કદાચ દારિકાં તો નહિ આલ્યા જાય ? હું પ્રભુ વિના કેવી રીતે કાળ વ્યતીત કરીશ ?” આ પ્રકારે કોટયાન્ કોટિ વિપ્રયોગની લહરીઓ સંયોગ સમય પણ મનમાં આવે છે. ત્યારે (કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થયે) લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્વભોગ છૂટી જાય છે, ત્યારે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સુખ્ય રસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મૂલમ્—ફલાશાયં ફલં કૃષ્ણવદનં હૃદિ ચિન્ત્યતામ્ ।

ફલં કૃષ્ણઃ સદાનન્દો ભક્તભાવાત્મકત્વતઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—[કદાચિત્]જે કૃષ્ણની આશા થાય તો ‘શ્રીકૃષ્ણનું સુખારવિન્દ ફલરૂપ છે’ એમ ચિન્તન હૃદયમા કરવું સદા આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોના ભાવાત્મક છે તેથી ફલરૂપ છે.

વિવેચન—પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સેવા અને શુભગાન શુદ્ધ ભાવથી કરતાં કરતાં એટલે સંયોગ અને વિપ્રયોગ અનુભવતાં અનુભવતાં એક કેવલ સર્વોપરિ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, જે ફલરૂપ છે અત્ર કોઈ એમ શકા કરે કે ‘જે સદા વિપ્રયોગરૂપ હુઃખ જ રહે તો તેથી ફલ શુ સિદ્ધ થયું ? કઈ ફલની આશા કરવી કે ન કરવી ?’ તો ત્યાં સમાધાન કરે છે કે ‘એ વિપ્રયોગજ પરમ ફલ છે કોટયાન્ કોટિ સુખ પણ એ કેવળ વિપ્રયોગની સમાન નથી એ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનો અનુભવ મજભક્તો જ કરે છે. બ્રહ્મા, શિવાદિકને પણ એ ભાવ અગમ્ય છે શુભગાન કરવામાં, તથા સેવા કરવામાં, લૌકિક, વૈદિક ફલની આશા રાખનારને તેમજ પોતાનો ઉદ્ધાર ઈચ્છનારને યુષ્ઠિમાર્ગથી સુખ્ય ફલ સિદ્ધ થતું નથી, તેથી ‘શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વદનકમલનું દર્શન અને ક્યારે

શયે ।’ એ જ ક્ષણની ત્યાગના કરવી. શ્રીકાકોરણનું સુખારવિન્દ શ્રીબાબાર્ણ છે તેથી શ્રી બાબાર્ણના દર્શનની અભિલાષા રાખવી. ભગવત્સેવામાં સાક્ષાત્ શ્રીજીના સુખારવિન્દનું દર્શન વારવાર કરવું અને એને જ સર્વોપરિ કૃત્ સમજવું તેમ જ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણના વહનકમલનું ચિન્તન કરવું ત્યારે કેવલ કૃત્સ્વ વિપ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણનું વહનકમલ સર્વત્ર ઘીસે છે તેથી સિદ્ધાન્ત એ નીકળે છે કે વિરહ કૃત્સ્વ છે અને કૃષ્ણાત્મક શ્રીકૃષ્ણ મલ્લભક્તોના ભાવાત્મક પરમતત્ત્વ છે એમ સમજી સેવા સમરથ વૈષ્ણવે કરવાં (૧૫)

મૂલમ્ -ન તત્ર જ્ઞાનસમ્બન્ધો યતોઽપ્રાપિ ન વૈ ચિત્તિ ।

સચ્ચિદાનન્દરૂપસ્તુ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં જ્ઞાનસમ્બન્ધ નથી કારણ કે ત્યાં ચિત્તિ=ચૈતન્યજ્ઞાન નથી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ [શ્રીકૃષ્ણ] મુતિ સ્મૃત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે (૧૬)

વિવેચન—આવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ જનન્ય ભક્તોના અનુભવ યોગ્ય છે કૌણ એમ યદ્યા કરે કે ‘પુરાણ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનમાર્ગની પણ અધિકતા દર્શાવી છે છતાં તમને ભક્તિથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ કેમ બતાવો છો ?’ તો ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે - ‘શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાની તેજોમય સ્વરૂપની ભાવના કરે છે એ જ્ઞાનીને સ્વરૂપાનન્દનો સમ્બન્ધ [એટલે ભગવત્સ્વરૂપ જે જ્ઞાનન્દથી પ્રચુર છે તે જ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ] કૌણ કહેવે યતો નથી. જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ તો જ્ઞક્ષરબ્રહ્મથી અધિક એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક મલ્લભીય શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ નથી. અગ્નિની આકૃષ્ટ વ્યાપક એવા જ્ઞક્ષરબ્રહ્મમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે [એટલે બ્રહ્મમાં એનું સ્વરૂપ એકમીક થઈ જાય છે, તેથી જેમ પુષ્ટિભગવદૈરીયને જ્ઞાનન્દથી પણ અધિક ભજનાનન્દનો આસ્વાદ કરવા અસૌકીકિત્ક દેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાનીને અલૌકિકિત્ક દેહાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. એ જ્ઞાનીને અલૌકિકિત્ક દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભક્તિવરણનો અનુભવ કરે પણ જ્ઞાની તો બ્રહ્મમાં લય પામે છે એટલે ભજનાનન્દનો અધિકારી એ કહાપિ યતો નથી] એવા શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનીને કદાપિ આ સ્વરૂપનો ભાવ ન કહેવેલ. શ્રીકૃષ્ણ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ રસાત્મક છે એટલે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સત્, ચિત્ તથા જ્ઞાનન્દથી પૂર્ણ છે રસાત્મક છે-રસપૂર્ણ છે. છવમાં સત્ તથા ચિત્ [જ્ઞાન] એમ બન્ને ધર્મ છે પણ જ્ઞાનન્દ વિશદિત (હઠાયલો) છે શ્રીકાકોરણમાં જ્ઞાનન્દ પરિપૂર્ણ છે શ્રી કાકોરણ પરમાનન્દરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ સદા જ્ઞાનન્દરૂપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે શ્રીભાગવત, ગીતા તથા ઉપનિષદમાં શ્રીકૃષ્ણને સર્વથી પર અધિક વર્ણવેલા છે શ્રીકૃષ્ણ મુતિસ્મૃત્યાદિમાં જ્ઞાનીઓના જુદાવ બ્રહ્મથી પણ અધિક છે

ગુહ્ય વાક્યમાં સત્ ચિત્=જ્ઞાન પૂર્ણ છે પણ જ્ઞાનન્દ સ્વરૂપ છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાનન્દ જે જ્ઞાનન્દપ્રચુર છે તેથી જ તેતિરીય ઉપનિષદમાં વાક્યને પુરુષોત્તમનું પુમ્બ વા પ્રતિપાદને વર્ણવ્યું છે. જ્ઞાનીનું અધરબ્રહ્મ અજિનાનન્દ છે પુરુષોત્તમ મલ્લભીય શ્રીકૃષ્ણનું ધામ પ્રતિપાદન છે

અનુપ્પ્ય પ્રતિષ્ઠા અપ્પારાવિ નીવમ્ બનીઽગિમ કોકે કરે જ મચિતાઃ પુરુષોત્તમ એમ ઉપનિષદ તથા ગીતામાં કયું છે અર્થ:-બ્રહ્મ પુરુષોત્તમનું પુમ્બ-પ્રતિ ॥ ૭ કું અધર [વાક્યથી] પણ ઉત્તમ પુરુષો કું [શ્રીકૃષ્ણ] શ્લોકમાં તથા વેદમાં પુરુષોત્તમને નામે પ્રસિદ્ધ પુું એ પ્રમાણાનુસાર શ્રી બાબાર્ણ શ્રીકૃષ્ણાત્મક મલ્લભી કહે છે -

પ્રાકૃતા સકલાદેવા ગણિતાનન્દક વૃહત્ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્કૃણ્ણ ઇવ ગતિર્મમ ॥
 અર્થ:—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે. વૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત છે [પૃષ્ઠ] શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ
 છે તેથી કૃષ્ણ જ મહાર આશ્રયસ્થાન હોને ' એ પ્રકારે રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણને અન્ય સર્વ દેવથી સ્વતન્ત્ર
 તથા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ જાણવા (૧૬)

મૂલમ્:—પૂવાઽવસ્થાફલં કૃણ્ણઃ કેવલશ્ચોત્તરો મતઃ ।

તસ્યૈવાઽઽસ્યં કૃપાપૂર્ણઃ પ્રમુઃ શ્રીવહ્નભામિધઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વાવસ્થા [સયોગાત્મક પૂર્વદલ] ના ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને વિપ્ર-
 યોગાત્મક ઉત્તર દલ કેવલ ફલરૂપ છે, [સાધન અને ફલ બન્ને એક શ્રીકૃષ્ણ છે, તેતુ જ
 [શ્રીકૃષ્ણતુ જ] સુખારવિન્દ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવહ્નલાધીશ શ્રીઆચાર્યજી છે. (૧૭)

વિવેચન.—હવે જે કોઈ એમ શકા કરે કે ' શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરી કંઈ ફલની
 પણ વાસના રાખતા નથી એ કેમ સમ્ભવે ? વેદમાં જેટલી ક્રિયા બતાવી છે તે સર્વજી
 ફલ દર્શાવ્યું છે. ફલ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. વેદશાસ્ત્રની એવી મયાંદા છે. ' આમ સન્દેહ
 થાય તો કહે છે કે ' શ્રી આચાર્યજીદ્વારા જે જીવ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગની રીત્ય-
 નુસાર ભગવત્સેવા કરવામાં લીન થઈ જાય છે તેને સેવા કરવામાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ
 પોતે થઈ જાય છે અને સેવા સિદ્ધ થયા પછી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ થઈ રહે છે.
 તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનમાં જ ફલની પ્રાપ્તિ આવી જાય છે. વેદ-મર્યાદામાં સાધન
 રૂપ ક્રિયા ન્યારી છે અને ફલ પણ ન્યારું છે, ફલ સિદ્ધ થાય ત્યારે ક્રિયાનો નાશ થાય
 છે. પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા છે, શ્રી
 આચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીઠાકોરજીના સુખારવિન્દરૂપ છે. એમની પૂર્ણ કૃપા થાય તો જીવ
 શરણે આવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવામાં રૂચિ રાખતો થાય છે શ્રી આચાર્યજીની કૃપા
 વિના જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી એ સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય સમજવો. (૧૭)

હવે શ્રી આચાર્યજી શી રીતે કૃપા કરે છે તે દર્શાવે છે

મૂલમ્—તદાશ્રયઃ સદા કાર્યો મનોવાહ્વાયવૃત્તિભિઃ ।

સ્વકીયતા તદીયેષુ તદ્વિન્નેષુ ભિન્નતા મતા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—મન, વાણી, અને કાયાની વૃત્તિથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય સદા
 કર્તવ્ય છે જે તદીય (શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો) છે તેઓમાં સ્વકીય-
 તાનો ભાવ (એટલે એ ભગવદીયો આપણા છે એવું મમત્વ) રાખવો; તેમજ જે જીવ
 એમને શરણ આપતા નથી તેઓમાં લેહણુદ્ધિ-એ આપણા નથી એવો ભય રાખવો. (૧૮)

વિવેચન —મન; વચન, અને કર્મથી જો એક શ્રીવદલભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો
 દહ આશ્રય સદા કરીએ તો શ્રીઆચાર્યજી અનન્યસેવકનો ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થાય ' છે
 શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય હૃદયમાં દહ થયા વિના કોટયાન્ કોટિ સાધનથી રચક પણ ફલ
 સિદ્ધ થતુ નથી શ્રીગુણજી વિજ્ઞપિતમા કહે છે કે — ' અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિકન્ધરામેવ
 વ્રાઘતે ' ' અન્યસમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મહારી ગરદન કાપે છે ' સમ્ભારવાળા શ્રીદામોદર-
 દાસજીની વાર્તામાં કહ્યું છે કે—એમની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી પત્ર એવન ગગે.

વાનતુ મિલન સિદ્ધ કરાવી આપનાર અનન્ય ભગવદીયોનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. એ ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્કથા, ગુણગાન, ભગવત્સેવાદિક કરવા ત્યારે આપોઆપ ભગવ-
હ્લાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ભગવાન ભગવદીયના હૃદયમાં વિરાજે છે તેથી ભગવદીય દ્વારા ભગવાન
કૃપા કરે છે. તેથી ભગવદીયમાં ભગવત્સમાન ભાવ રાખી, એમનું સન્માન કરવું. (૧૯)

મૂલમ્:—વનં ગૃહં યથા કૃષ્ણે તથા ભક્તિસ્થિતેઽપિ ચ ।

વિનયોક્તવ્યમેવં હિ પ્રભોર્ભાવો ભવિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

ભગવદીયમાં ભાવ થયો ક્યારે જણાય છે તે સમજાવે છે:—

શબ્દાર્થ.—જેમ શ્રીહાટોરણને વિષે ધન, ગૃહાદિકનો વિનિયોગ ભાવસહિત કરીએ
છીએ તેમ ભક્તિમાં સ્થિતિ કરીને રહેલા અનન્ય ભગવદીયને અર્થે ધન તથા ગૃહાદિકનો
વિનિયોગ કરવો, એ પ્રકારે નિશ્ચય પ્રભુનો ભાવ (પ્રસન્નતા) સિદ્ધ થાય છે, (અથવા
ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિંગત થાય છે) (૨૦)

વિવેચન:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને ધન, ગૃહાદિક ભાવસહિત સમર્પી ભગવત્સેવા કરીએ
છીએ તેમ સ્નેહસચુક્ત થઈ ધન, ગૃહાદિક, મન, વચન, તથા કર્મથી ભગવદીયને અર્થે
વિનિયોજવા અને એમનું સન્માન કરવું. ત્યારે ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. (૨૦)

મૂલમ્:—તદીયાશ્ચેત્સ્વતસ્તુષ્ટાસ્તુષ્ટઃ કૃષ્ણો ન સંશયઃ ।

તદીયાસ્તુ નિજાચાર્યચરણૈક પરાયણાઃ ॥૨૧॥

અનન્યભજનાસ્તુષ્ટાઃ કામલોભવિવર્જિતાઃ ।

નિરપેક્ષા વિરક્તાશ્ચ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૨॥

નિર્સત્તરાઃ કૃષ્ણસેવાકથાદિવિહિતાદરાઃ ।

एवंविधास्तदीयाश्चेत्सङ्गादपि विशेषतः ॥૨૩॥

હવે સન્માનને પાત્ર ભગવદીયના લક્ષણ બતાવે છે.

શબ્દાર્થ.—જે ભગવદીયો તેનાથી (વૈષ્ણવથી) પ્રસન્ન થયા તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થયા
એમાં સંશય નથી જેમને એક શ્રી આચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય છે.
જે (શ્રીકૃષ્ણનું) અન્ય દેવના આશ્રય રહિત) અનન્ય ભજન કરતા હોય છે, જે
કામ તથા લોભથી સુક્ષ્મા હોય છે જે કરાની અભિલાષા વિનાના હોય છે,
જે વિરક્ત હોય છે (ભગવચરણ વિના અન્ય સર્વની આસક્તિરહિત હોય છે), જે
સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિ રાખતા હોય, જે ઇર્ષ્યારહિત હોય, પ્રભુસેવા-
કથામાં આદર રાખતા હોય—એવા ભગવદીયો જે મદી આવે તો તેના સગથી જ
વિશેષ લાભ છે **વિવેચન:**—હવે જે કોઈ શકા કરે કે “ ભગવાનની સેવા આવશ્યક
છે તેથી તે કર્તવ્ય છે પણ ભગવદીયની સેવા શું કરવા થવી નેહએ ? ” તો તેનું સમાધાન
કરે છે કે “ જે આપણે ભગવદીયને સેવા સન્માનાદિકથી સન્તુષ્ટ કરીએ તો શ્રીકૃષ્ણ
પણ સન્તુષ્ટ થાય છે જે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો ભગવાન પણ અસન્તુષ્ટ થાય છે ”

હવે બે કોઈ બીજી ચકા કરે કે “આપણાથી યથાશક્તિ સ માનવિક કાર્ય છતાં પણ બે ભગવદીય અશક્ય તથા કઠિન આજ્ઞા કરે અને આપણે તે ન પાળીએ અને તેથી બે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો શું કરવું ?” ત્યાં ચિદાન્ત કહે છે કે-કોઈ લૌકિક સભના બાલકની સેવા આપણે કરવા હોયએ, અને તેની સર્વ શક્ય આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનું પાલન કર્યા છતાં પણ બે બાલક અસન્તુષ્ટ થાય તો તેથી રાજ્ય આપણા પર અન્તુષ્ટ થતાં નથી રાજ્ય તો પ્રસન્ન જ રહે છે કે આ સેવકે મ્હારા બાલકને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સન્તોષ આપ્યો, તેજ પ્રકારે બે ભગવદીય આપણી સર્વ શક્ય સેવા (સ માનવિક) થી સન્તુષ્ટ ન થાય, અને એમની કઠિન આજ્ઞા આપણાથી પૂર્ણ ન થાય તો ચિન્તા ન કરવી. શ્રીકાકોરણ તો અવશ્ય પ્રસન્ન થયેજ થશે.

હવે મેં બહુસુવાચા વૈષ્ણવની સેવા (સ માન)કરવી તે કહે છે

(૧) માત્ર શ્રીઆચાર્યજીના અસ્તુકમલની ભક્તિમાં પરાયણ હોય, અહર્નિશ શ્રીઆચાર્યજીના ચરણનીજ કામના રાખતો હોય; (૨) શ્રીકાકોરણની સેવાથીજ સન્તુષ્ટ રહેતો, હોય, જા્ય રેવનું ભજન સ્વપ્નમાં પણ ન બંધતો હોય, (૩) જે અન્ય કથાની અપેક્ષા રાખતો ન હોય, ત્રણ લોક પર્યન્ત પ્રવ્યાનજ તથા મોક્ષને પણ તુમ્હ બંધતો હોય; (૪) લૌકિક કામ લોક, મઠ; મત્સરતા, તથા વિષયવાસનાનો જ ધ પણ જેનામાં ન હોય; દ્રવ્યથી સહલ લૌકિક કાર્ય કરે છે તે દ્રવ્યને અર્થે પણ ધર્મ વેચતો ન હોય, તે દ્રવ્યનો પણ લોભી ન હોય; (૫) નિરપેક્ષભાવથી જે ભગવત્સેવા કરતો હોય; મનમાં કોઈ પણ લૌકિક વૈદિક કામના ન રાખતો હોય તથા કોઈ પણ રાજદ્રવ્યવાનની મનમાં અપેક્ષા ન રાખતો હોય; (૬) મનથી વિરક્ત રહે, સ્ત્રી, પુત્ર; કુટુંબ, ગૃહાદિ રેહ સમ્બધી સર્વ જન્મમાં હઠ નૈરાશ્ય રાખતો હોય, કોઈની ખાસે પોતાના સ્વાર્થને લીધે કંઈ પણ માલના કરતો ન હોય, શ્રીકૃષ્ણ મ્હાર સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે; મ્હારો ધર્મ તો ભગવત્સેવા જ છે’ એમ જે સમજે છે; (૭) સર્વ પ્રાણીમાત્રના દિવમાં-કોઈના અનિષ્ટમાં નહિ-પ્રસન્ન થતો હોય (૮)મત્સર એટલે અન્યનો ઉત્કર્ષ સહન કરી ન શકવો-તેથી રહિત હોય, બીજો વૈષ્ણવ પોતા કરતાં સ્વરૂપ ધર્મ પાળતો હોય તો તેને પણ ધન્યવાદ આપતો હોય અને પોતે બહુ ધર્માચરણ કરે છતાં એમ સમજે કે ‘હું શું ધર્મ પાળું છું ? (૯) જે સર્વ મિદિયોને ભગવત્પરાયણ કરવા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવા આશરપૂર્વક કરતો હોય તથા ભગવત્સેવામાં ત્વિ ભાગ્ય કરવા જે શ્રીકૃષ્ણની રજા પણ આશરપૂર્વક અપણ, કરતો હોય ત્યા પ્રકારના નવ લક્ષણથી જે ભગવદીય પૂર્ણ હોય તેનો સમ અવસ્થ કરવો, એનું શુદ્ધ મનથી સન્માન કરવું એની સેવાટહેલ કરવી અને એના વચનમાં યદ્દા રાખી રનેહપૂર્વક સર્વ કાર્ય કરવું આ પ્રકારનું આચરણ બે વૈષ્ણવ કરે તો શ્રીઆચાર્યજી પ્રસન્ન થઈ આનન્દનું દાન કરે (૨૩)

સૂત્રમ્ -સર્વથા શુદ્ધમાધાનાં સ્વીકૃતાના કૃપાલુના ।

સર્વે શ્રીવલ્લભાચાર્યપ્રસાદેન મવિખ્યતિ ॥૨૪॥

ગાંધાર્થ —દમાહ શ્રીકાકોરણ શ્રીમદ્આચાર્યજી, અને ભગવદીયોએ જેમને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે તેવા શુદ્ધભાવવાળા ભક્તોના સર્વકાર્યો સર્વ પ્રકારે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રસાદથી

સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન:—અત્યાર સુધી જે જે પ્રકાર બતાવ્યા તે શુદ્ધ ભાવથી કરવાના છે, શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવું; વૈષ્ણવની સેવા પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવી ગુરુસેવામાં, સર્વ ભગવદ્દીલામાં તથા ભગવત્સામગ્રીમાં શુદ્ધ ભાવ રાખવો, ભગવદ્દીય ત્યારે પ્રસન્ન થાય અને કૃપા કરે એટલે પ્રભુ પણ કૃપાકરે છે, અત્ર કોઈ શકા કરે કે 'એટલો ધર્મ મહા કઠિન છે. આ કલિકાલમાં જીવથી એ કેમ બની આવે? જીવથી તો એક પણ ધર્મ મહા કઠિનતાથી સિદ્ધ થાય છે.' ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે 'શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ કલિયુગના જીવોપર કૃપા કરવા પ્રગટ થયા છે. અને એમણે સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી તેવો ધર્મ એક ક્ષણમાં આવશે. જે કે જીવને તો સર્વ કઠિન છે કારણકે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. 'જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટાઃ' પણ શ્રીઆચાર્યજી તો જેને કૃપા કરે તેને સર્વ સુગમ છે. તેથી મનમાં એક શ્રીઆચાર્ય-ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય રાખવો, સર્વ કાર્ય આશ્રયથી નિશ્ચય સિદ્ધ થશે, અને શ્રીમહા-પ્રભુજી નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગનું ફલદાન કરશે. (૨૪)

અત્ર પ્રથમ શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ થાય છે એમાં અગીકૃત જીવોની કર્તવ્યતા નિરૂપણ કરી છે અગીકૃત જીવોએ કૃષ્ણદર્શનને અર્થે આર્તિ રાખવી, નિરૂદ્ધ ચિત્તથી; તથા વચનથી તનુજ્ઞ તથા વિત્તજ્ઞ સેવા કરવી, અનોસરમાં ભગવત્કથા, ભગવદ્દીલારૂપ અમૃતનો અનુભવ કરવો, સેવામાં ઉપયુક્ત હોય એવા ધન તથા પદાર્થોની રક્ષા કરવી, સ્ત્રીપુત્રાદિક સેવામાં અનુકૂલ હોય તો એમની સાથે અનુરાગ રાખવો; નિર્મલસર, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી રહિત એવા ભગવત્પરાયણ અને અનન્યપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોનું સન્માન કરવું અને દૈન્યસહિત એક શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢઆશ્રય કરવો.

॥इति श्रीहरिरायजीकृत प्रथम शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨ જી.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વિતીય શિક્ષાપત્રમાં નિરોધની સિદ્ધિનો પ્રકાર નિરૂપણ છે. ઉપર કહી તે રીતે પ્રથમ શિક્ષાપત્રનો ભાવ હૃદયમાં ધારણ કરે તો તે જીવપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં રસરૂપ ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું દાન કરેજી એવું દાન પ્રાપ્ત થાય તેને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ હૃદયાઈઠ થયલું હોવુંજી જોઈએ. તેથી આ શિક્ષાપત્રમાં એ સ્વરૂપના અનુભવનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે

આ પ્રથમ સ્તોકથી આરંભીને અષ્ટાદશ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપનું જ વર્ણન કર્યું છે શિષ્યાથી આરંભીને તે નખ પર્યંતની સ્વરૂપ શોભા એમાં વર્ણવી છે એ સ્વરૂપ શોભામાં જે જે વસ્તુનું વર્ણન કર્યું છે તે તે વસ્તુ સમ્યક્થી હૃદયમાં અનિકાનેક ભાવ ઉપજાવી શકાય છે. આવા ભાવની સમ્પૂર્ણ વૃદ્ધિ થઈ એટલે સ્વરૂપ હૃદયાઈઠ થયુંજી બાણુવું, પરંતુ કેવા કેવા ભાવ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરવા યોગ્ય હોવાથી તેવા ભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

મૂલમ:—यशोदोत्सङ्गललितः कचप्रथितवेणिकः ।

मुक्ताफलसद्माल श्रलत्कटिलकुन्तलः ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સાગમાં (શ્રીઠાકોરજી) શોભી રહ્યા છે. જેમના કૈશ વેણીના રૂપમાં શુથેલા છે જેમનું કપાલ મોતીથી સુશોભીત થઈ રહ્યું છે, ફફર્યા કરતા (વાકડીઆલા) વકંકેશ સહિત જે શોભે છે. (૧)

વિવેચન.—શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત—એ કેવલ ભાવત્મક સ્વરૂપ છે, વસુદેવ
 છને ત્યાં મધુરામાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે કેવલ રસાત્મક નથી. તે સ્વરૂપ
 તો ભૂમિભાર હરણાર્થ તથા મોક્ષકાન્તિક અનેક કાર્ય કરણાર્થ પ્રકટયું છે
 પરન્તુ શ્રી યશોદાછને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે તો કેવલ વજ્રભકતોના જ્ઞા-
 ન-દાર્યેજ પ્રકટયું છે તેથી શ્રીઆઆમ છના પુષ્ટિમાર્ગમાં તેા એજ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત
 (શ્રીયશોદાછના ઉત્સવમાં લાલન કરતું (રસાત્મક સ્વરૂપજ સેવનીય છે અને એ શ્રી
 યશોદોત્સ જલાલિતમા પણ જે પ્રકાર છે પ્રત્યેક કલ્પમાં દ્વાપરયુગ આવે છે ત્યારે શ્રીન-
 ન યશોદા તથા શ્રી કાકોરછ પ્રકટે છે એ (પ્રત્યેક કલ્પના) દ્વાપરયુગના શ્રીયશોદોત્સ
 જલાલિત પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય નથી; પરન્તુ સારસ્વતકલ્પમાં જે સ્વય પ્રભુછ શ્રીકૃષ્ણ
 પોતે પધાર્યા છે અને જેમણે વેદની ઋચાને વરદાન આપ્યું છે, તે જ (સારસ્વત કલ્પના
 શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, જન્ય કલ્પના સ્વરૂપો અશાયતાર
 છે શ્રીયુસાંધછનુ એવુ વચન છે કે જ્ઞાનીત પરમ તરફ યશોદોત્સેજ્ઞ જ્ઞાલિતમ્ । તદ્વચ્ચ
 વિકિ તે પ્રાહુરાસુરાંસ્તાનદો વુષા ॥ અર્થ:—શ્રીયશોદોત્સ જ-લાલિત (શ્રીકૃષ્ણને) પરમ
 તત્વ ભણવા અને પરમ તત્વ જન્ય કાર્થ છે એમ કહેનારને અશુર બધુવા, હે બુદ્ધિવ-
 ન્તો સર્વ લીલા અને સર્વ વસ્તુના કારણરૂપ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત છે તેમને શ્રીયશો-
 દાછ ઉત્સવમાં લઈ લાઠ કરાવી મમ માથ છે તેમને શ્રીયુસાંધછ મજલ જન્યમાં ઠહે છે કે
 “ મદ્ગ્લમિદ્ધ ધીનમ્દ યશોદા નામ સુકીર્તનમેતદ્ગુચિરોત્સવ્ગ્લુજ્ઞાલિતપાલિતરૂપમ ”
 આવા મજલ રૂપને પ્રાપ્ત કરી જોઈમાં લઈ શ્રીયશોદાછ પોતેજ મજલરૂપ થયા છે અને
 એવા મજલ સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરે છે શ્રીયશોદાછ એમના સુ દર વાળ ઝોગીને વેળી શુમે
 છે અથવા તેમને જોઈમાં લઈ મેવા મીકાઈ આરોગાવે છે; અથવા અનેક રમકઠાંથી રમાઠે
 છે અથવા પરમાં જે ભક્ત કુમારિકા છે તે એમની (શ્રીકાકોરછની) વેળી શુમે છે, અથવા
 મતિરૂપા શ્રીચન્દ્રાવલીછ પધારી બાલભાવથી વેળી શુમે છે; અથવા શ્રીકાકોરછની બાલ
 હાંને લીધે શ્રીયશોદાછ વૃષભાનુકુમારિકાને પોતાની પાસે બેસાડીબને શ્રીકાકોરછનીવેળી શુમે છે

આ પ્રકારના અનેક ભાવનો અનુભવ શ્રીમદ્દાપ્રભુછની કૃપાથી થાય છે આમ વેળી
 શુયાઈ રહ્યા પછી સુન્દર બાલપર મોતીની લગે ચોખી રહી છે, તે બલ્લે નીલ (ભુરા)
 કમલ પર સ્વેત જલ લિ દુલ્લો આવી રહ્યાં દોષ એમ રીપે છે, અથવા સ્વામ આકાશમાં
 ચન્દ્રમા અને તે ચન્દ્રમાપર તારામણની પશ્ચિમો આવી રહી દોષ એમ શ્રીકાકોરછના
 સ્વામ સુદર શરીરમાં અજચન્દ્ર અને અજચન્દ્ર ઉપર મોતીની લટો ચોખી રહી છે
 શીતલ, મ દ, સુખધ વાસુથી કુન્તલ એવે નાના વાકીઆલા કેશ દોલામમાનુ મઈ
 રહ્યા છે આ સ્વામ કેશ, બલ્લે મુખ કમલના મડરન્દ (રસ) નુ પાન કરવાને નાના
 જમરની પશ્ચિમોજ આવીને બેઠી ન દોષ એમ ચોલે છે । અથવા અજરૂપી ચન્દ્રમાપર
 સ્વામકેશની વંજી કગાનામના નાના જમ્બા જવી ચોખી રહી છે આ પ્રકારે ચિખાથી
 નખપર્વત સત્રાગના ભાવ દુહવમાં વિચારવા (૧)

મૂલમ્ -મુક્તાપલાયલભાલપ્રાન્તવર્ણાશ્રિમૂવિત ।

વસ્તુરિકાતિલવયુગમાલમૂપાતિસુન્દર ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાલના મધ્યભાગથી તે કર્ણ પર્યન્તનો ભાગ મુક્તાફલ (મોતી) ની માલાથી શોભી રહ્યો છે. કસ્તૂરિકાના તિલકવાળા ભાલની શોભા તો અતિ સુંદર છે. (૨)

વિવેચન:—ભાલથી બન્ને કર્ણ સુધી મોતીની લટો બાંધી છે, તે બાણે સ્યામ મેઘમાં બગલાની બે પક્ષિઓ આવી શોભા ન આપતી હોય એમ દીપે છે. સુંદર કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ ઉપર વિરાળ રહ્યું છે. શંગાર રસાત્મક શ્રીઠાકોરજીના ભાલ ઉપર સર્વકાલ સ્વતઃસિદ્ધ એવું કસ્તૂરિનું તિલક છે. શ્રીચન્દ્રાવલીજીએ શ્રીઠાકોરજીને પોતે પોતાના સમ્બન્ધથી કસ્તૂરિનું તિલક કર્યું છે સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીએ શ્રીસ્વરૂપના ભાલ પ્રદેશપર પોતાના ભાવરૂપ સુવર્ણનું ભૂષણ ધારણ કરાવ્યું છે. આમ સર્વ આભૂષણ ભાવાત્મક છે. (૨)

મૂલમ્--કાશ્મીરરાગવિલસત્કપોલદ્વયચિત્રિતઃ ।

સ્ફુરચ્છૃતિયુગપ્રાસકુણ્ડલચુતિમણ્ડિતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બન્ને ગાલ કેસરના વર્ણથી ચિત્રેલા હોઈ શોભે છે. અને બન્ને કર્ણમાં ધારણ કરેલા કુણ્ડલની કાન્તિથી શોભા વધેલી છે. (૩)

વિવેચન.—કાશ્મીર એટલે કુમકુમાદિ કેસરથી બન્ને ગાલપર ચિત્રેલા કમલ પત્રો પરમ શોભાયમાન છે એ કમલપત્રો શ્રીસ્વામિનીજીનો મનોરથ છે, કેમકે જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારેજ ગાલ પર એવાં કમલપત્રો ચિતરવામાં આવે છે. શ્રીસ્વામિનીજી આ કમલપત્રો ચિત્રી એમ બતાવે છે કે અમારી સાથેજ એમનો વિવાહ થશે. અથવા જ્યારે શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકોરજીને શ્રીસ્વામિનીજીના ઉત્સવમાં પધરાવી, પોતે ગૃહકાર્યમાં વ્યથ થાય છે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીઠાકોરજીને એકાન્તમાં લઈ જઈ એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘તમે અમારો ચિરકાલનો વિચાર હર કરો.’ ત્યારે શ્રીઠાકોરજી કિશોર વયનો અગી-કાર કરી, શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે અને તે સમય શ્રીસ્વામિનીજી બન્ને ગાલપર સ્વહસ્તથી કમલપત્રો ચિત્રી વિવાહનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ‘નિત્ય આ પ્રકારે મને સુખ આપો’ એમ પ્રાર્થના કરે છે. ‘દિનદુલ્હે મેરો કુવર કન્હૈયા’ આ પદાનુસાર જ્ઞાનેક ગોપ્ય લીલા કરી શ્રી સ્વામિનીજી શ્રીયશોદાજીની પાસે આવી કહે છે કે ‘આ તમારો પુત્ર અતિ ચચલ છે! કેમે કર્યો રહેતોજ નથી! જેમ તેમ કરી અત્યાર સુધી તો એને રાખ્યો છે! એનું મન એક સ્થળે સ્થિર થતું નથી, તેથી રમાડી આણ્યો છે!’ આવા વાક્યોથી શ્રીયશોદાજી પ્રસન્ન થઈને પુત્રને ઉત્સવમાં લઈ જોળો પાથરી એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘હારા પુત્રનો વિવાહ વૃષભાનુકુમારિકા સાથે થાઓ.’ પછી શ્રી યશોદાજી શ્રીસ્વામિનીજીનો જોળો મેવા મીઠાઈથી ભરી દે છે, આ ભાવથી શ્રીઠાકોરજીના ગાલ ચિત્રેલા છે શ્રુતિ એટલે કર્ણ ઉપર કુણ્ડલ અતિ ચચલ હોઈ શોભી રહ્યાં છે, તે કદાચિત્ મકરાકૃતિના એટલે મગરના આકારના અને કવચિત્ મયુરકૃતિના મોરના, આકારના છે. મકરાકૃતિમાં સ્વકીય ભક્તતા મનોરથ છે અને મયુરકૃતિમાં પર-કીયભક્તો ઉભા રહ્યા છે. તેમની કાન્તિ ગણસ્થલપર બલકે છે તે કાન્તિ કોટિ કન્દર્પની છબીને હર બેસાડે એવી છે, તેમજ નીલમણીની કાન્તિને પણ લબ્ધ પમાડે છે

મૂલમ્:—ચિત્રુકાન્તલસદ્ગ્રમ્ભૂષઃ સાક્ષનલોચનઃ ।

અગુલિના નખથી દાન કરે છે. કટિસ્થલ વિષે રેશમી ગુમ્બામાં પરોવેલી એવી જે ઘુઘરીઓ-રાસાદિક અનેક લીલામાં સુન્દર મધુર શબ્દ કરનારી ઘ ટડીઓ-ખાંધી છે. ભકતોને એ કિકિણીના નાદથી અનેક લીલાતું સ્મરણ થાય છે. (૧૦)

મૂલમ્:--સનૂપુરપદન્યાસધ્વનિમોહિતગોપિક: ।

દિગમ્વરો નઋવિદ્યુજ્જ્યોત્સ્નાજિતનિશાપતિ: ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નૂપુરચુકત ચરણારવિન્દના ડગલા ભરતાં જે નૂપુરનો ધ્વનિ થાય છે તેથી જેમણે વ્રજભકતોને મોહિત કર્યા છે. પોતે (શ્રીઠાકોરણ) બાલભાવથી વસ્ત્રરહિત છે જેમણે પોતાના દશ નખરૂપ ચન્દ્રમાના કિરણથી ચન્દ્રમાને જીત્યો છે. (૧૧)

વિવેચન:—ચરણુકમલમા પરમસુન્દર નૂપુર ધારણુ કર્યા છે એ નૂપુરનો ધ્વનિ સાંભળતાજ અનેક ગોપીજનો મોહપામે છે. જે બાલકીલાતુ સ્વરૂપ નિરાવરણુ સર્વાંગતું દર્શન કરાવે છે તેતું શ્રીનવનીતપ્રિયજી-શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપમાં પ્રકટ દર્શન થાય છે.

ચરણારવિન્દમા દશ નખચન્દ્ર ધારણુ કર્યા છે તે નખચન્દ્ર પાસે ચન્દ્રમા લજ્જા પામે છે, ચન્દ્રમાને જીતનાર આ નખચન્દ્ર ભકતના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર દૂર કરે છે જે શ્રીઠાકોરણનો આ એક પણ નખચન્દ્ર કોટયાનકોટિ અન્ધકારનો નાશ કરવા સમર્થ છે તો જે ભકતના હૃદયમા દશ નખચન્દ્ર વિરાજે છે ત્યા પ્રકાશ હોય એમાં શું કહેવું ? નખચન્દ્ર સ્વભ્યોતિથી સૂર્ય, ચન્દ્રમા, દર્પણ, મણિ, આદિ સર્વના પ્રકાશને જીતે છે. દશનખચન્દ્રમામાં વામ ચરણારવિન્દના નખ (ચન્દ્ર) યુષ્ઠિભકતોના તિમિર દૂર કરે છે, અને દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નખચન્દ્ર મર્યાદા ભકતોના તિમિર દૂર કરે છે. આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યાન્ત સ્વરૂપતું વર્ણન કર્યું છે (૧૧)

મૂલમ્:--સ્વરૂપપ્રતિવિમ્બૈકદૃષ્ટિહાસ્યમુલામ્બુજ: ।

પહ્લાઙ્ગરાગરુચિર: સદા મુગ્ધશિરોમણિ: ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —સ્વરૂપના પ્રતિબિમ્બમાં એક દૃષ્ટિ લાગવાથી જેતુ મુખકમલ હાસ્ય-યુક્ત થઈ રહ્યું છે જે શ્રીઅંગે કીચડ (પક) ના રગથી શોભિત છે. (પ્રતિબિમ્બમાં હાસ્ય તથા શ્રીઅંગમાં પક (કાઠવ) નો રગ કરવાનો અર્થ એ છે કે પોતે સદા મુગ્ધ શિરોમણિ છે (અર્થાત મુગ્ધબાલકતુ નાટ્ય છે.) (૧૨)

વિવેચન —ઉપર કહેલા સુન્દર બાલસ્વરૂપની લીલા શ્રીઠાકોરણ કરે છે નિજ પ્રતિ-બિમ્બ કદાચિત્ રત્નજડિત બાલુબન્ધમા પડેલુ જોઈ પકડવા દોડે છે પણ પ્રતિબિમ્બ શ્રીહસ્તમાં આવતુ નથી ત્યારે મુખારવિન્દમાં હાસ્ય આવે છે, કદાચિત્ મણિજડિત સ્તમ્ભમા નિજ પ્રતિબિમ્બ પડેલુ જોઈ વારંવાર કીકીઆરી કરી હાસ્ય કરે છે. સર્વાંગમાં વ્રજની રજ ચોંટી રહી છે તે પરમશોભા આપે છે મુગ્ધ લૌકિક બાલકસમાન લીલા કરે છે, પરન્તુ મુગ્ધ શિરોમણી છે, જાણે કે કશું જાણુતાજ ન હોય,

મૂલમ્:--લીલાન્યજ્ઞાનરહિત: સર્વલીલાવિચક્ષણ: ।

કંદર્પકોટિલાવણ્યો માનિનીમાનદર્પહા ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — લીલા વડે અન્ય જ્ઞાનરહિત દેખાય છે; અને યોતે તો સર્વ લીલામાં વિલક્ષણ છે ? કોટિ કન્દર્પ કહેતા કથિયે કામદેવ-તેથી પણ અધિક શ્રીમન્મનુ ભાવણ છે માનવતીના માનનો ગવ હરી લેનારા છે (૧૩)

વિવેચના—સર્વ લોકોને એમ દેખાય છે કે આતો કેવલ બાલક છે બાલલીલા વિના અન્ય લીલા સમજતો નથી પરમ સુખ છે માતૃચરણ શ્રીવયોદાલ, શ્રીનન્દરાયલ, શ્રીશકિષ્ણીલ આદિ વૃદ્ધ બોપ બાપી સર્વ કાષ્ટ કેવલ બાલકજ બાલ્યે છે, અને જે અન્તરમ જલજક્રોતો છે તે તો એમ બલ્યે છે કે “એતો શવ લીલામાં મૃતુર છે, માતૃચરણ આજળ સુખતા જતાવે તેમાં શું મર્ચું ? આવુ અન્તરજ બકતો બલ્યે છે કોટિકોટિ કન્દર્પ જેની શોભાથી લલિતવત વચા છે, એવુ પ્રમુતા શ્રીમન્મનુ સૌ કર્ષે છે, માનિની એટલે શ્રીસ્વામિનીલ-તેનું માન હરિ લે છે વિલક્ષણ રીત એ છે કે પ્રભુ એક કાલાવચિત્ત દેખા છતાં, સર્વ કાલની લીલાનો અનુભવ કરાવે છે

શ્રીગુણાંકલએ પાલનામા કહ્યુ છે કે ‘ માનિનીમાનહરણમ્ ?’ પ્રભુ બધારે શ્રીશ-શોદાલ આજળ પાલણામાં ગૂઢે છે તેજ સમયે માનિની (શ્રીસ્વામિનીલ) નુ માન હરે છે એવા એવા વિરૂપ ધર્મી એક સાથે જેનામાં વહી ચકે છે એવા એ અલૌકિક બાલક છે.(૧૩)

વિસ્વરૂપમામયા પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આમય છે એટલે કે એક કાલથી અવચિત્ત હોમ જ્યાં અન્ય કાલમાં જતી લીલાઓ મુગવત (એક સાથે) જતાવી શકે છે દ્વંત તરીકે પ્રભુ પારણામાં ગૂઢવી વખતે બાલલીલા કેરલાક બકતોને જતાવે છે તેજ સમયે શ્રી સ્વામિનીલની સાથે મુગક-ચિત્ત માન-લીલા પણ હરે છે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આમય છે તેને યાદે વૃદ્ધ શ્રીમય ભાગવત, મીત્રા બાલિત અનેક પ્રમાણે છે જુઓ ચીતાનો અખ્યા ૧૩ એ ભગવાન સર્વેન્દ્રિય રહિત છે જતાં સર્વત્ર પાણી (દસ્ત) તથા પાશ્વળા છે સર્વત્ર અધિ શિર તથા ગુપ્ત સહિત છે ભગવાન આસક્ત છે નિર્ઘ્રુ છે જતાં ગુણમેક્તા છે ભગવાન નદિરૂ છે જ્યાં અન્ત છે અચર છે ફર છે જતાં પાસે છે અર્ધ-બક્ત છે જતાં વિબક્ત છે ઇત્યાદિ.

મૂલમ -સ્વગોપિકાગૂહ ચૌર કૃતસકેતગોપન ।

પરમાનન્દસન્દોહ સદા દુ ખ વિવર્જિત ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — જે યોતાની બેપિકાના બાવને શુદ્ધ રાજનાર તથા શ્વરનાર છે જે હરેલા સકેતને શુષ્પ શાષે છે ઉત્તમ આનંદના સમુદરૂપ છે અને નિરન્તર દુ ખથી રહિત છે.

વિવેચન—નિજ ગોપિકા (શ્રી સ્વામિનીલ) નો શુદ્ધ ભાવ છે તેને ઘેર શ્વરી કરી સકેત હરે છે પાની અન્ય ગોપીજનોથી શ્રી સ્વામિનીલ સાથે હરેલા સકેત હુપાવે છે કે એ ન અખ્યા તે હીક ? અથવા સમસ્ત ગોપીજનને ઘેર ગુદ બાવથી હુપાવને પધારે છે દૂધ, દહીં માખણ વગેરે સર્વ સામગ્રીઓ આરોજે છે મધી તે બોપી આવે છે ત્યારે તેની સાથે એકાન્તમાં સકેત હરે છે એટલામા કાષ્ટ બોપ અથવા માતૃચરણ શ્રીવયોદાલ એ આવે છે તો તેમની પાસે તે સકેત શુષ્પ શાષે છે અથવા સમસ્ત બકતોની સાથે સકેત હરે છે પણ એક એક બક્ત સાથેના સકેત, એક એકથી બોપ શાષે છે એટલે તે ભખી એમજ સમજે છે કે શ્રી કીકારલ માત્ર અમનેજ મજા છે અન્યને નહિ. આ પ્રમાણે રમણ હર છે, અથવા સમસ્ત બક્ત મધ્યે શ્રી સ્વામિનીલ જોડા છે ત્યાં શ્રી

ઠાકોરજી સેનમાં શ્રી સ્વામિનીજીને ગુઠ ભાવથી અન્ય ન જાણે એવી રીતથી—સાન કરી ખતાવે છે કે “ફલાણે સ્થલે આવો!” એટલે શ્રી સ્વામિનીજી કંઈ જ્ઞાનું કહાડી શ્રીઠાકોરજીની પાસે પધારે છે. ત્યાં અનેક રીતની લીલા કરે છે, અને એ રસલીલા અન્ય સખી-ઓથી ગુપ્ત રાખે છે—પરમ આનન્દ રૂપ છે તેથી સમસ્ત ભક્તોને પરમાનન્દનું દાન કરે છે સર્વકાલ વિષે દુઃખથી રહિત છે. (૧૪)

મૂલમ્:—અસમક્ષો દુઃખિતાનાંપ્રપંચસુખિનામપિ ।

દયાનિધિર્મુગ્ધભાવઃ સ્વીયવાક્યૈકકારકઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—દુઃખ સુકતને તથા પ્રપંચથી જેઓ સુખી છે તેમને એ સમક્ષ થતા નથી. દયાનિધિ છે. મુગ્ધ ભગવાન છે અને નિજ ભક્તોના વાક્ય કરવાવાળા છે (૧૫)

વિવેચન:—લૌકિક પ્રપંચના અનેક પ્રકારના ક્રોધ, મોહ, મદ, માત્સર્યાદિ માયા સમ્બન્ધી સર્વ દુઃખનું હરણુ કરે છે. અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી શ્રી ઠાકોરજી એ સમસ્ત ભક્તની અવિદ્યા દુર કરી, કારણ કે ભક્તનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું હતું નહિ. તેથી શ્રી ઠાકોરજીએ નિજ ભક્તોને અર્થે મજમાં અવતાર ધરી. સર્વની અવિદ્યા દૂર કરી. અનેક લીલા રસનો અનુભવ કરાવ્યો, પરમ સુખનું દાન કર્યું દુઃખનો નાશ કર્યો, કારણકે પ્રભુ દયાનિધિ છે—ભક્ત દુઃખ પામે—તે એ સહન કરી શકતા નથી. જે મુગ્ધભાવ ધારણુ કરે નહિ તે ભક્તને ઈશ્વરભાવ પ્રકટ થાય, વાત્સલ્ય સ્નેહભાવ—છુટી જાય. ઈશ્વરભાવ થાય તે ભક્ત એમ સમજે કે જે સકલ જગતના પોષણુ કર્તા છે તેને હું શું લોગ ધરું ? આલુષણુ, વસ્ત્ર, રમકડાં શું આપું ? એ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીનું છે. એ પ્રકારે સ્નેહ છુટી જાય તે પુષ્ટિભક્તિ પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી શ્રી ઠાકોરજી મુગ્ધ, લૌકિક ખાલકની માફક લીલા કરે છે, ભુખ્યા હોય ત્યારે રૂદન કરે છે, જે પ્રભુ ઈશ્વરતા સહિત માગે તે ભક્તો થી માગેલી વસ્તુ અપાઇ શકાયજ નહિ, જેમ ખલિરાજથી પ્રભુએ માગેલી ત્રણ પગલાં ભૂમિ પણ આપી શકાઈ નહિ, તેથી મુગ્ધભાવ ધરી, મજ ભક્તોને સુખ અર્પી અગીકૃત મજ ભક્તોના વાક્યો પૂર્ણ કરે છે. શ્રીભાગવતમા કહ્યા પ્રમાણે કોઈ મજભક્તો કહે કે “પીઠા ઉઠાવી લાવો ” કોઈ કહે છે કે “ઉન્માન (પાલીપ્રભૃતિ) લાવો, ” કોઈ કહે છે કે “પાડુકા લાવો” તમને માખણુ આપીશ; “કોઈ કહે કે નાચો તે શ્રી ઠાકોરજી આ સર્વ ભક્તોનું કહ્યુ કરે છે. જે પ્રકારે ભક્તો સુખ પામે તે પ્રકારે શ્રી ઠાકોરજી કરે છે, (૧૫)

મૂલમ્:—પ્રપંચનાશનસ્વીયનિરોધકૃતિતત્પરઃ ।

બાલભાવગ્રહપરઃ ક્ષણક્ષણવિલક્ષણઃ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ:—નિજ ભક્તોના પ્રપંચ નાશપૂર્વક નિરોધ કરવામાં તત્પર છે બાલભાવ ગ્રહણુ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે વિલક્ષણુ થાય છે, (૧૬)

વિવેચન:—પ્રપંચ—પર—નિજ ભક્તોના મન લૌકિક ગૃહાદિમાં આસક્ત (લીન થયલા) છે. પ્રભુ ત્યાંથી એ મનને છોડાવી, પોતાનામા આસક્ત કરે છે, આ કારણથી (પ્રપંચમાં આસક્તિ છોડાવી ભગવદાસક્તિ સિદ્ધ કરવા (શ્રીઠાકોરજી મજભક્તોને ઘેર ચોરી કરવા પધારે છે. જ્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ મજભક્તોના દ્વેષ, દહિ અને માખણુની

ધારી કરી ત્યારે પ્રજાજાતોના મનમાં શ્રી ઠાકોરજીનું ધ્યાન થયું કે હવે પ્રજા ધારી કરવાને જાવતા હશે। વેણનાદ કરી સર્વ જાતોનું મન હરી લે છે તેથી તેહ સમજાવી પતિ, પુત્ર, ગૃહપતિ-સર્વ કોઈને જુદી જામ છે, અવિવાહ્ય પૂતળાને મારી સર્વ જાતોની અવિવાહ્ય કરી, નિજ જાતોનો નિરોધ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે ઇન્દ્ર મજા પ્રજાવાસી કરતા હતા તે ઇન્દ્ર મજા ઠાકાવી શ્રીગિરિરાજની પૂજા કરાવી આપેલ સર્વ સામગ્રીનો અગ્રીકાર કર્યો, સયોમાત્મક સર્વ, લીલા કરી જહાસની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો અને વનાન્તર, ડેશા તર લીલા કરી મન તમા ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો જેમકે રાસપદ્મ આથીમાં પ્રથમ સુરલી વગાડી પ્રજાજાતોને ઘેરથી બોલાવ્યા, પછી રમણ કરી સવામ વિહાર કરી-સર્વ જહિરિન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી અતર્માન થયા, પછી તેમના અન્તાકરણમાં રમણ કરી તેને પવ્વ શુદ્ધ કરી, પ્રજા તેમના કુલ્યમાં ગિરાજના આ પ્રકારે જાતોને સુયોગ તમા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરાવી શ્રીઠાકોરજીને તેમનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો.

જાલાભાવના મિસથી પ્રજાજાતોને ઘેર પ્રજા પધારે છે તેનું કારણ એ છે કે જે જાણકિ મમાદા અને પ્રવાહમાં રહ્યા છે તેમને પ્રજાજાતો સાથે જે રહસ્ય લીલા થાય છે તેવું જ્ઞાન ન થાય પ્રજાને જાણક જેમ કોઈની વિષમ જુદિ ન થાય,

શ્રી ઠાકોરજી પ્રજાજાતોની પાસે જાવી કહે કહે અનેક નવીન લીલા કરે છે, જે જાતોનો જેવો મનોરથ તે પ્રકારે તેવી અનેક ઘેષ્ટા-લીલા-કરી, સર્વ મનોરથ પૂર્વ કરી પ્રજા પુન જાલભાવનો અગ્રીકાર કરી ગૃહ પધારે છે (૧૬)

નિરોધ-પ્રપચ વિસ્તૃતિપૂર્વક અવદાસકિ પ્રપચન વિશ્વરણ પ્રથમ થવું પછી સમવાનમાં જા સકિત થવી-તેને નિરોધ કહે છે

મૂલમ્ - ક્ષણ ક્રુદ્ધ ક્ષણ હૃષ્ટ સ્વરૂપવસ્તુષુ તોવિત ।

સ્વકીયહૃદયામિક્ષસ્તદન્યજ્ઞાનવર્જિત ॥૨૭॥

શબ્દાર્થો:- સજ્જમા ક્રોધમુહ્ય થાય છે, અને સજ્જમા હર્ષમુહ્ય થાય છે નિજજાતો સ્વરૂપ વસ્તુઓ અર્થે તે તેથી પ્રજા સતોષ પામે છે નિજજાતોના હૃદયના મનોરથ જાણવાવાળા છે, જાતોના મનોરથ વિના અન્ય જ્ઞાનરહિત છે

વિવેચના:- શ્રીઠાકોરજી જાલલીલા વડે જેક સજ્જમાં ક્રોધી થાય છે, શ્રી ઘેષ્ટાજી જરા ગૃહકાર્કમાં લાગે જેટલામાં કલ્પિનાં માટ ફેણી નાખે છે માખણ વાંદરાઓને કુટાવી કે છે, માખિપર લોડે છે શીવચોદાલ કોટિ કોટિ ઉપાચથી મળાવે છે તેપણ માનતા નથી કલ્પિત અનમા જેમ તેને લાવી આપવાની હક કરે છે જે માખણ આપવામાં જલ લીલ થાય, તે તે સહી થકતા નથી ક્રોધવન્ત થાય છે કલ્પિત હાસ્ય કરે છે સ્વરૂપ વસ્તુથી-કૃષ, કૃષ, રમકઈ જે શ્રીનન્દરાણ આપી આપે છે તેથી સન્તુષ્ટ થાય છે, જે પ્રજાજાતો કઈ નૂતન સામગ્રી, કે નવનીત (માખણ) કે કઈ નવી વસ્તુ, ઘેડીક પવ્વ આપી આપે તેા શ્રી ઠાકોરજી જહુ પ્રસન્ન થાય છે

સ્વકીય પ્રજાજાતોના હૃદયના મનોરથ પૂર્વ કરવામાંજ તત્પર છે નિજજાતના અભિપ્રાય વિના અન્ય કઈ પવ્વ જ્ઞાન મનમાં રાખતા નથી, કારણ કે પ્રજામાં શ્રીચોદાલને ઘેર પ્રજા પધારા છે તે કેવલ પ્રજાજાતોના સુખજ્ઞાન અર્થેજ છે તેથી સુષ્ટિમાં ર્જમાં પ્રજા જહુપીન છે જાતોમિનતા વિના અન્ય જ્ઞાન રહિત છે (૧૭)

મૂલમ્:--ગુહલીલાપરો ભક્તગૂઢભાવરસાત્મક ।

સેવનીયઃ સાવધાનૈર્વિપરીતગતિક્રિયઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થઃ—ગુહ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ભક્તોના ગુહ ભાવના રસાત્મક છે. વિપરીત ગતિ અને વિપરીત ક્રિયાવાળા એવા જે શ્રીઠાકોરજી. તે સાવધાનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૮)

(આ અરાઠ મ્લોકમાં જે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તેમની સેવામાં સાવધાન રહેવું જોઈએ).

વિવેચન.—ભક્તના સંગમાં ગુહ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ગુહલીલા તે રાસલીલા. તેમાં અનેક પ્રકારના રાસ, જેવા કે ‘ દો દો ગોપી વીંચ વીંચ માધો ’ જે જે ગોપીઓની મધ્યમાં માધવ’ તથા ‘ સોળ ગોપીઓની મધ્યમાં અષ્ટ કૃષ્ણ, ’ તથા ‘ પ્રતિ ભક્ત સાથે એક એક શ્રીકૃષ્ણ, એ રીતે અનેક પ્રકારની રાસલીલા, માનલીલા, અનેક વિહાર તથા અનેક પ્રકારની જલક્રીડા કરે છે. વળી શ્રીવૃન્દાવનમાં અનેક નિકુજ કરે છે. અને (તેજ સમય) તથા ગોહોહન સમય અનેક લીલા કરે છે. શ્રીઠાકોરજીના એવી લીલાનો સમુદ્ર અપાર છે એમની ગુહ લીલાના ભાવની ઠોંધને ખબર નથી, રસાત્મક શ્રીઠાકોરજી રસાત્મક ભક્તો સાથે અનેક પ્રકારની રાસલીલા કરે છે, આવા રસાત્મક શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત છે. તે એવા પ્રભુની સેવા શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજી ને પત્રમાં લખે છે કે, અત્યંત સાવધાનતાથી કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુની વિપરીત ગતિ છે તેમજ વિપરીત ક્રિયા છે; એક ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય, એક ક્ષણમાં ક્રોધ કરે; તેથી લૌકિકમાં મન ન રાખતાં પ્રભુમાંજ મન રાખવું “પ્રભુ કદાચ અપ્રસન્ન તો નહિ થાય !” એ પ્રકારથી ભયસચુકત સેવા કરવી. (૧૮)

મૂલમ્:--શ્રીમદાચાર્યકૃપયાતિષ્ઠિતિ સ્વગૃહેહરિઃ ।

एवंविधः सदा हस्ते योगीनः पारदो यथा ॥१९॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી પૂર્વોક્તશુભવિશિષ્ટ હરિ આપણા ગૃહમાં બિરાજે છે. જેમ યોગીજનના હસ્તમાં પારો સાવધાનતાથી રહે (તે કલ્પતરુ સમાન ફલ આપે, પણ અવસાધનતાથી જો તે હસ્તથી જતો રહે તો નિષ્ફલતાજ રહે છે) તેમ આપણા હસ્તે સદા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે, તે તેની સેવાસાવધાનતાથી કરવી.

વિવેચન.—આવા મજભક્તોનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. તે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથીજ વિરાજે છે. એવું ન સમજવું કે આપણા પ્રેમ, સ્નેહ, ભક્તિ અથવા અન્ય કોઈ સાધન બળથી તે વિરાજે છે

“ એવા રસાત્મક, ભાવાત્મક પ્રભુની સેવા કરવાની આપણી શી યોગ્યતા (અધિકાર) છે ? શ્રી આચાર્યજીની કાનીથી પ્રભુ ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એવોજ ભાવ સદા મનમાં રાખવો. જે પ્રભુ યોગીજનના ધ્યાન-ગમ્ય નથી, જે પ્રભુ અનેક જન્મ પર્યંત અનેક સાધન કર્યા છતાં સ્વપ્નમાં પણ દર્શન આપતા નથી, એવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એમ આપણા મનમાં નિરંતર વિચારી તેની સેવા એવી સાવધાનતાથી કર્યા જવી કે

મૂલમ્ --ચિન્તનીયોઽનવસરે સેવાયા સર્વથા ધિયા ।

યતો નિરોધસસિદ્ધિ સેવયા હાર્દયા ભવેત્ ॥૨૦॥ ॥

શબ્દાર્થ —સેવાના અનોસરમાં શ્રીકાકોરણ બુદ્ધિપૂર્વક સર્વથા ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે એમની એવી માનસી સેવાથી નિરોધસિદ્ધિ થાય છે. (૨૦)

વિવેચના—આવા શ્રીપયોદોત્સગલાલિત ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા મન લગાડી કરવા યોગ્ય છે. સેવા પછીના—અનોસરના—સમયે ઉપર હૃદય તેમ હૃદયમાં તેનું સતત ચિન્તન કરવું સેવા સદા અતિ સ્નેહથી ધર્મ બાળી કરવી; તેજ પ્રકારે અનોસરમાં સતત ચિન્તન કરવું એમ કરે તેજ નિરોધ સિદ્ધ થયે.

શ્રીઆચાર્યજીએ વીસ શ્લોકોના મિરાચકમણ નામનો અન્ય કથો છે તે આનો અનુસરીને શ્રીહરિશાસ્ત્ર જે પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને નિરોધ સિદ્ધ થાય, તે પ્રકાર વિસ શ્લોકમાં આ શિક્ષાપત્રમાં નિરૂપણ કરે છે જેમ શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં વર્ણવેલી નિરોધલીલા સુવોપરિ છે તેમજ શ્રીહરિશાસ્ત્રકથિત નિરોધ—પ્રકાર સુવોપરિ છે (૨૦)

॥ ઠાકે શ્રીહરિરાયગીચિરચિત્તે ત્રિતીય શિક્ષાપત્ર સમાપ્તમ્ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩ જી

શ્રેય —હવે આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં ભગવદ્ભાવમાં સાધક શું છે? અને ભગવદ્ભાવમાં ભાષક શું છે? તેનું નિરૂપણ કરે છે ઉપર્યુક્ત રીતિએ સેવા પણ કરે અને અનવસરમાં ચિન્તન પણ કરે; પણ એટલું જણ કરવા કરતાં એ દુ સગ પ્રાપ્ત થાય તો એક ક્ષણમાં થવે ધર્મનો નાશ થઈ જાય. જ મ જ મથી વૃદ્ધિ પામેલો ભગવદ્ભાવ દુ સગથી એક ક્ષણમાં જતો રહે છે. તેથી આ કરાવ કલિકાલમાં દુસ્ત્રજથી ભગવત્ત્વે મુખ્ય પુરુષાર્થ છે સ્થલે સ્થલે અને કષ્ટે કષ્ટે દુ સગ ભગવદ્ભાવ પ્રર કરવા ઉચિત છે તેથી આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં દુ સગ, જે ભગવદ્ભાવમાં ભાષક છે, તેનાથી ધર્મ કમચિત્ વરવાનો માર્ગ જતાવે છે.

મૂલમ્:—નિધિ પ્રાપ્ત સુસંરક્ષ્યો દુઃસગાદિકસ સદા ।

સ્વસ્વાપિલોકસકોચ યથા વહ્નિર્જલાદિમિ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જેમ અગ્નિની જલાદિકથી રક્ષા કરીએ, તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જે નિધિ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું લોકલોક કેવલ ત્યજીને પણ દુ સગાદિકથી નિરન્તર સારી રીતે રક્ષણ કરવું. (૧)

વિવેચના.—કેઈ કૃષ્ણને ધન નિધિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જેમ એ કમળની ધોર દિકથી સાવધાનતાથી રક્ષા કરે તેમ આપણને પણ ભગવદ્ભાવરૂપ નિધિની પ્રાપ્તિ શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી થઈ છે, લૌકિક વિષવાદિકનો દુ સગ અન્ય માર્ગીય વરણનો દુ સગ સમજની—કૌટુંબિક, લૌકિક વૈદિક કાર્યથી યતો દુ સગ—જે સર્વમાંથી મનનો નિર્મળ કરી—મન ઉત્તમી લક્ષ—એક શ્રીપ્રભુમાંજ યોજવું એ કેઈ એમ થઈ કરે કે “વૃદ્ધસ્વામ્યમમાં રહેવું અને લૌકિક વૈદિક ન કરવા એ કેમ સભવે?” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે, ભગવત્સેવા—પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ તો પોતાના મનથી સ્નેહપૂર્વક કરવાની છે, અને લૌકિક, વૈદિક કાર્ય તો લોકમાં બહારથી દેખાડવાને કરવાનાં છે; એટલે એ કાર્યો ધમ્મારહિત ધર્મ કરવાનાં છે એ કાર્યો સેવા સમય સેવાને ત્યાજ કરી ન કરવાં સેવામાં લૌકિક સંઠાવને

ગણકારવોજ નહિ, લૌકિક સંકેત થવા દેવોજ નહિ, અથવા લૌકિક સંકેત કરવોજ નહિ, લૌકિક સંકેત ન કરવો એ દામોદરદાસ સભરવાલાના દષ્ટાન્તથી બહુ સારું સમજાય છે, “એક સમય દામોદરદાસ શ્રીદ્વારિકાધીશની સેવા અર્થે પોતાને હાથે જલ ભરી લાવતા ત્યાં તેમના સસરાએ તેમને કહ્યું કે “મને બહુ શરમ લાગે છે કે તમે હાથે જલ ભરો છો. આમ જલ ન લાવતાં નોકર પાસે જલ ભરાવો,” આ સાંભળી દામોદરદાસે કહ્યું “સારું, કાલથી તેમ કરીશું.” ત્યાર પછી બીજે દિવસે દામોદરદાસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “આલો, આપણે જલ ભરી લાવીએ.” સ્ત્રી ભગવદ્દીય હતી. તેથી તે તત્કાલ તેમની સાથે જલ ભરવા નીકળી પડી, બન્ને જણ સસરાના ઘર આગળ થઈ જતા હતા. આ જોઈ સસરા દામોદરદાસને પગે પડ્યો અને કહ્યું કે “મારી ભૂલ થઈ કે મેં તમને કહ્યું પણ હવે તો તમે એકલાજ જલ ભરો, સ્ત્રી જ ન પાસે જલ ન ભરાવશો, “ત્યારે દામોદરદાસે કહ્યું. “કાલથી સ્ત્રીજ ન પાસે જલ નહિ ભરાવીશ.” આ પ્રકારે ભગવત્સેવામા લોક સંકેત (લોકલક્ષણ-ભગવત્સેવાના કાર્ય કરવામાં લોકો આપણું હાસ્ય કરે છે-નિન્હા કરે છે એવું ભાન) સર્વથા કર્તવ્ય નથી, નાની યા મોટી જેવી સેવા બની આવે તેવી લાવથી પ્રેમપૂર્વક કરવી. ૧

“ ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે, અને દુ સંગ જલવત્ એ ભાવનો નાશ કર્તા છે ” એમ જાણવું.

મૂલમ્:—વહ્નિવદ્ભગવદ્ભાવ: સત્સંગવ્યવધાનત: ।

નાશયેત્સંસૃતિં ચદ્રત્પાત્રવ્યવહિતં જલમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જેમ અગ્નિ પાત્રરૂપ વ્યવધાનવાલા જલનો નાશ કરે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ, (અહન્તામમતાત્મક) સસાર (રૂપદુ:સંગ)નો નાશ સત્સંગના વ્યવધાનથી કરે છે. (સાર એ છે કે જેમ પાત્રના જલનો નાશ અગ્નિ કરે છે, તેમ સત્સંગના વ્યવધાનમાં રહેલા સસારનો નાશ, ભગવદ્ભાવ કરે છે,) (૨)

વિવેચન:—ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે સત્સંગ કાષ્ટ રૂપ છે, જેમ અગ્નિમાં કાષ્ટ પ-ડવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે-તેજ: પુંજ થાય છે-તેમ જો ભગવદ્ભાવને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભાવ દૃઢ થાય છે. સ્વલ્પ અગ્નિમાં બહુ જલ સિચવાથી અગ્નિનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવદ્ભાવમાં દુ:સર્ગનું મિશ્રણ (સિચન) થવાથી તે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થાય છે. “લૌકિકમા રહ્યા વિના તો આલો નહિ, અને તેથી દુ:સંગ તો સદા આલ્યો આવશે,—ત્યારે શું કરવું?” એમ જો કોઈ શકા કરે તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “જો એ દુ:સંગરૂપી જલને સત્સંગ રૂપી પાત્રમાં રાખે તો એ દુ:સંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરી શકશે નહિ; જેમ અગ્નિને જલનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થાય તો અગ્નિનો નાશ થાય, પણ જો તે અગ્નિ ઉપર એક પાત્રમા ભરીને જલ મૂકવામાં આવે તો અગ્નિનો નાશ થતો નથી, (પણ જલનોજ નાશ થાય છે) તેમ ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને સત્સંગરૂપી કાષ્ટથી વધારે તેજોમય કરી તેનાથી દુ સંગરૂપી જલને પાત્રમા ભરી (પોતાના હૃદયમા અષ્ટ પ્રહર વિચાર કરી) ણાળી દે તોજ ભગવદ્ભાવ વધેલો રહે, આગળ મોટા મોટા ભગવદ્દીઓનો દુ સંગથી અધ: પાત થયો છે તેથી દુ:સંગથી સદા ડરતાજ રહેવું. (૨)

મૂલમ્:—જલવલૌકિકં પ્રોક્તં સાક્ષાત્તન્મેલનેન તુ ।

મૂલતો નાશયેન્નાવ યથા વૈશ્વાનર જલમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકને જલ જેવું કહ્યું છે. જેમ જ્વલિનો સાક્ષાત્ સમ્બધથી જલ નાશ કરે છે તેમ લૌકિકનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે (૩)

વિવેચન.—આ સંસારમાં, લૌકિક દુઃસજ જલવત્ છે આ લૌકિક દુઃસજવ જલને વિનાયાત્ર ભગવદ્ભાવરૂપ જ્વલિમાં સાક્ષાત્સમ્બન્ધથી સિધ્ધવુ નહિ. તેમ જ્યાં દેવાથી ભગવદ્ભાવ રૂપ જ્વલિનો નાશ થાય છે દુઃસજ કેવો બાધક છે તેમાં જલભરતવુ ક્રિયાન્ત મન નીચ છે. સર્વ લૌકિકનો ત્યાગ કરી જલભરત ભગવદ્ભાવન ઠરવા વનમાં ગયા ત્યાં જોઈ હરણી જલપાન કરવા વનમાં આવી જોટલામાં સિંહનાક થવાથી તે હરિણી જલમાં ફેંટી પડી અને ગર્ભમાંથી બચ્ચુ જલમાં તૂટી પડ્યું, ભરતે દ્યાર્ક મર્ક તે હરણુની રક્ષા કરી, લાલન પાલન કરી તેની સાથે દિન નિર્જમન કર્યાં. આ દુઃસજથી ભરતને ત્રણ જન્મનો અન્તરાય થયે દુઃસજ જોવો બાધક છે। શ્રીનન્દરાયલ પોતાના પુત્રની સેવા કરતા હતા, તે જોઈ સમથ જ્વલિકાપૂજન કર્યે ગયા, શ્રીકાકોરલથી તે સહન થયુ નહિ. મુદર્યાન સર્વે આવીને શ્રીનન્દરાયલને મ્ત્રી લીધા પણ શ્રીકાકોરલજે તેમને છોડાવ્યા. આ પ્રમાણે અન્ય સમ્બન્ધ (શ્રીકાકોરલનો આમથ-સેવાલિક વિરમરી, અન્યદેવ-જ્વલિકાદિનું પૂજન) તથા દુઃસજ જે સિદ્ધ ભક્તોને પણ વિશેષ બાધકરૂપ થઈ પડે છે તેા પછી સાધન કથાના ભક્તોને અન્યથ બાધક રૂપ થઈ પડે જોમાં મું આશ્ચર્ય ? આ પ્રકારે દુઃસજ આપણા સર્વ ભાવ નાશ કરશે જોમ સમલ સત્સજ વડે ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી.

દુઃસજ—ભગવદ્ભાવન રૂપ સત્સજનો ત્યાગ કરી, લૌકિક હરણુ હરિણીનું લાલન પાલન કરવું, તેજ સવમાં રહેવું તે.

મૂલમ્—અસ સદૈવ મેષ્તવ્ય લૌકિકાસક્તિતો જને ।

સત્સગમમ્પત કૃત્વા નાશનીયો ન ચાન્યયા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—(ઉપર કહ્યું તે રીતજે ભગવદ્ભાવનુ રક્ષણ કરવુ કારણ કે દુઃસજ બાધક છે) તેથી ભગવદ્ભાવ જનોજે સદા સર્વદાજ લૌકિક આસક્તિથી ભ્રમ રાખવો. પ્રથમ સત્સજ કરી, લૌકિક આસક્તિનો નાશ કરવો ઉચિત છે સત્સજ ન કરે તેા લૌકિક આસક્તિનો નાશ શક્ય નથી.

વિવેચન—લૌકિક આસક્તિરૂપ દુઃસજથી ભય રાખવો. જોમ ન બાધવુ “કે લૌકિક આસક્તિ રૂપ દુઃસજ પ્રથમ થાય ત્યાર પછી હું સત્સજ કરીશ અને દુઃસજ નષ્ટ થશે. જે સમયે દુઃસજ પ્રાપ્ત થયે ત્યારે વતકલ તેજ ક્ષણે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થશે, તેથી દુઃસજ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રથમથીજ સત્સજ કર્યા કરવો, ત્યારેજ દુઃસજ બાધ ન કરે. હજાન્ત વરીકે જુઓ કે, કાલ લવની પાછળ ભમ્પા કરે છે; તેથી જે લવ પ્રથમથીજ સમરણ ભવનાદીક કર્યા કરે તેા પાછળથી અન્તઃકલમ્પ્રથમ કાલ બાધ કરતો નથી. પરન્તુ જોમ ન કરતાં, જે જે જોવો વિચાર કરે કે “હાલતો લૌકિક કરી લઇજે. પછી (વૃદ્ધાવસ્થામાં) ભગવત્સમરણ કરી લઈશું । જોવા મનુષ્યને કાલ જોઈ ક્ષણમાં બસે ત્યારે સ્વરૂપ પણ જ અવદર્ભ જની થાતો નથી તેથી પ્રથમથીજ સત્સજ અને ભગવત્સેવા સમરણાદિ કર્યા કરવા કે જે સમથ લૌકિક દુઃસજ આવે ત્યારે સત્સજના પ્રતાપથી તે જવી થઈ સત્સજ વિના અન્ય ઉપાય દુઃસજથી રક્ષણ કરી થાતો નથી જે નિશ્ચય છે (૪)

મૂલમ્:—સતાં પરોક્ષે સત્સંગજાતમાવો વિભાવ્યતામ્ ।

તદ્વિરુદ્ધવચો નૈવ માનનીયં સતાં ક્વચિત્ ॥૫॥

(દુ.સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ છે, તે કેવા પ્રકારનો હોઈ શકે તે બતાવે છે.)

શબ્દાર્થ:—સત્સંગથી ઉત્પન્ન થયલા ભાવનું વિશેષ અવધારણુ (ભાવના) સત્પુરુષોની પરોક્ષમાં કરવું અને સત્પુરુષના વચનથી જે વિરુદ્ધ હોય તે સન્તોએ (વૈષ્ણવોએ) કદાપિ માન્ય કરવું નહિ. (૫)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે સત્સંગથી દુ:સંગ બાધ કરતો નથી ત્યાં કોઈ કહે કે “સત્સંગ તો બે ઘટિકા, ચાર ઘટિકા બની શકે. પછી સેવાસ્મરણુ લાકિક વૈદિકાદિ કાર્ય પશુ કર્યા વિના ચાલી શકે નહિ. અને એ લૌકિકાદિ કાર્ય કરીએ એટલે દુ:સંગ તો આવશેજ તેથી ઘટિકા બે ઘટિકાનો સત્સંગ, બહુ સમયના દુ:સંગનું નિવારણુ કરી શકે નહિ. ” આમ બે શકા કરે તો તેનું સમાધાન આપે છે:—

નિત્ય નિયમપૂર્વક જેમ ભગવત્સેવા સ્મરણુ કરીએ છીએ, તેમ ઘડી બે ઘડી ચા-વચ્છકય (નેટલો અને એટલો) સત્સંગ કરવો. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં જે જે વાર્તા સત્સંગમાં થઈ હોય તેનું નિરન્તર સ્મરણુ કરવું; સ્વધર્મનો વિચાર કરવો, “શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી તો આ પ્રકારે કહે છે અને હું શું કરું છું?” એમ વિચારી આપણા આચરણુમાં જે જે વિરુદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, તેમનો કથેલો પ્રકાર આચરવો, આ પ્રકારે જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં મનને લગાડી રાખે છે તે દુ:સગથી બચે છે. ભગવદીયના મુખથી સાંભળેલી વાર્તામાં દઢ વિશ્વાસ રાખી એ વાર્તાની ભાવના કરવાથી મન ઠેકાણુ આવે છે.

જેમ ગાય વનમાં ચારો ચરી પાછી ઘેર આવી ચરેલા ચારાનું યુનઃચર્વણુ (વાગોળવું) બેઠા બેઠા કરે છે તેનો સ્વાદ લે છે તેમ વૈષ્ણવના સંગમાં ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણુ કરવું. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં—શ્રવણુ—વસ્તુનું મનન કરવું અને ભાવનાથી રસનો આસ્વાદ કરવો. સત્સંગથી ચાવત્ વિરુદ્ધ વસ્તુનો વિચાર કરી ધર્મ—અધર્મનો ભેદ સમજવો, સત્સંગવિરુદ્ધ વચન ન કહેવાં, જેમાં સત્સંગ છુટી જાય એવું કાર્ય ન કરવું,

દુ:સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ બતાવ્યું, હવે ખીણુ સાધન મૌન, અને તે મૌન રાખવાનું કારણુ બતાવે છે

મૂલમ્:—ભરતસ્યાપિ દુ:સંગે જાતા હરિણજાતિતા ।

કેવલં કલિદોષાભિમુક્તા^{તા} અપિ જનાઃ સ્વતઃ ॥૬॥

તત્સંગનિરતૈર્નૈવ ભવિતવ્યં વિશેષતઃ ।

અથવા સર્વતો મૌનં તદભાવે વિધીયતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જડભરતને પણ દુ:સગથી:હરિણજાતિની પ્રાસિ થઈ. સર્વ જનો સ્વતઃજ કલિકાલના દોષથી વશ થઈ જાય છે (૬) તેથી એમના સગમાં પ્રીતિયુક્ત થઈને રહેવું અથવા એમ ન બને તો સર્વત મૌન રાખવું. (૭)

વિવેચન:—દુ:સગને મનમાં કાલ જેવો બળુ પુરણુ કે દુ:સંગ દોષથી ભગવાન

દુઃખતા રહે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે, 'વિવચાન્નાન્તદેહામાં ભાવેશ-સર્વથા હરે' " જો દુઃખજના દોષથી દેહ વિવચાન્નાન્ત થાય છે તો તે દેહમાં ભજવાનું સર્વથા આવેશ કરવા નથી " તેથી દુઃખજ દોષ 'મહામાય' છે, આ જન્મમાં ભૂત-પ્રાણી માત્ર જન્મથી દોષથી ભરેલા છે; કારણ કે કલિકાલ મહા કલિન છે, આપણા મનનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો કે " હું બહુ સમજી છું મને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય હક થયા છે ! માફ મન મને વશ છે આમ નજ સમજવું વૈરાગ્ય, વિવેક, ધૈર્ય સર્વ જોઈ ક્ષણમાં દુઃખજથી નાશ પામે છે, તેથી આપણા મન, ઇન્દ્રિય, દેહને કલિકાલના દોષથી પૂર્ણ સમજી, જોમ વિચારવું કે હું સત્સજના પ્રતાપથીજ બધું છું ત્યારે દુઃખ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે મારો પાત થશે' કલિયુગે સર્વ પ્રાણી માત્રની ભુલિ કરી લીધી છે. કલિદોષ સર્વને લાગ્યા છે, (૬) આ પ્રકારનો જે દુઃખજ તેનાથી જો લવ લિલ (ન્યાય) - દુઃખ રહે ત્યારેજ ભજવશ્યાવ વિશેષ થાય, અન્ય ઉપાય નથી, " જો દુઃખ પ્રજલ હોય, આપણાથી નિવૃત્તિવ ન હોય, આપણા ઘરમાં પકોશમાં દોષ, જે સ્થલે નિર્વાહને જર્મે-આલવિકાને જર્મે જવું પડતું હોય અને ત્યાંજ દુઃખ જોય, તો આપણાથી જો દુઃખ જનું નિવારણ ન સભવે છવને ઘરમાં તો જવરજ રહેવુંજ પડે. આમ જો દુઃખ પ્રજલ થાય તો શું કરવું ? " આવી શકા થાય તો સમાધાન શ્રીકૃષિશરણ કહે છે " તત્ત્વગ=સર્વભોમીનમ્ " તેમને (દુઃખજીઓને) સમજવીને આપણા ઉપાયથી જો તેમનો દુઃખ જ છાકવી શકાય તો છાકવવો નહિ તો તેમનો ત્યાગ કરીને, પોતે અન્ય સારે સ્થલે નિર્વાહ કરી લેવો. પરંતુ તેમ કરવાથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ન થઈ શકે જોમ જોય, સર્વત્ર દુઃખજનાજ પ્રસંગે જણાવા હોય, તો મૈત્ર ધારણ કરવું જ્યાં આપણું વચન માન્ય ન હોય, ત્યાં આપણા મનનો ભાવ ભજવદર્મ, વાર્તા ઇત્યાદિક કોઈને ન કહેવી તવા જનોથી ન્યાય રહેવું જેને ભજવદર્મ કવણ કરવાની શક્તિ ન હોય તેને ભજવદર્મ સર્વથા ન કહેવો કારણ કે ભજવાનું અને ભજવદર્મમાં કોઈ પ્રકારનો કોઈ નથી, બન્ને જોકજ પદાર્થ છે; તેથી ભજવદર્મનો અતિક્રમ તે ભજવાનુંના અતિક્રમ સમાન છે. આમ સમજી જ્યા દુઃખજનું પ્રાણસ્થ દોષ ત્યાં વાદ ન કરવો, મૈત્ર રાજવું મનમાં કૃષિશરણની ભાવના કરવી તેથીજ શ્રીમંદાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાભય ત્યામના નિજ ગ્રન્થમાં કહે છે -

" પુનઃકામી તથા પાપે મયે કામાવપૂરણે । મક્ષત્રોરે મક્ષ્યમાય મર્કિજ્ઞાતિ ક્ષમે કૃતે । મશકયે વા સુશકયે વા સર્વથા શરણં હરિ ॥ "

(હું મની હાનિમાં પાપમાં, ભયમાં કામાદિની અપ્રાપ્તિમાં, ભકતના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં જો ભકતોએ કંઈ અતિક્રમ કર્યા હોય તેમાં, અશક્યમાં તેમજ સુશક્યમાં સર્વથા નિશ્ચય હરિ જોજ આપણુ શરણુ છે,) આ પ્રકારે હરિ શરણુની ભાવના પૂર્વક મૈત્ર રાજવું (૬-૭)

મૂલમ્ - યો વદત્યન્યથાવાક્યમાધાર્યવચનાઞ્જન ।

સદ્વૃતિપ્રેરકો ઘાપિ તત્ત્વજ્ઞો દુષ્ટસદ્ગમ, ॥૮॥

શબ્દાર્થ - જે જન શ્રીઆચાર્યજીના વચનથી અન્યથા વાક્ય કહે અથવા અહન્વા

મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની પ્રેરણા કરે તેનો સંગ હુ:સંગ જાણવો (૮)

વિવેચન:—‘હુ સંગ વા ભગવદ્ધર્મમાં વિરોધ કોને કહેવો? એમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે. શ્રીઆચાર્યજીના મિદ્ધાન્તથી અન્યથા વચન કહેનારને અસત્-જૂઠા સમજવો, એવા જનનો ઉપદેશ પણ અન્યથા-વિપરીત સમજવો, શ્રી આચાર્યજીના માર્ગથી વિરુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ વા માર્ગનો બોધ કરનારનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. વિરુદ્ધમાર્ગીયનો સંગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યમાર્ગીયનો સમ્બન્ધ સર્વથા દૂર કરવો. અન્યમાર્ગીયધર્મનું શ્રવણ ન કરવું, તથા અન્યમાર્ગીય કોઈ પણ ક્રિયા ન કરવી. ગોવિન્દદુબેની વાતો પ્રસિદ્ધ છે કે ‘એક સમય ગોવિન્દદુબે મિરાંબાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં મિરાંબાઈએ એમનો સારો સત્કાર કર્યો મિરાંબાઈ ભગવદ્ભક્ત હતાં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં હતાં નહિ મિરાં મયાદાં માર્ગના ભક્ત હતા ગોવિન્દદુબેએ મિરાંબાઈનો અન્યમાર્ગીયનો આદર સત્કાર કર્યો એમ શ્રીગુસાંઈજીના જાણવામાં આવ્યું કે તરતજ પોતે ગોવિન્દદુબેને એક શ્લોક લખ્યો:—

ભગવત્પદપદ્મપરાગજીવો ન હિ યુક્તિતર મરણેડપિતરામ્ ।

દ્વિતરાશ્રયણ ગજરાજધૃતો ન હિ રાસમમપ્યુરરીકુરુતે ॥

અર્થ:—પ્રભુના ચરણારવિન્દની રજતું એવન કરનારને મરણથી પણ અધિક કષ્ટ આવી પડે તો પણ અન્યાશ્રય કરવો યોગ્ય નથી. હસ્તિપર સવાર થનાર કદાપિ ગધે-કાનો અગીકાર કરતો નથી’ તે પ્રમાણે ગોવિન્દદુબેએ પણ ભગવચરણારવિન્દનું સેવન કરી અન્યમાર્ગીયના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ત્યજવો એ પત્ર મલતાજી ગોવિન્દ દુબે મિરાંબાઈને ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા ! પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે જ્યાં કોઈ પણ અન્યમાર્ગીનો આશ્રય વા આશ્રયનો ગન્ધ પણ સહી શકાતો નથી ! પછી શ્રીગુસાંઈજીએ ગોવિન્દદુબેને જોઈ કહ્યું કે ‘મિરાંબાઈને ત્યાં ગયા તેથી એમ સૂચવાય છે કે તમે હસ્તિપર સવારી કરી હવે ગધાની સવારી કરવાનું ઇચ્છો છો ! તેથી સિદ્ધાન્ત એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય ભાવ રાખવો, પુષ્ટિમાર્ગથી અન્ય માર્ગનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો.

મૂલમ્:—યશ્ચ કૃષ્ણે રતિં નિત્યં વોધયત્યપ્રયોજનામ્ ।

નિરપેક્ષ: સાત્વિકશ્ચ તત્સંગ: સાધુસંગમ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જે સદા શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ (નિષ્પ્રયોજન) પ્રીતિનો બોધ કરે છે, અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વિક હોય તેવા પુરૂષનો સંગ તે સાધુ-સત્ સંગ જાણવો. (૯)

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત અન્યમાર્ગીયનો સંગ ન કરીએ તો કોનો સંગ કરવો ? તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે અન્ય અવતારાદિકમાં ભાવ ન રાખતાં એક શ્રીકૃષ્ણાત્મક; ભાવાત્મક; મજબૂત છે, તેનામા નિત્ય નૃતન પ્રીતિ રાખતો હોય, અને એક શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભક્તિદૃઢ કરવાનો બોધ કરતો હોય, અને સ્વ હૃદયમાં પ્રયોજન વિના એજ ચરણ કમલની પ્રીતિની વાસના રાખતો હોય, જે કશાની અપેક્ષા મનમાં ન રાખે.—એમજ મનમાં જાણે કે એકજ શ્રીકૃષ્ણજી ઠર્તા છે, અન્ય કોઈ નહિ જે સ્વ પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવદ્ધર્મ ન કરે—અને જે સાત્વિક હોય—છલ, કપટ, ક્રોધ, મત્સરાદિકથી રહિત હોય, એવા ભગવતીયનો સંગ કરવો. (૮)

મૂલમ્—एवं निश्चित्य सर्वेषु स्वीयेष्वन्येषु वा पुन ।

महकुलप्रसूतेषु कर्त्तव्य सगनिर्णयः ॥१०॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રમાણે આપણા (સ્વીય ભક્તજનનો) તથા અન્ય (લૌકિક પુરુષો) નો નિશ્ચય કરી ઉત્તમ કુલમાં જન્મેલા વિષે સજ નિર્ણય કરવો, (૧૦)

વિવેચન.—અન્ય સવધી, લૌકિક વૈદિક અને દેહ સમ્બંધી અનેક ઉપાધિથી મનમાં નિશ્ચિન્ત યુગ્મ ભગવત્પરાયણ જીવન-માર્ગીય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને આપણા-સ્વીય પોતાના બધવા, આ વૈષ્ણવ છે, પણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણુ આપેલા છે, અને હું પણ તેમનેજ શરણુ ગયો છું, તેથી આ વૈષ્ણવો મારા સમ્બંધી છે—આવો સ્નેહ વૈષ્ણવપર શાખવો અને તેમનો સજ કરવો. જેઓને અન્ય માર્ગીય છવ સાથે પ્રયોજ્ય નથી, જેઓનો જન્મ મહત્કુલમાં યથો કોણ, જેઓ જેમ સમજે છે કે સાક્ષાત્ સર્વ ધર્મો જોક શ્રી વલ્લભકુલમાં છે, જેજ કુલમાં જોક શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા, અને જોક શ્રીકૃષ્ણ નોજ આશ્રય છે એવા મહત્કુલમાં ઉત્પન્ન થયલા ભકતો સાથે મન, વચન અને ક્રિયાથી અવશ્ય સત્સજ કરવો અથવા શ્રીઆચાર્યજીની અગ્રીકૃત પુષ્ટિમાર્ગીય છવો જેમનું નિવેદન, નામ, મર્ચાદા સેવા તથા પ્રીતિ શ્રીકૃષ્ણમાં થયાં કોણ તેમનો સત્સજ કરવ્ય છે. સત્સજનો નિર્ણય આ પ્રકારે કરવાનો છે

મૂલમ્—श्रीमदाचार्यचरणे मति स्थाप्या सदा स्वत ।

तत एव स्वकीयानां सिद्धि कार्यस्य सर्वथा ॥११॥

શબ્દાર્થઃ—સદાસ્વત. (પોતાની મેળેજ) શ્રીમદ્ આચાર્યજીના ચરણારવિન્દમાં મતિ સ્થિર કરવી તેથીજ ભગવદીયના ધર્મની નિશ્ચય સિદ્ધિ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણુકમલમાં જેની મતિ હશે, જોકરસ, થય છે, એવા છવનો સત્સજ કરવો. શ્રીજોકુલનાજી યીસર્વોત્તમગી અન્યપર ટીકા રચતાં હશે છે કે, પદનાભાસ સરખા ભગવદીય વિરલ છે, એવા ભગવદીયોના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિત્ય નિરાલે છે તેમના સજથી સકલ ધર્મો સિદ્ધ થાય છે જેમ લીલેલા કપડાના સજથી સુકુ કપડુ ભીંચે છે તેમ ભગવદીયના સજથી છવજી ભગવદીય થાય છે. આવા સ્વકીય ભગવદીય અતિ દુલભ છે. જ્યાં સુધી એવા સ્વકીય ભગવદીયોનો સજ જન નહિ ત્યાં સુધી ધર્મો પણ સિદ્ધ થાય નહિ. તેથી એવા ભગવદીયને મલનાની તીવ્ર આ કાંચ (તાપ) શાખવી; અને ભગવત્સેવા સમરણુવિદિ કરવા, તે શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરી તેમનો સજપ્રાપ્ત કરી આપે તે સમય મહાપૂર્વક ઘીનતાથી બિન્ન લગાડી જેમનો સજ કરવો. ત્યારે જો ભગવદીય પ્રસન્ન થઈ, કૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગીયનો પ્રકાર, લીલાભાવ બતાવે ત્યારે ધર્મો નિશ્ચય સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી પોતાના જગરણ નામના અન્યમાં નિરૂપણ કરે છે કે "નિષેદર્મ ત્વ સ્મત્તર્પ્ય સર્વયાનાદૃષ્ટીર્મયા" નિશ્ચય તાદૃશીય (વૈષ્ણવ જનતા) સજમાં નિવેદનનું સમરણુ કરવું) આમ તાદૃશીય વૈષ્ણવોના સજમાં નિવેદન સમરણુ થાય તે હૃદયમાં માર્ગશૂર્તિ થાય તેથી સત્સજ જો અવશ્ય કરવ્ય છે

મૂલમ્:—અવૈષ્ણવત્વં મન્તવ્યં તદ્વિરુદ્ધજનેષ્વપિ ।

જીવેષુ દોષવત્સ્વેવં તથા તત્સામ્યવસ્તુષુ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જનોમાં, તથા ભગવદીયોમાં દોષ બુદ્ધિમાનુ જીવો વિષે, તથા તેવીજ પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ વસ્તુઓમાં અવૈષ્ણવત્વ માનવું, (૧૨)

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે; તેથી તેમનું નામ નામાવલિમાં કહ્યું છે કે પુષ્ટિપ્રવર્તકાય નમ. અને શ્રીગુસાંઈજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે. તેથી તેમનું નામ પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકાય નમ છે. તેથી જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિ વિરુદ્ધ આચરણ કરે તેને અવૈષ્ણવ જાણવો અને જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે આચરણ રાખે તેને વૈષ્ણવ જાણવો, કારણ કે શુદ્ધ જીવોથી શુદ્ધ કાર્યજ બનશે. જીવોના ત્રણ પ્રકાર છે તે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા નામના ગ્રન્થમાં દર્શાવ્યા છે

“ઈચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહં સૃષ્ટવાન્ હરિઃ । વચસા વેદમાર્ગં હિ પુષ્ટિં કાયેન નિશ્ચયઃ ॥

એટલે કે પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીએ (૧) ઇચ્છામાત્રથી મનથી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તેને પ્રવાહી સૃષ્ટિ જાણવી. આ સૃષ્ટિનું મન કદાપિ ભગવદ્દર્મમાં લાગે નહિ. સદા દુષ્ટ આચરણ કરે; (૨) શ્રી ઠાકોરજીએ વચનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વેદમાર્ગીય-મર્યાદા સૃષ્ટિ થઈ. આ સૃષ્ટિ વૈદિક કર્માદિમાં વ્યથ રહે છે, અને (૩) શ્રીઠાકોરજીએ નિજકાયાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ જાણવી. આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિના જીવો ભગવાનની સેવાને અર્થેજ પ્રકટ થયા છે. તેથી તેને વૈષ્ણવ જાણવા અને પ્રવાહીજીવો દોષ પૂર્ણ દુષ્ટાચરણ કરે છે તેથી તેને અવૈષ્ણવ જાણવા, (૧૨)

હવે શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને યોગ આપે છે કે, આવો ભાવ મનમાં અહર્નિશ રાખવો અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક શુદ્ધિ થાય તો સર્વ ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અલૌકિક શુદ્ધિ શેમાં રાખવી તે ઉપદેશ છે—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીમદાચાર્યસ્તથા શ્રીવિટ્કલેશ્વરઃ ।

તથા લીલાસ્થસામગ્રીનૈત્ત્સામ્યં કદાચન ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી, અને તેમની લીલા સામગ્રી આ સર્વની સમાન કોઈ પણ લૌકિક વસ્તુ કદાપિ થઈ શકતી નથી, (૧૩)

વિવેચન:—એક શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીઆચાર્યજી, શ્રી વિકૃલનાથજી, લીલાસામગ્રીમાં પ્રજલકતાદિ અને શ્રીઆચાર્યજીના, પુષ્ટિમાર્ગની સેવાસામગ્રી-એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિ રાખવી શ્રીકૃષ્ણ જે સાક્ષાત્ કલાત્મક, રસાત્મક, શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિતુ, સર્વા ગયુન્દર તથા પ્રજલકતનું સર્વસ્વ જીવન-ધનછે-તેજ શ્રીકૃષ્ણનિજ દેવીજીવોના ઉદ્ધારાર્થે અલૌકિક અગ્નિ રૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી રૂપે પ્રકટયા અને અલૌકિક અગ્નિ રૂપ માર્ગ પ્રકટ કર્યો. અને તેજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતે શ્રીગુસાંઈજીરૂપે બીજાં રૂપ ધારણ કરી એ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો.

જેમ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રજમાં સર્વ લીલાસામગ્રી (શ્રીકૃષ્ણ) શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીયશોદાજી આદિ સર્વ અલૌકિક બાલલીલા રસમાં મગ્ન છે;—સખા, ગ્વાલ આદિ સર્વ અલૌ-

કે સચ્ચ ભાવમાં મન્ન છે, —ગોપીજનમાં અનેક ભાવ છે—મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજી—શ્રીવૃષ-
ભાનુજી, મૃતિરૂપા, કુમારિકા, અને શ્રીવસુનાજી, અને તેમના અનેક યુગ (સખીગણ)ને
સર્વ જ્ઞાતૈકિક છે—શ્રીજિરિરાજ, વૃક્ષાકિક, પશુ, પક્ષી; વજ્રભૂમિ, શુભમલતી, જોષધિ, નિ-
કુલ જ્ઞાતિ સર્વ લીલા સામગ્રી, તેમજ આશૂવલુ, વચ્ચાકિક સામગ્રી—જે સર્વ જ્ઞાતૈકિક
છે, તેમજ આ શ્રીઆચાર્યજીના, અને શ્રીશુસાંઈજીના પુષ્ટિમાર્ગના સેવા પ્રકાર વર્ણવેલા
ઉત્સવો, નિત્ય સેવા પ્રકાર, સામગ્રી, આશૂવલુ, વજ્ર. સિંહાસન, ખડપાટ, પિછવાઈ,
નિજ મન્દિર, મલ્લિકેઠા, વિભાથી, ડાહતિભાથી રસોઇખર, કુલખર, શાકખર, જાડાર, ઘાસ
સેવક, કીર્તનીજા, પરિવારક જ્ઞાતિ સર્વ સેવા સમ્મ ખી પદાર્થ જ્ઞાતૈકિક બલુવા જેમને
ભાવાત્મક બલુવા જેમાં લૈકિક બુદ્ધિ કરે તેો મહા અપદાય ઘાસ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે
જેવા જ્ઞાતૈકિક ભાવથી સેવા કરવી અને જે ભાવ મનમાં શુભ રાખવેલ તે હવે આ
મળના સ્તોત્રમાં કહે છે (૧૩)

મૂલમ્—ચદ્સમામિ પુરા પ્રોક્ત તથિત્તે સ્થાપ્યતામ્ સદા ।

ન કુત્રાપિ ચ વક્તવ્યં સામ્પ્રત વિમુસાજના ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ —જે પૂર્વના સ્તોત્રમાં જ્યે કહ્યું છે તે ચિત્તમાં સદા સ્થાપન કરો, અને
તે કોઈના આમળ કહેયો નહિ; કેમકે સાંપ્રતકાલમાં કોઈકે જ્ઞાતિરૂપ કષ્ટ ઝલા છે
વિવેચન.—હવે જે કોઈ પૂર્વપદ્ય કરે કે તમે જે સેવાસામગ્રી જ્ઞાતૈકિક બતાવી
તે તમારી બુદ્ધિથી કહેો છે કે કોઈ જન્મમાં છે ? કે કોઈ પાસેથી જેવું ક્ષવલુ કહ્યું છે ?
તો આ શકાના સમાધાનાર્થે શ્રીકિરિરાજજી પેતાના નાનાભાઈ તથા જગીરૂત સેવકોને
કહે છે કે જે જ્યે મહાપુરૂષો પાસેથી શ્રીવોકુલનાથજી, શ્રીકસ્માણુરાયજી જ્ઞાતિ સર્વ
ભાવરસના અનુભવ કર્તાઓના શ્રીશુખથી ક્ષવલુ કહ્યું છે તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીને શ્રીસુખ-
ધિનીજીમાં સર્વ ભાવ કહ્યા છે, તથા શુભ જન્મમાં શ્રીશુસાંઈજીને સર્વ લીલા સામગ્રી
જ્ઞાતૈકિક વર્ણવી છે તેથી જ્યે તમને જ્ઞાતિસ્નેહથી કહીએ છીએ આ વાર્તા તમારા
ચિત્તમાં સ્થાપન કરયો, અને મૂલથી લૈકિક ન બલુથી તેમજ તમારા મનનો જે જ્ઞાતૈ-
કિક ભાવ કોઈને પણ કહેયો નહિ. તમારા જે જગીરૂત સેવકો કોઈ, જેનું હૃદય શુદ્ધ
કોઈ, જેને શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીશુસાંઈજીના વરણકમલને ૨૬ વિશ્વાસ કોઈ તેની સાથે
ચલીનેજ આ જ્ઞાતૈકિક પદાર્થનો વિચાર કરવેજ છે બીજા લૈકિક બુદ્ધિવાત્ વિમુષ્ણવો
પાસે જ્ઞાતૈકિક પદાર્થનો ભાવ ન કહેવો;

મૂલમ્—સાંમુરવ્ય ઘોષન નૈવ જાયતે ઘાણધર્મત ॥

एकोऽपिदोष सुहृढ सर्व नाशयति ध्रुवम् ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ—આણધર્મત સન્મુખમાં ઘોષન થઈ શકતું નથી જે જેક પણ દોષ સુહૃદ
દોષ તે તે નહી સર્વસ્વનો નાશ કરે છે (૧૫)
વિવેચન—જ્ઞાતૈકિક પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય જગત્કીય વિના અન્ય આમળ કહેવાથી
પેતાનો ધર્મ બાધ છે, અને જે કલાય કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમને જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો
પ્રકાર કહી દેવો, પણ જ્ઞાતૈકિક વ્યાખ્યાન ન કરવેલ આપણા હૃદયના ધર્મનો જે બહાર

પ્રકાશ કરીએ તો ધર્મરસ બહાર જતો રહે—અર્થાત્ પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે, તેથી મુખ્ય ધર્મનો બહિઃપ્રકાશ સર્વથા ન કરવો; કારણ કે અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ એક દોષ જીવમાં એવો દૃઢ છે કે તે સર્વ ધર્મનો નિશ્ચય નાશ કરે આ અલૌકિક પ્રકારમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ દોષ પ્રાયશઃસર્વમાં છે. કોટયાનકોટિમાં કદાચ એકજ એવો ભાગ્યવાન હોય કે જેની અલૌકિક પદાર્થમાં અલૌકિક બુદ્ધિ થાય છે, અને તેવો જીવ સર્વ વસ્તુ લીલામય દેખે છે એટલે તેનાથી લૌકિક ક્રિયા કદાપિ બનતી નથી. અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિવાનને અલૌકિક વસ્તુનો અનુભવ થતો નથી.

આ પ્રકારે યુગ્મિતમાર્ગમાં રહે તો શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય.

મૂલમ્—અસ્માભિરેવં લિખિતં નિરપેક્ષૈઃ સ્વભાવતઃ ।

સ્નેહેન સર્વથા ચિત્તે ધીયતાં યદિ રોચતે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ.—અમે સ્વભાવથી, નિરપેક્ષ થઈ, ઉપર્યુકત લખ્યું છે. જો તમને રૂચે તો સર્વથા ચિત્તમાં સ્નેહથી ધારણ કરો. (૧૬)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી આ તૃતીય શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ કરતાં પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે “આ જે તમને લખ્યું છે તે તમે અમારા નાનાભાઈ થાઓ છો તે કારણથી નથી લખ્યું, તેમજ કોઈ લૌકિક સ્વાર્થભાવથી આ પત્ર લખ્યો નથી. પરંતુ નિરપેક્ષભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની નિધિ ગૃહમાં ખિરાજે છે. તે સેવાસામગ્રીમાં જો અલૌકિક ભાવ થાય તો આનન્દનો અનુભવ થાય તે ભાવથી લખ્યું છે, તેથી જો તમારા ચિત્તને રૂચે તો ઉપર્યુકત પ્રકાર નિશ્ચય ધારણ કરશો. કોઈની આગળ એ પ્રકારનું નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનો આ માર્ગ ભાવાત્મક, ગોપ્ય છે તેથી સ્નેહપૂર્વક ચિત્તમાં સર્વ ભાવ ધારણીય છે, (૧૬)

॥ इति श्रीहरिरायजीविराचित तृतीय शिक्षापत्रं सटीक समाप्तम् ॥३॥

શિક્ષાપત્ર ૪ થુ'

ઉદ્દેશ.—આ અતુર્થ શિક્ષાપત્રમાં ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે. ઉપર કહ્યું કે જે સત્સગથી દુઃસગનો ત્યાગ કરે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે, આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિરહધર્માશ્રય છે. તેમના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું સિદ્ધાન્તપૂર્વક આ પત્રથી નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—પ્રમોર્ધમઃ શ્રુતૌ પ્રોક્તાસ્તથા ભાગવતેઽપિ ચ ।

અપ્રાકૃતાઃસ્વરૂપૈકનિષ્ઠાં મિત્ત્વા ન રૂપતઃ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ.—શ્રુતિમાં તથા ભાગવતમાં પ્રભુના ધર્મો અપ્રાકૃત (માયાના સમ્બન્ધથી રહિત) અને એક સ્વરૂપમાં સ્થિત (સ્વરૂપથી સિન્નનહિ એવા) કથ્યા છે.

વિવેચન.—શ્રુતિ તથા શ્રીમદ્ ભાગવત બન્નેના વચનને પ્રમાણ બતાવવા, જેના હૃદયમાં શ્રુતિ તથા શ્રી ભાગવતના વચન પ્રમાણ તરીકે રૂઢ થતા નથી. તેને આસુરી પ્રકૃતિનો બાલુવો, અને હૃદયમાં એ વચનો પ્રમાણ રીતે સ્ફુરે છે. તેને શુદ્ધ દેવી જીવ બતાવવો, હવે શ્રુતિમાં તથા શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુના સર્વધર્મ સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. હવે શ્રુતિઓ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પણ ભગવાનના—શ્રીહૈકોટીરજીના—સ્વરૂપને અપ્રાકૃત કહે છે.

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃતમાં આ, લેહ છે કે “ અપ્રાકૃત (વસ્તુ) સદા લોકેષ્વ, કેવલ જ્ઞાન ન્દમય છે, લૌકિક માયાના બુધુના પ્રવેશવદિત છે; અને પ્રાકૃત (વસ્તુ) માયાબન્ધ છે, માયાકૃત બુધુ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મુખ, દુઃખ સર્વ તેમાં લાગી રહ્યા છે આ બુધુ કાલાનુસાર પ્રકટ થાય છે અને પ્રાકૃત સમજવું

પ્રભુનું સ્વરૂપ અપ્રાકૃત બાણુવું, એ અપ્રાકૃત સ્વરૂપ જણાવવું ત્યારેજ કહેવાય કે ત્યારે જીવની નિષ્ઠા પ્રભુના સ્વરૂપ અને નામમાં દૃઢ થાય, ત્યારે જીવ શ્રીકાકોરણી લીલાસમ્બન્ધી કીર્તન વિના રહેજ નહિ ત્યારે શ્રીકાકોરણ સમ્બન્ધી ધર્મમાં સકલ દેહ ઇન્દ્રિય તથા મન લાગી રહે, ત્યારે બાણુવું કે પ્રભુએ કૃપા કરી છે (૧)

મૂલમ્—કર્તૃસ્વસર્વરૂપત્વસર્વાધારસ્વમુરવ્યકા ।

વ્યાપકત્વવિરુદ્ધાત્મધર્મયા શ્રુતિરૂપિતાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—કર્તૃત્વ (કરવાપણું), સર્વરૂપપણું, સર્વાધારપણું આ મુખ્ય ધર્મો છે અને વ્યાપકત્વ અને વિરુદ્ધધર્માભવત્વ આદિ સર્વ ધર્મો શ્રુતિમાં નિરૂપણ કર્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત પ્રભુને અપ્રાકૃત ક્રિયારૂપ કહે છે પોતાના ભક્તોના મુખદાનાર્થે પ્રભુ કીર્ણત રૂપ ધરી લે છે એવું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહલાદજીને જહુ કાળ આપ્યું ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહરૂપ ધરી હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રહલાદજીની રક્ષા કરી શ્રીચરોદાજીને મુખ્ય જાલજાવ પ્રભુ વિષે છે તે પ્રભુ તેમના જાલક ધર્મ પારણામાં જુદે છે

મલ્લકૃતેને પ્રભુ વિષે પ્રપત્તિજાવ છે, તેથી તેમને રતિદાન, માનમોહનાદિકથી સન્તોષ આપે છે પ્રભુ એક કાલાવચ્છિત (એક કાળથી અવચ્છિત નિશ્ચિત ધર્મને પણ) સર્વ લીલા (સર્વ કાળની લીલા) કરે છે કારણકે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ને સર્વના આધારરૂપ છે તે સર્વ સામર્થ્યયુક્ત છે એમનું સામર્થ્ય કર્તૃમ્ (કરવાનું), અકર્તૃમ્ [ન કરવાનું] અમ્યથા કર્તૃમ્ કરેલાને કલટી રીતે કરવાનું—આવું વિચિત્ર સામર્થ્ય પ્રભુનું છે. પ્રભુ સર્વવ્યાપક પણ છે સર્વ સ્વદે શ્રીકૃષ્ણની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે—અને સર્વથી ત્યારા જિત્ર પણ છે આનું નામજ “ સર્વમાં હેવુ અને સર્વથી જિત્ર હેવુ એજ વિરુદ્ધ ધર્માભવત્વ—વિરુદ્ધ ધર્મોના આમય દેવાપણું કહેવાય છે આ પ્રકારે વેદ, પુરાણ અને શ્રીભાગવત ભગવાનનું અલૌકિકરૂપ નિરૂપે છે (વર્ણવે છે.)

મૂલમ્—યેશ્વર્યાયા અન્તરક્રુધર્મી ભાગવતે તથા ।

તેઽપિ સ્વરૂપમેદેન મર્યાદાપુષ્ટિમેદતઃ ॥ ૩ ॥

સર્વેઽપિચ વિમિથન્ત ઇતિ શ્રીમત્પ્રભોર્વષ્ઠ ।

અસોઽપ્રપુષ્ટિમાર્ગીયમન્તરગં વિશેષત ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તથા ભાગવતમાં એશ્વર્ય વગેરે અન્તરજ ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને તે પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપ સેદાનુસારજ કર્યું છે સર્વ ધર્મો મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપના લેહને લીધે જિન્ન થયા છે તેથી અન્તર પુષ્ટિમાર્ગીય (ધર્મો) વિશેષત અન્તરજ (નિકરના) છે. (૩-૪)

દ્વિતીય શ્લોકમાં શ્રુતિનિરૂપિત ધર્મો દર્શાવ્યા. હવે ભાગવતનિરૂપિત ધર્મો બતાવે છે અને તે ધર્મોમા પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્માચાર એજ વિશેષ અન્તરંગ ધર્મ છે એમ દર્શાવે છે

વિવેચન:—શ્રુતિ અને ભાગવત (મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ) બંને ભાવનું સ્વરૂપ કહે છે સર્વાધારરૂપ, સર્વ વ્યાપક, ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ છે એમ સમજી એમનું ભજન કરવું એ મર્યાદા ભકિત કહેવાય છે. શ્રુતિ પ્રભુને નેતિ નેતિ કહે છે; બ્રહ્મા, શિવ, શેષાદિક ઐશ્વર્ય ભાવથી ભગવાનનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ મર્યાદા ભકત કહેવાય છે. પ્રભુના અન્તરંગ ભકતો નન્દ, યશોદા, વ્રજભકતાદિક સ્નેહભાવથી પ્રભુનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ પુષ્ટિભકત કહેવાય છે શ્રીકાકોરણ એક છતાં ભકતોના ભાવાનુસાર ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ભાસે છે જ્યારે અકુરણ શ્રીકાકોરણને મથુરા પધરાવી ગયા ત્યારે જેને જેવો ભાવ, તે પ્રમાણે તેને તેવા દર્શન થયાં. કસને પ્રભુ વિષે વેરભાવ હોતો તેથી તેને પ્રભુનું કાલરૂપે દર્શન થયું યોગિજનને પ્રભુનું પરમતત્ત્વરૂપે દર્શન થયું, મથુરાવાસી ભકતસ્ત્રીજનોને પ્રભુ પરમકોમલ સુકુમાર રૂપે દેખાયા, એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે. સાર એ છે કે, જ્યાં ભકતોને જેવો ભાવ ત્યા પ્રભુ તેને તેવાં દર્શન આપે છે. મર્યાદા ભકતો ઐશ્વર્યભાવથી પ્રભુનું આરાધન કરે છે તેઓ એમ સમજે છે કે પ્રભુ કોટિ બ્રહ્માણ્ડના કર્તા છે પાલન કરનારા છે, સંહાર કરનારા છે તેથી એમને ભૂખ ખ્યાસ ન હોય. એવા ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રભુને અમે શું આપવાના હતા? પ્રભુ તો અમારી રક્ષા કરે છે. એવા ભકતો પાસે પ્રભુ કંઈ માગતા નથી. પરન્તુ જે પુષ્ટિભકતો નન્દ, યશોદા, વ્રજભકતાદિક છે તેઓ તો સ્નેહભાવયુક્ત છે, તેઓ સ્નેહભાવથી એક ક્ષણમા એમ ભાવના કરે છે કે; “ પ્રભુ ભુખ્યા તો નહિ હશે ?” વહી ખીણ ક્ષણમાં એમ ધારે છે કે “પ્રભુને શીત અથવા ઉષ્ણતા તો નહિ લાગે !” એવા પુષ્ટિભકતો પાસે શ્રીકાકોરણ ધ્રુવજ દરશાવીને પણ સામગ્રીનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીભાગવતમાં એવું પ્રસિદ્ધ નિરૂપણ છે. ઐશ્વર્યભાવમાં મર્યાદા રીતિ છે, સ્નેહભાવમાં પુષ્ટિ રીતિ છે. આ બે માર્ગના સ્વરૂપ લેહાનુસાર રસાનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. (૩)

શાસ્ત્ર, પુરાણ, અને શ્રીભાગવતાદિ ગ્રન્થોમા પ્રભુને સર્વવ્યાપી કહ્યા છે, શ્રીસુબોધિનીજ આદિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીએ પણ પ્રભુને સર્વવ્યાપક કહ્યા છે, પરન્તુ અન્તરંગ પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતોનો ભાવ સર્વોપરિ છે, કારણ કે જ્ઞાની, તથા મર્યાદા ભકત ભગવાનને સર્વવ્યાપક સમજી ભજન કરે છે, તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી, તેઓ કેવલ મોક્ષના અધિકારી છે, અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતો છે તેઓ શ્રીકાકોરણના અન્તરંગ છે તેઓ સદા સેવા, શૂગાર, લોગાદિ કરી સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે. એટલે શ્રીકાકોરણ એમનાથી એક ક્ષણ ન્યારા રહેતા નથી. આ પ્રકારે પુષ્ટિભકિત વિશેષ કરીને સર્વોપરિ છે

મૂલમ:--વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વં સ્વસુખાય વિચારયેત્ ।

પ્રમુઃ કુમાર ઇવાસ્તિ વ્રજે માતૃપદાહ્નઃ ॥ ૫ ॥

શ્રીભાગવતવાક્યેન કૌમારં જહતુર્વ્રજે ।

વ્યાખ્યાતં ચ તથૈવાસ્મદાચાર્યૈર્વિવૃતાવપિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — જાપણા સુખાર્યે પ્રભુમા વિદ્વદધર્માશ્રયત્વનો (પ્રભુ વિદ્વદ ધર્મોના આશ્રય છે એમ) વિચાર કરવો, શ્રીભાગવતનું વાક્ય છે કે “ કૌમારઃ જહનુર્વેદે ” અને ભાઈજીએ પોતાની કુમારવસ્થા તજ્જમાં પસાર કરી. ” એ વાક્ય પ્રમાણે ને પ્રભુ છે તેજ તજ્જમા માતૃપદાક ક્રમ-શ્રીયશોહા માતાના જોળામાં વિરાજેલા જાણક કુમાર છે; અને જાપણા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પણ એમજ નિરૂપણ કર્યું છે

વિદ્વદધર્માશ્રયત્વવિદ્વદ ધર્મોના આશ્રય હોવું તે પ્રભુ એવા જ્ઞાતીક છે કે વિદ્વદ ધર્મો ને જ્ઞાન (છપોત્રી) ગુરુજત-એકા વખતે રહી શકતા નથી તે પ્રભુમાં એકા વખતે રહી શકે છે એવો જ્ઞાપિવાદો જ્ઞાનો પ્રતિવા જ્ઞાન-એને હાથ નથી પણ નથી (છતાં) વેચવી ઠોડે છે અને ને વેચવી વસ્તુનું પ્રલય કરે છે પ્રભુ જ્ઞાન પણ છે અને જહાર પણ છે પ્રભુ જ્ઞાનમાં જ્ઞાન છે અને મહાનમાં મહાન છે પ્રભુ છે છતાં કુમાર છે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પણ લોહના-સર્વ જ્ઞાપણના પ્રભુ છે છતાં વેળમાં એક નાના સરખા કુમાર છે એમ એકા વખતે પ્રભુ કુમાર-અનાથ પણ છે અને ત્વ ભુવનના નાથ પણ છે પ્રભુમાં વિદ્વદ ધર્મો એકા વખતે રહી શકે છે એજ એમનું જ્ઞાતી-શિક્ષણું સિદ્ધ કરી આપે છે જા વિદ્વદધર્માશ્રયત્વનું હવે વિશેષ નિરૂપણ જ્ઞાતી-શોધમાં કરશે

વિવેચન — વૈષ્ણવનો સુખ્ય ધર્મ એજ છે કે પોતાના હૃદયમાં ‘ પ્રભુનું સ્વરૂપ વિદ્વદધર્મોના આશ્રય મુકત છે એમ વિચાર કરવો. જ્યાં મુખી જાતને પ્રભુના વિદ્વદ ધર્માશ્રયત્વનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં મુખી પ્રભુની લીલામા જાકિતબીજનો નાશ કરનારની અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના થાય છે પ્રભુનું વિદ્વદ ધર્માશ્રયત્વ (પ્રભુ વિદ્વદ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત) ન સમજવાથી ‘ પ્રભુમાં જા તો ન સમ્ભાવે ’ એવી ભુલિ ઉદ્ભવે છે હજાનતમાં પ્રભુની શ્રીમોહરલીલાના પ્રસન્નમા શ્રીયશોહાજીએ પ્રભુને બાંધવા શ્રીમણા (ઠોરકા) ને ઠોરકાથી સાંધ્યા તો પણ તે ઠોરકા પ્રભુને બાંધવા પૂરતા જ્યાં નહિ. પ્રત્યેક સમય ઠોરકુ એ અસુલિ સમાન ઘટતું ને ઘટતુંજ રહ્યાં ત્યાં ઠોરકને એમ થકા થાય કે પ્રભુની કટિ (કેક) તો નાની સરખી છે છતાં એમ ઠોરકાથી ન બંધાય એ કેમ સમ્ભવે ? એ પ્રશ્નની સકાને અસમ્ભાવના ઠોરક કહે છે વળી ‘ પ્રભુ તે માખણ જ્યો કેમ રૂદન કરે ? માનાદિક લીલામાં પ્રભુ એવું દૈન્ય કેમ દર્શાવે છે ? જા પ્રશ્નની ઠોરક ભુલિને વિપરીત ભાવના કહે છે જા રીતની ઠોરકભુલિ ત્યારેજ બાથ કે આરે વૈષ્ણવ શ્રીકાકોરજી વિદ્વદ ધર્મોના આશ્રય છે એમ સમજે ત્યારે. [શ્રીકાકોરજી કુમારરૂપે તજ્જમાં નાના બાલક સમાન પરિચિત્ત છે છતાં તેજ સમયે પોતે તજ્જ ભુવનમાં બ્યાપી રહ્યા છે] શ્રીકાકોરજી પાંચ વર્ષના પરમ સુન્દર બાલક ઘણે શ્રીયશોહાજીના અજમાં વિરાજે છે છતાં જાકોને સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, ને બાલક હોય તે તો કેવળ બાલલીલાજ કરી શકે છે તેનાથી પોતવડ તથા ઉચ્ચ વયના પુરૂષને યોગ્ય લીલા ઘણે થકવી નથી છતાં પ્રભુ એવા અલૌકિક છે કે તજ્જમાં પોતે બાલક છે છતાં બાલલીલા કરવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ લીલા-શાસ્ત્રિક લીલા, ગોવર્ધનોદારણ લીલા ઇત્યાદિક ઉચ્ચ વયને યોગ્ય લીલા કરે છે,) પ્રભુની સર્વ લીલા નિત્ય છે; જ્ઞાન દ્રશ્ય છે એમ પ્રભુ જ્ઞાન-દ્રશ્ય છે નિત્ય છે તેમ એમની લીલા પણ જ્ઞાન-દ્રશ્ય તથા નિત્ય છે એમ એ વૈષ્ણવ સમજે તેજ એની ઠોરકભુલિને નાશ થાય છે (૫)

એ નિત્યલીલા શ્રીભાગવતમાં ‘ કૌમારઃ જહનુર્વેદે ’ એ વાક્યમા સિદ્ધ કરી છે,

‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ એ વાક્યનો અર્થ ‘કુમાર અવસ્થાને રાખી રહેતા હતા એવા’ એવો થાય છે. ‘મનુષ્યનું’ બાલપણ એક વખત ગયા પછી પાછું આવતું નથી, (પણ શ્રીકાકેરણને સર્વ સિદ્ધ છે. એમની સર્વ અવસ્થાની સર્વ લીલા સિદ્ધ છે, નિત્ય છે,) શ્રીકાકેરણ બાલ્યાવસ્થામાં પણ ક્રિશોરાવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે, અને ક્રિશોરાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થાની ક્રીડા કરી શકે છે (અન્ય પ્રાકૃત જીવ તે તે અવસ્થાનાંજ કાર્યો કરી શકે છે. અન્યાવસ્થામાં અન્ય કોઈ અવસ્થાના કાર્યો કરી શકતો નથી. પણ પ્રભુ એવા અલૌકિક છે, એવા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાન છે કે ગમે તે અવસ્થાના કાર્યો કરી શકે છે.)

શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ ‘કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી રહેતા એવા’ એમ શુકે કહેલા શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિબન્ધ તથા શ્રીસુબોધિનીજી નામના ગ્રન્થમાં સમાર્થ^૧ વિવેચન કરી, સ્થલે સ્થલે નિત્ય લીલા પ્રતિપાદિત કરે છે. વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે સેવા પ્રકટ કરી છે તેમાં પણ વર્ષોવર્ષ જન્મ-ખટમી, દાન, રાસ, હોલી, કુલમણ્ડલી, હિડોળાદિમાં સર્વ નિત્યલીલાનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે નિત્યલીલાનો અભિપ્રાય સમજી સદા સ્મરણુ ભજન કરવું. (પ. ૬.)

૧ શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતના અર્થની એકતા માત રીતિએ કરી છે શ્રીસુબોધિનીજીમાં વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ કર્યો છે, અને નિબન્ધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કન્ધાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ કર્યો છે એમ સાત પ્રકારે અર્થની એકતાને સમર્થ વિવેચન કહે છે. “ શાસ્ત્રે સ્કન્ધે પ્રકરણેધ્યાયે વાક્યે પદેક્ષરે । ઇકાર્થે સત્ત્વા જાનનૂ ” શાસ્ત્ર, સ્કન્ધ, પ્રકરણુ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અને અક્ષરમાં એમ સાત પ્રકારે એકાર્થતા શ્રીભાગવતની શ્રીઆચાર્યજીએ કરી છે

મૂલમ્-વ્રજ એવ કુમારશ્ચ કુમારીભાવવિદ્ધરિઃ ।

एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सबलोऽवसत् ॥७॥

एतद्वाक्यं मिश्ररूपं कुमारःकेवलोहरिः ।

सामग्र्यपि तथैवास्ति यतो गोप्यः कुमारिकाः ॥८॥

શબ્દાર્થ.—કુમારિકાએના ભાવને બાલુવાવાળા હરિ મજમાંજ કુમાર છે. અને (શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયના છત્રીસમા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે ‘एकादशसमास्तत्र गूढार्चिं सबलोऽवसत्’ અર્થ ‘ત્યાં એટલે મજમાં શ્રીબલદેવજી સહિત શુદ્ધ પ્રતાપવાન્ શ્રીહરિ અગીયાર વર્ષ રક્ષા,’ (૭) એ વાક્ય મિશ્રરૂપ છે. હરિ તો કેવળ કુમાર રૂપજ છે. સામગ્રી પણ તેવીજ છે. તેથી ગોપીઓ પણ કુમારિકાઓ છે.

પ્રભુ ભાવાત્મક અથવા રસાત્મક છે અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવનારૂપ દોષથી રહિત—એવા હૃદયથીજ ભગવદ્ભાવ સ્થિતિ કરી શકે તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. નહિ તો ભગવદ્દિમુખ થઈ જવાય છે—એમ પ્રતિપાદન હવે કરે છે

વિવેચન:—વાક્ય મિશ્રરૂપ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે. શ્રુતિમાં વ્યાપકરૂપ તથા ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિ ધર્મસહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે. દશમ સ્કન્ધમાં ‘કુમારં જહતુર્વ્રજે’ એવાક્ય પ્રમાણે કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી એમ નિરૂપણ કર્યું છે. તેમજ તૃતીય સ્કન્ધના ઇકાદશસમાસ્ત્રગૂદાર્ચિં સવલોઽવસત્ વાક્યાનુસાર ‘અગિયાર વર્ષ

શુક પ્રતાપવાન પ્રભુ જળદેવજી સહિત મજા વસ્યા યા રીતે જોકે વાક્યમમા બ્યાપક તથા બીજા વાક્યમમાં કોમાર તથા ત્રીજામાં યોગવૃદ્ધ વા કિયોર અવસ્થારૂપ મિત્ર પ્રતિ-
 પાદન છે પણ વસ્તુવ દરિ કેવલ કુમાર રૂપ છે કારણકે પ્રજાજકતો (જીવિરૂપ) કુમારિકા છે અને સામથી પણ તેવીજ છે, પ્રજામાં પ્રભુ કુમાર છે કારણ કે કુમારી સેવક હજાર જાગ્રિ કુમારિકાઓ પાંચ પાંચ વર્ષની છે અને જોમની ભાવનીજ ભાવનામાં પ્રભુ પાંચ વર્ષના છે કારણ કે રસથાસમાં જોમ કહ્યું છે કે 'જેવો ભાવ સીનો કોમ તેવોજ પતિ થાય, તો રસ વિશેષ થાય' તેથી પ્રભુ કુમારરૂપ ધારણ કરી કુમારિકાના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રજામાં નિરન્તર અજિવાર વર્ષની લીલા છે, તેમાં જાણલીલાશ્રીજ યોગ્ય કિયોરશરિ સર્વ અવસ્થાની લીલાઓ જાણલીલાશ્રીજ કરે છે શુભભાવ પ્રકટ થાય તો રસ જતો રહે 'તેથી કુમારિકાઓએ, મજામાં ધીનનદ યથોદાજી આદિ કોઈ ન જાણે જોમ શુદ્ધ ભાવથી કાલ્યાણની દેવીનું અર્ચન કર્યું છે, જે પ્રમાણે જોમણે મીઠાકોરણને વચ્ચે કર્યા, કુમારિકાનો શુદ્ધ ભાવ જાણી, પ્રભુએ જોમના ચીરદરણથી સર્વોગ દર્શન કરી, જોમને અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપી, જોમના વચ્ચે પણ અલૌકિક કરી આપ્યાં અને વરદાન આપ્યું કે, "તમારો મનોરથ સરદ જલુમાં રાસ કરી પૂર્વ કરીશું!" તે રાજમાં પ્રભુએ કુમારની અગ્રીજાર વર્ષની કિયોર વપ ધારણ કરી કુમારિકાઓના જેવા જેવા મનોરથ હતા તેવા તેવા સર્વ પરિપૂર્વ કર્યાં. કુમારિકાઓએ આ પ્રકારે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને વચ્ચે કર્યાં (૭) આ પ્રકારે જો વાક્યથી જો પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે મુતિ વાક્યથી જો વર્ષવર્ષભાવ તથા શ્રીભાગવતના વાક્યથી કુમારભાવ-એ જોમને ભાવ મિમિત રૂપે પ્રભુમાં છે કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુ કેવલ કુમારરૂપ છે મહાપિ પ્રભુની સ્થિતિ સર્વત્ર છે-પ્રભુના બ્યાપક જર્મ જોમર્મ જ્ઞાનાદિક વચારતા મર્ષાદા માર્ગોક્ત પ્રભુ સર્વત્ર છે- તથાપિ રસરૂપ પ્રભુ જોપ કુમારિકાની પાસેજ છે કુમારિકાના ભાવ વિના રસરૂપ પ્રભુ ત્યાં (મર્ષાદામાર્ગમાં) નથી કારણ કે ભાવાત્મક રસરૂપ પ્રભુ પાત્ર વિના જન્મ સ્થળે સ્થિતિ કરતા નથી, ભાવરૂપ પાત્ર કુમારિકાજ છે તેથી કુમારિકાની પાસેજ ભાવા ત્મક પ્રભુ-સ્થિતિ કરે છે (૮)

અર્થિત્વ કુમારિકા મહારિ " જોમ પાંચ વર્ષ ઉપરનજ ભાવ છે ત્યાં જર્મ કુમારરૂપ અને કુમારરૂપ પણ દરિજ થયા છે સર્વ કઈ અવસ્થા છે જેવા ભાવથી વાય છે

મૂલમ્ -યવ સતીદ્શરૂપે રાસલીલાદિરૂપણમ્ ।

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વયોઘયિવ હિ યુજ્યતે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ -જ્યારે જોમ મિત્રરૂપમાં-જેવો બ્યાપક, કુમાર, કિયોર, પીત્રગદિ રૂપમાં-રાસલીલાદિકનું વર્ણન કર્યું છે તે વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો યોગ્યવાને અર્થજ યોગ્ય છે, પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ જે સિદ્ધ કર્યું છે તે સમયે ત્વ છે જોમ દને નતારે છે કુમારવરધમાં રાસલીલા જે સમ જન્મ કાળથી થઈ શકે નહિ કારણ પ્રભુએ તેમ કર્યું જોમ જેવામાં જોમો સાર નીતો છે કે પ્રભુની લીલા જન્મજ છે-વિરુદ્ધધર્માશ્રય કુલ છે પ્રભુ કુમાર છે જ્યાં પુરુષ યોગ્ય લીલા કરે છે

વિચેચન -રાસલીલામાં શિવુ વર્ણન છે કે 'રસાત્મક પ્રભુ કુમારિકાઓની પાસેજ

છે. પ્રભુએ વેણુ બળવી, સર્વ જન્મલકતોને યોદાવ્યા, પછી શ્રીઠાકોરણએ સર્વ જન્મલકતો સહિત રમણ કર્યું તેથી તે સર્વને સૌભાગ્યમદ ઉત્પન્ન થયો, પણ એક ગુણાતીત અગ્નિ કુમારિકાને એ મદ ન થયો. તેા શ્રીઠાકોરણ અન્ય સર્વથી અન્તર્હિત થઈ એ ગુણાતીત કુમારિકાને લઈ પધાર્યા, પછી ન્યારે એ કુમારિકાને પણ સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ ત્યાંથી પણ અન્તર્ધાન થઈ એ ગુણાતીત લકતના હૃદયમાં પધાર્યા, કેમકે જે પ્રભુ એ લકતના હૃદયમાં પણ ન પધારે તેા એક ક્ષણમાં લકતને દશમી અવસ્થા (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય. ન્યારે એ ગુણાતીત કુમારિકાને પ્રભુનું બહિર પ્રકટ દર્શન ન થયું તેજ ક્ષણે તે મૂર્છિત થઈ પડી પ્રભુએ બન્ને ભુલથી તેને પડતી ઉઠાવી સ્ત્રીધો ત્યારે તે ગોપીબને ઉચ્ચાર કર્યો કે:—

‘ હા નાથ ! રમણપ્રેષ્ટ ક્ષાડસિ ક્ષાડસિ મહામુજ ।
દાસ્યાસ્તે કૃપણાયા મે સર્વેદર્શયિ સન્નિધિમ્ ॥

હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રિય ! તમે ક્યાં છે ! ક્યાં છે ! હે મહાભુલવાળા ! હે સખા ! આ તમારી દીનદાસીને—મને આપની સન્નિધિ બતાવો ! આમ ઉચ્ચાર કરી જેવી તે ભૂમિ ઉપર પડતી હતી કે તરતજ પ્રભુએ તેને પોતાની મહાભુલથી ઉઠાવીને રક્ષા કરી આમ પ્રભુ લકતોને દશથી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરતાં—કરત મૃત્યુ શરણ થતાં—અટકાવે છે. અને તેથીજ ભગવાન સદા લકતની પાસેજ રહે છે. ન્યારે પ્રભુ પાસેજ છે તેા લકતો એમ ધ્રુવે છે કે ‘તમે દર્શન શા માટે આપતા નથી ?’ આમ પ્રત્યેક જન્મલકતને અતુ ભવઃશ્રવાથી—પ્રભુ દર્શન આપતા નથી એવું ભાન થવાથી—તેઓએ એકત્ર થઈ પુનઃ શ્રી યમુનાજીના પુલિનપર જઈ પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ પ્રયાસો પ્રભુ દર્શનાર્થે નિષ્ફલ થયા એમ વિચારી નિઃસાધન થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું ત્યારેજ પ્રભુ લી-તરમાંથી—તેમના હૃદયમાંથી બહિર પ્રકટયા. આ પ્રકારનું જે વર્ણન રાસલીલામાં છે તેનેા સાર એવો છે કે, રસાત્મક પ્રભુ જન્મ કુમારિકાની પાસે છે છતા તેજ સમયે પોતાના ઐશ્વર્ય ધર્મથી સર્વજ વ્યાપક પણ છેજ પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ સર્વધર્માશ્રયત્વનું સ્થાપન કરવાને આ પ્રકારનું વર્ણન કરેલું છે તેથી વૈષ્ણવે પ્રભુ વિરૂદ્ધ સર્વધર્મના આશ્રય છે એવું જ્ઞાન સદા પ્રાપ્ત કરવું (૯)

મૂલમ્—इदं हि पुष्टिमार्गीयं तदेव ज्ञायते बुधैः ॥

गीतगोविन्दाऽऽद्यपद्येऽप्येतदेव निरूप्यते ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય છે એ તત્ત્વજ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે અને પશ્ચિડતો એતુજ જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આ તત્ત્વનુંજ ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યના પ્રથમપદમાં નિરૂપણ કર્યું છે (૧૦)

વિવેચન.— ‘કુમારિકાની પાસેજ પ્રભુ શા માટે વિરાજે છે?’ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તેા ત્યાં કહે છે કે ‘કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય છે, ન્યારે કુમારિકાના સમાન ધર્મો આપણામાં આવે ત્યારે સમજવું કે ‘પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ આપણામા આવ્યો.’ આ ધર્મો અતિ દુર્લભ છે તેથી અહ્નિશ કુમારિકાના ભાવથી સેવા કરવાની છે શ્રીઆચાર્યજી અને શ્રીગુસાંઈ-જીના ચરણ કમલનો આશ્રય કરી એમનો અને પોતાનો સમ્બન્ધ પિતા પુત્ર ભાવે સમજી.

એમના દર્શાવેલા કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યમાં જમરેવ કવિએ માનાદિક વિકારાદિ સર્વ લીલા કુમારિકાના ભાવથી વર્ણવી છે એ કાવ્યની અનુપદીઓમાં પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીનન્દરાયણનાં વચન પ્રભુની કુમારાવસ્થા સૂચવે છે અને તેજ શ્લોકમાં શ્રીસ્વામિનીના સગમાં પ્રભુએ કરેલી ક્રીડા પણ સૂચવાય છે આ પ્રકારે જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે-તેજ શ્રીકૃષ્ણ મલ્લભદ્ર કુમારિકાઓને પરવચ છે રસચાસના અનેક કાવ્યોમાં-ગીતગોવિ હાદિમા આ પ્રકાર સૂચવ્યો છે

મેષૈર્મેદુરમમ્યરં વનમુષં રવામાસ્તમાલમુમૈર્મૈર્ક મીનરય ત્વમેય તદિમે રાષેઘૃદં પ્રાપય ।
 દ્રાવ્ય નન્દનિદશતઘ્નિતયોઃ પ્રત્યષ્યકુઙ્કમુમં રાધામાઘવયોઽયગ્નિત યમુનાકૃને રતાઃ કેલયઃ ।
 (ગીતગોવિન્દ પ્રથમ શ્લોક)

અર્થ:-હિ રાષે । આકાશ મેઘથી વ્યાપ્ત છે તમાલ વૃક્ષોથી વનભૂમિઓ રથામ જમુષય છે, રાત્રે આ કૃષ્ણ (જાલક ઢોલ) ભય પામે છે. તેથી તુંજ એને બૂંદે પાછે મૂકીજાવે । આ પ્રકારે શ્રીનન્દરાયણ વચનાનુસાર જન્ને શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીસ્વામિનીના મોર્ગની પ્રત્યેક નિકુલ વસ્તુ આત્મા શ્રીવસુનાલના વીરપર શ્રીરાધા માધવની શુભ્ત લીલાઓ સર્વોત્કૃષ્ઠ છે ।

આ શ્લોકમાં જે શ્રીકૃષ્ણ જાલક છે, રાત્રે ભય પામે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરાધા સાથે શ્રીસ્વામિનીના સાથે શુભ્ત રસક્રીડા નિકુલમાં કરે છે એમ વિરૂદ્ધ ધર્મો-જાલક ઢોલા ધર્મ શુભ રસલીલા કરવી-શ્રીકૃષ્ણમાં વર્ણવ્યા છે

મૂલમ્ -અન્યયા નન્દવચન તાદૃશે યુજ્યતે કથમ્ ।

અતસ્તુ પુષ્ટિમાર્ગીયવિરુદ્ધગુણસથ્રય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ -જે આમ ન હોત તો [જિટલે જે પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આઘવમુહા ન હોય તો-મર્વાલા માર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ શ્રૈયશર્વાદિ ધર્મયુક્ત છે અને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ કુમારરૂપ છે-આવા વિરુદ્ધધર્મીયજ મુહા પ્રભુ ન હોય તો] [ગીતગોવિ દમ] શ્રીનન્દરાયણનાં જે વચન છે તે ધરી શકે ક્યાંથી ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મીયમુહા છે

વિવેચન-શ્રીનન્દરાયણનાં વચન સત્ય સમજવા. તેમણે કહ્યું છે કે આપના આડરેશથી ભોજનદાહર કુમારિકાઓ આગ્રી દત્તી આ કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય દત્તા તેથી પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેનાર શ્રીન દરાયણને તેમને કહ્યું છે કે ન આપતાં પોતાના પુત્રની સેવાઈ તેમને પરમાં રાખી, તેમની જદુ કરાદના કરી. તેથી પ્રભુ પ્રતિ શ્રીન દરાયણનાં શ્લોકથી પણ અધિક શ્લોક આ કુમારિકાઓનાં શાસ્ત્રનાં જ્ઞાન આ પ્રકારે જે પ્રભુ સર્વશરી-સર્વને વચ કરનારા-એ, તે કુમારિકાઓને વચ છે પ્રભુ સત્-ત્ર છે ઇત્યાં ભક્તા પીન છે [મર્વાલામાર્ગમાં] / પ્રભુ શ્રૈયશર્વાદિધર્મયુક્ત છે-તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જમવાન સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાવનમકરણ મહાભક્તવચન ઘણ વિરાજે છે પ્રભુજમવાન છે, શ્રીશર્વાદિ ધર્મયુક્ત છે ઇત્યા કુમારરૂપ છે આમ પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આઘવ ઘણ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરાજે છે

મૂલમ્ -અન્યમાર્ગીયધમાસ્તુ તે યાહૃત્યા વિચમ્બળે ।

યાતો રમિક મૂહન્ય મ્યગોઽન્યરશ મત્તા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:-વિચમ્બળ પુત્રાને સમમાનના ધર્મો જલ્દના એવંએ સોશીતલ જાલક છે ઇત્યાં જલિક દિરોખવિ ઇ શતા ૧૧૧૪ ઇ તેમ ૧૧૧૪ ૫૫ ઇ અર્થાન્ વિરુદ્ધધર્મીયથી છે

હવે પચદશ શ્લોક પર્યાન્ત પ્રભુમાં જે વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખત રહી શકે છે તે ખતાવે છે. દષ્ટાન્તમાં પ્રભુ ભગવાન છે છતા કુમાર છે, બાહ્યાવસ્થામાં પણ (અન્ય અવસ્થાની) કીશોર અવસ્થાની લીલા કરી ખતાવે છે પ્રભુ (મુગ્ધ) બાલક છે છતા રસિક શિરોમણી યુવક છે, સ્વવશ છે છતાં પરવશ—ભક્તાધીન છે ભયરહિત છે છતા ભયયુક્ત છે; સાપેક્ષ છે છતાં નિરપેક્ષ છે, ચતુર છે છતા મહામુગ્ધ છે, સર્વજ્ઞ છે છતા અજ્ઞ છે, આત્મારામ છે છતા ગોપીરતિવર્દ્ધન છે, પૂર્ણકામ છે છતાં કામાર્તી છે, અદીન છે છતાં દીનભાવણુ કરનારા છે, સ્વપ્રકાશ છે છતાં અપ્રકાશ છે, બહિષ્ક છે છતા અન્તઃસ્થિત છે, અસ્વતન્ત્ર છે, છતા સ્વતન્ત્ર છે સમર્થ છે છતાં અસમર્થ છે આવા અનેક વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખતે લૌકિક પદાર્થમાં હોઈ શકતા નથી; પરન્તુ પ્રભુ એવા અલૌકિક સામર્થ્યવાન છે કે આવા અનેક વિરુદ્ધધર્મો એમનામાં યુગપત (એક સમયે) સ્થિત કરી રહ્યા છે. વિવેચન.—રસમાર્ગની રીતિ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી વિરુદ્ધ છે. પણ રસમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ સાથે વિરોધ ધરાવતો નથી હવે પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણુ રીતિ ખતાવે છે

શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારમાં ધર્મ સ્થાપનની રીતિ છે. તેથી પોતે એક પત્નીવત છે. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સમસ્ત વ્રજભક્ત-ગોપભાર્યા સહિત રમણુ એજ ધર્મ સ્થાપન છે લોક વેદમાં જ્યાં રસમાર્ગ તથા રસ શાસ્ત્રનું વર્ણન છે ત્યાં ધર્મમાર્ગ સાથે વિરોધ આવે છે. રસશાસ્ત્રમાં ‘પરકીયારમણુ-અધિક રસ પ્રકટ કરે છે અને સ્વકીયારમણુ ન્યૂનરસ પ્રકટ કરે છે.’ એમ વર્ણન કર્યું છે. તેથી જ્યાં પરકીયારમણુ થયું ત્યાં ધર્મસ્થાપન નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ધર્મ સ્થાપન વર્ણન હોય છે ત્યાં ત્યાં પરકીયારમણુની માનસિક કલ્પના પણ-દોષપૂર્ણ-પાપમય છે આવી મર્યાદા માર્ગની રીતિ છે ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી સર્વ ધર્મનું સ્થાપન કરવા વિરાજે છે, અને સમસ્ત વ્રજ ભક્તો સહિત રસશાસ્ત્રોક્ત રમણુ પણ કરે છે આ વિલક્ષણુતા છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી બાલકરૂપે પારણામાં પણ ગુલે છે અને (એક કાલાવચિન્ન)-તેજક્ષણુ-અગીઆરવર્ષ વા સોળવર્ષના પરમ રસિક શિરોમણિ થઈ રાસકીડામાં પણ મગ્ન છે !

પ્રભુ સ્વવશપોતાને વશ છે, સ્વતન્ત્ર છે-સ્વેચ્છાવિહારી છે કોટયાનકોટિ પ્રકારના સાધન કરનાર બ્રહ્મા શિવાદિકને કોટયાનકોટિ વર્ષે કદાચિત્ દર્શન આપે છે. વેદ જેના સ્વરૂપને અગમ્ય-અનિર્વચનીય-નેતિનેતિ-વર્ણવે છે. એવા સ્વતન્ત્ર સ્વવશ-સ્વેચ્છન્દ વિહારી પ્રભુ ભક્તને વશ છે. શ્રાવ્યશોદાજી ભક્તિથી પ્રભુનું બન્ધન કરે છે. ભક્તાધીન પ્રભુ ભક્તના વચનો સિદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત અન્ય કંઈ બંધનતા નથી. દેવો રમણીય વિરુદ્ધધર્મા-શ્રય ! ભક્તસહિત, ભક્તાધીનતા, ધર્મ સ્થાપન, અધર્મોચ્છેદરસાનુભવહાતૃત્વ અને ‘લોકવત્તુ-લીલાકૈવલ્યં’ એ સૂત્રાનુસાર નિર્દોષભાવ ઇત્યાદિકને સ્પષ્ટ કરતું શ્રીપ્રભુનું સ્વરૂપ તેવુંજ રમણીય, આદહાદક, રસમય અને કલ્યાણુદાતા છે

લોકવત્તુલીલાકૈવલ્યમ્-(પ્રભુની લીલા લોકવત છે-પ્રયોજન રહિત છે, અને એ લીલા સ્વત લે (પોતેજ પ્રયોજન છે અથવા મોક્ષરૂપ છે) કેવલ છે.

મૂલમ્:-અભીતઃ સર્વથા ભીતઃ સાપેક્ષો નિરપેક્ષકઃ ।

ચતુરોઽપિ મહામુગ્ધઃ સર્વજ્ઞોઽપ્યજ્ઞ એવ્ચ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વ પ્રકારે (પ્રભુ) ભવરહિત છે છતાં ભવયુક્ત છે; સાપેક્ષ (ઈન્દ્રિયગુણ) છતાં નિરપેક્ષ (ઈન્દ્રિયા રહિત) છે, ત્વર છે છતાં મહાસુગ્ધ(નિર્દોષ) છે સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞપણે.

વિવેચન.—પ્રભુ ભવરહિત છે—પાલના પલ્લુ કાલ છે પ્રભુ પોતાના અલ્પ જુદા વિશ્વાસ માત્રથી કોટવાનકોટિ પ્રહાંક રચે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, તેથી દેવતા જોને ભય ઉદ્ભવે છે એ ભયનો દેશ પણ ભય પ્રભુને ઢોલો નથી. પ્રભુ આમ નિર્ભય છે છતાં પણ જોઈ પ્રકારે ભયયુક્ત છે જ્યારે શ્રીકાકોરણને માટી ખાખી ત્યારે શીખોટાણને લાકડી લઈ પ્રભુને ધમકાવવા માંડ્યા ત્યારે નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રભુ ભયયુક્ત થઈ કહે છે “કે માતા મ્હે માટી નથી ખાખી? આ પ્રકારે પ્રભુને ભક્તથી ભય રહે છે કે ‘રજોને ભક્ત અપ્રસન્ન થાય’ અને તેથી માન કરતા નથી,

પ્રભુને કિંચિત્ વસ્તુની અપેક્ષા નથી અક્ષર પ્રલસમાન જેટું ધામ—ગૃહ—છે, જેની લક્ષિમ જેવી શક્તિ છે, જેને કૌસ્તુભમણિનું આલુપણ છે; જોઈ ક્ષણમાં સર્વ સિદ્ધ મનાશ માયા જેવી જેની ઠાસી છે, તેવા પ્રભુને શું અપેક્ષા હોઈ શકે? પ્રભુ આવા નિરપેક્ષ છે છતાં ભક્તની સ્વરૂપ વસ્તુ પણ અચીકાર કરવાની અપેક્ષાવાળા છે ત્વજમાં શ્રીચોટાણ તથા અન્ય ત્વજભક્તો પાસે આખણ, રમકઠાં, ઈત્યાદિ નિમિત્તે આપ્રહુકુલ સાપેક્ષ—છે પ્રભુ ત્વર શિશીમણી છે, કોટિ પ્રહાણકમાં એ કોઈ પણ અમર્તક આગણ કરે તો તેને કંઈ આપે છે ક્ષણક્ષણની ક્રિયા અને સર્વના મનનો ભાવ બાલુવાવાળ છે—છતાં ભક્તો પાસે મહાસુગ્ધ જાણક જેવા છે, ભક્તો જે વસ્તુ સમર્પિત કરે છે તે જ્યારે છે પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે સર્વ વ્યાપક છે સર્વ શક્તિમાન છે, ત્વજ લોકમાં તેમનાથી કશું ધર નથી છતાં ભક્તો પાસે અજ્ઞાની જેવા છે રમતમાં હારી જાય છે, રમવાને અન્દમાની ઈન્દ્રિયા કરે છે, તે ઈન્દ્રિયા પાર નથી પઠવી તો રૂઢન કરે છે, આવા વિદ્વદ્ધધર્મી પ્રભુ છે. (૧૩)

મૂલમ્ —આત્મારામોઽપિ ગોપીનાં સર્વદા રતિવર્દનઃ ।

पूर्णकामोऽपि कामार्त्तो हृदीभो दीनमायण ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મામા રમણ કરવાવાળા છે છતાં સર્વદા શ્રીમોખીજનની રતિવર્ધન કરનારા છે પૂર્ણકામ છે છતાં કામથી આર્ત છે, દીન નથી છતાં દીન જેવું ભાવણ કરે છે

વિવેચન.—પ્રભુ સદા આત્મારામ છે, પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરી રહ્યા છે; છતાં નિરતર એપીજનના સજમાં રમણ કરી નિત્ય નૂતન કામની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુ પૂર્ણકામ છે સાક્ષાત્ મ મથ (કામદેવ)ના મ મથ છે તો જોમને કામ વસ્તુ ઈ જલ્પનામાં હોઈ શકે? છતાં પોતે કામથી આર્ત છે, સ્વરૂપ જૂળતરસ હોય તો પણ તેની નિવૃત્તિના પદાર્થો માગે છે ગોપીજન માનાલિકા ખાણુ કરશે, જોવા ભમથી વિરલ અપ્રકૃત થઈ સખીનો વેશ ધારણ કરી પોતે તેમને મનાવે છે પ્રભુ દીનતારહિત છે જે ઈન્દ્રિયના ઈન્દ્રિય છે અને જેમને ત્રિલોક નમન કરે છે તે પ્રભુ દીનતા યા અર્થે ખાણુ કરે છે? છતાં પ્રભુ ભક્તો સાથે દીનતા રાજે છે કે હું તમારોજ છું, તમારા વિના અન્દને બાલુતો નથી” આના અનેક પ્રકારના રૂ મયુક્ત વચન કહે છે આ પ્રભુનું વિદ્વદ્ધધર્મીના આશ્રમ હોવાપણુ છે

મૂલમ્:—સ્વપ્રકાશોઽપ્યપ્રકાશો વહિષ્ઠોન્તઃ સ્થિતઃ સદા ।

અસ્વતન્ત્રઃ સ્વતન્ત્રોઽપિ સમર્થો ન તથાઽપિચ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—પોતાના તેજથી પ્રકાશાયુક્ત છે તે પણુ (લક્તોની પાસે) પ્રકાશરહિત છે. બહિર વિરાળ છે, તે પણુ સદા (લક્તોના) અંતઃકરણમાં સ્થિતિ (વિરાળ છે) કરે છે. સ્વતંત્ર છે છતાં લક્તો પાસે પરતત્ર છે, સર્વ સામર્થ્યયુક્ત (પ્રભુ) છે તે પણુ (લક્તોની પાસે) અસમર્થ છે. વિવેચન—પ્રભુ સમસ્ત ત્રિલોકમા નિજ પ્રકાશ કરી રહ્યા છે એમનું તેજ અભિમાનનો તત્કાલ નાશ કરે છે, અને પોતાના પ્રકાશનો વિજય કરે છે, તે પણુ લક્તો પાસે પોતાના આવા વિજયી પ્રકાશને બાણતા પણુ નથી. જે ભક્ત કહે છે તે થાય છે જે ભક્ત કહે છે તેજ પોતે કરે છે. પ્રભુ બહિઃસ્થિતિ કરે છે. સદા સર્વ વ્રજભક્ત સહિત અનેક લીલા કરે છે છતાં સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં સદા સ્થિતિ કરે છે. પ્રભુ સદા સ્વતંત્ર લીલા કરે છે. સ્વેચ્છથી એક ક્ષણમાં પ્રહ્લાંડની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા તેનો નાશ પણુ કરે છે છતાં લક્તોને વશ પોતે થઈ રહ્યા છે. વ્રજભક્તો કહે છે કે “અહીં બેસો”તો ત્યાજ બેસે છે, લક્તો પાસે સ્વસ્વાતંત્ર્યની વાત કરતા નથી લક્તોના મનોરથ અનુસાર કાર્ય કરે છે. પ્રભુ “કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ “કરવાનું, ન કરવાનું અને કરેલું અન્યથા કરવાનું” આમ સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય ધરાવે છે છતાં લક્તો પાસે આપ અસમર્થ છે, વ્રજભક્તો એમને ધ્યાનમાં આવે ત્યાં ગોઠમાં લેઈ બાય છે, ને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ત્યા પ્રભુ સામર્થ્ય—રહિત થઈ રહ્યા છે. આ પ્રકારે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયી છે. (૧૫)

મૂલમ્:—एवं हि पुष्टिमार्गीयं विरुद्धस्वगुणालयम् ।

કૃષ્ણં કૃપાલું સતતં શરણં ભાવયેદ્વદિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રકારે સ્વગુણ (આપના ગુણ) અને તદ્ વિરૂદ્ધના ગુણના ધર-આશ્રય, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ કૃપાલુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના હૃદયમાં સતત રાખવી.

આ શ્લોક પર્યંત પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વ સ્થાપન કર્યું હવે એવા ફલરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની નિરંતર ભાવના કરવી એમ કહે છે

વિવેચનઃ—આ પ્રકાર વિરૂદ્ધ ગુણના ધર-(આશ્રયસ્થાન) જે અન્યથી અગમ્ય છે—એવા રસાત્મક પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગીમાં વિરાળ છે ઉપર્યુકત ભક્તોપર કૃપા કરે છે. એવા પરમ કૃપાલુ, ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણને શરણે, નિરંતર મન, કર્મ અને વચનથી રહેલું જે વૈષ્ણવ પોતાના હૃદયમાં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ” એવી ભાવના નિરંતર રાખે તે શ્રી કૃષ્ણ જે પરમ કૃપાળુ છે, તે કૃપા કરશેજ શ્રીમહાપ્રભુનું નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે:—

“તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” અર્થાત “તેથી માફ શરણ—માફ આશ્ર-યસ્થાન—સર્વાત્મભાવે શ્રીકૃષ્ણ છે” તેમજ પોતે વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે.—

“અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ ।

અર્થાત્—અશક્યમાં—ના બની શકે એવા કાર્યમાં—અથવા સુશક્યમાં—સહેજમાં બની શકે તેવા કાર્યમાં—સર્વ પ્રકારે હરિ શરણનોજ નિશ્રય—એજ આશ્રય સ્થાન !” આમ શ્રીમુખથી શ્રીઆચાર્યજીએ શરણ ભાવનાનો મહિમા ગાયો છે. અષ્ટાક્ષરમંત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ

શરણમમ " તું અષ્ટપદ્મર સ્મરણ કરવું, જે મહામત્ર સર્વસિદ્ધિઓને આપનાર છે શ્રીગુણર્થજી જેવા વાત " વિશ્વસિ " માં કહે છે —

યતુકં તાત શરણી શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ । તત યવાઽસ્તિ મૈત્રિમ્વ્યમૈદિકે પારહીકિકે

અર્થાત્ — 'તાત શરણે-શ્રીઆચાર્યજીએ-શ્રીકૃષ્ણઃ શરણમમ, જેમ જે વ્યક્તિ છે તેનાથીજ આલોક તથા પરલોકમાં નિક્ષિપ્તતા છે" તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ શરણે મન, વચન અને કર્મથી જવું એજ નિક્ષિપ્ત સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્-અસાધન સાધનવાનસાધુ સાધુરેવવા ।

શરણાદેવ નિશ્ચિલ ફલ પ્રાપ્નોત્યસશયમ્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ — સાધન રહિત હોય અથવા સાધનવાન હોય, સાધુ હોય કે અસાધુ હોય પણ જે શરણે જાય છે તે નિઃસશય-અર્થસમગ્ર ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

વિવેચન.—કોઈ જીવે એક પણ સાધન કર્યું ન હોય, અને કોઈ જીવે અનેક પ્રકાર સાધન કર્યા હોય, કોઈ જીવ સાધુ હોય-પરમ સુશીલ હોય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ્ય, ત્સરથી રહિત હોય-અને કોઈ જીવ અસાધુ હોય, કામ, ક્રોધાદિક દોષથી ભરેલા હોય તોપણ આ જીવો જે હરિ શરણ જાય તો ફલ પ્રાપ્ત કરે છે- દેવતા, મનુષ્ય, પ્રાણી, કૃત્રિમ, વૈશ્ય, શૂદ્ર, ધાર્મિક, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક બધે તે યોગી ઉપજા મા ની માં જ મેલે કોઈ પણ જીવે શ્રીકૃષ્ણજીને શરણે જાય છે તો તેને નિક્ષિપ્ત ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે આમાં સંદેહ નથી. પ્રભુનું શરણ જે સર્વોપરિ સાધન છે જે જીવને પ્રભુનું શરણ મળું છે, તે જીવ સર્વ સાધન કરી વૃષ્ટો છે પરંતુ જે જીવ અનેક સાધન કરે છતાં પ્રભુ શરણ જયો નથી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી આમ પ્રભુ શરણથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે, જેમ નિક્ષિપ્ત સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્-ભક્તિમાર્ગે સાધનં ચ ફલ શરણ મેવ હિ ।

સર્વધર્મપરિત્યાગ સ્વતન્ત્ર ચેત્ફલ હિ તત્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં સાધનપણુ શરણુએ અને ફલપણુ શરણુ છે તેથી સર્વધર્મો પરિત્યાગ (અન ય ભક્તિ હોય)હોય તો આ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ શરણુ પ્રાપ્ત થાય છે

વિવેચન.—ભક્તિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણુ છે, તેમ ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણુ છે સાધન અને ફલ ભિન્ન નથી. સાધન યોગેજ ફલરૂપ છે તેથી શરણુજી મુખ ફલ છે આ વાત શ્રીભગવાનુ સ્વમુખે શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે

"સર્વધર્મોપરિત્યજ્ય મામેકં શરણવ્રજ । અહ ત્વા મર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ માશુર

"સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરી તું મને એકલાનેજ શરણે આવ. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ । શોક માં કહે આ શ્લોકપર શ્રીગુણર્થજીની ચિન્તનીકા છે. તે શરણુઆપનારું મુખ્ય નિરૂપણ કર્યું છે તેથી જે જીવને એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ થાય તે જીવમાં સર્વ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વમાં મુખ્ય ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને આશ્રય એવો ભાવ રાખી શરણુ અવસ્થા કર્તવ્ય છે

સર્વ ધર્મોના પરિત્યાગ સર્વ ધર્મ એ બહુવચન છે તે એ બતાવે છે કે એ સર્વ ધર્મો આયાસસાધ્ય છે એટલે કષ્ટસાધ્ય છે તેમજ તે ધર્મો ન્ને સાંગાતુષ્ઠ્ય-સર્વ અગ સહિત ન્ને તેમનું અનુષ્ઠાન થાય તોજ તેઓ ફલ આપે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના શરણુમાં તેમ નથી. માસ્-એમ એક શ્રીકૃષ્ણના આશ્રય-શરણુ કરવામાં અતિશય આયાસ અને સાંગાતુષ્ઠાન આવતા નથી. માસ્-એમ એકવચનથી એમ બતાવાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સુખસેવ્ય છે-આયાસ સાધ્ય નથી તેમજ એ આશ્રય એકલોજ સર્વ ફલનું દાન કરવામાં સમર્થ છે. (અમૃત તરગીણી ટીકા)

મૂલમ્:-પરોક્ષે શરણં તાદૃહ્ મહાપુરુષયોગતઃ ।

કૃપાચેત્તાદૃશાનાં હિ તદા તદ્દ્વારકં ભવેત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—અનવતાર દશામાં તાદૃશ મહા પુરુષના યોગથી શરણુ થાય છે, અને જો તેવા મહાપુરુષોની કૃપા થાય તો તે દ્વાર રૂપ બને છે. (૧૯)

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણની અવતાર દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ સિદ્ધ થાય છે. અને શ્રીકૃષ્ણની પરોક્ષમાં-અનવતાર દશામાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજીના અન્ય વચનામૃતદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે, પુષ્ટિ-માર્ગની એવી રીતિ છે કે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાકટ્ય દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ થાય અને પરોક્ષ દશામાં મહાપુરુષ ભગવદીયોએ મલીને શરણુનો વિચાર કરવો. સેવા સમય સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે અને અનોસરમાં ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી. તેવા ભગવદીયોની કૃપાથી ભગવદીયદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, આમ સ્વયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનું શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે સેવામાં અચ્છરુપર્શ કરીએ છીએ અને નિત્ય તુલસી સમર્પીએ છીએ આ પ્રકારે સેવામાં સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે, ભગવદીય ભક્તોદ્વારા અન્તઃકરણમાં શરણુ થાય એ વિપ્રયોગ શરણુ. (૧૯)

મૂલમ્:-તેષામપિતુ પારોક્ષ્યે તદુક્તૈર્વચનૈઃ સ્વતઃ ।

તત્પ્રકાશતમાર્ગૈકસ્થિતૌ ભવતિ સર્વથાઃ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમાં જે તાદૃશ પુરુષો કહ્યા તેમની પણ પરોક્ષ દશામાં જ્યારે તેઓ આપણાથી બહુ દૂર હોય ત્યારે-તેમના પોતાના કહેલા વચનથી તેમણે પ્રકાશિત કરેલા માર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી તો તેથી સર્વથા શરણુ સિદ્ધ થાય છે. (૨૦)

વિવેચનઃ—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સ્વયોગમાં સાક્ષાત્ શરણુ અને પરોક્ષમાં ભગવદીયોને એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી એમાં ભગવદીય મહાપુરુષ શ્રીઆચાર્યજી છે એમના દ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષ (અનવતાર) દશામાં ભગવદીયોને શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત અન્યદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્યજી પ્રકટિત પુષ્ટિમાર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઇજી અને શ્રીવલ્લભકુલની પરોક્ષ દશામાં એમના વચનની ભાવના કરવી, એમના સર્વ અન્યનું શ્રવણુ કરવું અને ભાવપૂર્વક મનન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી, આ સમગ્ર પ્રકારથી શરણુ સિદ્ધ થાય છે. [૨૦]

મૂલમ્:-સંસારિણાં સદા દુષ્ટસંગિનામન્નદોષતઃ ।

વહિર્મુશ્વાનાં મત્તાનાં કુતો માર્ગસ્થિતિભવેત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ — સદા દુષ્ટ સમ કરનાર, જ્ઞાન કોવચી બદ્ધિર્જીવ, તેથી ઉન્નત એવા સસારી મનુષ્યોની પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ ક્યાંથી હોઈ શકે? (૨૧)

વિવેચન — ઉપર ક્રમ બતાવ્યો કે પ્રથમ સાક્ષાત્ શરણુ, પશોદ્ધ ઇચ્છામાં શ્રીનાર્થ છદ્ધારા શરણુ, એમની પશોદ્ધમાં એમના અન્ય, વચનામૃત દ્વારા એકત્રિત ભગવદીયોને શરણુ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ દુસગ માત્ર તેા ક્ષણ માત્રમાં બધુ કર્તુ કરાવું એક ક્ષણમાં અર્થ મધ બધ છે દુષ્ટતા સજથી નિશ્ચય દુષ્ટતાજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સસારાસદ્દ દુષ્ટ છવનો કદાપિ સમ કરવો નહિ હવે સસારી બદ્ધિર્જીવ છવના શું લક્ષણ હોઈ શકે તે બતાવે છે, એ છવ લૌકિક વિવષાદિકમાં તત્ત, મના અને ધનથી ઉન્નત રહે છે અપ્રદર લૌકિકાવેશથી પૂર્ણ હોઈ છે, ભગવદર્મમાં એનું ચિત્ત આસક્ત થતું નથી, જ્ઞાન, અદ્ભુતશક્તિ મનમાં બહુ રાજે છે આવા સસારી છવના હૃદયમાં પુષ્ટિમાર્ગ કદાપિ સ્થિર થતો નથી, આવા બદ્ધિર્જીવના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી અધ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સસારી બદ્ધિર્જીવ છવનો ત્યાગ કરી, ભગવદીયના સમમાં શરણુ ભાવના કરવી. (૨૧)

મૂલમ્ — તદર્થે શ્રીમદાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રય ।

સદા વિધેય સ્તેનૈવ સકલ સિદ્ધિમેષ્યતિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ — દુસગી સસારીજ્ઞાના સજથી માર્ગસ્થિતિ થતી નથી, તેથી શ્રીના આપ છ મહાપ્રભુજના ચરણુકમલનો આશ્રય સદા કરવો કેમકે તેથી સકલ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે વિવેચન — તે શ્રીવક્ત્રમ કુલનો કે તાદશીય વૈષ્ણવોનો સમ કદાચિત્ત ન થઈ શકે તેમજ અન્ય વાર્તાદિમાં પણ કદાચ અભિનિવેચન ન હોઈ તેા શું કરવું? આનું સમાધાન કરે છે બદ્ધિર્જીવનો સમ ત્વજ આપણે વાવચ્છાદ્ય સેવા કરવી અને આપણા હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજનો દદ આશ્રય રાખવો. શ્રીઆચાર્યજીના ચરણુકમલની ભાવના અપ્રદર ચિત્ત લગાડી ક્યાંથી સકલ મનોરથ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજી અલૌકિક અભિરૂપ છે તેથી સ્વચરણુકમલાશ્રિત વૈષ્ણવોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરીજ (૨૨)

મૂલમ્ — તદાશ્રયોપિ મનસ સગાભાવેન ચેત્સતામ્ ।

તોપાભાવેન શિથિલોયદિ દેવાન્નવિપ્સ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

તદાસ્માક ગતિ કા ચેત્સેષ ચિન્તાઽસ્તિ મહદિ ।

લૌકિકક્લેશસયથો હ્યંગીઠૃતલક્ષણમ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ — અત્યુરુપતા સમના અભાવે ચિત્ત સતોપ (મસતતા) ન રહેવાથી જો કદાપિ દેવયોગે એમનો (શ્રીમદાચાર્યચરણુકમલનો) આશ્રય શિથિલ થાય તેા અમારી શું ગતિ થશે? જે ચિન્તા આરા હૃદયમાં છે લૌકિક ક્લેશનો સજથી એજ હવિ (મનુ)ની બગીધૃતિનું લક્ષણ છે (લૌકિકમાં ક્લેશ થાય ત્યારે વેરાગ્ય થાય હયાન્ત તરીકે અર્જુન ધિત્રોત્ત પિત્રવા, કદવાદિને લૌકિકાશ્રયેશ ધરામીજ લૌકિકભાથી આસક્તિ છુડી). (૨૩-૨૪)

વિવેચન — યત્સમનો અભાવ હોઈ ભગવદીયનો સમ ન થાય, તેા પણ મનમાં શ્રીઆચાર્યજીના ચરણુકમલનો આશ્રય ન ત્વચવે. જ્ઞાન સર્વ સ્વદેથી અધિત ચિત્તને

ખેંચી લઈ એક શ્રી આચાર્ય ચરણકમલમા આસક્ત કરવું. મનમાં એવું ન વિચારવું કે “ભગવદીયના સગથી આશ્રય સત્વર સિદ્ધ થાય છે તેથી જ્યાં સુધી ભગવદીયનો સંગ ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી શું બનશે? જે થવાનું હશે તે થશે, મને દૈવ સત્સગહીન રાખ્યો તો હું શું કરું? જ્યારે ભગવદીયનો સંગ થશે ત્યારેજ આશ્રય કરીશ!” આવા વિચારથી મનમાં સ્થિતિ ભાવ ન કરવો. મનથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય દઢ રાખવો. આશ્રય કર્યા વિના દુર્બલિ થઈ જાય છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના સ્વપ્રત્યમાં કહે છે.

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યમાવનાત્ ।

“જે શૂરવીર નથી તેણે પણ પોતાના અસામર્થ્યની ભાવનાથી ધૈર્ય રાખવું” ઇન્દ્રિયદેહાદિ, લૌકિક સુખની વાંચના કર્યા કરે છે ભગવત્ સંબંધમાં તો તેઓ પ્રથમથી શિથિલ છે. આપણી ઇન્દ્રિયો અને દેહ આપણા મનને ભગવદ્ધર્મથી શિથિલ કરવા ઇચ્છે છે આપણા ઇન્દ્રિય અને દેહ અમુર છે તેથી તેમના આસુરત્વનો લેપ મનમાં ન થવા દેવો, ઇન્દ્રિય અને દેહને લૌકિક કાર્યાદિમાંથી ખેંચી લઈ એમને ભગવત્સેવામાં યોજવા, એમજ સમજવું કે નેત્રનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુના દર્શન કરવા એજ છે; હસ્તનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુની સેવા કરવી એજ છે, શ્રવણ (કર્ણ)નો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરવું એજ છે, મુખનો મુખ્ય ધર્મ ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો છે, અને દેહનો ધર્મ આલસ્ય કરવાનો નથી, પણ તટકાલ ઊઠી પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. ભગવદ્ધર્મને માટે એમ સમજવું કે ‘જે આજે શક્ય હોય તે કરી લેવું, કાલે શું થશે? માટે ભગવદ્ધર્મ, પ્રભુશરણ તથા શ્રી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય એજ પરમ કર્તવ્ય છે. (૨૩)

હવે વૈષ્ણવના લક્ષણ કહે છે.

“એક શ્રીકૃષ્ણજ પરમ ગતિ છે.” એમ સમજી અન્યાશ્રય ન કરે. આજ વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ છે. તે સિદ્ધ થયો ત્યારેજ જાણવો કે જ્યારે લૌકિક કલેશના સંબંધમાં મન ચિન્તાથી પીડીત ન થાય (ત્યારે) શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને અનેક પ્રકારના લૌકિક કલેશ આપે છે, તો પણ જીવે નિજ ધર્મ ન છોડવો, હરિ શરણની ભાવના કરી, મનમાં ચિન્તા ન રાખવી એજ અગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે. શ્રી ગુસાંઇજીના સેવક વિકૃલદાસ, નારાયણદાસના પાસે આજીવિકાને અર્થે ગયા હતા નારાયણદાસે તેમને પરગણે મોકલ્યા. ત્યાં કેટલાક પૈસાની ખોટ આવી. ત્યારે નારાયણદાસે તેમને બદિખાને રોજ માર મારવાનો આરભ કર્યો. વિકૃલદાસની પીઠની છોલ ઉતરી ગઈ, તો પણ વિકૃલદાસે એમ ન કહ્યું કે “હું વૈષ્ણવ છું એટલો તો વિચાર કરો!” ત્યાર પછી શ્રીગુસાંઇજી ત્યાં પધાર્યા. વિકૃલદાસ એમના દર્શનાર્થે ગયા ત્યારે શ્રીગુસાંઇજીએ એમની દુર્દશા જોઈ પ્રશ્ન કર્યો “તારી આવી દશા ક્યમ થઈ?” વિકૃલદાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “દેહના દહડ તો ભોગવ્યેજ છુટકો.” શ્રીગુસાંઇજીએ નારાયણદાસને કહ્યું કે “આ પ્રકારે માર મારે છે તો તને જીવ પર દયા પણ નથી?” આ દૃષ્ટાન્તથી સાર એ નીકળે છે કે, વૈષ્ણવની પરીક્ષા કરવા હરિ કલેશ આપે છે. એ કલેશ ધૈર્યથી સહન કરવા શ્રીઆચાર્યજી વિવેક ધૈર્યાશ્રય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં આશ્રયનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે આટલા દુઃખમા હરિ શરણ રાખવુંજ.

“પહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણ હરિ । દુઃખહાનૌ તથા પાપે ભયે કામાદ્યપૂરણે ॥
મક્તદ્રોહે મક્ત્યમાવે મક્તૈશ્વાતિક્રમે કૃતે । અશક્યે વા શુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિ. ”

આ લોક અને પરલોકની જાણતોમાં સર્વમા હરિશરણ કરવું, દુઃખની હાનિમાં તથા પાપમાં, ભયમાં, કામાદિની અપૂર્તિમાં, ભક્તવૃત્તકોદમાં, ભક્તિતના અભાવમાં, ભક્તિ અવિ ક્રમણ કરે તેમાં, અશક્યમાં, સુશક્યમાં સર્વ અર્થમાં હરિશરણ કર્તવ્ય છે” આજ વચનને વિચાર કરી યાવત્ લોકિક વૈદિક દેહ સબધી દુઃખોમાં ચિન્તાપુર ન થતાં એજ આપણા પ્રભુનેજ શરણે રહેવું આ અગીકૃત વૈષ્ણવ વ્રત છે (૧૪)

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્યમિતિ શ્રીમદાચાર્યવચનામૃતાત્

તદીયે સ્વામિહાર્દસૈ સ્તોષ કાર્યસ્તુ તેન હિ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રી આચાર્યજીવ નવરત્ન નામના યોતાના ગ્રન્થમાં વચનામૃત છે કે, “લોકમાં તથા વેદમાં હરિ સ્વસ્થતા કરશે નહિ” તેથી સ્વામિનુ હાર્દ સમજનાર તદીયેએ સતોષ નિશ્ચય કરવો. વિવેચન—શ્રી નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજીવે કહે છે કે “જાહે સ્વાસ્થ્ય તયા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ” “હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિસ્તા (જાહેતોની) નહિ કરે આ વચન પ્રમાણે પ્રભુ જાહેતોની આસક્તિ લોકમાં અને વૈદિક વસ્તુઓમાં કરાવતા નથી એ લોકિક વૈદિક કાર્યની સિદ્ધિ થવા કરે તો લોકિક કાર્ય તેમજ વૈદિક કાર્યના આવેશમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ થાય, તેથીજ પ્રભુ લોકિક વૈદિક કાર્યોમાં સ્થિતિ કરાવતા નથી પરન્તુ એ લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી તદીયેને ઊદાવી યોતાનેજ (પ્રભુનેજ) આશ્રય સિદ્ધ કરાવે છે, ત્યારેજ ભગવદીયે સ્વામિના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરે છે કે “આમહું કશ્ચાણ્ય યત્નું કે પ્રભુએ જામને લોકિક વૈદિકથી સુકત કર્યા! હવે લોકિક વૈદિકમાં આવેશ મશે નહિ અને પ્રભુનું વિસ્મરણ થતું અટકશે!” આમ સ્વામીના હૃદય-અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરી મનને સન્તુષ્ટ રાખવું.

મૂલમ્—અતોહિ લૌકિકઃ ફલેષો નાન્તર ક્રિયતાં ક્વચિત્ ॥

વાઘ્ણતસ્તુ પ્રકર્ત્તવ્યો હ્યોદાસીન્યપ્રસાધનાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી જાન્ત કરણમાં લોકિક કલેશ કશાપિ ન કરવો, પણ તેવો કલેશ જાહેતો કરવો, કારણ કે તેથી જાહેતોની સિદ્ધિ થાય છે (૨૬)

લોકિક વૈદિક કાર્ય પ્રભુ સિદ્ધ ન કરે તોપણ ભગવદીયે સતોષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા રાખવી, કલેશ કરવો નહિ. પણ લોકિક વૈદિક કાર્ય કર્યા વિના બૃહસ્પતિ ગ્રન્થ કેવી રીતે આણે? આ શકાનું સમાધાન કહે છે “એ લોકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો ભગવદીયે જોમજ સમજવું કે ઠાણે સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા, સમરણ અને ભગવદાશ્રય છે. જતાં મે લોકિક વૈદિક કાર્યમાં ચિત્ત લગાડવું તેથી પ્રભુએ કાર્ય સિદ્ધ ન કર્યું એ પણ મારા કશ્ચાણ્ય અર્થેજ છે હવે લોકિક વૈદિકમાં મન નહિ રાખીશ!”

પરન્તુ જાહેર લોકને દેખાડવાને અર્થે તો કર્ષક (લોકિક વૈદિક આદિ) કાર્યો કરવા તેમાં હૃદયની જાહેતોની સિદ્ધિ (વૃદ્ધિ) રાખવી ચિત્ત તો ભગવત્સેવામાંજ રાખવું લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી યોતાના મનને એવો લેવું યોતાને ધર્મ લોકને જતાવવો નહિ. લોકને તો લોકિક વૈદિક ક્રિયા જતાવવી.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય બહારથી લોકોને ખતાવવા માટેજ કરવાં. તેમા ચિત્તની આસક્તિ ન થાય, શ્રી આચાર્યજી પુ પ્ર મ ગ્રન્થમા પુષ્ટિ ભક્તોના વ્યાખાનમાં કહે છે કે.—

વૈદિકત્વ લૌકિકત્વ કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા । વૈષ્ણવત્વ હિ સહજં તત્તોડન્યત્ર વિપર્યયઃ ।

તે ભક્તોમાં લૌકિકત્વ અને વૈદિકત્વ હોય પણ તે સહજ નથી, પરન્તુ કપટને (લોક સગ્રહને) લીધે છે, તેઓમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે. તે વિના અન્ય સર્વ ઉલટી રીતે (કપટથી લોકને ખતાવવા માટે) છે.

મૂલમ્--દુઃखं दुःसङ्गजं चान्यल्लौकिकाभिनिवेशनम् ।

सत्सङ्गभावजं चापि तथा मार्गस्थितेरपि ॥ २७ ॥

तत्तुमत्प्रभुपादाब्जकृपया सर्वथा मम ।

तदीयानां च सङ्गेन क्षणादरीभविष्यति ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ.—એક તો દુઃસગળન્ય દુઃખ, બીજુ લૌકિકાવેશળન્ય દુઃખ, સત્સંગના અભાવથી થતું દુઃખ, તથા માર્ગસ્થિતિનું પણ દુઃખ છે (પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્થિતિ કરવી તેનું પણ દુઃખ છે) આ સર્વ દુઃખો શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી અને તદ્દીયજનના સગથી એક ક્ષણમા દૂર થઇ જશે. વિવેચન—દુઃસગથી લૌકિકાવેશ થાય છે તેથી એને દુઃખ રૂપ સમજી એનું કહ્યું કરવું નહિ. દુષ્ટાન્તમાં પ્રદહાદજી ભગવદ્ભક્ત હતા. એમના પિતાએ એમને બહુ પ્રતિબંધ કર્યો. પિતાએ પ્રદહાદજીને ભગવત્સ્મરણ તથા ભજનાદિકનો ત્યાગ કરવા બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા પણ મૃત્યુસમાન દુઃખ સહન કર્યું અને ભગવત્ સ્મરણાદિકનો ત્યાગ પોતે કર્યો નહિ. ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી પ્રદહાદજીની રક્ષા કરી અને હિરણ્યકશ્યપુને માર્યો. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે લૌકિકાવેશકારક દુઃસગનો ત્યાગ કરવો અને ભગવદ્ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવાનાર સત્સગનું સેવન કરવું. સત્સગના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા, સ્મરણનો ત્યાગ ન કરવો, દુઃસગથી દૂર થઇ શ્રીઆચાર્યજી, તથા શ્રીગુસાંઇજીના દહ આશ્રય સહિત નિત્ય નિયમથી સેવા સ્મરણ કરવા. શરણે આવેલા જીવ માત્રના પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજી છે, તેમના ચરણકમલની કૃપાથી તદ્દીય જનોના સગ, ભગવત્સેવા તથા સ્મરણાદિ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઠ થાય છે. તાદ્દર્શીય ભગવદ્દીયોનો સગ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે. (એવા તાદ્દર્શીય વૈષ્ણવથી શ્રીમહાપ્રભુજી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી.) ચોરાશી વૈષ્ણવની એક વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે ન્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કાશીમાં આસુર-વ્યામોહલીલા દેખાડી ત્યારે તેના સમાચાર કાશીમાંથી એક વૈષ્ણવે ભગવાનદાસને કહ્યા તે શ્રવણ થતાજ ભગવાનદાસે કહ્યું કે 'તમને ભ્રમ થયો છે! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એમ કરે જ નહિ!' પેલા વૈષ્ણવે કહ્યું કે 'હું પ્રત્યક્ષ જોઈને આવું છું, છતાં તમે માનતા નથી!' ત્યારે ભગવાનદાસે મન્દિરના દ્વાર ઉઘાડ્યા કે તરતજ સમસ્ત વૈષ્ણવને શ્રી આ-ચાર્યજી મહાપ્રભુજી આસન પર બિરાજી પોથી વાંચતા હોય એવાં દર્શન થયા. આ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોના હૃદયમા સદા વિરાજે છે તેવા વૈષ્ણવો કવચિત્ શ્રીઆચાર્યજીનાં દર્શન કરાવી શકે છે, અને સર્વ સન્દેહ દૂર કરે છે એ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી તાદ્દર્શીય વૈષ્ણવથી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી, તેથી તેવાઓનો સગ કરવો. (૨૭-૨૮)

આ વિવેચન મૂલ્ય સ્થોત્રને અનુસરતું નથી જતાં નહીં પ્રતોમાં માલમ ૫૩ છે તેથી બને વખતે
મૂલમ્ —તે દુર્લભા इति मन खिन्नं भवति नित्यदा ।

यदा प्रभु कृपापूर्णं कृपयिष्यति दैन्यतः ॥ २९ ॥

तदाचार्यपदासकौस्तानुपस्थापयिष्यति ।

अस्माकं तु गतिनान्या श्रीकृष्ण शरणं मम ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ —એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે, તેથી મન નિરન્તર ખેડવુંકવ સ્થે
જ્યારે દેન્યથી કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે પોતે શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યકમહર્મા ન
સકત એવા ભગવદીયનો મેલાપ કરાવી આપશે, તેથી જમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી
યરણ્ય છે, અન્ય કોઈ બલિ જમારી નથી

દેહલીક પ્રતોમાં દ્વિતીય સ્થોત્રના પૂવાકમાં નીચેના પાઠ લખાયેલ છે—તપાચાર્યવરાસાધિ
નુપરઘાપયિષ્યતિ । ત્યારે અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીના પદમહર્મા આસક્તિ થશે અને એ જાત
એવા ભગવદીયોનો મેલાપ કરાવશે,

વિવેચન.—એવા ભગવદીયોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે- હું સર્વ સ્થલે જોમને (હું
જોશુ છે, પણ મને મલતા નથી! તેથી મનમાં જાતિ દુઃખ થાય છે; છતાં મન
દેન્ય જાવે તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃપા કરે માફ દુઃખ તો જો છે કે મને
વદીયોનો સબ થતો નથી તેમજ દેન્યપણ વૃદ્ધવતું નથી યરણ્ય જાવના, ભગવદીયનો સત
અને કૃપણવત અત્યન્ત દેન્ય જા ત્રણથી પ્રભુ કૃપા કરી લુહપારૂક થાય છે.એ વાત શ્રીઆ
ચાર્યજીએ શ્રીકૃષ્ણોપનિષીજીમાં કહી છે કે ‘પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું દેન્યરૂપ જોકજ પરમ જા
છે; ત્રિવિધનાભાવલિમાં શસપચાશ્ચારીના પ્રસન્ન વિષે ‘દીનકૃપામકટિલ કૃપાય નમ
જોવું નામ જાપ્યું છે એ નામનો અર્થ—દીન પર કૃપા કરી લેમણે પોતાનું રૂપ
કર્તું છે તેમને નમસ્કાર હજી! થાય છે વજજાકતોએ સર્વ સાધન કર્યા, શ્રીકૃષ્ણજી
લીલા કરી, કૃષ્ણજાન કર્યું પરન્તુ પ્રભુ પ્રકટ થયા નહિ. જન્તે કર્યું ન જાકતું ત્યારેજ
કૃષ્ણજી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે દેન્ય જો મહા પદાર્થ છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ
પૂર્ણ કૃપા થાય ત્યારેજ દેન્ય જાવે છે (૨૬)

હવે હૃદયમાં દીનતા વિગેરે સવ મમ થી રીતે સ્થાપન જઇ શકે તે જતાવે છે

જીવ જ્યારે શ્રી આચાર્યજીના અરણ્યકમહર્મા મન, કર્મ અને વચનથી યરણ્ય
ત્યારે દીનતાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે જ્યાં સર્વોપરિ ઉપાય છે
કોઈ નહિ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તો કૃપાનિધિ દેવી જીવપર કૃપા કરી તે
ઉદ્ધાર અર્થે પ્રકટવા છે તે જાતોની સર્વ આર્તિ દૂર કરશેજ આ પ્રમાણે શ્રીસર્વો
સ્તોત્રમાં શ્રીકૃષ્ણજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ જાપે છે —‘કૃપાનિધયે નમા સ્પૃતિ માપ્રા
માનુનાય નમઃ’ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાનિધિ છે, જોમનું કમરણ્ય થાય જોટલામાંજ પોતે
જાની સર્વ આર્તિ દૂર કરે છે જાવા શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી દેન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદ
આવશેજ જમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી યરણ્ય છે શ્રીકૃષ્ણજીએ વિરહિમાં કર્યું

પવુકં તાતપરયે: શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ । તત્ત પચાસ્તિ મૈત્રિસ્વમીદિક્ષિ: પારસીવિકે ।

અર્થ:—અમારા તાતચરણુ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે 'શ્રીકૃષ્ણુ:શરણુ મમ' એમ કહ્યું છે તેથી જ અમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે. આમ શ્રી શુક્ષાંઈજીના વચનને અનુસરી શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રજ અમારી ગતિ છે અને એનીજ ભાવના અષ્ટ પ્રહર કરીએ છીએ' આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણુકમલના દઢ આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો (૩૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्थं शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

શિક્ષાપત્ર પ મુ.

ઉદ્દેશ.—આ પંચમ શિક્ષાપત્રમાં વિરહ ભાવથી ભગવદ્ભાવના દર્શાવી છે તેનું સાધન દૈન્યનું સાધન તાપભાવ છે. ઉપર કહ્યું કે તન, મન, અને ધનથી શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલના આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રની શરણુ ભાવના એજ પરમગતિ છે, એમ સમ જનારપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે છે. એ કૃપાથી દૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય છે. એ વાત પચમ શિક્ષાપત્રમાં સવિસ્તર વર્ણવે છે.

मूलम्:—सदा विरहभावेन भावात्मा भाव्यतां हरिः ।

कृष्णो हृदयदेशस्थः स्वामिनीनां कृपानिधिः ॥ १ ॥

રાજદાર્થ:—સદા વિરહભાવથી ભાવાત્મા હરિ, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં વિરાજેલા, કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણુ ભાવનીય વિવેચન.—સદા ભાવાત્મા હરિની વિરહભાવના કરવી. અત્ર સન્દેહ એ થાય છે કે “વજમા જે શ્રીકૃષ્ણુ પ્રકટયા છે તેને તો સર્વ ઠેાઠ જાણે છે. પણ તમે તો ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણુની ભાવના કરવી એમ કહે છે. તો એ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણુ (ન્યારા ભિન્ન છે, તે કયા સ્થિતિ કરે છે ? કયા પ્રકારથી એમની ભાવના કરવી?”)આ સન્દેહનું નિરાકરણુ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણુના જે સ્વરૂપ છે, એક ક્રિયાત્મક અને બીજું ભાવાત્મક—મથુરાથી વસુદેવજી જે સ્વરૂપ લાંબા તે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ છે. યશોદાજીને ત્યાં પ્રકટ થયું તે સ્વરૂપ ભાવાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણુની જે લીલા છે—એક ખાલલીલા. અને બીજી કિશોરલીલા ખાલલીલા. શ્રીગોકુલમાં કરી, અને કિશોરલીલા શ્રી વૃંદાવનમાં કરી તેથી ખાલલીલાના ભાવથી સેવા કરવી અને કિશોરલીલાના ભાવથી સ્મરણુ કરવું તેજ પ્રકારે શ્રી શુક્ષાંઈજી કહે છે.

सदा सर्वात्मना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वर । स्मर्त्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन्वृन्दावने स्थितः ॥१॥

સદા સર્વાત્મભાવથી શ્રી ગોકુલના ઈશ્વર ભગવાન સેવ્ય છે અને વૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરનારા, ગોપિકાયુથસહિત ક્રીડા કરતા ભગવાન સ્મરણુ કરવા યોગ્ય છે. ઈત્યાદિક વચનાનુસાર—ખાલલીલા શ્રીનવનીત પ્રિયાજીના સ્વરૂપમાં તથા રાસાદિલીલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં છે. એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં રહે છે, શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુને કયા પ્રકારે લાડ લડાવે છે ? કયા પ્રકારે એમનું શુભગાન કરે છે ? પ્રભુની સગ કયા પ્રકારે લીલા કરે છે ?—એ ભાવ વિચારે તો શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાનિધિ પ્રસન્ન થઈ ભાવનું દાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક પ્રભુનો અનુભવ થાય છે પ્રભુનો અનુભવ કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણુના હૃદયમાં શ્રીસ્વામિનીજીજ રહ્યા છે, શ્રીકૃષ્ણુ શ્રીસ્વામિનીજી વિના અન્ય કંઈ જાણતા પણ નથી તેથી શ્રીસ્વામિનીજીનો આશ્રય કરી, જે

આવાત્મક દરિની શીશ્વામિનીજી વિરહભાવના કરે છે તેની ભાવના કરવી. ત્યારેજ શીશ્વામિનીજી કૃપા કરી પ્રભુનો અનુભવ કરાવે. (૧)

મૂલમ્ - અસ્માકમતિભાગ્યેન તદાસ્ય વહ્નિરુદ્ધત ।

અત શીતલભાવો ડંભિન્માર્ગે નૈવોપયુજ્યતે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવના અતિ બાળ્યથી આવાત્મક પ્રભુના મુખારવિન્દ્ય શ્લિ (શીશ્વામાર્જી) પ્રમટયા છે તેથી આ માર્ગમાં શીતલ ભાવ ઉપયોગમાં આવતો નથી (વિરહાત્મક વાપથીજ (ઉચ્ચ વાપથી) પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૨)

વિવેચન.—આ વિપ્રયોગ આવાશ્લિ મહારા બાળ્યમાં તો નથીજ કરવું કે જે આવાત્મક શ્લિ તો હાસ્મધર્મસુકવ હૃદયમાં ઉદ્ભવે છે; અને હાસ્મ ધર્મ તો મહા શ્લિ છે અને કન્ય પણ મહા દુર્લભ છે, શ્વામિનું મુખ ઈશ્વર, પોતાનું નહિ—તે હાસ શીશ્વામાર્જીજી એક સમય લોજન કરતા હતા, તે સમય વેપારી જેનું દ્રવ્ય ગ્રહી હતું તે આશ્વે તે વેપારી રજેને શીશ્વામાર્જીજીને લોજનમાં સમ આપે જે બચથી પવનાજાસજીને તે વેપારીને શીશ્વામાર્જીજી પાસે પશ્ચાતાપ કરતાં અટકાવીને, પોતે ઝલુકું અને વેપારીને દુઃખ આપી શા ત પાડયો. આવો હાસ્મ ધર્મ પણ મહારામાં નથી; તેથી બાનાગિત અતિ દુર્લભ છે; શીશ્વામાર્જીજીના આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શીતલભાવ કદી ન કરવે. પરંતુ જેમ કુરુક નહાસ એક દર્શનના વિરહમાં બાલ છે “કિતે દીન પિત ગયે પિતુ દેતે” હે પ્રભુ! તમણે દર્શન વિના કેટલા બધા કિવસો વીવી ગયા છે! જે પ્રકારે પ્રભુના દર્શનની, સમાગમની આતુરતા થયે તોજ પુષ્ટિમાર્ગના ભાવનો અનુભવ થાય. પુષ્ટિમાર્ગમાં શિતલ ભવિત કરવી પણ કેટલા જન્મથી આપણે પ્રભુથી વિભુગ પઠયા છીએ. જે જે પ્રભુને આપણે ક્યારે મહીશું! ક્યારે એમનું દર્શન થયે! જે પ્રકારના ઉચ્ચ વિપ્રયોગ વાપની જરૂર છે

૧ હાસ ધમ વિસ્તારથી નતજ્યે છે તે મુજ અનુસાર નથી પરંતુ મહુ પુસ્તીમાં વર્ણી છે તેથી અતિ જખો છે

મૂલમ્-તાપભાવ પર દેન્ય પ્રકાશયતિ સર્વથા ।

દેન્યેન દયયા દીનઘન્ધુ પ્રાટુર્મવત્યસૌ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —તાપભાવ એ ઉત્તમ રે ધનો પ્રકાશ સજ રીતે કરે છે દેન્યથી દીનજન્યુ પ્રાટુર થા કરી પ્રકટ થાય છે વિવેચન —હવે જે પ્રકારે દેન્ય થાય તે બતાવે છે પ્રથમ તે દુઃખમાં તાપ ઉભારે છે કે “આટલા અટલા જ મો મારા વીવી ગયા! આ જન્મમાં પણ આજો આર્યો જાય છે! તો પણ અને કઈ પ્રભુનો અનુભવ ન થયો! પુષ્ટિમાર્ગમાં આટલા પુરુષાત્તમ નિરાને છે તેનો અનુભવ જરાપણ થયો નહિ! મહારામાં કઈ ધર્મ નથી” આ પ્રકારે પ્રભુવિવકતાપ એ દુઃખમાં ઉદ્ભવે તો તે સર્વ દોષને દૂર કરે છે અને જન્મ-કામિક વાચનિક અને માનસિક પાપ દુઃખમાં રહ્યા છે તેમજ ઠામ, ક્રોધ, મદ, મત્સા વિધી જીવનું દુઃખ મીટન થઈ છે ત્યારે જે પ્રભુવિવક તાપાગિત પ્રમટે છે ત્યારે દુઃખ સજ મહીનતા અને દોષાર્દિનો નાશ થાય છે—દુઃખની મહીનતા જાશીમૂત થઈ રહે! ત્યારથી દેન્યના આપ છે એ દીનતાથી દેહની કઈ જુવીજ દયા થઈ આવે છે

સમ્બન્ધી સર્વ જ્ઞાન, પાન, સુખ, દુઃખાદિ છુટી જાય છે, ત્યારેજ પ્રભુનો પ્રકાશ હૃદયમાં થાય છે. શ્રીકાકીરણનું નામ દીનમન્ધુ છે તેથી દીનતાયુક્તજીવપર દયા કરે છે. દ્રૌપદીને દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રભુએ લક્ષ્મણનું રક્ષણ કર્યું. ગજેન્દ્રને દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે પ્રભુ પધાર્યા. રાસપદ્યાધ્યાયીમાં વ્રજભક્તોને ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે. इति गोप्य. પ્રગાયન્ત્ય પ્રલપન્ત્યઞ્ચ ચિત્રવા । હરદુ સુસ્વર રાજન્ કૃષ્ણદર્શનલાલસા ॥

એમણે પ્રભુનું ગુણુજ્ઞાન કર્યું. છતાં પ્રભુ પ્રકટ ન થયા ત્યારે દીનતાયુક્ત થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું—નિઃસાધન થયા—ત્યારે પીતામ્બર ધારી, સાક્ષાત્ કામના પણ કામ, માલાયુક્ત, અને હાસ્યયુક્ત મુખારવિન્દ વાલા પ્રભુ પ્રકટ થયા તાસામાવિરમ્બ્હૌરિ સ્મયમાનમુલા-મ્બુજ્ઞ । પીતામ્બરધર સ્ત્રગ્વી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ ॥

આ પ્રકારે અહકારથી પ્રભુ દૂર રહે છે. પણ દૈન્યથી પ્રભુ પ્રકટે છે. દૈન્યયુક્ત હૃદયને પ્રભુ નિજ આનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, પ્રથમ તાપ થાય પછી દૈન્ય થાય. એ દૈન્યના ઉપાયો અથ શ્લોકમા દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદૈન્યં સ્યાત્સ્વામિનીનાં તાપભાવવિભાવનાત્ ।

તદ્ભાવનં ભવેદેવ તાપાત્મચરણાશ્રયાત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીસ્વામિનીજીના તાપરૂપ ભાવના અનુસન્ધાનથી દૈન્ય થાય છે અને એ તાપભાવની ભાવના વિરહાત્મક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી થાય છે. (૪)

વિવેચન —વિપ્રયોગ ભાવનું દાન કરનાર શ્રીસ્વામિનીજી છે, ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરે ત્યારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય, ત્યારે તાપભાવ સિદ્ધ થાય એ ભાવના વ્રજભક્તની રીતિથી કરવી સેવા સમય ન કરવી. સેવાથી પહોંચીને અનોસરમાં કરવી. આપણા મન કલ્પિત ન કરવી શ્રીસ્વામિનીજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી જે પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી વિપ્રયોગની ભાવના કરે છે તે પ્રકારે વિરહભાવના કરવી. એ ભાવનું વર્ણન વેણુગીત સુગલગીત આદિમાં કર્યું છે. શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપો તાપાત્મક જાણી એમના પદકમલનો આશ્રય થાય તો એ તાપભાવ સિદ્ધ થાય એમના આશ્રયની સિદ્ધિનો પ્રકાર અથશ્લોકમા ખતાવે છે.

મૂલમ્:—તદાશ્રયસ્ય સિદ્ધિસ્તુ તદ્વાક્યપરિનિષ્ઠયા ।

તન્નિષ્ઠાં સતતં તાદૃક તદીયજનસેવયા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તાપાત્મક શ્રી આચાર્યજીના પદકમલનો આશ્રય તો તેમના વાક્યમાં શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોમાં—શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમના વચનામૃતમા નિષ્ઠા તો નિરન્તર તાદૃશીયજનોની સેવાથી થાય છે

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને શ્રીસ્વામિનીજીના ભાવરૂપ જાણવું, એમના ચરણકમલના આશ્રયથી વિપ્રયોગ ભાવનું દાન થાય છે, એ શ્રીઆચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ કરવાને શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થો—નાના તેમજ મોટાના ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી. એ નિષ્ઠા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરનાર તદીય ભગવદીયોની સેવા (સન્માનાદિક) કરવાથી, તેમનો સમાગમ કરવાથી તેમજ તેમની સાથે કથા શ્રવણાદિક કરવાથી. દૃઢ થાય છે ભગવદીયોની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

‘વ્યભિચારિણી સ્ત્રીથી ચિત્ત ચોરાયલું છે જેનું એવા જીવને, આત્મામા રમચુ રનાર, ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી અગમ્ય એવા ઇશ્વર-ભગવાન વિના અન્ય કોણ મુક્ત કરવાને ક્ષમર્થ છે?’ આ પ્રકારે જ્યારે પુરુરવાને પોતાનો દોષ સ્ફૂર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેના પર કૃપા કરી. આ રીતે આ માર્ગ તો દૈન્યનોજ છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઉત્તમ માને છે ત્યાં સુધી દૈન્ય આવતુ નથી. તેથી પોતાને તુચ્છ સમજી પ્રભુ મિતનાર્થ યત્ન કરે તો હું ખ હતાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે (૮)

મૂલમ્:—ભવદ્ગિર્નૈવ કર્તવ્યઃ ક્ષોભો મનસિ સર્વથા ।

અસ્મિન્માર્ગે યથૌવાર્તિ સ્તથૈવ ફલસન્નિધિઃ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ.—તમારે મનમા ક્ષોભ સર્વથા નજ કરવો; કારણ કે આ માર્ગમાં જેવી આર્તિ હોય તેવું જ ફલ નજીક હોય છે વિવેચન —શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે— “ત્વદ્દર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવનમ્ । વ્યર્થમેવ યથા નાથ દુર્ભંગાયા નવ વય ” ॥

હે નાથ ! ત્હમારા દર્શનહીનત્વદીય (આપને શરણુ આવેલા જીવ)નું જીવન ફલાર્થે સ્ત્રીના ધૌવન સમાન છે” શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે ‘હે નાથ ! પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ તમારો કહેવાય તેથી જો કોઈ પણ ત્વદીય (તમારો શરણુશ્રિત) તમારા દર્શન વિના જીવે તો તેનું જીવન વ્યર્થ છે તે મહા ભાગ્યહીન છે આ પ્રકારે પોતાને મહા અભાગી, મહા દુષ્ટ સમજી મનમાં આર્તિ કરવી કે ‘હે નાથ ! હવે મહારી શી દશા થશે ! શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા હું તમારે શરણુ આવ્યો ! છતાં મહારામા એક પણ ધર્મ નથી ! આ પ્રકારે નિત્ય દૈન્યચુકત થઈ વારવાર વિરહજનિત ઉચ્છ્વાસ નિકળ્યાથો સત્વર ફલ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમા જેટલી આર્તિ (આતુરતા) હોય છે તેટલી ફલસિદ્ધિ થાય છે. જેટલી આર્તિમા (વિપ્રયોગ તાપમા) ન્યૂનતા, તેટલોજ ફલસિદ્ધિમા વિલમ્બ થાય છે જેનો વિરહતાપ ઝાછો તેને ફલસિદ્ધિ પણ ઝાછી થાય છે દષ્ટાન્તમાં રાસલીલામા જેનો જેવો ભાવ તેને તેવું જ રસદાન થયું વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષિ, મજ્જાકતાદિક સર્વને સ્વભાવાનુસાર અનુભવ થયો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોમાં જેવી જેની આર્તિ (આતુરતા, વિપ્રયોગ તાપ) વંદનુસાર ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેને તેવો રસસમ્બન્ધ કરાવે છે

મૂલમ્:—યથા કચિત્ કર્તવ્યો વ્યવહારોહિ લૌકિકઃ ।

અપકીર્તિમયાત્તેન બુદ્ધિશૈથિલ્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ.—અપકીર્તિ થવાના લયને લીધે લૌકિક વ્યવહાર શ્રેડો ધણો જેમ તેમ કરી કરવો, કારણ કે અપકીર્તિથી બુદ્ધિમાં શિથિલતા થવાનો સમ્ભવ હોય છે. (૧૦)

વિવેચન —વિપ્રયોગ આર્તિનું સ્મરણુ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે લૌકિક વૈદિક કાર્યને ત્યાગ કરવાથી લોકમા અપકીર્તિ થાય છે એ અપકીર્તિથી મનમાં ક્ષોભ થઈ આવે છે તેથી ક્રોધ પણ સમ્ભવે છે અને તેમ થવાથી નિજમાર્ગમાંથી બુદ્ધિ સિથિલ(મદ)થઈ જાય છે લૌકિક અપકીર્તિનું આવું આનંદ પરિણામ લાવે છે તેથીજ લોકોને જાતાવવા બહારથીજ સ્વલ્પ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરવા એ કાર્યોમા આપણો ધર્મ સુખે રાખવો લૌકિક વ્યવહારમાં મન આસંકત ન કરી દેવું એ ચાર ઘડી વ્યવહારમા વ્યતીત કરી નિજમાર્ગમા તત્પર રહેવું (૧૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविमग्नि पत्रम् निष्ठायाः समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ ૬

દ્રિશ્ય.—હવે આ વધ (છઠ્ઠા) શિક્ષાપત્રમાં એમ લખાવે છે કે 'ભક્તોના અનિષ્ટનું નિવારણ અને તેમના ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પ્રભુજી સિદ્ધ કરી આપે છે' ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપ્રયોગની મુખ્ય ભાવના અને તલજન્ય આતુરતા ને પ્રમાણમાં ઢોલ તે પ્રમાણમાં જ કૃત્તિસિદ્ધિ થાય છે એ કૃતાનુભવમાં લોકિક કૃત્તિઓથી ધૈર્ય ન ત્યજતાં મનને શ્રીકૃષ્ણ તમા શ્રીઆચાર્યજીના શરણે રાખવું તેથી દુરખ માત્રનો નાશ થશે અને ભગવદર્થ પહેરશે. (ઉપોદ્ધાતમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના વદુછ લીલામાં પંખામાં તે પહેલાં ને માસ જન્મા શ્રીહરિરાવજીને શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો મોકલ્યાં. શ્રીહરિરાવજીને પ્રથમથીજ અનર હતી કે ગોપેશ્વરજીને જાતિ ક્ષેત્ર થયો. આમ જ્યારે ૪૧ પત્રો વદુછના લીલામાં પંખામાં પહેલાંજ ને મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે આ છઠ્ઠા પત્રમાં ગુરુસેવા સમાચારાઃ સુતા શ્રુતિવિપાયિતા " કર્ણમાં વિપત્તિ જેવી અસર કરે જેવા ચુદલજના સમાચાર સાંભળ્યા છે—જે વાચ્ય સાથે વિરોધ આવે છે આ વિરોધનો પરિહાર છે— શ્રી રત્નવાલાજી મહારાજ તથા શ્રીવિદ્યરાવજી મહારાજને પૂર્ણા એક રીતે વધ થો છે શ્રીહરિરાવજીને શ્રીવદુછ મહારાજના વિસ્તારનો પ્રસન્ન જન્માથી જાણીને પત્રો મોકલવાનું કરે હતું પણ પત્રો મોકલ્યા પછી શ્રીવદુછના લીલા વિસ્તારના સમાચાર શ્રી હરિરાવજીને જાણ્યા તેથી છતાં પત્રમાં જે સમાચારને વિષે આરમ્ભ કરે છે શ્રીગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાવજીના પત્રો વાંચતા નહિ અને ગોખલામાં રાખી મુઠ્ઠા લીલા વિસ્તાર પછી ત્યજ દિવસ પૂર્વે શ્રીગોપેશ્વરજી શોક નિમગ્ન રહ્યા પછી હરજીવનદાસની વિનયથી આ તાલે આવેલો છો પત્ર તેમજ પહેલાંના પણ પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજીને વાંચ્યા અને પછી જીવ દિવસથી તે પત્રોની ડીકા કરવાનો આરમ્ભ કર્યો. નિત્ય એક પત્રની ડીકા કરવા ત્રીજી જે પ્રમાણે જ્યારે નવ પત્રની ડીકા પૂરી થઈ ત્યારે જે નવમા પત્રમાં કરેલું પ્રેમ અસન તથા આસન્નિતું સ્વરૂપનિરૂપણ વાંચીને તેમનો ચુદલજાસેવ નિરૂત થયો. જાજ સમજ શ્રીહરિરાવજીનો ૨ મો પત્ર આવવાનો હતો. (જુઓ પત્ર ૨૦ ની પુસ્તકો) આ સમાધાન જ્ઞિત છે કારણ કે શ્રીહરિરાવજીના ૨ મા પત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં લખે છે કે સમાચારવ્યાપિત સમ્પત્તી જાનિતો મહાન્ તમારો ચુદલજનો ક્ષેત્ર નિરૂત થયો જે સમાચાર જાણીને મને જાતિ સંતોષ થયો છે શ્રીગોપેશ્વરજી પણ જાજ અર્થ ડીકામાં કરે છે આ પ્રમાણે ૪૧ પત્રોના મૂલ સ્થોત્રના પુરાવા તપાસીને તો એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિરાવજીને ૪૧ પત્રો શ્રીવદુછના લીલા વિસ્તાર પહેલાં જાણ્યા હતા અને શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો આવ્યા ત્યાં મુઠ્ઠા એકપણ પત્ર વાંચ્યું નહતું—જે ઉપોદ્ધાતમાં દર્શાવેલી વાત તાજ સરિદરૂપ છે.

મૂલમ્—ચુદલજસમાચારા શ્રુતા શ્રુતિવિપાયિતા ।

તદર્થ લિખ્યતે કિચિત્સમાધાનાય ચેતસ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ —કર્ણમાં વિપરૂપ ચુદલજના સમાચાર સાંભળ્યા છે તેથી તમારા જિવનના સમાધાનઅર્થે કષ્ટક લખુ છું (૧) વિવેચના—(સેવા કાર્યમાં જાતિઅનુકૂલ જેવા શ્રીગોપેશ્વરજીનાવદુછજીને લીલા કરી તેથી નાનાભાઈ ને જાતિ કૃ જ થયો જેમ સમજી મેળાભાઈને આ પત્ર લખ્યો છે) તમારા કર્ણને વિષે વિપસમાન અસહકારક તમારા ચુદલજ સમાચારનું ભવણ થયું છે તમારા મનમાં તો જાતિ કૃ જ થતું હતું. મનને હૃદ રાખજે મનને સ્થિર રાખવા કષ્ટક શાસ્ત્રોક્ત સમાધાન તું આ પત્રમાં લખુ છું, આવા કૃ જમાં પણ આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું સ્મરણ થાય તો જેમ સમજવું કે શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીની આપણાપર પૂર્ણ કૃપા છે આવા કૃ જમાં પણ ભગવદ્દિશાલ જલજી કરવી. આ

પ્રકાર હૃદયમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ, પ્રભુનો આવેશ ખંડિર ન બન્ય તે પ્રકારનું કર્તવ્ય રાખવું. આ પત્રમાં લૌકિકકાર્ય લગવદ્ધર્મ એ સર્વ વર્ણવેલા છે તેથી ચિત્ત લગાડી, આ પત્ર વાંચી તમારા મનનુ સમાધાન કરશો. આ સમય હું જો તમારી નિકટ હોત તો ઠીક થાત પણ લગવદિચ્છાથી દૂર છું તેથી પત્ર લખુ છું. (૨)

મૂલમ્:--સદા યશોદાતનુજો દ્વિભુજ સુદ્વિજદ્વયઃ ।

સરોજાસ્યસ્રવણ્ણાલઃ સ્મર્યતામાર્યવંશજઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, દ્વિભુજ. એ સુન્દર દાંતવાલા, જેમના સુખકમળમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા, અને જે આર્યવંશમા-ચદુવશમાં જન્મ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ લગવાનનું સર્વદા સ્મરણ કરો. (૨)

વિવેચન.—સંસારના દુઃખથી મન કલેશયુક્ત થાય તો શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, જેમને બે ભુજ છે, જેમના (અથ) બે દન્તસુન્દર છે, જેમના સુખારવિન્દમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ આર્યવંશમા એટલે સર્વોત્તમ જે ચદુવશ ચન્દ્રવંશ તથા વલ્લભકુલમાં પ્રકટયા છે. પૃથ્વીપર અનેક અવતાર થયા છે તેમાં ત્રણ કુલ શ્રેષ્ઠ છે એક તો ત્રેતામા દશરથ રાજાને ત્યા શ્રી રામચન્દ્રનો અવતાર-રઘુકુલ, બીજી દ્વાપરમાં શ્રીકૃષ્ણ લગવાનનો અવતાર-ચદુકુલ, અને ત્રીજી કલિયુગમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનુ પ્રાકટય શ્રીવલ્લભકુલ. આ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ભકતોદ્ધારાર્થ પ્રકટિત શ્રીવલ્લભકુલ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજીનાં કુલમાં વલ્લભકુલમાં-શ્રીકૃષ્ણ ખાલભાવથી સેવનીય છે. તેથી મનમાં બે લૌકિક કલેશ થાય તો શ્રીઠાકોરજી અપ્રસન્ન થઈ જાય તેથી શ્રીઠાકોરજી પ્રસન્ન રહે એજ પ્રકાર આદરવો. (૨)

મૂલમ્:--સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણઃ સકરુણઃ સદા ।

અસમર્થો જ્ઞાનશૂન્યો જીવ ઇત્યેવ નિશ્ચયઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ લગવાન સદા સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, અને સકરુણ છે, બચારે જીવ અસમર્થ અને જ્ઞાનરહિત છે, એ નિશ્ચય છે

વિવેચન:—હવે લગવાનનુ અને જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના ઉપરી છે સર્વેશ્વર હોઈ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ગમે તે કરે છે બ્રહ્મા,, શિવ, ઇન્દ્રાદિક કોઈ પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા દૂર કરવા સમર્થ નથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરણ સમર્થ છે અબ્ધમિલ જેવાને દે જેણે પુત્ર ભાવથી નારાયણ નામનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવા દુષ્ટને પણ અભયદાન કર્યું એમ સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્રિલોકના સર્વ પ્રાણીઓના સર્વ હૃદયની વાત જાણે છે. કોટયાનકોટિ બ્રહ્માંડમા સર્વત્ર એક શ્રીકૃષ્ણજી વ્યાપક છે, કર્તા છે, સર્વજ્ઞ છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમ કરુણાવાન છે. એવા પરમ દયાનિધિ કોઈનું દુઃખ કેમ સહન કરી શકે? એ કૃપા નિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોનુ તો રચક પણ દુઃખ સહન કરી શકે નહિ આથી વિરુદ્ધ જીવ અસમર્થ છે જીવનું કયું કઈ થતું નથી જીવ “હું આ કરું છું. ત્યારા કર્યાથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું ” એમ માને છે તે સર્વ અજ્ઞાન છે એ જીવ પ્રભુને બૂલ્યો છે માયાથી મોહિત થયો છે-હૃદયમા અજ્ઞાન રહિત છે તેથી જીવ પોતાનુ સામર્થ્ય માને છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ખાલભોધ નામના નિજ ગ્રન્થમા કહે છે કે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે-દોષનિધિ છે, પણ પ્રભુ નિર્દોષ અને પૂર્ણ જીવ છે. એ જીવ પ્રભુની ઇચ્છા કેવી રીતે સમજી શકે ?

મૂલમ્ --તસ્યેષ્ઠા ત્રિવિધા પ્રોક્તા મૂલવેદસ્વભેદત ।

મુલેચ્છયા યદ્દીતાનાંનાડન્યથા કુરુતે ફલમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ —મૂલેચ્છા, વેદેચ્છા અને સ્વેચ્છા એમ પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે તેમાં મૂલેચ્છાથી શરૂ થઈ કહેવાય છે તેને જ અન્યથા કરવી નથી.

વિવેચના—પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની છે પ્રવાહીસૃષ્ટિને લૌકિક ક્રિયામાં, પુષ્ટિ સૃષ્ટિને ભગવત્સેવામાં અને મર્યાદાસૃષ્ટિને કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરાવવી. આવી ત્રિવિધ ઇચ્છા શ્રીકૃષ્ણજીની છે શ્રીઆયાર્જીનું મહાપ્રભુજી સમ્મ પી સૃષ્ટિ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ છે તેને તો ભગવાનની મૂલેચ્છાજી શરૂ કરવું છે, આ સૃષ્ટિએ તો ‘સર્વ કાર્ય એક પ્રભુનું જ કરાવું’ એવું જાણ છે ” એવું જ્ઞાન મનમાં રહે શાખવું કર્મમાર્ગીઓ એમ કહે છે કે જેના જેના કર્મ તે પ્રમાણે તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓ એક કર્મનું ફલ માને છે પ્રવાહી સૃષ્ટિ માયાથી એમ સમજે છે કે માયાજી સર્વ કાર્ય કરે છે, આ પ્રકારે પ્રભુને બીજી કોઈ મર્યાદા બંધવું નથી માટે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે તો એમ સમજવું કે “ મૂલ એક પ્રભુની જ ઇચ્છા છે તે પ્રભુજી સર્વ કર્તા છે ” અન્ય રીતિથી ફલને ન સમજવું એટલે કે એમ ન ધારવું કે કર્મવડે અથવા અન્ય કોઈ સાધનવડે (પ્રભુ ઇચ્છા વિના) ફલસિદ્ધિ થશે. એમ સર્વથા અન્ય પ્રકારે ફલસિદ્ધિ તત્ત્વ ન કરવું

મૂલમ્-પ્રવાહ એવ નિયતસ્તેપુ કૃષ્ણાચિચારિત ।

મર્યાદયા યદ્દિતાંસ્તુ પ્રવર્તયતિ કર્મણિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ —૨ મૂલેચ્છાના જીવે છે તેઓને વિષે તો શ્રીકૃષ્ણ વિચારિત પ્રવાહ જ નિયત છે (અર્થાત્ મૂલેચ્છાના જીવેને પ્રવાહમાં જ રાખવાની પ્રભુની ઇચ્છા છે) જે જીવેનું શરૂ થઈ મર્યાદાથી શરૂ છે તેમને તો પ્રભુકર્મમાં પ્રવર્તવે છે, (૫)

વિવેચના:—પ્રવાહી સૃષ્ટિ લૌકિક ઇચ્છા માને છે, શ્રીકૃષ્ણે તેમને માટે લૌકિક જીવવાની રાખું છે કારણકે પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવ પણ આરા છે ક્રિયા (મયાદા કર્મયોગ) માર્ગના જીવ આરા છે પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદા અન્યમાં શ્રીઆયાર્જીનું મહાપ્રભુજી વચન છે “જીવવેદદ્વારિનાં જ મિત્તત્વં નિત્યતામુતે । ”

નિત્યતા મુતિથી જીવ રહે અને કૃતિનું મિત્તત્વ છે આ વચન પ્રમાણે પ્રવાહી જીવે સદા જમમાં જ છે તે કદાપિ ભક્તિમાર્ગમાં આવતા નથી મર્યાદામાં શરૂ થઈ જાય છે જેમનું જીવે જીવે સદા કર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત છે આ કર્મમાર્ગીય જીવે વેદમાં જતાવેલા કર્મો જેવા કે આદ્ય, ઢોમ, જપ વ્રત તપ, દાન, નિયમ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે કર્મના વેદાર્થિત ફલ લોભવે છે પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગાર્થિ લોભમાં ફલ લોભવે છે આરે એમના પુણ્યો જીવે માય છે ત્યારે પુન સંસારમાં પડે છે એમને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી કેવલ કર્મમાર્ગીય સ્વર્ગાર્થિ લોભનું ફલ જીવે છે પ્રભુએ વેદમાર્ગ-કર્મ માર્ગ-મર્યાદામાર્ગ વચનથી ઉત્પન્ન કર્યા છે

તસ્યેષ્ઠા ત્રિવિધા મૂલવેદસ્વભેદત । એવે પદ્ય પદ્ય કવચિત્ ઉપલબ્ધ છે ૨ અન્યથા ફલની વાત મુશ્કેલી અનુભવતી નથી

વચસા વેદમર્ગે હિ પુષ્ટિ કાચેન નિષ્ચય । ઇચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહ મૃષ્ટવાન હરિ ॥

પ્રભુએ પ્રવાહમાર્ગે મનથી-ઇચ્છામાત્રથી-સન્નયો છે, વેદમાર્ગે વચનથી, અને પુષ્ટિમાર્ગે સ્વકાચાથી સન્નયો છે.

પ્રભુએ ત્રિવિધ પ્રવાહી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી છે. (૧) આ સૃષ્ટિ પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી-મનથી સર્જી છે. આ પ્રવાહી સૃષ્ટિ સદા આસુરવૃત્તિયુક્ત છે શ્રીમદ્ભગવદ્વગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા ભગવાન એ સૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ અસુર જનો જાણુતા નથી ” એ યોગથી વર્ણુવાનો આરભ કરે છે સારાશમા આસુરી-પ્રવાહી સૃષ્ટિમા શૌચ, આચાર સત્ય ઇત્યાદિ નથી એ સૃષ્ટિ જગતને અપ્રતિષ્ઠ, અસત્ય, અનીશ્વર અને કામદેહુક (કામથી ઉત્પન્ન થયેલુ) માને છે, એ આસુરી જનો દમ્ભ, માન, મદ, લોભ, દૂષ્પર કામ, ચિન્તા, કામોપભોગની ઇચ્છા, ક્રોધ ઇત્યાદિ દુર્ચુણુથી પૂર્ણ હોય છે. એ સૃષ્ટિના જનો દ્રવ્ય-ધનના અર્જન અર્થે સતત વ્યગ્ર હોય છે. અન્યાયથી દ્રવ્યસચ્ચ કરે છે પોતાની જાતને ઇશ્વર માને છે સિદ્ધ, યલવાન અનન્ય, આઢ્ય, અભિજનવાન પણ પોતાની જાતનેજ સમજે છે દમ્ભથી, અવિધિપૂર્વાક યજ્ઞ કરે છે અને પોતાનામા તેમજ અનતમા સ્થિતિ કરીને રહેલા ભગવાનને તિરસ્કારે છે એવા ભગવત્સેવાથી બહિર્મુખ જનોને ભગવાન આસુર યોનિમાં ફેકે છે (૨) મર્યાદા સૃષ્ટિ-વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ નિજ વચનથી ઉત્પન્ન કરી છે આ સૃષ્ટિ નિરન્તર વૈદિક ધર્મોમા આસકત રહે છે, અને એ ધર્મોના કુળ ભોગવે છે અને ક્ષીણુ પુણ્ય યજ્ઞ મૃત્યુલોકમા પાછા જન્મ લે છે (૩) પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુએ નિજ અગમાથી પ્રકટ કરી છે આ સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને કૃતિ એ ત્રણે અલૌકિક છે એ સૃષ્ટિના જીવ દેવી છે જેમ ભગવાન આનદરૂપ, અમૃત, સચ્ચિદાનંદ -ધનરૂપ છે તેમ નિજ અગમાથી પ્રકટિત પુષ્ટિ જીવો પણ આનદરૂપ-અતિરોહિત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે એટલે એમના સત, ચિત્ અને આનંદ અતિરોહિત પ્રકટજ છે એમનામા ભગવત્સ્વરૂપથી દેહ, ક્રિયા તથા સ્વરૂપમા તારતમ્ય નથી એ પુષ્ટિજીવના દેહને રોગાદિ ઉપદ્રવો પીડા કરી શકતા નથી તેઓ પાપહડતાને પ્રાપ્ત થતા નથી એ પુષ્ટિજીવોનું મુખ્ય કાર્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા, સ્મરણુ ભજનાદિક છે આ પ્રકારની ત્રિવિધ સૃષ્ટિ શ્રી મહાપ્રભુજી પુ પ્ર મ નામના ગ્રન્થમા વર્ણુવે છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહી અને મર્યાદા જીવના દેહ, કર્મનો ભેદ નીચે પ્રમાણુ છે

માર્ગ	જીવ	દેહ	કૃતિ
પુષ્ટિ	દેવી	રોગાદિ ઉપદ્રવ રહિત આનંદી ભગવત્સેવાનુકુળ	ભગવદ્રૂપ સેવા, સ્મરણુ, ભજનાદિક
મર્યાદા	દેવી	વૈદિક ધર્માનુકૂલ	વૈદિક કાર્ય-અગ્નિહોત્રાદિક, શ્રાદ્ધ, હોમ, જપ, વ્રત, નિયમાદિક
પ્રવાહ	આસુરી	લૌકિકાનુકૂલ દમ્ભ, માન, મદ, અશૌચ, કામ, ક્રોધ, લોભથી પૂર્ણ	લૌકિક કાર્ય, લોભથી દ્રવ્યોપાર્જન, લાભ, પૂજાર્થ યત્નો, ભગવત્સેવા-સ્મરણુ-ભજન પ્રતિ અરુચિ-તિરસ્કાર સર્વાન્ અસ્થિરતા

મૂલમ્:-સ્વરૂપેણ વૃતાનાં તુ સ્વતઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

તચ્ચિન્તયૈવ હિ વ્યાસઃ કૃપાલુઃ સર્વતો વિમુઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - પ્રભુએ જેનું નિજ સ્વરૂપથી વરણુ કર્યું છે, એવા જીવનું તેા સર્વ કાર્ય પ્રભુ પોતેજ કરે છે, કૃપાલુ પ્રભુ સર્વત્ર તેની ચિન્તાથી વ્યાપ્ત છે. પ્રભુ વિમુ છે (૬)

વિવેચના—પુષ્ટિસૃષ્ટિ તો કેવળ ભગવત્સ્વરૂપનો આધાર કરે છે, કાશ્યુ કે ભગવત્સ્વેવાર્થ પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રકાશવેદી છે, મગનરૂપસેવાર્થે ક્ત્સાદિનાંન્યયા મયેત્ । (ભગવત્સ્વરૂપની સેવા અર્થેજ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ થઈ છે એ એ પ્રયોજન ન હોત તો એ સૃષ્ટિ કરતજ નહિ) આ વાક્યથી પુષ્ટિસૃષ્ટિના છવોએ મનમાં એમ વિચારવુ કે ' પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપબળથી સ્વતઃ જ આપણા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને કરશેજ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે સર્વસમર્થ છે તો આપણે શા માટે ચિંતા કરવી ? શ્રીકૃષ્ણ કૃપાળુ છે નિજ ભક્તો પણ સદા કૃપા કરતા આવ્યા છે, અને કરશેજ, ' આ પ્રકારે પ્રભુદ્વ વિન્તન કરવુ શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ટુ છે સર્વસામર્થ્યશુભ્ર છે એમનુ જ્ઞેયર્થ કોઈએ એમને આપેલું નથી, પ્રજ્ઞા, શિવ, ઇન્દ્રાદિક દેવતાને ભગવાને જ્ઞેયર્થ આપેલું છે એમનુ સામર્થ્ય સ્વતઃ નથી પણ પરતઃ છે તેથી એ દેવતાઓને કૃળ આપવી વખતે પ્રભુની આના લેવી પડે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા નથી એ તો પોતે જ સ્વતઃ સર્વસામર્થ્યશુભ્ર છે શ્રીકૃષ્ણાઇલ વિજ્ઞાપિતમા કહે છે કે, " કર્તુ પુનરકર્તુ જ શ્યમ્બાકર્તુમીશ્વરે । સામર્થ્ય યન્મયા હૃદં ત્વય્યેવાતો જ સંશયઃ ॥ એટલે કે કરવાને માટે; પુનઃ ન કરવાને માટે, અને કરેલું અન્યથા કરવાનુ લેઇશ્ય રનુ સામર્થ્ય તે મે તમાશર્મા (શ્રીકાકોરલર્મા) જ એલું છે એમાં સંશય નથી. " આ વાક્યાનુસાર કરવાને, પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી લૌકિક, વૈદિક કામમા કઇ પણ ચિન્તા ન કરતાં પ્રભુ સર્વ સદ્ જ કરશે એવો વિચાર રાખવે।

પ્રવાહી સૃષ્ટિ મૂલ્યજ્ઞ વા લૈકિકિજ્ઞા માને છે મર્માદાસૃષ્ટિ વેગ્જા અને છે એમ પંચમા શ્લોકમાં જણાવ્યા પછી આ ૫૪ શ્લોકમાં એમ સિદ્ધ કરું કે પુષ્ટિ સૃષ્ટિ પ્રભુની સ્વેચ્છા માને છે

મૂલમ્ - નિવર્તયત્યનિષ્ટેમ્ય સ્વકીયાન્ કરુણાનિધિ ।

યદિ જીવા સ્વમાથેન નિવર્તેરજ્ઞ તે સ્વસ ॥૭૧॥

શબ્દાર્થ—એ સ્વકીય છવો પોતાના સ્વભાવથી સ્વતઃ અનિષ્ટથી દૂર ન થાય તો કૃપાનિધિ પ્રભુ (પોતે) તેમને અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે (અથવા બીજી રીતે અર્થ—એ છવ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભગવાનથી નિવૃત્ત ન થાય તો એ સ્વકીય છવોને કરુણાના ભવકારરૂપ ભગવાનજ અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે) (૭)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ કરુણાનિધિ હોવાથી નિજ સ્વકીય (જનેાનુ) અનિષ્ટ નિશ્ચય દૂર કરશે જ " ભગવાન્ તો સમહર્થી છે સર્વ પ્રાણી પર એક દષ્ટિ રાખે છે વિશ્વભર સર્વના પાપવુ કર્તા—છે છતાં તમી તો એમ કહેા છે કે ભગવાન સ્વકીય ભક્તો પર જ કરુણા કરશે અન્ય પર નહિ કરે! " એમ એ કોઈ પૂર્વપક્ષી શકા કરે તો એનુ સમાધાન જતાવે છે પ્રભુ સર્વ જગત્તયા આનન્દહાવા છે તો પણ ભક્તોને અધિક આનન્દ આપે છે નિરોપસક્ષણ નામના બ્રન્ધમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે 'સર્વાનન્દમયસ્યાપિ

૧ જ્ઞાત એવો પાઠ હોવ તો તે ઇશ્વર જે સામર્થ્ય મે તમાશર્માજ એલુ છે એમ અર્થ થાય છે એ જણે સામર્થ્યના ઉદાહરણ —(૧) કર્તુ સુશામને વજવ કરી આપવાની ઇચ્છા તે સત્વર વજવનુ શન કરું (૨) અર્જુ સામર્થ્ય —પુર્વાશાનુ આકુ ખન નિહવ કરવુ એમ ઇચ્છા થઈ તો પોતે તેજગ્ય કરુ (૩) અન્યથાકર્તુસ સામર્થ્ય : અન્નમિથને પોતાની પાપકૃતિથી રજુ હોવા છતાં અન્ય પ્રકારે ઉદાર કરવાની ઇચ્છા થઈ તો એવા પાપિષ્ઠનો પણ ઉદાર પોતે કરો પ્રભુ એવા વિચિત્ર સામર્થ્યશુભ્ર છે

કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ" સર્વાનન્દમયનો પણ કૃપાનન્દ અતિદુર્લભ છે! શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધને વિષે ભગવાને સ્વતઃ દુર્વાસા પ્રત્યે કહ્યું છે કે:—

‘ અહ મક્તપરાધીનો હ્યસ્વતન્ત્ર ઇવ દ્વિજ ! । સાધુભિર્ગ્રસ્તહૃદયો મકૈર્મક્તનપ્રિયઃ ॥

અર્થાત્ “હું ભક્તને પરાધીન છું—અસ્વતન્ત્ર જેવો છું, હે દ્વિજ ! સાધુ—ભક્તજનોએ મ્હારું હૃદય ગ્રસ્તું છે. મને ભક્તજનો પ્રિય છે.” આ વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન ભક્તોને વશ છે, જગતને વશ નથી. ભક્તોના અર્થે પ્રભુ અવતાર લે છે, તેથી નિજ સ્વકીય જનનાં અનિષ્ટ એ કુરુણાનિધિ દૂર કરશેજ, આમ છે છતાં સ્વભાવતઃ જ જીવ એવો છે કે સ્વરૂપ દુઃખમાં ધૈર્ય ત્યજી ચિન્તાતુર થઈ જાય છે. એવા જીવસ્વભાવની નિવૃત્તિ કરવામા પણ માત્ર પ્રભુજ સમર્થ છે, અન્ય કોઈ નથી. (૭)

મૂલમ્—અનિષ્ટમેવ સર્વજ્ઞો બલાદૂરીકરોતિ હિ ।

इष्टानिष्टाविवेको हि जीवबुद्ध्या न जायते ॥८॥

શબ્દાર્થ:—આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવો વિવેક જીવબુદ્ધિથી થતો નથી તેથી (જીવની ઇચ્છા ન હોય તો પણ) સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજ પ્રમેયબલથી બલપૂર્વક વા બલાત્કારે અનિષ્ટનું નિવારણ કરે છે જ (૮)

વિવેચન:—સર્વજ્ઞ અને સમર્થ પ્રભુ ભક્તોનું અનિષ્ટ જાણે છે અને તેનું નિવારણ કરે છે દૃષ્ટાન્તમાં—પ્રલ્હાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિદુઃખ આપ્યું. શું પ્રભુ તે જાણતા ન હતા ? પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોઈ, જાણતા હતા જ. પણ તેમણે પ્રલ્હાદજીની પરીક્ષા કરવા દુઃખ થવા દીધું અતિશય દુઃખ પડયા છતાં જ્યારે પ્રલ્હાદજીએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે ભગવાન શ્રીનૃસિંહજી રૂપે પ્રકટ થયા, અને પ્રલ્હાદજીનું દુઃખ નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ હિરણ્યકશિપુને માર્યો. આ પ્રકારે દુઃખ કલેશમાં ભક્તોએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન જ કરવો પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ દૂર કરશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, પરન્તુ જીવબુદ્ધિથી ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટનો વિવેક જણાતો નથી, જીવે ભગવદ્ભક્ત—ભગવાનનો દાસ હોઈ દુઃખમા અન્યાશ્રય કરવો નહિ જ, તેમજ લૌકિક વૈદિક ચિન્તા કરવી નહિ જ. “ભગવાન જે કર્મ કરે છે તે આપણા કલ્યાણ અર્થે જ કરે છે મ્હારા (જીવના) ભોગ (ભોગવવાના દુઃખો) તો ઘણા છે પરન્તુ પ્રભુ મને થોડામાં જ નિવૃત્ત કરે છે મને આ દુઃખરૂપ દણ્ડ આપી શિક્ષા કરી પ્રભુએ મ્હારાપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.” આ પ્રકારની ધીરજ જીવબુદ્ધિથી રહેતી નથી, તેથી જીવ દુઃખ પામે છે એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે, દાસ જીવે ભગવાનનાં સર્વજ્ઞતા અને સર્વકરુણસામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખી ભગવદાશ્રય ન ત્યજવો.

મૂલમ્:—અવિચયા ગૃહીતાનામણૂનાં ભ્રમસમ્ભવાત્ ।

अत एव हि संसारं मन्यन्ते सुखरूपिणम् ॥९॥

वाला इव करप्राप्तं सर्पमक्रीडनोचितम् ।

पितेव सहजस्निग्धस्तान्निवर्त्तयते वलात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ —અવિચારી ગૃહીત અને સ્વરૂપથી આગ એવા જીવોને ભ્રમ થવાનો

સમ્ભવ છે, અને તેથી જ તે જીવ સંસારને સુખરૂપ માને છે પ્રમિત જીવો બાલકસમાન છે જેમ બાલક ક્રીડા કરવાને અયોગ્ય જોવા સર્પને, હાથમાં આવેલો જોષ (અથવા હસ્તની પાસે આવેલો જોષ) તેની સાથે રમવા કરવામાં સુખ માને છે તેમ જીવ પણ દુઃખકર સંસારને સુખરૂપ માને છે, જેમ જો બાલકને જન્મથી સ્તિગ્ધ પિતા, જો દુઃખકર સર્પથી અજાતકારે નિવૃત્ત કરે છે તેમ પિતાના જેવા સ્તિગ્ધ અથવા તેથી પણ અધિક સ્નેહવાન પ્રભુ જો જીવને અજાતકારે સંસારરૂપ દુઃખમાંથી નિવૃત્ત કરે છે. (૬-૧૦)

વિવેચન.—જીવ અવિદ્યાથી અસિત (પદ્મપલ્લવ) ઢોધ પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ નથી. તેથી જોના મનનો જમ દૂર યતો નથી. જો કે જમ લઘુ છે—દુઃખ અને મહાર્—જેટલોજ સ્વરૂપ જમ છે તો પણ જેટલા જમને દૂર કરવા જીવ સમર્થ નથી. સર્વ કોઈ જાણે છે કે 'દેહ લઘુલક્ષુર છે, કાલ કોઈને છોડતો નથી.' તથાપિ જીવની જ હતા, મમતા અર્થાત્ 'હું અને મહાર્' જોવો જમ દૂરતો નથી. જીવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિ તેમજ લૌકિક સુખ દુઃખાદિ વિનિયોગ્ય અસિત છે, તેથી જો જીવ દેહજ્ઞાનથી સંસારને—દુઃખનેજ સુખ માની રહ્યો છે જામ છે તો પણ પ્રભુ જોને સંસારથી મુક્ત કરશે જ જો પ્રકાર જમ લૌકિકમાં જતાવે છે (૬)

જો કે જીવ સંસારનેજ સુખરૂપ માની રહ્યો છે તો પણ પ્રભુ નિજ ભક્તોને સંસારથી નીચે પ્રમાણે મુક્ત કરે છે જો ભક્તનું મન દુઃખમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તે દુઃખને નાશ કરી પોતાની (અથવાનની તરફ) જીવને આકર્ષે છે જો ભક્તનું મન સ્ત્રીપુત્રાદિ ક્રમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તેમનો નાશ કરે છે આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ભક્તનું મન આસક્ત હોય ત્યાંથી તે લૌકિક પદાર્થનું હસ્ત કરી ભક્તના મનની આસક્તિ લૌકિક પદાર્થો પરથી દૂર કરે છે જામ જ્યારે લૌકિક પદાર્થનું પ્રભુ હસ્ત કરી લે છે ત્યારે જીવ નિજ સ્વભાવથીજ દુઃખ પામે છે પરંતુ પ્રભુ તેને લૌકિક અર્થ આપતા નથી, પ્રભુ લૌકિક સુખ કરી લઈ ભક્તને જોમ જતાવે છે કે "આ લૌકિક પદાર્થોમાં ત્હારું મન આસક્ત હતું ત્યાંથી તેને નિવૃત્ત કર્યું છે, હવે જો મનનો મહારી સેવામાં વિનિયોગ કર. જો મહારી સેવામાં જ જોનો વિનિયોગ થશે—જોનો નિરોધ થશે તો ત્હારું કલ્યાણ થશે." જાજ વાત હજાનતથી સમજાવે છે, કોઈ અજ્ઞાની બાલક સપને જોષ તેને પકડવાને—તેની સાથે રમવાને ઠોઠે છે જો બાલક બાણતો નથી કે જો સુખપદાર્થ જોને બાસે છે તે દુઃખકારક છે જો સર્પ કાળ છે જો કલ્પમાં કરશે તો નાશ કરશે છતાં સ્તિગ્ધ પિતા જો બાલકને બાસતા સુખરૂપ પદાર્થ પાસે ન જવા દેતાં જોને ત્યાંથી દૂર રાખે છે તેમ ભક્તો! છે પ્રિય જોને જોવા પ્રભુ, નિજ ભક્તોને સંસારરૂપ સર્પ પાછળ સુખના જમથી ઠોઠર્તા જ ઠકાવે છે લૌકિકકલ્યાણી—સંસારમાંથી જોમની મુક્તિ કરે છે જામ પ્રભુ નિજ ભક્તના ચિત્તનો નિરોધ (નિજ) પ્રભુસેવામાં કરાવે તો તેમાં ભક્તનું સુખાનંદ છે ! (૧૦)

મૂલમ્—યયા રુદન્તિ તે ઘાલા આન્તા સસારિણસ્થયા ।

અત્ત ઇષ હિ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણ સસારમોચક ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ તે બાલકે (સર્પ ન મહવાથી) રૂદન કરે છે તેમ સંસારી જોનો -ખાંત થઈ (લૌકિક વસ્તુ જતી રહેવાથી) જેદ કરે છે અને તેથીજ સર્વજ્ઞ ક્રીષ્ણ જો

(અહનતામતાત્મક) સંસારથી મુક્તિ કરી આપે છે, એટલે કે પ્રભુ પોતેજ લૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી પણ એથી વિરુદ્ધ તેમાંથી મુક્ત કરે છે. (૧૧)

વિવેચન:—જ્યારે પિતા બાલકને સર્પ તરફ જતાં અટકાવે છે ત્યારે બાલક રૂદ્ધ કરે છે કે 'મહારા પિતા મને મહાઈ રમકડું લેવા દેતા નથી !' તેજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ પ્રભુ પરમ કૃપા કરી સંસારી જીવને સંસારમાં આસક્ત થવા દેતા નથી. એ જીવને સંસારમાં આસક્ત થતો અટકાવવા તે સંસારી વસ્તુને હરી લે છે. ત્યારે સંસારી જીવ અજ્ઞાનથી ખેદ કરે છે ! પ્રભુને આભાર માનતો નથી કે " પ્રભુએ સંસારી વસ્તુનું હરણ કરી મહારાં ચિત્તનો નિરાશ કર્યો, મહારાં આસક્તિ લૌકિક પદાર્થમાંથી છોડાવી—એ મહારાપર અતિ-શય ભગવદ્ગુણ છે." સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પુત્રતુલ્ય ગણી લકતોનું સંસારમાંથી મોચન (છુટકારો) કરે છે. પુરાણાન્તરમાં નારદજી વિષે એક કથા છે. " એક સમય એક રાજ-પુત્રીનો સ્વયંવર થતો હતો. ત્યાં દેશ-દેશના રાજા મનોહર રૂપ ધારણ કરી જતા હતા. નારદજીને પણ મન થયું કે હું પણ સુન્દર રૂપ ધરું અને સ્વયંવરમાં જઈતો મહારી સાથે રાજપુત્રીનો વિવાહ થાય ! પ્રભુનું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પની સુન્દરતાથી શ્રેષ્ઠ છે, તો પ્રભુનું સુન્દર રૂપ લઈ આ સ્વયંવરમાં આવું !" નારદજી પ્રભુ પાસે આવ્યા, પ્રભુએ એમનું બહુ રીતે સમાધાન કરી પૂછ્યું કે, 'કહો નારદજી કંઈ આજ્ઞા છે ?' નારદજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે 'જેમાં માઈ કલ્યાણ હોય તે કરો. મને તમાઈ સુન્દર રૂપ આપો તો હું ; રાજપુત્રીને વરી લાવું ?' ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે ઠીક ! તમાઈ લલું થશે તેજ કરીશ. તમને માઈ રૂપ આપું છું જાઓ !' નારદજી માયાને લીધે વ્યંગ વચન સમજ્યા નહિ. સ્વયંવરમાં આવ્યા ત્યાં તો એમનું સ્વરૂપ શ્રીકોકારજીએ બહુજ હાસ્યજનક કર્યું હતું કારણકે પ્રભુએ નારદ-જીનું મુખ મર્કટવત ઉપહાસજનક બનાવ્યું નારદજી કામવશ થઈ જ્યાં જ્યાં રાજ-પુત્રી જતી ત્યાં તેની સન્મુખ જઈ ઉભા રહેતા ! સર્વ લોક હસતા કે કેવું સુન્દર વાદ-રાનું મુખ લઈ દોકે છે ! પછી રાજકન્યા નારદજીને તો વરી નહિ. પણ પ્રભુ કે 'જે રાજનું રૂપ લઈ આવ્યા હતા તેમને વરી. નારદજી નિરાશ થયા. એક જણે તો નારદજીને મોઢે કહ્યું કે દર્પણમાં તમાઈ મુખ તો જુઓ !' નારદજી દર્પણમાં જુએ છે તો મર્કટ-વત ઉપહાસજનક પોતાનું મુખ છે ! ત્યારે એમને પ્રભુપર ક્રોધ થઈ આવ્યો કે 'શું તમે લોકોમાં મહારી હાંસી કરાવી ?' પ્રભુએ એમને સમજાવ્યા કે તમે જ્યારે એક સમય ત-પશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે કામદેવ પણ વસન્ત, મલયાનિલ, અપ્સરાઓ સહિત હોવા છતાં તમારી તપશ્ચર્યાનો ભંગ કરી શક્યો ન હતો ! કામદેવની હાર થઈ હતી. તેથી (તમને) નારદજીને અભિમાન થયું હતું કે 'મહેન્કામદેવને પણ જીત્યો છે !' એ તમારા દોષરૂપ અભિમાનને ઉતારવાને મહેન્કામદેવને તમારી હાંસી કરાવી !' આ પ્રકારે પ્રભુએ નારદજીનું અભિમાન દૂર કર્યું. આમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ લકતોને સંસારમુક્ત કરે છે. (૧૧)

મૂલમ્:—इत्येव रूप्यते नाम तथा विधर्मतः प्रभोः।

સંસારવૈરી ધરણી પ્રતિ શેષો ન્યરૂપયત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ.—પૃથિવી આગળ શેષજીએ એવી જ રીતનું 'સંસારવૈરી' એવું નિરૂપણ કર્યું છે. તેથી પ્રભુનું નામ 'સંસારવૈરી' એમજ પડ્યું છે. (૧૨)

વિવેચન—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયોએ પોતપોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ અંગીકૃત લક્ષ્મીને રક્ષણ કરશે જ. હુઃખ આવ્યું તો શું થયું? પોતાના લક્ષ્મીને પણ કવચિત્ સ્વામી દણ્ડ આપે છે! જેમ પતિ મર્યાદાનું ઉદ્ધાન કરનાર સ્વપત્નીને શિક્ષા કરે તેમ પ્રભુ પણ નિજ લક્ષ્મીને દોષ દૂર કરવા હુઃખરૂપ શિક્ષા કરે છે, એજ ઉદ્દેશથી શ્રી ગુણાંકજી વિગ્નસિમાં કહે છે કે—

दण्डःस्वकीयतां मत्वेत्येवं चेद्विष्टमेव न । अस्मास्तु स्वीयतां मत्वा यत्रकुत्र यदा तदा ॥

અર્થ:—કે અમે આપના (લગવાનના) છીએ એમ માની ને આપ દણ્ડ આપતા હો તો તે અમને ઇન્ટેન્ડ છે. અમને આપના ગણી જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે દણ્ડ આપશે, આ વચનાનુસાર સ્વકીયજનોને (લક્ષ્મીને) પ્રભુ દણ્ડ પણ આપે-શિક્ષા કરે-તો તે પણ અનુગ્રહ જાણી મનને પ્રસન્નતામાં રાખવું તેથી જ્યાં જ્યાં અપરાધ થાય ત્યાં ત્યાં તત્કાલ દણ્ડ પ્રભુ ભલેને આપે! એ પ્રભુપ્રેષિત હુઃખને પણ અનુગ્રહ ગણી પ્રભુનો આભાર હૃદયમાં ધારણ કરવો જે પ્રભુપર દોષનો આરોપ કરે છે તેને ખહિર્મુખ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં એનો અંગીકાર નથી. તેથી મન, વચન, અને ક્રિયાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અંગીકૃત નિજલક્ષ્મીના રક્ષક છે. [૧૪]

મૂલમ્-અત एवास्मदाचार्यैरुक्तं वरणलक्षणम् ।

“ **लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति**” ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ આપણા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ ‘લોકમાં તથા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય હરિ તો કરશે નહિ’ એવું વરણનું લક્ષણ કહ્યું છે, (૧૫)

વિવેચન:—રક્ષક એવા પ્રભુ લક્ષ્મીને કેમ હુઃખ આપે છે? જે પ્રકારે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં લક્ષ્મીને સુખ પામે એવું કેમ કરતા નથી? આમ ને કોઈ શંકા કરે તો સમાધાન કરે છે, જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, ને એ લૌકિક કાર્યમાં સુખ પામે તો ત્યાંજ આસક્ત થઈ જાય ને વૈદિક કાર્યમાં સુખ પામે તો તેમાંજ આસક્ત થઈ જાય. આમ ને લોકમાં અને વેદમાં જીવ આસક્તિ ધરાવતો થાય તો એના હૃદયમાંથી પ્રભુનો આશ્રય જતો રહે, પ્રભુ શરણ જતું રહેવાથી લક્ષ્મીને નાશ થાય છે, તેથી શ્રીઠાકોરજી લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી, કે જેથી એ કાર્યોમાં હુઃખ જોઈ ત્યાંથી મન ખેંચી લઈ પ્રભુનો આશ્રય કરે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજી અને નિખન્ધાદિમાં ચારે વર્ણોના લક્ષણ કહ્યાં છે તેમાં આપ કહે છે કે ‘પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી આદિ ગમે તે જીવ ને પ્રભુને શરણે આવે તો પ્રભુ તેની લૌકિક વૈદિકમાંથી સુક્તિ કરી, તેનો અંગીકાર કરે છે [પોતાનો કરી રાખે છે]’ શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં પણ પોતે વચન કહે છે કે, લક્ષ્મીને લૌકિક વૈદિકથી સુક્ત કરી પોતાનો કરી રાખે છે, આમ વિચારી શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, [૧૫]

इति श्रीहरिरायजीविरचित षष्ठ शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितसम्पूर्णम् ॥६॥

શિક્ષાપત્ર ૭ મું.

ઉદ્દેશ—છઠ્ઠા શિક્ષાપત્રમાં એમ કહ્યું કે પ્રભુને લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ ન કરે તો

પણ પ્રભુનો પ્રભુ જ મનમાં, ધારણ કરવો કે પ્રભુને કંઈ કરે છે તે આપણા ભવાને
 અર્થે જ કરે છે, આનું ધૈર્ય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે ભગવત્સ મસદિત ભગવત્સમરણુ ભજન
 કરે. હવે આ સમય પરમા વૈદિકિયા આસક્તિ કર્તવ્ય નથી, પણ ભગવત્સેવામાં
 આસક્તિ કર્તવ્ય છે એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—સદા ધ્રીગોકુલાધીશ સ્મર્તવ્ય સર્વથા જનૈઃ ।

તદીયૈર્મિલિત સર્વદોષચિન્તાવિવાર્જિતૈ ॥૧॥

શબ્દાર્થ — સર્વદોષ અને ચિન્તારહિત તદીય (ભગવદીય) જનો સહિત મહીને
 સદા ધ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુનું સર્વથા સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે.

વિવેચન — પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તજનને સર્વથા આ જ સ્મરણ કરવાનું કેમ કહ્યું ?
 પ્રભુ ગાયોના કુલના રક્ષક (ગોકુલ+અધીશ) છે એ સ્પષ્ટથી એમ બતાવ્યું કે ગાયો નિઃસા-
 ધન છે તેના રક્ષક પ્રભુ છે, તે જ પ્રમાણે છવ એ નિ સાધન થાય, ધ્રીગોકુલાધીશનું
 સ્મરણ કરે તો હવાણ પ્રભુ નિઃસય અનુબદ્ધ કરશે જ જ્યામ જ્યારે નિઃસાધન ભાવથી
 ભજન સ્મરણ અને ત્યારે તદીય જનનો સજ થાય, અને એ સજથી અનેક પ્રકારના દોષ,
 ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, વૈદિકિ ચિન્તા આદિ સર્વ લુહપમાથી દૂર થઈ
 બાક ભગવદીયના સજ વિના, અને જેટલો ભગવદર્શ કરે તો પણ મનમાંથી દોષ, ચિન્તા
 નિવૃત્ત થતા, નથી. શસમ આધ્યાત્મીમાં સર્વ ભક્તોને મદ થયો, એક સુખ્ય ભક્તોને ન થયો,
 ત્યારે ધ્રીગોકુલાધી એ મદરહિત એક જ ભક્તને હઈ પધાર્થા અન્ય મત્ત ભક્તોને પોતાના
 દોષની ખજાર પણ પછી નહિ, પરન્તુ વધારામાં પ્રભુમાં દોષભુદિ ઉત્પન્ન થઈ કે પ્રભુ
 અમારો ત્યાગ કરી આત્મા ગયા । એ પ્રકારે પ્રભુને યોગવા નિહળ્યા પછી પેલા એક
 મજભક્તને પણ મદ થયો તો તેનો પણ ત્યાગ કરી પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા, પછી એ સર્વ
 અન્ય ભક્તો પ્રભુને કુહવા કુહવા પેલા એક ભક્તની પાસે આવી બંધવા અને કહ્યું કે
 ‘ જરે ! તમને પણ ત્વજ પ્રભુ જતા રહ્યા । ત્યારે એ ભાગ્યવાન ભક્તને નિજ દોષનું
 જ્ઞાન થયું અને એમણે કહ્યું કે, ‘ અને મદ થયો તેથી પ્રભુ મ્હને પણ ત્વજને આત્મા
 ગયા ! આ શબ્દોનું અવણુ થતા જ પેલા અન્ય મજભક્તોને નિજ દોષનું (મદનું) જ્ઞાન થયું
 કે “ અમને મદ થયો તેથી પ્રભુએ અમારો ત્યાગ કર્યો । ” આ પ્રકારે ધ્રીગોકુલાધીએ
 ધ્રીગોકુલાધીની આ નિરૂપિત કર્યું છે, તેથી ભગવદીયના સજ વિના દોષ અને ચિન્તાનો
 નાશ થતો નથી. તેથી ભગવદીયોના સજમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું ધ્રીનવરત્ન અન્યમાં
 ધ્રીગોકુલાધી નિરૂપણ કરે છે કે કે “નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા તાદૃશીર્મયે” નિવેદન તો
 સદા તાદૃશીય જનની સહિત સ્મરણીય છે (૧)

મૂલમ્—ન લૌકિકે મતિઃ કાર્યા મગવન્નાવવાધિકા ।

લૌકિક વૈદિક ષાપિ સ્વય સાધયિતા પ્રમુ ॥૨॥

શબ્દાર્થ — ભગવદ્દેશવમાં બાધક એવી લૌકિકમાં મતિ કરવી નહિ. (કારણ કે એવી
 મતિ ન કરનાર ટેક્વાળા ભક્તજનના) સર્વ વૈદિક અને વૈદિકના સાધના પ્રમુ પોતે જ છે.

વિવેચન:—અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ બાધક છે, પ્રભુની હોલા, શ્રીવદ્ભક્તુલ, ભગવદીયો, સેવા, સામગ્રી, વ્રજ, શ્રી યમુનાજી, શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષ, લતા, ભગવદ્દાર્તા, ગ્રન્થ, કીર્તન, શ્રીભાગવતાદિમાં લૌકિક મતિ નજ કરવી. સર્વ વસ્તુ પ્રભુસમ્બન્ધી જાણી. ભાવસચુક્ત સેવાસ્મરણ કરવાં અલૌકિક ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો બાધ આવે, તેથી લૌકિક વૈદિક કાર્યની ચિન્તા ન રાખતાં ભગવત્કાર્ય ચિન્તા લગાડી કરવું. પ્રભુ પોતેજ લૌકિક સિદ્ધ કરી આપશે શ્રીવદ્ભક્તુલ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરી નિજ ભગવદીયોને એમ બતાવે છે કે 'તમે લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા મા કરો ! હવે તમારે અર્થ એ કાર્યો કરીએ છીએ ! તમે સુખથી પ્રભુની સેવા, સ્મરણ આદિ કરો.' પ્રભુ પોતેજ તમારું લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ કરશે !

૧ 'ન લૌકિકી મતિઃ કાર્યો એવો પાઠ હોય તો પ્રભુભાવમા બાધ કરે એવી લૌકિક મતિ ન કરવી' એ અર્થ છે

મૂલમ્—इदानीमीदृशः कालः प्रतिकूलः समागतः ।

यथाकर्थाचित्स्वमनः स्थापनीयं पदाब्जयोः ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો વિપરીત કાલ આવ્યો છે કે જેમ તેમ કરીને (અતિશય વિટમ્બણામાં—યથાકથ ચિત્) આપણા ચિત્તને શ્રી ઠાકોરજીના ચરણાવિન્દમાં સ્થાપન કરવું.

વિવેચન:—હવે મહાકલિન કલિકાલ આવ્યો છે. આ કાલમાં ભગવદીયનો સંગ અતિદુર્લભ છે. જે કંઈ મલે છે તે પ્રતિકૂલ જ હોય છે. ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ યજ્ઞ પડતું નથી લૌકિક કામનાવાળા પુરુષોના સ્વાર્થને અર્થ સર્વ કંઈ મળે છે બહારથી પરીક્ષા કરતાં ભલા ભગવદીયનો ભલો સત્સંગ અને ભલી ક્રિયા દેખાય છે; પણ અન્તઃ (અન્દરથી) ઠપાસતાં અનેક પ્રકારની લૌકિક-વાસના-પૂર્ણ ભગવદીયો દેખાય છે. એવા ભગવદીયના સગથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી એ છતાં એવો સંગ કલિકાલમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે તો યથાકથ ચિત્ જેટલું બને એટલું ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં યોજવું. પ્રભુમાં પ્રીતિ વધારવા બહુ લોકમાં મલલુ ખડું પરન્તુ તેમાં એટલો વિવેક રાખવો કે જેથી ભગવદ્ધર્મ ઘટે એવું કોઈ કાર્ય ન થાય. જે (સ્વદય પણ) ભગવદ્ભાવ હોય તેની રક્ષા કરી ચિત્તને ભગવાનના ચરણકમલમા સ્થાપવું

મૂલમ્:--सेवार्या च मनः स्थाप्यं तत्साधकतयैव हि ।

गार्हस्थ्यार्थं विवाहेपि प्रयत्नः क्रियतां द्रुतम् ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—સેવામાં મન સ્થાપવું ભગવત્સેવાની સાધકતાને અર્થે ભગવત્સેવા સારી રીતે કરવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે—ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો જોઈએ અને એ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાને વિવાહ પ્રતિ શીઘ્ર પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન:—શ્રીઠાકોરજીની સેવાદિક ભગવદ્ધર્મમાં મન સ્થાપવું. ભગવત્સેવાર્થ સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો જે વસ્તુ ભગવત્સેવામા સાધક હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું, જે તે (સેવા)માં બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો આ ગૃહસ્થાશ્રમ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ એનું આચરણ કરવું. વિવાહાદિક ભગવત્સેવામા સહાય આપે છે તેથીજ વિવાહ

માટે પ્રથમ કરવો-વિવાહ ખાતર જ નહિ. શ્રીભગવતમાં પ્રભુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે, મત્સ્યેભ્યા પ્રતીતં જ સાઠ્ઠોઽવધિવતુષ્ણમ્ । તેષ્છાન્તિ સેવયા પૂર્ણા કૃતોઽન્યસ્કાલવિપ્લુતમ્ ॥

“ જે ભગવદીયો સેવામાં પૂર્ણ છે તેઓ મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાઠ્ઠોઽવધિ વતુષ્ણ-સાઠોઠમ, સામીધ્ય, સાદિં અને સાદ્મ્ય-ચુક્તિની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તે તેઓ કાળથી જેનો નાશ થાય છે, એવી જન્ય વસ્તુઓ-રાજ્યાદિક, તેની ઇચ્છા તેા કેમ કરી શકે ? ” આ પ્રમાણે સેવાપૂર્ણ ભક્તો પ્રતીયમાન વતુષ્ણ ચુક્તિની વાંછના કરતા નથી તેા પછી કાલવિપ્લુત જન્ય વસ્તુની આહવા તેા કેમ જ કરી શકે ?

મૂલમ્ -ન મવેત્ પ્રાયશો ભોગે તદીયાનાં ક્વચિન્મન . ।

તથાપિ ચેદ્ મયેન્નોગો નિવાર્યઃ સર્વયૈવ હિ ॥૫॥ ,

શબ્દાર્થ - ભગવદીયેતુ પ્રાયશ (વસ્તુ કરીને) લોગમાં મન કદાપિ પ્રવર્તતું નથી. તથાપિ કદાચિત્ લોગાલક્ષ્ય મન લોગ તેા નિશ્ચય તેનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ કરવું (૫) સંસારાવેશ્વપુષ્ટાનાં હૃદયિયાણાં દિતાય ચે । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તુનિ સૂક્ત રૂપસ્ય યોગયેત્ ॥

વિવેચન.—સંસારમાં આવેલથી દુઃખ થયેલી ઇન્દ્રિયોના કચ્ચાણુ અર્થે સર્વ વસ્તુ યોને મહાન સર્વના ઇશ એવા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં યોજવી. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય છેવે પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયલોગમાં યોજવાની નથી, પરંતુ ભગવત્સેવામાં યોજવાની છે. ઇધાન્ત વરીકે, તરીવ જનોએ સ્ત્રી રાખવી પણ તે લોગવિલાસને અર્થ નહિ પરંતુ સ્ત્રી ભગવત્સેવામાં સદ્વાપભૂત થાય માટેજ સ્ત્રી સાથેનો ગૃહસંસાર કામવિલાસને અર્થે નહિ પણ કામનિવૃત્તિને અર્થેજ છે. ભગવદ્ભક્ત પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એવી કામનાથીજ સ્ત્રી સાથે વિષય કરવે. શ્રીમાબાર્કેશ મહાપ્રભુએ નિરોપલક્ષણુ નામના જન્યમાં કહે છે કે “ પુમે કૃષ્ણમિયે રતિઃ ” શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રીતિ રાખે એવા પુત્રને અર્થે વિષય કરવે. ભગવત્સેવામાં કામ આપક થાય તેા તેની નિવૃત્તિને અર્થે વિષય કરવે. વિષયને અર્થેજ વિષય લોગ કરવે નહિ કામની નિવૃત્તિને અર્થે ઇન્દ્રિયોને તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયયોગ પદાર્થોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં વિનિયોજવા. (૫)

મૂલમ્ -ભાવોઽન્ન સાધન માર્ગે પ્રમેય ભગવાન્ હિ સ ।

પ્રમાણ કૃષ્ણસેવાઽઽઽૈ સ પ્વ ચ ફલ પુન ॥૬॥

શબ્દાર્થ:-આ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાવ સાધન છે અને પ્રમેય ભગવાન છે પ્રથમ તેા કૃષ્ણસેવા એ પ્રમાણરૂપ છે અને જગી તેજ ફળરૂપ છે (૬)

વિવેચન -આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાની સર્વ રીતો સાધનરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ સર્વ જાનરૂપ છે જે સાધન રૂપ દેખાય તે જ ફળરૂપ છે એનું કારણ શું ? એમાં એ કોઈ પ્રમ કરે તેા કહે છે કે “ ફલ તેા પ્રભુ સ્વપ્રમેય જગથી હાથમાં રાખે છે જ્યારે પ્રભુની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું (ફલનું) ફાન કરે છે જ એવો નિશ્ચય નથીજ કે આટલા દિવસમાં ફળ પ્રાપ્તિ થવીજ એમએ, જામ છે પણ એવ એવસ્વભાવથી ફળની ઇચ્છા મનમાં રાખે છે તેા તેથી તેને સેવા સાધનરૂપ દેખાય છે જે એવ સેવાનેજ ફળરૂપ સમજે છે તેને એ સેવા ફળરૂપજ છે જામ શ્રીકૃષ્ણની સેવા-પ્રમાણરૂપ તથા ફળરૂપ જ ને છે અર્થાત્ જે કોઈ

પ્રમાણરૂપ બાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા સાધનરૂપ છે. જે કોઈ પ્રમેયરૂપ બાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા ક્ષણરૂપ છે. જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ હોય છે તેવી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિદ્ધાન્ત છે, તેથી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, તેનું સંરક્ષણ કરવું.

મૂલમ્:—તસ્માત્ સ એવ સંરક્ષ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

एताद्विरुद्धं तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી તેનું (ભગવદ્ભાવનું) સદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું કારણકે તે નિધિરૂપ—દ્રવ્યના ભણ્ડારરૂપ—છે અને જે જે કંઈ એનું વિરોધી હોય તે સમજી સમજીને તેમાથી નિવૃત્ત થવું (૭) વિવેચન.—આ પ્રકારે અન્ય સર્વથી આપણા ભગવદ્ભાવનું તેમજ પ્રભુના સ્વરૂપનું સંરક્ષણ કરવું, ઉપર કંઈ તેમ કાલ મહાકઠિન આવ્યો છે. સ્વલ્પ દુઃસગથી પણ પ્રભુમાંથી વાત્સલ્ય જતું રહે છે. ભગવત્સેવાથી અન્ય સાધનમા મન લાગે તો સેવામાં શિથિલતા થઈ જાય છે. તેથી આપણા ભગવદ્ભાવને નિધિરૂપ સમજી અનેક દુઃસગથી એનું રક્ષણ કરી લેવું, એ રક્ષાનો પ્રકાર બતાવે છે. જે ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી પ્રતિબન્ધ કરે તો તેનો (સ્ત્રીનો) પણ ત્યાગ કરવો. તે સમય સ્ત્રીનું વાત્સલ્ય ગણવું નહિ. તેમજ જે માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પ્રતિબન્ધ કરે તો તેમનો પણ ત્યાગ કરવો. જે દેશમા રાજાદિકનો પ્રતિબન્ધ થાય તો વિચાર કરી તે દેશનો ત્યાગ કરવો. એકી સમય ત્યાગ ન થઈ શકે તો ક્રમે ક્રમે એ સર્વ ત્યજવા, પણ ભાવની રક્ષા કરવા ચૂકવું નહિ. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા સર્વોપરિ સમજી, સેવાનાભાવને નિધિરૂપ ગણી એને ગુપ્ત રાખવી. એમ કરનારને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી સત્વર અનુભવ થશે. (૭)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितसप्तमंशिक्षापत्रम् श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहितसमाप्त॥७॥

શિક્ષાપત્ર ૮ મું.

ઉદ્દેશ.—હવે આ અષ્ટમ શિક્ષાપત્રમાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનજ ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અન્યાશ્રય તો કર્તવ્ય નથીજ. ઉપર કંઈ તે પ્રમાણે ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી અને મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તેથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે એ હવે જણાવે છે.

મૂલમ્:--एहिके परलोके च सर्वसामर्थ्यसंयुतः ।

स एव गोकुलाधीशश्चिन्तनीयः सदा हृदि ॥१॥

શબ્દાર્થ.—આ લોક તથા પરલોક (ના સર્વ વિષયો)મા સર્વસામર્થ્યયુક્ત શ્રી ગોકુલાધીશ છે, તેનુંજ સદા હૃદયમાં ચિન્તન કરવું યોગ્ય છે, (૧) વિવેચન.—શ્રી ગોકુલાધીશનું સદા ચિન્તન કરીએ તથા એમની સેવા કરીએ તેમા ચિન્તા બાધક છે. એક ચિન્તા તો એજ કે ‘હું ભગવત્સેવા કરું છું પણ મારા લૌકિકનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ?’ અને બીજી ચિન્તા એ છે કે ‘મહાર અલૌકિક કેવી રીતે સુધરશે ?’ આ બંને પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો પ્રભુ સર્વ સિદ્ધ કરવા સામર્થ્યવાન છે. સર્વસમર્થ

શ્રીવ્યોહવાધીય પ્રભુ લોકિક પદુ સિદ્ધ કરશે જ આમ દહ વિશ્વાસ સ્થિત નિવમપૂર્વક શ્રીવ્યોહવાધીયનું સમરણ કરવું

મૂલમ્ - વિશ્વાસસ્તત્ર કર્તવ્યો મદ્રમેવ વિધાસ્યાતિ ।

સ્વદોષાદેવ તત્રાપિ દોષસ્ફૂર્તિર્યતો મવેત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનમાં વિશ્વાસ કરવેલ. ભગવાન કષ્ટપાલુ જ કરશે. અને ભગવાનમાં પદુ બે દોષની સ્ફૂર્તિ થાય તો તે આપણા દોષને હીપે જ છે વિવેચન.—દહ વિશ્વાસ મનમાં થાયવેલ. બે વિશ્વાસ મનમાં દહ હોય તો સ્વકંથ ભલ્લવદર્મભાવરણથી પદુ બેનું કષ્ટપાલુ થાય છે લોકને જતાવવાને પ્રયોગે ભગવદર્મ જાગરે પદુ મનમાં પ્રભુપર વિશ્વાસ ન રાખે તો ધર્મ સ્વસિદ્ધ કરતો નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકસૈર્વા શ્રમ નામના નિજ ગ્રન્થમાં કહે છે કે ‘ પ્રજ્ઞાસજ્જાતકૌ મામ્યૌ પ્રાપ્ત સેવત નિર્મમા ’ એટલે ‘ પ્રજ્ઞાસજ્જ અને આતકની જાવના કરવી. પ્રાપ્ત ધનનું મમત્વ વિના સેવન કરવું ’ અવિશ્વાસથી પ્રજ્ઞાસજ્જ નિષ્ફલ જાય છે આતકને દહ વિશ્વાસ છે તેથી મેથ બેને જલદાન કરે છે એક સમય હનુમાનજી સીતાને ખોળવા લકા સુખી ગયા હનુમાનજીને ઉપવન, વાટિકાદિને ઉલ્લટ કરી અનેક રાજસને માર્યા અનેક પ્રજ્ઞાસથી હનુમાનજી પકડાયા નહિ. અને ઈન્દ્રજીને પ્રજ્ઞાસનો ઉપયોગ કર્યો, ત્યારે હનુમાનજી પ્રજ્ઞાસ માહાત્મ્યને સત્ય કરવા પ્રજ્ઞાસથી જ ધાવા. હનુમાનજીને રાવણ પાસે લાવવામા આવ્યા રાવણે કહ્યું કે “ આવા બલવાન વાનરને સૂતવારથી કેમ બાંધ્યો છે બેને લોકમથી ચાકલથી બાંધા ! ” આમ જ્યારે પ્રજ્ઞાસનું માહાત્મ્ય ન સમજી, પ્રજ્ઞાસજ્જાતકર્મ વિષે અવિશ્વાસ કરી, ‘ લોકમથી ચાકલથી બાંધા બેમ કહ્યું તેની સાથેજ પ્રજ્ઞાસ છુટી થયું ! હનુમાનજીને ખોતાનું બલ દર્શાવ્યું ! સર્વ સાકળો તૂટી ગઈ ! અને સર્વ લકાનું કલન કર્યું ! આમ અવિશ્વાસથી પ્રજ્ઞાસ નહ ધર્મ જાય છે, બેમાં દહ વિશ્વાસ રાખવાથી તે ઉપયોગી ધર્મ થકે છે ! તેમજ આતક એક સ્વાતિનક્ષત્રના મેથજલ નિ દુની તામ આકાંક્ષા રાખે છે. સ્વાતમેથજલવિના અન્ય પૃથ્વીપરના જગલિ દુનું પ્રકલ્પ આતક પક્ષી કરતું નથી. આમ બે આતકને બે મેથજલનો દહ વિશ્વાસ છે તો જલ મેથ પદુ બેનો મનોરથ પૂર્વ કરે છે આ બે દહાન્તમાં જતાવ્યું તે પ્રમાણે વૈષ્ણવોએ પ્રભુમાં દહ વિશ્વાસ રાખવે ‘ અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યો સર્વથા શાપકસ્તુ સ ’ પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવેલ. કારણકે તે સર્વથા બાધક છે જેના હુલ્લમાં દહ વિશ્વાસ છે તેને સર્વકલની પ્રાપ્તિ થાય છે ભક્તોએ વારવાર ખોતાનો દોષ વિચારવેલ. ખોતાને દોષપૂર્ણ સમજે તો મનમાં ઈનતા ઉદ્ભવે કે “ હું કેવો દોષપૂર્ણ છું મહાપર તે પ્રભુ ક્યાંથી કૃપા કરે ? ” એક ભગવદીયે જાણું છે કે, માર્ગો હોં પલિતનકો રામા, હોં પલિતનકો નાયક, હોં પલિતનકો રૂંચ’બા પ્રકારે ખોતાની બ તને અન્ય સર્વથી દોષપૂર્ણ સમજે તા જ દોષો સ્ફુરે, ઈનતા ઉદ્ભવે અને પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરાય.

મૂલમ્ - માર્તિ ફલ સાધન ષ વ્રજાધિપતિસગમ ।

અત સદા સદાત્યેવ સ્થીયતાં તલ્કપાયુતૈ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણના સમાગમ વિષે જે આર્તિ—આતુરતા—છે તે જ ફલ છે, અને તે જ સાધન છે; માટે તેના કૃપાયુક્તો (વૈષ્ણવજનોએ) એ તે આર્તિ ભાવથી નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. (૩) **વિવેચન.**—કેટલા સમય—જન્મ, વર્ષો—થી આપણે પ્રભુથી [વિષ્ણુ] વ્યુચ્યરણુ પામ્યા છીએ! એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું!—આ પ્રકારની આતુરતા જ સાધન છે આવી પ્રભુ સમાગમની અતિ આકાંક્ષા સમાન અન્ય સાધન નથી. આ આતુરતા જ ફલ પણ છે. એ પ્રકારની પ્રભુમિલનની આતુરતા જ્યારે હૃદયમાં ઉદ્ભવે ત્યારે જ સર્વ ભગવત્સેવા સ્મરણુ ભજનાદિ થઈ શકે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. જેમ જેમ પ્રભુસંગમર્ગે આર્તિવધે તેમ તેમ પ્રભુ અધિક આનન્દાનુભવ કરાવે તેથી આર્તિ—પ્રભુમિલનાર્થ આતુરતા—એ જ મહાધિપ સંગમ કરાવવામાં કારણરૂપ છે. જ્યારે ભક્તિ વિપ્રયોગ—આર્તિ કરતો કરતો આર્તિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે છે. જેમ અગ્નિસમ્બન્ધથી નવનીત (માખણુ) દ્રવીભૂત થઈ જાય છે, તેમ ભક્તની વિપ્રયોગ આર્તિથી—‘આપણે કેવા ભાગ્યહીન કે આપણે પ્રભુથી વિષુટા છીએ! પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું!’—એ પ્રકારની આતુરતાથી—પ્રભુનું હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. નિરોધલક્ષણુ ગ્રન્થમા શ્રીઆચાર્યણુ કહે છે કે—

“કિલ્લજ્યમાનાન્ જનાન્ દૃષ્વા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ । તદા સર્વં સદાનન્દ હૃદિસ્થિ નિર્ગત વહિઃ” ।

એટલે ‘નિજ ભક્તોને આર્તિયુક્ત—કલેશ યુક્ત—જેમ પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે એ સદાનન્દ ભગવાન હૃદયમાંથી બહાર નીકળે છે’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમર્ગમા આર્તિ જ સાધન છે અને ફલ પણ છે. ભક્ત જ્યારે વિપ્રયોગમાં તદ્રૂપ થઈ જાય ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે (૩)

મૂલમ્--અન્યાશ્રયો મહાનેવ વાધકો ભયિતાં તતઃ ।

તત્ક્ષણેનૈવ સચ્ચેતો વિમુર્ખં વૈ વિધાસ્યતિ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ.—અન્યાશ્રય એ મહાન્ બાધક છે. અન્યાશ્રયથી ભય રાખો. (જે ક્ષણે અન્યાશ્રય થાય) તે ક્ષણે જ સત્યુરુષના ચિત્તને તે (અન્યાશ્રય) નિશ્ચય બહિર્મુખ કરશેજ.

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે વિપ્રયોગ—આર્તિ સાધન અને ફલ બન્ને છે, ત્યા અન્યાશ્રય બાધક છે, અન્યાશ્રય સર્વ આર્તિને દૂર કરે છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યાશ્રયથી (શ્રીગોકુલાધીશ—શ્રીકૃષ્ણનું) શરણુ ત્યજી અન્ય દેવનું ભજન, સ્મરણુ, શરણુ કરવું) સદા બ્હીતા રહેશે હારિતસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે—

“અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનાં દર્શન ન કરવાં, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન ખાવો, અને અન્યદેવના મંદિરમા ન જવું” આ રીતે અન્યદેવનો આશ્રય કરે તેને બહિર્મુખ સમજવો આપણા ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે અન્યાશ્રયનો મનમાંથી સત્વર ત્યાગ કરવો એક ક્ષણુ પણ અન્યાશ્રયના સમ્બન્ધથી દુર્ભુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે શ્રીગુસાઈણુ વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—

“અહં કુરગીદ્ગમ્ઙ્ગાસિગિનાઙ્ગીકૃતોઽસ્મિ યત્ । અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ કન્ધરામેવ વાધતે ॥
“હું મૃગની દૃષ્ટિ જેવા અપલ નેત્રવાળા મજભક્તોના સગી શ્રીકૃષ્ણનો અગીકૃત (સેવક) છું, તેથી અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ (અથવા અન્યાશ્રયનો છાયો) પણ મારી કન્ધરાનો બાધ કરે છે “આ વાક્યાનુસાર અન્ય સમ્બન્ધ ભગવદ્ભક્તોને બાધ કરે છે.” તેથી બહિર્મુખજનનો સગ ત્યજી આપણા ભાવની રક્ષા કરવી (૪)

મૂલમ્ - તદીયેષુ સદા સ્યેય સન્નાવેનૈવ સર્વથા ।

ત एव भक्तिमार्गस्य सहायत्वे निरूपिता ॥५॥

શબ્દાર્થ:— (ભગવદીયો) તદીયોના સજમાં સત્ય ભાવથી સર્વથા સ્થિતિ કરવી, (કારણકે) તદીયો જ ભક્તિમાર્ગની સહાયતામાં નિરૂપિત છે (૫) વિવેચન—ભગવદીયના સજથી બહિર્મુખતા અને અન્યામય થતાં નથી, પ્રભુમાં સુ દર શ્યાવ વધે છે. સર્વથા તદીયોનો સજ શુદ્ધભાવથી પ્રભુભિલનાર્થે કરવો, વૈદિક વૈદિક વાંચના એ સજમાં કરવી નહિ, તદીયના સજથી ભક્તિમાર્ગમાં સહાય મળે છે શ્રીભાગવત પ્રથમ સ્કન્ધમાં યૌનકર્તુ વાક્ય છે કે—

“ब्रह्मणाम् लघेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवंम् । भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिव” ॥
ભગવાનના સખી બહુના સખી એક ક્ષણ સમાન પણ અમે સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરવા નથી તો પછી (એ ભગવદીયના સજ સમાન) મરણ ધર્મમુક્ત શાસ્ત્ર-વિક્રમ મનોરથની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ ?' ભગવદીયોનો સજ શાસ્ત્રવિદિક મનોરથથી, સ્વર્ગથી અને મોક્ષથી પણ અતિ ઉત્તમ છે એકાદશસ્ક ખમાં શ્રી ભગવાન ઉદવલ પ્રતિ કહે છે કે—

न रोषयति मां यागो न सांख्यं धर्म उद्वह । न स्वाध्यायतपस्त्यागो मेष्टापूर्ति न वृक्षिणा ॥१३॥
વ્રતાની યજ્ઞાશ્ચન્દાંસિ તીર્થાંસિ નિયમા યમાઃ । યથાવદન્યે મત્સંગઃ સર્વસન્તાપહો દિમાસન્ ॥
નત્સક્તોમ દિ ક્ષેત્રેષા યાતુષાના યનાઃ મૃગાઃ । ગન્ધર્વાપ્સરસાં નાગાં સિદ્ધાભારણયુદ્ધવઃ ॥
બહવો મત્પદં યાતાસ્વાદુઃ કાયાપવાદયઃ । (અધ્યાય ૧૨)

અર્થાત્ કે ઉદવ । યોગ, કે સાંખ્ય, કે ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય (વેદાભ્યાસ), કે તપ; કે ત્યાગ (દાન), કે ઇષ્ટાપૂર્તિ (યજ્ઞો, કૃપ, ઉપવન, આશ્રમ સ્થળાવિક), કે વૃક્ષિણા, કે મત્સ્ય, કે વજ્રો, કે ઇન્દ્રો, કે વીર્યો, કે યમ, કે નિયમો—એમાંનું કોઈ પણ અને વશ કરતું નથી; પણ સર્વ પ્રકારના સજ (આસક્તિઓ) નો નાશ કરનાર સત્સમ (ભગવદીયોનો સજ) નિર્દેશ અને વશ કરે છે સત્સજથીજ રેત્યો, માતૃધાનો (સહસો), પક્ષીઓ, મૂળો, બધવો, અપ્સરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, આરણ્યો, સુદૌઠો, બહુ ઇવો વૃત્રાસુર-મહાદાઃ આદિ મારા વસ્તુવાશિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે આમ સર્વ કોઈ યોગિના ઇવ-ઉચ્ચ ના નીચ-યોગિના ઇવો સત્સમથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા છે તેથી શુદ્ધ ભાવથી પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીયના સખી સહાય લેવી. હટાન્તમાં ત્રણધરશાસના આર્યીર્વાદથી તથા સજથી માધ્યાશસને ભક્ત પ્રાપ્ત થઈ,

મૂલમ્ - અસ્માક તુ તદીયાના પ્રસન્નેડપિ સુદુલમ ।

चेतोऽपि साधनाभावादिमुख तिष्ठति स्वत ॥६॥

શબ્દાર્થ:—પણ આપણને તો તદીયો (ભગવદીયો)નો પ્રસન્ન પણ અતિદુર્લભ છે; અને ચિત્ત પણ સાધનના અભાવે સ્વત જ વિમુખ રહે છે (૬) વિવેચન—અમને તો તદીયોનો સજ મદાદુલભ છે અકલ્પ પણ ભગવદીયો મલતા નથી એક તો એ દુઃખ છે અને બીજી ચિત્તથી સાધન; સમસ્ત ભાવના આદિ કોઈ પણ ભગવદ્દમ બનવો નથી આમ ભગવદીયના સજભાવથી અકેતુ (એકતું પરી રાહુ) ચિત્ત ભગવદ્દર્મમાં ઘેરતું નથી, તેથી દુઃખમાં બહિર્મુખતા ઉદ્ભવે છે પ્રભુ પ્રમત કરવાનું જે ઉપાય છે એક તો

ભગવદ્દીયના સ ગે ચિત્ત પ્રભુમાં લીન થાય તે અને ખીજે તદ્દીય-સ ગાભાવમાં અષ્ટપ્રહર ભગવદ્દીલામાં ચિત્તનું લીન થવું તે આ બંને ઉપાય-રહિત અમે છીએ તો હવે શું કરવું ? આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી જીવનાર્થ દૈન્ય કરે છે । (૬)

મૂલમ્--ગતો હિ ભગવદ્દાસઃ સ્વકાર્યાય વિદેશકે ।

વ્રજપાલોઽપિ ચલિતસ્તેન મે દુઃખિતં મનઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થઃ—ભગવાનદાસ ગોતાના કામને અર્થે વિદેશ ગયો છે. અને વ્રજપાલ નામનો સેવક પણ પરદેશ ગયો છે તેથી મારું મન દુઃખિત છે (૭) **વિવેચનઃ**—એક ભગવદ્દીય ભગવાનદાસનો મને સગ હતો તે પણ ગોતાના કાર્યને અર્થે વિદેશ ગયો. અને વ્રજપાલ પણ પરદેશ ગયો. આમ બંને ભગવદ્દીયોમાથી કોઈ પણ પાસે રહ્યું નહિ તેથી સત્સગ વિના અતિ દુઃખ થાય છે. (૭)

મૂલમ્--મયિ યદ્યપિ નાસ્ત્યૈવ કિઞ્ચિત્તત્કૃપયાં પુનઃ ।

યદસ્તિ તદપિ સ્વીયસાધનાભાવતો ગતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થઃ—યદ્યપિ મ્હારામાં તો કોઈ પણ ધર્મ નથી જ, તથાપિ તેની કૃપાથી જે દિચિત્ છે તે પણ પુનઃ અમારા સાધનના અભાવથી જતું રહ્યું છે. (૮)

વિવેચનઃ—ભગવદ્દીયજનો મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા ! મારામાં સ્નેહ નથી તેથી જ આમ થયું છે ! જે સ્નેહ મારા હૃદયમા હોત તો મારો સગ અને ભગવત્સેવા શું કરવા છૂટત ! એક તમારી કૃપાનું બલ છે કે તમે મ્હારા પર પ્રસન્ન રહો છો ! મ્હારાથી લૌકિક વૈદિક કાર્યે કશું પણ બનતું નથી ! આમ ગૃહસ્થાશ્રમનું કાર્ય નથી થતું તેમજ પ્રભુ પ્રસન્ન કરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાદિ ધર્મ પણ બનતો નથી ! આ પ્રકારે હું સર્વથા નિઃસાધન (સાધન વિનાનો) થઈ પડ્યો છું । †

મૂલમ્--एतादृशेऽर्थे सम्प्राप्ते स हरिः शरणं मम ।

ऐहिके पारलोके च नैश्चिन्त्यं तत एव हि ॥९॥

શબ્દાર્થઃ—આવો અર્થ સમ્પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે હરિજ મારું શરણુ છે અને તેથી જ ઐહિક અને પારલૌકિકમા નિશ્ચિન્તપણુ છે. (૯) **વિવેચન.**—હું આવો નિઃસાધન છું ! હરિશરણુ એ જ મારી એકગતિ છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે-‘એહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ’ ‘આ લોકની તેમજ પરલોકની સર્વ (વસ્તુઓમાં) સર્વથા હરિનું શરણુ કરવું’ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે. હરિ શરણુ કરી અન્ય સર્વથી નિશ્ચિન્ત રહેવું. હવે પ્રભુ મને ગોતાનો કરી લેશે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રન્થમા કહે છે કે-‘શરણસ્થસમુદ્ધાર કૃષ્ણાં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્’ એટલે “શરણુમાં રહે એવા ભક્તોના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિત કરૂ છું ” આ વાક્ય પ્રમાણે શરણુસ્થ ભક્તોનો ઉદ્ધાર પ્રભુ કરશેજ. પછી એ ભક્તોથી ભલે સાધન બને અથવા

† લ્લત્કૃપયા એવો પાઠ હોય તો ‘તમારી કૃપાથી’ એમ અર્થ કરવો “ તે ભગવદ્દીયોની કૃપાથી” એ ‘તત્કૃપયા’ પાઠનો અર્થ છે

ન પણ બને, તો જો શું ? ભગવાન શ્રીમુખે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પર બુદ્ધતમ વચ્ચન કહે છે કે-

“સર્વધર્મો ત્વાગ ઠરી જોઈ માઈ (ભગવાનનું) શરણુ કર. હું તને સર્વ યા પામી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !” આ વાક્યાનુસાર દરિયજ્યે જયા પછી આ લોક તેમજ પરલોક સમ્બધી સર્વ કાર્યોમાં નિશ્ચિન્તતા છે (૯)

મૂલમ્ - કદાચિન્મિલન ચેત્સ્યાત્ સમ્માયેન ભવાદશામ્ ।

તદા કો વેદ ચિત્તસ્ય પરાવૃત્તિ પુનર્મથેત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ - સમ્માયે જો કદાચિત્ આપ સરખાનું મિલન થાય તો પણ પુન મ્હારા ચિત્તની પરાવૃત્તિ (ચિત્તમાં જે કઈક ધર્મ હતો તે પણ અયો જોવી અદમ તોઈકમાંની કિત્પરાવૃત્તિ) ઘઈ બધ જો કોણ બલ્લે છે ? (૧૦) વિવેચન. - અમી તો ભગવદીધના સમાભાવમાં અતિશય દુઃખ પામીએ છીએ. અન્ન છવને તો કદાચિત્ ભગવદીધ મલે છે તો પણ જોના ભાગ્યમાં ભગવદીધા ભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગનો રચાનુભવ લખ્યો નથી. તેથીએ છવેનું મન સત્સજમાં લાગતું નથી, કશ્ચુકે સ સારમાં જોમનું પુનરાગમન^૧ થવાનું છે હજુ પણ જોમને બહુ જન્મો લેવાના છે તેથી ભગવત્પ્રાપ્તમાં જોમને બહુ જ મનો અન્તરાય થવાનો છે. જોવા છવો સ સારમાં બહુ પ્રમણુ કર્યો. શ્રીહરિવાચી આમ કહી જોમ બતાવે છે કે, પ્રથમ તો ભગવદીધનો સત્સજજ દુર્લભ છે, પણ કદાચિત્ જો જો સત્સજ પ્રાપ્ત થાય તો પણ છવ જોનો લાભ લેતો નથી ! (૧૦)

મૂલમ્ - કિયદ્દેસ્ય મહાચિન્તાસમુદ્રો હૃદિ વર્ત્તતે ।

સ્થિતેઽપિ શિરસિ પ્રાણનાથે ચિત્તવિભેદત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ - હું કેટલું ઘણું ! મારા શિરપર પ્રાણનાથ (શ્રીકૃષ્ણ) વિરાજે છે તો પણ મારા ચિત્તવિષેપથી હૃદયમાં મહાચિન્તાનો સમુદ્ર કરે છે ! (૧૧) વિવેચન. - છવનો સ્વભાવ તથા છવની ક્રિયા જોઈ મારા મનમાં અતિશય ચિન્તા થાય છે જો ચિન્તાને હું પત્રમાં તો કેટલે કરજીને ઘણું ! ચિન્તાનો મહાસમુદ્ર હૃદયમાં ભર્યો છે ! (જોમ કહી જો બતાવું કે હૃદયમાં ચિન્તા સમુદ્રવત્ બરી છે) જો ચિન્તા કર કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી ! જો હું જોમ કરવા સમર્થ હોત તો ઉપાયો મેળવત ! મને તો જોકે કદ વિશ્વાસ છે કે મારા શિરપર પ્રાણનાથ પ્રજુ વિરાજે છે તો શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી માડે ચિત્ત શાન્ત કર્યો ! જાજ બલ માઈ છે

ચિત્ત શાન્ત કરવાનો અપમલ્મ્યોકને અનુકરતો નથી. મૂળ મેાકમાં તેમીદરિયાવજ જોમ કહે છે કે મ્હારે શિરપ્રાણનાથ મીપારિજી વિરાજે છે તો પણ ચિન્તામુદ્ર ત્રાગ હૃદયમાં રહે છે જો તેનું દુર્ભાગ ! વળી બીજી રીતે અથ વિચારી વિવેચન કરીએ તો જોમ અર્થ નીકળી શકે કે -

૧ પુનરાગમનું વિવેચન મજાનુસાર નથી. ચિત્તની પરાવૃત્તિ સ્તીર સાધનાના અભાવે ૨ કષ્ટ અવરદમ મારામાં છે તે જતો રહે તે જોએ અથ અદમ આક્રમણી કદાવી યાજ છે (૧) ચિત્તની પરાવૃત્તિ જોરમે હું આપ સરખાના મેલપથી પુનઃ ભગવદ્દમમાં જોમપદમ મિમ દોગુ જોવજો.

ચિન્તાથી મારા પ્રાણ માથે આવી રહ્યા છે. એવી મારા હૃદયમાં ચિન્તા ભરી છે ! ત્યાં શ્રીઠાકૌરણ મારા પ્રાણનાથ છે, મારા પ્રાણની રક્ષા કરવા તે પ્રભુજ મારું હૃદય ચિન્તાનો સમુદ્ર-શાન્ત કરશેજ !” આ પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં પોતાના હૃદયમાં તન્મયતા થાય, કેવલ નિઃસાધનતા થાય તો પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કયા પ્રકારથી થાય તે અથ શિક્ષાપત્રમા વર્ણવે છે.
 इति श्रीहरिरायजीविरचितं अष्टम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुसहित समाप्तम् ॥८॥

શિક્ષાપત્ર ૯ મું.

હવે નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનના સ્વરૂપનું પૃથક્ (બુદ્ધ બુદ્ધ) નિરૂપણ શ્રીહરિરાયણ કરે છે. ઉપરના પત્રમા દીનતાથી નિઃસાધન થનારને અનુભવ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે એ અનુભવ કયે પ્રકારે થાય તે દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ આ પત્રમા છે. તેથી પત્રના આરંભમા સ્વરૂપાન્દના અનુભવર્થે કેવી આતુરતા ભેદ્ય એ તે બતાવે છે. પ્રથમ અરાઠ શ્લોકમા સ્વરૂપવર્ણન કરે છે. એવા સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે આપશે એવી આર્ત્ત બતાવે છે.

મૂલમ્:--કદા નિજપતિઃ કૃષ્ણઃ સ્વવિમ્બં દર્શયિષ્યતિ ।

बद्धवर्हशिखं नीलकुन्तलावरणाननम् ॥१॥

શબ્દાર્થ:—મયૂરપિચ્છથી જેની શિખા બદ્ધ છે, જેનું મુખ શ્યામ કેશથી આવરણયુક્ત (ઢકાયલુ) છે એવાં નિજસ્વરૂપનું દર્શન અમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ અમને ક્યારે કરાવશે!

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે, તેમનું દર્શન ક્યારે થશે ? શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે “મહારા પતિ” એમ કહેવામા ઉદ્દેશ એ છે કે, વજ્રલક્તોની ભાવનામા હૃદય રસમય થઈ ગયું છે. પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન વિસ્મરાર્યું છે. અત્યન્ત વિરહ અનુભવાય છે એ સ્થિતિમા અન્તર (ભીતર)નો ભાવ બહિર ઉભરાઈ જાય તે. તેથી અત્ર શ્રાકૃષ્ણને નિજ-પતિ મહારા પતિ એલુ વિશેષણ આપ્યું છે. શ્રીઆચાર્ય્યણ દ્વારા પ્રહ્લસમ્બન્ધ થયો છે, તુલસી શ્રીઠાકૌરણના ચરણારવિન્દમાં સમર્પ્યા છે, એ પ્રહ્લસમ્બન્ધનું સ્મરણ ઉદ્દેશીને પણ શ્રીઠાકૌરણને નિજપતિ-મહારા પતિ-એવું વિશેષણ આપ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે આપશે ? એ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, મયૂરના સ્વચ્છ પિચ્છાના ગુચ્છાયુક્ત મુકુટ મસ્તકે ધર્યો છે એ મોરમુકુટના શૂંગારનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીસ્વામિનીણને રસદાન કરવું છે, તેથી એ મોરમુકુટ પોતે ધર્યો છે એટલે સત્વર રસદાન કરશેજ શ્યામ અલકાવલિ મુખારવિન્દપર આવી રહી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! (૧)

મૂલમ્:--બ્રૂધનુઃસન્ધિતશરં કસ્તૂરીચિત્રકાંકિતમ્ ।

इन्दीवरदलादैर्घ्यविशालनयनद्वयम् ॥२॥

શબ્દાર્થ:—જેની બ્રમર બાણ ચઢાવેલા ધનુષ સમાન છે જેનું મુખ કસ્તૂરીથી ચિત્રિત છે તથા જેના બન્ને નયનો કમલદલથી દીર્ઘ અને વિશાલ છે, (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે) વિવેચન:—ભુકુટી ધનુષ જેવી છે. ત્યાં રસરૂપ કસ્તૂરીન

વિલક છે તથા કપોલપર કમલપત્ર છે શ્રીકાકોરણ જમરરૂપ ધનુષ બાણથી હમારા મનને ક્યારે વીધશે ! કમલના પત્ર જેવાં વિરાળ નયનોનુ દર્શન આપી હમારો તાપ ક્યારે ઠરી લેશે !

આ નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રથમ શ્લોકના ઉત્તરાર્થથી, તે અરથ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપવર્ણન આવે છે એ પ્રત્યેક શ્લોકમાં બતાવેલા શીલનમુક્તા શ્રીકૃષ્ણ અદરાનિ ત્પતિત્વુ દર્શન ક્યારે થશે એમ સમજાવવાનો.

મૂલમ્—મૌકિકામરણાલાશ્વિસુનાસ સરસાધરમ્ ।

ત્રિરેલ્લકળ્ઠવિલસત્કળ્ઠામરણમૂપિતમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જેની સુન્દર નાસિકાપર મૌહિતકાભરણુ આવી રહ્યું છે, જેના અધરોઠ અરથ છે, જેના કઠમા ત્રણ રેખાઓ છે અને એવો કઠ કઠાભરણુથી ભૂપિત છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! (૩) વિવેચના—જેમની નાસિકા નાકની વેસર એટલે નાકની વાળીથી પરમ શોભામમાન છે એ નાકની વેસરનું ઉચ્ચવલ અને લાંબુ મોટી રાતા અધરોઠ પર આવી રહ્યું છે બાણે શ્રીસ્વામિનીજીનો નિર્વિકારભાવ અધરમુધાનું પાન ન કરતો હોય ! એવું તે મોટી રાતા અધરોઠ પર શોભે છે, કઠમં ત્રણ રેખા છે તેથી સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના ભક્તોની સ્થિતિ બતાવાય છે અથવા શ્રીકાકોરણથી ત્રણ શોક શોદ પામ્યા છે એમ એ ત્રણ રેખાઓનો ભાવ છે શ્રીકઠમાં કાકોરણ (કઠી) શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન અમને ક્યારે થશે

મૂલમ્—પ્રફુલ્લેન્દ્રેયુગલ ચિત્તુકામરણાન્વિતમ્ ।

સુવર્ણસુક્ષ્મમાણિયુગ્વનમાલાવિરાજિતમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જેના જન્ને ગાલ પ્રકુલિત છે, જેની ચિત્તુક આભરણુસુકલ છે અને જે સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિમુકલ વનમાલાથી વિરાજ રહ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે !! (૪) વિવેચના—‘મુમલગીત’ માં પણ જલ્લસ્વજ પ્રકુલિત છે એમ વર્ણવેલું છે ‘વદ્ધરપાણ્ડુવદનો મુદુગઠઃ (પદ્મ બોરના જેવું શ્વેત મુખારવિન્દ છે જેમનું અને કોમલ અવકાશજ છે જેમના’) એવા વિશેષણે શ્રીકાકોરણને લમાકવામાં આવ્યા છે જેમ પદ્મ બોર ઉપર મુક (પોપટ) વગેરે વસ્તુ મારે છે તેમ અહીં શ્રીસ્વામિનીજીનો દન્તરૂપર્થ શ્રીકાકોરણના પ્રકુલિત ગાલ ઉપર થયો છે શ્રીસ્વામિનીજી અધરમુધારસનો અનુભવ કરે છે ત્યાં રસાધિકારથી અધરથી રસ ગ્રવે છે એ અધરસ સ્ત્રીને ચિત્તુક ઉપર એટલે નિષેના કોઈ અને ઠાઠીના વચલા ખાંડા જેવા ભાગ ઉપર સ્ત્રી સ્થિતિ કરે છે શ્રીમન્દાવલીજી એ રસનું પાન કરે છે એવો ભાવ ચિત્તુક ભૂષણુ દર્શવિ છે, આનું વર્ણન શ્રીમધુરાણકની ટીકામાં છે. સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિની માળા કઠમાં વિરાજે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે ! (૪)

મૂલમ્—અર સ્થલલસત્સ્વચ્છવકવૈયામ્બાહુજમ્ ।

રત્નઠ્યવહિતસ્થૂલમુકામાલાશ્વિતોદરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જેમના ઉર સ્વલમાં સ્વચ્છ, વક્રો વાવનજ શોભી રહ્યો છે, અને જેમનું ઉદર વચ્ચે વચ્ચે રત્નવાળી મોગા મોટીની માલાથી શોભિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણના

સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? (૫) વિવેચન:—ઉર:સ્થલ ઉપર ઉત્તલ અને વક્ર વાધનખું વિલસે છે. એ વાધનખું શ્રીચ્છોદાલએ ખાલકની રક્ષાર્થે ધારણ કરાવ્યું છે. ખીજે એ પણ ભાવ હોઈ શકે કે શ્રીસ્વામિનીજનો નખક્ષત ઉર:સ્થલ ઉપર ભાવસહિત ધારણ કર્યો છે. મોટા મોટા મોતીની માલા જેમાં વચ્ચે વચ્ચે રત્નો પણ ગુથેલા હોય છે, અને જેને “વૈભવ્યન્તીમાલા” એવું નામ પણ અપાય છે તે સમસ્ત ભક્તોના ભાવથી વિરાળ રહી છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૫)

મૂલમ્:--સુવર્ણકૃત્રિમમણિસ્થૂલમાલાતિસુન્દરમ્ ।

ગુજ્ઞાફલમહન્માલાલસદૂરુયુગાન્તરમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—જેમની ખન્ને જંઘાઓનો મધ્ય ભાગ સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાની સ્થૂલ માલાથી અને ખીજી ગુંજની (ચણોઠી) મોટી માલાથી અતિશય શોભી રહ્યો છે (એવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! (૬) વિવેચન.—સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાથી ગુથેલી પરમ સુન્દર માલા ધારણ કરી છે. સ્વેત ગુંજમાલા સક્ષાઈથી ગુથેલી છે. આ ગુંજમાલા ચતુર્થ સ્વામિનીજના યુથપતિના ભાવથી પહેરેલી છે મોહનમાલા ઘુટણ પર્યન્ત પહોંચે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૬)

મૂલમ્:--અનેક રત્નજટિતકરકંકણમૂષળમ્ ।

વાહુમધ્યલસત્સ્વર્ણ નિર્મિત પ્રથિતાઙ્ગદમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ —જેમના શ્રીહસ્ત ઉપર અનેક રત્ન જડિત કંકણનું આભૂષણ છે; અને જેમના ખાહુના મધ્યભાગ ઉપર સુશોભિત સુવર્ણનું વિસ્તૃત ખાબુખન્ધ ચળકી રહ્યું છે. વિવેચન:—અનેક રત્નથી જડિત કંકણો ખન્ને હસ્તમાં ધારણ કર્યા છે, અને જેમના ખન્ને ભુજાના મધ્ય ભાગપર સુવર્ણના રત્નજડિત ખાબુખન્ધ વિરાળ રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૭)

મૂલમ્:--અનેકપુષ્પતુલસી વનમાલાતિલાલિતમ્ ।

વિચિત્રવર્ણવિલસત્કટિવાસોવિરાજિતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—અનેક પુષ્પો અને તુલસીની (સુગન્ધી) વનમાલાથી જે અતિ શોભી રહ્યા છે, અને જે વિચિત્ર વર્ણથી સુશોભિત કટિવસ્ત્ર કેડપર ધરી વિરાળ રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે !! (૮) વિવેચન:—અનેક પ્રકારના પુષ્પો તુલસી સહિત પરાંબ્યા છે જેમાં એવી લલિત વનમાલા જેમણે ધારણ કરેલી છે, અને સર્વ પ્રજાભક્તોના ભાવથી પચરગી કટિવસ્ત્ર કેડ પર જેમણે ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૮)

મૂલમ્:--કટિભાવજ્ઞાપિકાતિકિંકિણીરવશોભિતમ્ ।

પદદ્વયગતસ્વર્ણમણિનૂપુરમણિહિતમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—કટિના ભાવને અતાવનારી કિંકિણીના અભિભાવ

રહ્યા છે, અને જેમના જન્મે વરણારવિન્દમાં સુવર્ણના મણિવહિત નૃપુર જિજ્ઞાસુ રહ્યા છે (જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે થયે!) (૯) વિવેચન.—કેટલાં કિંકીણી (લીલીં ઘુમરીઓ)નો સ્વુકાર મધુર લાગે છે આ મધુર સ્વુકાર મલ્લજાકતો સહિત જનકે રમણાદિક લીલાનું સુખન કરે છે જન્મે વરણુકમલની ચાલ અતિ સુંદર છે તેમાં મણિ વહિત નૃપુર યોગી રહ્યા છે જેવા શ્રીકૃષ્ણ અને ક્યારે દર્શન આપયે! (૯)

મૂલમ્—નખવન્દ્રપ્રકાશકપ્રકાશિતજગત્ત્રયમ્ ।

પીતામ્બરોત્તરીયેપદ્મલદ્ધલસુન્દરમ્ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—જેમણે પોતાના નખરૂપ વન્દના પ્રકાશમાત્રથી જ ત્રણે જગત્ પ્રકાશિત કર્યાં છે; અને જેમણે ઉત્તરીય વચ્ચે એટલે કે પીતામ્બર—તેના છેકાજી શોધક ઉડવાથી જે રમણીય દેખાય છે જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે થયે! (૧૦)

વિવેચન—નખવન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ જે આકાશ, પાતાલ, અને સૂલોક જે ત્રણે જગતના જાકતોના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે, જન્વના હૃદયમાં જે નખવન્દ્રનો પ્રકાશ કરવા નથી જે જાકતો એક શ્રીકાકોસ્થના વરણુારવિન્દનો આશ્રય કરે છે તેમના હૃદયમાં નખવન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે આ લલિતત્રિલગ્ની સ્વરૂપ શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેનો અનુભવ એક શ્રીવજ્રજાકતોનેજ થાય છે રાજસી, વૃવામથી અને સાત્ત્વિક જેવા ત્રણ પ્રકારના મલ્લજાકતો—તે તેમના હૃદયમાં જે નખવન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે. શ્રીકાકોસ્થએ મલ્લ જાકત સ્વામિનીજના ઉત્તરીય ભાવથી પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે, જે પીતામ્બરના જન્મે છેલ્લ મન્દ અને સુગન્ધ વાયુથી વલ્લાયમાન થઈ રહ્યા છે (૧૦)

મૂલમ્—પ્રદક્ષિતશિરોમેદ્ધ વલન્મકરકુખ્ડલમ્ ।

નૃત્યન્તં નયનાનન્દ નિતાન્તરતિસમ્પ્રદમ્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—જે નૃત્ય કરે છે, જે નયનને આનન્દ આપે છે, જે નિરન્તર સતિત્વ સમ્પ્રદાન કરે છે (નૃત્યથી) જેમણે શિર વલ્લાયમાન થઈ રહ્યું છે અને તેથી કરીને જેમના મહાકૃતિના કુણ્ડલો પણ નાચી રહ્યા છે વિવેચન.—સુ કર મવણુપર મહારાકૃ તિના કુણ્ડલો ધારણ કર્યાં છે આ બે કુણ્ડલોથી સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુખવાપ છે. જેવા શ્રી કૃષ્ણ નૃત્ય કરી મલ્લજાકતોના નયનને આનન્દ અર્પે છે અને સ્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે (૧૧)

શ્રી કાકોસ્થના શ્રી અંજ વિવિધ શાકની એકઠા સુખવે છે શ્રી કૃષ્ણનો શિરભાગ ઉપનિવરતા યાનકાવર્યનું સુખન કરે છે શ્રીજના હસ્તક્રમ. પાદક્રમ અને ક્રિયી વેદના ક્રિયાકાવર્યનું સુખન થાય છે શ્રીજના કુણ્ડલક્રમ ભગવન્મલ્લ પ્રતિષ્ઠિત સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુખવે છે શ્રીજનું મુખારવિન્દ ભક્તિત્વ સ્વરૂપ સુખવે છે. પૂર્વકાવર્યામાં જે શ્રી હસ્તક્રમલ, જે શ્રી વરણુારવિન્દ અને શ્રી ક્રિદિ એક પચ અંજતું નિરૂપણ છે ઉત્તરકાવર્યામાં શિરોભાગનું અથવા શ્રી મસ્તકનું નિરૂપણ છે અર્થાત્ ઉભયકાવર્યામક સમમ વેદમા પાગલકૃત આનન્દકાર શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ છે અગ્નિહોત્ર અને કર્ણપૂર્ણ માસ એ ને વચ્ચે વચ્ચેપુરૂષ શ્રી કૃષ્ણના હસ્ત છે વશુ અને આતુર્માસ્થ એ ને વચ્ચે શ્રી કૃષ્ણના વરણુ સ્વિન્દ છે અને શોભવચ્ચ શ્રી કૃષ્ણની ક્રિદિ છે આ પ્રકારે પૂર્વકાવર્યાનું સ્વારસ્ય કેવલ ક્રિયા-નિધિનિરૂપેષમાં આસ્તું નથી પરન્તુ સર્વપ્રવર્તક સર્વનિવર્તક સવલલાતા શ્રી કૃષ્ણમાજ આરે છે તેમજ યાનકાવર્યનું વચ

વસાન દેવલ જ્ઞાનમા થતું નથી પણ જ્ઞાનશક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મ વિશિષ્ટ આનન્દાકાર શ્રીકૃષ્ણમા ધાય છે. આ ક્રિયા અને જ્ઞાન વિશિષ્ટ શ્રી કૃષ્ણનું મમાસત' પ્રતિપાદન ભગવદ્ગીતામા અને વિસ્તરત. પ્રતિપાદન શ્રીમદ્ભાગવતમા કર્યું છે. (પુ ભ મુ)

મૂલમ્—નિતમ્બિનીવૃન્દવર્ત્તિરસાનુભવલોહપમ્ ।

વિહરન્તવિશેષેણ રાસલીલાપરાયણમ્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—રસાનુભવથી લુપ્થ થઈ જે નિતમ્બિની પ્રજ્ઞસીમન્તિનીના વૃન્દમાં વિરાજે છે, અને વિશેષે કરીને રાસલીલા પરાયણ હોઈ જે વિહાર કરી રહ્યા છે. (૧૨)

વિવેચન:—પ્રજ્ઞભકતોના વૃન્દમા પ્રભુ વિરાજમાન છે. પ્રભુ ભકતોને રસાનુભવ કરાવવામાં પરમ ચતુર છે. પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળમાં—જે કાલે એક પ્રજ્ઞભકત સાથે હોય તેજ સમયે પણ) હોઈને પણ સમસ્ત પ્રજ્ઞભકતોને રસદાન દે છે. જે ક્ષણે એક પ્રજ્ઞભકત સાથે રમણુ કરતા હોય તે ક્ષણે પણ અન્ય સર્વ પ્રજ્ઞભકતોને રસદાન આપે છે. પ્રભુ રાસાદિક લીલા કરવામાં પરમ ચતુર છે.

મૂલમ્—ત્રિમજ્જલલિતં વેણુકલિતં મુજયોરપિ ।

વૃન્દાવનૈકફલિતં વલિતં સ્વજનૈઃ સહ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ:—ત્રિભાંગી સ્વરૂપ પ્રભુ મનોહર છે, જે ભુજદ્વયમાં વેણુ ધારણુ કરી વેણુનાદ કરે છે, જે વૃન્દાવનના એક મુખ્ય ફળરૂપ છે; જે સ્વભકતજન સહિત વેણિત છે—વેરાયલા છે. (૧૩) વિવેચન:—પ્રભુ ત્રિભાંગ સ્વરૂપ ધરી ઉભય ભુજથી વેણુનાદ કરે છે શ્રી વૃન્દાવનના ક્ષ્વાત્મક પ્રભુ શ્રી વૃન્દાવનમાં સદા વિરાજીત છે. પોતાના પ્રજ્ઞભકતોથી વિટાયલા છે. આ પ્રકારે લીલાસહિત સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે !! (૧૩)

મૂલમ્—વાદ્યન્તં મુરલિકાં મોહયન્તં મનઃ સતામ્ ।

જગજ્જલં પ્રકુર્વન્તં રોધયન્તં ચ ભક્ષણમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ:—મુરલિનો નાદ કરે છે, જે સત્પુરૂષના મનને મોહ કરે છે, જગત્ને જડ કરે છે, અને જે (પશુ આદીના) ભક્ષણનો રોધ છે ૧૪ વિવેચન:—સુન્દર સમસુરની મુરલિકા બળવી સમસ્ત ભકતના મનને મોહ પમાડે છે, શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પશુપક્ષિ, વૃક્ષાદિકને મોહ ઉપજાવે છે. એમની વેણુનો નાદ એવો રસિક છે—મધુર છે—આનન્દયુક્ત છે કે, જડ પદાર્થો એ વેણુનાદથી ચેતન થઈ જાય છે. અને ચેતન પદાર્થો જડ થઈ જાય છે પશુ પક્ષિ જે ચેતન્યયુક્ત છે તે વેણુનાદથી જડ (સ્તબ્ધ) થઈ વેણુનાદ રૂપ અમૃત રસનું પાન કરે છે વૃક્ષ પર્વતાદિક જે જડ છે તે વેણુનાદથી ચેતન્યયુક્ત થઈ મધુધારા ઋવે છે (૧૪)

મૂલમ્—પશૂના પક્ષિણાં ચૈવ મૌનસમ્પાદકં તદા ।

તરૂણામન્તરાનન્દમધુધારૈક વાર્ષુકમ્ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે પશુ પક્ષિઓને મૌન સમ્પાદન કરી આપે છે, તથા વૃક્ષોની મધ્યમા એક આનન્દ સાત્રની મધુધારાનું વર્ષણુ કરાવી રહ્યા છે. (૨૫)

વિવેચન.—પશુ પક્ષી વેણુનાંદનુ સવણ કરતી જ પોતાનો અથવા સ્વભાવ ત્વષ્ટ, મૌન ધારણ કરી, વેણુનાંદ રૂપી અમૃતનું સ્વપાન કરે છે. આ પક્ષીઓ આધિદેવિક વૃન્દા વનના સુનિ છે. પુષ્ટિલીલા સમ્બધી વૃક્ષાદિક મધુધારાનું વર્ષણ કરે છે. ભગવદ્દીયોને અન્તઃકરણમાં જ્યારે ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવ થાય છે ત્યારે તેમના હૃદયમાં જ્ઞાનન્દી પુલકાવલિ થાય છે—જ્ઞાનન્દીથી શરીર રોમાંચિત યદ્ જ્ઞાનન્દવૃદ્ધિનો ભાવ અનુભવ છે—જ્ઞાનન્દ વૃદ્ધિ કરે છે તેમજ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો પરમ ભગવદ્દીયો છે. તેથી તેઓ વેણુ નાંદ રૂપી અમૃત રસનો હૃદયમાં અનુભવ કરી અન્તઃકરણમાં જ્ઞાનન્દ પ્રાપ્ત કરી, મધુધારાઓ વર્ષાવે છે (૧૫) [ભગવાનનો વેણુનાંદ જ્યેવો રસમય—અમૃતમય છે કે, જે વેણુનાંદનુ સવણ થતાં પ્રજ્વલકતોના, ચિત્ત આક્રુણ્યાક્રુણ થઈ ગયા છે જોટલુંજ નહિ પણ વૃન્દાવનના વૃક્ષ, હતા પક્ષી, પશુ, નદી, નદીમાં નિવાસ કરતા સારસ, મુજ, હંસ, મેવ, ઇત્યાદિ સર્વ પક્ષીઓ—સ્થાવર, ઐતન, જઠ પણ પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે. નદીઓની પ્રતિ ભાગ થઈ તેમના જલ સ્વરૂપ—જટકેલા—રહે છે. જેમની શાખાઓ પુષ્પ ફૂલથી નભેલી છે જેથી વનહતાઓ પણ પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સ્મરન કરતી હોય જેમ મધુધારાઓનું વર્ષણ કરી પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે જેમ ભગવદ્દીય શ્રી પુરુષો પોતાની સમીપ ભગવાનનું વા ભગવદ્દીયનું આજમન થતાં જ્ઞાનન્દમુક્ત થાય છે અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમના લોચાર્ણે અર્પણ કરે છે, તેમ જા વનહતાઓ પણ ‘ભગવાન પોતે અમારી નિકટમાં જાહે છે અને પોતાના પરિવારને યજાવે છે ’ જેમ આથી પોતાને વિષે સ્થિત જ્ઞાનન્દ પ્રકટ કરે છે—મધુધારાઓનું વર્ષણ કરે છે. સારસ, હંસ વિદ્યુત્ત્યાદિ પક્ષીઓ પ્રતિ સચિદ્ સુનિયુરુષો છે પણ પોતાના પુરુષત્વને લીધે ભગવદ્દીયોમાં પોતાનો ઉપયોગ થશે નહિ જેમ સમજી જેમણે પક્ષીઓનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, જે પક્ષીરૂપે વિવિધ પૂજા પૂજન કરી ભકતોને તેમજ ભગવાનને સ્વોદ્દીપન કરે છે. જે પ્રસિદ્ધ સુનિયો—પક્ષીઓ—ત્યાદરસમાં મજા થઈ મૌન ધારણ કરે છે અને પોતાના નેત્રો બંધ કરે છે. નેત્ર અને વાણી ભગવદ્દીયોને સ્વાર્થે નિયમિત થવા બેધજો. તેથી નેત્રો બંધ કરે છે. અને વાણીને નિષેધ કરવા મૌન ધારણ કરે છે. આ પ્રકારે સર્વ પક્ષીઓ વેણુનાંદ રસપર થઈ, જઠ ઐતન થાય છે અને ઐતન જઠ થાય છે (વધુ વિવેચન માટે શુભો શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રી સુબોધિનીમી દશમ સ્કંધ યુગલગતિ)

મૂલમ્—હરન્ત પ્રજસૂતાપ પદસ્થાપનતસ્તથા ।

યમુનાતીરમાત્રૈકજલક્રીડાકૃતિપ્રિયમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ —જે અરણ્યારવિહના સ્થાપનથી મજાશુભિના તાપ હરી લે છે અને જેને યમુનાનદીના તીર માત્ર પર જલ ક્રીડાની કૃત પ્રિય છે. જેવા શીશુમ્બુ અને ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬) વિવેચન.—આ પ્રકારે રાસાદિક લીલા મજાશુભિ પર કરી મજાશુભિના તાપ હરણુ કરે છે, મજાશુભિમાં જ મેલા સર્વ પ્રાણિમાત્રનો તાપ હરે છે મજામાં આપનુ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપન કરી સર્વ શુભમલતા, ઔષધિ, વનસ્પતિ, આદિનો તાપ હરે છે. પ્રજામાં સર્વસ્થલે નિજ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપી જેમ બતાવે છે કે જે કોઈ મજાને આશ્રય કરશે તેનો પણ તાપ હર થશે. અનેક ભક્ત સંહિત રાસક્રીડા કર્યા પછી મજાશુભિની ઉત્પત્તિ

થઈ, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી વિચારે છે કે 'આ શ્રમજલરસ ક્યાં અર્પણ કરવો.' શ્રીયમુનાજી આ રસના પાત્ર છે અન્ય કોઈ નથી!' એમ સમજી પોતે ભકતો સહિત શ્રીયમુનાજીમાં પધાર્યા ત્યાં પોતાની પ્રિયા શ્રીસ્વામિનીજી સહિત જલકીડા કરી શ્રમ-નિવારણ કર્યું આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજીને પાત્ર સ્વીકારી રસદાન કર્યું એવા શ્રીકૃષ્ણકથારે દર્શન આપશે. (૧૬)

શ્રી યમુનાજી ભગવત્સમ્બન્ધ ડગવી આપે છે તેથી શ્રી યમુનાજી પણ મેલ્ય છે, આનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી મહાપ્રભુજી યમુનાજીક સ્તોત્રમાં કરે છે શ્રી ગુસાઈજી તેનો વિસ્તાર કરે છે અને શ્રી હરિરાયજી તેમજ શ્રી પુરૂષોત્તમજી શ્રી ગુસાઈજીની વિવૃત્તિની ટીકા કરે છે. શ્રી યમુનાજીજી શ્રમજલના પાત્ર છે, અને શ્રી યમુનાજીના સમ્બન્ધથી ભગવત્સમ્બન્ધ થાય છે એ પ્રસંગમાં શ્રીઆચાર્યજી તેમજ શ્રી ગુસાઈજીના વચનામૃત આ સ્થળે વિચારણીય છે.

“હ્ય ત્વકથાઽધિકા સકલગોપિકાસહ્યામ-સ્મરશ્રમજલાણુભિ સકલગાત્રજૈ સદ્ગમઃ” ॥૧૧॥

હે યમુનાજી! તમારો ઉત્કર્ષ અધિક છે। તમે મુક્તિથી પણ અધિ ફલદાયક છો, કારણકે સકલ ગોપિકા સગમથી ઉત્પન્ન થયેલો જે સ્મર-અને તેના જે શ્રમખિન્દુઓ પ્રત્યેક ગાત્રમાંથી બહાર આવ્યા તે જલખિન્દુઓ તમારા જલ માથે જલકીડાથી મિશ્રિત થયા છે અહિ જે શ્રમખિન્દુ કલાં તે કેવળ શ્રમસ્વેદરૂપ નથી પણ જે વિવિધ સગમરસ સર્વ અવયવોમાં ઉચ્છલિત થઈ રહ્યો હતો તે અલૌકિક રસ સર્વ ગાત્રોમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો તેના ખિન્દુઓ છે. એ ગસખિન્દુઓના પાત્ર શ્રી યમુનાજી થયા તેથી શ્રી યમુનાજી પરમકાષ્ટાપત્ર પુષ્ટિ પુષ્ટિ અન્તરગ ભકત છે, સર્વદા આ અલૌકિક ગસથી પૂર્ણ છે. અને અન્તરગ ભકતાનુકૂળ છે આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજી આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે તેથી જે એમના અનન્ય ભકતો છે તેમને એ રસનું દાન કરે છે, આ કાચ્યુથી શ્રીયમુનાજી શ્રી લક્ષ્મીજીથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણકે શ્રી યમુનાજી ભકિત-પ્રતિબન્ધક સમસ્ત પાપનો ક્ષય કરે છે અને મુકુન્દ ભગવાંનુસા ગતિ ઉપજાવી આપે છે, અત્રે જે કોઈ ગકા કરે કે, “શ્રમજલ સમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજીમાં લીલા સમયે થયો હવે કાંઈ નથી તેથી શ્રીયમુનાજીનો ઉત્કર્ષ સામ્પ્રત સમયમાં ન હોઈ શકે.” તો શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજ એનું સમાધાન કરે છે કે, શ્રીયમુનાજીનો પ્રવાહ જેવો પ્રથમ હતો તેવાને તેવાજ (કોઈ પણ જાતના ફેરફાર વગર સમસાગરને ભેદી સર્વમણ્ડલમાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછો અહિ આવે છે એટલે હમણાં પણ એ અલૌકિક રસસમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજી સાથે છે એટલે કોઈ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી.

મૂલમ્:—રસાત્મકરસાત્મસ્વમક્તવૃન્દસમન્વિતમ્ ।

નિજાનુભવસંવેદ્યં પ્રકટન્તં ક્ષણે ક્ષણે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્વત રસાત્મક હોઈ પોતાના રસાત્મક ભકતવૃન્દ સહિત છે. નિજ (ભકતોના) અનુભવથી સંવેદ્ય (જણાય) છે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ થયા કરે છે [જે પોતાના ભકતોના અનુભવાર્થ સેવાજ્ઞાનને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ કરે છે.] (૧૭)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે તેથી પોતાના રસિક ભકતોને તેવાજ (રસમય) અનુભવ કરાવે છે ક્ષણક્ષણમાં અધિક રસદાન કરે છે તેથી ભકતોને ભાવ પણ ક્ષણે ક્ષણે અધિક પ્રકટે છે એવા રસદાન કર્તા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ કથારે દર્શન આપશે!! (૧૭)

મૂલમ્:—વિરહે યુગપત્સર્વનિજલીલાનુભાવકમ્ ।

સાકારાનન્દરૂપેણ વ્રજમક્તહૃદિ સ્થિતમ્ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—જે સર્વભકતોને એકી વખતે નિજ-સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; અને જે સાકાર આનન્દરૂપે વ્રજભકતોના હૃદયમાં વિરાજી રહ્યા છે. (૧૮)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા ભાષાત્મક, રસાત્મક છે કે જે કોઈ એમને વિષે કેવળ શુદ્ધ વિશ્વ કરે તેને નિલ્લ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે જે એવ જાહેરાત કેવળ વિપ્રયોગ ચિંતી શુદ્ધ હૃદયવાળો થાય છે તેને આ લીલાનો અનુભવ થાય છે આવા ભાષાત્મક શ્રીકૃષ્ણ-રસાત્મક, સાક્ષર, જ્ઞાન-રૂપ, સર્વ લીલા સમુદય-વલકતેના હૃદયમાં બિરાજમાન છે રસનો સ્વભાવ છે કે પાત્ર વિના રહેલ નહિ પ્રભુ રસાત્મકરસધન-છે તેથી જો સાક્ષર રસાત્મક પ્રભુ નિલ્લ રસના પાત્ર વલકતેના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૧૮)

મૂલમ્—एव दिदृक्षा सतत स्थापनीया निज हृदि ।

सैवास्माकं प्रेमाभावोऽन्यरागविनिवर्त्तक ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—આ પ્રકારે ઉપર કહેલાં સ્વરૂપની દર્શનેષ્યા પોતાના હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપવી આ પ્રેમભાવ જ આપણા પ્રભુવિના બીજામાં યતા પ્રેમને નિવૃત્ત કરનાર છે. (૧૯)

વિવેચન.—ઉપર અરાદ શ્લોકમાં વર્ણવેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની દર્શનેષ્યા જેને હૃદય તેણે જો સ્વરૂપનું નિરન્તર પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરવું 'જો કોઈ એમ શકા કરે કે મહારા હૃદયમાં તો પ્રભુ પ્રેમનો અભાવ છે અને જો સ્વરૂપ તો પ્રેમથી ધારણ કરી શકત છે મહારામાં તો અન્યરાગની નિવૃત્તિ જ હૃદય છે'—ત્યાં સમાધાન કરે છે કે 'તમારામાં પ્રેમ આર્તિ, આસક્તિ, છે, પુષ્ટિમાર્ગની રીત પ્રમાણે વર્તો છો તો તમને કંઈ પણ બાધકતા નથી.'

મૂલમ્—तत स्यादार्त्तिरधिका गेहदेहिकवाधिका ।

आसक्ति सैवमार्गेऽस्मिन् गृहस्थास्वास्थ्यकारिका ॥२०॥

શબ્દાર્થ —પ્રેમભાવ યવાથી ગૃહકાર્થ તથા દેહકાર્થનો બાધ કરનારી આસક્તિ થાય છે, આ અન્યરાગને નિવૃત્ત કરનાર ભવવદાસક્તિ ગૃહસ્થને અસ્વસ્થ કરે છે.

વિવેચન:—ગૃહદેહસમ્બંધી લૌકિકવૈદિકકાર્યો સમ્બંધી આર્તિ (આસક્તિ) ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદાસક્તિ જ પરમધર્મ છે જેની આર્તિ (આતુરતા) પ્રભુમાં છે જોવો ગૃહસ્થ (ભગવદ્ભાવ) ઘરમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ રહી શકે? જોથી ઉલટું જે એવનું સિત્ત ગૃહકાર્થમાં સ્વસ્થ છે તે એવ પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ હોઈ શકે? આ પ્રકારે એમ સિદ્ધ થયું કે જેની આસક્તિ પ્રભુમાં છે તેનાથી દેહ સમ્બંધી લૌકિક વૈદિક ક્રિયા સતોષકારક રીતે સિદ્ધ નહિલ થાય. (૨૦)

મૂલમ્—परितापोदयस्तस्मात् सर्वविस्मृतिकारिक ।

स एव व्यसनं यत्र प्रपञ्चस्फूर्तिनाशनम् ॥२१॥

શબ્દાર્થ:—પ્રભુમાં આસક્તિ યવાથી સર્વ પ્રપણનું વિસ્મરણ કરાવે જોવો પરિતાપ પ્રકટ થાય છે જે પરિતાપ જ વ્યસન છે કે જ્યાં પ્રપણસ્ફૂર્તિનો નાશ થાય છે (૨૧)

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય તો પ્રભુ દયા કરી આર્તિનું દાન કરે ત્યારે વિપ્રયોગ થાય પ્રભુથી આપણે વિજુગ પડયા છીએ "એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું" જોવો તીવ્રતાપ એવને થાય છે. આ પરિતાપ-દયામાં પ્રભુસમ્બંધ પ વિના વૈદિક સર્વકાર્થની વિશ્વૃત્તિ થાય છે, સર્વ પ્રપણને ભૂલી જવાય છે લૌકિક, વૈદિક સર્વ

વસ્તુઓથી પૂર્ણ જગત-પ્રપચનું વિસ્મરણ થાય છે. પ્રભુમાં એવી આસક્તિ વ્યસન દશા-પ્રાપ્ત થાય છે કે જે દશામાં પ્રભુ વિના રહી શકાતું નથી ! જે દશામાં પ્રભુવિનાની એક ક્ષણ પણ એક યુગસમાન વીતે છે ! પ્રભુની વાત, પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની લીલા ઇત્યાદિ પ્રભુસમ્બન્ધ વિના સ્થિતિ કરી શકાતી નથી ! એ વ્યસન-અવસ્થામાં પ્રપચસ્કૂર્તિનો નાશ થઈ કેવળ સ્વરૂપ દર્શન જ થયાં કરે છે.

પ્રપચ-જગત-સાધારણ દશામા જગત્ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ છે એવું જ્ઞાન થતું નથી. વસ્તુ-જગત્ ભગવન્મય ભગવદ્રૂપ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ વિરલ લક્ષ્મીને જ થાય છે પ્રાકૃત દશાના જનો ભગવદ્ભક્તિ જગત્ જુએ છે, તેમ વ્યસનાવસ્થામાં ભગવદીય સર્વ પ્રપચ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ અનુભવે છે

મૂલમ્:—एवंविधस्तु त्रिविधो भावो निःसाधनो मतः ।

अतस्तु दुर्लभा लोके तत्प्राप्तिर्भजतां नृणाम् ॥२२॥

શબ્દાર્થ.—એ પ્રકારે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ નિઃસાધન કહ્યો છે. માટે ભગવદ્ભજન કરનાર જનોને એ ભાવની પ્રાપ્તિ લોકમા દુર્લભ છે. (૨૨)

વિવેચન:—આ પ્રકારે મન, વચન, અને ક્રિયાથી ત્રણ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે નિઃસાધન થવું એ આ લોકમાં દુર્લભ છે

આ શ્લોકનો શબ્દાર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકા અનુસાર છે વિવેચન અને શ્લોકમા ધણો જ ભેદ દીસે છે. વિવેચનમાં બતાવેલો મન, વચન, અને ક્રિયાનો ભાવ, મૂળ શ્લોકને અનુસરતો નથી.

“ભક્તિ કરનારા જીવોને પણ નિઃસાધન ભાવની પ્રાપ્તિ આ લોકમા દુર્લભ છે નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ સ્થિતિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ એ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિઃસાધન ભાવનો ઉદય થયો—પ્રેમભાવ, આસક્તિ, અને વ્યસન કેવલ પ્રભુપર જ થઈ રહ્યું—એટલે પ્રસાદ, દર્શન, અને અનુભવ સર્વ નિત્ય પ્રાપ્ત જ સમજી લેવું, નિઃસાધન ભાવની સિદ્ધિ થઈ એટલે કાર્ય માત્ર શ્રીકૃષ્ણાર્પણ જ થઈ જાય છે, અને વ્યવસાય માત્રમા પ્રભુનું સાન્નિધ્ય, પ્રભુનો પ્રસાદ, પ્રભુની ઇચ્છા, પ્રભુનો હાથ, અને પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવાય છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ રસાનુભવની સિદ્ધિ થાય છે, માટે સાર એજ આવે છે કે, નિઃસાધનભાવે ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી જીવન આમરણાન્ત સફલ કરવું. જીવન સર્વસ્વ ભગવદ્દિચ્છાનુસાર ભગવત્સેવામાં જ વિનિયોજવું (૨૨)

મૂલમ્:—चक्रे करुणया कृष्णो भावात्माऽऽस्यं तथाविधम् ।

मूर्तिमद्भावसम्बन्धात्तत्प्राप्तिरिति वेद यः ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણે કરુણા કરી ભાવાત્મકતા સુખારવિન્દરૂપ એવા શ્રીમદાચાર્યજીને પ્રકટ કર્યા. એ મૂર્તિમદ્ ભાવરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી તે ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જાણે છે (તેને એ ત્રણ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે) (૨૩)

વિવેચન.—ભાવાત્મક સુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપા હોય ત્યારે

૧ કવચિત્ માવાત્માન્ય એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે “શ્રીકૃષ્ણે, ભાવાત્મક છે નામ જેમનું એવા શ્રીમદાચાર્યને પ્રગટ કર્યા”-એવો અર્થ થાય છે

એ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, 'શ્રીકૃષ્ણ ભાવાત્મક મ્હારા પતિ છે'—મનસા વાચ્યા અને કર્મણા
આજ ભાવ સ્થિર રહે ત્યારે નિ સાધન થવાય છે (૨૩)

મૂલમ્—પ્રમેયવલતો નાન્યત્સાધન તત્ર ભાવ્યતામ્ ।

અતઃ સર્વે પ્રકર્તવ્યો નિજાચાર્યપદાશ્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —આનંત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિમાં પ્રમેયબલ વિના અન્યસાધન નથી એમ સમ-
જઠું તેથી સર્વે (ભગવદ્દીયોઽસ્મિ)નિબ્ધચાર્યના ધરણ્યરવિન્દનો આશ્રય વિશેષે કરી કરવો એકેએ

વિવેચન —જીવહૃત સાધનથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં એવો ભાવ સિદ્ધ થતો નથી,
શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબલથી ત્યારે એ ભાવનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારેજ એ ભાવ સિદ્ધ થાય
છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતથી તર્ક, મન અને ધનથી પ્રીતિસહિત સેવા કરવી. શ્રીમહાશ્વા
ર્થજ્ઞના ધરણ્યક્રમલનો ૬૬ આશ્રય કરીએ તો, શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રમેયબલથી એ ભાવનું જ્ઞાન
કરે.આમ જીવહૃત સાધનથી ભાવ સિદ્ધ થતો નથી તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતે શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને
શ્રીમહાશ્વાર્થજ્ઞના ધરણ્યક્રમલનો ૬૬ આશ્રય મન દ્વારા કરવો એજ સિદ્ધાન્ત સર્વોપરિ છે.

મૂલમ્—તદમાયે ન વૈ ભાવિ ફલમેતન્ન સશય ।

અતપ્વાસ્મદીર્શોસ્તુ પ્રન્યે શ્રીવલ્લમાષ્ટકે ॥ ૨૫ ॥

સ્વામિન્ । શ્રીવલ્લભેત્યેતત્પયેઽખિલમુદીરિતમ્ ।

તદાશ્રયો ન વચ્ચને કિન્તુ તન્માર્ગનિષ્ઠયા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીઆશ્વાર્થજ્ઞના ધરણ્યક્રમલનો આશ્રય—ન હોય તો ભાવરૂપ ફલ નિ.સ
થય થતું નથી. આજ જ્ઞેસથી શ્રીકૃષ્ણજીએ શ્રીવલ્લભાષ્ટક ક્રમમાં "સ્વામિન્ શ્રીવલ્લભાગ્ને"
એ શ્લોકમાં સર્વ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કેવલ વચ્ચનથી નહિ
પરંતુ પાતે પ્રકટાવેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે; (૨૫-૨૬) ॥

વિવેચન —જીવર ક્ષુ તેમ શ્રીઆશ્વાર્થજ્ઞના ધરણ્યરવિન્દનો આશ્રયપૂર્વક ભગવ
ત્સેવા કરે તો શ્રીઆશ્વાર્થજ્ઞ ભાવનું જ્ઞાન કરે. ત્યારે ભાવાત્મક રસમાં તદૂપ થઈ, ભગ
ત્યારેજ પુષ્ટિમાર્ગની રીતની નિ સ થય પ્રાપ્તિ થાય હમારા શ્રીકૃષ્ણજી વલ્લભાષ્ટકમાં કહે
છે કે—“હે સ્વામિન્ । શ્રીવલ્લભરૂપ જ્ઞાનિ । ત્વમાત્રના પશુ આપના સાનિધ્યથી—કષુ-
માત્ર પશુ આપની સમીપમાં રહેવાથી—આપની કૃપાના બલે જે જે જ્ઞાતિનો તાપ જનું
ભવાપ—આપની કૃપાના બલે પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીત્રજામીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના વર્ણનના 'દર્શન'ની
લીમેષ્ઠારૂપ જ્ઞાતિનો જે તાપ ભક્ત જનોમાં અનુભવાય છે તે તો અત્યન્ત સુકલ છે
પરંતુ પાછલથી પશુ—જે પાપના અધારવિન્દરૂપ સ્વદનું દર્શન થવા પછી—જે પશુ પ્રબ
ધીશ—શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની જ્ઞાતિરૂપ તાપ જે અત્યન્ત ઉચ્ચ પામે છે—તે જ્ઞાતિ
વિચિત્ર છે—એજ આપના દર્શનની નવાઈ છે” પરંતુ આવા વચ્ચનોના ઉચ્ચારમાત્રથી
કઈ સિદ્ધ થતું નથી જે વચ્ચનાનુસાર આશ્રય અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સુદૃઢ નિષ્ઠા રાખવાથી
જર્ન લીલાનો અનુભવ થાય છે (૨૬)

અર્થે શ્રીવલ્લભાશ્વાર્થજ્ઞને જ્ઞાનિની ઉપમા આપી છે તે પ્રયોજનવાળા છે જ્ઞાનિની સન્નિધિમાં
તાપ ભારે છે તેમ શ્રીમદ વલ્લભાશાસ્ત્રીની સાનિધ્યમાં એક કષુ માત્ર પશુ રહેવાથી જ્ઞાતિરૂપ તાપ

મનુભવાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિતાપથી પૂર્ણ છે તેથી જે કોઈ એમની સગીપમા માને છે તેને શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિ તાપનો અનુભવ થાય છે. એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીવ્રજ-નીશથી આપણુ વ્યુચ્યરણુ થયુ-આપણે વિખુટા પડ્યા-તે પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને આપણે ક્યારે મક્કીશું । એવો તાપ-એવી ઉબ્બુ ભકિત-આપણામા પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજીની નિકટમા એક ક્ષણુ માત્ર પણ રહેવાથી પ્રાણપ્રેષ્ઠ વ્રજધીશના સ્વરૂપ દર્શનની તીવ્રચ્છા ઉદ્ભવે છે અત્ર લૌકિક ચન્દ્રથી પ્રભુના મુખચન્દ્રની વિલક્ષણતા છે. લૌકિક ચન્દ્રથી ગીતલતા-શાન્તિ ઉપજે છે જ્યારે પ્રભુના મુખચન્દ્રનું એક ક્ષણુ પણ દર્શન થયુ તો પ્રભુમિલન-દર્શનની આર્તિરૂપ ઉબ્બુ તાપ ઉદ્ભવે છે.

મૂલમ્-માર્ગનિષ્ઠા ન સ્વચોધૈ કિન્તુ તાદૃશ્યગુરુદિતૈઃ ।

ગુરુદિતાનિ વાક્યાનિ સ્વતો હ્યનુવાદતઃ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—માર્ગમાં નિષ્ઠા પોતાના જ્ઞાનથી થતી નથી પણ તેવા ગુરુના વચનામૃતથી માર્ગમાં નિષ્ઠા સ્થિર થાય છે. એ વચનામૃત પણ પોતાની બુદ્ધિ પરિકલ્પિત ન હોય પણ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના અનુવાદ રૂપ હોય તોજ માર્ગમાં નિષ્ઠા વધે છે.

વિવેચનઃ—ગુરુના બોધ વિના પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ થતી નથી. ગુરુ પ્રસન્ન થઈ કૃપા કરી બોધ કરે ત્યારેજ માર્ગમા નિષ્ઠા આવે છે. ગુરુના વચનોમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિશ્વાસથી એમના અર્થની ભાવના વારવાર કરવી. તાદૃશીય વૈષ્ણવોએ એકત્રિત થઈ ગુરુના અર્થનો અનુવાદ કરવો, ભાવના કરવી એનો અર્થ આપણી બુદ્ધિથી ન બેસાડવા.

મૂલમ્-અનુવાદો સ્વબુદ્ધયા કિન્તુ મૂલક્રમાગતઃ ।

અથાપિ તત્ર ચાપેક્ષ્યા દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—અનુવાદ સ્વબુદ્ધિએ ન કરવો. પણ મૂલક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ અને પછી આપણા શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય અપેક્ષિત છે. (૨૮) **વિવેચનઃ**—ગુરુના વચનનો અનુવાદ સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી કરવો નહિ. પણ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીએ મૂલક્રમથી જે અન્યો શ્રીસુબોધિનીજી નિબન્ધાદિ રચ્યા છે તેનો ભાવ વિચારી અર્થ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણાવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કરવો. કારણ કે એમની કૃપાથી શ્રીસુ-બોધનીજી નિબન્ધાદિ અન્યોનો ભાવ હૃદયગત થાય છે,

મૂલમ્-ણ્તાદૃશેન ગુરુણાડવગત્ય નિશ્ચિલં જનઃ ।

આશ્રિત્ય ચ નિજાચાર્યાન્ સદાનન્દં સદા મજેત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભકતજનોએ એવા [માર્ગનિષ્ઠ, પારમ્પર્ય વિચારયુક્ત] ગુરુના સુખથી સર્વ અર્થ જાણીને, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું [૨૯] **વિવેચન.**—માટે ભકત એવા વૈષ્ણવે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ અર્થ જાણી આચરણુ કરવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતાનો આશ્રય નિશ્ચય અર્પણુ કરે. 'શ્રીઆચાર્યજી સદા આનન્દરૂપ છે' એવા ભાવથી ભજન કરવું. લૌકિક વૈદિકનો આનન્દ

૧ 'વચનામૃત' શબ્દનો અર્થ "પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત અન્યો" એવો થાય છે તેથી ગુરુની આજ્ઞા પણ શ્રીમદ્વાચાર્યજી પ્રદતિત અન્યાનુસાર હોરી જોઈએ અન્યનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિકલ્પિત ન કરે પણ તે અન્યોના મહાનુભાવી દીક્ષાકરના વચનનીસહાયથી કરવો.

તુચ્છ છે નિરન્તર ચાલી શકે એવો નથી લૌકિકમાં વિષયાદિ મુખ્ય લોભાવવાથી નરકત્રિવિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગાદિ મુખ્ય પદ્મ નિત્ય નથી પુણ્ય જ્વારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં જનાર ભાવુસને પણ પુનઃ સંસારમાં-અર્થલૌકમાં જ મ લેવો પડે છે અને દુઃખી થવું પડે છે પણ શ્રીઆચાર્યજીનો જ્ઞાનન્દ એવા ક્ષાલુક નથી સામ્પ્રત્યાર્થીજી સદા જોકરસ જ્ઞાનન્દરૂપ છે તેજ પ્રકારે શ્રી શુસાંઇજી 'શ્રીસર્વોત્તમજી સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું "જ્ઞાનમ્વાય નમઃ પરમાત્મવાય નમઃ" " જ્ઞાનન્દને નમું છું; પરમાન્દને નમું છું," એવું નામ આપે છે શ્રી આચાર્યજીની નામાવલિમાં "જ્ઞાનમ્વમૂર્તય નમઃ" એવું "જ્ઞાનમ્મૂર્તિ રૂપ" શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી શ્રી આચાર્યજીનું સ્વરૂપ સદા મૂર્તિમાન જ્ઞાનન્દમય, જોકરસ છે તેથી એમનું જાજન પ્રેમથી કરવું

મૂલમાં ત્રિજાચાર્યાન્ સદાતમ્યં એવો પદ છે જ્યાં ત્રિજાચાર્યેન્ સદાતમ્યં સદા મયેન્ એવો પદ લેવા એમજ અર્થ વિવેચનમાં લાધો છે રત્નભદ્રજીની ડીકા જનુસાર સદાતમ્ય સન્દનો અર્થ શ્રીખુબ પરત્વે લેવો થોજ છે સદાતનન્દ સન્દનો વૌચિક અર્થ શ્રીખુબજી થાય છે વસ્તુતઃ શ્રીખુબ સદાતનન્દ છે પ્રાકૃત જીવો વૌચિક વૈદિક વસ્તુઓમાં રસ, જ્ઞાનન્દ જેઈ રજા છે તેમને શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજી કહે છે કે ' નિરન્તર જ્ઞાનન્ત રસ-જ્ઞાનન્દ લૌકિક વૈદિકમાં નથી પણ સદાતનન્દ, રસેક, પ્રસૌત્તમ શ્રીખુબજી છે લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓનો કાર્યોનો જ્ઞાનન્દ. રસ તુચ્છ છે એ જ્ઞાન જીવો રસ નથી પણ જ્ઞાનનાભાસ છે રસાભાસ છે ખરો જ્ઞાનન્દ રસ રસેક પ્રભુમાં છે 'રત્નો ત્રે જી' 'ખરેખર પ્રભુ રસ છે (૨૯)

મૂલમ્-ભજન ભાવરૂપસ્ય માથેનૈવોપપચલે

ષેતસ્તસ્પ્રવણ સેવા હ્યત ઇવ નિરૂપિતા ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ — ભાવરૂપ એવા શ્રીખુબજીનું જાજન ભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે માટેજ શ્રી મહાપ્રભુજીએ-પ્રભુમાં ચિત્ત પરીવર્તવું, તે સેવા એમ નિરૂપણ કર્યું છે [૩૦]

વિવેચન — જાજન સેવા ભાવથી કરવાં, કારણ કે ભાવવિના અભિમાત્કરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુજ્જવાવલિ નામના કન્ધમાં કહે છે, કે સદા શ્રીખુબજીની સેવા કરવી તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે પ્રભુમાં ચિત્તનું પરી વર્તવું-જોકાઇ થવું તે સેવા તે [માનસી] સેવાની સિદ્ધને અર્થે વનુજા જોટલે શારી રિક સેવા અને ચિત્તજા જોટલે આર્થિક-દ્રવ્યની સેવા કરવી જેમ નહીનો પ્રવાહ શનિ દિવસ જોકરસ વહી જાય છે તેમ ચિત્તમાં અષ્ટ પ્રકાર માનસી સેવાને પ્રવાહ નિરન્તર અસ્પષ્ટિત વહી જવો જોઈએ, પણ તેમ થવાને માનસી સેવા સાધનારી વનુજા અને ચિત્તજા સેવા મત લગાવી ભાવપૂર્વક કરવી જોઈએ.

વનુજા જોટલે શારીરથી પ્રભુની સેવા કરવી, સેવાનું શરીર પેતાના કુખને અર્થે નથી પણ પ્રભુના કુખને અર્થે છે શરીર સેવાનું નથી પણ પ્રભુનું છે સેવક 'એ કહેવાતા પેતાના ડેકપરથી' અહ ભાવ અને મમત્વ દર દરે તે માટે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વનુજા સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિનિયોગ પ્રભુના કુખાથે કરવો સહારાનેતથી દુષ્ટ થવથી ઇન્દ્રિયોના દ્વિતને માટે ઇન્દ્રિયો તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોને સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિવચમાં રાખનાર અખર સર્વ અભ્યાસ શ્રીખુબ પુરુષોત્તમને વિષે નિશ્ચયથી જોડવી શ્રીઆચાર્યવતનાં પણ કહે છે કે ઇન્દ્રિયવન્ત જીવેનું સ્વ આ જવાનન છે " ચિત્તજા સેવાથી દ્રવ્યનો વિનિયોગ શ્રીખુબ સેવામાં કરવાનો છે આપણા દ્રવ્યથી આપણા

પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીમદ્દેવરજને સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી આભલાપા ઉદ્ભવે છે દ્રવ્યનો વિનિયોગ નો શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં થાય છે તો “આ દ્રવ્ય મ્હાર છે.” એવી વ્યાધક શુદ્ધિ નહીં થાય છે, પણ નો દેવલ સ્વસ્થુપાર્થે વા લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાજ સમસ્ત દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો એ દ્રવ્યથી આસુરત્વ, મમત્વ, લોહુપતા અને અન્તે સંસારજ ફલ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. માનસી સેવા ભક્તિ શબ્દનો અર્થ માનસી સેવામાજ પ-રિણામે છે ભક્તિમા મજ્ઞ ધાતુ છે એ મજ્ઞ સેવાચામ્ ભજ ધાતુ સેવાના અર્થમા છે. આયર્વણુમા શ્રુતિ છે કે, મક્તિરસ્ય મજ્ઞનં તદિહામુત્રોવાપિ નૈરાચ્યેન મનઃકલ્પનમ્ ” આ લોક અને પરલોકની ઉપા-ધિની નિરાશાપૂર્વક એતુ (પરમાત્માનુ) ભજન મન કમ્પના સતેજ ભક્તિ. આ વાક્યમા પશુ ચિ-ત્તત્તુ પ્રભુમા લીન થયુ એને જ ભક્તિ કહી છે ભક્તિ મીમાંસા સૂત્રમા પશુ કહ્યુ છે કે “સાપરાનુરક્તિ-રશ્ચે ” આ સૂત્રમા ‘ઇશ્વરને વિષે ચિત્તમા અત્યન્ત અનુરાગવૃત્તિ’ તેજ ભક્તિ એમ કહ્યુ છે. માટે ભક્તિમા માનસી સેવાજ પ્રધાન છે. એ માનસી સેવા તનુજ અને વિત્તજ સેવાથી સિદ્ધ થાય છે ઉપરના પ્રમાણથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજનું સેવાતુ લક્ષણ “ ચેતસ્તત્પ્રવર્ણસેવા ” પ્રભુમા ‘ ચિત્તત્તુ પરવાતું તે સેવા ’ એ સમ્બલ છે. (૩૦)

મૂલમ્—તસ્યાં તુ વિસ્મૃતિભાવ્યા જગતઃ સર્વથા ધ્રુવમ્ ।

તદભાવે માનસી તુ સેવનાન્નૈવ સિદ્ધયતિ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ માનસી સેવામાં તો સર્વથા જગતની વિસ્મૃતિ નિશ્ચલ થવી નો-ઇએ. એ જગતની વિસ્મૃતિના અભાવમાં. માત્ર સેવનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી (૧૧)

વિવેચનઃ—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરે તો સર્વ જગત-દેહસમ્બન્ધી પદાર્થની વિસ્મૃતિ થાય. માનસી સેવાનો એજ ભાવ છે કે સર્વ જગતને ભૂલાવે; મનમાંથી અદ્વ-ન્તા મમતા ઠાળી, જગતના સમ્બન્ધ માત્ર દૂર કરાવી, કેવળ ભગવદ્દિશ્ચાનુજ અનુવર્તન કરાવે છે, અને એમ સર્વ જગતને ભૂલાવી હરિપરાયણુ સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણતત્પર રાખે એજ ખરી માનસી સેવા છે, આનયાન નિદ્રાદિ સર્વ ભૂલીને ભગવદ્ભાવાવિષ્ટ થઈ, સ્વરૂ-પાનન્દનો અનુભવ થાય ત્યારેજ જાણવું કે ભાવરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. (૩૧)

તનુજ અને વિત્તજ સેવા જ દુર્ક્ષ્ણ છે તો પછી માનસી સેવા તે ક્યે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી ? પણ એજ વૈષ્ણુવોતો પરમ પુરુષાર્થ છે, તેથી એ માનસી સેવામાં વ્યાધક પદાર્થોનુ નિરૂપણુ અત્રિમ સ્થોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—તદ્વાધકાનીન્દ્રિયાણિ વિષયા લૌકિકી મતિઃ ।

પ્રતિબન્ધસ્તથોદ્દેગો ભોગોઽપ્યત્રૈવ લૌકિકઃ ॥ ૩૨ ॥

દુષ્ટાન્નમક્ષણં ચાપિ હ્યસમર્પિતમક્ષણમ્ ।

અસત્સજ્ઞઃ સર્વથા હિ ભાવબાધક ઇષ્યતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ઇન્દ્રિયો, વિષયો, લૌકિક શુદ્ધિ, પ્રતિબન્ધ, ઉદ્દેગ, લૌકિકલોગ એ માનસી સેવાને બાધ કરનારાં છે દુષ્ટાન્નમક્ષણુ, અસમર્પિત ભક્ષણુ, અને અસત્સજ્ઞ એ પશુ સર્વથા ભાવબાધક અથવા ભગવદ્ભાવને પ્રતિબન્ધ કરનારા છે. (૩૨-૩૩)

વિવેચન—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં દશ ઇન્દ્રિયો બાધક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોના દેવતાને વિષય પ્રિય છે તેથી તે દેવતાઓ ઇન્દ્રિયોને વિષમ તરફ ખેંચે છે, અને ભગવત્સેવામાં પ્રવર્તતી ઇન્દ્રિયોનો બાધ કરે છે. ક્યે પ્રકારે સેવામાં લો-

ક્રિષ્ણ યુદ્ધિ યાય એવો રસ્તો બતાવે છે સેવા કરવામાં પણ એવા વિચાર ઉદ્ભવે કે 'બુ
 ઠનું લૌકિક કાર્ય કરવાનું પુષ્કળ કામ બાકી રહ્યું છે । ભુખ ખત્યન્ત લાગી છે । એવી લૌકિક
 યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ સેવામાં મનને ઉદ્દેશ ઉપભવે છે એ મનના ઉદ્દેશથી એમ બને તેમ
 સત્વર મનોસર કરાવે છે, મીઠાકોરણ તો મનની લૌકિક યુદ્ધિ તરતજ બાણી બાધ છે,
 તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવા લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં તેમજ વિષયાદિકમાં મનને પ્રેર
 છે આ પ્રકારે મનના ઉદ્દેશરૂપ પ્રતિબંધથી ભગવત્સેવા-વસ્તુના, વિત્તભા-બનવી નથી,
 મન ખાનધાનાદિ વિષયલોભમાં આનંદ્ય રહે છે વિષયાદિકના સમથી મન કેવળ લૌકિક
 થઈ બાધ છે સેવાક્રમમાં ક્ષીઆચાર્યશ્રી મહાપ્રભુશ્રી કહે છે કે ઉદ્દેશ, પ્રતિબંધ બંધાય
 લોભ સેવામાં બાધક થાય છે " આ વખતે એમ જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયો તમા મન વિ
 ધર્મમાં મગ્ન થઈ પ્રથમ ઉદ્દેશ કરાવે છે પછીથી પ્રતિબંધ કરે છે અને અન્તે લોભ ક્રોધ
 છત્રને કેવલ લૌકિક બનાવી દે છે હવે કોઈ એમ શકા કરે કે 'ઇન્દ્રિયોને વિધર્મમાં પ્રેર
 નાર યુદ્ધિ કેમ થાય છે? તે તેનું સમાધાન કરે છે દુષ્ટાનમહાશય, અસમર્પિતભક્ષણ અને
 અસત્સંગ-એ આ લૌકિક મતિના સુખ્ય કારણો છે દુષ્ટ પ્રાણીની સત્તાનું અન્નભક્ષણ કે
 રવું અથવા દુષ્ટ ક્રિયા કરી બન્ન લાવી તેનું ભક્ષણ કરવું તે દુષ્ટાનમહાશય છે, અસમર્પિત
 ભક્ષણ એટલે પ્રભુના શ્રીસુખ સમીપ ધરાવેલા લોભ વિના અથવા વસ્તુનું ભક્ષણ તે અણ
 પ્રસાદિત-અસમર્પિત ભક્ષણ કહેવાય છે એ અણપ્રસાદિત વસ્તુનું ભક્ષણ છત્રની દુર્ભતિને
 યોગ્ય આપનાર છે, ભગવદ્ભાવનું ભાધક છે, દુષ્ટ અલ બહુ ભાધક છે તે પદપુરાણમાં છે-

" અવૈષ્ણવાનામજ્જં જ પતિતાનાં તથેવ જ । અનર્પિત તથા વિષ્ણો અર્માસસદશ્શં મયેવ ॥
 અનિષેષ તુ યો મુદ્ધે દરવે પરમાત્મેન । પતમિત પિતરસ્તસ્વ તરકે શાશ્વતી સમા ॥ "

'અવૈષ્ણવનું અન્ન, પતિતનું અન્ન અને પ્રભુને અર્પિત ન કરેલું એવું અન્ન
 અર્માસ-કુટરાના અર્માસ-સમાન છે જે હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિના યોગે લોભ
 કરે છે તેના પિતા, પિતામહાદિ બહુ વર્ષ પર્ષન્ત નરકમાં પડે છે ' આ વખતેનાસાર
 અવૈષ્ણવનું અન્ન, તથા પતિત-આરડાલાદિ નીચ યોનિમાં જ-મેલાનું અન્ન, તથા અસમ
 ર્પિત અન્નનું લોભન કરવાથી ઇન્દ્રિય, યુદ્ધિ, સર્વ નષ્ટ થાય છે-અસુરવત્ થઈ બાધ
 છે આદ્યપણુ પ્રસાદી અન્નથી કરવું કૃર્મપુરાણમાં કહે છે કે -

"અનપચિત્વા ગોવિન્દ્ય યો મુદ્ધકે ધર્મચર્ચિતઃ સુજો વિદ્યાસમં જાધં તીરં તત્સુરયા સમમ્ ॥"

ગોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મચર્ચિત જે અન્ન ખવાય છે તે અન્ન કુટરાની
 વિદ્યા સમાન છે, અને અણુ અસમર્પિત જળ સુરા-મદિરા-પ્રમાન છે.' આ પ્રકારે અન્ન
 અર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ અસુરત્વ ઉપભવે છે દુષ્ટસજથી અન્ન સમ્ર ધ થાય છે તેથી
 દેહ ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ બદ્ધિર્નુજ યઈ બાધ છે ભગવદ્શ્રીસુખ થાય છે વિધર્મના ખ્યાનમાં
 તદપર થાય છે તેથી વૈષ્ણવે મનમાં દુઃ નિવેશ કરી દુષ્ટ અન્ન, અસમર્પિત અન્ન અને
 દુ સમ એ ત્રણનો સમ્બંધ કદાપિ ન કરવે. (૭૩)

સવ વસ્તુ ભગવાનની છે તેથી એ વસ્તુઓને પ્રથમ ભોગ ભગવાનથી થાય એજ ભક્તોને છે
 છે ભગવાનની વસ્તુઓ-ખાન ખાન, આદિ સર્વ વિધેય-ભગવાન આરોને તે પહેલાં એ છત્ર તેને
 ઉપયોગ કરે તો છત્ર અપરાધી થાય છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહે છે -

જગ્જિહ્વાશિખઃ લ્પ્તો મુષ્ણ્ને સ્વચ્ચિચ્ચિષ્કે । મુઞ્જવ તે સ્વં પાપા જે વચનવાચકારવાત્ ॥ 7

વૃષ્ટ્યાદિથી અન્નાદિ રસોત્પત્તિ પ્રથમ ભગવાનના ભોગાર્થે જ છે ભગવાન અન્નાદિરમતો ઉપભોગ કરે તે પહેલાં જીવ પોતે તેનો ભોગ કરે એ પાપરૂપ છે અન્નાદિની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન જાણનાર સન્તો ભક્તો-પ્રથમ ભગવાનને માટે અન્નપાક કરે છે, તે સર્વ અન્નપાક ભગવાનને સમર્પિત કરી, ભગવાનના ઉપભોગ પછી અવશિષ્ટ જે પ્રસાદ રહે છે તેનું ભોજન કરે છે આમ ભગવદ્વચ્છિષ્ટ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાથી અન્ન દોષરહિત થાય છે. તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર પાપ દૂર થાય છે. પણ જે પાપી જીવો ભગવદ્વચ્છિષ્ટ ભોજન ન કરતા, પોતાને અર્થેજ પાકાદિક્રિયા કરે છે તેઓ તે પોતાનું જ ભક્ષણ કરે છે-અન્નનું નહિ, શ્રીમહાપ્રભુજી ખાનપાનાદિ વસ્તુઓના સર્વ દોષ દૂર કરવાને સુકર માર્ગ એજ બતાવે છે કે જે કંઈ વસ્તુનો ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિનો-જીવ ઉપભોગ કરે તેનો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અગી-કાર કરાવવો. અને પછી જ તે ઉપભોગમાં લેવી એમ થવાથી તે વસ્તુના દોષ ભગવદ્વચ્છિષ્ટરથી દૂર થાય છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે “તે તે વસ્તુ ગત દોષ દૂર કરવા સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી જે અસમર્પિત વસ્તુઓ છે તેનો ત્યાગ કરવો.” પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસાદિ અન્ન લેવું, પ્રસાદિ જલનું જ પાન કરવું, ભગવદર્થે ભોગ, સામગ્રી તૈયાર કરવા, અને તે મહાપ્રસાદ ભગવદીયોએ લેવા કે જેથી સર્વ અન્ન જલ ગતદોષ દૂર થાય અને મતિ શુદ્ધ રહે પ્રસાદિ વસ્તુ લેનાર ભગવદીયો સામુ આક્ષેપ કરનારાઓનું ગાઠ અજ્ઞાન આ કેટલેક અંશે દૂર થશે ! (૩૩)

મૂલમ્:-તસ્માત્યક્ત્વા દુષ્ટસંગં કૃત્વા સ્વાચાર્યસંશ્રયમ્ ।

તદીયજનસંસર્ગે સ્થિત્વા માર્ગે તથા ગુરૌ ॥ ૩૪ ॥

કૃત્વા વિષયવૈરાગ્યં પરિતોષં વિધાય ચ ।

સદાનન્દં સદાનન્દં ફલપ્રાપ્ત્યૈ સદા ભજેત્ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ.-તેથી દુઃસંગનો ત્યાગ કરી, આપણા શ્રીઆચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરી, તદીયજનના સંસર્ગ (સમ્બન્ધ)થી માર્ગમાં તથા ગુરુમાં સ્થિતિ કરી, વિષયોમાં વૈરાગ્ય રાખવો. સર્વદા સન્તોષ આચરવો, અને ફલપ્રાપ્તિને અર્થ નિરન્તર આનન્દમય એવા સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું. (૩૪-૩૫).

વિવેચન:-દુષ્ટના સંગથી બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય છે, અસમર્પિત વસ્તુનું ભોજન કરવાનું મન થાય છે, અન્યાશ્રય પણ થાય છે. તેથી સર્વ દોષના મુલરૂપ દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પાંચ પ્રકારે કર્તવ્ય છે (૧) દુઃસંગનો ત્યાગ, (૨) શ્રી આચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય (૩) ભગવદીયનો સંગ (૪) પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે માર્ગમાં સ્થિતિ (૫) ગુરુ કહે તે પ્રમાણે સેના, (૩૪)

વિષયમાં વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સર્વ ધર્મ બની આવે છે શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસ-નિર્ણય નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે વિષયોથી પૂર્ણ છે દેહ (ઇન્દ્રિયાદિ) જેમના એવા જીવોના હૃદયમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી આ વાક્યાનુસાર જે જીવના હૃદયમાં વિષયોનું જ્ઞાન હોય, દેહમાં વિષય કામના હોય, તેમના હૃદયમાં હરિ-ભગવાનનો આવેશ સર્વથા ન થાય. તેથી વિષયાદિકમાં વૈરાગ્ય રાખવો ત્યારેજ મનમાં સન્તોષ રહે છે-જે ભગવદ્વચ્છાથી મળી આવે થાય તેનાથી સન્તોષ માનવો. લૌકિકવૈદિક, દેહ-સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સદા આનન્દમાં રહેવું, હૃદયમાં સન્તોષ હોય તેજ આનન્દ પ્રકટે છે. ચિન્તા ન હોય તેજ ભગવદ્ધર્મમાં મન એકાગ્ર થાય છે. શ્રીઆચાર્યજી

નવરત્ન પ્રથમ આજ્ઞા કરે છે કે, જે વૈષ્ણવોએ પોતાનો આત્મા ભગવાનને નિવેદિત કરે છે—તેઓએ કદાપિ કોઈપણ ચિન્તા કરવી નહિ. ત્યારેજ સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સેવા સ્વીકાર કરશે. શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને મજાસકતોને જેવું કહ્યું હતું તેવું કહ્યું જોવા સકતને આપશે. સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણ કહ્યરૂપે રસદાનપૂર્વક અનુભવ કરાવે છે. શ્રીહરિરાયસીવિરાલિત નવમ શિક્ષાપત્ર ધીમોપેશ્વરજીજ્ઞાત ટીકામુષાદસલિત સમ્પૂર્ણ

શિક્ષાપત્ર ૧૦ મુ

ઉદ્દેશ — શૈલિક કલેશનો સમ્મલ ધ વાય તો પણ પ્રભુમાં કોવારોપ ન કરવે, પ્રભુ આમય ન છોડવો, શૈલિક વિપત્તિનો સમ્મલ ધ કરાવીને પણ ભગવાન સકતવું ક્રિયા કરશે જોવો. દૃઢ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો. જેમ આતક પક્ષી મેલજલની આકાંક્ષા રાખી. વિશ્વાસ રાખે છે તેમ સકતોએ પણ ભગવાન ક્રિયા કરશે જોવો. દૃઢ વિશ્વાસ રાખવે વિષયમાં વૈરાગ્ય રાખી યથાલાભ સન્તોષ આની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધ હૃદયથી ભગવત્સેવ કરીએ ત્યારેજ કલપ્રાપ્તિ યાજ. કલહાતા શ્રીકૃષ્ણ ભ્યારે કલહાન કરવાની ઇચ્છા કરે ત્યારેજ કલ પ્રાપ્ત યથ શકે, ક્યારે અને કેટલું અને કેવું કહ્યું શ્રીકૃષ્ણ આપશે. જે ભગવાનનું સમર્થ નથી. કલપ્રાપ્તિ વિચારવાનું છવતુ કર્તવ્ય નથી. છવે તો સેવામાં જ ભગવદ્ગિજ્ઞાને અધીન યથ, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી જોજ મહાકલ છે શ્રીકૃષ્ણ. પ્રકરે કેવું કહ્યું આપશે ઇત્યાદિક સમભવવાને આ દશમ શિક્ષાપત્ર છે.

મૂલમ્ — કો વેદ કીદૃશ કૃષ્ણાભિપ્રાય સ્વજને મત ।

સ્વાનન્દસિદ્ધયે રાતિ નિજાતિ દર્શનાદિષુ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણનો સ્વજનવિષયક અભિપ્રાય જેવા પ્રકારનો છે તે કોણ જાણે છે ? તો પણ પોતાના જ્ઞાનનની સિદ્ધિને અર્થે દર્શનાદિકમાં નિભર્તિતુ (પોતા વિષે પ્રભુ દર્શનાદિકમાં આતિ-આતુરતાનું) જ્ઞાન કરે છે [૧] વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ અભિપ્રાય બલુવા વેદ પણ અસમર્થ છે તેથી નેતિ નેતિ જેમ વેદ પાઠાર કરે છે. સમવત્સ્વરૂપ છે, જોવા વેદ પણ ભ્યારે શ્રીકૃષ્ણનો અભિપ્રાય બલુવા સમર્થ નથી તો મહારી પુદ્ગિથી જે અભિપ્રાયનું જ્ઞાન શી રીતે ધરાવું ? છતાં શ્રીજ્ઞાચાર્જીજ્ઞા મહાપ્રાણી કૃપાથી કું કહ્યું મહારી અતિઅનુચાર કહ્યું છ વેદ તો શ્રીપ્રભુના બદીબન છે. સદા પ્રભુના શુભજ્ઞાન કરે છે. બહાર ઇશ્વરનું માહાત્મ્ય યાજ છે, કું તો શ્રીકૃષ્ણનો ધ છે તેથી પ્રભુની કૃપા મહારા ધર છે, શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાનન્દરૂપ છે જોવા શ્રીકૃષ્ણ ભ્યારે જે ઇચ્છા કરે કે “અસુક પુષિમાર્જીવ છવને મહારી જ્ઞાનનાનુભવ યાજ, ત્યારે જે સકત શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની આતિ-આતુરતા યાજ છે જે દર્શનની આતુરતા યાજ જોરશે. સેવકના હૃદયમાં કું શ્રીકૃષ્ણના દર્શન ક્યારે કરું ? કેટલા જ મો અને વર્ષો યવા કું શ્રીકૃષ્ણથી વિષાત યાગ્યો છ ” જોવો પ્રભુમિલનસમ્મલ ખી તાપ પ્રકટે છે જે કૃષ્ણ વિષાત તમક તાપમાંજ સમરણ સેવા કીર્તનાદિ સર્વ સિદ્ધવત્ બલ્કી લેવું, કેમકે જે છવ પ્રભુના દર્શન વિના સ્વિત યથ શક્યે નહિ અને તેથી જેની પ્રીતિ ભગવદ્દર્મમાં, સેવક સમરણક્રિયા, ભગવદ્ભાવગા, આપોઆપ યાદી યાવશે. (૨)

મૂલમ્-સંસારરાગાભાવાય લૌકિકાર્તિ તથા પુનઃ ।

મદાભાવાય ચ સ્વાર્તિ શરીરાતિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—સંસારમાં સ્નેહ હોય તો તેની નિવૃત્તિ સિદ્ધ કરવા ભગવાન લૌકિક દુઃખ આપે છે મદનિવારણ કરવા જ્ઞાતિસમ્બન્ધી દુઃખ તેમજ શરીરસમ્બન્ધી દુઃખ આપે છે વિવેચન.—આ સંસાર તથા દેહસમ્બન્ધી જેટલા પદાર્થ છે તે સર્વમાથી ન્યારે ભકતોનો સ્નેહ છુટી જાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે. ભક્તની સંસારમાંથી આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ લૌકિક-કલેશ આપે છે. હું સર્વ કરૂ છું, મ્હારા વિના કશું થાત નહિ, એવું સ્વાભિમાન દૂર કરાવવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થઈ, જીવોને શરીરસમ્બન્ધી દુઃખો તેમજ ધનસમ્બન્ધી દુઃખ મોકલે છે. ન્યારે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં દુઃખ અનુભવે છે ત્યારે એની ઋદ્ધિ પ્રભુ પ્રતિ વળે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે કઈ લૌકિક કલેશ આવી પડે તો ભકતોએ તેથી ગિજ્ઞ થઈ ભગવાનમાં દોષારોપણ ન કરવું. પણ એ દુઃખ જે આસ્મલમા કડવા લાગે છે તે પગિણામમા અત્યંત હિતદાયક છે એમ સમજી પ્રભુ આપણું હિત જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણ સંસારમા આસક્તિ સિદ્ધ નહિજ કરે. કારણકે પોતે સંસારવૈરી છે. તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ દેહ સમ્બન્ધી, શરીર સમ્બન્ધી ખીડા મોકલે છે કે જેથી ભક્તનું ચિત્ત ભગવાનમાં નિરૂદ્ધ થાય, શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે:-સંસારીને શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે ” આ પ્રકારે લૌકિક-કલેશ પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.]

મૂલમ્-સંગાભાવાય વન્ધ્વાર્તિ દેશાર્તિ દૈન્યસિદ્ધયે ।

મોહાભાવાય ભગવાન્ સાધનાર્તિ દદાતિ હિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્બુજ સંગાસમ્બન્ધીઓનો સંગ દૂર કરવા પ્રભુ તેમના તરફના દુઃખાદિક આપે છે દીનતા સિદ્ધ કરવા દેશાર્તિ-વિદેશગમનનું દુઃખ આપે છે. તેમજ મ્હાગ સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ થઈ એવો મોહ દૂર કરાવવા પ્રભુ સાધન-આર્તિ મોકલે છે.

વિવેચન.—સંગાસમ્બન્ધી દુઃસંગ આપતા હોય અને ભગવદીયોનો સંગ થતો ન હોયતો બન્ધુસમ્બન્ધી-દેહસમ્બન્ધી કુટુંબ વિષેનું દુઃખ મોકલે છે જે કુટુંબીઓથી વિયોગ થાય તો એવો વિચાર કરવો કે “એમની સાથે મ્હારે શું સમ્બન્ધ છે ? મ્હારા આત્માના સમ્બન્ધી તો શ્રીભગવાન છે. મ્હારે તો શ્રીપ્રભુનું જ કામ છે.” આ પ્રકારે વિચારી બન્ધ્વાર્તિ સમયે પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ માનવી. આપણા દેશમાં આકૃત આવી પડે-આપણે જ્યાં નિવાસ કરતા હોય ત્યાં આકસ્મિક દુઃખ આવી પડે તો પણ એવું આશ્વાસન લેવું કે “ પ્રભુએ આપણામાં દીનતા સિદ્ધ કરવા આવી વિપદ મોકલી છે ” પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન દીનતા જ છે શ્રીગુણજીએ વિશ્વસિમાં કહ્યું છે કે:- “ આપને પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન શ્રીઆચાર્યોક્ત દૈન્યજ છે ” આ વચનાનુસાર પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું કારણ દીનતા તે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય પદાર્થોમાં-સ્ત્રી, પુત્ર; પતિ, મિત્ર, પુત્ર, ગૃહ, દ્રવ્ય, દેહ, આ લોક, અને પરલોક-આન

દ્વિમા મોહ ન થાય તે સારૂ પ્રભુ જીવહૃત પ્રવત્નોમાં નિષ્ફળતા આપે છે સાધનાર્થિ આપે છે, મોહ એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ રહે-અન્ય સ્થળેથી આપણે મોહ દૂર થાય તે જ શ્રી ભગવાન સ્વતઃ કૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, જપ, પાઠ જ વદાર્થાદિક કરાવી આપે છે (૩)

લભ્ - પ્રારવ્ધમોજનાર્થ ઘા પરીક્ષાર્થ વિલમ્બનાત ।

નિર્વાહાર્થ તથા વેદસાધ્યાર્થાર્તિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૪ ॥

एवमार्तिप्रदानेऽपि परमानन्ददायिन ।

समाश्रयो न भोक्तव्यो हृत् स्वाचार्यसश्रयै ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:-પ્રારબ્ધ સોમ કરાવવા, પરીક્ષા કરવા પ્રભુ વિલમ્બ કરી નિર્વાહ સમ્બન્ધી તેમજ વેદસાધ્ય સ્વર્ગાદિક સમ્બન્ધી આર્તિ-પીઠા આપે છે, [૪] આ પ્રકારે પ્ર આર્તિ-પીઠા આપે છે તો પણ પરમ જ્ઞાન હ આપનાર શ્રીકૃષ્ણનો હૃદ આમજ એ આધાર્થનો મુન્દર આધારે રહેનાર વૈષ્ણવોએ ત્વજ્યો નહિ. (૫)

વિવેચન — ઉપર કહેલા પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે કૃપા કરે ત્યારે લૌકિક-પીઠા ઉદ્ધાર છે અને ભગવત્સમ્બન્ધી-આતુરવાતુ જ્ઞાન થાય છે ઉપરુજીવ-પીઠાઓ આવી પઠે ત્યાર પ ને શ્રીકૃષ્ણનો હૃદ આમજ શબ્દી શકાતો નથી તો પરમાનન્દનું જ્ઞાન મતું નથી સર્વ સાધ નોર્માંથી એક પણ સાધન હાથમા નથી. શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃજ સર્વ સાધનો સિદ્ધ કરી આર્થ પુષ્ટિમાર્ગીય પરમકૃપારૂપ પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે આ આશય હું મ્હારી યુક્તિથી કહેતો નથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો હૃદ આમજ કરી હું કહું છું કે “શ્રીકૃષ્ણજ સર્વ જ્ઞ છે ” શ્રીઆચાર્યજી નવરત્નત્રયમાં કહે છે કે “(પ્રભુ સર્વના પ્રધર છે, સર્વન આત્મા છે તે નિગ્મજાથી સર્વ કરશેજ)” આ પ્રકારે લૌકિક પીઠામાં જે મન સાધારણ રીતે ચલાયમાન મર્ષ શ્રીકૃષ્ણનો આમજ ત્વજ છે તેને સમજવી શ્રીકૃષ્ણમાં હૃદ આમજ શબ્દો

मूलम् — स्वतः कृष्ण सदानन्दो निजानन्द प्रदास्यति ।

तदाश्रयैव स्थातव्य सर्वैश्चातकपक्षिवत् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ — સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાનો જ્ઞાનન્દ નિજ ભક્તોને જ્ઞાન કરશે ભગવદીયોએ તે આશાથી જ્ઞાતક પક્ષી પઠે સ્થિતિ કરવી. (૬) વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ જ્ઞાન કરૂપ છે પરમ કૃપાળુ છે સર્વ પ્રાણી માત્રને જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે એવા શ્રી કૃષ્ણ નિજ જ્ઞાને તો અધિકાધિક જ્ઞાનન્દજ્ઞાન કરે એ તો ઉચિત છે. નિજ જ્ઞાન પર અવિશય કૃપા કરે એ નિશ્ચય છે, શ્રીકૃષ્ણના નામથી સર્વ કાર્ક સિદ્ધ થાય છે શ્રીભાગ વત વાક્ય સ્ક ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે “વસર્વોપનિષે રાજસાસ્તિ લેખો મહાન્યુવાર્ પીર્મનાદવ કૃષ્ણમ્ય મુરતવપ વત પ્રજેન્ [મ ૨, ૬૨]” એટલે કે “દે પરીક્ષત રાજા । દોષના નિધિ એવા કલિગુને વિષ એક મદાન યુગુ છે, તે એ કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન આમજી સુખજ ધ સર્વ પરને પ્રાપ્ત થવાય છે

યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો ભણ્ડાર છે તો પણ શ્રીકૃષ્ણના નામથી સ સાર મટી જાય છે, ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભગવદીય ગાય છે કે:—રાગ વિહાગડો.

કરિ હે કૃષ્ણ નામ સહાય । અધમતા ડર આનિ અપની મરત અકુલાય, કરિ હે ॥૧॥ અધમ અગ્નિ ઉદ્ધાર સો કહા તેરો ભાર । કોન ઉદ્યમ અપને નિજ કરી સવ્યો નિસ્તાર ॥૨॥ નેક ઉધો કરિ મરોસો વસત જાકે ગામ । સો વ્યો મમતા છાંડિ હે લે જીવન જાકો નામ ॥ ૩ ॥ વરદ વિવિધ મુલાયવો કરિ હરિ ન ધરિહે લાજ । તોપે ગદાધર નિગમ આગમ વક્ત કિતવે કાજ ” ॥૪॥

આવી રીતે પ્રભુ જે કે દયાલ આનંદરૂપ છે તો પણ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘના ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે તેમ ભક્તોએ પણ પ્રભુના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક જે વિશ્વાસ રાખે છે તો જડ એવો જે મેઘ તે પણ એનો-ચાતકનો-તાપ શાન્ત કરે છે, મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તો પછી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણનું અહર્નિશ સ્મરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વિષે આતુરતા રાખનાર ભક્તને પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દનું દાન કેમ ન કરે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી સર્વ ભક્ત-મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેથી દૃઢ વિશ્વાસથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું.

મૂલમ્:—લૌકિકાર્ત્તરગણનં પરમાનન્દચિન્તનાત્ ।

યથા ન ગણયેદ્રોગી તિત્તમેષજમક્ષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પરમાનન્દના ચિન્તનથી લૌકિક-કલેશ ગણકારવો નહિ જેમ રોગી માણસ કઠવી આંધિતું ભક્ષણ ગણકારતો નથી તેમ જીવે લૌકિક-કલેશ ગણવો નહિ. **વિવેચન:—**જે જીવે લૌકિક દેહસમ્બન્ધી સ સારના કલેશથી ખેદ પામે તો પ્રભુને ચિન્તા રહેતી નથી. જ્યારે જીવને પ્રભુને વિષે આતુરતા-આર્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય તેથી જીવે લૌકિક-આર્તિ ન કરવી. પણ પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિ કરવી પરમાનન્દરૂપ ભગવાનના શુભ વિચારી, જીવે પોતાના દોષનું ચિન્તન કરવું. ત્યારેજ પ્રભુના હૃદયમાં દયા આવે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ અન્ધમાં કહે છે કે.—(ભક્તોને આર્તિયુક્ત જોઈને પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલો સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રગટે છે.)

નિજનનો પ્રભુ વિષયક વિપ્રયોગ-કલેશ જોઈને પ્રભુ દર્શન આપે છે, શ્રી ભાગવત રાસપંચાધ્યાયીમાં વર્ણન કર્યું છે કે “જ્યારે વ્રજભક્તોને મદ થયે ત્યારે પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી તેજ ભક્તોને પ્રભુ-વિરહથી આર્તિકલેશ થયે ત્યારે શ્રીઠાકોરજી કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વ્રજભક્તોના ભાવયુક્ત જ્યારે મનમાં કલેશ થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થાય. લૌકિક આર્તિ છોડી પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિયુક્ત પરમાનન્દનું ચિન્તન કરવું. આમા દૃષ્ટાંત રોગીજનનું આપે છે તેજ પ્રકારે જેને પોતાના સ સાર રૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સરનું રોગસદૃશ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું છે તેવા ભગવદીયે તો સ સારરૂપ રોગ-નિવૃત્ત કરવા લૌકિકાર્તિ સહન કરી પરમાનન્દના ચિન્તનરૂપ આધિ ખાવી. ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુ:ખ નિવૃત્ત કરે.

મૂલમ્:—અહિતં નિજમક્તાનાં વિદધાતિ હરિર્ન હિ ।

સમસ્તાનાં સખા સ્વીયમક્તાનાં ન કથં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

કૃતાર્થતા છે. આ સિદ્ધાન્તમાં કોઈ વાદિને વિશ્વાસ ન હોય અને જો તે વિવાહ કરે તો તેને નિશ્ચય આસુરી જાણવો, કાગળકે શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત વેદ, શાસ્ત્ર, ગીતા, અને શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રમાણથી સિદ્ધ છે અને એવા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ ન રાખનાર નિશ્ચય આસુરી હોવો જોઈએ. (૨)

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ સર્વદા સ્મર્યઃ સર્વલીલાસમન્વિતઃ ।

અત્તૈકહૃદયસ્થાયી સકલઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વલીલા (વેણુગીત, યુગલગીતાદિક) યુક્ત, ભક્તના હૃદયમાં સ્થિત કરનાર, અશકલા સહિત, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સર્વદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ ક્લાત્મક, રસાત્મક, ભાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક છે. તેમનું લીલા સહિત-ભક્તો સહિત સ્મરણ કરવું, કારણકે રસાત્મક, શ્રીકૃષ્ણ વજ્રભક્તોના સંગમાં અષ્ટપ્રહર લીલા કરે છે. એવા લીલાયુક્ત વજ્રભક્તોના હૃદયમાં વિરાજ રહેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી આપણા હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સદા સ્થિતિ કરે છે. જેનું ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં સ્થિત થાય, સંસારનું ધ્યાન કરે તો સંસાર, અને જો પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો સર્વ વ્યાપક પ્રભુ ભક્તના હૃદયમાં લીલાસહિત સ્થિતિ કરે છે.

મૂલમ્:—ગુણગાનં તથા દુઃસ્વભાવનં દૈન્યમેવ ચ ।

તથા ત્યાગઃ સિદ્ધદશઃ કૃત્યમેતચ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન, હું ખની ભાવના (વિપ્રયોગાર્તિ) દૈન્ય અને ત્યાગ (લૌકિક વૈદિક આસક્તિ છોડવી તે) આ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ દષ્ટિવાળાઓના છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણજીની લીલાનું ગુણગાન, વિપ્રયોગ દુઃખની ભાવના, દૈન્ય, અને સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ-આ ચારે કૃત્ય અવશ્ય કરવા પ્રથમ ગુણગાન કરવાથી આપણા દોષ માત્ર ભસ્મ થાય, હૃદય શુદ્ધ થાય. ત્યારે આપણને આપણા દોષ સ્ફૂરે છે, આપણી જાતને તુરંત ગણીએ છીએ, પ્રભુને સર્વોપરિ જાણીએ છીએ, આપણે એવી ભાવના કરવી કે મેં તો કંઈ સાધન કર્યાં નથી તો પ્રભુ મ્હારો અગીકાર કેવી રીતે કરશે? આ પ્રકારે વિચારવાથી નિઃસાધનતાની ભાવના મનમાં થાય છે, ત્યારે દીનતા આવે છે ત્યારે પ્રભુ વિના અન્ય કશું ચેન પડતું નથી. લૌકિક વૈદિક સર્વનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રકાર ચતુષ્ટય પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન તેમજ ફલરૂપ જાણીને કર્તવ્ય છે (૪)

મૂલમ્:—ગુણગાનં ભાગવતાત્ સેવયા દુઃસ્વભાવનમ્ ।

તદૈન્યભાવવદૈન્યં ત્યાગો વિરહભાવતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રી ભાગવતથી ગુણગાન, સેવાથી હું ખ ભાવના જે દૈન્ય પ્રભુની કૃપાનું કારણ છે તે દૈન્ય ભાવથી દૈન્ય, અને વિરહભાવથી ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે- (૫)

૧ હું ખ ભાવના - પ્રથમ યોગશી અને ખસોખાવન વૈષ્ણવોની ખાસેથી પ્રભુ માગી માગીને આરા-ગતા કતા એવું સુખ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે એ હું ખની ભાવના કરવી,

૨-૩ દૈન્ય અને ત્યાગ અને હું ખ ભાવનાનો અર્થ રત્નભક્તજીની ટીકાનુમાર લખ્યો છે,

વિવેચન — જે ઉપરના સ્થાનમાં ચાર કાર્ય બતાવ્યાં તે જ્યે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે બતાવે છે સાધનરૂપ ગુણગાનથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને ફલરૂપ ગુણગાનથી જ મવાનનુ હર્થન સિદ્ધ થાય છે મીઠાઠોરણ બ્યારે વનમાં પધારે, ત્યારે તેમના વિરહમાં પ્રજ્વલિતો વેણુગીત, મુગલગીતાદિકનુ ગુણગાન કરી નિર્વાહ કરે, તે પ્રકારે વૈષ્ણવોએ સેવાના જ્ઞાનોપરમાં ગુણમાન કરવુ, અને પ્રભુની સેવાનો સમજ ક્યારે આવશે-પ્રભુનો સયોગ ક્યારે થશે-એમ જ્ઞાતિ કરવી દુ ખ ભાવના કરવી આ ગુણગાન દ્વારા સેવાની જ્ઞાતિ સિદ્ધ થાય છે જે જ્ઞાતિદ્વારા નિ સાધનતા સિદ્ધ થાય છે. જમી તેટલી સેવા કરે તેા પણ મનમાં જોવી ઉદ્દેશમુક્ત જ્ઞાતિ સાધની કે 'મ્હારા સર્વ જન્મારો વૃથાજ જયો! કોઈ પણ પ્રકારની ભગવત્સેવા મ્હારાથી થઈ શકી નહિ।' એ પ્રકારે દેવની ભાવના કરવી કરતાં સર્વ દેહસમ્મત્તી પદાર્થમાં ત્યાજ ઉપજ થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વિપ્રયોગની ભાવના થાય જે સર્વોપરિ મુખ્ય ફળ છે ત્યાર પછી સર્વથીલાનુભવ થાય છે

મૂલમ્:—एतच्चतुष्टयं सिद्धं यदि नान्यदपेक्षितम् ।

सर्वस्य मूलं सत्सगस्तदभावे न सिद्ध्यति ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ — ગુણગાન. દુ ખ ભાવના, દેવભાવ, અને ત્યાજ જે ચાર કૃત્ય સિદ્ધ થાય તેા પછીથીજ કયાની જાપેક્ષા નથી. સર્વનું મૂલસત્સ જના જભાવે તેા જોમાંનું કશું સિદ્ધ થતું નથી વિવેચન.—ઉપર હર્થાનું કે આ ચાર પ્રકાર જેને સિદ્ધ થાય તેને જન્ય સાધનની કયી જરૂર પડતી નથી તેથી પ્રથમ ગુણગાન કરવું, ભગવત્સેવા કરી દુ ખ ભાવના જ્ઞાતિ કરવી, દેવ મુક્ત થઈ સર્વ ત્યાજપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના કરવી. જે આ ફલરૂપ સાધન વિપ્રયોગ ભાવના—સિદ્ધ થાય—ગુણગાનાદિક કૃત્ય જતુષ્ટયપૂર્વક વિપ્રયોગજ્ઞાતિ પ્રભુથી આપણને વિરહ થયો છે ! જે પ્રભુનું મિલન આપણને કેમ થતું નથી ક્યારે થશે!—જોવો. મીઠુંખુ-વિપ્રયોગ જનિત કલેશાનન્દ સિદ્ધ થાય તેા જ મજાધનની જાપેક્ષા નથી, આ ફલરૂપ જતુષ્ટય પદાર્થ સત્સજથી સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વર્થ મૂલ સત્સજ છે મીઠાજવતના પ્રથમ સ્કે ખ જાં ૧૮-૧૩ માં ચોનાનુ વાક્ય છે કે —

“ભગવદ્ભક્તના સગની જોક ક્ષણની તુલના સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ પણ કરી શકતા નથી તેા પછી મનુષ્યના મનોરથરૂપ રાજ્યાદિક જે સખની ક્ષણસાધી તુલના ન કરી શકે જોમાં તેા શું કહેવુ ? જોકાદય સ્કે ખમાં ઉદવણ પ્રતિ ભગવાન કહે છે કે —

“હે ઉદવ ! યોગ, સાંખ્ય, સ્વામ્યેવાય (વેદનો પાઠ) વય, ત્યાજ, ઇષ્ટાપૂર્ત, દક્ષિણા, વ્રતો, મઝો, છટો (રહમ્ય મન્ત્રો) વીર્ય, નિશમ, ધમ, જોમાંનુ કંઈપણ મને વશ કરી શકતું નથી પણ મને વશ કરનાર તેા જોક સત્સજ છે કે જે સત્સજ જન્ય સર્વમાંથી આ સહિત ઊઠાવી મ્હારામાંજ આસહિત ઉપભવે છે [ઇષ્ટાપૂર્ત, ઈષ્ટવ્યસાદિ આપૂર્ત—દુ પ, વાય જગીજા] (૧-૨) જોવા સત્સજથીજ કલ્પ, શક્ષ, વશુ જ ખર્વ આપ્સરા, નામ, સિદ્ધ ચારણ, શલક વિલાપર, અને મનુષ્ય ભતિમાં પણ દીન જોવા વૈશ્ય, સ્ત્રી શુદ્ધ અને તેથી પણ દીન—નીચમાં નીચ જોવા જન્યજન—આવડાલાદિ પણ મારા (મીઠુંખુના) પદને પામ થયા છે તે તે જગમાં સ્નેહજ્ય અને વમીશુણ્ય પ્રકૃતિવાળા પણ જદ છવો સત્સજ

દ્વારા મહારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે, હે પાપરહિત ! (૪) વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિક, વૃ-
 પયર્વા, બાણાસુર, મયદાનવ, વિલીષણ, સુગ્રીવ, હનુમાન, જમ્બુવાન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ,
 તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જ, વ્રજમાં ગોપીજન, યજ્ઞ પત્નીઓ તથા અન્ય બહુ નીચ
 યોનિમાં જન્મેલા જીવો-દાનવો, મનુષ્યો-પણ મને પ્રાપ્ત થયા છે (૫-૬) એઓએ નહોતું
 કર્યું વેદાધ્યન, કે નહોતી કરી મહત્તમની (મોટાઓની-વૃદ્ધોની) સેવા, કે નહોતી કરી ઉપા-
 સના, કે નહોતાં કર્યાં વ્રતો, નહોતાં આચર્યાં તપ-તે છતાં, આ સર્વ સાધનાદિતું આ
 ચરણ એમણે કર્યું નહતું, તોપણ તેઓ મહારા પદને કેવળ સત્સંગથીજ પ્રાપ્ત થયા છે.
 (૭) આ પ્રકારે ભગવાને શ્રીમુખથી ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ કર્યો છે. તાત્પર્ય એટલુંજ કે
 સત્સંગ સર્વ સાધનનું મૂલ છે. સત્સંગથી તદ્દુપભાવ હૃદયારૂઠ થાય છે. સત્સંગથી-ભગ-
 વત્ પરાયણ જનોના સમાગમથી ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્દર્મ, ભગવદ્દર્શન, ભજનાન્દ; રસાનુભ-
 વાદિ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે તેથી ભગવદ્દીયનો સત્સંગ અવશ્ય કરવો, (૬)
 इति श्रीहरिरायजीकृत एकादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृते टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૨ મું.

ઉદ્દેશ:-આ દ્વાદશ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વાક્યની અર્હાન્ત શ ભાવના તેમજ
 ઉપર કહેલા ચાર પ્રકાર સિદ્ધ થયા પછી કયે પ્રકારે અનુભવ થાય એ દર્શાવે છે.

મૂલમ્:-ભાવનીયં સદા ચિત્તે સ્વામિનીજલ્પિતં મુહુઃ ।

તાપક્લેશસ્ય માર્ગઃ શ્રીમદાચાર્યરૂપિતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ —વારંવાર ચિત્તમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વિપ્રયોગદશાના વચન (હો નાથ !
 હો પ્રિય ! રમણુ ! ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજ ! મને આપની દીનદાસીને દર્શન આપો !)
 ભાવનીય છે. શ્રીમદાચાર્યજીએ આ માર્ગ વિરહતાપના કલેશ વાળો કહ્યો છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગમાં શ્રીસ્વામીનીજી જે પ્રકારે વારવાર જલ્પના કરે
 છે તેની પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીએ ચિત્તમાં ભાવના કરવી પ્રેમામૃતમાં કહે છે કે:—

एकदा कृष्णविरहान्धयायन्तो प्रियसङ्गमम् । मनोवाष्पनिरासाय जल्पतीदं मुहुर्मुहुः ॥

એટલે (એક દીન શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી પ્રિય-સંગમનું ધ્યાન કરતાં શ્રીસ્વામિનીજી
 હૃદયના અશ્રુ બહાર કહાડવા વારંવાર આવું જલ્પન કર્યાં કરે છે, શ્રીસ્વામિનીજી રસાત્મક
 શ્રીકૃષ્ણના મિલનાર્થ તીવ્ર વિરહ ભાવયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે છે, આવા તીવ્ર વિપ્રયોગ
 ભાવના ઉદ્દગાર સર્વોપરિ જાણવા. એ શબ્દોદ્વારા કૃષ્ણમિલનાર્થ જે ભાવ દર્શાવ્યો છે તે
 તે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ ફલરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તાપ કલેશરૂપ છે ' જે શ્રીકૃષ્ણથી
 અગણિત વર્ષો થયા જીવ વ્યુચ્ચરણ પામ્યો છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો પુન સંગમ ક્યારે થશે
 એવી વિરહ દશાની ભાવના સહિત તાપ-કલેશનો અનુભવ થાય' એ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ
 ફલ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વિષે વારવાર આવો તાપ કલેશ-વિપ્રયોગ દુઃખનો અનુભવ થાય
 એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આવો તાપ કલેશનો અનુભવ શ્રીસ્વામિનીજી વારં-
 વાર કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસ્વામિનીજીના તાપ કલેશ-ભાવાત્મક છે[એટલે શ્રીમહાપ્રભુજી
 ઉપયુક્ત તાપકલેશ-ભાવથી પૂર્ણ છે] તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ પણ
 તાપ-કલેશરૂપ છે. તાપકલેશથી આ માર્ગમાં ફલ સિદ્ધ થાય છે, તેથી જે પ્રકારે શ્રીસ્વા-

મિત્રીજી વિરહ માવ અનુભવે છે તે વીત વિરહવાવની ભાવના કરવી, (૧)

શ્રીસ્વામિનીજીની ભાવનાનું સ્વરૂપ અગ્નિમ શ્લોકમાં મતાવે છે

મૂલમ્ —દર્શન દેહિ ગોપીશ ! ગોકુલાનન્દદાયક ! ।

ગોવિન્દ ! ગોપવનિતાપ્રાણાધિપ ! કૃપાનિધે ॥

શ્રી સ્વામિનીજીમાં ચાર રૂપમાં છે પ્રત્યેક સોળ કૃતારામક શ્રીસ્વામિનીજી છે તેના ભાવથી શ્રીકૃષ્ણના ચોસઠ નામ આ રાક્ષાપત્રના અન્ત પશન્ત આવે છે

શ્લોકાર્થ —હે ગોપીજનના ઇશ ! હે ઝોકુલ (ધેનુકુલ અથવા ભકતના કુલ) ને જ્ઞાન આપનાર ! હે ગોવિન્દ ! હે મજબૂતના પ્રાણપતિ ! હે કૃપાના ભણ્ડાર ! દર્શન આપેલ

વિવેચન.—શ્રીસ્વામિનીજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, હે ગોપીજનના ઇશ ! તમે જ્ઞાનને દર્શન થો, કાશ્યુ કે તમે ગોપીજનના પાત-ઇશ-રાજા છે । રાજા પિતાની પ્રબંધે હુ ખ ન હે, મુખ આપે જોવી મર્યાદા છે । તે જ પ્રકારે હે શ્રીકૃષ્ણ ! જમો તમારી પ્રબંધીએ, તેથી તમે જ્ઞાનને દર્શન થો । તમે જાએના કુલને જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરી છે । જો જાએ પશુ તમારા દર્શન વિના જ્ઞાકુલ બ્યાકુલ થાય છે તેથી જો જાએને દર્શન થો જો જાએને અરાની દર્શન આપો છે તેમ વેગથી પધારી હવે જ્ઞાનને દર્શન આપેલ તમે ગોવિન્દ છે । જોટલે જાવના ઇન્દ્ર છે । જો જાએને મુખ આપવા જોમનો રક્ષક કોટી આવે છે તેમ તમે જ્ઞાનને-તમારા ભકતોને-મુખ આપવા વેગથી દર્શન આપો ! તમે ગોપવનિતાના પ્રાણાધિપ છે । જોટલે આપના દર્શન વિના અમારૂં વધુએનું જીવન બર્ધ છે ! તમારા સ્વરૂપ દર્શનથી જ અમારૂં જીવન ટકી શકે છે । હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કૃપાનિધિ છે તેથી વેગથી દર્શન કરાવેલ આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુનાં નામ લઈ વિલાપ કરે છે

ગોવિન્દ—જાએના ઇન્દ્ર ઇન્દ્રિયોના નામ, પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનારા ગોવિન્દ સન્ધ્યા સર્વજ્ઞતા, સર્વ આપજ્ઞા અને સર્વનિવૃત્તવ પ્રભુમાં સમવાય છે કૃપાનિધિ—કૃપાના ભણ્ડાર—જેથી ભગવત્કૃપાનો લક્ષ આપ સમવાય છે

મૂલમ્ —ગોપાલ ! પાલિતવ્રજ ! નિજવ્રજસુખામ્બુધે । ।

પરમાનન્દ ! નન્દાદિરુચિરોત્સુક્લાલિત । ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ —હે ગોપાલ ! હે મજબૂત ! હે નિજમજબના સુખામ્બુધિ । હે પરમાનન્દ ! હે નન્દાદિકના રુચિર ઉત્સુજમાં લાક પામેલા પ્રભુ ! જ્ઞાનને દર્શન થો ।

વિવેચન —હે ગોપાલ ! તમે જાએના પાલન કર્તા છે । આ મજ તમારૂં છે, તે સર્વજ્ઞ પાલન કરી સર્વ મજબના સુખશાતા છે । તમે સુખના સમુદ્ર છે, આ તમારા મજમાં તમારા મજબૂતો, પશુ, પક્ષી, જાવ, ગોપાલ, જક, ધેવનાદિ સર્વને સુખ આપનારા છે । હે પરમાનન્દરૂપ ! નન્દશોદાના ઉત્સુજમાં જોડતા શ્રીકૃષ્ણ ! તમે જ્ઞાનને દર્શન આપેલ (૩)

મૂલમ્ —સદાનન્દ ! નિજાનન્દસમુદાયપ્રદાયક ! ।

દામોદર ! દયાદ્રાર્ઠ ! દીનાનાથ ! દયાપર । ॥ ૪ ॥

શ્લોકાર્થ —હે સદા આ દરૂપ ! હે નિજભક્તોને જોનન્દ સમરાયન જ્ઞાન કરનારા !

હે દામોદર હે દયાર્દ્રના પણ દયાર્દ્ર પરમકૃપાલુ ! હે દીનાનાથ ! હે દયાપર પ્રભુ ! દર્શન ઘો (૪)
વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે તો સદા આનન્દરૂપ છો. વ્રજમાં સમુદિત જીવમાત્રના આનન્દ-દાતા છો એવા ભક્તાધીન છો કે શ્રીયશોદાદી પર કૃપા કરી એમના દામથી (દારડાથી) તમારા ઉદરને ઝનઘાવા નીધુ હતું દયાથી તમારું હૃદય આર્દ્ર-સીંજી રહ્યું-છે (૪)

આ શ્લોકમા પ્રભુ દયાપર-દયાલુ છે દીનાનાથ છે, જે દીનતું ગરીબતુ કોઈ કલ્યાણ કરતુ નથી તેના પણ નાથ-ધણી શ્રીકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તાધીન છે, પ્રાણી માત્રના આનન્દ દાતા છે એવો ભાવ દર્શાવ્યો છે.

મૂલમ્:—પુરુષોત્તમ ! સર્વજ્ઞરુચિર ! પ્રેમપૂરિત !

અનજ્ઞરૂપપરમ ! પ્રિય ! ગોપવધૂપતે ! ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—હે પુરુષોત્તમ ! હે સર્વ અગમા સુન્દરતા વાળા ! હે પ્રેમથી પૂરિત !

હે કામદેવથી પણ અધિક રૂપવાળા ! હે પ્રિય ! હે ગોપવધુના પતિ ! તમે અમને દર્શન ઘો

વિવેચન—હે પુરુષોત્તમ ! તમારા સર્વ અંગ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે સર્વ અંગ

રુચિર-મનોહર છે અગતું દર્શન થાય છે ત્યાંજ નયન સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક ભગવતીય ગાય છે કે — ॥ રાગ નટ. ॥ “રૂપ દેખિ નયનાં પલક લગે નહિ । શ્રીગોર્વધનધરકે અજ્ઞ અજ્ઞ પર નિરચિ નેન મન રહત તહિ ॥ ” આ પ્રકારે સર્વાંગે રુચિર છો ! પ્રેમથી પૂરિત

છો ! તમારા સર્વ અંગમા પ્રેમરસ ભરેલો છે ! તમારું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પકામદેવથી પણ

પણુ ઉત્કૃષ્ટ છે ! તમે આધિદૈવિક અનગરૂપ પરમસુન્દર છો ! ગોપીજનને તમે પરમ પ્રિય, તમને ગોપીજન પરમપ્રિય છે ! ગોપવધુએના તમે પતિ છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે દર્શન ઘો.

પુરુષોત્તમ—એ નામથી શ્રીકૃષ્ણ જડ અને ચેતન નામરૂપાત્માક જગત્થી અધિક છે એમ સૂચવે છે.

પ્રેમપૂરિત—પ્રભુના સર્વ અંગો આનન્દપ્રચુર છે. આનન્દથી પૂર્ણ છે. રસથી ભરેલા છે, પ્રાકૃત માંસ, મજ્જાદિથી ભરેલા નથી. “ આનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિ ” એમના સર્વ અંગ કર, પાદ, મુખ, ઉદારાદિ આનન્દ માત્ર છે આથી એમ સૂચન થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ કોઈ પ્રાકૃત પદાર્થ નથી, પણ સર્વને આનન્દનું દાન કરનાર રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

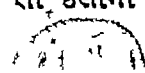
અનંગરૂપપરમ—શ્રીકૃષ્ણમા લાકિક કામની શકા આ શબ્દ દૂર કરે છે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્કોટિમન્મથમન્મથ કોટિ કન્દર્પનું લાવણ્ય પણ દૂર કરે એવી સુન્દરતા વાળા છે શ્રીકૃષ્ણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક એવા કન્દર્પથી પણ અધિક છે, પોતે આધિદૈવિક અનગરૂપ છે.

મૂલમ્:—વ્રજાવલમ્બ સુકટે ! લમ્બકેશ ! કલાનિધે ! ॥

વિરહાર્તિહર ! સ્વીયમનોહરણતત્પર ! ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હે વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) ! હે સુન્દર કટિવાળા ! હે લમ્બકેશ-વાળા ! હે કલાનિધિ ! હે વિરહની આર્તિને હરનારા ! હે સ્વીયજનોનું મન હરણ કરવામાં તત્પર એવો પ્રભુ ! તમે મને દર્શન ઘો ! ! (૬)

વિવેચન—વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) તમે જ છો અખિલ વ્રજ તમારે આશ્રયે જ છે. તમારા કેશ લાળા અને વાકડીઆળા છે તે બ્રમરપકતિની સમાન શોલા આપી રહ્યા છે તમે કલાનિધિ છો “કલાનિધિ” એવું નામ આપવામા તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્યમાં માત્ર પોડશ કલાઓ છે પરંતુ તમે તો કલાના ભંડાર છો, એટલે એટલી સોળ કલાઓને

વાપ તમારા પ્રતાપના શુભ આગળ યા દેખામાં છે ! જ્યાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના પ્રતાપને ક્રમણી ઉપમા આપી શકાય એમ નથી એમનો પ્રતાપ જોટલો બધો છે કે કોઈ છવ એનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી ! નિલબકતોની આર્તિનું-કૃપાનું ઉરણ કરવામાં તેમજ પોતાનું સુન્દર મુખનું શ્રીજગત્નું હર્શન આપી, અનેક લીલા કરી, સમસ્ત પ્રજા બકતોના મનને હરી લેવામાં તત્પર છે ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે જામને વેગથી હથ ન આપો !

મનોહરણતત્પર—એ કહેવાનું તત્પર એ દીસે છે કે સ્વરૂપ દર્શન આપનાર તથા પ્રેમમાં આર્પન કરવા મહાત્મને પણ પ્રભુ પ્રેમમાં પ્રેરનાર, પ્રભુમાં આસક્તિ બસનાદિ ઉત્કૃષ્ટ રૂઢાએ લઈ જનાર પ્રજા શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ છે પ્રેમાડવિ હરિવાક્યમ્ નિલબકતોને પ્રભુમાં પ્રેમ પણ હરિ પોતેજ હરી આપે છે (૧)

મૂલમ્ —મનોવિનોદ ! ભાવાબ્ધે | ભાવવચ્છદયસ્થિત !

ચચ્ચલીકૃતચિત્ત ! સ્વમાર્વાદોલિતરૂપવૃક્ ! ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —હે મનને વિનોદરૂપ ! હે ભાવના સમુદ્ર ! હે ભાવવાનેના હૃદયમાં સ્થિતિ કરનારા ! હે બકતોના ચિત્તને વ્યવહાર કરનારા ! નિલબકતોના ભાવવડે (દાસોત્સવાડિયા) આન્દોલિત રૂપને ધારણ કરનારા હે પ્રભુ ! તમે મને દર્શન લો. (૭)

વિવેચન.—નિલબકતોના મનને વિનોદ વા જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરનારા આપ છે ! તમારાથીજ સમગ્ર પ્રજાબકતો જ્ઞાનન્દ પામે છે ! તમે ભાવના સમુદ્ર છે ! જે ભાવથી તમારું ભજન થાય તે તેને સદ્ ભાવ છે કોઈ પણ છવ તમારા ભાવનો પાર પામી શકે નહીં એવા આપ ભાવના સમુદ્ર રૂપ છે ! સમસ્ત જગત્માં જે સર્વ ભાવ છે તે તમારી કાણુકારૂપ છે—તમારા ભાવરૂપ સમુદ્રના જલકણુ સમાન છે ! તમે ભાવથીજ બકતોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો ! જે બકતના હૃદયમાં એવો ભાવ તે તે ભાવાનુચાર તમે તેના હૃદયમાં વિશાળ તે બકતના ચિત્તને વ્યવહાર માન કરો છો ! આપ પણ જ દોલિત—વ્યવહાર માન રૂપ ધારણ કરો છો ! આપ વ્યવહાર છો ! જે કોઈ બકતોના ચિત્ત વૃદ્ધ બંધાવવા કાર્યમાં—દૌરિક વૈદિક કાર્યમાં—આસક્ત થયેલા હોય છે તે તે બકતોના ચિત્તને ત્યાંથી ખસેડી આપનામાં—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચિત્તનમાં—મગ્ન થાય એવું આપ કરો છો ! આપ એવા પ્રસન્ને એ સસારમાં મગ્ન થયેલા બકતોને જતાવા છો કે જેઓએ બકતોના ચિત્ત જળાત્કારે પશું આપનામાં—પ્રભુમાં—પરોવાય ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના સર્વ જગ બકતોના ભાવરક્ષકી ભરપૂર છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને દર્શન લો ! !

મૂલમ્ —મહામુગ્ધ ! સદાદુગ્ધપાનતત્પરમાનસ !
નવનીતાલિસમુલ્લ ! પયોવિન્દુચુસાધર ! ॥૮॥

શબ્દાર્થ —હે મહામુગ્ધ ! હે સદા દુગ્ધપાનમાં તત્પર માનસબાળા ! હે નવનીત (માખણથી)વપટાયલા મુખબાળા ! હે પયોવિન્દુચુસાધર અધરોષ્ટવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન આપો ! ! (૮) વિવેચન —નિલબકતોમાં મહામુગ્ધ છે ! આપ કંઈ જાણતા નથી જે બકત કહે છે તેજ કરો છો ! નિરન્તર દુગ્ધ (રૂઢ)નું પાન કરવામાં તત્પર છે ! કણુ કણુમાં શ્રીવ્યોહાલના સ્તનનું પાન કરો છો ! તેમજ પ્રજાબકતો જે રૂપ આપે છે તે

પીવામાં તત્પર છે ! તમારું મનજ તેમાં છે ! તમારા મુખમાં નવનીત (માખણ) લપટાઈ રહ્યું છે ! હુધના કેટલાક બિન્દુઓ તમારા અધરોજ પર લાગી રહ્યા છે તે પરમ શોભા આપે છે.

મૂલમ્:—અલકાવૃતવદન મદનાધિકસુન્દર ।

કપોલવિલસદ્રાગ કસ્તૂરીતિલકાચ્ચિત ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—હે અલકથી આવૃત વદનવાળા ! હે કામદેવથી અધિક સૌન્દર્યવાળા ! હે કપોલમા શોભિત રંગવાળા ! હે કસ્તૂરીના તિલકથી પૂજિત ! તમે મને દર્શન દો.

વિવેચન:—તમારું વદનકમલ સુન્દર અલક (વાળથી)થી ઢકાયલું હોઈ અતિશોભાયમાન છે. સર્વ શ્રીઅંગ કામથી પણ અધિક સુન્દર છે. આજ ભાવ ભગવદીય જનો ગાય છે કોટિકામ વારનેં यह सुन्दरता पर करिये॥કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ પર વિરાજી રહ્યું છે.

મૂલમ્:—સિञ्जन्नूपुरશોભાદય નખભૂષણભૂષિત ।

સઘોષસૂક્ષ્મકટિવિલસત્કુદ્રઘણિકા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—હે શબ્દાયમાન નૂપુરની શોભાથી યુક્ત ! હે નખના ભૂષણથી શોભિત હે સુન્દર સૂક્ષ્મ કટિભાગને વિષે વિલાસ પામતી મધુર ધ્વનિવાળી કુદ્ર (ઝીણી) (ઘણિકા) ધુધરીઓવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો !! (૧૦) **વિવેચન:—**બંને ચરણુ કમલમાં સ્વર્ણ નૂપુરથી ત્રિલોકમાં અપ્રાપ્ય એવી શોભા રહી છે દશે નખ પર નખભૂષણયુક્ત નખાવલિ વિરાજે છે તે કોટિ સૂર્ય ચન્દ્રની કાન્તિને લગ્ન પમાડે છે. સૂક્ષ્મ કટિ પર ઝીણી ધુધરીઓ મધુર શબ્દ કરે છે.

મૂલમ્:—રાજદ્ધૃદયવૈયાઘ્રનખભૂષણભૂષિત ।

કञ्जलोजनलोलाक्ष विशालाक्षविलक्षण ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હૃદય ઉપર શોભાયમાન વાઘનખાંરૂપ ભૂષણથી ભૂષિત ! હે કમલ સમાન અચળ નયનવાળા ! હે વિશાલ નેત્રથી વિલક્ષણ ! (૧૧) **વિવેચન:—**મારા પુત્રને કોઈની નજર લાગે નહિ એવા ભાવથી શ્રીયશોભાજીએ વક્ષઃસ્થલ પર, વાઘનખું પહેરા-રાવેલું છે અ વાઘનખું અતિ શોભા આપે છે. નયનકમલસમાન અતિચંચળ છે. જેમ કમલ શીતલ હોઈ તાપહારક છે તેમ શ્રીઠાકોરજીના નેત્રરૂપ કમલ સમસ્ત ભક્તોના હૃદયના તાપહારક છે અને એ શીતળ નેત્રથી ભક્તોને રસદાન કરે છે—સંકેત સૂચન કરે છે નેત્રકમલવત્ વિશાલ છે, ધૂર્ણાયમાન છે, સ્વદય આરક્ત પણ છે તેથી પ્રભુ વિલક્ષણ દીસે છે.

મૂલમ્:—દીનેકશરણ સ્વીયસર્વસામર્થ્યસંચુત ।

વ્રજરાજસુત સ્વીયજનનીકણ્ઠભૂષણ ॥ ૧૨ ॥

૧ કસ્તૂરીતિલકાચ્ચિત:—એવો પાડ હોય તો પણ અર્થ એવોજ રહે છે,

શબ્દાર્થ—હે દીનજનોના મુખ્ય આશ્રવસ્થાન ! હે નિવસર્વસામર્થ્યથી સમુદ્ધ
હે શ્રીનન્દરાવલના પુત્ર ! હે નિજમાતા શ્રીયથોદાણના કવચના આભૂષણરૂપ !

વિવેચન—ને નિજભક્તો 'દીન મમ' તમારે ચરણે રહે છે તેની સર્વ પ્રકારે પ્રથ
રક્ષા કરે છે કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સામર્થ્ય-સમુદ્ધ છે શ્રીમદ્વાજવત નવમ સ્કન્ધ
ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે —“ ને ભક્તો સ્ત્રી, મરુ, પુત્ર, પ્રાણ) વિત્ત, આ લોક
જને પરલોક એ સર્વનો ત્યાગ કરી મારે ચરણે આવેલા છે તેઓને ત્વજ દેવાનો હું કેમ
ઉત્સાહ કરું ? હું એવા ભક્તોની તો ખણ્ણપ્રહાર રક્ષા કરું છું !” શ્રીકૃષ્ણ શ્રીનન્દરાવલની
પુત્ર, નિજમાતા શ્રીયથોદાણના કવચે વીટાઈ તેમના કંઠના આભૂષણરૂપ બન્યા છે

આટલા શ્લોકપર્યંત શુભારસ્વરૂપે સયોગરસની ભાવના કરી નિરૂપણ કર્યું છે હવે
એકાત્મક સન્બોધનથી વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું નિરૂપણ કરે છે એ એકાત્મક જાણ બ્યક્તિ
કરવા હાહાકારશુદ્ધ સન્બોધન વાપરે છે. હા કૃષ્ણ, હા સદાનન્દ, વિલાપના ઉગ્રારૂપે
બોલાય છે હવે પ્રત્યેક શ્લોકે “ હા હા ” એવા વિપ્રયોગબન્ધ્ય શોકોદ્ગાર બાંધી

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ હા સદાનન્દ હા વૃન્દાવનમૂષળ ।

હા નન્દરાજતનય હા યશોદાકુલખેલન ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—હા કૃષ્ણ ! હા સદા આનન્દરૂપ ! હા વૃન્દાવનના શૂષણ ! હા નન્દ
રાવલના પુત્ર ! હા શ્રીયથોદાણના અઠર્માં એલનાર ! અને હર્ષન આપો !

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણનું નામ કલાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણનામ સર્વ વેદસ્મૃતિનો સ્મર
છે મજભક્તો શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ અને જપ તેથી કરે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞ
જીએ તેથીજ અષ્ટાક્ષરમન્ત્રમાં તેમજ પચાક્ષરમન્ત્રમાં એજ સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણનુંજ
ચરણ જતાબું છે (બ્યવહારમાત્રમા બ્યમ પ્રવા ઢોઈએ તોપણ પ્રભુનું જ્ઞાન વાચ
ભત્રવજિઠા રહે, સર્વ બ્યવહારમાં સર્વત્ર જને સર્વદા ભત્રવર્દમની, ભત્રવદૃશનની ભત્રવ
હસીવની, સ્વરૂપદર્શનની પુષ્ટિમાર્ગીવ રીતિએ વર્તન કરી હર્ષન પામવાની, તીવ્ર આ
તુરતા રણા કરે તે અર્થે હવે વિપ્રયોગની કટલીક ભાવનાઓ વિસ્તારે છે પ્રભુને મલબાળી
તીવ્રેશ્ચા પ્રદર્શિ કરવા “ હા કૃષ્ણ ! હા સદાનન્દ ” એવા ઉગ્રાર એ ભક્તો કરે છે)
હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો સદા આનન્દરૂપ એકરસ છો ! તમે જમને આનન્દ આપો ! હે
વૃન્દાવનના શૂષણ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો શ્રીવૃન્દાવનમાંથી એક શૂણ પણ બહાર જતા તથી
કારણકે તમે એનું શૂષણ છો ? હે શ્રીન દરાવલના પુત્ર, શ્રીયથોદાણના જોગામાં એલનાર !

મૂલમ્—હા ગોપિકેશ હા નાથ હા ગોકુલપુરન્દર ।

હા હા વ્રજજનાર્તિમ્મ હા હા નિશ્માધનાધિપ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—હા ગોપિકાના ઇશ ? હા નાથ ? હા મોકુલના ઇન્દ્ર ! હે મજજનની
જ્ઞાતિનું દરણ કરનારા ! હે નિ:સાધન જનનું અધિક રક્ષણ કરનારા ! તમે ક્યાં છો !

વિવેચન—હા બાપોજનના પ્રેમ શાભા ! હે નાથ ! તમે અમારી રક્ષા સત્વર કરો
શસ્ય આપાપીમા વિરુદ્ધો આત્ર એવા ભક્તો કહ છે કે —“ હા નાથ ! હા રમણ !

હા પ્રિય ! હે મહાબાહુ ! તમે ક્યા છે ! તમે ક્યાં છે ! હું આપની દીન હાસી છું. મને તમારી સન્નિધિ (નિકટતા) માં લાવો ! સામીખ્યદર્શન આપો ! ” એમ કહ્યું છે. તેવોજ ભાવ આ શ્લોકનો છે, હે ગોકુલના ઈન્દ્ર ! જેમ ઈન્દ્ર એક ક્ષણ પણ લોગ ત્યજતો નથી, પણ લોગ લોગવવામાં તત્પર છે તેમ તમે પણ ગોકુલના ઈન્દ્ર થઈ ક્યાં જેસી રહ્યા છો ! આપ પ્રકટ થઈ આપની લોચ્ય વસ્તુઓનો લોગ કરો ! અમને પ્રકટ થઈ આનન્દ આપો ! મજબૂતોનું દુઃખ તમે કદાપિ સહી શકતા નથી ! ત્યારે મજબૂતોને ઈન્દ્રયાગનો ત્યાગ કરી ગિરિરાજપૂજનરૂપ યજ્ઞ કર્યો, ત્યાગ કર્યો ત્યારે ઈન્દ્ર રાજાએ કોપ કરી સર્વ મજબૂતોને જલના પૂરથી ડુબાડી દેવોનો વિચાર કર્યો ! સમસ્ત મેઘમણ્ડલને આજ્ઞા કરી અત્યંત વૃષ્ટિ કરવા માંડી ! ત્યારે આપેજ ગોવર્ધનપર્વતને એક અશુભીથી ઉઠાવી સમસ્ત (મજબૂતો નિવાસીઓને, તેમના ઢોર ઢાંખર સહિત) એ પર્વત રૂપ છત્ર નીચે રાખી રક્ષા કરી ! તે જ પ્રમાણે અમે પણ આપના વિગ્હ સમુદ્રમાં ડુબીએ છીએ ! આપ જ એ સમુદ્રમાંથી અમારું રક્ષણ કરવા સમર્થ છો ! આપ નિઃસાધન ભકતોના અધિપતિ છો ! અમે વિરહથી વ્યાધુલ છીએ ! અમારું સર્વસ્વ દેહ, ઈન્દ્રિયાદિ શિથિલ થઈ ગયું છે ! અમે કોઈ પણ પ્રકારના જીવકૃત સાધન કરવા અસમર્થ છીએ ! તેથી અમને આપ સ્વરૂપદર્શન કરાવી અમારી આર્તિનું હમણું કરો ! (૧૪)

મૂલમ્:—હા હા નન્દાદિસર્વસ્વ હા હાઽનજ્ઞ નવાહુકુર ।

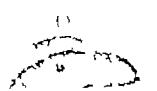
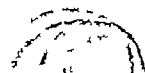
હા નિરાલમ્બનાલમ્બ હા હાન્ધલકુટિપ્રિય ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નન્દરાયજી આદિના સર્વસ્વ ! હે કામદેવના નવીન અંકુરરૂપ ! હે આલમ્બન (આશ્રય) રહિતના આલમ્બન (આશ્રય) રૂપ ! હે અન્ધને લાકડી જેવા પ્રિય પ્રભુ ! આપ અમારો ત્યાગ કરી ક્યાં ગયા છો ? અમને દર્શન આપો ! (૧૫)

વિવેચન:—નન્દાદિક એટલે ગોપ, ગોપી, સખા, ગાયો એ સર્વના સર્વસ્વરૂપ એક આપજ છો ! આપ વિના સર્વ પદાર્થો તુચ્છ છે ! આપજ એક સર્વના જીવનના પ્રાણરૂપ છો ! આપ અનંગ એટલે કામદેવ તેના પણ નવીન અંકુરરૂપ છો ! અનંગરૂપ વૃક્ષમાં નૂતન અંકુરરૂપ છો ! આપ સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવ છો ! આપનું સૌન્દર્ય જોઈ જો કામદેવ પણ મોહિત થાય છે તો અમે સર્વ મોહિત થઈએ એમા શું આશ્ચર્ય ! જેને કોઈ પણ જાતનો આધાર નથી તેના તમેજ આધાર છો નિરાલમ્બના-નિરાધારના આધાર પ્રભુ છે-એમ કહેવામા ભાવાર્થ એ સમાયલો છે કે જે કોઈ જીવ અન્ય સર્વ સ્થલેથી આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરે છે તેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય આપે છે જ. જેમ અન્ધજનોનો લકુટિપ્રિય હોય છે-લકુટિ (લાકડી)જ આધાર છે તેમ આપ અમને પ્રિય છો, અમારા આધાર રૂપ છો ! અમે તમારે અર્થેજ સર્વ ક્રિયાઓ કરીએ છીએ ! આ પ્રકારે સમસ્ત શ્રીસ્વામિનીજીનો વિપ્રયોગ-ભાવ દર્શાવે છે ! (૧૫)

મૂલમ્:—एवंविधानि सततं जल्पितानि मुहुर्मुहुः ।

अवगत्य च भावेन भावनीयान्यहर्निशम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ — શ્રીસ્વામિનીજીના નિરંતર જ્ઞાવા બ્રહ્મ-વિલાપ-વિપ્રયોજ દયાના જ્ઞ
છે એ વિલાપનું-નિરંતર મર્મ-રહસ્ય બાણીને જોની ભાવના અહર્નિશ ઠરવી. (૧૬)

વિવેચન—જા પ્રકારે નિરંતર શ્રીસ્વામિનીજી બ્રહ્મના કરે છે ત્યારે શ્રીપ્રત્યેષ્ઠ
પધારી સર્વ શ્રીસ્વામિનીજીને દર્શન જાપે છે એમના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તેથી સ્વ
વૈષ્ણવોએ જોવી ભાવના રાત્રિદિવસ ઠર્યા ઠરવી. (૧૬)

જા પત્રમાં પ્રશ્નનાં મીઠાક નામ ક્યાં છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ચાર રૂ
છે પ્રત્યેક રૂજ સોળ સોળનું બનેલું છે શ્રીપ્રકારજી એ ચાર રૂજના પતિ છે પ્રત્યેક રૂજના શ્રીસ્વામિ
નીજી પોચાસ [સોળ સોળ] નામ પ્રશ્નના જાપે છે તે પ્રત્યેક સોળ જનારાત્મક વસ્તો જનુભવ લોક
સહિત શ્રીસ્વામિનીજી કરે છે જા પ્રકારે ચાર રૂજના મીઠાક નામ ક્યાં છે જાને શ્રીહરિરામ
કહે છે કે જો તમે જા પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહભાવની ભાવના અહર્નિશ કરો તો શ્રીસ્વામિની
જીની કૃપાથી હૃદયમાં ભાવ સ્થિત થશે ત્યારે અશુભને નિજ સ્વરૂપનો જનુભવ કથાવશે

इति श्रीहरिदत्तपद्मीविरचितं ब्राह्मणं शिक्षापत्रं श्रीगोविन्दारक्षीकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥१६॥

શિક્ષાપત્ર ૧૩ મુ

ઉદ્દેઃ—સર્વ સ્વેદથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરી એક પ્રભુઅસ્તિમાં ચિત્તનો નિરોધ કરવો
ઉપર શુ તે પ્રમાણે ભાવના કરવી વિપ્રયોજ જનુભવવે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી
ભાવ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ જા કાલ અહાકાશિન જાઓ છે જા સમયમાં યત્ન બ દુર્લભ
છે દુષ્ક્રમ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે સર્વની લુપ્તિ કાલ કરે છે, વિપ્રયોજની ભાવનામાં જા
દુષ્ક્રમરૂપ જાધક દોષને વિભારી લીનતા વિના જાન્ય ઉપાય નથી એ દૈન્ય પ્રદર્શિત કર્યાથી
પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે' એમ જા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ દૈન્ય દર્શાવવાનો છે

મૂલમ્:—કાલઃ કરાલઃ સમુપાગતોઽય મર્તિ સતાં વ્રાગહરસ્તસસ્તામ્ ।

શ્રીવલ્લભાચાર્યસમાધિતાનાં પ્યઃ કાલકાલ શરણ સ ધ્વ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ — જા કાલ મહાકાલ જાઓ છે, જે સમસ્ત સત્પુરુષોની લુપ્તિ શીઘ્ર
કરી લે છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના જામિતોનું શરણ તો કાલના પશુ કાલરૂપ પ્રભુજી જે

વિવેચન—જાવા મહાકાલ કાલમાં જ્યારે સત્પુરુષોની લુપ્તિ પશુ બ્રહ્મ થાય છે તો જાન્ય
જીવોની શી મર્તિ ? જા મહિપુળે સર્વની લુપ્તિ કરી લીધી ! કેહાને પશુ કલિએ ઊભા ?
જામ ય કા કરનારનું સમાધાન શ્રીહરિરામજી કરે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે તન
મન જાને ધનથી જનારને કાલ કદાપિ કરતો નથી. પરંતુ જો કાલ જોવા જામિત જીવને
સાધક થઈ પડે છે શ્રીમહામાતૃવતના જોહાદયસ્કન્ધમાં જોવું વધ્ય છે કે —

કાલેન વાવા મનસોન્નિપીર્ષાં કુસુપાસ્મજા વાનુસ્તસ્મમાવાત્ ।
કરોતિ વપત્સકલ્લ પરન્મી નારામજાપોતિ સમર્પયેત્તત્ ॥” (જ ૨ ૩૨)

એટલે કે યરીરથી વાણીથી, મનથી ઇન્દ્રિયથી, લુપ્તિથી જાતમાથી અથવા નિજ સ્વ-
ભાવથી જે કાલ વાય લે સર્વ પરને—નારાવલુને—શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરવું ॥” એ પ્રકારે

સર્વ કર્મો પ્રભુને—આચાર્યજીદ્વારા સમર્પણ કરી નિશ્ચિન્ત થવું. દ્વાદશસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—
 “કલેદોષનિધે રાજન્નસ્તિ દ્યેકો મહાન્ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તવન્ધઃ પરં વ્રજેત્ ॥”
 અર્થ:—“ હે પરીક્ષિત ! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ
 છે કે કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણના કીર્તનમાત્રથી જીવ બન્ધનોથી મુક્ત થઈ પરને—પ્રભુને—શ્રીકૃષ્ણને
 પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીપ્રકટિત ભાવ જે વૈષ્ણવને થાય તેને આ કલિકાલ સાધક છે.

મૂલમ્:--ન સેવા ન કથા નૈવ ભાવનં નાઽપિ સંશ્રયઃ ।

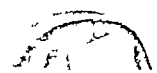
નિત્યમુદ્વિગ્નમનસા કથં કાલઃ પ્રયાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—જેને સેવા નથી કથા નથી ભાવના પણ નથી; અને સારા પ્રકારનો આશ્રય
 પણ નથી—જે જીવનું મન સદા ઉદ્વિગ્ન હોય, એનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત થશે ? (૨)

વિવેચન—યુદ્ધિમાર્ગની રીતિએ ભગવત્સેવા, શ્રીઆચાર્યજીના અન્થાદિકર્તુ શ્રવણ,
 ભગવદ્દર્મહૃદયમાં સ્થિર થાય એવી કથા, હૃદયમાં ભાવના અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય—આમાંથી
 કશું પણ જે જીવથી બનતું નથી તેનું મન સદા ઉદ્વેગયુક્ત હોય છે, તેનો સમય કેમ
 કરતા વ્યતીત થતો નથી. એટલે તેને જ આ કલિકાલ મહાકરાલરૂપ થઈ ભક્ષે છે. અન્ય
 અશક્ત જીવો, જેઓ દૈભ ભગવદાશ્રયનું અવલમ્બન કરે છે અને અન્ય કંઈ પણ કરી
 શકતા નથી તેઓ યથાકથનિચિત્ સ સાર તરી શકે છે જે કોઈ એકલો હોય, દ્રવ્યાદિકની
 સહાય વિનાનો હોય શરીરે રોગયુક્ત હોય તો તેનાથી ભગવત્સેવા ન બની શકે એ
 સ્વાભાવિક છે પણ એવા જીવોએ અષ્ટાક્ષરશરણમન્ત્રની ભાવના કરવી. એ પણ ન
 બને તો લૌકિક, વૈદિક સર્વ ત્યજી એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૈભ આશ્રય કરવો.
 આ પ્રકારે કોઈ પણ સમયે ભગવદ્દર્મમાં મન ન લગાડતાં દેહસમ્બન્ધી સ સારાગ્નિમાં
 સુખદુઃખથી પીડાય—અષ્ટપ્રહર સુખદુઃખમાં હાય હાય કરે તેને આ કાલ નિશ્ચય બાધ કરે
 જ કલિયુગના દોષ ખડુ છે તો સેવા, કથાથી શું થાય ? એમ શકા કરનારને પ્રત્યુત્તર
 આપે છે કે, નવમસ્કન્ધમાં હર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ પોતે કહે છે કે:—અર્થ:—“મારી સે-
 વાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાક્ષાત્ ચાર પ્રકારની સાલોક્યાદિ મુક્તિ પણ મારી સેવાથી પૂર્ણ થ-
 યલા ભગવદીયો ઈચ્છતા નથી ! તો પછી કાલાદિકથી નષ્ટ થાય એવા સ્વર્ગ, અને રા-
 ન્યાદિકની ઈચ્છા એ ભગવદીયો કેવી રીતે કરી શકે ?” ચાર પ્રકારની મુક્તિ (૧) સાલોક્ય
 (૨) સામીપ્ય, (૩) સારૂપ્ય. (૪) સાયુન્ય એવી મુક્તિની પણ ઈચ્છા જે કરતા નથી, પણ
 કૃષ્ણ સેવા કરવામાં પૂર્ણ થઈ રહ્યા છે એવા ભક્તોને ભગવાન આધીન થઈ રહે છે. એવા
 સેવાપૂર્ણ ભગવદીયોને કાલ કેવી રીતે બાધ કરી શકે ? ભગવાનની કથા માહાત્મ્યયુક્ત છે આન-
 ન્દરસથી સુન્દર છે એ ગોવિન્દના માહાત્મ્યનું જે કોઈ નિત્ય શ્રવણ કરે કીર્તન કરે તે નિઃસ શય
 કૃતાર્થ છે (તસ્માદ્ગોવિન્દમાહાત્મ્યમાનન્દરસસુન્દરં । શ્રુણ્યાત્ કીર્તયોન્નિત્યં સ કૃતાર્થો ન
 સંશયઃ ॥) વળી દ્વિતીય સ્કન્ધ રાજપરીક્ષિતનું વાક્ય છે કે —

“પ્રવિષ્ટ કર્ણરન્ધ્રેણ સ્વાના ભાવસરોરુહમ્ । ધુનોતિ શમલ કૃષ્ણઃ સલિલસ્ય યથા શરત્ ॥

અર્થ:—“જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલને દૂર કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ (નિજ કથામાં)

કર્ણરૂપ રત્ન (કાણા) દ્વારા ભક્તોના ભાવાત્મક હૃદયમાં પ્રવેશ કરી હૃદયના મહને દૂર કરે છે આ વાક્યાનુસાર શ્રીકૃષ્ણની કથારૂપ સુ દર અમૃતનું જે છવ નિત્ય કર્ણરૂપ પાન કરે છે તે કૃતાર્થ છે તેના કર્ણદ્વારા શ્રીકૃષ્ણની કથારૂપ અમૃત હૃદયમાં જઈ તેના સર્વ દોષ દૂર કરે છે કથા કહેનાર, યવજ્ઞ કરનાર, તથા સાંભળેલી કથાનો અનુવાદ જે ત્રણે છવ કૃતાર્થ છે દેહાન્ત તરીકે અગ્રજલ લાવનાર, પાન કરનાર, તથા આસપાસના સર્વ જનો પવિત્ર થાય છે આ પ્રકારે ભગવદર્મમાં મન આસક્ત કરનારને આ કાલ બાધ થતો નથી, અન્ય સર્વને બાધક છે (૨)

મૂલમ્—સત્સજ્ઞો દુર્લભો દુષ્ટસજ્ઞ સચિન્તનાદત્તે ।

અનાયાસેન સસિદ્ધ કા ગતિર્મે મધિષ્યતિ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—સત્સજ્ઞ દુર્લભ છે અને દુષ્ટસજ્ઞ વિનાવિચારે, વિનાશને અચ્છી સીને આચ્છે ભય છે તો પછી મારી શી ગતિ થશે ? (૩) વિવેચન.—સત્સજ્ઞ મહાદુર્લભ છે આ છવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી દુષ્ટ છવની પાસે દુષ્ટસજ્ઞ અધુષિન્ત્યો રહે દિશામાંથી આવી પડે છે, છવને ભગવદર્મમાં આસક્ત થવા રેતો નથી જ્યારે દુષ્ટસજ્ઞો અ ધ પજ્ઞ બાધક છે તો પછી દશદિશામાંથી આવતો દુષ્ટસજ્ઞ મહાબાધક હોય જોમાં શું કહેવું ? શ્રીકૃષ્ણસંપર્ણ વિનસિમાં કહે છે કે—દરિદ્રીના સમાન અપહનેત્રવાહા વજ્રજાતોના સખી જોવા જે શ્રીકૃષ્ણ છે—તેમજે વ્યારથી મ્હારો અગ્રીકાર કર્યો છે—અને પોતાનો કરી શક્યો છે—ત્યારથી અન્વસમ્બન્ધનો અ ધ પજ્ઞ મને ચિરરહેદસમાન દુઃખમય લાગે છે,

આ પ્રકારે કૃપ્ણ વિના અન્ય કોઈના સગ્જ ધનો અ ધ પજ્ઞ ચિરરહેદ કરે છે જોમ મો પ્રભુની આરા છે પજ્ઞ મને દુષ્ટસજ્ઞ રહે દિશાથી બાધ કરે છે તો મારી શી ગતિ થશે ?

મૂલમ્—સપ્રાહયિતુમશિલ તૈ ક્રીડયિતુમેવ ષ ।

શકલીકર્તુમધુના પ્રમોચાલચિકીર્પિતમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સમમ ધર અને અમર (જગમ અને રથાવર)વસ્તુઓનો સમૂહ ક શકવાની તેમજ તેમની સાથે ક્રીડા કરાવવાની તથા સર્વને સિત કરવાની પ્રભુની આદ ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા છે (તે કાણ બને છે ?) (૪)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે દુઃસજ્ઞથી સસારી લોક અદન્તામતામાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે તેમને સાથે શાખી અષ્ટ પ્રદર ખિલોનાની મારૂક તેમની સજતમાં દુ રમી રહ્યો છે, કે (છવ) શું કરું ? જગત્માં જોવા જ (સસારી) જનો અને પ્રાપ્ત થાય છે । તેથી કે પ્રભુ । આધુનિક છવેને આપજ નથાવો છે । કાપની પુતલીની સમાન સવ વસ્તુઓનો ઠોરી તમારા દાપમાં છે । આ સર્વ જગત મન્ત્રસમાન છે । આપ જોના મન્ત્રી (મન્ત્ર લલાવનારા છે । જમ આપ વગાટો તેવો સવ આ સર્વ કરી રહ્યું છે ।) આપ તો આલકની સમાન ક્રીડા કરી રહ્યા છે । સદજમાં અમે તથા સર્વ જગત (આપની) આધારૂપ શક્તિથી જમજ કરી રહ્યા ઉ જો । આમ છે તેથી અમારે (છવેને) તમારે ચરજોજ આપવાનું છે ।

આ પ્રકારે મર જગર પ્રભુની ક્રીડા છે જગરના મર જોયે પ્રભુની ક્રીડામાં રમવા સમાન છે જમ પ્રષ્ટ તેમને ઠોરે તેમ જોયન [છવને] ઠોરવાનું ષ દર તે જાન પ્રષ્ટને કરવું જવાનું છે

મૂલમ્:—હા નાથ ! હા કૃપાનાથ ! ગોપીનાથ ! દયાનિધે ! !

વ્રજનાથ ! રમાનાથ ! નિજનાથ ! જગત્પતે ! ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નાથ ! હે કૃપાનાથ ! હે ગોપીજનના નાથ ! હે દયાના નિધિ ! હે વ્રજના નાથ ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે જગતના પતિ ! અમારા પર દયા કરો ! (૫)

વિવેચન.—હે નાથ ! અમારા તમે સ્વામી છો ! તેથી તમારા વિના અન્ય કોને અમારા સુખ દુઃખ કહી શકીએ ? હવે આ સસારદુઃખ-સહી શકાતું નથી ! તેથી તમે અમને તમારા ગણી દયા કરો ! હે કૃપાનાથ ! તમે પ્રથમથી કૃપા કરતા આવ્યા છો. અમારા પર કૃપા કરો ! તમે ગોપીજનના નાથ થઈ નિઃસાધન ગોપીજન પર નિરન્તર કૃપા કરી તેમનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં ! તેમજ અમે પણ નિઃસાધન (શુભકૃત સાધન વિનાના) છીએ તો અમારા પર કૃપા કરો ! તમે વ્રજના નાથ હોઈ કસસમ્બન્ધી સર્વ દૈત્યોને માર્યાં ! વ્રજની અગ્નિથી, ઇન્દ્રના કોપથી ઉપજેલા જલના પૂરથી, કાલીય નાગથી, વિષથી—એમ સર્વ પ્રકારની આપદ્માથી આપે રક્ષા કરી ! તેમજ તમે અમારી પણ સર્વ આપદોમાં રક્ષા કરો ! તમે લક્ષ્મીનાથ અમારા પર પ્રસન્ન રહો ! તમે ભક્તોના નાથ હોઈ ભક્ત પ્રસન્ન રહે, ભક્ત સુખી થાય એવું કરો છો ! શ્રીભાગવત નવમ સ્કન્ધ દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ કહે છે કે—**અર્થ.—**હે વિપ્ર ! હું ભક્તોને આધીન છું ? હું ભક્તો આગળ અસ્વતન્ત્ર જેવો છું ? હે વિપ્ર ! ભક્તોને મને અતિપ્રિય લાગે છે. સાધુ ભક્તોએ મ્હારું હૃદય ગ્રહણ કરી લીધું છે ?” તમે જગતના નાથ છો ! તમારું કર્યુંજ થયું જાય છે ! તેથી તમે બ્યારે કૃપા કરશો ત્યારે આ કલિ નિઃસ શય અમને દુ.ખદેતો અટકશે ! (૫)

મૂલમ્:—ગોકુલાધીશ ! ગોપીશ ! વ્રજાધીશ ! વ્રજપ્રિય ! !

વ્રજાનન્દ ! નિજાનન્દ ! ગોકુલાનન્દ ! ગોપ્રિય ! ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—હે ગોકુલના અધીશ ! હે ગોપિકાના ઇશ ! હે વ્રજના અધીશ ! હે વ્રજના પ્રિય ! હે વ્રજના આનન્દરૂપ અથવા વ્રજમાં છે આનન્દ જેને એવા પ્રભુ ! હે નિજ ભક્તોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયના કુલોના આનન્દરૂપ ! અથવા હે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયો પર પ્રીતિ રાખનારા ! તમે અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ગોકુલના રાજા છો ? સર્વ ગોકુલવાસીઓ તમારાથીજ શોભે છે ! ગાયોના રક્ષક તમે જ છો ! ગોપીજનના ઇશ પણ તમેજ છો ! વ્રજદેશ તમને પ્રિય છે ! દશમ સ્કન્ધમા પ્રદ્યાશ કહે છે કે:—

“અહો ભાગ્યમહો ભાગ્યં નન્દગોપવ્રજૌકસામ્ । યન્મિત્ર પરમાનન્દ પૂર્ણં વ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥”

“શ્રીનન્દરાયણના વ્રજમા વસનાર સર્વના અહોભાગ્ય છે કે તેમના મિત્રપૂર્ણ પ્રદ્ય પરમ આનન્દરૂપ સનાતન શ્રીકૃષ્ણ છે ! આપ નિજ ભક્તોને આનન્દનું દાન કરો છો ! આપ ગાયોના કુલને આનન્દ અર્પો છો ! ગાય આપને અતિપ્રિય છે ! એક ભગવદીય ગાય છે કે—“**આગેં ગાય પાહેં ગાય** **ઇતગાય** **ઉતગાય** । **ગોવિન્દકુ** **ગાયનમેં** **રહિવેહિ** **માવેરી**” એમ, ગાય છે પ્રિય જેને એવા શ્રીકૃષ્ણ અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ -હા કૃષ્ણ । હા દયાસિન્ધો । હા રાધાવર । સુન્દર । ।

દીનેષુ સતત શ્રીમન્નિજાચાયાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥

તુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ ભાગ્યમુષ્ટેષુ સત્પ્રભોઃ ।

નિ સાધનેષુન્મતિપુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ —હા કૃષ્ણ । હા દયાસિન્ધુ । હા રાધાવર । હા સુન્દર । હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર દયા કરો । દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર ભાગ્યહીન ઉપર, નિઃસાધન બનેા પર અને તેથી અતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો । (૭)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિઃસાધન દેહાત્મક છો । તમે અમારા પર કૃપા કરશોજ પરન્તુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

અમ્યદસ્ય સ્વમાબોડ્ય સમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ જ્ઞાતકઃ ક્ષિન્નો રહત્યેવ ન સંશયઃ ॥

એટલે કે “એવનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુચાર બંધનું સિંચન કરવું, છતાં આતક પછી એજુદ્ધત યથ રતન કર્યાં કરે છે એમાં સંશય નથી ” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ બક્ષેા પર નિઃશય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં બક્ષેા આતુરતાયુક્ત યથ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે બધાં સુખી તમે દયા કરવામાં લીલક રશો ત્યાં સુખી માયા અમને દુઃખ રેશે ! શ્રી ગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

“માયેડ્જુજ્જ્ઞાતાં પાતે સર્વ માત્પન્નુકૂલતાસ્ । તસ્મિન્નાદિપરીતે તુ સર્વમેવ મયેષયા ॥”

અર્થ—“સ્વામી અનુકૂળ હોવ તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે, ” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીજીના નામ હોષ પરમ સુન્દર છો । અમે બહુ દુઃખી છીએ । તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય । અમારા દોષ વિચારી કૃપામાં લીલક ન કરો ! શ્રી બાબાજીજી મહાપ્રકાશના આશ્રિતની ખાતર કૃપા કરો । આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારવા (૭)

હું અતિદુઃખ છું અનેક પ્રકારની કાવિક, માનસિક, અને વાચિક દુઃખતાથી દુઃખિત છું મહારા ભાગ્યમાં ભગવદ્દર્શન કર્યો નથી મહારી બુદ્ધિ બંધી રહી છે । હું સુન્ન જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો બરેસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નામ છો તેથી જ રજે રાખશોજ હું તો નિઃસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવેા જો હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો દોષ મા વિચારો । જો કોઈ જેમ થકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી અવના ગુણદોષ વિચાર કરે—કેમ ગુણદોષ ન વિચારે ? ગુણદોષ હોય તેો વિચારેજ તો શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં એવું સમાધાન કરે છે કે—

“વશિષ્ઠા યપિ યદ્દોવાસ્ત્વન્નૃપાયેઽસ્તિયુર્બલ્લા । તસ્વા દમ્બરધર્માત્વારોપાણાં વીષધર્મતઃ ॥ અપરાયેઽપિ ગમમા નિવ કાર્યા પ્રજ્ઞાધિપઃ । નહર્જીશ્વર્યમાબેન સ્વમ્પ્ય શુભ્રતયા ચ ન ॥”

અર્થ —“ જો કે મહારા દોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની)કૃપા આમજી જો દોરો અતિદુર્ભલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે જો ઈશ્વર ધમ પાસે અપધમ દેવ દોષ થયા સુખી ટકી રહેશે હે અધિપ ! તમે નિઃસાધન દેહાત્મક

છો તેથી અમારા અપરાધની ગણના તમારે કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે તમારૂં ઐશ્વર્ય સહજ છે તમારૂં એવું સહજ ઐશ્વર્ય છે કે તેની પાસે અમારા દોષો મહાકુદ્ર છે ! અભાગિને પુત્રના ભાવથી 'નારાયણ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલાથી જ કાળના બંધનથી મુક્ત થયો, ત્યારે તમે તો શ્રીકૃષ્ણ છો-દોષ જોતા પણ નથી, તેથી અમારા પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:—નિવર્ત્ય સર્વતશ્ચેતા નિરુદ્ધ્ય ચરિતે હરેઃ ।

હૃદિકૃત્ય કૃપાવચ્યં સ્થીયતાં સજ્જનૈઃ સહ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—ચિત્તને સર્વ લૌકિકથી નિવૃત્ત કરી હરિના ચરિત્રમાં નિરુદ્ધ કરવું (રોકવું) પ્રભુની કૃપાને વશ્ય-આધીન એવો જે નિરોધ^૧-તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા સજ્જન (પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો) ના સગમાં સ્થિતિ કરવી. (૯)

કૃપાવશ્ય પ્રભુની કૃપાથી-વશ્ય-પ્રભુકૃપાને આધીન એવો નિરોધ આ અર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકાનુસાર છે.

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ સંસારમાં મહારૂં ચિત્ત અહન્ટા (હું-ભાવ) અને મમતા (આ મારૂં અને આ બીજાનું એવી યુદ્ધિ) થી ફસાઈ ગયું છે ! આ સંસાર મહારા દેહસમ્બન્ધી છે ! એમાં મહારૂં ચિત્ત નિરન્તર વ્યગ્ર થઈ રહ્યું છે ! તેથી હું તમારૂં સ્મરણ કરી શકતો નથી ! આ દેહસમ્બન્ધી અહન્ટામમતાત્મક સંસારમાંથી મહારૂં ચિત્ત નિવૃત્ત કરો-હર કરો, અને તમારામા (શ્રીકૃષ્ણમા) મહારૂં ચિત્ત રોકો (નિરુદ્ધ કરો) પ્રબલકતોનું ચિત્ત દહી, દૂધ, માખણ ઇત્યાદિકમા વ્યગ્ર હતું તેથી શ્રીહાકોરજીએ એ ભક્તો પર કૃપા કરી એમની આસક્તિના પદાર્થો-દહી, દૂધ, માખણ-ની ચોરી કરી, કે જેથી એમનું ચિત્ત શ્રીહાકોરજીમાં આસક્ત થાય ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થોમા-અન્ય ખાખતોમા-પ્રબલકતોનું ચિત્ત આસક્ત હતું. તે સર્વમાંથી એમનું ચિત્ત દૂર કરી પોતાનામાં (ભગવાનમાં) -એમનું ચિત્ત રોકાય એ ઉદ્દેશથી શ્રીહાકોરજીએ અનેક લીલા કરી, અને પોતાનામાં અને (ભગવાનમા) પ્રબલકતોના ચિત્તને આકર્ષ્યું આ પ્રકારે ભગવાને જ પ્રબલકતોને નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો. તેવે પ્રકારે તમે અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારા ચિત્તને નિરોધ આપનામાં સિદ્ધ કરો ! અમને “ તમારા ” ગણી લ્યો ! આપ સજ્જન ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો તો અમારા પર કૃપા કરો !

ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે ચિત્તને નિરુદ્ધ કરી, ભક્તસગમાં રહી, શરણુભાવના કરવાનું દર્શાવે છે:—

૧ નિરોધ—પ્રપચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ પ્રપચને-જગતને ભૂલી જઈ, ભગવાનમા ચિત્તનું આસક્ત થવું (રોકવું). જગતના સર્વ પદાર્થો ભગવદ્રૂપ છે, ભગવાનના છે તે ભૂલી જઈ એ પદાર્થોપર અહન્ટામમતા કરી જીવ એમને 'મહારા છે' એવો દુષ્ટ આગ્રહ કરે છે આ પ્રકારે ભગવાનથી એવું ચિત્ત દૂર થાય છે અને અહન્ટા-મમતાત્મક સંસારમા ફસાય છે આમ ભગવાન વિના અન્ય સાસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત થયલા ચિત્તને ભગવાનજ દૂર કરે છે અને પોતાનામા રોકે છે આનું નામ નિરોધ, એવો નિરોધ ભગવાનને પ્રબલકતોને સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો પ્રબલકતોનું ચિત્ત ઇન્દ્રાદિક દેવતામા આસક્ત હતું-તો તે અન્યાસક્તિ દૂર કરવા ભગવાનને ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું ઇન્દ્રાદિકનો મદ ઉતાર્યો, રાક્ષસોનો વધ કર્યો કાલિયદમન કર્યું-દૂધ દહી માખણની ચોરી કરી, આમ પ્રબલકતોનું ચિત્ત ભગવાને અન્ય પદાર્થોમાંથી દૂર કરી પોતામાં રોક્યું આવો નિરોધ ભગવાનની અતિકૃપાને આધીન છે [૯]

મૂલમ્ - હા, કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમન્નિજાચાયાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥

દુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ માન્યમુષ્ટેષુ મત્તમો ! ।

નિ સાધનેષુન્મતિષુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર દયા કરો । દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર માન્યદીન ઉપર, નિસાધન બનેા પર અને ઠીમી મતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો । (૭)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક છો । તમે અમારા પર કૃપા કરશોજ પરન્તુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુણાંકલ વિશ્વસિમાં કહે છે કે—

અમ્બુદસ્ય સ્વમાવોડ્યં તમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ પાતક ક્ષિપ્તો રહત્યેવ ન સંશય ॥

એટલે કે “મિથનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર બલનું ચિંચન કરવું, છતાં પાતક પક્ષી ખેડયુક્ત થઈ રતન ઠાર્યા કરે છે એમા સંશય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિશ્ચય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતાયુક્ત થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારેજ આમા બાધ નહિ કરે. ત્યાં સુધી તમે દયા કરવામાં ટીક ન કરશો ત્યાં સુધી આમા અમને દુઃખ દેશે ! શ્રી ગુણાંકલ વિશ્વસિમાં કહે છે કે —

“નાયેઽનુકૂલતાં યાતે સર્વં પાત્કમુકૂલતાઃ । તસ્મિન્સાદિપરીતં તુ સર્વમેવ મયેષયા ॥”

અર્થ—“સ્વામી અનુકૂલ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે,” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીભક્તના નામ હોઈ પરમ સુન્દર છો । અમે બહુ દુઃખી બીએ । તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય । અમારા દોષ વિચારી કૃપામાં ઢીલ ન કરો ! શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞાભક્તના આશિર્વાદની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારના (૭)

હું અતિદુષ્ટ છું અનેક પ્રકારની શારિક, માનસિક, અને વાચિક દુષ્ટતાથી દુર્બલ છું મહારા બાબમાં ભગવદ્ધર્મ લખ્યો નથી મહારી બુદ્ધિ બત્તી રહી છે । હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છે તેથી શરણે સમથોજ હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવેા ને હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો દોષ મા વિચારો ! જો કોઈ એમ યત્ન કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી અવના શુભદોષ વિચાર કરે—કેમ શુભદોષ ન વિચારો શુભદોષ દોષ તો વિચારજ” તો શ્રીગુણાંકલ વિશ્વસિમાં એવું સમાધાન કરે છે કે—

“યસિદ્ધા અપિ મહોપાસ્ત્વત્પામેડતિતુર્બલા । તમ્યા ર્જિવરમર્તાત્વાદોપાણાં લીલપમત ॥ અપરાધેડવિ યમના મેઢ કર્મ્યાં પ્રજામિપ । મહાકીર્મ્યમાવન સ્વસ્ય શુભતયા ચ ન ॥”

અર્થ — જો કે મહારા દોષો બહુ વલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે એ ઈશ્વર ધર્મ પાસે અવધર્મરૂપ દોષ હવા સુધી ટકી રહેશે હે અભધિપ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક

મૂલમ્ - અદૃષ્ટવુ ચિત્તમુખોઽનુભૂતસુખેતરઃ ।

સ્વદુઃખિતાતિકરુણ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ - જે હુ ખચુક્ત (ભક્તનું) સુખ જોઈ શકતા નથી, જેમણે સુખ વિના જન્મ કર્યાનો-હુ યનો-અનુભવ કર્યો નથી, જે પોતાના દુઃખિત ભક્તોપર અતિકરુણ છે-જેવા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ શરણ (આશ્રય સ્થાન) છે ૧૦ વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે નિજ ભક્તો હુ ખકલેશથી પીડિત માથે જો સહી થકો જોમ નથી તમને તો જે પ્રકારે ભક્ત પ્રસન્ન રહે જો જ રહે છે, ભક્તો હુ ખ પામે-ભક્તોના સુખ આનિચુક્ત હેમ, જો તમે સહી શકતા નથી. તમે સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છે, તે પછી ભક્તોના હુ ખ કેવી રીતે દેખી થકે. શ્રીગુણધર્મ વિસ્તરિમાં કહે છે કે —

“જાનામિ મન્દમાગ્યોઽહં યદર્થે ગોકુલેશ્વરઃ । મહાજ્ઞેવાસાદિપ્યુત્ત્વસ્વમાર્ગ કુરવત્સ્વયા ॥”

અર્થ — “ હું મન્દ ભાગ્યવાન છું જોમ જાણું છું કારણ કે મહારા મન્દ જાએને લીધે શ્રીગોકુલના ઇશ્વર-શ્રીકૃષ્ણ ‘ ભક્તને કલેશ સહન ન કરવો ’ જોવો જે પોતાને સ્વભાવ છે તેને પણ અન્યથા [દ્રૌ] કરે છે ભગવાનને સ્વભાવ જોવો છે કે ‘ ભક્તને કલેશ સહન ન કરવો ’ આવો જે પોતાને સ્વભાવ તે પણ જો ભગવાન અન્યથા [દ્રૌ] કરે તો જોમાં દોષ બીજા કોઈનો નથી પણ મહારા મન્દ ભાગ્યનો છે । જોમાં હું શું કરું ।

હે શ્રીકૃષ્ણ! આપ સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છે. નિજ ભક્તોને દુઃખિત જોઈ અત્યન્ત કરુણા કરો છો । જોવા ભક્તના કરુણાસિ હુ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ શરણ છે જે જ શ્રીકૃષ્ણ-દશાસિ હુ-મહાર્ આશ્રયસ્થાન છે જોવી ભાવના વિના અન્ય [સાધન] હું શું કરી શકું ।

મૂલમ્ - અર્મુન્દપરમાનન્દો નિજાનન્દાશ્રયસ્થિત ।

સ્વરૂપાનન્દવાતા ચ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ - અધિક ઉત્તમ આનન્દરૂપ, નિજ આનન્દનો આશ્રયમાં સ્થિતિ કરનાર અને સ્વાત્મક સ્વરૂપના આનન્દનું જ્ઞાન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ શરણ-આશ્રયસ્થાન છે.

વિવેચન - હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે અતિશય આનન્દથી પૂર્ણ છો. પરમાનન્દરૂપ છે. તમે નિજ ભક્તોને આનંદનું જ્ઞાન કરો છો. જે કોઈ તમારો આશ્રય કરે તેના આશ્રય છે, તેને સ્વરૂપાનંદનું જ્ઞાન કરો છે. દશમ સ્કન્ધમાં શ્રી નારાયણ ઉદવલ પ્રતિ કહે છે કે - મનસો વૃક્ષવો જ સ્યુ કૃષ્ણપાદામ્બુજાશયમ્ । જાવોઽમિપ્યાયિનીર્માર્ગા કાયસ્તત્મહાવાસિ ॥

અર્થ - અમારા મનની વૃત્તિઓ શ્રીકૃષ્ણના અરુણરવિન્દના આશ્રયવાળી થાઓ । અમારી વાણી કૃષ્ણના નામને ઉચ્ચાર કરે જોવી થાઓ । તમા કાયા દૃઢરૂપત્ કરે જોવી થાઓ । મન વચન અને કાયાથી શ્રીકૃષ્ણના પદામ્બુજનો આશ્રય કરનાર ભક્તને કરું કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેને સર્વ સિદ્ધ જ છે જે ભક્ત તમારો આશ્રય કરે છે તેને સ્વરૂપાનન્દનું જ્ઞાન કરો છે । જોવા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ આશ્રયસ્થાન હોજો । નવસ્તમ મમાં શ્રીઆપ્યાર્થે ભજામ્બુજ કહે છે કે “ તસ્માત્સપાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ ” “ તેથી નિરન્તર સર્વાત્મભાવથી શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ શરણ છે ” જોમ નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની શરણભાવના કર્તવ્ય છે

લગવદ્દગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય યોધ કરી કહે છે કે—“ સર્વધર્મોનો પરિત્યાગ કરી મ્હારે શરણુ આવ ! ”

“શરણુવિરોધી સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી એકધર્મી શ્રીકૃષ્ણને શરણુ જવું” એવી આજ્ઞા લગવાનું અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદ્ધતિ એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ધણા છે ન્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુક્રમણ થાય ત્યારેજ તેઓ ક્ષણદાયક છે ખીજી એ ધર્મોનું અનુક્રમણ દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણુ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સૂચન થાય છે કે મારા શરણુરૂપ ધર્મ સુકર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણુમાર્ગ છે અલ્પ પ્રયાસે મહાક્ષણદાયક શરણુ માર્ગ છે. અન્ય સર્વ દેવોનો આશ્રય ત્યજ એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશ છે, સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે—રસધન છે—આનન્દધન છે. એવા નિજ રસનું દાન—આનન્દનું દાન—તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિષ્કટના ભક્તોને રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે.

इति श्रीहृदयरायजीविरचित प्रयोवशाशिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१३॥

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ચૌદમા શિક્ષાપત્રમા વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુના ચરણુરવિન્દમાં ચિત્ત સ્થાપન કરવું. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણુ કમલનો દઢ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તે તે શરણુભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીમત્પ્રભુપદયુગલે સ્થાપ્યં ચેતશ્રમત્કારિ ।

તદનુગ્રહણાદેવ હિ ભવતિ તદીયસ્ય સર્વતઃ સકલમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીઠાકોરજીના ચરણુકમલમાં ચમત્કારયુક્ત ચિત્તને સ્થાપવું કારણુ કે એમના અનુગ્રહથી—કૃપાથી—તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે. (૧)

વિવેચનઃ—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીગુસાંઈજી તેમના બન્ને ચરણુકમલમાં ચિત્ત ચોટાડવું એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભક્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણુકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણુકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીગુસાંઈજી આજ્ઞા કરે છે કે—

“ પુષ્ટિભક્તિ સ્થિરીકૃત્ય મર્યાદાં ચ તદાશ્રિતામ્ । કૃત્વા વૃન્દાવનક્ષોણીમયથાપૂર્વસસ્થિત ॥”

અર્થ.—“ પુષ્ટિભક્તિને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરીને એવા તે શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા ! ! ” આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિલગી થઈ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણુ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભક્તિરૂપ દક્ષિણ ચરણુ ટેકા (વક્ર, વાંકો) થઈ (પુષ્ટિભક્તિરૂપ) વામચરણુનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*.

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખવું પ્રભુ ન્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાંકા કરી ડાબા પગના ધ્રુટણુપર

એ બન્ને વચ્ચેના-બન્ને પ્રકારની ભક્તિમાં-ચિત્ત સ્થિર કરવું મર્યાદાબદ્ધિને પુષ્ટિભક્તિની આશિષ કરી દેવી ચિત્તને પુષ્ટિભક્તિમાં જોડું તેો લીન કરી દેવું-પુષ્ટિ-ભક્તિ એવી તેો સ્થિર થાય-કે એથી મન જૈદિક પારલૌકિક સર્વપદાર્થોમાં વિરહત થઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણે વ્યય પ્રભુના અનુભવથી તરીક ભકતના સર્વ કલ્યાણ સર્વત્ર સિદ્ધ થાય છે નવમસ્કન્ધમાં અ. ૪-૬૫ માં ભગવાન કૃપાંસા પ્રતિ કહે છે કે,

અર્થ —“ જે ભકતો સ્ત્રી, વર, પુત્ર, લીલિકાદિતેથી, પ્રાણ, ધન, આ લોક અને પર લોકનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવ્યા તેનો ત્યાગ કરવાનો ક્ષિપાક હું કેમ કરી શકું ? અર્થાત્ શ્રી કૃષ્ણાર્થ ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, દેહ, વિચારિ સર્વ સમર્પણ કરી શ્રીકૃષ્ણને શરણે જે ભકતો રહે છે તેને પ્રભુ કદાપિ ત્યજતા નથી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં શ્રીઆશ્રમી છે છે કે શરણે આવનારનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરે એવા શ્રીકૃષ્ણને હું વિચારિ કહું છું” આ વાક્યથી શરણુમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર ભવનો નિશ્ચય ઉદ્ધાર સિદ્ધ છે [૧]

મૂલમ્ -અન્યાશ્રયસ્તદીયૈકપદાશ્રયવિરોધકૃત્ ।

પ્રમોરુદાસીનતાયા કારણ ત્યજ્યતાં દ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —અન્યાશ્રય એવો છે કે તરીયો [અનન્ય ભકતો] જે એક [શ્રીકૃષ્ણના] પદાશ્રુજનો આશ્રય કરે છે તેમાં વિરોધ કરે છે શ્રીકૃષ્ણની ઉદાસીનતાનું કારણ અન્યા-શ્રય છે તેથી એ અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો [૨]

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ એ શ્રીકૃષ્ણની શરણુભાવનામાં અન્યાશ્રય મહાલાઘક છે અન્યાશ્રય એવો તેો ભાષક છે કે મહાભય વદીયોને પણ વિરોધ કરે તેો પછી પ્રાકૃતભવોની તેો શી ગતિ ? શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય ત્યજી અન્યાશ્રય કરનાર તેો નિશ્ચય અપોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે અન્યાશ્રય વિરે કહ્યું છે કે-

‘ મગ્નત્પદ્મપદ્મપરાગમુષો ન હિ યુક્તરં મરણેઽપિતરામ્ ।
 રૂતરામચર્ષં ગજરાજપૂતો ન હિ રાષ્મમપ્યુરરીકુરુતે ॥”

અર્થ —ભગવાનના વચ્ચેકમલની રજ સેવનાર ભકતને મરણ કરતાં પણ અધિ આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યનો આશ્રય સર્વથા અનુચિત છે જે અજરાજ પર સ્વારી કરનાર કોઈ પણ દિવસ ગમેશાનો અગીકાર કરતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમકાષાપત્ર કેટલિકન્દર્પસાવણુકૃત શ્રીકૃષ્ણને આશ્રય કરનાર ભકત કદાપિ મરણ કરતાં અજ અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણવિના અન્યદેવાદિકનો આશ્રય કરતો નથી. હાવિતરમૃતિમાં કહ્યું છે કે “નામ્ય દર્શં નમસ્પૂર્વાસામ્યં રેષં તિરીક્ષયેત્ । નામ્યં પ્રસાદમપાજ્ય નામ્યદાયતમં ક્રમેન ॥ કનમ્યશરણા પે નુ તપીવાનમ્યમાપન્ના । અનમ્યયોગમીગ્યા પ તે નુ મર્ષેઽધિકારિણ ॥”

રહી થાને છે અને માત્ર એક પાદ પર શ્રીમન્ય સ્થિર કરી વેચનાર કરે છે આનું સ્વરૂપ (શ્રીમન્ય મોહનજી શ્રીકૃષ્ણના પાછા પુત્રારિમાં વટિયોવર થાય છે) એ સ્વરૂપનો ભાવ અન્ય દર્શાવ્યો છે અને પત્ર પુષ્ટિમનિરસથી પૂજા છે તે જમીનપર સ્થિતિ કરી ચો છે ત્યજે પત્ર મર્યાદાબદ્ધિતરથી પૂજા છે તે ત્રીજા મર્ષ ગાના પત્ર પર આશ્રય કરી રહે છે કોઈને મર્યાદાબદ્ધિત પુષ્ટિભક્તિને આશિષ છે કાતોએ મર્યાદાબદ્ધિતને પુષ્ટિભક્તિથી આશિષ કરી તેથી એમ સ્વન થાય છે

સ ધાનજ આપણા શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં ઉત્તમ સાધન છે (૫-૬)
 શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે જસત્સગથી મહાભય રાખવો. જીવે તો એક શ્રીકૃષ્ણનો
 જનન્યાયય કર્તવ્ય છે એમ સમજી વધારાકય ભગવદ્ભક્તિ આચરવો. પરંતુ જસત્સગ ન
 કરવો, સત્સગ (ભગવદીયોનો સગ) રાખવો. જે ભગવદીયની પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રહે
 તેનો સગ કરવો, કાણકુ છે એતન્માર્ગીય ભગવદીયના સગથી પુષ્ટિમાર્ગની સર્વ રીતિઓ
 પ્રકારો જણાય છે, માર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા ઉદ્ભવે છે, અને ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. (૫)
 શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીદ્વારા શ્રીકાકોરજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કર્યું હોય એવા ભગવદીયો
 સંહિત વિચાર કરવો કે “કહે” શું સમર્પણ કર્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયાઓનું આચરણ
 કરું છું ? મહારી કેટલી વસ્તુ પ્રભુ જીનીકાર કરે છે ? મહારી કષ્ટ ઉન્નિવૃત્તિનું કારણ છે ?
 મહારી સર્વ ઉન્નિવૃત્તિ ભગવત્સેવામાં વિનિયોજાય છે ? કષ્ટ ઉન્નિવૃત્તિ ભગવદ્વિમુખ છે ? હું
 કેટલા સમયથી પ્રભુના આલોકિક ધામમાંથી વિહર્યો છું [જુમ્બરણ પાગ્યો છું], ભગ-
 વાનથી વિખુટો પડ્યો છું ? હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને કૃપા કરી મહારી જીવિકા
 કર્યો અને ભગવત્સગ ધ કરાવી આપ્યો !” આવી ભાવનાઓ ભગવદીયોએ એકત્ર કર્ષ
 કરવી ભગવદીયની સાથે દીનતા રાખવી કે જેથી એમની કૃપા સમ્પાદન થાય અને કષ્ટ
 નવીન રસાનુભવ થાય. ભગવદીયોના સગમાં નિવેદનમન્ત્રનું સ્મરણ કરવું તે જ પ્રકારે
 શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ધ ધમાં કહે છે કે “સદા તાદરશીયજનના સગમાં નિવેદન
 મન્ત્રનું સ્મરણ કરવું” આ પ્રકારે ભગવદીયો પાસેથી નિવેદનનો પ્રકાર જાણી લઈ મનમાં
 ભાવ રાખવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં આજ ઉત્તમોત્તમ સાધન છે (૬)

મૂલમ્ —સ્વાચાર્યચરણદ્વન્દ્વદ્વાશ્રયણમાહતૈ ।

વિધેય તેન સકલમસ્મિન્માર્ગે મવિપ્યતિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ —આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મે ચરણકમલનો દહ આમ
 આદરમુદ્દા ધઈ કરવા. તેથીજ આપણ સહકાર્પ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધ થયો.

વિવેચન —આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દહ આમજ જે રીતે
 પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ કરે તેને આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત દુદ્ધપદ્ધ વાય છે તેથી
 રેવી જીવોએ તો જનમય શ્રીઆચાર્યજીનો દહ આમજ કરવો તેથી સહકાર્પ સિદ્ધ થયો.(૭)
 રીતિધીદ્વિરાપર્જાધિરાધિમં ચમુર્વંશં શિક્ષાપત્રં ધીગાયેશ્વજીજીવશીવજાનુવાદમહિતે સમાતમ્પાદ

શિક્ષાપત્ર ૧૫ મુ

ઉદ્દેશ —હવે આ પશ્ચિમ શિક્ષાપત્રમાં ભગવાનની લીલાના અનુક ધાનકર્ષક
 ભગવત્સમય કરવું એમ નિરૂપણ છે ઉપર કહ્યું કે ભગવદીયનો સગ કરવો, શ્રીઆચાર્યજી
 જન્મે ચાણારવિન્દનો આમજ કરવો. ત્યારજ પુષ્ટિમાર્ગનું દહ સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી
 મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે જણાવે છે

મૂલમ —યદ્દ્વીશ્વતર્જાયાનાં ન દુઃખ લેશતોડપિ હિ ।

સદાનન્દ સદાનન્દાત્તસ્મૃતિ કિયતાં સદા ॥૧॥

શબ્દાર્થ—જેમના અગીકૃત જીવોને એક લેશ પણ હુ.ખ નથી, જે સદા આનન્દ રૂપ છે એમનું સ્મરણ સદા આનન્દપૂર્વક કર્યા કરો. વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવનાર જીવને આનન્દનું દાન કરે છે તેવા શરણુ આવેલા જીવોને લેશ પણ હુ:ખ થાય તે પોતે સહી શકતા નથી. (૧)

મૂલમ્--યો નિજાનતિસન્તપ્તાન્સ્વકૃતે વીક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ।

પ્રાદુર્ભવત્યચિરતસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૨॥

શબ્દાર્થ—જે પ્રજા પોતાને માટે પોતાના ભક્તોને વિરહાગ્નિથી અતિ તપેલાં જોઈને વિસ્મિત થાય છે અને શીઘ્ર પ્રકટ થાય છે તેની સ્મૃતિ સદા કરવી (૨)

વિવેચન—જે દિવસથી આ જીવ ભગવાનથી વ્યુચ્ચરણ પામ્યો (વિષ્ણુ-વિષ્ણુટો પડ્યો) તે દિવસથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમા એ ભ્રમણ કરે છે, જન્મમરણના અનેક પ્રકારના હુ.ખ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારાગ્નિમાં મહાસન્તપ્ત છે યદ્યપિ પોતે દેવી જીવ છે તો પણ પોતાનું ભગવત્પ્રતિ દાસત્વ તથા ભગવાનનું સ્વરૂપ એ જીવ ભૂલી ગયો છે તેથી સંસારમાં મહાહુ ખ પામે છે પોતાની કૃતિયોથી હુ:ખી થાય છે શ્રીઠાકોરજી આ જોઈને વિસ્મય પામ્યા અને મનમા ખિન્ન થયા કે “ મહારા દેવી જીવ અતિહુ:ખિત છે ” તેથી કરુણા કરી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીરૂપે અગ્નિમાંથી પ્રકટ થયા. એ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજ દેવીજીવના ચિરકાલના સકલ હુ:ખ દૂર કર્યા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એવા પરમ દયાલુ અને ભક્તવત્સલ છે તેથી તેમનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે. (૨)

મૂલમ્--યઃ સ્વતઃ સેવકાના હિ પરાશ્રયનિવારકઃ ।

કૃપાસરિત્પતિઃ કૃષ્ણસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જે શ્રીકૃષ્ણ (પોતે જ) નિજ સેવકોના અન્યાશ્રયનું નિવારણુ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણ દયાના સાગર છે તેમની સ્મૃતિ સદા કરવી. [૩]

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણે સર્વ વ્રજભક્તોનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો વ્રજના ગોપો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત હોઈ ઇન્દ્રયજ્ઞ કરતા હતા. આ રીત તેઓ એક પ્રકારનો અન્યાશ્રય દોષ આચરતા, શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી એમનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો પોતે જ ઇન્દ્રયજ્ઞ બંધ કરાવ્યો, ઇન્દ્રને કોપાવ્યો, સાત દિવસ સુધી ઘનધોર વર્ષાદ ઇન્દ્રે વર્ષાવ્યો. આ આપત્તિમા પણ પ્રભુએ પોતે જ ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું, પોતે જ ગિરિરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ઇન્દ્રયજ્ઞને અર્થે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીનો ભોગ કર્યો આ પ્રકારે ભગવાન પોતે જ નિજ ભક્તોની અન્યાસક્રિત દૂર કરાવે છે શ્રીનદરાયજી અખિલકાપૂજનાર્થે ગોપ-સહિત ગયા હતા સ્વગૃહમાં પ્રકટ, લીલાવિશિષ્ટ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો આશ્રય ત્યજી અન્ય પ્રાકૃત દેવીની ઉપાસનાર્થે નદરાયજી ગોપસહિત વનમા પધાર્યા. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પિતાની આ અન્યાસક્રિતનો ત્યાગ કરાવવા સુદર્શનસર્પનો દર્શ કરાવ્યો અતિ ઉપાય કર્યા છતાં જ્યારે સર્પ નદરાયજીનો આસ કરતા અટક્યો નહિ, ત્યારે નદરાયજીએ પોતે સ્વપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણુ કર્યું કે તરતજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના કોમલ ચરણુસ્પર્શથી સર્પદર્શ નિવૃત્ત કર્યો, અને સુદર્શનસર્પને પણ પોતાનું મૂલ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, સ્વપુત્રનું આવા

અદૌકિક માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આ પ્રકારે નદરાયણ તથા યોગીને યજ્ઞ કે તરતજ જોને
અન્વદેવનો આશ્રય છુટયો અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં જોમના ચિત્તનો નિશેષ ધવા મ્હંકયો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ નિજ સેવકોનો પરાશ્રય [અન્વ દેવનું ભવન] ભંગ
એક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ ઉપદેશે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી દ્વારા ચરણે આવેવા છવોં
શ્રીકૃષ્ણ સ્વીય તરીકે અગ્રીકાર કરે છે શ્રીકૃષ્ણ જોવા કૃપાના સમુદ્ધ છે કે, જોનો અગ્રી
કાર કરે છે તેનો પુન ત્યાગ કરતા નથી. ભક્તો પર કૃપા જ કરે છે

મૂલમ્—હૃદયસ્થ સમસ્તાનાં ધુનોર્તિ વિષયાદરમ્ ।

દયાદામોદર શ્રીમાંસ્તસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જે સમસ્ત ભક્તોના હૃદયોમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેમની વિષય પ્રતિ
પ્રીતિ દૂર કરે છે જે દવાથી શ્રીમાન્ દામોદર થાય છે તેનું સ્મરણ સદા કરે. ૪

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તે પછી ભક્તોને
હૃદયમાં સ્થિતિ કરે એમાં શું કહેવું? પરન્તુ જીવ વિષયાદિક ખાનપાન, દેહસમન્ધી
સ સારસુખમાં આદર કરી મન વિષયોમાં આસક્ત કરી દે છે તેથી હૃદયમાં સ્થિતિ કરી
રહેલા પ્રભુને ભૂલી જાય છે અનેક વિષયમાં કુલ્મ થઈ સ સારમાં પ્રમથુ કરે છે પ્રભુ કૃપ
કરી નિજ ભક્તોનો વિષય પ્રતિ આદર દૂર કરે છે પ્રભુ દામોદર છે પ્રભુજો શ્રીવયોદ્યાજી
ઉપર જોવી કૃપા કરી. પોતેજ તેના દોષદાથી પોતાનું ઉદર બન્ધાવા રીધુ આવા ભક્તને
ત્સલ પ્રભુ તથા શ્રીઆચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગમાં જોકરૂપ છે- તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું. (૪)

મૂલમ્—ય પ્રાણપ્રેષગોપીનાં સક્ક ગોપયતિ સ્વત્ ।

નિલાયનાદિલીલામિસ્તસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રભુ સ્વત પ્રાણપ્રેષ યોગીજનનો સગમ નિલાયનાદિક લીલાને
(હુપાઈને ક્રીડા કરી સન્તાઈને જોલન ક્ષી)શુભ રાખે છે તેનું સ્મરણ સદા કરવું (૫)

ભગવાન્ ભક્તોને રસદાન કરે છે તે ભક્તિરોપ છે પ્રક્ટ કરે રસ જાય એ વાક્ય પણ રસ-
માર્ગના સિદ્ધાન્તનું પ્રીણ છે સ્વામિસત્તી રસાત્મકતાનો અનુભવ ભક્તિરૂપ છે જે કોઈ ભક્તને
ભગવદ્ભાવનું ભગવદ્ભાવનું જાણવા ભગવત્સમાયમનું અદૌકિક શુભ પ્રાપ્ત થાય છે તે શુભ તે
ભક્તજ જાણે છે તે શુભને સાક્ષાત્કાર અન્વ ભક્તિને કવો નથી. જે જીવ ભગવત્પરાયણ છે પર
વેન્કુલ ઠિ, તેજા વધારા. જે ગ્લામિષ્ણ અનુભવ્યા. જે તે. બીજાથી. અનુભવ્યું નથી. અભ્યાત્ પોતે
રસરૂપ છે જે રસદાન પોતે કરે છે તે ભક્તિરૂપ રાખે છે ભગવાનમાં જે અદૌકિક રસ પરિપૂર્ણ
છે તે પ્રક્ટ ન થાય તે પ્રક્ટ થઈ રસાભાસ થઈ ન જાય તેથીજ પોતે ક્ષત્રના જેવું પીતામ્બર પારણ
કરે છે ભગવાનનું પીતામ્બર રસાભાસન કરવામાં ઉપયોગી છે તેથી પોતે જોનો અગ્રીકાર કરે છે
ભગવદ્ભાવન ભગવત્સમાયમ ભગવદ્સારવાદ અનુભવેજનેશ છે (સૌ સૌના અનુભવથીજ જાણી શકાય
એમ છે) પ્રત્યેક પ્રજાકાને વિચિત્ર રસનો આસ્વાદ થાય છે એ રસાસ્વાદ ભક્ત તેમજ ભગવાન
અન્વ સુખી સુખ રાખે છે એ વાન આ સ્થોહમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે ભગવાન્ પ્રાણપ્રેષ એવા જે
યોગીજન ભક્તો છે તેમની સાથેના સમાયમથી ઉજ્જવેલા રસને શુભ રાખે છે "

વિવેચન—શ્રીન દરાયણ, શ્રી પયોદ્યાજી તેમજ અન્વ યોગાદિક જાણે નહિ જોવી
સીતે ભગવાન્ પ્રજાભક્તો (યોગીજનાદિક) ને રસદાન હુપાઈ હુપાઈને કરે છે આ યોગીજન

(લકતો) શ્રીકૌકારણને પ્રાણુ પ્રિય છે. એ વાત ઉદ્ધવણને લગવાનું દશમસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—
 “તા મનમનસ્કા મત્પ્રાણા મદર્થે ત્યકદૈહિકા । ચેત્યકલોકધર્માશ્ચ મદર્થે તાન્વિભર્મ્યહમ્ ॥”

અર્થ:—એ ગોપીજનો મારામા મન રાખવાના છે, મારામાજ એમનો પ્રાણુ છે. મારે અર્થે એમણે સર્વ દેહના ધર્મો ત્યજ્યા છે મારે અર્થેજ એમણે સર્વ લૌકિક ધર્મોનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હું તેમનું પોષણ કરૂ છું.” એ ગોપીજનોએ પોતાના મન, મન, ધન, પ્રાણુ અને દેહ સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા છે. પ્રભુને મેવા, મીઠાઈ, દૂધ, દહીં. માખણુ લાવપૂર્વક આરોગાવે છે, પ્રભુનાં ચિન્તનમાં પોતાના મનનો વિનિયોગ કરે છે. પ્રભુના ગુણગાન કરવામાં વાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે. દુઃખમાં પોતાની એકાદશ-ઇન્દ્રિયો લગવ-દર્થે વિનિયોજે છે. પ્રભુનુંજ શ્રવણ, કીર્તન, દર્શન આદિમાં પોતાની કર્મેન્દ્રિય, વાગિન્દ્રિય, અને નેત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરે છે. જે ગોપીજનોએ લગવાનને અર્થે નથી કરી લોકનિ-ન્દાની શ્રીકર, કે નથી કરી વેદનિન્દાની શ્રીકર, જેમણે લગવત્સમાગમને અર્થે પોતાના દેહસમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, બાન્ધવ, આસ અને સ્નેહીઓનો પણ ત્યાગ કર્યો અને માત્ર લગવાનમાજ તદ્દલીન થઈ ગયાં તે એવા અનન્ય ગોપીજનો લગવાનને પ્રાણુપ્રેષ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય !! તૃતીય સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવણ કહે છે કે:—

“ સ્વહો વ્રજી યં સ્તનકાલકૂટં જિઘાંસ્યાપાયયદપ્યસાસ્વી ।

એમે ગતિઃ ધાન્વજિતાં તત્તીકન્યં કૃવા કૃપાલુ, શરણં વ્રજેમ ॥ ” (અ. ૨. ૨૩)

અર્થ:—“અહો દૃષ્ટ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણનો વધ કરવા સ્તન વિષેનું કાલકૂટ-વિષનું પાન કરાવ્યું ! એવી રાક્ષસી (જેણે લગવાન પર આટલું બધું વેર આચર્યું) પણ લગવાનની માતાને યોગ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ! શ્રીકૃષ્ણ એવા તો દયાળુ છે કે પોતાનો વધ કરનારી રાક્ષસીને પણ ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો એમનાથી અન્ય કોણ વધારે કૃપાલુ હોઈ શકે કે જેને શરણે આપણે જઈ શકીએ ?” લગવાન જ્યારે આવી વિષપાન કરાવનાર રાક્ષસીને પણ વશ થઈ તેને ઉત્તમ ગતિ આપે છે. છે એ લકતો લગવાનને દૂધ આદિ અનેક પ્રકારની સામગ્રી આરોગાવે છે તેમને વશ થઈ ઉત્તમ ગતિ આપે એમાં શું આ-શ્ચર્ય ! એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાણુપ્રેષ ગોપીજનોને સર્વથી છુપાઈને રસદાન કરે છે, એમની સાથે નિત્ય રાસાદિક લીલા કરે છે એવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે, (૫)

મૂલમઃ—ય ઉદ્ધવેન ભકતેન સ્વસ્વરૂપમવોધયત્ ।

ગોપિકાનાં હૃદન્તઃસ્થસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—આ શ્લોકમાં, શબ્દાર્થ એ રીતે થાય છે (૧) ગોપિકાના હૃદયની અન્દર વિરાજેલા જે લગવાનને ઉદ્ધવણ લકતને પોતાના સ્વરૂપનો યોધ કર્યો છે તે લગવાનની સ્મૃતિ નિરન્તર કરવી જોઈએ (૨) ગોપિકાના હૃદયમાં રહેલા સ્વરૂપનો યોધ જે લગવાને ગોપીજનોને ઉદ્ધવણ લકતદ્વારા કર્યો તે લગવાનની નિરન્તર સ્મૃતિ કરવી, (૬)

આ શ્લોકમાં ઉદ્ધવણ અને ગોપીજન વિષે કઇક સમ્બન્ધ બતાવ્યો છે. ઉદ્ધવણ જાતી છે ગો-પીજન લગવાનના પ્રાણુપ્રેષ લકતો છે ગોપીજન લગવાનના તીવ્ર વિપ્રયોગાશિથી સન્તપ્ત છે ઉદ્ધવણ આપ્તા છે યોગનો ઉપદેશ કરવા, પરન્તુ ગોપીજનનો લગવત્પ્રતિ, તીવ્ર પ્રેમ, તેમજ ઉત્કટ અને ઉબ્ધ

વિરહદશા જેઈ ઉદવણ ઉપરોક્ત ઘણું ઘટતા નથી પણ સિદ્ધ થાય છે । ગોપીજનની ઉત્કટ પ્રેમ વ્યવસ્થા ભક્તિ જેઈ સ્વચ્છિત થાય છે અને ગોપીજન જેવા અપ્રતિમ ભગવદ્વિરહી ભક્તોની પાસેજ પ્રાથમિક વૃન્દાવનમાં કોઈક સાત્વિક રાજસ વા તામસ વત્સ્પતિ થવાની અભિલાષા રહતિ છે । ઉદવણ અને ગોપીજનના સવાઈથી જાન કરતા પ્રેમભયથી ભક્તિનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ ઉદવણને નિજ ભક્ત ગણી વિચાર કરે છે કે ઉદવણને મ્હારી બહુ સેવા કરી અને એ સેવાકલ્પમા મજલીલાનો અનુભવ થાય તો સારૂ । પરંતુ એ અનુભવ તો શ્રીસ્વામિનીજીને હાથ છે । ભગવાનનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ તો શ્રીસ્વમિનીજીના અને મજલકનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે છે । એટલે યોગનુ મિથ કરી ઉદવણને પેતાના નિજસ્વરૂપના શોધાર્થે ભગવાને મજમાં જવાની વ્યાજ્ઞા કરી. ભગવદાજ્ઞાનું સાર ઉદવણ મજમાં ગયા તો ત્યાં ગોપીજનોએ ઉદવણને ભગવાનના સખા ગણી પેતાની સર્વ લીલા ઉદવણને બતાવી ત્યારે ઉદવણને મજલીલાનો અનુભવ થયો. ઉદવણ પેતાવ યોગને મૂલી ગયા અને ગોપીજનને વન્દન કરી કહેવા લાગ્યા કે—

“માયં મિયોડદ્ગમ્મ મિતાન્તરતે પ્રસાદઃ સ્વયોપિતાં તલ્લિગમ્યહર્ષાં કુતોડમ્યા ।
 રામોત્સવેડ્સ્ય મુજવળ્ડગુહાતકળ્લકળ્પાશિપાં ય ઠવ્ગાદ્ મજવલ્લષીનામ્ ॥ ૧૦ ॥
 આસામહો વરવરેણુજુપામહં સ્વાં વૃન્દાવને કિમપિ ગુસ્મહતીપથીનામ્ ।
 યા વુસ્ત્યમ્ સ્વજનમાયંવયં ચ દિલ્લા મેજુર્જુકુન્દપવર્વી ઘતિમિર્વિમૂગ્યામ્ ॥ ૧૧ ॥
 વન્દે નમ્વમ્મજ્જીપાં વાવરેણુમમીસ્મજા । યાસાં દરિકયોદ્ગીતં પુનાતિ મુવનત્રવમ્ ॥૧૨॥

શ્રીગોપીજનોને જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે—રાસોત્સવસમયે ભગવાનના શ્રીહૃદયથી બ્યારે એમનું હૃદયમહલુ થયું ત્યારે જે પ્રસાદ—અલૌકિક વસ, એમલે અનુભવ્યો—તે પ્રસાદ નથી અનુભવ્યો નિરન્તર પ્રીતિવાળી લક્ષ્મીજીએ, કે નથી પ્રાપ્ત થયો કમલસમાન કલ્પિત અને ગ્રધવાળી અપ્સરાઓને તો પછી અન્ય સ્ત્રીઓને તો એ વસની પ્રાપ્ત ક્યાંથી થાય ? જે મજલકનો—ગોપીજનો પતિ, પુત્રસમ્બધી સર્વ કુટુંબજ તેમજ વેદની મર્યાદાનો જ ત્યાગ કરીને મુતિથી શોધવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણની પદવીને પ્રાપ્ત થયા તે ગોપીજનની યાવું રેણુઓની સેવા કરનાર વૃન્દાવનના (વેતન) પ્રાણી મવાની તા મ્હારી યોગ્યતા નથીજ ! તેથી વૃન્દાવનમાં એમની વરણુરેણુ સેવનાર વત્સ્પતિયો, જેવી કે શુક્રમ લતા વા એક ધિયો આમાંથી કોઈક હું યાઉ તો કેવું સારૂ ! ! અર્થાત્ સાત્વિક, રાજસ વા તામ્સ જે સ્થાવર છે તેમાંથી કોઈ પણ હું (ઉદવણ) યાઉ તો કેવું સારૂ, કે જેથી મને (ઉદવણને) પણ કોઈક સમય આવા ભગવદ્વિરહી ભક્તોની વરણુરેણુનો સમ્બન્ધ થાય ! ! હું મજલીઓની વરણુકમલની રજને ઘણેઘણે વન્દન કરું છું, કે જેમની હરિશયનું સ્વતન્ત્ર રતન (સ્વતન્ત્ર જ્ઞાન) તલે ભુવનને પાવન કરે એવું છે ! ! ”

ઉપરોક્ત કરવા આવેલા યોગી જ્ઞાની ઉદવણની ગોપીજન પાસે આવી દશા ઘણી એવા ઉદવણને પણ મજમાં મુકમ, લતા વા કોઈ પણ ઔપધિ થવાની અભિલાષા ઘણી ! આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભાવાત્મા ભગવાન મજમજ્જોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી એવા ભાવાત્મક ભગવાનનું તેમજ શ્રીમદ્દામ્બુજીના વરણુકમલનું સ્મસ્તુ સદા કરું

મૂલમ્—ય સ્માહાત્મ્યવોધાય પ્રાદુર્ભાવિતવાન્સ્વયમ્ ।
 પ્રમુ શ્રીવલ્લભાચાર્યાસ્તસ્મૃતિ મિયતાં સદા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—જે પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પોતાના માહાત્મ્યનો બોધ કરવાને પોતે જ શ્રીમદ્ભક્તલાચાર્યજી રૂપે પ્રકટ થયા તેમની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૭)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ભવજીને નિજ ભક્ત બાણી પોતે નિજ સ્વરૂપ બતાવ્યું પણ અન્યત્ર ભગવદીય શ્રીગોપીજનદ્વારા નિજ ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. ભગવાને ઉદ્ભવજીને ગોપીજનની પાસે મોકલ્યા અને ગોપીજનોને ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃપા કરે તેથી પણ ભગવદીયો દ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય એ સર્વોપરિ છે. તેજ પ્રકારે દૈવી જીવો સ સારમાં વ્યગ્ર થઈ ભગવત્સ્વરૂપને ભૂલી ગયા હતા તેથી તેમને સ્વમાહાત્મ્યને—ભગવત્સ્વરૂપનો—બોધ કરવા શ્રીમદ્ભક્તલાચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશને ભૂતલ પર મોકલ્યા. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પૃથ્વી પર પ્રકટ થઈ દૈવી જીવને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, રસાત્મક ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની શુદ્ધ નિર્ગુણ ભક્તિ પ્રતિપાદન કરી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. તેમનું સદા સ્મરણ કર્તવ્ય છે. (૭)

મૂલમ્:—યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ સકલાર્ત્તિવિનાશનમ્ ।

તત્ક્ષણાદેવ ભવતિ તત્સ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—જેના સ્મરણમાત્રથી સકલ દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ તે ક્ષણે થઈ જાય છે તે પ્રભુની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૮)

“ હવે શ્રીમદ્ભક્તલાચાર્યજી મહાપ્રભુજી “ સ્મૃતિમાત્રાર્ત્તિનાશન ” જેમની કેવલ સ્મૃતિથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે ” એ નામનું પ્રતિપાદન કરે છે શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રમા શ્રીમહાપ્રભુજીનું આ એક નામ છે

વિવેચન:—એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ ભાવાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દના સ્મરણથી માત્ર સકલ આર્ત્તિનો—સ સારના સર્વ દુઃખનો, દોષનો નાશ થઈ જાય છે, અને તત્ક્ષણે શ્રીકૃષ્ણ એ જીવ ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રજલક્ષ્મીની માફક અહર્નિશ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલનું સ્મરણ કરવું (૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चदशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम् ॥ १६ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મું.

ઉદ્દેશ —આ શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ ભગવત્સેવન, સ્મરણ, કીર્તન કરનાર ભક્તનો ભગવાન નિરોધ સિદ્ધ કરે છે તેમ જ ઐહિક, પારલૌકિક ભગવાન પોતે જ ભક્તને સિદ્ધ કરી આપે છે તેથી ભક્તોએ ચિન્તા કરવી નહિ તેમ મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરે ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, આપણા દોષ સ્ફુરે એ નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—સદા સ્વભક્તહૃદયાવાસઃ સ્વાચાર્યભાવિતઃ ।

યશોદાઽતિપ્રિયઃ શ્રીમાન્ નન્દસુનુર્વ્રજેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

સ્મરણીયો યથાશક્તિ સેવનીયસ્તથા પુન ।

તાદૃશૌ સહ સદ્ગુણેન કથનીયશ્ચ સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સદા સ્વભક્તોના હૃદયમાં વિરાજમાન, સ્વાધાર્મના ભાવથી ભક્તિ, શ્રીયોગદાણને ક્ષતિપ્રિય, શ્રીમાન, શ્રીન શરાયણના પુત્ર, મજના ઈશ્વર સંધાસક્તિ સેવા કરવા યોગ્ય, તાદૃશીય (ભક્તોના) ના સંજમાં જેમની લીલાનું કથન કરવા યોગ્ય છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું ઉચિત છે, (૧૨) વિવેચન—સદા શ્રીકૃષ્ણે તિલ ભક્તના હૃદયમાં વાસ કરે છે શ્રીઆધાર્મણ મહાપ્રભુણના ભાવથી શ્રીકૃષ્ણે ભક્તને પ્રત્યેક કરે જેવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભજવદીયોના હૃદયમાં પ્રભુ સદા વિરાજે છે પ્રભુ કૃપા છે પ્રભુ શ્રીયોગદાણા ઉચ્ચવર્ગમાં લોક પામી શકા છે, શ્રીયોગદાણને ક્ષતિપ્રાણપ્રિય છે, શોભન માત્ર નન્દસુત્ર છે, જેનું પર્ણન વસમ સંસ્થ (ભાગવત) માં નન્દમહોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણ દેવલ કહે છે કે “ નન્દસ્વાત્મજ સત્યમે જાતાંશ્ચાકો મહામૈના ”

અર્થ — “ શ્રીનન્દરાયણને કર્ષણે આરમ્ભ (પેતાના દેહમાંથી પુત્ર) ઉત્પન્ન થયો ત્યારે ક્ષતિ જ્ઞાનન્દથી ઉત્પન્ન થઈ બહુ ઉદાર થયા ” નન્દરાયણના આત્માથી-દેહથી ઉત્પન્ન થયા એવા શ્રીકૃષ્ણ મંજના સર્વ છે સદા મજમાં જે ભક્તના સર્વમાં વિદ્યાર કરે છે, જેવા જ (નન્દસુત્ર જ) પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, જેવા-શ્રીકૃષ્ણે ભક્ત-નમાર્ગીય ભજવદીયોના હૃદયમાં વસે છે તવમસ્કંધમાં ભક્તવાનુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે- “ સાધવો હૃદય મહા સાધુના હૃદય ત્વદસ્ય । મદન્યસે જ જ્ઞાનમિતિ માદૈ તેમ્યો મતાગવિ”

સાધુ પુરુષો આદ્ય હૃદય છે-ભક્તો આદ્ય હૃદય છે અને સાધુપુરુષોનું હૃદય ત્વ હું છું-ભક્તોના હૃદયમાં હું છું ભક્તો આદ્ય જન્ય પદાર્થ બાલુતા નથી અને હું જેવા ભક્તોથી બીલુ કષ્ટ બાલુતા નથી’ જેવા ભાવાત્મજ, નન્દસુત્ર, શ્રીકૃષ્ણે વિદ્યાર કર્ષણે મજભક્તને વચ છે તેથી જેમનું સ્મરણ મજભક્તોસક્તિ કરવું, અને જેમની સેવા પશુ મજભક્તોના ભાવથી કરવી જેમની કથા પણ ભજવદીયના સંજમાં પ્રવણ કરવી

મૂલમ્—અહર્નિશ પ્રજાધીશ પ્રપચાસ્વૃતિસાધકઃ ।

સ્વકીયપક્ષપાતી ચ નિજસક્ત્યા નિરોધકૃત્ ॥ ૩ ॥

સ્મરણીયઃ કૃપાપારાવારો વિદિતરૂપવાન્ ।

સ યથાસ્મસ્સર્વકર્ત્તા ચિન્તાણુરપિ નો હૃદિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — અહર્નિશ પ્રપચની વિસ્મૃતિના સાધક નિજભક્ત વરુ પક્ષથીથી, પેતાનામાં આસક્તિ કરીવીને નિરોધ કરવાવાળા, કૃપાના સમુદ્ર જેમનું સ્વરૂપ જ્ઞાન છે જેવા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું જેવું પ્રભુ આદ્ય સર્વ સિદ્ધ કરનારા છે તેથી જમને જ્ઞાનમાત્ર પણ ચિન્તા નથી (૩-૪)

વિવેચન — સ્મરણ, સેવા, કથા અહર્નિશ જે જેક પ્રજાધીશની કૃપા તે જા પ્રાપ્તિ, દેહસંગ્રહ થી તેમજ લૌકિક વૈદિક સર્વ આધક પદાર્થોની વિસ્મૃતિ જામ છે.

આજે પ્રપંચની વિસ્મૃતિનું સાધન છે તથા પુષ્ટિભાગીય ભગવદ્ધર્મ છે, અન્ય કંઈ એવું સાધક નથી. વ્રજાધીશ પ્રભુ નિજભક્તને પક્ષપાત કરે છે. નિજ સામર્થ્યથી ભક્તોને અન્ય સર્વ સ્થલેથી નિવૃત્ત કરી પોતાનામાં નિરુદ્ધ કરે છે આ નિરોધ જ્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્સેવાકથા, ભગવદ્લીલાગુણગાનાદિ અને છે એકાદશ ઇન્દ્રિયો સંસારમાં ન થોળતાં પ્રભુમાં વિનિયોજ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે:—

“ હારિણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મગ્ના ભવસાગરે । યે નિરુદ્ધાસ્તે પવાત્ર મોદમાયાન્ત્યર્હનિશમ ॥
સસારોવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય વૈ । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તૂનિ ભ્રમ્ન ઈશસ્ય યોજયેત્ ॥
ગુણેષ્વાવિષ્ટચિત્તાનાં સર્વદા મુરવૈરિણ । સસારવિરદ્દક્લેશૌ ન સ્યાતાં હરિવન્ત્સુખમ્ ॥

અર્થ:—“ જે જીવોનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો ભવસાગરમાં ડુબે છે—સસારસાગરમાં નિમગ્ન થાય છે. પરંતુ જેનો પ્રભુ નિરોધ કરે છે તેઓ જ અહિં અહોરાત્ર આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે સસારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતાર્થે સર્વ પદાર્થોના વ્યાપક ઈશ, શ્રીકૃષ્ણમા વિનિયોજવા, (એકાદશ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ સંસારમાં નહિ પણ ભગવાનમાં કરવો! જેમ કે નેત્રથી પ્રભુનાં દર્શન કર્ણથી પ્રભુની કૃપા શ્રવણ કરવી ઇત્યાદિ) જેઓનું ચિત્ત મુરારિ શ્રીકૃષ્ણના ગુણગાન કરવામાં આલિષ્ટ છે તેમને સસારનો વિરહ તેમજ કલેશ પીડતા નથી પણ ભગવત્સુખ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે ” જપ, હોમ, તપ, તીર્થ વતાદિક જે મર્યાદામાર્ગના સાધન છે તેમાં અનેક કાલાદિક દોષ બાધ કરે છે. તેમાં પ્રભુ રક્ષા કરતા નથી પરંતુ ભગવદ્ધર્મના આચરણમાં રક્ષા કરે છે. જેમ કે પ્રદહાદની રક્ષા પ્રભુએ સ્તમ્ભમાંથી નૃસિંહરૂપે પ્રકટ થઈ કરી. કારણકે પ્રદહાદ ભક્ત હોતો અને ભક્તના ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રતિબંધ આવે તો તે ભગવાન દૂર કરે જ. શ્રી કૃષ્ણમું સ્મરણ, એમની સેવાદિક મન લગાડી કરતા કાલાદિક કોઈ પણ પ્રતિબંધ કરતાં નથી ભગવાન નિજભક્તોના પક્ષપાતી હોઈ ભક્તમાં પોતાની ભગવદાસક્તિનું સામર્થ્ય ઉપજાવી અન્ય સર્વ સ્થાનમાંથી ભક્તનો નિરોધ કરે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ પરમહયાલુ છે એ વાત વેદ, શાસ્ત્ર તથા શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ષષ્ટ સ્કન્ધમાં અં ૨ માં શ્રી વિષ્ણુદૂતો—

“ સાંકેત્ય પારિહાસ્ય ચ સ્તોમ હેલનમેવ વા । વૈકુણ્ઠનામગ્રહણમશેષાઘહરં વિદુઃ ॥૧૬૫॥
અજ્ઞાનાવથવા જ્ઞાનાલુત્તમશ્લોકનામ યત્ । સર્કીત્તમર્ષ પુંસો દહેદ્વેષો યથાડનલ ॥૧૬૬॥

અર્થ:—“ સકેતમાં, હાસ્યમાં મરકરીમા યા અપગ્રાધમા લીધેલુ વૈકુણ્ઠભગવાનનું નામ અશેષપાપનું હરણ કરનાર છે એમ ઋષિ લોકો જાણે છે. અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન ભગવાનના નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે છે તેમ જીવોનાં પાપને ઢહન કરે છે ” આ વચનાંતુસૌર શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે,

અર્થ:—“પ્રભુને આધીન પ્રાણવાલા જે ભક્તોએ અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી આત્મનિવેદન કર્યું છે તેવા ભક્તોને લૌકિક વૈદિકની શું ચિન્તા છે? કંઈ પણ નહિ. ” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી સેવાસ્મરણાદિક જે કોઈ કરે છે તેના પર પ્રભુ કૃપા કરે છે. જ. ચોરાશી વૈષ્ણવોમાં ગદાધરદાસે માધવદાસને શાક લાવી. આપવાનું કહ્યું અને માધવદાસ તે લઈ આવ્યા, તો તેથી પણ માધવદાસની સેવા પ્રભુએ સ્વીકારી અને માધવદાસને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. આ પ્રકારે પ્રભુ જ્ઞાનયુક્ત યા અજ્ઞાનયુક્ત સેવા

પણ સ્વીકારી શકે છે એવા પરમકૃપાહુ છે તેથી ભગવદીયોએ લૌકિક વૈદિકની વિના,
તેમજ પોતાના ઉદારની અણુમાત્ર પણ વિના કર્તવ્ય નથી (૪)

મૂલમ્—સતામપ્યસતા વાઽપિ સ્વકીયાના કૃપાનિધિ ।

કરિષ્યતિ સ્વત સર્વમતશ્ચિન્તા ન કોઽપિ હિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—સત અને અસત એ બન્ને સ્વકીય ભક્તના સર્વ મનોરથ કૃપાથી
નિષિદ્ધ પ્રભુ પોતેજ સિદ્ધ કરે છે તેથી કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી એ નિર્મલ છે.
વિવેચન—પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા છે કે જે જે મદારા ભક્તો છે તેના ઉપર નિઃસ્વ
કૃપા કરીશ એ પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ સદા સત્યથી પાળે છે, મન, વચન, અને ક્રિયાથી પ્રભુ
ભક્તો પર કૃપા કરે છે પ્રભુનું નામ 'કૃપાનિધિ' છે. ત્રિવિધનાભાવવિમાં પ્રભુનાં નામ
"મક્તજનકલ્પહૃસાય નમઃ" મક્કાબીનાય નમઃ છે આ નામાનુચાર પ્રભુ સ્વતા સર્વ
સિદ્ધ કરશે. તેથી આપણુ કાર્મ ચિન્તા કરવાનું નથી પણ ભગવત્પરાયણુ થવાનું છે. (૫)
શ્રીમદ્વાક્યે અને દીનતાશ્યાવ શિખવવા પાંચ શ્લોકમાં પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત છે

મૂલમ્—સત્સક્ષ્માભાવતો નિત્યમસત્સક્ષ્મસ્વભાવત ।

વર્તતે વિપયાઽવેશૈશ્વકારુઠૈવ મન્મતિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—સત્સક્ષ્મના અભાવથી અને હ મેર્યાં દુઃસજના સ્વભાવથી વિપવના આવે
શથી મદારી મતિ વ્યક પર આરૂઠ થઈ હોય એમ અમિત થાય છે (૬)
વિવેચન—હવે શ્રીમદ્વાક્યે કહે છે કે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી, પ્રભુ સર્વ પ્રકારે સ્થા કરશે
તો પણ ભગવદીયોને સજ અપ્રાપ્ત છે, સત્સજ હોય તો દુઃસજ બાધ ન કરે, સત્સજ
કલિકાલમાં દુર્લભ છે અને અસત્સજ વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ય છે આ કારણથી હૃદયમાં વિપ-
વનો આવેશ થાય છે એ કે ભગવદર્મશિક્ષિ કરાય છે તો પણ વિપવનો આવેશ હૃદયમાં રહે
છે એ વિપવાવેશ ન્યાં સુધી હૃદયમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ એ હૃદયમાં વિરાજમાન થતા
નથી શ્રીમદ્વાક્યે સન્યાસનિર્ણય નામના નિબંધમાં કહે છે કે "વિપયાક્ષાન્તવેદાન્ત
નાવેશ્વ સર્વયા હરેઃ" "જેઓનાં શરીર વિપવથી ભરપૂર હોય છે તેઓમાં પ્રભુનો આવેશ
સર્વયા થતો નથી" આમ અસત્સજથી વિપવાવેશને લીધે મદારી મતિ વ્યકારૂઠ વસ્તુની
સમાન, હશે વિચારમાં પ્રમણુ કરે છે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી

મૂલમ્—નૈતસિન્સમયે કોઽપિ સહાયો મમ વર્તતે ।

વિના શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રયાત્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—આ સમયમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયવિના મને
કોઈ સહાયક પ્રાપ્ત થતો નથી. (૭) **વિવેચન**—દુઃસજથી વિપવાવેશમાં મન અમિત
થાય છે ભગવદીય કોઈ મલતા નથી, અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે આ કારણ કલિકાલમાં
મદારી સદાય કૈવલુ કરવા સમર્થ છે ? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલને મેં આશ્રય કર્યો
છે એ આશ્રય મદારી સહાયક છે શ્રીમદ્વાક્યે એમ બતાવે છે કે, આ કારણ કલિકા-
લ શ્રીમદ્વાચાર્યજીનાં ચરણકમલને આશ્રય કરનારને સર્વ કલ સિદ્ધ થાય છે એથી

વિકૃદ્ધ આશ્રય કરનાર, કોટાન કોટિ સાધન કરે પણ દુઃસગના દોષો હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી કશું ફલ થતું નથી. તેથી વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો, (૭) મર્વફલપ્રાપ્તિમા કાલદોષ, તથા અન્નદોષ યાષક છે. શ્રીમદ્દ્યાર્થજીનો દૃઢ આશ્રય કરનારને વિવેક વૈય અને આશ્રયને અનુભવવાથી મર્વ મિદ્ધ થાય છે, તેથી ઉપર યતાવેલા દોષો નડતા નથી.

મૂલમ્:--તતરચ્યુતા મતિઃ કાલવલાત્કેવલલૌકિકે ।

નિત્યં સ્થિતા તતો ભીતિર્ભૂયસી જાયતે હૃદિ ॥૮॥

શબ્દાર્થ —કાલબલથી મતિ કેવલ લૌકિક બાબતોમા પડી ગઈ છે. તેમાંજ નિત્ય વ્યય થઈ રહે છે અને તેથી હૃદયમા મહાભય ઉપજે છે (૮)

વિવેચન —મે આપની વાત સાંભળના કાલતું દુઃખ કેટલું બધું છે તેનો અનુભવ કર્યો છે. જન્મમૃત્યુ સમાન અન્ય કોઈ અધિક દુઃખ હોતું નથી એ વાત મ્હે અનેક વડીલો પાસેથી શ્રવણ કરી છે. આ ડાળ એટલો કઠિણ છે કે સર્વજ્ઞાન બાબુએ રહે છે અને કેવલ લૌકિક ધર્મજ બની આવે છે ! નિત્ય લૌકિક કાર્યોમાંજ મ્હારું મન સ્થિતિ કરી રહ્યું છે ! જેમ પરીક્ષિત ગબને કાલનો ભય પ્રાપ્ત થતા પ્રભુકૃપાથી શુક્રદેવજી જેવા [જ્ઞાની ભકત] પ્રાપ્ત થયા અને રાબનો કાલનો ભય નિવૃત્ત કર્યો તેમ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી કોઈ ભગવદ્દીપ મને પ્રાપ્ત થાય તો મ્હારો કાલભય નિવૃત્ત થાય, પરન્તુ એવા ભગવદ્દીપ દુર્લભ છે તેથી મ્હારું હૃદય કમ્પાયમાન થાય છે ! ! [૮]

મૂલમ્:--કિંવા કો વેદ ભગવાન્ કરુણાત્મા ચિકીર્ષતિ ।

ન જાને તેન મે ચેતઃ ચિન્નં ભવતિ સર્વથા ॥૯॥

શબ્દાર્થ:--કરુણાત્મા ભગવાન્ શું કરવા ઇચ્છા રાખે છે તે કોણુ જાણે છે ! હું જાણતો નથી તેથી મ્હારું ચિત્ત સર્વથા ખિન્ન થાય છે [૯] **વિવેચન--**કોઈ પણ કરુણાત્મા ભગવાનનો અભિપ્રાય શું છે તે કોટાનકોટિ સાધન કર્યાથી પણ જાણી શકે એમ નથી ભગવાન કૃપા કરે તોજ જાણી શકાય છે. ભગવદ્દર્મ, સેવા, સ્મરણાદિમાં પ્રભુકૃપા વિના દૃઢ વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી મનમાં બહુ ખેદ ઉદ્ભવે છે જ્યાંસુધી પ્રભુકૃપા નથી ત્યાંસુધી સર્વથા સર્વકાર્યમાં દુઃખજ છે (૯)

મૂલમ્:--વિશેષઃ પ્રેમજિત્પત્રાદ્ બોદ્ધવ્યઃ સકલોઽપિ હિ ।

અનેનૈવ વ્રયં કિંચિત્સ્વાસ્થ્યં મન્યામહે હૃદઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:--વિશેષ સર્વ સમાચાર પ્રેમજી નામના વૈષ્ણવ પત્રથી જાણશે. આ પ્રેમજીથી હૃદયમાં કિંચિત્સ્વાસ્થ્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ. **વિવેચન--**વિશેષ સમાચાર પ્રેમજી વૈષ્ણવના પત્રમાં લખ્યા છે. એ વૈષ્ણવનો પત્ર વાંચશે પ્રભુ કરુણાત્મા છે એ વિચારથી હૃદયમા કિંચિત્ સ્વાસ્થ્ય [ધીરજ] આવે છે (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचिते षोडशे शिक्षापत्रे श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसिद्धेर्त्तं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૭ મું.

ઉદ્દેશ —આ સંપત્તશ શિક્ષાપત્રમાં ત્યાગનું દ્વૈવિધ્ય નિરૂપેલું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે કેટલીક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો છે, અને કેટલીકનો અત્યાગ કરવાનો છે. અત્યા-

અવાળુ પણ જીવ સ્વરૂપ હોય છે સર્વ જીવની સિદ્ધિને અર્થે તે શ્રીઆચાર્યજીના સ્વ-
ચારવિદ્યાના આશ્રય વિના અન્ય માર્ગ શક્ય નથી કુશળ તથા અવિશ્વાસના અભાવે
સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે-ઇત્યાદિઠ વાત્ત્વોનુ નિરૂપણ કરવું એ જા પત્રનો વિદેશ છે.

મૂલમ્—અદુકમમ્મદાચાર્યેર્ગોણમુસ્યવિમેદતઃ ।

ત્યાગો રુદ્ધનાદીનામથવા કૃષ્ણયોજનમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ જીવ અને સુખ્ય એમ બે પ્રકારના ત્યાગ
કયા છે તેમાં રુદ્ધનાદિનો ત્યાગ એ જોણ છે પણ રુદ્ધ ધનાદિનો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં
વિનિયોગ કરવો એ સુખ્ય ત્યાગ છે, (૧) વિવેચના—શ્રીમદ્દામણજીએ લલિતવર્ણ-
નાદિ ગ્રન્થમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકાર કયા છે,
“અધ્યાવૃત્તો મલ્લેકુષ્મ્બ પૂજ્યા ઘવણાદિમિ । અ્યાવૃત્તોડપિ હરી વિક્ત ઘવણાદી ઘટેસ્વરા ।

અર્થ—“કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ-વ્યગ્રતા (ધ ધા શેલ્કારની, ખટપટ રાખ્યા)
વિના શ્રીકૃષ્ણનુ ભજન સેવા તથા અવણાદિથી કરવું એ કોઈ વ્યાવૃત્ત હોય ધ ધા શેલ્ક-
નારમાં વ્યગ્ર હોય-તેણે પણ ચિત્તને નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણમાં તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અવણાદિકર્ત
પરોવવા ચત્ન કરવેલ.” આ વચનાનુસાર અવ્યાવૃત્તિથી શ્રીકૃષ્ણની કયા, સેવા, સ્મરણાદિ કરવા એ
સુખ્ય છે, વ્યાવૃત્ત હોય-તે પણ હરિમાં ચિત્તને પરોવે એ જોણ છે રુદ્ધ, ધન, લોભી
વૈદિક, સર્વનો ત્યાગ કરી પ્રભુ ભજન કરવું એ એક પણ દુષ્ટાન્તમાં મદ્યધરદ્વાસ, અવ્યાવૃત્ત
યદ્ જીવની લોભી ભરતા અને પક્ષનાભદાસ ફાલા ધરી પુટેતા હતા આ એ ન જને તે
શ્રીકૃષ્ણસેવામાં સર્વ રુદ્ધ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિને વિનિયોગ શલ્કસેવા કરવી, આ શીજો પણ છે. (૧)

મૂલમ્—વૈરામ્યપરિતોપાદેરત્યાગોડપિ નિરૂપિત્ત ।

તથા વિષયમોગસ્ય ત્યાગોડપિ વિનિષોધિત્ત ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—વૈરામ્ય, પરિતોષાદિનો અત્યાગ પણ વર્ણવ્યો છે, તેમજ વિષયલોચને
ત્યાગ પણ વિશેષ કરીને બતાવ્યો છે (૨)

વિવેચના—વૈરામ્ય અને સ તોષનો ત્યાગ ન કરવો. વૈરામ્ય હોય તોજ આ સ
સારના લોહિક અને દેહ સખ્ય ખી સર્વ સુખ કુખ, દુઃખમાર્ગ, ત્યાગ ના કરે, અને તમ-
વદ્ધર્મ જન્મ થાય સન્તોષ હોય તે ભજવદિક્ષાથી ને કર્મ પ્રાપ્ત થાય તેથી જ્ઞાન ક કપર
છે અને ચિત્તની શાન્તિ રહે છે એવા વિરહત અને સન્તોષી ભક્તોને લોભથી ધન
કરનાનું મન થતું નથી શ્રીસુખોપિનીજીમાં શ્રીમદ્દામણજી કહે છે કે —અર્ચોર્વાષા
મપાપાર્ના “ એ દ્રવ્ય ધારી કરીને આણેલું ન હોય અને એ દ્રવ્ય પાપીઓનુ ન હોય
તેજ દ ધનો અગ્નિધાર પ્રભુ કરે છે ” એ દ્રવ્ય ધોર્વથી તેમજ પાપથી આ ધું હોય તે
દ્રવ્યનો સ્વીકાર પ્રભુ કેમ કરે ? તેથી વૈરામ્ય તથા સન્તોષાદિ ધર્મનો ત્યાગ નજ કરવો.
પરન્તુ વિષયલોચનો ત્યાગ તેા કરવોજ વિષય દુઃખમાં પ્રવેશ કરે તેા પ્રભુનો આવેશ
દુઃખમાં ન થાય સન્વાસનિર્ણય ધન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે વિષયથી જાકા ૧ રુદ્ધમાં
પ્રભુનો આવેશ સર્વજ્ઞ થવો નથી તેથી વિષયલોચનો અવરજ ત્યાગ કરવેલ [૨]

મૂલમ્:—તથા સત્સંગમાત્યાગઃ સર્વત્રૈવ વિશેષતઃ ।

અન્યાશ્રયપરિત્યાગ ઉક્તો બાધકરૂપતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ પ્રકારે સત્સંગનો વિશેષ કરીને ત્યાગ ન કરવો; પરંતુ અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે એ બાધકરૂપ છે. (૩) વિવેચન—ભગવદ્દીયનો સંગ ન લેવો કારણ કે સત્સંગ સર્વોપરિ છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૈનકતું વાક્ય છે કે—“અમે, ભગવદ્ભક્તના સંગની એક લેશ સમાન પણ તુલના નથી કરતા સ્વર્ગની, કે નથી કરતા મોક્ષની! તો પછી એવા ભયવદ્દીયના સંગની સાથે મનુષ્યની આશિષની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકોએ?” આ પ્રકારે સત્સંગની સમાન નથી સ્વર્ગલોકોકતું સુખ, કે નથી મોક્ષતું સુખ તેથી ભગવદ્દીયનો સંગ સર્વથી સ્પૃહણીય છે. અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવનો આશ્રય ભગવદ્ભાવમાં સર્વથા બાધ કરે છે. શ્રીનન્દરાયજીએ અભિમુખાપૂજનાર્થે અરણ્યમાં જઈ અન્યાશ્રય કર્યો નિજગૃહ પ્રકટિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ અનાદર કર્યો. તેથીજ નન્દરાયજીને સર્પદંશ થયો. શ્રીગુસાંઇજીના સેવકની ડોસીએ ગામના હાકેમને કહ્યું કે “તમે મને જીવાડી છે” એટલા વચનની સાથેજ પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા શ્રીદામોદરદાસજીની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી મ્લેચ્છ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી મહાબાધક એવા અન્યાશ્રયનો સર્વથા વૈષ્ણવોએ ત્યાગ કરવો. (૩)

મૂલમ્:—एवं निरूपितौ त्यागात्यागौ सर्वत्र सर्वशः ।

न जीवाः स्वबलात्किञ्चित्कर्तुं शक्नुवते स्वतः ॥४॥

શબ્દાર્થ.—આ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ રીતના ત્યાગ અને અત્યાગનું નિરૂપણ કર્યું જીવ સ્વતઃ નિજબલથી કંઈપણ કરવાને સમર્થ નથી (૪)

વિવેચન:—શ્રીમુખોદિનીજી આદિ ગ્રન્થમાં નિરૂપિત ત્યાગાત્યાગનું કથન કર્યું. જે ભગવદ્દર્મમાં સાધક હોય તેનો અત્યાગ કરવો, બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ જીવનું બલ એવું ન્યૂન છે કે એ ત્યજી શકે કે નહિ. જ્યારે શિવ બ્રહ્માદિક, નારદાદિ મોટા ત્યાગી કોઈને પણ પોતાનો ત્યાગ વશમાં ન રાખી શક્યા, તો માયાને વશ તુચ્છ જીવ જે સ્વભાવથી હુષ્ટ છે, તે તો ત્યાગાત્યાગ આચરવા કેમ સમર્થ બને? (૪)

મૂલમ્:—अतः कथं भवेन्मार्गस्थितिर्जीवेषु सर्वथा ।

फलाशापि कथं काया जनैस्तत्रास्थितौ पुनः ॥५॥

શબ્દાર્થ.—તેથી જીવોને વિષે માર્ગમાં સ્થિતિ સર્વથા કેવી રીતે થઈ શકે? અને માર્ગમાં સ્થિતિ વિના મનુષ્ય ક્લાશા પણ કેવી રીતે કરી શકે? [૫]

વિવેચન.—આમ હુષ્ટ ક્રિયા કરનારો જીવ સદા હુષ્ટ રહે, એ હુષ્ટ જીવ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કરી ન શકે. જે એ જીવ અષ્ટપ્રહર લૌકિક વિષયાદિકમાં પડી રહે તો પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કેમ થઈ શકે? સર્વથા માર્ગસ્થિતિ વિના પુષ્ટિમાર્ગીંગ કલની આશા પણ કેમ રાખી શકાય? જીવ તો તુચ્છ અને હુષ્ટ છે, તેથી જે રીતે એ લૌકિકથી સુક્ત થાય તે ઉપાય બતાવે છે. (૫)

મૂલમ્ —તથાઽપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાદપિ ।

અશક્ત્યમપિ ચચ્છમ્ય તન્નવેત્સર્વથૈવ હિ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના અચ્ચાર્યવિન્દના આશ્રયથી જે અશક્ત્ય છે તે પણ સર્વથા શક્ત્ય થઈ જાય છે. [૬] વિવેચન.—જે કે છવ અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તે પણ જો છવ સ્વબલથી દોષસુકૃત થતો નથી. આવો દુષ્ટ છવ પણ જો શ્રીમદ્દામણીજીના અચ્ચાર્ય જનો હૈ આશ્રય કરે તે જે દોષનો ત્યાજ અશક્ત્ય છે તે શક્ત્ય થાય. શ્રીકૃષ્ણદેવલ ઠહે છે કે— “સંસારસાગરે મમજીવોન્દારપરાવળમ્ । આશ્રયે ત્વત્પદ્માન્મોક્ષ પુલ્કવોત્તમો મયુરુતો ।”

હું મિત્તથી દુષ્ટ, વચનથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભવનથી દુષ્ટ, આમ મહાસ અપરાધ, હે પ્રભુ, તમે કેટલા પ્રકારના વિચાર્યો ॥ હે શ્રી પુરુષોત્તમ ! હે સદ્ગુણો સસારસાગરમાં મબ્ન જોવા છવનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર રહેલા આપના અચ્ચાર્યવિન્દનો આશ્રય હું કરું છું ॥ શ્રીમદ્દામણીજી ઠહે છે કે “શરણસ્વસમુદારમ્” “શરણે રહેનારને ઉદ્ધાર કરનાર છે” “અશ્વક્યે વા મુશ્વક્યે વા સર્વયા શ્વરમં હરિઃ” અશક્ત્યમાં તથા સુશક્ત્યમાં નિશ્ચય સર્વથા હરિ શરણુ છે. આ પ્રકારે નિઃસાર્થન થઈ શ્રીઆચાર્યજીમહાદે પ્રભુજીના અચ્ચાર્યમલનો હૈ આશ્રય કરનારને પુષ્ટિમાર્જનું ફલ નિશ્ચય થયેજ (૬)

મૂલમ્ —યદિ વુસ્તદ્ગદોપેણ ન ભવેચ્છયિલ મન ।

યદિ વા કાલદોષેણાવિશ્વાસોઽપિ ભવેદ્મ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —જે દુઃસ જના દોષથી મન ચિયિલ ન થાય અને જે કાલદોષથી અવિશ્વાસ પણ ન થાય ત્યારે અશક્ત્ય પણ સુશક્ત્ય થાય છે (૭) વિવેચન —ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે શ્રીમદાચાર્યજીના અચ્ચાર્યવિન્દના આશ્રયથી અશક્ત્ય પણ સુશક્ત્ય થાય છે અને આપક પણ સાધક થાય છે. આશ્રયથી નિશ્ચય ફલસિદ્ધિ થાય છે, પણ તેમાં હું સજ દોષ મહાઆપક છે. દુઃસ જથી મન ચિયિલ થાય છે જેને પરિણામે આશ્રય જતો રહે છે. જડભરતને મૂજના દુઃસ જથી ત્રણ જન્મનો અન્તરાય પડ્યો. શમભક્ત દ્વિવિદવાન પણ નરહામુરના દુઃસ જથી બલદેવલ સાથે લડ્યો. તેમજ કાલદોષથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ કર્યો જો પણ આશ્રયમાર્જનમાં મહાઆપક છે જે સમય પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થયો તે સમયથી આમિત છવનું નિશ્ચય અધ પવન થાય છે (૭)

મૂલમ્—“અવિશ્વાસો ન કર્તવ્ય” હત્યુકે સ તુ વાધક ।

અયમેવાઽસ્ય માર્ગસ્ય મૂલમાશ્રયસાધક ॥૮॥

શબ્દાર્થ —અવિશ્વાસ કરવો નહિ. જોમ શ્રીમદાચાર્યજીને કહ્યું છે કારણ કે તે આપક છે આ (પ્રભુમાં ઉત્તમોત્તમ) વિશ્વાસ જ આ પુષ્ટિમાર્જનું મૂલ છે અને આશ્રયનો સાધક છે (આમ વિવેકધૈર્યદય ધન્યમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યું છે)

વિવેચન.—શ્રીમદ્દામણીજી વિવેકધૈર્યદય ધન્યમાં ઠહે છે કે— અવિશ્વાસ સર્વથા ન કરવો કારણ કે તે નિશ્ચય આપક છે. પ્રસાન્નમાં જો અવિશ્વાસ થાય તો તે અશક્તી યદ્વિ અર્થ થાય છે, તેમજ જો પ્રભુના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ થાય તો પ્રભુનો આશ્રય વૃદ્ધિ

બલ્ય છે. ચાતક પક્ષીને વિશ્વાસ છે કે મેઘ જલ આપશેજ. તે મેઘ એ પક્ષીને જલ આપે છે. તેજ પ્રકારે 'પ્રભુ સર્વદા લૌકિક આપત્તિ યા સમૃદ્ધિ દેખાડીને પણ ભક્તનું કલ્યાણ કરશેજ કરશે' એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. રાવણે જ્યાં સુધી પ્રહ્લાસની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખ્યો ત્યાં સુધી હનુમાનજી સૂત્રના તન્તુથી બન્ધાયો પણ જ્યારે રાવણે અવિશ્વાસ કર્યો કે "આવા સૂત્રના તન્તુથી હનુમાન ક્યાં સુધી બન્ધાય રહેશે? એને તો ઘોહશુંબલાથી બાંધો!" આમ કહ્યું કે તરત જ પ્રહ્લાસ છૂટી ગયું. તેથી અવિશ્વાસ તો આસુર ધર્મ છે. એનો વૈષ્ણવે સર્વથા ત્યાગ કરવો જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેથી મમત્વ વિના તેની રક્ષા કરવી." (૮)

મૂલમઃ—આશ્રયેણૈવ સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ।

પૃથક્કારણમાર્ગોક્તિરત એવ પ્રભોરપિ ॥૧॥

શરણસ્થસમુદ્ધારકૃતિવિજ્ઞાપનાદપિ ।

વિવેકધૈર્યભક્ત્યાદિસાધનાભાવવાદતઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—આશ્રય કરવાથી જ નિસંશય સર્વ સિદ્ધ થશે. તેથી જ શ્રીગુણાંબજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીનું "પૃથક્કારણમાર્ગના ઉપદેષ્ટા" એવું નામ કહ્યું છે. વિવેક ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિ સાધનના અભાવાદિથી શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરી છે.

વિવેચનઃ—જે જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ થયો તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ક્ષલાત્મક, પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનું છે. નિજ દેવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ન્યારો પુષ્ટિમાર્ગ—શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિ કરૂ છું આમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને વિજ્ઞાપિ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકનું શરણ સિદ્ધ કર્યું વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતે કહે છે કે "જીવમાં સાધન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. જીવ વિવેક, ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિથી રહિત છે. એ જીવને શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા વિના અન્ય માર્ગ રહ્યો નથી. પોતે વિવેકાદિનું નિરૂપણ કર્યા પછી અન્તે કહે છે કે— 'एवमाश्रयण प्रोक्त सर्वेषां सर्वदा हितम् । कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दु साध्या इति मे मति' "

"આ પ્રકારે મહે આશ્રયમાર્ગ કહ્યો એ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ સર્વ જીવોનું સર્વ સમયે હિત કરે છે; કારણ કે આ કલિકાલમાં ભકિત અને અન્યમાર્ગો પણ દુ સાધ્ય છે એમ મહારી મતિ છે આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ જીવોને સદાને માટે શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ, કલિકાલમાં ઉપદેશ છે એજ ગ્રન્થમાં પોતે કહે છે કે—અશક્ય બાબતોમા તેમજ સુશક્ય બાબતોમાં શ્રીહરિજી શરણ સ્વીકારવું." પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ, સાધન વિનાના જીવોને કલ્યાણદાયક છે, ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અન્તે અતિગૃહ શરણમાર્ગ જ ઉપદેશ્યો છે—“ સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને એક મ્હારે (શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !” પાપ દૂર કરીને ક્ષલાદાન કરવું એ મર્યાદામાર્ગની રીતિ છે.

પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીએ તેા જીવ બલેને દોષસહિત હોય, બલેને નિઃશયક દોષ-વિવેક ધૈર્યં ભક્ત્યાદિરહિત દોષ-તેા પણ તેવા જીવેાનું શરણુ પોતે સિદ્ધ કરું છે ॥

“ સર્વેભી સર્વથા દિવત્ત્વ આશયત્ત્વ મોક્ષત્ત્વ ” એ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃતથી એક સિદ્ધ વચ છે કે એમનેા આશય માત્ર જમે તેવા અધમ જીવેા શ્રી શરણુ યેતિમા જ મેલા દોષ તે યેાા પણ એવ પ્રકરણુ કરી રહે અને મયાક્રમચિત્ત્વ કલિકાલમાં સસાર તરી કૃતાર્થ યાવ જીવેા સુખ છે ॥

મૂલમ્ — સન્માર્ગવિદ્ધિ સતત કૃતપ્રમુપદાશ્રયે ।

તતુક્તવાક્યમાવાર્થવિભાવનપરાયણે ॥૧૧॥

યથાશક્તિસ્વમાર્ગીયપ્રમુસેવાપરેરપિ ।

વિરુદ્ધકૃતિસન્દેહદાહનોઘોગતત્પરેઃ ॥૨૨॥

નિરન્તર સ્વમાર્ગીયસતાં સદ્ગુણમન્વિતૈ ।

સ્થેય સસારવિમુક્ષૈ સ્વગુરુ પ્રણતૈરપિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ — સ માર્ગને બાણનાર તથા નિરન્તર પ્રભુનાં વચ્ચક્રમલનેા આશય કન્યાર, એમણે ઉપ્ચારેલા વાક્યો (ગીતા વિગેરે)ના ભાવાર્થના વિચારમાં પરાયણ રહે જીવા, તેમજ જેઓ યથાશક્તિ નિજમાર્ગીય પ્રમુસેવામાં વત્પર રહે તેવા ભગવદ્દીવ્ય જેઓ વિરુદ્ધ કૃતિ તથા સન્દેહનેા શબ્દ (નાશ) કરવાના ઉદ્દેશમાં વત્પર છે, જેઓ નિરન્તર સ્વમાર્ગીય સત્પુરુષોના સન્નયી સુકવ છે, જેઓ સસારથી વિમુખ છે જેઓ આપણા શ્રીમદાચાર્યજીને અત્યન્ત નમ્રતાથી નમન કરે છે—જેવા ભગવદ્દીવ્યો સાથે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગમાં જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ આવે છે તેનેા પ્રભુ પ્રકટમલનેા આશય શ્રીઆચાર્યજી નિઃશય સિદ્ધ કરશે પોતે નિજ જીવેાને અર્થે શરણુ માર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના વાક્યની ભાવના અટપ્રકર કરવી શ્રીઆચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞામાં દહ વિશ્વાસ રાખવેા. શ્રીકૃષ્ણસન્નુષ્ણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય બન્નેનેા પાક કરવેા આ પ્રકારે સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે (૧૧) યથાશક્તિ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા જેટલી જની આવે તેટલી કરવી શ્રીઆચાર્યજીનું જીવું વચન છે કે —“મફાણે વા મુફાણે વા વિકાણે વાં જેટલે કે “ નમ્રશ્ચ સ્વપ્ન યેત્ત્વ, સુશ્ચ (અનુકુલ) સ્વપ્ન યેત્ત્વ, કે ક્ષિપરીત સ્વપ્ન યેત્ત્વ ” તેા પણ ભગવત્સેવા સ્મરણુદિક્ષમાં વત્પર રહેવું શ્રીમદ્ભાગવતમા પ્રવાણુ કહે છે કે —

“યથા દિ સ્વપ્નશાલાનાં તરોર્ષલાવમેવનમ્ । વયમારાધનં વિષ્ણો સર્વપામાત્મનમ્ દિ ॥”
એટલે કે “જેમ વૃક્ષના મૂલને જલનું સિંચન કરું હોય તેા તે જલ સિંચન તેની બૃહત્ ભુપુ શાખાને પહોંચે છે તેમની વિષ્ણુની આરાધના (સેવા), સર્વ દેવોને તેમજ આત્માને પણ સન્તોષ આપે છે. પરન્તુ જે જલ મૂલમાં ન સિંચાતાં, કેવળ શાખાઓમાં સિંચાય તેા તે અમુક શાખાઓને વૃક્ષ કરે પણ તેથી વૃક્ષના સમસ્ત ભાગ પ્રકુલિત થતા નથી તેજ પ્રકારે મૂલદેવ શ્રીકૃષ્ણ [શ્રી-વિષ્ણુ]ની આરાધના [સેવા] ન થતાં જન દેવોની સેવા થાય તેા તેથી અમુક જ દેવ સન્તુષ્ટ રહે છે તેથી કર્ષ મૂલ દેવને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી અને જન દેવો શાખાસમાન છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીવ્યો

સુખ્ય ધર્મ છે કે આદિ પુરુષ-મૂલ પુરુષોત્તમ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. પુષ્ટિમાર્ગ વિકૃદ્ધ યાવન્માત્ર કૃતિયોને અગ્નિવત્ ગણી એમનો ત્યાગ કરવો. જેમ અગ્નિ દાહ કરે છે, તેમ સ્વમાર્ગ વિકૃદ્ધ કાર્યો દાહ કરે છે. તેથી એમનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો (૧૨).

પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સંગ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:-

“સેવાયાં વા કથાયાં વા યસ્યાસાક્ષિદૈદ્વા ભવેત્ । યાષઙ્ગીવ તસ્ય નાશો ન ક્ષાપીતિ મતિર્મમા”

“સેવામાં અથવા કથામાં જેની દૃઢ આસક્તિ થઇ છે તેનો નાશ (યાવજીવ) ન્યાં સુધી એ જીવે ત્યાં સુધી કદાપિ થતો નથી એવું હું માનું છું ।” આમ સેવાથી પહોંચી ભગવદીયના સુખથી કથાનું શ્રવણ કરવું. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:-
મહતાં કૃપયા યદ્વત્કાર્તિર્ન સુખદં સ્મૃતમ્ । ન તથા લૌકિકાનાં તુ સ્તિગ્ધમોજનરુક્ષવત્ ॥

“મહાપુરુષોની કૃપાથી જેટલું કીર્તન સુખ આપનારું કહેવાય છે તેટલું લૌકિકના સગથી સુખદ થઇ શકતું નથી. મહાપુરુષોનો સંગ સ્તિગ્ધ (ધૃતયુક્ત) લોજન સમાન છે અને લૌકિક સંગ ધૃત વિનાના લુખા લોજન સમાન છે, તેથી મહાભગવદીયોના સંગમાં જે કથાશ્રવણ થાય છે તે સુંદર સ્તિગ્ધ, મહાપ્રસાદના લોજન સમાન છે. તેથી સર્વ દોષ જતા રહે છે. એથી વિકૃદ્ધ લૌકિક જનના સુખની વાર્તા આ લુખા આસુરી લોજન સમાન છે તેથી સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવોના સંગમાં ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. તેમજ લૌકિક સંસારથી વિમુખ રહેવું નિવશુરુને શરણ રહી, દીન થઈ, દણ્ડવત્ કરવા. એવાં વચનો છે કે:-
ત્રાયસ્વ મો જગન્નાથ ! ગુરો ! સસારવહિના । દગ્ધં માં કાલદદ્ધ ચ ત્વદ્વીયશરણાગતમ્ ॥

(હે જગતના નાથ ! હે ગુરો ! હું કે જે સસારરૂપ અગ્નિથી દાહી રહ્યો છું, કાલથી દંશ પામેલો છું, અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેનું રક્ષણ કરો !) આ પ્રકારે શુરુને શરણ રહેવું, શુરુને પ્રસન્ન રાખવા. કહ્યું છે કે, પ્રભુ અપ્રસન્ન થાય તો શુરુ રક્ષા કરે, પણ શુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરે નહિ, તેથી વૈષ્ણવે શુરુને પ્રણિપાતયુક્ત થઈ રહેવું. એવા વૈષ્ણવને પુષ્ટિમાર્ગીય ક્લાનુભવ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થાય છે. (૧૩)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितं सप्तदश शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसाहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૮ મું.

ઉદ્દેશ.—અષ્ટાદશ શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “ભગવદીયોએ કેવલ ઉદ્ધર-ભરણાર્થ કાર્ય કરવું ઉચિત નથી, કેવલ ઉદ્ધરભરણાર્થ આખા દિવસનો બધો સમય વ્યતીત કરવાનો નથી પરન્તુ એવી રીતની વૃત્તિ રાખવી કે જેથી ભગવત્સેવાસ્મરણાદિક માટે કઇક પણ સમય રહે. ભગવદીયોએ ભગવદ્દિરહસાવના અનુભવવી જોઇએ ન્યારે સર્વત્ર ભગવત્સ્મૃતિ થાય છે ત્યારે લીલાતિરિક્ત સૃષ્ટિ આનન્દરહિત હીસે છે. કોઈ પણ ઉપાયથી પ્રપચને-જગતને, સસારને ખૂલી જઈ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. શ્રીમદ્વાચાર્યજી, શ્રીગુણાઇજી અને શ્રીસ્વામિનીજી આદિથી અન્ય કશામાં ભગવત્તુલ્ય યુદ્ધિ ન રાખવી.” ઉપર શરણનો અને સેવાનો પ્રકાર કહ્યો તેમાં કાલ બાધક છે, જીવ એ જાણતો નથી. જે પ્રકારે જીવને એ જ્ઞાન થાય તે નિરૂપણ કરે છે:-

મૂલમ્:-કાલઃ સ્વકાર્યે કુરુતે ન જાનાતિ જનો યતઃ ।

પ્રમાદ્યતિ હરેઃ કાર્યે સ્વાત્મકાર્યેઽતિવિહ્વલઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — કાલ સવનું આયુષ્ય હરવા રૂપ સ્વકાર્ય કરે છે તે જીવ બલ્લુતો નથી, અને તેથી પ્રભુના કાર્ય-સેવાદિક્ષમા-પ્રમાદ કરે છે અને પોતાના કાર્યમા અતિવિશુદ્ધ છે. (૧) વિવેચન.—કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો બલ છે ક્ષણ ક્ષણમાં જીવનું આયુષ્ય હરી લે છે જીવ બલ્લુતો નથી કે મ્હારું આયુષ્ય દિન પ્રતિદિન ઘટતું બલ છે કાલ નિત્ય જો આયુષ્ય જો સ્ત્રી લે છે, જીવને જાનુ જાન નથી તેથી પોતાના કાર્ય-ભગવત્સેવાદિક્ષમા પ્રમાદી સે છે લૌકિક, વૈદિક, સંસારના કામ, વિષયાદિક દેહ, ઇન્દ્રિયનું પોષણ, કામ તેમજ અનેક પ્રાણી ચિન્તાથી જીવ ગભરાયલો રહે છે જ્યામ સંસારિક કાર્યોમાં બધા હોવાથી તથા નિજ કર્મ ભગવત્સેવા-સ્મરણાદિક્ષમા પ્રમાદી હોઈ, જો જીવને જાન યતું નથી કે 'મ્હારું આયુષ્ય લે કાલ બહી લે છે અને મ્હારી પછી શી જતિ થશે ? દેહસમ્બધી સંસારના કાર્યોમાં વત્ત છે પરન્તુ ભગવદર્મ, સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, ઠયા ઇત્યાદિક્ષમા વિહવલ-તત્પર યતો નથી.

મૂલમ્—કેવલૌદરિકત્વ તુ તદીયાનાં ન ષોચિતમ્ ।
 ન પૂરયેત્ કિમુદર સેવકાના કૃપાનિધિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — જો ભગવાનના બલ્લુતો છે તેમને કેવલ પેટભરાપણુ યોગ્ય નથી. જે પ્રકૃપાના નિધિ છે તે શું નિજ સેવકોનું ઉદર પોષણ નહિ કરે ? વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે જીવ લૌકિક કાર્યમાં વત્પર છે. કેવલ ઉદરભરાણુના કાર્યમાં બધ છે પરન્તુ આ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને યોગ્ય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ તો કૃપાનિધિ છે સકલ જન્મના જાણુપોષણકર્તા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ શું પોતાના જ સેવકોનું ઉદરપાલન-પોષણ નહિ કરશે ? સેવકના ઉપર તે સદા કૃપાળુ કરશે પ્રભુજી સ્વસેવકો પર કૃપા કરી છે, મરેકે અને કરશે જ એમ હક વિશ્વાસ પ્રશ્નમાં રાખવો, અને ભગવદર્મનું આચરણ કરવું જ વહાર વિના ન જાણે તો અનવસરમાં પ્રહર એક તથા વડી બાર બવહાર પણ કરે અને એમ વિશ્વાસ રાખે કે જે યુતિ પ્રાપ્ત થવાની ત્યજે છે એટલા સમયમાં મહી જશે આજ એક પ્રહર અને ચાર વડીના બવહારમા જે કંઈ લાભ થાય તેનાથી સન્તોષ કરી વૈષ્ણવે ભગવાનનું માહાત્મ્ય વિચારણુ કે પ્રભુ સર્વસામર્થ્યસુક્ત છે તે સર્વ સિદ્ધ કરશે. (૧)

મૂલમ્—ચિન્તા કાઠપિ ન કાર્યેતિ પ્રમુવાક્ય વિચિન્ત્યતામ્ ।
 અજ્ઞાનિનો જ્ઞાનિનશ્ચ યદિ સ્યાત્ સમતા યુત્તો ॥ ૩ ॥
 તદા તુ સાધનાભાવાત્ કિં યુત્ત જ્ઞાનત ફલમ્ ।

શબ્દાર્થ — કાર્ય પણ ચિન્તા ન કરવી જો ધીમદા પ્રમુહનું વાક્ય વિચારો જે જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની યુતિમાં સમતા-સમાનતા હોય તો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને સાધનના અભાવ થયો-જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને કંઈ સાધન કરવાનું શું નહિ-ત્યારે તો પછી જાનથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય ? વિવેચન—આદ્રમા અને આદ્રમા સમન્થી સ્વ નિવેદન કરેલા ભગવતીષોએ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્યા બધી કારણ કે ભગવાન પુષ્ટિય દોષને લોડિહો જનિ ક યે નહિ. આ વચનનું ચિન્તન મનર્થ અદનિય કારણ તુ તેા કર્મ બાળને નારો તેથી પ્રમુ કેમ કૃપા કરશે ? એવો વિચાર ન કરવા કારણ કે પ્રમુને જ્ઞાની ભગ્ત તમજ અજ્ઞાની ભગ્ત બન્ને સમાન છે એજ નવાન

અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે, 'અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી જેણે પોતાના આત્માનું નિવેદન લગવાનને કર્યું છે તેને શું ચિન્તા હોઈ શકે?' એટલે કે એ આત્મનિવેદન શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જ્ઞાનથી થાય અથવા અજ્ઞાનથી કોઈની દેખાદેખીથી થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી. અગ્નિનો એવો સ્વભાવ છે કે જે કોઈ એના ઉપર હસ્ત ધરે તેને પોતાનો તાપ આપી ભસ્મ કરે, પછી એ હાથ જાણી જોઈને ધરાયો હોય કે અજાણે ધરાયો હોય. જ્યારે દૌકિંક્ર અગ્નિનું 'જે કોઈ પાસે આવે તેને પોતાનો તાપરૂપ ધર્મ આપવો' એવું સામર્થ્ય છે તો પછી શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે કોઈ જ્ઞાનીનું કે અજ્ઞાનીનું આત્મનિવેદન થયું છે તેની દૌકિંક્રી ગતિ કદાપિ ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? શ્રીમદ્ભગવત-પદ સ્કન્ધ અઠ ૨-૧૮ માં કહ્યું છે કે—“અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી ઉત્તમ યથવાન્ ભગવાનના નામનું જો કીર્તન થાય તો તેથી જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે છે તેમ મનુષ્યના સદૃશ પાપ ભસ્મી-ભૂત થાય છે.” આ પ્રકારે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી પ્રભુનામનું કીર્તન, પ્રભુને આત્મનિવેદન થાય તો તેથી સકલ દોષ ભસ્મ થાય એમા સ શય નથી જીવજીવિથી એમ શંકા થાય કે 'હું તો કંઈ સાધન કરતો નથી તો મને શું ફલ પ્રાપ્ત થશે' તા સમાધાન કરે છે કે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જેમનો અંગીકાર થયો છે. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કર્તવ્ય નથી.

અત્ર વિવેચન મૂલ્ય શ્લોકને યરોચર અનુચરતુ નથી યથા તથા શ્લોકને સમજવાનો પ્રયત્ન થયો છે એમ લાગે છે નીચેનું ટિપ્પણ કમ્પેક ઉપયુક્ત યદ્ય પડશે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પ્રભુની પાસે સમાન છે ને નીચેના અર્થમા સમજાવે છે—અજ્ઞાનીએ એમ ન માનવું કે પ્રભુ મ્હારી સદ્ગતિ નહિ કરે જો અજ્ઞાની જીવ પણ આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે તો એની સદ્ગતિ થાયજ. જ્ઞાની જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે નહિ, ભગવદ્ધર્મ, તથા ભગવત્સેવાદિક કરે નહિ, તેમજ પોતાનું જ્ઞાન ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજવામા ઉપયોગ નહિ તો એનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તત્ત્વદીપનિબંધમા કહે છે કે—

અર્થ—નિશ્ચય આજ એક મહામોહ છે, અને પ્રતારણા (છેતરવાપણ) છે કે જે શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તત્પર છે એવો પશ્ચિમ-જ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણનું ભજન-સેવા કરતો નથી? એવાં કર્મવશ જીવોને ભવસાગર (જન્મ મૃત્યુના આવર્તનો) ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે!

જ્ઞાની થઈને પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન વા સેવાદિક કરે તો તેનાથી અધિક કોઈ નથી!'

આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તો જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ ઉભયને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક છે. કારણ કે શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગમા સર્વ ઈન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુમા ચતો નથી. એ જ્ઞાની સર્વ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરે છે અને ભગવત્સેવામા તેનો ઉપયોગ ચતો અટકાવ છે, તેથી એનો અક્ષરબ્રહ્મામા લય થાય એજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જે ભગવદીય પોતાની સર્વ ઈન્દ્રિયોનો વિનિયોગ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં કરે છે તેને તો એવા લયરૂપ ફલ કરતા પણ અધિક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ચતુર બ્રહ્મની સાથે વિવિધ કામોપયોગ વા સાધુન્ય, વા સેવામા ઉપયુક્ત થાય એવા અલૌકિક દેહની પ્રાપ્તિ, વા અનૌકિક સામર્થ્ય ઇસાદિક ભગવદીયો પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપયુક્ત અક્ષરબ્રહ્મામાં લયરૂપ ફલ પણ શુદ્ધાદૈતીય જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત થાય છે માયાવાદી જ્ઞાની જે સર્વ જગતને મિથ્યા કહે છે તેને તો અસત્ય ણ થાય છે તેને તો સંસારમા પુનરાવૃત્તિ થાય છે.

અર્થ—જે (માયાવાદિ પ્રભૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ જાણતા નથી તેઓ અસતમિથ્યા છે.'

આ પ્રકારે શ્રુતિ જ એવા મિથ્યાવાદી જ્ઞાનીનું મિથ્યાત્વ પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ સર્વ જીવે આત્મનિવેદન ભગવત્સેવા, કથા ઇસાદિક અવશ્ય કરવા જોઈએ આત્મનિવેદન એટલે હું પ્રભુનો જ ઘસ, પુત્ર, કે પુત્રી છું, અને પ્રભુ જ મ્હારે સર્વસ્વ છે તેથી મ્હારે એમની આજ્ઞાવ-

આર વર્તન રાખવું જોઈએ. આમ પ્રભુનું કામન્ય સ્વીકારી મનમાંથી અહંકાર નિકાલ કરવો. આમનું મહાપ્રભુએ નિજસે સેવાને અર્થે અદૃશ્ય સાધનો કર્યા છે તેથી એમના સેવાએ તે પશુ પ્રકારના સાધનો કરવાનાં નથી એ સેવાએ તે એક એમનું જ સરણ સ્વીકારવું.

જ્ઞાન—મિથ્યાવાદીનું જ્ઞાન નહિ પરન્તુ શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન અર્થ નથી એ જ્ઞાનને જ્ઞાને અસ્તિત્વાર્થમાં છે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાનથી (લીલાથી બિન્ન સૃષ્ટિમાં જ્ઞાન નથી એમ કહી શકાય) સર્વત્ર તાપક્રોધની ભાવના યાવ છે ભગવાનને વિરહરૂપ તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે તેથી સર્વત્ર ભગવાનની સ્મૃતિ યાવ છે આ પ્રકારે ધીમે ધીમે પ્રપચ્ચ વિસ્મરણ યાવ છે શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન યાવ છે આ પ્રકારે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન સાર્થક છે

મૂલમ્-વિરહેણ હરિસ્ફૂર્ત્યા સર્વત્ર ક્લેશમાવનાત્ ॥૪॥

લીલાતિરિક્તસૃષ્ટી હિ નિરાનન્દત્વનિશ્ચયાત્ ।

યયાકથન્નિશ્ચિસ્મૃત્ય પ્રપચ્ચ હૃદયે ન્યસેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાનવાન મનુષ્યને લીલાથી બિલ પદાર્થોમાં જ્ઞાનન્દને બ્રહ્મવા છે એ નિશ્ચય યાવ છે. જ્ઞાને તેથી સર્વત્ર ક્રોધની ભાવના યાવ છે (જ્ઞાને પરિણામ) ભગ દ્વિરહ યવાથી સર્વત્ર હરિની-ભગવાનની-સ્મૃતિ યાવ છે આમ જ્ઞેમ તેમ કરીને જ પ્રપચ્ચની વિસ્મૃતિ કરી શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે (૪-૫)

વિવેચના—આરે શ્રીઆવાર્થે મહાપ્રભુએ જ્ઞાને વિપ્રયોગજ્ઞાન કરે ત્યારે જ્ઞેમ યમા વિરહ યાવ છે ક્રોધ-તાપ-ક્રોધની ભાવના યાવ છે, ભગવાનથી આપણે બુદ્ધિ પામ્યા છીએ, વિચોગી યમા છીએ તેથી તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે શ્રીમહાપ્રભુએ જ વિપ્રયોગનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ સર્વત્ર સર્વદુઃખહર્તા એવા જે હરિ-શ્રીકૃષ્ણ તેના વિ સર્વ સ્થલે અનુભવાય છે; ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણના સમ્મ ધ વિના અન્ય કયા પર જ ઉત્પન્ન થતી નથી; ત્યારે જ ક્ષણ ક્ષણમાં વિપ્રયોગની ભાવના યાવ છે આ પ્રકારે જ વિપ્રયોગરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટે છે તેને પુષ્ટિમાર્ગીક રૂતને અનુભવ યાવ છે જ સમ્મ ધથી રહિત જે પ્રવાહી સૃષ્ટિ છે, તે જ્ઞાનન્દ વિનાની છે એ પ્રવાહી સૃષ્ટિના વેને પ્રભુ કદાપિ નિજ-અહોહિત-જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરતા નથી. પ્રવાહી સૃષ્ટિના જ્ઞેમ સં રમા સર્વજ્ઞીની માફક જમણુ કર્યાં કરે છે એમને કોઈપણ કાર્યમાં સ્થિરતા હોતી ન એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં પ્રવિશણુ એમની મતિ જમણુ કરતી હોય છે એમને કોઈ સ્થળે રુચિ નથી-આમયસ્થાન-જ્ઞાનન્દ રૂપી નિવૃત્તિસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રકારની આ સૃષ્ટિ છે ? ભગવાનની સામ્મથી જેવ સૃષ્ટિ છે તે તે શ્રીમહાપ્રભુએ દ્વારા સરણે જ સત્સજથી પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે એકી વખતે પ્રપચ્ચ-વિસ્મૃતિ ન યાવ તે ધીમે પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે અદર્શિય વિચારી વિચારી પ્રભુનું સ્મરણુ કરે છે આ દેવી સૃષ્ટિ હૃદયમાં એવું જ્ઞાન યાવ છે કે “ આપણે તે પ્રભુના કાસ છીએ અજ્ઞાનથી પ્રભુને જ જવા છીએ અમારો ધર્મ તે એવ છે કે પ્રભુની સેવા કરવી, પ્રભુનું સ્મરણુ જ પ્રભુના શુભજ્ઞાન કરવા ઇત્યાદિ. ” આમુરી સૃષ્ટિને આણુ જ્ઞાન થતું નથી. (૪-૧)

મૂલમ્-ટૃપ્ણા શુદ્ધ સદાનન્દ તથા લીલાયુત્ત સદા ।

રસ સ્વસમનામાન ભક્તભારાત્મક પુન ॥ ૬ ॥

પૂર્વ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાના કલા તે કેવા પ્રકારના છે તે હવે નિગૂળ્ય કરે છે.

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ગૃહ, સદા આનંદરૂપ તથા લીલાયુક્ત, સદા રસરૂપ, પોતાના જેવા નામવાળા, અને વળી ભક્તભાવાત્મક એવા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા (૬),
વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કહે મહાગૃહ છે—સર્વોપરિ છે, વેદાદિ પણ એમનો પાર પામી શકે એમ નથી, અને અતે 'નેતિ નેતિ' એમ એમને કહે છે, કારણ કે પોતે બુદ્ધિ અને વાણીથી અગમ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદા આનંદરૂપ છે અને એક રસરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અગણિત છે. એમના આનંદની એક કલ્પિકામાં સકલ જગતનો આનંદ સમાઈ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય એથમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે—સર્વ દેવો પ્રકૃતિના ત્યાજ્ય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેથી નિકૃષ્ટ છે, એમના આનંદની ગણના થઈ શકે છે. બૃહત્ (અક્ષર) પ્રદાનો આનંદ પણ ગણ્ય છે (તૈત્તિરીયોપનિષદની આનંદવદ્ધીમાં વિવિધ પ્રકારના આનંદની ગણના કરી છે) તેમાં મનુષ્યના શત-આનંદથી તે અક્ષર પ્રદાનપર્યન્ત આનંદ ગણાવ્યા છે અક્ષરપ્રદાનો આનંદની ગણના એમ કરાવી છે કે "તિ યે શતં પ્રજાપતેરાનન્દાઃ સ ઈકો વ્રહ્મણ આનન્દઃ" " પ્રજાપતિના એવા સો આનંદ તેના બરોબર પ્રદાનો એક આનંદ ' એમ પ્રદાનો આનંદની ગણતરી કરી પણ અત્રે પુરુષોત્તમના આનંદની ગણના કરી નથી. શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આનંદ અગણિત છે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રાકૃત-હોય-સર્વ ધર્મથી રહિત છે પણ અપ્રાકૃત નિખિલ ધર્મરૂપ છે, અન્યદેવ તેમજ અક્ષરપ્રદા એવા નથી તેથી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ મહારી ગતિ હજો!" શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તો સહિત સદા રસલીલામાં નિમગ્ન છે. ભક્તના સગમાં માનાદિક લીલા કરી રસવૃદ્ધિ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસરૂપ છે, " રસો વૈ સઃ" "પરમાત્મા નિશ્ચય રસ છે," તેથી નિજ ભક્તોના માન છોડાવે છે. દીન થઈ તેમને મનાવે છે આ પ્રકારે રસ હૃદીયન કરે છે ગીતગોવિન્દમાં કહ્યું છે કે 'સ્મરગર્વસ્વપ્નનં મમ શિરસિ મળ્ડનમ્ ઘેદિ પદપલ્લવસુદારમ્' સ્મરના ગર્વનું ખણ્ડન કરનાર મારા મસ્તકનો શૃંગાર આપતું ઉદાર પદ (ચરણ) રૂપ પલ્લવ મહારા શિર પર મૂકો. આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તો પાસે દૈન્ય કરે છે શ્રીકૃષ્ણના રસનો અનુભવ વ્રજભક્તો ભાવ સહિત કરે છે. ૬)

મૂલમ્:—યશોદોત્સજ્જલલિતં મુગ્ધભાવસમાવૃતમ્ ।

પ્રપન્નવૈરિણં વાધહેતુલૌકિકનાશનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમા શોભતા મુગ્ધભાવથી પૂર્ણ, પ્રપન્નના વૈરી અને આધરૂપ લૌકિક હેતુના નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન કરવું. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કે એમને શ્રીયશોદાજી નિજ ઉત્સગમા લઈ ખેલાવે છે, ત્યારે પરમ શોભા આપે છે. મુગ્ધબાલકની માફક શ્રીયશોદાજીના કષ્ટમાં વીંટળાઈ વળે છે પ્રપન્ન-આ દેહસન્મધી સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ગૃહ, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય-એની સાથે વૈર રાખે છે કારણ કે પોતે સંસારવૈરી છે-સંસારમાથી મુક્તિ આપે એમ છે. તેથી સાંસારિક કાર્યમા મનને આસક્ત થવા હેતા નથી જે જે સંસારના પદાર્થો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિતાદિમા ભક્તનું ચિત્ત આસક્ત છે તેને પ્રભુ હરિ લઈ ભક્તનું ચિત્ત

પોતામાં રોક છે શ્રીવશોદાલ જે સમયે રૂપ ઉભરાઈ હતું હતું તેને ઉતારવા પ્રભુને ત્વરાથી ભૂમિપર જરાક મૂકી દોડવા, પ્રભુને જેમ લાગ્યું કે “શ્રીવશોદાલ મ્હાતા કવ રૂપને વધારે પ્રિય માને છે !” જે પોતે સદન કરી શક્યા નહિ, તેથી હહી, માખણ વેટલાં માટલાં હવા તે ફેલી નાંખી તેમાંનું હહી તથા માખણ વાંદરાંજીને ઠુટાળી રૂપ આમ હહી રૂપની માટલીઓ ફેલવાની, તથા અન્ન વજબહોનોં હહી, માખણ, રૂપ વાની કીકા પ્રભુએ કરીને જેમ જતાંયું કે “મ્હારો (પ્રભુનો) ત્યાજ કરીને વહાઈ કરશે તો તે ગુરુકાર્ય લૌકિક વા વૈદિક કશું સિદ્ધ થશે નહિ ! ગોપીજનોની આસક્તિ પ્રભુ કરતાં હહિ, રૂપ, માખણમા વિશેષ હતી તે અસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ જેમનાં હહિ, રૂપ માખણની ધારી કરતા અને વૃટાવી દેવા, જેમની પાસેથી જાન દેવામાં પણ લાગો નો નિરોધ સિદ્ધ કરવાનોજ હેતુ હતો. ભક્તોનું મન પ્રપચમાં-હહી. રૂપ, માખણકરિત લૌકિક-સંસારમાં આસક્તિ યામ તો પ્રભુની વિસ્મૃતિ યામ, તેથી પ્રભુ પોતેજ જેમની લૌકિક આસક્તિઓ-હહિ રૂપ, માખણાદિ-હરી દે છે-જેમની પાસે પ્રપચ ભૂવાને કે અને જેમના બિચારે પોતાનામાં રોકે છે જે જે, ભક્ત પ્રભુનો આશ્રય કરે છે તે સ્ત્રી પ્રપચ-સંસાર નષ્ટ થાય છે. કારણ કે પ્રપચ-સંસારમાં આસક્તિ ભગવત્સેવામાં જાય છે પ્રભુ, ભગવત્સેવામાં આધક જેવાં સર્વ પદાર્થો-લૌકિક કાર્યો, કમ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, અહ-તા, મમતા, માયાહુત લૌકિકાદિ-સવના નાશ કર્યા છે, અને ભક્તોને પોતામાં આસક્ત કરે છે (૭)

મૂલમ્ -સ્વપ્રવેશાય કામાદિસર્વદોષાનિવારકમ્ ।

સ્વાર્થસ્યકાસ્વિલસ્વીયપરમાર્તિમહોત્સવમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - પોતાના પ્રવેશ માટે કામાદિક સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરનાર અને પ્રભુને લીધે ગેભ્યએ સહકરો ત્યાજ કર્યો છે જેવા ભગવદીયોની પરમ વિપ્રયોગાર્તિનેજ મહેત્વરૂપ માનનારા પ્રભુ છે

કથમિત્ત સ્વાપત્યજ-ને જઈને સ્વાર્થ ત્યજત્યા જેવો પણ પાઠ ઉપવચ્ય છે જે પાકુરુ જમ - ભગવાન સ્વાધને ત્યજને અભિષ સ્વીમ ભક્તોને પરમાર્તિનો મહોત્સવ કરાવનારા છે જેવો કે ભગવાનનો સ્વાધ ગમણુ કરવામાં છે પરંતુ જેવા રમણરૂપ સ્વાધને ત્યજ ભતર્પાન સ્વભાવિ વિરહની-વિપ્રયોગની અર્પિતદાશએ મહેત્વરૂપ થનારા છે અથવા પશ્ચાત મહોત્સવ કરાવનારા છે.

વિવેચન - જેવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે ભક્તોના દુઃખમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે જે ભક્તોના દુઃખના કામ, કામ મદ, મત્સરાદિ સહજ દોષ દૂર કરે છે આથી જેમ ત્રિદ યાય છે કે જ્યાં મુખી ભક્તોનાં દુઃખ કામાદિ દોષથી પૂર્વ દોષ છે ત્યાં મુખી શ્રીકૃષ્ણ જે દુઃખમાં પધારતા નથી જ્યારે દુઃખ દાપરહિત થાય ત્યારેજ પ્રભુ નિઃસ્વ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના દુઃખમાં પધારીને ભક્તને સ્વદર્શનાર્તિરૂપ પ્રભુતા દર્શન કરાવતી તીવ્ર આતુરતા રૂપ પરમાતિનું (તાપ-કર્યેચનું) જાન કરે છે “ પ્રભુને જ્યારે મનુ ! ક્યાં જેમના દયન કરે ! જેમ તીવ્ર વિરહનાપનું જાનને જાન કરે છે, આ વિરહતાપનેજ-પરમાર્તિનેજ-પ્રભુ મને ગુણરૂપ બને છે આ વિરહતાપ-વિપ્રયોગાર્તિ મજબાજાને સિદ્ધ થઈ છે જેમના દુઃખમાં જાવાતમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાટે છે તેથી જે ભક્ત

મૂલમ્ - વર્હિપિચ્છશિરોમૂષ શૃંગારરસરુપિણમ્ ।

एवविधानन्तगुण विधाय हृदये सदा ॥ ११ ॥

तस्य सेवां प्रकुर्वीत यावज्जीव स्वधर्मतः ।

न फलार्थं न भोगार्थं न प्रतिष्ठाप्रसिद्धये ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—મયૂરના પિંચનો અકુટ છે એમને, જે શૃંગારરસરૂપ છે, અને એવ
એવા અનન્ત શુભવાલા ભગવાનને હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપીને સ્વધર્મથી જીવન પર્વન્ત
એમની સેવા સારી રીતે કરવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કોઈ ક્ષેત્ર પ્રાપ્તિ-અર્થ, કે કોઈ લોક-
સિદ્ધિ-અર્થ, કોઈ પ્રતિષ્ઠાસ્થાપનાર્થ કરવાની નથી. (૧૧-૧૨)

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ મોરપિંચનો અકુટ અસ્તકપર ધારણ કરે છે. જે શૃંગારરસરૂપ
છે મોર આરે રસદાન કરે છે આરેજ નૃત્ય કરે છે તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ મોર-મુક
ટનો શૃંગાર ધરી ભકતોને રસદાન કરે છે મોરમુકુટનો શૃંગાર બા પ્રમાણે રસરૂપ છે
રાસાદિત્ત લીલામાં અનેક જલસ્થલ-લીલાસુકૃત શ્રીકૃષ્ણને નિજ હૃદયમાં સ્થાપી, એમણે
સ્મરણ તથા હર્ષન નિષમથા કરણ ઉપર કહ્યું તેમ એવા શૃંગાર રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સમ
માનસી સેવાથી જ્ઞાન કરણ, આ માનસી સેવા સિદ્ધ કરવા પ્રથમ તનુબ (યાત્રીયિક)
અને વિત્તબ [ખનની સેવા] મન લગાડી કરવી. સિદ્ધાન્તમુકતાવલિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્ય
ર્થે મહાપ્રભુજી કહે છે કે — ‘કૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. તે માનસી સેવા ઉત્તમ છે.
સદા શ્રીકૃષ્ણની (તનુબ વિત્તબ) સેવા કરનારને માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ પ્રાણ્ય
આચાર્યનો વ્યય ન કરે તો એવું બ્રાહ્મણપદ્મ જન્મ રહે તેમ એ વૈષ્ણવ યજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણની
સેવા ન કરે તો એની વૈષ્ણવતા જન્મી રહે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ સ્વધર્મ ગણી કરવી
કોઈ લોકિક, વૈદિક મોક્ષાદિ ફલની આશાથી કૃષ્ણસેવા ન કરવી હું એ સેવા કરીય તે
લોકો અને વૈષ્ણવ ગણી માન આપશે, દ્રવ્યાદિ આપશે એવો લોક મનમાં
રાખવો તેમજ પ્રતિષ્ઠા-મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવા પણ સેવા ન કરવી. પૂર્ણ નિષ્કામતાથી
સ્વધર્મ સમજી કૃષ્ણસેવા નિરન્તર કરવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવાન કૃર્વામાં પ્રતિ કહે છે—
“ મહારી સેવાથી પ્રાપ્ત થાય એવા સાલોક્ષ્યાદિ ચારે પ્રકારના મોક્ષને પણ મહારા ભગ-
વદીયો ઇચ્છતા નથી, મહારી સેવાથી મહારા ભકતો એવા પૂર્ણ છે—અનુકુલ છે (સેવાજ
એમને પૂર્ણ ફલરૂપ છે) આરે એ સેવાથી પૂર્ણ એવા ભગવદીયો આવા મોક્ષની પ્ય
વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલથી નાશ પામે એવા રાજ્યાદિક પદાર્થો તો એઓ કેમ
ઇચ્છે ?” આમ મનાપૂર્વક સ્વધર્મ સમજી નિષ્કામ યજ્ઞ વૈષ્ણવે કૃષ્ણસેવા કરવી.

મૂલમ્ --શ્રીમદાચાર્યમાર્ગેણ નાન્યેનાપિ કદાચન ।

न कल्पितप्रकारेण न दुर्भाषसमन्वयात् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે, તે પ્રકારે સેવા કરવી
કદાપિ (પણ) અન્ય માર્ગની રીતિથી, તેમજ સ્વકલ્પિત પ્રકારથી તેમજ અમદાથી-
ભાવપૂર્વક ન કરવી (૧૩) વિવેચના—વૈષ્ણવે સેવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના યુદ્ધ

માર્ગની રીતિથી કરવી. કદાચિત ભૂલે ચુકે અન્યમાર્ગની રીતિથી કદાચિત ન કરવી. તેમજ પોતાના મનથી કલ્પિત પ્રકારે પણ સેવા ન કરવી. જે સેવામાર્ગની રીતથી અજ્ઞાત હોય તો વૈષ્ણવે રૂઢ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પૂછી લઈ સેવા કરવી. સર્વથા હુલાવથી ન કરવી. સ્વદેય સમૃદ્ધિ હોય અને તેથી જે ઉત્તમ વસ્ત્ર આભરણાદિ પ્રાપ્ત ન થાય તો હુલાવ-મનમાં સંકોચ ન થવા દેવો. આપણી સમ્પત્તિના પ્રમાણુમા યથાશંકિત શ્રીકાકેરણની સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ કાર્યને અન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન ન ગણવું. અન્ય લૌકિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ પરમકલ આગળ તુચ્છ છે. જે સામાન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન શ્રીકૃષ્ણસેવાને ગણીએ તો સેવામાં અશ્રદ્ધા, હુલાવ, અને અભાવ આવે અને સેવા નિકૃષ્ટ થઈ જાય, તેથી વૈષ્ણવોએ “ શ્રીકૃષ્ણસેવા એ ઉત્તમોત્તમ ફલરૂપ છે, અને સ્વધર્મ છે, ” એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીય રીત્યનુસાર સેવા કરવી.

મૂલમ્:--તત્ત્વં વિદિત્વા પરમં યશોદોત્સન્નજ્જલાલિતમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યતત્પુત્રાન્ હિત્વાસ્મત્સ્વામિનીરપિ ॥ ૧૪ ॥

તત્તુલ્યબુદ્ધ્યા નાશઃ સ્યાત્સર્વથેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥

एतावती सती शिक्षा संक्षिप्ता ध्रियतां हृदि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાણના ઉત્સંગમાં લલિત શ્રીકૃષ્ણને પરમતત્ત્વ જાણીને શ્રીમદા-ચાર્યજી, એમના પુત્ર, અને શ્રીમજ્જલકતો વિના અન્ય કશા પર એમના તુલ્ય બુદ્ધિ (ભાવ) રાખવાથી સર્વથા નાશ થાય છે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખવો, આટલી સક્ષિપ્ત સત્યશિક્ષા સર્વથા હૃદયમાં ધારણ કરવી. **વિવેચન:—**વૈષ્ણવ ભગવત્સેવા કરે અને નીચેના ચાર પદાર્થોને પરમ તત્ત્વ જાણે. (૧) શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિત શ્રીકૃષ્ણ, (૨) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી, (૩) એમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી-શ્રીગુસાંઈજી, (૪) આપણા સ્વામિનીજી-મજ્જલકતો. આ ચાર પરમતત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ચાર પરમ તત્ત્વને વિષે જોવો અલૌકિક ભાવ, જેવું સન્માન, જેવું દૈન્ય રાખીએ તેવું અન્ય લૌકિક પદાર્થો વિષે કદાચિત ન કરવું. એ ચાર પરમતત્ત્વ વિષે ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખવો, એમને ત્યજી લૌકિકમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખનારને અસુર જાણવો. એનો શીઘ્ર નાશ થાય છે. કોઈ એવો લૌકિક પદાર્થ નથી કે જે એ ચારમાંથી કોઈ પણ તત્ત્વની સાથે તુલ્યતા ધરાવી શકે. આના દૃષ્ટાન્તમા એક વાર્તા છે. મીરાંબાઈને ગૃહે રામદાસજીએ શ્રીઆચાર્યજીનું પદ ગાર્યું. ત્યારે મીરાંબાઈએ કહ્યું કે ‘કોઈ શ્રીકાકેરણનું પદ ગાઓ’ રામદાસજીએ આ સાંભલતાં જ બિન્ન થઈને કહ્યું કે “દારી રાંઢ યહ પદ કહા તેરે खसमको हे, आज पीछें तेरो मुख न देखुगो !” એમ કહીને ત્યાથી ચાલવા માંડ્યું પછી મીરાંબાઈએ ખહુ વિનતિ કરી પરંતુ ત્યાં રામદાસજી ઉભા ન રહ્યા આ એક દૃષ્ટાન્ત. બીજી દૃષ્ટાન્ત.—છીતસ્વામી બીજબલને ત્યા વરસોત લેવા ગયા હતા ત્યાં બિરબલે કહ્યું કે કોઈ પદ ગાઓ છીતસ્વામીએ ગાર્યું કે ‘છીતસ્વામી गिरिधरन श्रीविठ्ठल येहि तेहि, तेहि येहि कहू न सन्देह’ આ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે “જે દેશાધિપતિ (અકબરશાહ) પૂછશે તો શું જવાબ

દેશો ?" એટલું બોલતાં જ ધીતસ્વામીએ કહ્યું કે 'મેરે માયે તો મુહિ મ્હેછા રે, જાગ રીતે તેરો મુલ્ક ન દેસુંગી' આમ કહી વરસોતનો ત્વાગ કરી જતા રહ્યા. વૈષ્ણવો એવા ટીકા, જનન્ય હતા કે કોઈપણ પ્રકારનો આક્ષેપ વા સન્દેહ ઉદ્ભવ વ્યારં વત્તેઓ સહી શકે ન હતા ! શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે એ સર્વશિક્ષા સક્ષિપ્તમાં સખી છે તેના પર વિચાર કરી હૃદયમાં અવસ્થ ધારણ કરશે. (૧૫)

મૂલમ્ -અન્યેઽપિ ચોપદેષ્ટવ્યા યદિ સ્યુરધિકારિણઃ ।

મિલન્તિ સ્વેચ્છયા શ્રદ્ધાયુતા પૃચ્છન્તિ ચેત્તદા ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પણ એ કોઈ એના અધિકારી જનો હોય, અને એ તેનો પેતાની ઇચ્છાથી મહે, અને એ મદ્દાયુક્ત મહ તમને પૂછે તો તમારે જોમનો ઉપદેશ કરવો. (૧૬) વિવેચન.—ઉપર જે શિક્ષા સખી તે અન્યજનોને કહેશે. મા. જે કોઈ અનવધીય હોય, અનવધિચ્છાથી આપની પાસે આવે અને પ્રાર્થના કરી પૂછે, વિતપૂર્વક અવણુ કરે, તેજ આધિકારીજોને આ શિક્ષાનો ઘોષ કરવો. તમારી ઇચ્છાથી કોઈ અનધિકારીને આ શિક્ષાનો ઉપદેશ ન કરવો. અધિકારી-માત્રવિના રસ સ્થિર માય નહિ એવ સમજી અન્યમાર્ગીઓને, તેમજ અનધિકારીને જાનો ઉપદેશ ન કરવો. (૧૬)

મૂલમ્ -જીવતત્પરતાસિદ્ધૌ કૃપાહસ્તેપુ લુપ્સ્યતિ ।

યથા વિપયિણા તોપો કૃતિકાસુ તથા હરે ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—ત્યારે છવની અત્પરતા સિદ્ધ માય છે ત્યારે તે છવો પર કૃપા પ્રભુ પ્રસન્ન માય છે જેમ કૃતિકાઓ ઉપર વિપયી જનો સન્વૃષ્ટ હોય છે (૧૭)

વિવેચન—જે છવ અત્પરતાયણુ હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગીય કૃત સિદ્ધ માય. પ્રકૃત હજીને દિશ્વૃષ્ઠશિયુએ અતિશય કૃમ આપ્તું તો પણ પ્રદ્ધાહજી પોતાની અનવધીય રાયણતા, અનવધર્મ, અનવદામ્પનો ત્વાગ ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિદ્ધાવતાર જોને પ્રતિજ્ઞા ધર કર્યો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગીમાં તત્પર જાવ ત્યારેજ કૃત સિદ્ધ માય. જેમ વિપયી જનો કૃતીની અનન્યતા જોઈ જોના પર પ્રસન્ન રહે છે તેમ શ્રીઅજવાન નિજ અકતોની અનન્યતા જોઈ તેમના પર કૃપા કરે છે

ઉપરના ૧૬ માં શ્લોક અને આ ૧૭ માં શ્લોક સાથે કષ્ટક વિશેષ સમ્મન્ય માસે છે શ્રીહરિચક્ર શ્રીત્રાયેશ્વરજીને અને છે જે તે આ શિક્ષા અથ અધિકારી અનવધીયોને આપશે તો તમે પ્રભુને સન્દેહ અધિકારી અકતોને પદોત્તારવાની સેવા બલવદ્ધા. જેમ કૃતી પ્રેમના પાત્રોના સન્દેહ પરમ પદોત્તારે છે અને વિપયી જનોને સન્તોષ લે છે તેમ તમે પણ જો પ્રભુને સ દેશ અધિકારી અનવધીયોને પદોત્તારી અનવદમની વધિ કરે. તો પ્રભુ તમારા પર સન્વૃષ્ટ રહેશે અને પણ શિક્ષા લેવાની છે જે કોઈના હરવર્મા અનવદમવર્ણ રચાવન માય તો એ માર્ગ અજવાનવુ હતીય માર્ગ જો નરાવરજી જિતિ શ્રીહરિરાયજીચિરચિત્ત મદાવરજી ચિત્તાવરજી ગીગાવરજી જીવતીદીકામુબાવરજી સમામમ્ ।

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મુ

ઉદ્દેશ—આ કસલ કલિકાવર્મા કુસજથી સત્પુરુષોની પણ શુદ્ધિ માય મામે છે.

સત્સંગ તો અતિદુર્લભ છે, તેથી નિરન્તર અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મન એક શ્રીમહાચાર્યજીમાં સ્થાપવું એમ નિરૂપણ કર્યું છે. ઉપર બતાવેલા દ્વોષથી વૈષ્ણવ પોતાના ભગવદ્દાવનું રક્ષણ કરે અને ભગવત્સેવાકથાદિકમાં તત્પર ગૂઢી, શ્રીમહાચાર્યજીને અનન્ય આશ્રય રાખે તો ફલ સિદ્ધ થાય. આ મહાબાધક કલિકાલથી જરૂર બચવું એ હવે કહે છે:-

મૂલમ્:-ઈદાનીં વર્તતે કાલઃ કરાલઃ કલિરીદશઃ ।

યસ્મિન્ વિનश्यति मतिः संतामपि कुसङ्गतः ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—હવે એવો કરાલ (ભયકર) કલિકાલ આવ્યો છે કે એ સમયમાં સત્પુરુષોની મતિ પણ કુસંગથી નષ્ટ થાય છે વિવેચન.—વર્તમાન કલિકાલ મહાવિક્કરાલ છે ! એનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાહ ભ્રમણે છીએ તો કમ્પ ઉભવે છે ! કારણકે સત્પુરુષની મતિ કુસંગથી ભ્રષ્ટ થાય તો અજ્ઞાનીની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય એમા શુ આશ્ચર્ય !

મૂલમ્:-સત્સજ્ઞો દુર્લભો યત્ર સતતં સત્પ્રસંગતઃ ।

કથાઃ કૃષ્ણચરિત્રૈકયુતા નિત્યં ભવન્તિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ —જે સમયમાં સત્સંગજ હુર્લભ છે ! અને સત્સંગથીજ નિરન્તર એક શ્રી કૃષ્ણચરિત્રયુક્ત કથા થાય છે. (૨) વિવેચન.—સત્સંગ તો હુર્લભ છે. નિરન્તર દુઃસગથી સત્પ્રાણીની બુદ્ધિ નાશ પામી છે. જે એક ક્ષણ પણ ભગવદીયોના સંગ હુર્લભ છે તો પછી નિરન્તર સત્સંગપ્રાપ્તિ તો કથાથીજ થાય ? નિરન્તર ભગવદીયનો સંગ થાય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું શ્રવણ પ્રીતિથી કરે, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કરે તો કંઈક ચિત્તને શાન્તિ મળે. જે ભગવદીયો પોતે સેવા કરતા હોય અને કૃષ્ણલીલાનું શ્રવણ કરતા હોય તે પોતાના સંગમાં રહેતા અન્ય વૈષ્ણવોને પણ ભગવદ્દર્શનમાં તત્પર કરી શકે. દષ્ટાન્તમાં એક ભીતું કપડું પોતાના સમ્બન્ધથી અન્ય સૂકા કપડાને ભીતું કરી શકે છે. પરન્તુ એવા ભગવદ્રસથી આર્દ્ર ભકતો હમણાં હુર્લભ છે ! (૨)

મૂલમ્:-નિજાચાર્યપદામ્બોજસેવિનસ્તુ સુદુર્લભાઃ ।

અદ્ભિનઃ કૃષ્ણસેવાકથાચિન્તનતત્પરાઃ ॥૩॥

શબ્દાર્થઃ—આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનું સેવન કરનારા, દમ્ભરહિત અને શ્રીકૃષ્ણસેવા તથા કથાનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર—એવા ભગવદીયો અતિદુર્લભ છે (૩) ભગવદીયોના લક્ષણ આપે છે કે જેથી વૈષ્ણવો સાવધાન રહે, જેઓમા એ લક્ષણો હોય તેનોજ સંગ કરવો અન્યના સંગથી ફસાવાનો સમય આવે છે.

વિવેચન:—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલની સેવામાં અહુર્નિશ મન રાખતા હોય એવા અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય અતિદુર્લભ છે જેઓ દમ્ભરહિત હોય, પાખણડી ન હોય, શ્રીકૃષ્ણની સેવામા તત્પર હોય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર હોય, એવા બાહ્યાચારથીજ ન કરતા હોય, પણ શુદ્ધ મનથી કરતા હોય એવા ભગવદીય તો આ કાલમાં ખડુ હુર્લભ છે, (૩)

હવે મી દરિરામજી પોતાને સત્સત્તનો બનાવ હ એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—અહ તુ સર્વથા નિત્ય તથા સત્સગવર્જિત ।

વિલક્ષ્યામિ મનસા નૂન નિરાનન્દેન નિત્યશઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ —હું તો સર્વથા નિત્ય સત્સત્તથી રહિત છું નિત્ય આનન્દરહિત મનથી
હવેશ પામું છું (૪) વિવેચન.—મને સત્સત્ત પ્રાપ્ત થતો નથી ભર્તૃવદીયનો સત્ત ક્ષત
તો એના દુઃખમાં વિશબ્ધતા શ્રીકૃષ્ણના આનન્દનો પણ અનુભવ થાય પરન્તુ ભગવદીય
હર્ષભ છે, તેથી મહાઈ મન આનન્દરહિત હોઈ હવેશ પામે છે (૪)

મૂલમ્—ઘાપ્વનિસરણોપાય ન પશ્યામિ મહીતલે ।

કો ઘા મદીયહૃદયતુ સ્વં કૂરીકરિણ્યતિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ —હું આ પૃથ્વી ઉપર આંધુ બહાર ઠાકવાનો ઉપાય જોતો નથી, ભગવ
દ્વારા દુઃખવું દુઃખ કોણ દૂર કરશે ? વિવેચન.—એ આ પૃથ્વીપર વાસ કર્યો કે
શું કરવા કર્યો ? જો પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈને પણ દરિશરણુ ન સાધી ચંકાવ તો જન્મ
વૃથા છે પ્રહ્લાદજી કહે છે કે,—“ કુમારાવસ્થામાં લુપ્તિમાન આ સમગ્ર
ભગવદર્મનું આચરણ કરે કારણકે માનુષ જન્મ હર્ષભ છે જો કે માનુષ જન્મ (નમુવ)
નિશ્ચલતારહિત છે તેમણે અર્થ આપનાર છે” શ્રીજેઠાદશ સ્કન્ધમાં જન્મવિદેહી કહે
છે—અર્થ—દેહી છવને માનુષદેહ હર્ષભ છે જો દેહ ક્ષણભણુર છે તેમાં પણ
ભગવાનના ભક્તજનોના દર્શન હર્ષભ છે” આ વાક્યાનુસાર માનુષ દેહ ઉત્તમ છે જે
કે ક્ષણભણુર છે તો પણ મહાર અર્થ સાધી આપે જોવો છે હોમાર વ્યવસ્થામાંજ પ્રકૃત
શરણુ લઈ ભગવદર્મ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે આવો ઉત્તમ માનુષ દેહ ક્ષણમાં નાશ
પામે એમ છે અને જો ભગવદર્મ, ભગવદ્સેવા, સ્મરણુદિક જો વૃદ્ધાવસ્થાને માટે મુદ
તવી રાખવામાં આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ક્યારે કાલ ભણુવું કરશે તે કહી શક્ય
નથી. અન્તકાળે ઠણું ન જની આવ તેથી સાવધાન રહી થયાશક્તિ ભગવદર્મનું આચરણ
હોમારાવસ્થાથીજ કરવા સૂચવું નહિ આવો ઉત્તમ ક્ષણાયક માનુષ દેહ પ્રાપ્ત કરીને પણ
જો ચિત્તને વૈકલિકમા આસક્ત કરી દરિશરણુ ન આવ, તો એનો માનુષ દેહ વૃથા છે,
મે પોતાના પારશ્રમણિને-ચિન્તામણિને કોડીના સમાન પૂજમાં પવટ્ટે છે, અને જાને
પશ્ચાત્તાપ કરે છે દરિશરણુના ઉપાય હુલભ છે તેથી શ્રીદરિરામજી અતિખેદ કરે છે ।

શ્રીગોવિંદજીના ચિત્તનું સાન્તવ કરવા શ્રીદરિરામજી શ્રીગોવિંદજીને ૪૪ ૪૫ જગૃહતા છે તે
નવારી આપે હ શ્રીદરિરામજી પ્રશ્ન થ તથા શ્રીવમુનાજી આલિચી દર પર્યવર્તના છે.

મૂલમ્—ગ્રજવાસસ્તયા થીમિથમુનાદર્શન મતમ્ ।

દૂરે ગોવર્ધનદર્શિદૂર તદ્વાપદર્શનમ્ ॥ ૬ ॥

શા દાથ —વજમાં વાસ તથા શ્રીમદ્વમુનાજીના દર્શન, તથા શ્રીવમુનાજીના સ્વરૂ
પનું જ્ઞાન તથા શ્રીગોવિંદન-શ્રીદરિરામજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તથા શ્રીગોવિંદનનાથજીના

દર્શન-એ સર્વ દૂર થયા છે ! (૬) વિવેચન:-હરિશરણું કોઈ પણ સાધન મહારાથી થયું નહિ ! વ્રજમા વાસ પણ થયો નહિ ! વ્રજદેશ મહાઉત્તમ છે ! વ્રજદેશ પ્રભુશરણુ જવાનું ઉત્તમ સ્થલ છે ! જે ત્યાં સ્થિતિ થાય તો પ્રભુ આપણને પોતાના કરી લે અને કૃપા કરે ! એવો ઉત્તમ વ્રજવાસ પણ મહારાથી તો ન થયો ! શ્રી યમુનાજીનો એવો પ્રતાપ છે કે ગમે તેવો દુષ્ટ જીવ પણ જે જાણે અજાણે એનું એકવાર જલપાન કરે તો એ જીવને યમયાતના ન થાય. જે જીવ શ્રીયમુનાજીનો આશ્રય કરે તેને શ્રીયમુનાજી શ્રીઠાકારજીની લીલાનો અનુભવ કરાવે અને તેનો સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી ભગવદ્લીલાનુભવ યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે. એવું શ્રી યમુનાજીનું અલૌકિક મોહાત્મ્ય છે ! મહેને તો એવા શ્રીયમુનાજીનાં દર્શન પણ દૂર છે ! શ્રીગિરિરાજ એવા ભગવદીય છે કે પોતાના સંગથી નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી (ભીલડી) ને પણ ભક્તિ આપે છે ! એવા શ્રીગિરિરાજજી પણ મહારાથી દૂર છે ! અરે ! શ્રીગોવર્દનનાથજીના પણ દર્શન મને દુર્લભ થયા છે ! આ પ્રકારે પરદેશમાં સ્થિતિ કરવાથી હું ભાગ્યહીન છું ! હવે હું શું કરું ?

હવે જે કાઈ એમ શંકા કરે કે શુ કરવા આવા ખેદ કરો છો ? મનમાં ભાવપૂર્વક એ વસ્તુઓનું સ્મરણ કરશો તો એ વસ્તુઓ પાસે જ છે મનમાં વ્રજ આદિની ભાવના કરો તો પ્રત્યુત્તર આપે છે -

મૂલમ્:-વિષયક્રાન્તિતો દૂરે ભગદ્ભાવસન્નતિઃ ।

દેશાન્તરસ્થિતસ્યાચ દૂરે સદ્ગઃ સતામપિ ॥૭૧॥

શબ્દાર્થ:-વિષયક્રાન્તિથી ભગવદ્ભાવનો વિસ્તાર દૂર રહ્યો છે અને હું કે જે પ્રદેશ-દેશાન્તરમાં સ્થિતિ કરી રહ્યો છું તેને સત્પુરુષનો સંગ પણ દૂર થાય છે (૭) વિવેચન:-દેહ વિષયથી આક્રાન્ત-પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે. તેથી ભગવદ્ભાવ અતિ દૂર છે જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, અંબટપ્રહર લૌકિક વાતો મનમાં ન સ્ફુરતાં ભગવત્સ્મરણ ચાલી રહે તેવા ભગવદ્ભાવ-

૧ શ્રીયમુનાજી અને યમ સૂર્યની સતતિ છે. ખીજી શ્રીઠાકારજીએ શ્રીયમુનાજીના તીરપર, શ્રીયમુનાજીના જલમાં ક્રીડા કરી છે. આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને ભગવત્સબ્ધ છે જેને પરિણામે જે કોઈ જીવ શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરે તેને ભગવત્સબ્ધ પ્રાપ્ત થાય એમાં સંશય નથી શ્રીયમુનાજીમાં શ્રીઠાકારજીએ વ્રજભક્તો સહિત ગસલીલાને અંતે જલક્રીડા કરી હતી જેને લીધે શ્રીયમુનાજીના પાનથી વ્રજભક્તોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીયમુનાજી ચાર પ્રકારના ભક્તોનું એક યુથ ગણાય છે જે જે યુથ ભગવાનને નવનવીન સામગ્રી અગ્નીકાર કરાવે છે, ભગવત્સબ્ધ કરાવે છે, અપૂ ભગવાનની સાથે રમણુ કરવા યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે છે આવા શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરનારને યમરાજ પણ કેવી રીતે દુ ખ આપી શકે ? વધુ વિગત માટે જુઓ અમારો “શ્રીયમુનાસ્તોત્રરતનાકર”

૨ મથુરાજીની પાસે ૮૪ કોશનો એક વ્રજદેશ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાં શ્રીગિરિરાજ નામના એક પર્વત છે પર્વતની કન્દરામાં શ્રીઠાકારજી ગાયો ચરાવતા ચરાવતા પધારે છે શ્રીગિરિરાજ શ્રીઠાકારજીનું સન્માન મધ્યાહ્નસમયે શીતલ સ્થાન આપી કરે છે, તેથી એમને પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીય કલા છે એમના સબ્ધી જે બીલડીઓ-પુલિન્દીજીઓ-નિષ્ટ પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ અને નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી-ભગવદીયોનો ભોગ (વનના ફલપુલાદિ, શ્રીઠાકારજી અગ્નીકાર કરતા હાલમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગના મદિરોમાં હિયાપનભોગ શ્રીપુલિન્દીજીના ભાવથી ધરાવાય છે.

[શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપ વર્ણન માહાત્મ્ય માટે જુઓ અમારો “શ્રીગિરિરાજભૂષણુગ્રન્થ”

મને સર્વ વસ્તુ ભાવનાથી સિદ્ધ થાય પરન્તુ હું તો વિષયથી પૂર્ણ છું દૂર દેશમાં સ્થિતિ કરું છું અને સર્જ પલ્લુ અત્ર દૈવિક પ્રવાહી 'દ્યુતિનો' યામ છે, ભગવદ્દીવના સજમાં સ્ત્રી ભગવાનભાવનો વિચાર કરવો એ મને સુલભ નથી (૭)

મૂલમ્—તદમાવાત્ કથા દૂરે તતો વિમુક્ષતા હૃદ્ ।

एवविधस्य सततं श्रीकृष्णः शरण मम ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સબના અભાવથી ભગવત્કથા દૂર છે તેથી હૃદયની વિમુક્ષતા (મર્તિ સુખતા) થાય છે જ્યાં સ્થિતિમાં રહેલો જે હું તેના નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય હલ્લે । (૮)

વિવેચન—એ ભગવદ્દીવો હોય તો શ્રીકૃષ્ણાધિનીજી આદિ ભાવાત્મક કથા એ એમની કથાનું અવલુચાય ત્યારે વિવિધ ભગવદ્દેશના હૃદયમાં ફરે. પરન્તુ એવા ભગવદ્દીવો મ્હારાથી દૂર છે, તેથી ભાવાત્મક કથા-અવલુ પલ્લુ દૂર છે અને હૃદયમાં બહિર્મુક્તતા કલાઈ રહી છે આમ સર્વસાધનાથી સહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણના જ શરણની ભાવના વિદ્ય અન્ન હું શું કરું? શ્રીગદાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય પ્રથમાં કરે છે કે—અર્થ—વિવેક, મિત્ર અને ભક્તિ આદિથી સહિત વિશેષે કરીને પાપમાં અસહ્ય, દીન, એવો જે હું તેની કૃષ્ણજ ગતિ હલ્લે । આ પ્રકારે હું સાધનથી સહિત છું તથી શ્રીકૃષ્ણ જ મ્હારું સા આશ્રયસ્થાન છે (૮)

મૂલમ્—को वेद कृष्णः किं कर्ता न जानेऽहं कृपानिधि ।

तथापि श्रीमदाचार्यशरणं करवे मन ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે તે ઠાણ બલે છે? હું તો બલુતો નથી તથાપિ મ્હારા મનને એક શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ કરું છું (૯)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ શું કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે હું બલુતો નથી મ્હારી ઈ બતિ કરશે તે મ્હારાથી અચ્છાન એમ નથી, હું એટલું બલું છું કે “શ્રીકૃષ્ણ કૃપાનિધિ છે, નિજ ભક્તોપર નિઃશય કૃપા કરે છે ” હું એક શ્રીઆચાર્યજીના શરણક્રમણનો આશ્રય કરી રહ્યો છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરશે જ મ્હારું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

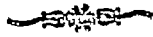
આમ શ્રી શ્રીહરિશયજી એમ મતાવે છે કે શ્રીઆચાર્યજી શરણ અને શ્રીકૃષ્ણશરણ એમ બે એ જ્ય શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવે છે તેને પ્રજ્ઞ શ્રીમુનાજી શ્રીગિરિરાજજી, અને શ્રીકૃષ્ણ સકલ લીલાનો અનુભવ તેને થાય છે શ્રીઆચાર્યજીના શરણ વિના ક્ષી રહસિદ્ધિ થતી નથી.

મૂલમ્ -विशेषः प्रेमजित्पत्राद् वोद्धव्य सर्ववृत्तयुक् ।

अनेन केवलेनैव किञ्चित्स्वस्थ मनो मम ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—વિશેષ વાર્તા સર્વ વૃત્તા ન સહિત પ્રેમજીના પત્રમાંથી બાહ્યી સકલ એમ છે મ્હારું મન જે કંઈક સ્વસ્થ છે તે કેવલ આનાથીજ (આ ઓષદ્દર્શાંબો તેનાથીજ) જે શ્રીશ્રીહરિરાયશ્રીગિરિશયજીએકાંતવિશનિતમં સિદ્ધાવત્રં શ્રીગોવેશ્વરજીજીતટીકામુખાદસાદિતં સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૦ મું.

ઉદ્દેશ:—શરણાગતિ પહેલાનાં દોષોની ચિન્તા ન કરવી, શરણાગતિ થયા પછીથી સાધન રહેવું. નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, લગવત્સેવાગુણુગાનાદિક કરવા. ૧ અદ્વૈતજ્ઞાનેના વચનથી મોહ પામવો નહિ, યુષ્ટિમાર્ગથી બુદ્ધિ ચલિત ન થવા દેવી. સર્વદા પ્રસંગમાં રહેવું, શ્રીઆચાર્યજીના વાક્યમાં નિષ્ઠા રાખવી, અને યુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારનો સંગ ત્યજવો, એવું નિરૂપણ આ વિશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે.

મૂલમ્:—સમાચારાવગત્યૈવ સન્તોષો જનિતો મહાન્ ।

સદોષેઽપિ હરિર્જીવેન્નુગ્રહં કુરુતે સ્વતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—સમાચાર જાણીને મને મહાન્ સન્તોષ થયો છે. હરિ શ્રીકૃષ્ણ દોષ-સહિત જીવપર પણ પોતેજ અનુગ્રહ કરે છે. [૧] વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘તમારો પત્ર આવ્યો તે વાચી મહાન્ સન્તોષ થયો છે તમને જે ગૃહલગંગરૂપ આપત્તિ આવી પડી તે દુઃખમાંથી હવે તમારું મન શાન્ત થયું, તમારું હૃદય એ દુઃખથી નિવૃત્ત થયું, તમને હવે સન્તોષ થાય છે એ જાણીને અમને પણ સન્તોષ થયો, હવે જે શિક્ષાનો અચલાગમાં ઉપદેશ થાય તે મનમાં ધારણ કરશે હરિ જાણે છે કે જીવ દોષ-પૂર્ણ છે છતાં પણ એવા સદોષ-દુષ્ટ જીવને પોતાના બંધથી ઉદ્ધારે છે પ્રભુ જીવના સામર્થ્ય તેમજ દોષ વિચારતા નથી એનાપર અનુગ્રહ કરે છે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની નિન્દા કરતો હતો, દુષ્ટ હતો, તો પણ એને ઉત્તમ ગતિ પ્રભુએ દાન કરી, ઇન્દ્ર પોતાનો ઈર્ષ્યાગ બંધ થવાથી, ક્રોધ કરી વ્રજદેશ ઉપર મૂસળધાર જલવૃષ્ટિ કરી તોપણ પ્રભુએ એના ઉપર કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણ સ્વપ્રેમબળથી દોષયુક્ત જીવો ઉપર કૃપાજ કરે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, ભજન, શરણુ નિરન્તર કર્તવ્ય છે.

મૂલમ્:—પ્રમેયબલસાસાદ્ય કિમસાધ્યં તદા ભવેત્ ।

અતઃ પ્રથમદોષાણાં ચિન્તા નૈવ વિધીયતામ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ.—પ્રમેયબલની પ્રાપ્તિ કરી તો પછી શું અસાધ્ય હોઈ શકે ? તેથી પ્રથમ દોષોની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી. (૨) વિવેચન.—યુષ્ટિમાર્ગમાં—પ્રભુના અનુગ્રહ માર્ગમાં—કૃપામાર્ગમાં સર્વ કાર્ય પ્રમેયબલથીજ સિદ્ધ થાય છે જીવના સાધનથી કર્યું કાર્ય સિદ્ધ

૧ અદ્વૈતજ્ઞાને એટલે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાગ, યદ્યપિ બહુ વિદ્વાન્ પશ્ચિત હોય પરન્તુ યુષ્ટિમાર્ગીય અન્યમા ગભીર પ્રવેશ ન કર્યો હોય તો તેને અદ્વૈતજ્ઞાન અથવા અદ્વૈતજ્ઞાનવાન સમજવો

૨ વિવેચનમાં ગૃહલગનું સ્મરણ કર્યું છે મૂલમાં કૃત (સમાચાર જાણીને) એટલાજ શબ્દો છે. સ્પષ્ટ ‘ગૃહલગ’ દર્શાવ્યો નથી તો પણ શ્રીગોપેશ્વરજી વિવેચનમાં ગૃહલગનો પ્રસંગ જણાવે છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે ‘નવમ શિક્ષાપત્રનું પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનું નિરૂપણ વાચીને, તથાદશમ શિક્ષાપત્રમાં આર્તિના કારણોનું મનન કરીને એમના ચિત્તનું સમાધાન થયું છે એમણે ગૃહલગનો શોક દૂર કર્યો છે એ સમાચાર એમણે શ્રીહરિરાયજીને ઓગણીગમા પત્રના જવાબમાં લખ્યા હશે. તે જવાબ સ્વીકારીને શ્રીહરિરાયજીએ વિશમા પત્રનો આરભ કર્યો છે:—‘સમાચાર જાણીને ઇત્યાદિ’

ચતુ નથી. એવ ક્યાં સુધી સાધન કરી શકશે ? એના સાધનના રોપ પણ કશું જ નથી. તેથી વૃથા ચિન્તા ન કરવી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે 'જીવાઃ સ્વભાવતો દુરામ' "એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે" તેાપણ દુષ્ટ એવ જ્ઞાનથી પેતાની ક્રોધતા માની રહો છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં એવજીવ સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ ચતુ નથી પ્રભુની કૃપાથી જ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે પ્રભુ સ્વપ્રેરણાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખો કોઈપણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્ - સજાતભગવદ્ભાવમપખ્યમિવ સદ્ગુણમ્ ।

લોકનિન્દામિવ દુઃખં ન ધત્તેવ્યં હિ માનસે ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ — જેમ સારા ધુલ્લોળી જોષધિને અપર્યાય (ખાંડ, ખાટું) વગેરે ન ખાવાની વસ્તુ ખાવી તે) નાશ કરે છે, તેમ લોકનિન્દાથી ઉત્પન્ન ચતુ દુઃખ મનમાં લાવવાથી, જે (મિથ) ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલા છે તેનો નાશ થાય છે તેથી લોકનિન્દા દુઃખ મનમાં ન લાવવું. (૨) વિવેચન.—લૌકિક ચિન્તાથી ભગવદ્ભાવનો નાશ થાય છે, તેના ક્ષાન્ત કહે છે જેમ કોઈ સુંદર જોષધિનું સેવન કાંઈ જાને પછી જો જોષધિને ખનુદુષ્ટ (ખાઈ ખાટું ન ખાવું તે) કરી-નિષમ ન પાળે તે તે જોષધિની અસર નાશ પામે છે, શેજ વૃદ્ધિ પામે છે શેજ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ સારી રીત વધે છે એવ ત્યારે જો ભગવદ્ભાવના રક્ષણાર્થે લૌકિક નિન્દા મનમાં ન લાવવી. તેાપણ જો લૌકિક નિન્દાનું દુઃખ એવ મનમાં લાવે તે ભગવદ્ભાવને ધોષણ મળતું નથી ભગવદ્ભાવની કરી-ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિનો નિષમ-સમ્ભવાવી નથી ભગવદ્ભાવને સમ્ભવ થાય છે આમ ભગવદ્ભાવ લૌકિકાદિ દુઃખની કોઈ પણ ચિન્તા કરવાથી નાશ પામે તે સારૂ શ્રીમાધ્યકો મહાપ્રભુજી નવરત્ન જ્ઞાનમાં ચિન્તાનિવૃત્તિને અર્થે કહે છે—"એણે આત્મા સમ્ભવની સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેણે કોઈપણ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી. તેથી લૌકિક નિન્દારૂપ મહાદુઃખને કોઈપણ મનમાં લાવવું નહિ લૌકિક એવો જાનેક-પ્રકાર છે તે જાનેક એવોનું જાનેક પ્રકારનું કહેવું કરી શકતું અશક્ય છે એટલે જો લોકનિન્દા કરે જોમાં શું આચર્યું ? શ્રીભગવતમાં કહે છે કે 'શ્રીગોપીજનોએ ભગવતપ્રતિભાવે લોક જાને વેદનો ત્યાગ કર્યો, જાને પ્રભુનું ભક્તન કર્યું તે સમય જોય તેમજ તેમના માતાપિતાઓએ જહુ નિન્દા કરી તેાપણ ગોપીજનોએ તેની ચિન્તા ન કરી ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈ શસલીલામાં ક્રેલકાન યજ્ઞે" તેથી લૌકિક નિન્દા સંબંધ કરવી જોજ જોજ છે. (૩)

મૂલમ્ - અગ્રે તુ સાવધાનત્વ વિષયં સર્વથા પુન ।

દુઃસદ્ગાદિમહાદોષા નાશયન્ત્યેવ સત્ક્ષેણાત્ ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ — તે પછી તે સર્વથા નિષ્કલ સાવધાનપણ રાખવું, દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ તત્ત્વણ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે વિવેચન.—કવે પછી સાવધાન પડેજો કારણ કે દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ છે જ મન-મથી જોષક્રિત કરેલા ભગવદ્ભાવને જોક કલુષમાં દુઃસદ્ગાદિ સર્વથા નાશ કરે છે શ્રીભગવતારણ પુરાણમાં કહે છે કે, 'મહાન્ ભગવદીવ પણ દુઃસ

ગર્થી પડ્યા છે, માટે તેમને દુઃસંગર્થી ક્ષણે ક્ષણે સાવધાન રહેજો.' (૪)

મૂલમ્:—અસજ્જનકૃતા નિન્દા તુષ્ટ્યૈ સત્ત્વવિનિશ્ચયાત્ ।

યતસ્તેષાં ન રોચન્તે સન્ત એવ હિ સર્વથા ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—અસત્ પુરુષો જે નિન્દા કરે છે તે નિન્દા ભક્તના સન્તોષને અર્થે છે કારણ કે એ નિન્દા ધૈર્યરૂપ સત્ત્વનો વિશેષ નિશ્ચય કરી આપે છે. અસત્પુરુષો સર્વથા પ્રિય લાગતાંજ નથી. **વિવેચન:**—અસજ્જન [અવૈષ્ણવ] તથા અન્યમાર્ગીય બહિર્મુખ જે જે નિન્દા કરે તે શ્રવણ કરીને મનમા દુઃખ ન પામશે. મનમાં પ્રસન્ન રહેજો. 'હું જીવ છું જીવ હોઈ દોષપૂર્ણ છું તેથી દોષવાન જીવની લોકો નિન્દા કરે એ સત્યજ છે.' એવો નિશ્ચય કરી લોકનિન્દા સહન કરજો. જે સન્ત છે—સાધુ પુરુષો છે તે કદાપિ દુષ્ટોની વાણીમાં રુચિ રાખતા નથી. દષ્ટાન્તમાં પ્રહલાદજીએ દુષ્ટ પિતાના કટુ વચનોની ગણના કરી ન હતી. જે નિન્દા વા. દુ.ખ-પ્રતિબંધાદિક પિતાએ મૂઢ્યા તે સહન કર્યા ત્યારે પ્રભુએ ભક્તની રક્ષા કરી. તેથી ધૈર્ય રાખી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી. (૫)

મૂલમ્:—માર્ગવિશ્વાસરહિતાઃ પૂર્વદોષૈકદૃષ્ટયઃ ।

યતો નામૈવ હિ હરેઃ સર્વદોષનિવર્ત્તકમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—(૨) અસજ્જન પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તેમજ પૂર્વથી જ દોષદષ્ટિયુક્ત છે (તેમની વાણીમાં વિશ્વાસ ન રાખવો) તેથી હરિનું નામ જ સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરે એમ છે. [૬] **વિવેચન:**—દુષ્ટ કેવા છે? પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે. પૂર્વજન્મથી દોષ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એ લોકો જોઈ રહ્યા છે પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે તે જોઈ શકતા નથી. તેથી શરણ આવે તો પણ પ્રથમની દુષ્ટતાને લીધે દોષજ જોઈ રહ્યા છે. પોતાની કુટિલતા ત્યજતા નથી. આસુરી પ્રકૃતિના એ લોકો છે, તેથી એમનો વિશ્વાસ માર્ગમાં નથી. ભગવાનનું નામ એવું છે કે કેવલ નામસકીર્તનથી સર્વદોષ નિવૃત્ત થાય છે ષષ્ટસ્કન્ધ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અભક્ષેલ આખ્યાનમાં વિષ્ણુ-હૃતે કહ્યું છે કે:—**અર્થ:**—'એજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી ઉત્તમલોક (ભગવાન)નાં નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે, તેમ સર્વ પાપને ભસ્મ કરે છે. વૈકુણ્ઠ (ભગવાનના)ના નામનું શ્રદ્ધ, ભલે સંકેતથી થયું હોય, વા પરિહાસમાં થયું હોય, વા ગીતાલાપપૂરણાર્થે થયું હોય-ગાયનના પૂર્વાને અર્થે પણ જો પ્રભુનું નામ લેવાયું હોય—અથવા અવજ્ઞાનથી લેવાયું હોય તોપણ તે [ભગવન્નોમશ્રદ્ધ] ક્ષમિત્ર પાપનું હરણ કરે છે. એસ ઋષિ લોકો જાણે છે હે યુત્રો ! હરિના નામના ઉચ્ચારણનું પણ માહાત્મ્ય તો જુઓ ! અભક્ષેલ જેવા આણ્ડાલે કેવલ પુત્રપુત્રિથી ભગવાનના નામનું શ્રદ્ધ કર્યું તો તેથી તે મૃત્યુના પાશમાથી મુક્ત થયા.' તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

મન્વ્રતસ્તંત્રતરિછત્ર દેશકાલાર્હવસ્તુત । સર્વ કરોતિ નિરિછત્રં નામસકીર્તનં તવ ॥

અર્થ:—શુકાચાર્ય શ્રીવામનજીને કહે છે કે—'હે પ્રભો ! મન્વ્રથી, તન્વ્રથી, દેશ-કાલ યોગ્ય વસ્તુઓમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય તે સર્વ આપનું નામ કીર્તન, મૂર્છા (નિ-શ્ચિદ્ધ) કરે છે.' તેમજ વળી કહ્યું છે કે:—

તે સુમામ્યા મનુષ્યેષુ કૃતાયાં નૃપ મિશ્રિતમ્ । સ્મરન્તિ સ્મારયન્તીહ હરેર્નામ કલ્પે પુરે ।

તેમજ પદસ્થ ધર્મા વિષ્ણુદત્તનુ વાક્ય છે કે —

મહાદેવ પિતૃહા ગોપ્તો માતૃહાધાર્યદાષવાન્ । મ્વાય પુસ્કસકો વાપિ શુદ્ધયેરમ્ વસ્વ કીર્તનતા
અર્થ — દે નૃપ । નિશ્ચય મનુષ્યોમા તેજોજ કૃતાર્થ છે તેમજ સુખાન્ન છે કે જેને
કલિબુજમાં શ્રીકૃષ્ણ નામ સ્મરણ કરે છે અને તેનું સ્મરણ જન્યજનોને કરાવે છે ।

કે રાજન્ ! દોષના નિષિદ્ધ્ય કલિબુજનો જોય મહાનુ સદૃશ્ય છે તે જો છે કે શ્રી
ધ્વના કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ જવ પરજતિ પ્રાપ્ત કરે છે]

બ્રહ્મદત્ત્યા કરનાર, પિતૃદત્ત્યા કરનાર, ગોદત્ત્યા કરનાર, માતૃદત્ત્યા કરનાર, બ્રાહ્મર્ષ
(વિદોક્તવચ્ચ કરાવનાર) જાણવા બ્રાહ્મર્ષ (પોતાના વહિલ)ની દત્ત્યા કરનાર, પાપી, વા વપ્રકા
જમે તેવો દુષ્ટ અને હીન જોય તોપણ જેના (ભગવાનના) કીર્તનથી શુદ્ધ થાય છે." આ
પ્રકારે જ્યાં ત્યાં શાસ્ત્રમાં ભગવાનના નામનું આદાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે (૬)

મૂલમ્ - તદપિ શ્રીમદાધાર્યવદનામ્બુજનિષ્ણતમ્ ।

તત્પ્રકાશિતમાર્ગસ્ય સર્વસમ્પાદનક્ષમમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — જો ભગવન્નામ પણ જ્યારે શ્રીમદાધાર્યવના સુખારવિન્દમાંથી નિષ્ણ
ત્યારે જો જોમના (બ્રાહ્મર્ષના) પ્રકાશ કરેલા માર્ગના સર્વ [પ્રકાર] સમ્પન્ન કન્ય
શક્તિમાન છે વિવેચન — સદાપિ સર્વ ભગવાનના નામે સર્વશુભલા છે, કલ્યા
દુઃખથી મુક્ત કરે છે, તોપણ આ જાણનાર મ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણા ચરણ મમ) રૂપી નામ જ
શ્રીબ્રાહ્મર્ષના મહાપ્રભુના શ્રીમુખથી નીકળીને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે જે જાણે
શ્રીબ્રાહ્મર્ષના દ્વારા નામ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગ
વાનના સર્વ નામમાં જાણનારમન્ત્રરૂપી નામ ઉત્કૃષ્ટ છે જો જાણનારમન્ત્ર પણ
જ્યારે જાણે શ્રીબ્રાહ્મર્ષના સુખકમલ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જાણે પુષ્ટિમા
ર્ગમાં જાણનાર થાય છે શ્રીકૃષ્ણાઈના વિગ્નિતિમાં કહે છે કે — અર્થ — " તાતબલ
શ્રીમદાધાર્યવજો જે જાણનારમ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણ ચરણ મમ) જાણે કહો છે તેનાથી જ
આ લોક અને પરલોક સુખ થી સર્વમાં નિશ્ચિન્તવા છે " આ પ્રકારે જાણથી વેણે
સર્વ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ જોવા શ્રીજાણનારમન્ત્રનો જપ કરવેલ (૭)

મૂલમ્ - તતોડપિ બ્રહ્મસમ્બન્ધ સર્વદોષનિવર્ત્તક ।

નિર્દોષાનન્દસેવાપિ દોષાભાવપ્રસાધિકા ॥૮॥

શબ્દાર્થ — તેથી જ બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરે જોમ છે નિર્દોષ, જા
નન્દશ્ચ ભગવાનનો સેવા પણ દોષને અભાવ સાધી આપે જોવી છે [૮]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે નામથી સર્વદોષને નાશ થાય છે તો પછી જે જાણે
બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ થાય તેના સર્વ દોષને નાશ થાય જો તે ઉચિત છે જોમાં શું બ્રાહ્મર્ષ
સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરવાને પ્રભુજો બ્રહ્મસમ્બન્ધની આજ્ઞા આપી છે સિદ્ધાન્તરૂપ નામના
મન્ત્રમાં શ્રીમદાધાર્યવ કહે છે કે — અર્થ — [બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ કરવાથી સર્વના દેહ અને
જાણના સર્વદોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે જો નિવૃત્ત કરવાના દોષ પાંચ પ્રકારના

છે.] જે જીવને શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પ્રહસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ભગવાન નિર્દોષ છે તેથી એમની સેવામાં નિર્દોષ જીવનો જ અગીકાર થઇ શકે. તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને પ્રહસમ્બન્ધ કરાવી તે દ્વારા નિર્દોષ કરીનેજ તે જીવને સેવામાં લગાડે છે ભગવત્સેવા પણ નિર્દોષ અને આનન્દરૂપ છે, સર્વ દોષનો નાશ કરે એવી છે, “પ્રહસમ્બન્ધથીજ જે સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે તે પછી ભગવત્સેવાથી કયા દોષનો નાશ થાય ?” એ શંકા કરનારનું સમાધાન કરે છે કે:-દેહ, અને જીવના જે સર્વ દોષ હતા તે તે પ્રહસમ્બન્ધથી દૂર થયાં. પરન્તુ યુનઃ પ્રભુની લીલાપ્રાપ્તિમા જે પ્રતિબન્ધરૂપ દોષ હોય છે તે સેવાથી દૂર થાય છે, ત્યારેજ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય. એ ભાવ વિચારી વૈષ્ણવે પ્રહસમ્બન્ધ લઇ ભગવત્સેવા કરવી. (૮)

મૂલમ્:—ગુણગાનં તુ સર્વેષા દોષાણાં વિનિવારકમ્ ।

ગુણગાને જ્ઞાનમાર્ગદુત્કર્ષઃ પ્રમુણોદિતઃ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન તે સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરનાર છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ગુણગાન ઉત્કૃષ્ટ છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. (૯) **વિવેચનઃ—**સર્વ દોષ નિવૃત્ત કરનાર ગુણગાન બે પ્રકારનું છે એક પુષ્ટિમાર્ગીય તથા બીજું મર્યાદામાર્ગીય ગુણગાન. જેમ વ્રજલોકનો શ્રીકાકોરજીના સંયોગમા સેવા, દર્શનાદિ કરે છે અને જ્યારે શ્રીકાકોરજી ગોચારણ્યાર્થ વનમા પધારે છે ત્યારે ભગવાનના વિયોગમાં વેણુગીત, યુગલગીતાદિ ગાઇ ગાઇ સન્ધ્યાપર્યન્તનો સમય વીતાવે છે; તેમ શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરહથી વિયોગની ભાવના કરવી, સંયોગમાં સેવાદર્શન કરવાં, અને વિયોગમાં ભગવદ્લીલા વેણુગીત, યુગલગીતાદિનું ગાન કરવું, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ગુણગાનમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બંને રસનો અનુભવ થાય છે મર્યાદામાર્ગમા કેવળ ગુણગાન જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની માફક સેવાદિસંયોગરસનો અનુભવ થતો નથી (૯)

મૂલમ્:—જ્ઞાનં સકલદોષાણાં દાહકં પરિકીર્તિતમ્ ।

તથાપિ ન પ્રભોઃ પ્રાદુર્ભાવે યત્પ્રતિબન્ધકમ્ ॥૧૦॥

તન્નિવર્ત્તયિતું શક્તમતો ન્યૂનં નિરૂપિતમ્ ।

તતઃ સ્વાચાર્યસાન્નિધ્યં ક્ષણાન્નાવપ્રદાયકમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—જ્ઞાન સકલ દોષને ભસ્મ કરે છે એમ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તે પછી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રકટયમાં જે પ્રતિબન્ધક હોય છે, તેને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જ્ઞાન (શ્રીઆચાર્યજીના સાન્નિધ્ય કરતા) ન્યૂન કહેવાયલું છે શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય (સામીપ્ય) છે તે જ ક્ષણમા ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે (૧૦-૧૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન એવું છે કે તેથી સ સારના સકલ દોષ નિવૃત્તિ પામે-ભસ્મ થાય, પછીથી જે જીવ નિર્વિધન થાય તેો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. પરન્તુ જ્ઞાનમાર્ગમા પ્રભુ પ્રકટ થઇને દર્શન દેતા નથી જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિબન્ધરૂપ છે કારણ કે એ ગુણગાનથી પ્રભુનું દર્શન થતું નથી, લીલારસનો અનુભવ થતો

નથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી તેથી જ્ઞાનને અક્રિતમાર્ગમાં પ્રવિજ ધરૂપ સ્વ-
 લ્લુ જ્ઞામ છે તેથી તમે જ્ઞાન સાધ્યો નહિ અગવત્સેવાજ મુખ્ય છે એમ સમજાવે
 અક્રિતમાર્ગથી જ્ઞાનમાર્ગ ન્યૂન છે એમ . શ્રીઆચાર્યજી પેતે સન્ધ્યાસનિકૃત્ય નામના
 પોતાના શ્ર વયા કહે છે કે - 'જ્ઞાનાર્થમુચરાહુ વ સિદ્ધિર્નન્યમ્પતૈઃ પરમ્' અર્થાત્- 'એ જન્મ
 પર્વન્ત જ્ઞાનમાર્ગનું સાધન સિદ્ધ થાય અને તેમાં પ્રવિજન્મ ન થાય ત્યારે પ્રાપ્તના લોભમાં
 જવાય. પછી જ્યારે પ્રાપ્તો લય થાય ત્યારે જ્ઞાનીનો લય મોઢ્ય' થાય છે' આ પ્રકારે
 જ્ઞાનમાર્ગીય જીવ અક્રિતમાર્ગીય જીવથી ભિન્ન પ્રકારનો છે તેથી તમે પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
 વત્પર રહેજો. શ્રીઆચાર્યજીનું સાલિષ્ય થાય તો પોત્રે અગવલખનું જ્ઞાન કરે છે સ્વ-
 પાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીનો સેવામાર્ગ અદલુ કરજો.

મૂલમ્ - તદ્વિદ્ધાર્જિતાપાનાં ક્રમાદેવેહ, સમ્મત્રાત્ ।

તત્ત ઉત્તરમાવસ્ય માવનત્વહ્નિરૂપતઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ - શ્રીકૃષ્ણના ઈર્ષનની ઈચ્છા, આર્તિ અને તાપના ક્રમથીજ આ પુષ્ટિ
 માર્ગમાં સુખલય (ઉત્પત્તિ) છે, તેથી વિરહાત્મક ભાવની ભાવના વિપ્રયોગાગ્નિથી થાય છે ૧૨

વિવેચન - પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યાં જ્યાં ચિત્ત લગાડી અગવત્સેવા કરે ત્યાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના
 ઈચ્છાનો તાપ ક્રમથી વધે છે આ પ્રકારે જ્યારે અધિક તાપ થાય ત્યારે સવ દોષ દૂર
 થાય છે, ત્યારે જ દૈન્ય સિદ્ધ થાય ત્યાર પછી વિપ્રયોગાત્મક ભાવ દુહકમાં સિદ્ધ થાય
 ત્યારે મજબૂતોના ભાવની ભાવના કરવી, માનસી સેવા એ જ સર્વોપરિ દુહ છે જ્યારે
 મજબૂતોનો અભિરૂપ ભાવ (તાપ-કલેશ, પ્રભુભિલનાર્થ તીવ્ર આકાંક્ષા વૃદ્ધિ ધર્મ
 ત્યારે સમજવું કે ભાવાભિરૂપ શ્રીમદ્દામણુજી દુહમાં પધાર્થ છે (૧૨)

મૂલમ્ - ક્ષણેન દોષસહુસ્ય નાશક સર્વથા મતમ્ ।

एवमूते स्थिते मार्गे नून चेपाममाग्यत ॥ १३॥

अविश्वासस्ततस्तेषा न गति कापि विद्यते।

૧ જ્ઞાનીનો પ્રિયુ જાવ છે એટલે જ્ઞાનીનો જલમાં લય જાવ છે જેમ સાગર જલમાં વિમલાવ
 છે તેમ જ્ઞાની જલમાં એકરૂપ થઈ જાય છે જલમાં જલ પ્રાપ્ત કરવો એજ જ્ઞાનીનું પરમ દુહ છે
 પરન્તુ જાતનું-તેમાં પુષ્ટિમાર્ગીય જાતનું-પ્રયોગવત્મક દુહ જ્ઞાનીના દુહ કરતાં અધિક છે અગવલોનો
 જલ અગવલમાં થતો નથી પરન્તુ તમને અભીષિત દેહ પ્રાપ્ત થાય છે આ અપ્રાપ્ત દેહ પ્રાપ્ત કરીને
 તેમને અગવલની લીલાના સત્યે અગવલ કરે છે શ્રીકૃષ્ણ પુત્ર પ્રયોગવત્મક અપરાધવતો આત્મા જલ
 રીયા કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાનમાર્ગનું દુહ અક્રિતમાર્ગીય દુહ કરતાં અધિક નિરૂપ છે । જ્ઞાનીને મોહલચાર્જ
 દેહ ટાળે નથી કે તેથી તે સ્વત્મક પ્રયોગવત્મક કોલારસને અનુભવ કરી શકે ।

૨ શ્રીઆચાર્યજી મદામુદ્દન સામીપ-વચન એનું કારણ છે કે એકજીવ પુત્રને એમની નિરૂ
 ટાપવે તો એમની રૂપાળી પ્રાણપ્રેમ શ્રીમલથીય પોત્રુ જનું વચન કરવાની નીમ ઉ ત્યાં જાવ છે જ્ઞાની
 લીલાએ એમની સમ વમાં દોષજ ત્યારે જાવ એ તો માનવ છે પરન્તુ એમના વચન કર્યા પછી જ્ઞા
 એ શ્રીકૃષ્ણના વચન કરવાની ઉત્ક્ર હમ્મા ઉત્ક્રમ્મા કરે પ્રભુના વચન કરવાને આતિ તાપ પ્રાપ્ત થાય
 એ અનિચિત્ત છે । આજ જલ પીવત્તત્કામાં શ્રીકૃમ હજ પ્રાપ્ત કરે છે

અતઃ સ્વયં શ્રુતં યદ્વા માગ્યાદ્ હૃદિ સમાગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તદેવ હિ દૃઢં સ્થાપ્યં સર્વથા જીવનાઽવધિ ।

નાલ્પજ્ઞવચનાચ્ચાલ્યા બુદ્ધિરાપાતસુન્દરાત્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમા કહેલા વિપ્રયોગાગ્નિ ભાવના દોષના સમૂહનો નિશ્ચય નાશ કરનાર છે એવો આ પુષ્ટિમાર્ગ છે છતાં એ માર્ગમા જેના અભાગ્ય હોય તેમને જ અવિશ્વાસ થાય છે. એવા લોકોની કોઈ પણ ગતિ નથી તેથી આપણા પોતાના શ્રવણથી—કે આપણા ભાગ્યથી જે કંઈ વિપ્રયોગાગ્નિનો ભાવ હૃદયમાં આવ્યો હોય તેને જીવનપર્યન્ત દૃઢ સ્થાપવો, અલ્પજ્ઞાન ધરાવનારના ઉપર ઉપરના સુન્દર વચનોથી બુદ્ધિ ચલિત ન કરવી. (૧૩-૧૪-૧૫) વિવેચનઃ—૨'ચક પણ ભાવરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં આવે તો એક ક્ષણમા તે સર્વ દોષનો નાશ કરે છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા પ્રજ્વલકતોનો ભાવ મુખ્ય છે—પ્રજ્વલકતોનો ભાવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ છે. આવા સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાગ્યહીન જીવો નોજ વિશ્વાસ હોતો નથી. (૧૩) જે જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ છે તેની કોઈ પણ સ્થિતિ ગતિ નથી. અવિશ્વાસ સર્વનો બાધ કરે છે. એ અવિશ્વાસ આપણા હૃદયમા સ્વક્રિપત બિચાર ઉત્પન્ન કરે છે કે 'આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મને કંઈ સિદ્ધિ દેખાતી નથી' આપણા પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ રાખવાથી ખીન્તુ પરિણામ એ આવે છે કે 'જ્ઞાનમાર્ગીય કર્મમાર્ગીય અન્ય જીવો જે કંઈ આપણા ભાવવિરુદ્ધ કહે ને શ્રવણ કરવાનું મન થાય છે તેથી અન્યમાર્ગીય જીવો, જે આપણા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ સહી શકતા નથી, તેમનો સંગ પણ બાધક છે એમના મુખથી આ માર્ગની નિન્દા શ્રવણ થયા પછી અવિશ્વાસ આવે છે અવિશ્વાસ થવાનું ત્રીન્તું કારણ એ પણ છે કે. જો જીવ અન્દરથી પ્રવાહી સુષ્ટિનોજ હોય વા મર્યાદામાર્ગીય હોય, અને પુષ્ટિમાર્ગીય નજ હોય તો એને પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વોપરિ ફલ પ્રાપ્ત થતુ નથી તેથી એવા જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં અવિશ્વાસ થવાનું ચોથું કારણ અનેક પ્રકારના લૌકિક વૈદિક વિષયના તરંગો મનમા લાવવા એ છે લૌકિકાદિ વિષયની ભાવનાથી અન્ય ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે અને વિશ્વાસ જતો રહે છે અવિશ્વાસનું પાંચમું કારણ બહિર્મુખ જનોનો દુઃસંગ છે. આ પાંચ કારણથી અવિશ્વાસ થાય છે અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સર્વથા દુર્લભ થાય છે (૧૪) આ પ્રકારે જો અવિશ્વાસ હૃદયમાં દૃઢ સ્થાપિત થાય તો જેમ જલ અગ્નિનો નાશ કરે છે તેમ અવિશ્વાસ અને દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે. અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર જીવોના વચનચાતુર્યથી બુદ્ધિ ચલાયમાન ન કરવી તે જીવ નિન્દાના દુર્વચનો મર્યાદા ત્યજીને બોલે છે. તેથી તેમની સાથે સર્વથા વાદ ન કરવો (૧૫)

મૂલમ્--સત્વાનિશ્ચયતઃ સજ્ઞઃ સાધકો નહિ સંશયાત્ ।

યત્ર વૈ વિપરીતૈવ કૃતિસ્તત્ર ભ્રમઃ કથમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થઃ—વિવેક ધૈર્યાદિકના નિશ્ચયથી સંગ સર્વ સાધક છે એમા સશ્ચય નથી, બધા વિપરીતજ કૃતિ છે ત્યાં ભ્રમ કેમ હોઈ શકે? વિવેચનઃ—જીવે એટલો દૃઢ નિશ્ચય

રાખવો કે સત્સંગ, જ ભગવદ્દર્શનો સાધક છે એમાં, સ શય સ્વદય પશુ નથી શ્રીભાગ-
 વત પ્રથમ સ્ક ધર્મા કહ્યું છે કે -“ ભગવદ્દર્શના સમની એક કણુ સમાન નથી અને
 સ્વર્ગની તુલના કરતા, કે નથી મોક્ષની તુલના કરતા ? તો પછી મનુષ્ય દેવ આશીર્વાદ રૂપ
 શબ્દ, ધનાદિની તો શી મલુતા ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહે છે કે -હે ઉદવન નથી
 મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી મને સાંખ્ય વશ કરી શકતો, નથી, ધર્મ વશ કરી
 શકતો, કે નથી વપ. ત્માગ, ઇષ્ટાપૂર્ત (ક્રમ, આરામ, મહાદિક જન્માવવા), ક્ષિત્તિ, મત,
 ઘસ, વેદ, વીધ; નિશમ, ચણાદિ વગ્નુ નથી કરી શકતા જેમ સર્વ સમને દૂર કરનાર
 સત્સંગ મને વશ કરી શકે છે તેમ ઉપર કહ્યા તેમાંનું કોઈ પણ મને વશ કરી શકતું નથી !”

આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ જ જીવને મહા સાધક મધ પદ છે પુષ્ટિ
 માર્ગથી વિપરીત, કૃતિવાદાનો સંગ એ, વૈષ્ણવ, ન, કરે તો પછી વૈષ્ણવને શ્રમ કેવી રીતે
 મધ શકે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીક વૈષ્ણવે નિશ્ચય સત્સંગ કરવે. (૧૬)

મૂલમ્ -તપ્ર આન્તા પર મૂઢાસ્તત્સદ્ગ્નુ સ્વલ્લુ ઘાધક' ।

અતઃ સત્સદ્ગ્નુસહિતસ્તિષ્ઠેત્સર્વત્ર સર્વદા ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ - તેમાં જે આન્ત છે તે પરમ મૂઢ છે, તેઓનો સંગ નિશ્ચય જાધક છે
 તેથી સત્સંગ સહિત સર્વસ્મદે નિરન્તર સ્થિતિ કરવી [૧૭] વિવેચના - જે જીવ જ્ઞાન્ત
 છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તે મહામૂઢ જ્ઞાની છે તેમાં પણ ખલનો તમ
 મહાજાધક છે જ્ઞામ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીક ભગવદીયે સર્વ સ્વજે પુષ્ટિમાર્ગીક ભગવદીયના
 સજમાંજ સ્થિતિ કરવી ત્યારેજ તે દુ સમથી જમી શકે શ્રીઆચાર્યજી નવરત્ન મન્વર્મા
 કહે છે કે -“નિશ્ચય વાક્ય વૈષ્ણવજનના સંગમાં નિવેદનનુ સ્મરણ કરવું જ” આ પ્રશ્ને
 સત્સંગ સર્વદા ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી ભગવદીયોએ એ જવશ્ય નિત્ય કરવે. (૧૭)

મૂલમ્ -સેવા કુર્વન્સદાશ્ચારો ધર્મમાર્ગસ્થિતોઽપિ ચ ।

અવિરુદ્ધવચોવક્તા ઘાવિરુદ્ધકૃતિપ્રિયઃ ॥૧૮॥

સ્વાચાર્યમાત્રવાક્યૈકનિષ્ઠ સતતભાવુક ।

તદીયજનસંસ્રમ્પ્ત સર્વસકુવિવર્જિત ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ - ભગવત્સેવા કરવી, સદાચારનુ પાલન કરવું તેમજ વળી ધર્મમાર્ગમાં
 સ્થિતિ કરવી, અવિરુદ્ધ વચન કહેવા, અવિરુદ્ધ કૃતિમાં પ્રીતિ રાખવી, આપણા શ્રીમહત્
 પ્રભુજીના વાક્યોમાં એક દહ નિષ્ઠા રાખવી, નિરન્તર ભાવુક થવું વદીવજનના સ સર્ગમાં
 રહેવું. અને સર્વ આસક્તિથી વિરહત થવું [૧૮-૧૯] વિવેચના - પુષ્ટિમાર્ગીક વૈષ્ણવે
 શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદનમન્ત્ર પ્રાપ્ત કરીને પુષ્ટિમાર્ગીકરીતિથી આચારસહિત ભગવત્સેવા
 કરવી એ વૈષ્ણવને પ્રથમ ધર્મ છે આચાર વિચારપૂર્વક ખાસા, સેવકી, સખકી, જનક
 ખકી, પ્રસાદી, શૂઠન, વગેરે સર્વેજ્ઞ જ્ઞાન રાખવું પાપાચરણ ન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગીક અ
 વિરુદ્ધ વચન વંચન સુન્દર શિક્ષા એ કોઈ ઉપરશે તો તે માનવી, પુષ્ટિમાર્ગીક પ્રમા
 ણાનુસાર ભગવત્સેવાનેજ પ્રિય ગણવી, અન્યમાર્ગનુસાર પુન્ડ ઉપાસનાદિનો ત્યાગ કરવે. (૧૮)

એક શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુભેદિનીજી તેમજ નિબંધાદિજી એતન્માર્ગીય ગ્રન્થનું શ્રવણ મનન કરવું. તેમા કહ્યું હોય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, જે ભગવદીય શ્રીવદ્દલાધીશના વચનનાનુસાર વર્તે છે, એમના વચનમાં જ પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખે છે, તેવા ભગવદીયના સંગમાં રહેવું. જે એવા ભગવદીય પ્રાપ્ત ન થાય તો સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા, અને સંમરણ માર્ગી રીતિ પ્રમાણે કરવા, પરન્તુ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ સર્વથા વૈષ્ણવે ત્યજવો. આ પ્રકારે વૈષ્ણવે સર્વ પ્રકારની અન્યાસક્તિઓ-અન્યાશ્રય ત્યજી એક શ્રીમહાપ્રભુજીને જાનણે રહેવું ત્યારે એમની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૯)

इति श्रीहरिरायजीविरचित विशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૧ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ એકવીશમા શિક્ષાપત્રમા એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “લૌકિક વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કરી સેવા કરીએ તો બુદ્ધિ દઢ થાય ભગવદીયના સંગમાં નિરન્તર નિવેદનના ચિન્તનથી બુદ્ધિ દઢ થાય છે. લૌકિક વાર્તાનું શ્રવણ કરનાર, લૌકિકમાં પ્રતિષ્ઠાનો લોભ કરનાર અને અન્ય લૌકિક વૈદિક કાર્યોમા આસક્ત થતાં મૂઢ જનોની પ્રભુ ઉપેક્ષા (અવગણના) કરે છે, લૌકિક પ્રતિષ્ઠા ભગવદ્ધર્મનો વિરોધ કરે છે એમ સમજી વૈષ્ણવે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સંગમા રહેવું, સ સારના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે અર્થેજ ભગવત્સેવા કર્તવ્ય નથી, લૌકિક વાસના ત્યજી પરમ ફલરૂપ ભગવાનની સેવા કરવી,”

મૂલમ્:—भक्तिमार्गस्तिरोभूतस्तथा सद्गु सतामपि ।

ततो भावस्य शैथिल्यं तदभावेऽखिलं वृथा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થઈ ગયો છે તેજ પ્રકારે સત્પુરુષનો સંગ પણ તિરોભૂત થઈ ગયો છે. તેથી ભાવ શિથિલ થાય છે અને ભગવદ્ભાવ ભાવના અભાવમાં સકલ વૃથા છે (૧) વિવેચન:—આ મહાકઠિન કાલને લીધે ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થયો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનો સંગ પણ તિરોભૂત છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ પણ શિથિલ થયો છે. એ ભાવ વિના સર્વ વૃથા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ ભાવથીજ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગ આવાત્મક છે. ક્રિયા માત્ર સર્વ ભાવાત્મક છે, એવો ભાવ તો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને ભગવદીયોનો સંગ રાખીએ, ત્યારેજ જીણાય. નહિ તો એ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) કદાપિ ન જીણાય ભક્તિમાર્ગમાં અષ્ટ પ્રહર કેવળ પ્રભુનુંજ સુખ વિચારાય છે સેવકે (જીવે) પોતાના દેહ સમ્બન્ધી સુખ સ્વલ્પ પણ ન વિચારવું. જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં સમર્પી દેવો. અને પોતાના દેહથી ભગવાનને કેમ સુખ આપી શકાય તે વિચારી તે પ્રમાણે સેવા કરવી આમ સેવા કરનાર ભગવદીયોનો સંગ ન થતાં ભાવ શિથિલ થાય. અને તેના વિના સર્વ વૃથા છે. (૧)

મૂલમ્:—भक्तिमार्गीयताभावे क्रियामात्रं हि कर्मवत् ।

तत्रापि न मनःस्थैर्यं विक्षेपाद्व्यवहारतः ॥२॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીયપણાનો અભાવ થાય ત્યારે આ ભગવત્સેવા પણ કર્મની માફક ક્રિયા માત્ર થઈ જાય છે તેમા પણ વ્યવહારના વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા નથી. વિવેચન:—ભક્તિમાર્ગની રીતિ એવી છે કે અષ્ટ પ્રહર (ભગવદ્) ભાવથી પૂર્ણ રહેવું.

તે તો જનતું નથીજ પણ જોથી વિરુદ્ધ ભગવત્સેવા જો સેવારૂપે થતી નથી, પણ કર્મની માફક કેવલ ક્રિયા થઈ રહી છે જેમ કોઈ કર્મમાર્ગીય કર્મ કરે ત્યાંમુખી પોતાનું પ્રત્યે જન (વા સમ્મ ધ) ન રાખે તેમ ભક્તિમાર્ગમાં સેવાનો સમય હોય ત્યાંમુખી ઠંઠક પ્રત્યે જન ભગવદીયને હોય છે સેવા પૂરી થઈ જોટલે સેવાનું કાર્ય સેવામાં અને વ્યવહાર ભગવત થઈ શકે છે। સેવાસમયે નથી થતો સ યોગ્યરસનો જનુભવ, અનેાસરમાં નથી થતો વિપ્રયોગ રસને જનુભવ ! તેથી આ સમયમાં તો ભગવત્સેવા પણ કેવલ કર્મવત્ થઈ રહી છે। અરે! સેવામાં કર્મમાર્ગની ક્રિયા સમાન પણ ચિત્ત શેકાતું નથી। સેવામાં પણ મન જોશાય થતું નથી। સેવાસમયે પણ અનેક પ્રકારના વિશ્લેષ મનમાં આવી જાય છે। નાના પ્રકારના વ્યવહારના તરબો મનમાં આવે છે મનની સ્થિરતા જોક રહેતી નથી પરન્તુ વિશ્લેષ પામે છે। (૨)

મૂલમ્—વ્યવહારોઽપ્યસિદ્ધશ્ચેદ્વિશેષક્ષોભકો મત ।

સદમાવે તુ ગાર્હસ્થ્યપ્રકારૈ સેવન ક્રુત ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—વ્યવહાર પણ જો સિદ્ધ ન થાય તો તે વિશેષ ક્ષોભ કરે છે કારણ કે વ્યવહારના અભાવમાં બૃહસ્થામનના પ્રકારથી સેવન દેવી રીતે થઈ શકે ?

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં વ્યવહારના તરબો ઉઠે છે જોટલુંજ નહિ પણ જો વ્યવહારના કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી ત્યારે મનમાં અતિ ક્ષોભ ઉદ્ભવે છે, અને ધેરું જતું રહે છે। આવી સ્થિતિમાં બૃહસ્થનો ભાવ પણ કેમ રહી શકે તેમજ ભગવત્સેવા પણ કેમ થઈ શકે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ જાવાત્મક છે, જીવ તુમ્હ છે, આ કલ મહાકલિન છે, સેવા કરતાં કરતાં પણ વ્યવહારનું સ્મરણ સ્વતાઃ કાલરોપથી થઈ જાય છે। વ્યવહાર ન થાયે તો ખીરજ રહેતી નથી મનમાં લૌકિક ચિન્તા થવાથી ભગવદ્ભાવ કેમ રહી શકે ? આમ લૌકિક વ્યવહાર પણ કરવો અને ભગવત્સેવા કરવુંજ છે, જો જાને સિદ્ધ કેમ થાય ? આ શકાના સમાધાનમાં જો કોઈ કહે કે “પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્યાન્ છે, લૌકિક, વૈદિક સર્વ સિદ્ધ કર્યો। તમે ભગવત્સેવા મન લગાડી કર્યા કરો,” તો તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે (૭)

મૂલમ્—જ્યાદૃત્યભાવપક્ષસ્તુ શુદ્ધયદાહ્યાત્સુદુર્લભ ।

શુદ્ધિદાદર્ય તુ સતતં નિવેદનવિચિન્તનૈ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધિની હદતા નથી તેથી વ્યાવૃત્તિનો અભાવ રાખવો જો પક્ષ તો અતિ દુર્લભ છે શુદ્ધિની હદતા તો નિરન્તર નિવેદનના વિશેષ ચિન્તાનથી થાય છે (૪)

વિવેચન—જો કે અવ્યાવૃત્ત થઈ ભગવત્સેવા કરવી જો સર્વોપરિ છે તો પણ જોની બૃહ્પ શુદ્ધિ જીવને નથી, આ કલમા પૂર્વ વિશ્વાસજ દુર્લભ છે પ્રભુમાં પૂર્વ વિશ્વાસ વિના લૌકિક વ્યવહારનો ત્યાગ કરવો જો અત્યન્ત દુ પાર છે જેમ કરવાથી કોઈકોરજમાં રોપશુદ્ધિ આવી જાય કે હું પ્રભુની સેવા કરું છું તો પણ પ્રભુ માફ લૌકિક કર્મ સિદ્ધ કરતા નથી। આ પ્રકારે રોપશુદ્ધિ થાય તો કાસલાવ જતો રહે। તેથી અવ્યાવૃત્ત કેમ થવાય ? જોવી હક શુદ્ધિજ નથી—તીમ, ઉત્તમ, શુદ્ધિ નથી—પૂર્વ વિશ્વાસ તો દુર્લભ છે કવે કોઈ કહે કે પૂર્વ વિશ્વાસ અને હક શુદ્ધિ રહે જોવો ઉપાય કરો। પ્રભુમાં ઉત્તમ શુદ્ધિ અને પૂર્વ વિશ્વાસ તો ત્યારે / થાય કે ત્યારે અપ્રપ્રદર નિવેદનનું ચિન્તાન થાય,

તેમજ અષ્ટાક્ષર અને શરણુની ભાવના થાય. નિવેદનમાં શું કહ્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયા કરું છું, કેટલા દિવસથી પ્રભુને ભુલું છું ? હવે મને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે “ પ્રભુ કેવા છે ? જીવ કેવો છે ? જીવે કયે પ્રકારે દાસત્વ કરવું ? ” ઇત્યાદિ વિચાર કરવો. ‘ પ્રભુજ મહારી ગતિ છે. ’ એમ દઢ વિશ્વાસ રાખવો. હવે નિવેદનના ચિન્તન કરવાનો પ્રકાર અગ્રે દર્શાવે છે (૪)

મૂલમ્--તત્રાપિ સહભાવસ્તુ સતામેવ નિરૂપિતઃ ।

તે દુર્લભા દૂરગાશ્ચ તતો બુદ્ધિર્ન તાદૃશી ॥૫॥

શબ્દાર્થ.—નિવેદનના ચિન્તનમાં પણ સત્પુરુષ (ભગવદીય)નો જ સંગ નિરૂપણ કર્યો છે. એ ભગવદીયો દુર્લભ છે અને દૂર રહે છે, તેથી એવી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી (૫)

વિવેચનઃ—નિવેદનતું ચિન્તન પોતાની બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. નવરત્ન અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —“નિવેદન તો સર્વથા તાદૃશીય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો સાથે મલીને કરવું ત્યારેજ ભાવ સિદ્ધ થાય. પરંતુ એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે દૂર દેશમાં રહે છે. તેથી એમના સંગ વિના ઉત્તમ બુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

મૂલમ્--સ્થિતાપિ શીર્યતે નિત્યં પોષકાભાવતો મમ ।

ચિન્નં ચ જાયતે ચિત્તં વાર્તાશ્રવણતોઽન્યથા ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—મહારી બુદ્ધિ સ્થિત છે તો પણ એને પોષણ આપનારાના અભાવમાં એ બુદ્ધિ(ભાવ) શિથિલ થઈ જાય છે. અન્યથા વાર્તાનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત ખેદયુક્ત થાય છે (૬)

વિવેચનઃ—ભાવ વૃદ્ધ થાય એટો પરમ દુર્લભ છે પણ વધારે ખેદદાયક તો એ છે કે જે કંઈ ભાવ હૃદયમાં સ્થિત છે તે પણ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય છે. કારણ કે પોષકના અભાવમાં ભગવદીયનો મેળાપ થાય તો ભાવને પોષણ મળે. ભાવ-ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, સત્સંગ વિના ભાવ શિથિલ થાય છે લૌકિક મનુષ્યોનો સંગ આવી મળે છે, લૌકિક વાર્તા કહેવી પડે છે આ પ્રકારે કર્ણમાં ભગવદ્વાર્તા કથારસ પ્રવેશ કરવાને બદલે લૌકિક શ્રવણ-અન્યથા શ્રવણ-અહર્નિશ થયા કરે છે, તેથી મનમાં ખેદ થાય છે. (૬)

મૂલમ્—શ્રુતોત્તમપ્રકારાશ્ચ ભગવન્માનસા અપિ ।

અસ્મદીયા લૌકિકેષુ પ્રતિષ્ઠામાત્રસાધકાઃ ॥ ૭ ॥

ચિત્તવ્યયં પ્રકુર્વન્તિ વૃથા દેહં ચ તદ્ગતમ્ ।

ભગવન્માર્ગાનિષ્ઠા તુ લોકનિષ્ઠાવિરોધિની ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—અમારા જે ભગવદીયો ભગવાનમાં મન રાખનારા છે, તથા જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રવણ કર્યું છે, તે પણ કેવલ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા સાધનારા થઈ ગયા છે ! તેઓ પોતાના ચિત્તનો તેમજ દેહનો વૃથા વ્યય કરે છે ! ભગવન્માર્ગમાં નિષ્ઠા લૌકિક નિષ્ઠાથી વિરોધ કરનારી છે વિવેચન—આ પ્રકારે હું મનમાં હુઃખી છું ભગદ્ભાવ પ્રતિદિન શિથિલ થાય છે હું લોકોના સુખથી પોતાની મોટાઈ શ્રવણ કરું છું ! કોઈ કહે છે કે “ હું અષ્ટપ્રહર ભગવાનમાં ચિત્તને લગાડું છું ! ” ઇત્યાદિ. આ આત્મપ્રશ સાથી

સત્સંગ જ હૃદય છે. હે વૈષ્ણવો ! તમે આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ રાખો ! દુઃસગથી બચો ! ભગવદ્દીયોનો સંગ કરો ! અને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણ-કમલનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરો ! (૧૦)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितमेकविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૨૨ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ બાવીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે —“આ પુષ્ટિ માર્ગમાં આપણે ભગવદ્ભાવ જ પરમ સાધન છે. ભગવાન ભાવાત્મા છે. ભગવાન પોતેજ પ્રમેય અને ફલરૂપ છે નિધિરૂપ ભાવથી ભગવાન હૃદયમાં નિરન્તર સ્થિતિ કરે છે એ ભગવદ્ભાવ જે નષ્ટ થાય તો તેની સાથે સર્વ ભાવાત્મક વસ્તુ નિવૃત્ત થાય. ભગવત્કથા, સેવા, સ્મરણ, દર્શનાદિ સર્વ ભાવથી થાય છે. એ સર્વ ભાવવિના નીરસ છે. આ પ્રકારે નિધિરૂપ ભાવની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી. અતિશુદ્ધ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, મહાનુભાવી પરમ ભગવદ્દીયોના સંગમાં રહી ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી ભગવાન સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સદા એવા ભગવદ્દીયોના સંગમાં રહેવું હરિકૃષ્ણ નામના એક પરમ મહાનુભાવી ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવાથી અધિક લાભ છે એમ શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને આજ્ઞા કરે છે” ઉપર કહ્યું કે સત્સંગ વિના આ જીવ કાલદોષ દૂર કરી શકતો નથી તેથી સમસ્ત વૈષ્ણવોએ સાધધાન રહેવું આ માર્ગ ભાવાત્મક છે. દુઃસગથી ભાવની રક્ષા અવશ્ય કરવી, હવે આ ભાવાત્મક માર્ગનો પ્રકાર બતાવે છે

मूलम्:--भावोऽत्र साधनं मार्गं प्रमेयं भगवान् हि सः ।

प्रमाणं कृष्णसेवादिः स एव च फलं पुनः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ સાધનરૂપ છે, પ્રમેયરૂપ તે ભગવાનજ છે, પ્રમાણરૂપ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે, અને વળી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે (૧)

વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ છે તે જ સર્વોપરિ સાધન છે ભગવાનનું પ્રમેયબલ ફલ છે શ્રીઠાકોરજી પોતે જ ફલાત્મક ભાવરૂપ પ્રમેયરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એવું પ્રમાણ નથી કે ‘આટલી સેવા કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય’ શ્રીકૃષ્ણની સેવાજ ફલરૂપ છે. જ્યારે પોતે પ્રમેયબલ વિચારે તે ક્ષણે ફલહાન થાય છે, આ માર્ગમાં જે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પ્રમાણ છે તે પોતેજ ફલ છે, જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગમાં સાધન ફલથી ન્યાય (લિત્ત) છે, એ બન્ને માર્ગમાં “ આટલું સાધન કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય ફલપ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન વ્યર્થ છે” એમ પ્રકાર છે. પરન્તુ: એવો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી ? સાધનમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા અને ફલમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા એમ પ્રકાર છે

૧ પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ભગવત્કૃપા-ભગવદનુગ્રહ માર્ગ આ માર્ગમાં સર્વ કષ્ટ ભગવત્કૃપાથી થઈ જાય છે, એ માર્ગમાં જીવકૃત સાધનને અવગણ નથી નિ સાધન જીવનો-ભગવત્કૃપા પર આધાર ગણતા જીવનો-આ માર્ગમાં પ્રવેશ છે. આ માર્ગમાં સાધન પણ ભગવાન થાય છે અને ફલ પણ ભગવાન થાય છે, ભગવાન અમુક જીવ પર કૃપા કરે કે “આ જીવ ભલે મ્હારા દર્શન કરે, મ્હારું સ્મરણ કરીતન કરે, મ્હારી સેવા કરે” કે તરત જ તે જીવ તે તે ફલ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવદ્દીયો

તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા દ્વરૂપ બાણી કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવા ઉપશાન્ત અધિક દલ મુંઝેલ
સકે ? આ ઉદ્દેશથી નવમસ્કન્ધમા શ્રીભગવાન્ કહે છે:—

અર્થ—“જે ભક્તો મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે તેઓ મ્હારી સેવાથી પ્રતીતમાન
સાલોક્યાદિ અતુર્વિધ મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી તો પછી જન્ય પદ્મમોકાલથી નાશયમ
જેવા શબ્દચિહ્નની અભિલાષા કર્તાથી રાજે ? ” આ પ્રકારે પૂર્ણ ભગવદીયો નથી ઇચ્છતા
મોક્ષ, કે નથી ઇચ્છતા આ સંસારના લોભવિલાસ, તેઓ તો શ્રીકૃષ્ણની સેવાને જ સદા
પરમદ્વરૂપ ગણે છે તેમને તો પ્રમાણ અને કળ શ્રીકૃષ્ણસેવાજ છે

મૂલમ્—તસ્માત્ સ ઇવ સરસ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

યત્તદ્વિરુદ્ધ તસ્સર્વ જ્ઞાત્વા જ્ઞાત્વા નિવર્તયેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ જોવ પ્રધાન વસ્તુ છે તેથી જો નિધિરૂપ ભાવનું
સર્વ પ્રકારે સારી રીતે રક્ષણ કરવું જો મોખ્ય છે જોભાવનું વિરોધી જે કંઈ છે, તે
સર્વને બાણી તેનાથી નિવૃત્ત થવું (૨) વિવેચન—જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિધિરૂપ—સર્વસ્વ છે
તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ ભાવ પણ નિધિરૂપ છે ભગવદીયોજો ભગવદ્ભાવની રક્ષા સર્વથા સર્વ
પ્રકારે કરવી, કારણ કે ભાવનો નાશ થયો તો પછી ભગવદીયનું ભગવદીયત્વ પણ જતું રહે છે
ભાવથી જ સર્વ સકમ છે, શ્રીકૃષ્ણસેવાસ્મરણક્રમશઃનાદિ સર્વમાં આસક્તિ ભાવથી આવે છે,
જો જો ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ ન થયું તો પછી ભગવદીય યાસે નિધિ જેવું કશું રહેતું નથી જોવા
નિધિરૂપ ભગવદ્ભાવને લૌકિક દુ સમઘી રક્ષવો, જે કંઈ પુષ્ટિમાર્ગને અનુકૂળ હોય તેનો
સમ્મત કરવો અને પ્રતિકૂલ હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોમ શ્રીઆત્માવજ્ઞની બાણી છે;

મૂલમ્—હરિકૃષ્ણો યથાપૂર્વ સ્નેહ સ્થાપ્યો વિશેષતઃ ।

ગોષ્ઠી ચ તાદૃશૌ [તાદૃશી] કાર્યાધ્રુવમસ્મલ્પયત્નત ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હરિકૃષ્ણ નામના વૈષ્ણવપર પ્રથમની માફક વિશેષથી સ્નેહ રાખવો
અને તેવાના સમઘા સ્નેહસહિત વાર્તા આપણા પ્રયત્નથી નિશ્ચય કરવી,
વિવેચન—હરિકૃષ્ણ નામના જે પરમ વૈષ્ણવ છે તેમના પર પ્રથમની માફક સ્નેહ
રાખવો જોવા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીય વૈષ્ણવ હોય તેની સાથે બોલ્ટી પ્રયત્ન કરીને કરવી.
જેમને મઠીને પુષ્ટિમાર્ગેના ભાવ વિચારવેલ ત્યારે હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ અમલ થાય
તેથી ભગવદીયોનો સમ અવશ્ય કરવેલ (૩)

મૂલમ્—યત્સ્યાન્ત સ્થિતિ પ્રાય સમીચીનાવલોક્યતે ।

નાન્યથ લૌકિક ચિત્તે વિષ્વાર્યમિદ્ધ સર્વથા ॥ ૪ ॥

જે કંઈ ભગવદ્ભવનું આચરણ કરે છે—ભગવત્સેવા સ્મરણ દલન, ક્રમા અવ્યક્તિ—ત સવ સાધન છે
અને જેનાથી કંઈ ઉચ્ચ જુલ છે જે રૂઢ પ્રાપ્ત કરી પછી જો સવ અર્થ છે—જેનો પ્રથમ પુષ્ટિ
માર્ગમાં નથી જેમ સાધન અને દલ નાને કિત્ત હોય—જે કમ માત્ર ના જ્ઞાનમાર્ગમાં સુખને છે પુષ્ટિમા
ર્ગમાં તો કૃપાપત્ર ભગવદીયોનું સાધન પણ શીખણ પાને થાય છે અને દલ પણ પોતેજ થાય છે

શબ્દાર્થ:—આ હરિકૃષ્ણની વિશેષ કરીને અન્તર્મુખતા ભગવદ્ભાવમાં અત્યન્ત પ્રવેશ છે એમ જોઈ શકાય છે. તેથી એમનો સંગ કરવો. ચિત્તમાં આ સંસારનું કશું પણ લૌકિક સર્વથા ન વિચારવું (૪) **વિવેચન:**—આ હરિકૃષ્ણ જેવા પરમ અન્ત.પ્રવિષ્ટ, આરૂઢ ભગવદ્દીયોના સંગમાં નિત્ય ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે જ હૃદયમાં ભગવાન સદા સ્થિતિ કરે છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે ત્યારેજ આ જીવનું ચિત્ત લૌકિકમાં સર્વથા ન લાગે અને ત્યારે જ નાના પ્રકારના લૌકિક વિચાર, મિથ્યા વાણી એ સર્વ નિશ્ચય નિવૃત્ત થાય છે. ૪

મૂલમ્:—વિશેષસ્તુ સમગ્રોઽપિ માણ્ડાગારિકપત્રતઃ ।

વિજ્ઞેયઃ સર્વથા શીઘ્ર લિખ્યતાં ચ તદુત્તરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર વિશેષ સમાચાર ભણુડારીના પત્રથી જાણીને. એ પત્રનો ઉત્તર નિશ્ચય ત્વરાથી લખીને. (ભણુડારીપરના પત્રથી વિશેષ સમાચાર જાણી જલદી પ્રત્યુત્તર લખશે.) વીશમા શિક્ષાપત્રના ટિપ્પણ મુજબ શ્રીગોપેશ્વરજીએ પત્ર લખવાનો આરંભ કરી દીધો છે. જ્યારે શ્રી હરિરાયજીને પોતાના પત્રના પ્રત્યુત્તર શ્રી ગોપેશ્વરજી પાસેથી મળવા માંડ્યા, ત્યારેજ પોતે લખે છે કે પ્રત્યુત્તર તુરત લખો જ્યાંસુધી ઉત્તર ન આવતા ત્યાં સુધી શ્રીહરિરાયજી ઉત્તર લખતાં નહિ રાત્રિ શ્રીહરિરાયજીવિરાચિતં દ્વાવિંશતિતમં શિક્ષાપત્ર શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાસાહિત સમાપ્તમ્ ॥૧૨॥

શિક્ષાપત્ર ૨૩ મું.

હેશ:—હવે આ ત્રયોવિ શ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ કર્યું છે:—લૌકિક હુઃખ હૃદયમાં ન ધરવું; અલૌકિકની ચિન્તા ન કરવી. બહિર્મુખતા ન રાખવી. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિના પ્રકાર—શ્રીભાગવતનો પાઠ, તથા શ્રીભાગવતનું અર્થ શ્રવણ. વૈષ્ણવોનો સંગ, નિવેદનનું સ્મરણ, સદા ભગવન્નામ ગ્રહણ, સદા શરણુભાવના—ઈત્યાદિ કરવાં. અષ્ટાક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો, પંચાક્ષર મન્ત્રથી તદ્દીયત્વની ભાવના કરવી. વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવો ઉપર કહ્યું કે, ભગવદ્દીયના સંગમાં ગોષ્ઠી કરવાથી હૃદયમાં ભાવ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થાય. ત્યારે લૌકિક વિચારમાં ચિત્ત ન જાય. પરંતુ હૃદયમાંથી ચિન્તા ન જાય ત્યાં સુધી ભાવ કેમ આવી શકે ? એ સર્વ અત્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—ભવન્તઃ શ્રુતસિદ્ધાન્તાઃ કથં મુંહ્યન્તિ લૌકિકે ?

અલૌકિકે તુ ચિન્તા યા વિષયાભાવતો ન સા ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે જે સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર્યું છે તે કેમ લૌકિકમાં મોહ પામે છે ? અલૌકિકની ચિન્તા તે વિષયના અભાવને લીધે છે નહિ !

વિવેચન:—હવે શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદ, પુરાણ, શ્રી-મહાભાગવતાદિ સર્વનો સિદ્ધાન્ત જાણો છો તે તમે આ લૌકિકમાં મોહ કેમ પામે છે ? એ મોહ તમને યોગ્ય નથી હવે હું તમને સિદ્ધાન્ત દર્શાવું છું તે ચિત્ત લગાડી વિચારશે. જ્યાં સુધી લૌકિક વિષય હૃદયમાંથી નિવૃત્ત થતા નથી ત્યાં સુધી અલૌકિક ભાવ હૃદયમાં સ્થિર થતો નથી. તથીજ ક્ષણક્ષણમા ચિન્તા થાય છે, જ્યારે હૃદયમાં વિષયનો અભાવ થાય ત્યારેજ એ ચિન્તા ઘટી નથી આ પ્રકારે આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં લૌકિક

તેમજ ઐતૌકિક જોમ બન્ને પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી

મૂલમ્—યત સર્વસમર્થાઽસ્મત્પ્રમુઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

પિતૈષ નિજેદાસાનામૈહિક પારલૌકિકમ્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ —બધારે આપણા સર્વસમર્થ પ્રમુ પિતાની માફક નિજ હાથ જનોવા સર્વ ઐતૌકિક તથા પારલૌકિક જોમ બન્ને કાર્યો નિશ્ચય કરે છે વિવેચન.—આપણા પ્રમુ શીકૃષ્ય સર્વસામર્થ્ય મુક્ત છે શીકૃષ્યાઈલ વિસિમાં કહે છે કે —, ઈશ્વર જોવા છે કે તેમનામાં કરવાનું, પુનઃ ન કરવાનું, તેમજ કરેલું બનવા કરવાનું, સામર્થ્ય શે જેવું છે જોમાં સશય નથી શીકૃષ્ય કર્તુમ્ અકર્તુમ્, અને બનવા કર્તુમ્ જોમ ત્રણે સા મર્થ્ય મુક્ત છે જોવા પ્રમુ શીકૃષ્ય લૌકિક, ઐતૌકિક સર્વ (કાર્યો) આપણા સિદ્ધ કરશે. તેથી ભગવદ્ગીતોએ ચિન્તા ન કરવી. જોમ લૌકિક પિતા પોતાના પુત્રની અને સ્વામી નિજ સેવકની રક્ષા કરે છે તેમજ પ્રમુ નિજ હાસતું લૌકિક ઐતૌકિક સર્વ સિદ્ધ કરશે જોમ નિશ્ચય બાણવું (૨)

મૂલમ્—અત ઇવાસ્મદાધાર્યવચનં ચૈ વિરાજતે ।

“ ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્” ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ —“ ભગવાનજ પુષ્ટિમાર્ગમાં નિરાજમાન છે તે લૌકિક ગતિ નહિજ કરશે” જેવું શ્રીઆચાર્યજીવું વચન ખરેખર નિરાજ રહ્યું છે વિવેચન.—‘પુષ્ટિમાર્ગે વૈષ્ણવે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.’ જોમ શ્રીઆચાર્યજીવું વચનામૃત નવરત્ન બનવામાં છે. “ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ ભગવાન નિરાજ છે તે નિજ હાસની લૌકિક ગતિ કદાપિ નહિ કરશે જોમ વિચારી વૈષ્ણવે નિશ્ચય ફાઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કદાપિ ન કરવી.” પુષ્ટિમાર્ગ સમાન બન્ય માગ નથી કેવલ પુષ્ટિમાર્ગમાંજ ચરણે બાબ્યા પછી લૌકિક ગતિ કદાપિ પણ થતી નથી. (૩)

મૂલમ્—સર્વાદામાર્ગ વૈરાગ્યાયભાવેઽપિ ગતિ સતામ્ ।

ચિન્તાસન્તાનહન્તારોઽપ્યાધાર્યપદરેણય ॥ ૪ ॥

જે શોઈ જોમ કહે કે “ વૈરાગ્યથી લૌકિક ગતિ ન થાય પરન્તુ લૌકિકતા રહે સવ લૌકિક માગ કરે તેને લૌકિક ગતિ કેમ ન થાય ?” તે વેવું સમાધાન આ અર્થજીવું કરે છે —

શબ્દાર્થ —પુષ્ટિમાર્ગે વૈષ્ણવને મર્ચાદામાર્ગના વૈરાગ્યાદિ સાધનનો અભાવ હોય તે પણ સત્પુરુષની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે (આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં તે) શ્રીમદાચાર્યજીવું અરણ્યારવિ ઇની રજકલુ પણ ચિન્તાના વિસ્તારનો નાશ કરે જોવી નિરાજમાન છે (૪)

વિવેચન —મર્ચાદામાર્ગની જોવી રીતિ છે કે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી પરમ ગતિ થાય છે. નેટલા સાધન હવ કરે તે પ્રમાણે ઉત્તમ ગતિની કલાજો તે પ્રાપ્ત કરે જે વધારે સાધન કરે તે વધારે સાઈ ફલ પ્રાપ્ત કરે. જે જોછા સાધન કરે તે જોછા ફલ પ્રાપ્ત થાય. મર્ચાદામાર્ગ જોલ્લે પ્રમાણ માર્ગની જોવી રીત છે કે, જ્ઞાનથી જ્ઞાનના લોકમાં—અલ્લ લોકમાં ગતિ થાય, પરન્તુ જોમ સાધનજુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થાય જોવી રીતિ પુષ્ટિમાર્ગમાં

નથી. ભગવાન્ સ્વ [નિજ] પ્રમેયબલથી ક્ષણદાન કરે છે. ભગવાન્ જ્યારે નિજ કૃપાથી— પ્રમેય બલથી ક્ષણદાન કરે છે ત્યારે શુભકૃત સાધનનો વિચાર કરતા નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમેયબલથી ક્ષણદાન થાય છે સાધનથી નહિ શ્રીભાગવત એકાદશ સ્કન્ધમા ભગવાન કહે છે કે:— “કેવલ ભાવથી જ ગોપીજનો, ગાયો, મૃગ, પક્ષી, તેમજ અન્ય મૂઢ મતિવાળા શુભ, નાગ, સિદ્ધ વગેરે વિના શ્રમ મને પ્રાપ્ત થયા છે.” વ્રજમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નિઃસાધન છે, નિ સાધન—નિષ્કિન્ચન શુભોને પરમ ક્ષણદાન કરે છે. તે જ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્વતઃ પ્રમેયબલથી નિશ્ચય ક્ષણદાન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે લૌકિક ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યશ્રી મહાપ્રભુશ્રી કહે છે કે “જેમણે નિજ આત્માને નિવેદન કર્યો છે એવા ભગવદીયોએ ચિન્તા કોઈ પણ પ્રકારની કદાપિ ન કરવી.” તેમજ શ્રીગુણાંકજી નવરત્નની ટીકાના મગલાચરણમાં કહે છે કે:—નિજભક્તોની ચિન્તાના વિસ્તારને નાશ કરનારી જેના ચરણુરવિન્દની રજકણો છે એવા નિબધાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશને વારંવાર હું પ્રણામ કરું છું !” આ પ્રકારે આવા શ્રીઆચાર્યશ્રીને શરણુ આવેલા શુભોએ કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તાવ્ય નથી.

મૂલમ્:—અતસ્તદીયા: કિં ભ્રાન્તાશ્ચિન્તાં વિદધતે જના: ?

જ્ઞાનિનોઽપિ ન વૈ દુ:ખં ચિત્તે દધતિ લૌકિકમ્ ॥૫॥

સેવારસાદિરહિતાશ્ચિત્રં ભક્તા: કથં તથા ।

ચૈ: સ્વરૂપસ્ય સેવાયાં દર્શનસ્પર્શનાદિકમ્ ॥૬॥

અનુભૂતં સદા તેષા ચિત્તં દુ:ખયુતં કથમ્ ।

પરમાનન્દ સમ્બન્ધે દુ:ખ તિષ્ઠતિ નૈવહિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—આમ ચિન્તા ન કરવાને આશ્વાસનરૂપ શ્રીમદાચાર્યશ્રીના વચનામૃત છે, તે પશુ શ્રીઆચાર્યશ્રીના શરણુગત ભગવદીય જનો કેમ ભ્રાન્ત થઇને ચિન્તા કરે છે (તે સમજાતું નથી) જ્યારે જ્ઞાની લોકો પશુ લૌકિક દુ:ખને ચિત્તમા ધરતા નથી તે પછી સેવારસનો આસ્વાદ કરનાર ભગવદીયો લૌકિક દુ:ખને ચિત્તમાં શા માટે આણુતા હશે ? આ એક અતિ આશ્ચર્ય છે કે જે ભક્તોએ (પુષ્ટિમાર્ગીય જનોએ) સ્વરૂપ સેવામાં દર્શનનો તેમજ ચરણુ સ્પર્શાદિકનો સદા અનુભવ કર્યો છે તેમને ચિત્તમા લૌકિક દુ:ખ ન જ થવું જોઈએ, કારણ કે પરમ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધથી હું ખ નિશ્ચય રહી જ ન શકે ! **વિવેચન:—**જે જ્ઞાનમાર્ગીય શુભને લૌકિક દુ:ખો પીડતા નથી તેો આ તેો પુષ્ટિમાર્ગ છે, જ્યાં શ્રીઆચાર્યશ્રી દ્વારા શુભને ભગવાનનો સમ્બન્ધ થયો છે એ ભગવાન પરમ આનન્દરૂપ છે, સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત છે. તેથી એમના સમ્બન્ધી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને લૌકિક દુ:ખ નજ થવું જોઈએ. ! એ ભગવદીયો અજ્ઞાનથી ચિન્તારૂપ અગ્નિમાં દાહ પામે છે ! પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમ વિચારી ચિન્તા કદાપિ ન કરવી, શુભ પુષ્ટિમાર્ગમા આવીને શ્રીકૃષ્ણની સેવારસનો અનુભવ કેમ કરતો નથી ? જે જ્ઞાની છે તેને સેવારસનું

જ્ઞાન નથી તો પણ તે બિન્તાથી હજી નથી, તો આ વૈષ્ણવો તો 'સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના હર્ષાન કરે છે, કારણ સ્પર્શ કરે છે, છતાં ભગવદ્-રસનો આસ્વાદ કેમ કરી શકતા નથી તેમ નિમગ્ન થાય છે કે જેમના હૃદય બિન્તાથી પૂર્ણ છે અને તેથી તેઓ રસનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગ જેવો છે કે તેમાં સર્વ પદાર્થોનો આવાત્મક અનુભવ હોય છે તો પછી જો માર્ગમાં બિન્તા શી ડોઝ શકે? પરમાનન્દરૂપ, ક્ષણાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ શ્રીમાત્માર્થેણ દ્વારા થતા પછી નિવેદિતાત્મ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તમા કથામાં-સુષુપ્તતાદિમાં જેવો રસાનુભવ-જેવો અલૌકિક જ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ થાય છે કે જેમના હૃદયમાં બિન્તાને સ્થાન મળતું નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સમ્બન્ધમાં આવીને પણ જો લૌકિક બિન્તા છવને થાય તો જો તેનું શ્રેય જ્ઞાન છે.

મૂલમ્ - પિત્રાદયસ્તુ સર્વેઽપિ સમ્બન્ધાદુ સ્વહેતવ ।

ઘહિર્મુસ્વજનસ્યેવ ઘહિર્મુસ્વ્ય સતસ્ત્યજેત્ ॥૮૧॥

શબ્દાર્થ - પિતા વગેરે સર્વ પણ સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ માણસનેજ દુઃખનો કારણરૂપ છે. તેથી બહિર્મુખતાનો ત્યાગ કરવો વિવેચન.—લૌકિકમાં પિતા પુત્રને પ્રિય હોય છે, કારણ કે પિતા પુત્રને સર્વ વસ્તુ આપે છે. તેજ પ્રકારે સ્ત્રી, પુત્રાદિકી શ્દાર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે જેવું જ્ઞાન બહિર્મુખ છવને થાય છે, પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સાથે સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થવાથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ છે છવે સ્નેહ તો ભગવાનની સાથે કરવાનો છે ભગવાનથી જ જેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે છતાં છવ જ્ઞાનથી અને બિન્તાથી જેમ માની રહ્યો છે કે 'પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક શ્દાર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને મને સુખ આપે છે,' આમ જ્ઞાન્ત થઈ, જો સ્નેહ ભગવાન સાથે કરવાનો છે તે જો છવ શૂલી બાધ છે અને બહિર્મુખતાથી પિતાનો પ્રેમ-લૌકિક રેહ સમ્બન્ધી સર્ગ પદાર્થ સાથે બાધે છે આ પ્રકારે ભગવદાસક્તિ ન થતાં પ્રપન્ચાસક્તિ થાય છે આ પ્રકારની બહિર્મુખતા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો. (૮)

નિષ્ક્રમ્ય કે દુરના રેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી, પુત્ર પિતા આપ્તો, વિત વગેરે જો ભગવત્સેવામાં ભક્તિ આવધિમાં ભગવદ્-કારણમાં-સદાચર્ય થતાં હોય તેજ તેમની સાથે સુખ મેળવવું, નહિતોતેમને બહિર્મુખ થઈ તેમના ઉપરનો પ્રેમ દાખવી બધ ભગવાનમાં તે પ્રેમ સ્વપાવે જેવું તાત્પર્ય આ શ્લોકનું કિતે છે

મૂલમ્:—ઘહિર્મુસ્વસ્ય ઘાઘન્તે દોષા દૈહિકમાનસા ।

ક્ષીણઘાતોરિવાર્તસ્ય રોગા ઘાતિકપૌત્તિકા ॥૯૧॥

શબ્દાર્થ - જેની ઘાતુ ક્ષીણ થઈ છે જેવા રોગી જનને જેમ વામુના તમા પિતાના રોગો બાધ કરે છે તેમ બહિર્મુખ જનને રેહ સમ્બન્ધી તેમજ મન. સમ્બન્ધી રોગો બાધ કરે છે (૯) વિવેચન.—વૈષ્ણવને બહિર્મુખનો સબ બાધક છે જેમ દુઃસજથી રેહિક રોગ તેમજ માનસરોષ નિમ્મલ આવી પડે છે જેમાં દહાન્ત થાવતું છે. રોગીને, ઘાતુ ક્ષીણ થવાથી વામુ, પિત્તાદિક સર્વ પીડા કરે છે તેમ બહિર્મુખના સમ્બન્ધી સર્વ રોગ આવી પીડા આપે છે (૯)

મૂલમ્:--તન્નિવૃત્તિસ્તુ સમ્પાદ્યા સતાં સજ્જેન સેવયા ।

શ્રીભાગવતપાઠેન તદર્થશ્રવણાદપિ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:--અહિર્સુખના દુઃસંગની નિવૃત્તિ સત્પુરુષના સંગથી તથા તેમની સેવાથી સંપાદન કરવી. તેમજ શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠથી તથા એના અર્થ સાંભળવાથી એ દુઃસંગની નિવૃત્તિ કરવી. (૧૦) **વિવેચન:--**કોઈ રોગી પુરુષ સુંદર ઓષધિનું સેવન કરી રોગને નિવૃત્ત કરે તેમ વૈષ્ણવે તાદૃશીય ભગવદીયના સત્સંગથી તથા સેવા સન્માનાદિથી દુઃસંગ નિવૃત્ત કરવો, અહિર્સુખતા દૂર કરવી. ભગવદીયના સંગથી દૈહિક, માનસિક સર્વ દોષ દૂર જતા રહે છે. એવા ભગવદીય દુર્લભ સ્થાને શ્રીભાગવતનો પ્રાઠ કરવો. શ્રીભાગવત શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ છે. તેથી શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સુખથી એના ગૂઢ અર્થનું શ્રવણ કરવાથી સર્વદોષ નિવૃત્તથાય એમા સંશય નથી.

મૂલમ્:--નિવેદનસ્મરણતઃ સદ્ધિઃ સહ કથાદિભિઃ ।

સદા નામગ્રહણતઃ સદા શરણભાવનાત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ:--નિવેદનના સ્મરણથી. સત્પુરુષના સંગમાં કથાદિકનું શ્રવણ કરવાથી સદા ભગવન્નામનું શ્રવણ કરવાથી, સદા શરણભાવનાથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે

વિવેચન:--શ્રીભાગવતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ જો ન બની આવે તો અહિર્નિશ નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. સદા ભગવદીયના સુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીગુણાંબુજના અન્થોનું શ્રવણ કરવું. જો એ પણ ન બને તો સદા શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ કરવું. પરન્તુ નામનું સ્મરણ આ જીવને દુર્લભ છે. શ્રીગુણાંબુજ વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે--

અર્થ:--શ્રીગુણાંબુજ શ્રીગોવર્દનનાથજીને કહે છે કે “ તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કરવાની યોગ્યતા જીવમાં નથી કારણ કે તમારું નામ તો મહાઅલૌકિક છે તે જીવની લૌકિક વાણીથી કેમ વહી શકાય. ” આ પ્રકારે નામનું કથન પણ ન બની આવે તો શરણની ભાવના કરવી. વિવેકધૈર્યાશ્રય અન્યથા શ્રીમદ્ભાગવત કહે છે કે:--અર્થ --“ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચય હરિશરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામાંદિક પૂર્ણ ન થાય તેમાં ભક્તકૃત દ્રોહમાં અથવા ભક્તનો દ્રોહ થઈ જાય તેમાં ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યાં, અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં, સર્વ અર્થમાં શરણ એક શ્રીહરિનું છે. ”-ઇત્યાદિ વચનાનુસાર શરણની ભાવના કરવી. (૧૧)

મૂલમ્:--અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રકીર્તનેન વિશેષતઃ ।

પञ્ચાક્ષરેણ મન્ત્રેણ તદીયત્વવિભાવનાત્ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ:--અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રના કીર્તનથી અને વિશેષ કરીને પંચાક્ષરમન્ત્રથી, તદીયપણી વિશેષ ભાવનાથી ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. **વિવેચન:--**શ્રીકૃષ્ણ:શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર છે. અષ્ટાક્ષર એ મન્ત્રનું કીર્તન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે:--“ હે રાજા! યદપિ કલિયુગ દોષનો નિધિ છે. તોપણ એમાં એક મહાન્ શુભ છે. તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન યાચની

સર્વજ ધનથી મુક્ત થઈ જીવ પરમજાતિ પ્રાપ્ત કરે છે । ” તેથી અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું કીર્તન કરવું તથા પચાક્ષરમન્ત્રની ભાવના તદ્દીય યજ્ઞને તદ્દીયના સ્વર્ગમાં કરવી નવરત્ન પ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે—“ નિવેદનનું સ્મરણુ તો સર્વથા તાદરશીય જનની સાથે અવરથ કરવું જ ” ભગવદીયના સ્વર્ગ વિના પચાક્ષર ભાવ પ્રકટ ન થાય આ પ્રકારે નિવેદનના સ્મરણુમાં ભગવદીયની અપેક્ષા છે તેથી ભગવદીયનો સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવેલ (૧૨)

મૂલમ્ -વૈરાગ્યપરિતોષાભ્યા કૃષ્ણાસન્નિહિતાસ્યિતે ।

લૌકિકક્રોદશજૌદાસ્યાત્ પુત્રાધ્યમનુરાગત ॥૧૩॥

ગૃહવિત્તાધ્યનાસક્ત્યા તદીયેષ્વતિરાગત ।

નવરત્નસ્ય પાઠેન સર્વચિન્તા નિવર્તતે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ —વૈરાગ્ય તથા સન્તોષથી, શ્રીકૃષ્ણની નિકટમાં સ્થિતિ કરવાથી, લૌકિક ક્રોદશથી ઉત્પન્ન થતી ઉદાસીનતાથી, પુત્રાદિકમાં અનુરાગ (સ્નેહ) ન રાખવાથી, મૂલ અને ધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવાથી, તદ્દીય વૈષ્ણવ જનમાં અતિ સ્નેહ રાખવાથી, અને નવરત્ન પ્રન્થનો પાઠ કરવાથી લૌકિક અલૌકિક સમ્મનથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે વિવેચન.—આ દેહસમ્મનથી લૌકિક પદાર્થોમાં—સ સારમાં વૈરાગ્ય રાખવો સેવકો—જે દેહસમ્મનથી મુખ સ સારમાં ન વિચારવું થયાકથાચિત્ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ત્યાં રહે જોવી રીતે અનુસરવું લૌકિક પદાર્થોમાં પોતાનું મુખ જીવે ન વિચારતાં, ભગવાનને સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણને—કેવી રીતે મુખ પ્રાપ્ત થાય એ વિચારથી વર્તન રાખવું જામ જીવ સર્વ વસ્તુઓમાં પોતાનું મુખ ન વિચારી ભગવાનને અર્થે એ વસ્તુઓ વિનિયોગે જેનું નામ વૈરાગ્ય બીજી સન્તોષ રાખવેલ સદ્જનમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સન્તુષ્ઠ થઈ ભગવત્સેવામાં ચિત્ત ભીન કરવું અતિથય લૌકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવને અવધિમુખ ન કરવો, લોભથી મનમાં વિશિષ્ટ ન થાય તેથી સન્તોષ રાખવેલ જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ બિરાજતા દેવ. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી સેવા થતી હોય ત્યાં નિકટમાં સ્થિતિ કરવી અને દર્શન સેવા જે જની આવે તે કરવું, શ્રીભક્તિવર્દિની પ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—સુત્રીપમાં અથવા દૂર જે પ્રકારે ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય તેમ વાસ કરવેલ નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તના સર્વ દોષોનો નાશ થાય પરન્તુ અતિથય નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે તો દૂર રહેવું સેવાદર્શનાદિ યથાચક્તિ કરવાં લૌકિક ક્રોદશમાં આપણું મન ઉદાસ—દર્શ તથા ચોક્ષ વિનાનું—રાખવું, ચિત્તમાં લૌકિક ક્રોદશ ન રાખવો. દેહસમ્મન ધી પુત્ર, સ્ત્રી, મૂલ અને ઇત્યાદિ કથામાં અનુરાગ ન રાખવો (૧૩) મૂલધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી દેહ સમ્મન ધી સર્વ પદાર્થો તેમજ ધનાદિકને સર્વ ચિન્તાના મૂલ છે તેથી જ્યેમનામાં પ્રીતિ ન રાખવી; પરન્તુ ભગવાનમાં અને પુષ્ટિમાર્ગે ભગવદીયોમાં અનુરાગ કરવેલ ચિન્તા નાશ કરવી શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રબુજીને ગોવિન્દ કુને નામના વૈષ્ણવના મિત્રે નવરત્ન ધ ય પ્રકટ કર્યો છે તેથી વૈષ્ણવોએ જેટલો અને જેટલો પાઠ શ્રી નવરત્ન પ્રન્થનો કરી ચિ તા નિવૃત્ત કરવી. [૧૪]

મૂલમ્:—एवं निवृत्तवैमुख्यं जनं दुःखं न बाधते ।

अतस्तन्मात्रयत्नैस्तु भवितव्यं भवादृशैः ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે જે વૈષ્ણવજનની બહિર્મુખતા નિવૃત્ત થઈ છે તેને દુઃખ બાધ કરતું નથી, તેથી તમારા જેવાઓએ તો બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરવા અર્થેજ યત્ન કરનારા ભગવદીયોના સમગ્રમાં રહેવું. વિવેચન:—ઉપર જે સર્વ ભગવદ્દર્મ દર્શાવ્યા નાથી જે વૈષ્ણવ બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરે છે તેના સકલ દુઃખ દૂર થશેજ, અને તેને પરમ સુખ આનન્દ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનિવૃત્તિના યત્નો કરી ભાવવૃદ્ધિ કરવી. તેના માગ્યમાં શીઘ્ર ફલદાન પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યું છે તેને તે યત્ન ત્વરાથી શક્ય થશે ! (૧૫)

મૂલમ્:--दुःखेन न वृथा नेयः कालः परमर्दुलभः ।

कृष्णसेवानुकूलस्तु निजाचार्यश्रियाश्रितैः ॥१६॥

ब्रुतं हेया वृथा चिन्ता प्राप्तापि निजदोषतः ।

चित्तोद्वेगं विधायापीत्येतद्रचनचिन्तनात् ॥१७॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરનારના આશ્રિત જીવોએ આ પરમ દુર્લભ, અને ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ કાલ દુઃખથી વ્યતીત ન કરવો આપણા દોષથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી વૃથા ચિન્તા ચિન્તનો ઉદ્દેશ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે તેની લીલા છે” એવું મનન કરીને ત્વરાથી ત્યજવા. વિવેચન.—આવો સમય પરમ દુર્લભ છે! પુનઃ આવો મનુષ્યદેહાવતાર, જે શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્થે અતિઅનુકૂલ છે તે, નહિ આવે! જીવનો મનુષ્ય દેહ શ્રીકૃષ્ણની સેવાર્થે અનુકૂલ છે, એ દેહને લૌકિક ચિન્તાથી વ્યર્થ ન કરવો. આ મનુષ્યદેહથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા શક્ય નથી, આવો સમય બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ અન્ય યુગમાં ક્યાં હતું? આ મનુષ્યદેહ નાશ પામ્યા પછી પુનઃ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કયાથી થશે? પુનઃ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરનાર તાદૃશીય ભગવદીયોનો સમાગમ કયાથી થશે? આ પ્રકારે આ કલિકાલમાં પરમદુર્લભ માનુષ દેહનું સાર્થક કરવા, એ દેહને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં વિનિયોજવો લૌકિક કલેશથી ચિન્તને વ્યથ ન કરવું, લૌકિકમાં કાલનો વૃથા વ્યથ ન કરવો, ભગવદીયનો તેમજ શ્રીવદ્ભાચાર્યનો આશ્રય અવશ્ય કરવો, અને એક ક્ષણ પણ સેવા વિના ન રહેવું, ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. એક ચિન્તાથી અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમહા પ્રભુજી નવરત્ન અન્યમાં કહે છે કે—“ચિન્તનો ઉદ્દેશ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે એમની લીલા છે એમ બાણી ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો” એ પ્રકારે શ્રી નવરત્નઅન્યનો પાઠ કરી તેના અર્થનું નિત્ય ચિન્તન કરી ચિન્તા દૂર કરવી (૧૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयोविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ २३ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૪ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ચોવીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—‘ચિન્તાનો

ત્યામ ઠરીભવત્સેવાદિક ભવવદ્ભર્મ કરવાનું કમ્પું છે, પરન્તુ તે સર્વ સાથે પ્રકારે જની આવે તેમા ભગવત્કૃપાજ કારણરૂપ છે. એવ કાલદોષથી મસિત છે અને સામર્થ્યહીન છે, પણ જનવતારશામા જેમ શ્રીમદ્મુનાહી આદિ ભવવત્સમ્બંધ કરાવતા હતા તેમ જનવતાર શામા શ્રીમદ્માત્માર્થવર્ષ ભગવત્સમ્બંધ કરાવી આપનાર છે જેમ સર્વ ક્ષેત્ર પ્રાણીના પ્રાણુ હરી લેનાર સર્વ જન્મવતપાન કરનારાઓને સુધી પણ શકતો નથી તેમ સર્વની યુદ્ધિનેા નાશ કરનાર આ કરાલકાલ શ્રીમદ્માત્માર્થલના જરણુરવિન્દનેા આજમ કસ્માર એવેને કષ હાનિ કરી શકતો નથી, તેથી આપણે સમ્પત્તિમાં તથા વિપત્તિમાં પણ શ્રીમદ્માત્માર્થવરણે શ્રીમુખે ઉપદેશેલા આશ્વાસરમહામન્ત્ર “ શ્રીકૃષ્ણા સુરમ્ મમ ” ડં સમણુ કરણુ જે મન્ત્ર જ સરણુગત એવેને સામ્પરૂપ તેમજ સાધનરૂપ છે. ઉપર કહી કે ચિન્તા ત્વજ ભવવદ્ભર્મભવત્સેવાદિક કરવત્, પરન્તુ એવું કયા સામર્થ્ય છે? એવ તેા કાલદોષથી પ્રસિત હોઈ અસમર્થ થઈ રહ્યો છે! જામ યજ્ઞનું સમાધાન જે છે કે એવ જે શ્રીમદ્માત્માર્થલનો દંડ આશ્રય કરે તેા પ્રભુ જેના ઉપર કૃપા કરે, અને તેથી સર્વ ભવવદ્ભર્મચરણુ, શક્ય થાક આ નિરૂપણુનેા વિસ્તાર હવે થાક છે.

મૂલમ્ - મકિમાર્ગે કૃપામાત્ર કારણ પરમુજ્યતે ।

તેનેષ માર્ગે સકલ સિદ્ધિમેતિ ન સશય ॥૨॥

શબ્દાર્થ - ભક્તિમાર્ગમાં કૃપામાત્ર ઉત્તમ કારણ છે તેથીજ પુષ્ટિમાર્ગમાં જ કશી સિદ્ધિ પામે છે એમાં સશય નથી. (૧) વિવેચન - આ શ્રી મહાપ્રભુઓનેા પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગ છે. જે માર્ગમાં એક કૃપા જ રહવું કારણ છે. સાધનથી રૂઠપ્રાપ્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં થતી નથી, કૃપાથીજ રૂઠ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ રૂઠપ્રાપ્ત કરી આપે છે પુષ્ટિમાર્ગજ વૈષ્ણવોના સકલ કાર્ક ભગવત્કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય છે. યથાપિ આ એવથી સાધન ન જની આવે તેા તેથી શુ થયું! એવને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ થઈ હોય, અને એવને જે નિવેદન થયું હોય તેા ચિન્તા કરવાનું કારણુ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કર્યાથી અને આત્મનિવેદન કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણપ્રમિથજલથી (એવકૃત) સાધન વિનાજ સર્વ સિદ્ધ કરસે એમાં સશય નથીજ.

મૂલમ્: - સા તુ સ્વાચાર્યશરણાગતૌ તેજાપિત પ્રમુ ।

યદૈવ કુરુતે કૃષ્ણસ્તદા મયતિ સર્વથા ॥૨॥

શબ્દાર્થ - આપણુ શ્રીમાત્માર્થલને શરણે જવાથી જોએ જે નિવેદન પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આપે કૃપા કરે છે ત્યારેજ કૃપા સર્વથા થાય છે વિવેચન - એવો આપે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યલને શરણે જાય, ત્યારે શ્રીમાત્માર્થલ જે એવેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દર્શન કરાવે છે, અને જેમને શ્રીકૃષ્ણને સોપિ છે શ્રીમાત્માર્થલ જે એવેને કૃષ્ણનું જ્ઞાન કરાવે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાનો માર્ગ જતાવે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં એવેનો જીવીકાર થાય છે, જામ શ્રીમાત્માર્થલદારા જે એવે શ્રીકૃષ્ણને શરણુ આવે છે તેનાપર સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે. (૨)

મૂલમ્ - અતસ્તદાશ્રયો જીવેદ્દ પવ વિંધીયતામ્ ।

યથાવતારલીલાયાં તાસાં શ્રીયમુના મતા ॥૩॥

યથા વા હરિદાસો હિ પુલિન્દીનાં ગિરિર્મતઃ ।

યથા વાઽગ્નિકુમારાણાં વ્રતે કાત્યાયની મતા ॥૪॥

પ્રાદુર્ભુતઃ સ્વયં કૃષ્ણા યથા સ્વપ્રાપ્તે મતઃ ।

યથા વા દૈન્યભાવાત્મા પ્રાદુર્ભાવ સ્વયંમતઃ ॥૫॥

તથા પરોક્ષે જીવાનાં પુષ્ટિસમ્બન્ધસિદ્ધયે ।

શ્રીમદાચાર્યસમ્બન્ધો નાન્યદસ્તિ હિ સાધને ॥૬॥

(શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, કાત્યાયની આ સર્વે શ્રીકૃષ્ણની અવતારદશામા લગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે શ્રીકૃષ્ણની અનવતારદશામા શ્રીમદ્દાપ્રભુજી લગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે)

શબ્દાર્થ.—જેમ અવતારલીલામાં શ્રીગોપીજનોના આશ્રયરૂપ શ્રીયમુનાજી છે તેમ કુમારિકાના આશ્રય તરીકે કાત્યાયની મનાયલા છે, પુલિન્દીજીના (લીલાડીઓના) આશ્રય તરીકે લગવદ્લક્ષ્મી શ્રી ગિરિરાજજી મનાયલા છે, તેમ જીવોએ (અનવતારદશામાં) શ્રીમદાચાર્યજીનો દૈન્યભાવ સ્વીકારવો જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પ્રાદુર્ભુત થયા અથવા રાસપ ચાધ્યાયીમાં જેમ પ્રાદુર્ભાવમા શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ દૈન્યભાવાત્મક થયા તેમ પરોક્ષમાં જીવોનો પુષ્ટિસમ્બન્ધ સિદ્ધ કરવાને અર્થે શ્રીમદાચાર્યજીનો સમ્બન્ધ થાય એ જ એક સાધન છે. અન્ય કોઈ સાધન રહ્યું નથી જ, વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજી જ્યારે શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન કરાવે ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય છે તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલને દૈન્યભાવ નિશ્ચય કરવો. ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થાય. આ સમયમાં તે પ્રભુ સમ્બન્ધ થવાને એક શ્રીઆચાર્યજીનું દ્વાર રહ્યું છે. જેમ અવતારદશામાં શ્રીયમુનાજીદ્વારા કુમારિકાઓને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ, જેમ પરમલક્ષ્મી શ્રીગિરિરાજજીના સત્સગથી પુલિન્દીજીઓને લક્ષિત સિદ્ધ થઈ, તથા લીલાની પ્રાપ્તિ થઈ, અને કુમારિકાઓને કાત્યાયનીના મિષ્ટે શ્રીયમુનાજીદ્વારા વરપ્રાપ્તિ થઈ તેમ આ સમયમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમના દ્વારા જીવને શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રભુએ પુલિન્દીજીની સેવા શ્રીગિરિરાજજી-દ્વારા અગીકાર કરી અને કુમારિકાઓની સેવા શ્રીયમુનાજીદ્વારા અગીકાર કરી તેમ આ સમયમાં વૈષ્ણવોની સેવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અગીકાર કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રાકટય દશામા પ્રભુ પોતેજ પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે રાસપ ચાધ્યાયીમાં દૈન્યભાવથી પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ થયા ગોપિકાગીત પછી શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:-

“ઈતિ ગોપ્યઃ પ્રગાયન્ત્યઃ પ્રલપન્ત્યશ્ચ ચિત્રધા । રુદુઃ સુસ્વરં રાજન્કૃષ્ણર્દશનલાલસાઃ ॥

તાક્ષામાવિરભૂચ્છૌરિઃ સ્મયમાનમુત્વામ્બુજઃ । પીતામ્બરધરઃ સ્વગ્વી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથઃ ।”

અર્થ —“ એમ ઉત્કૃષ્ટ ગાન કરતી કરતી, વિચિત્ર પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી કૃષ્ણ દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓ હે રાજન્ ! ઉચ્ચ સ્વરે રૂદન કરતી હતી ! એ ગોપીઓ વિપ્રયોગદોષક સ્વરથી રૂદન કરતી હતી । તે સમય તેમના મધ્યમાથી પ્રભુ, જેમનું મુખારવિન્દ હાસ્યયુક્ત છે, જેમણે પીતામ્બર ધર્યું છે, જેમણે વનમાલા ધારણ કરી છે. અને

જે સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવરૂપ છે એવા ચોરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા' આ પ્રકારે ન્યારે ઓપીવનોને દેન્ય થયું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટયા. પરોક્ષરૂપમાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિસમ્બન્ધ થાય છે આ ક્ષતિભૂતમાં પુષ્ટિ સમ્બન્ધને જાણ જાન્ય કોઈ સાધન સદ્ગતી શ્રીઆચાર્યજીના, સમ્બન્ધથીજ પ્રભુ હલ્લાન કરે છે (૬)

મૂલમ્ - અત યવોક્તમાચાર્યે સ્તોત્રે કૃષ્ણાશ્રયામિધે ।

“શરણસ્થસસુદ્ધાર કૃષ્ણ વિજ્ઞાપયામ્યહમ્” ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — તેથીજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતાના કૃષ્ણાશ્રયનામના સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે “શરણમાં રહે એવા હોવોના ઉદ્ધારનિષિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિત કરું છું ।”
 વિવેચન — જમારા શ્રીકૃષ્ણાશ્રયામ્યમ્-શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમ્-શ્રીકૃષ્ણને અર્થે શ્રીકૃષ્ણને વિજ્ઞાપિત કરી છે કે — કે શ્રીકૃષ્ણ ! જે હવે શરણે આવે તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો ।” એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને હવે વિશ્વાસ આપે છે કે “ચિન્તા મા કરોલ”

મૂલમ્ - વિશ્વાસાર્થે વરમદાદિતિ શ્રીવહ્નમોઽપ્રવીત ।

અતો નાન્યપ્રકારેણ ફલ સ્વહૃદિ ચિન્ત્યતામ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — વેપ્સુવોના વિશ્વાસને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમ્-શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે કે — “જે શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય મન્યનો પાઠ કરશે તેને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત થશે જ” આવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેથી જાન્ય પ્રકારે ફલનો વિચાર આપણા હૃદયમાં ન કરવો વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણને શરણાગત હોવોના ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિત કરીને, શ્રીકૃષ્ણને વિજ્ઞાપિત કરીને વેપ્સુવોને ખીરજ આપી કહે છે કે —

‘કૃષ્ણાશ્રયામિદ સ્તોત્ર ય વઠેત્ કૃષ્ણસમિપૌ । તસ્યાશ્રયો મથેત્કૃષ્ણ્ય ઇતિશ્રીવહ્નમોઽપ્રવીત્ ॥

અર્થ — “જે કોઈ આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમ્-શ્રીકૃષ્ણને પાઠ શ્રીકૃષ્ણની સમીપ કરશે તેજ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય થશે એમ મહારી શ્રીવહ્નમાચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞા છે” આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુજી વેપ્સુવોને ધેરવે રાખવાનું કહે છે, કારણ કે શરણાગત વેપ્સુવોને શ્રીકૃષ્ણ યત્ને રાખશેજ જમ બીરહરજુગ્રીલામાં શ્રીકૃષ્ણજીએ ભાવોને કહ્યું કે “શરણગતમાં યત્ન રથી તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરીશ ।” એમ ન્યારે શ્રીકૃષ્ણજીએ વચન આપ્યું ત્યારેજ ભાવોને વિશ્વાસ આ યો તેજ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા કરી નિજ સેવકોને વિશ્વાસ આપ્યો છે તેથી આ પ્રકારે ચિન્તા જાન્ય પ્રકારે હલપ્રાપ્તિનો વિચાર ન કરવો (૮)

મૂલમ્ - વિશ્વાસેન યયાપ્રોતિ પાતક સ્વાતિજ જલમ્ ।

તથા ચેત્કૃષ્ણજલદ્ સ્વાનન્દ વર્ષયિષ્યતિ ॥ ૯ ॥

વિવેચન — વિશ્વાસથી જેમ જાનક પશી સ્થિતિ (નક્ષત્રમાં) મેલજલને પ્રાપ્ત કરી છે, તેમ પ્રેમ રૂપ કૃષ્ણ પોતાના જ્ઞાન રૂને વાવયો. વિવેચન — જાવક પશી સ્થિતિથી જલની અપેક્ષા રાખી વિશ્વાસ રાખી મેલી રહ છે પરન્તુ તે પૃથિવરતના રૂપ, તંબુર નથી, સમુદ્રાદિ ? જલથી પૂર્ણ છે તે જલનો મધ પળ લેતું નથી, ત્યારે જલ પૂર્ણ

યાસક પક્ષીનો એવો અનન્ય વિશ્વાસ બેઠ જલદાન કરી એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ-અનન્ય આશ્રય મનમાં કરવો, અન્ય અવંતાર તથા અન્ય દેવ, દેવતાના ફલની અપેક્ષા કદાપિ ન કરવી. ત્યારે સ્વ સેવકોનો અનન્ય વિશ્વાસ બેઠ મેઘરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દ વર્ષાવે છે.

મૂલમ્:--एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ।

યતઃ પરિવૃદ્ધોઽસ્માકં સર્વં કર્તું ક્ષમો મતઃ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—એમ વિશ્વાસ હોય તો સર્વ સિદ્ધ થશે, કારણ કે આપણા સ્વામી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરવાને સમર્થ છે, વિવેચનઃ—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શુદ્ધ સાવથી પ્રભુમા વિશ્વાસ રાખવો કારણ કે પ્રભુ સર્વકરણસામર્થ્યયુક્ત છે. તેથી કૃપા કરશેજ

મૂલમ્:--स हि स्वतः समर्थत्वान्नसाधनमपेक्षते ।

કાલકાર્યં વિલોક્યાત્ર તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥

નિઃસાધનત્વસંસ્ફૂત્યા દૃઢઃ સ્યાત્તત્પદાશ્રયઃ

શબ્દાર્થઃ—આપણા સ્વામી પ્રભુ સ્વતઃસમર્થ છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. કાલના કાર્યને વિલોકીને તદીય વૈષ્ણવોને વિશેષે કરીને ન્યાયે નિઃસાધનપણાની સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે એમના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય થાય છે (૧૧)

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ સર્વ સામર્થ્યવાન છે, પોતે સર્વસમર્થ હોઈ, મિજ ભકતકૃત સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, જે આટલું સાધન જીવ કરે તો એને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ સાધનાનુસાર ફલપ્રાપ્તિ અન્ય દેવતાને વિષે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા અસમર્થ નથી કે જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતો પાસેથી રાખે, પુષ્ટિમાર્ગીમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કૃપાબલથી જીવકૃત સાધનની કંઈ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ફલદાન કરે છે, આ કાલની કૃતિ મહા કઠિન તેમજ વિપરીત ધર્મયુક્ત બેઠને વિશેષે કરીને તદીય ભકતો પર વિના સાધન કૃપા જ કરે છે. વજભક્તો રાસપ આધ્યાયીમા પ્રભુના અન્તર્ધાન સમય પ્રભુપ્રાપ્તિને ઐર્થિક અર્થે સાધનથી વ્યર્થતા બેઠ અન્તે નિ.સાધન થયા અને ગુણગાન કરી ઉચ્ચ સ્વરથી એમણે રુદન કરવા માંડ્યું ત્યારેજ પ્રભુ તે નિઃસાધન ભકતો પર કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે વૈષ્ણવે નિ.સાધન થઈ, હીનતાથી પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. ત્યારે પ્રભુ કૃપા કરે (૧૧)

મૂલમ્:--आसुराणामविश्वासस्तथा तत्सङ्गिणामपि ।

મતિમાહો મહાદોષનિધાનં સમ્ભવિષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—આસુર જીવોને પ્રભુમાં અવિશ્વાસ છે તેમજ એમનો સગ કરનારાઓને પણ હોય છે એમાના કોઈનો પણ સગ થાય તો મહાદોષનો ભણકાર મતિમોહ સમ્ભવે છે. (૧૨) વિવેચન—જેઓ મનમા પ્રભુ પ્રતિ અવિશ્વાસ ધારણ કરે છે તેઓ કેવલ આસુર છે. તેમનો જે કોઈ સગ કરે તેમને નિશ્ચય આસુરાવેશરૂપ અવિશ્વાસ થાય છે.

તેથી એમનો સજ ત્યજવે. એવને મતિનો મોઢ થયો છે તેથી એવ દોષરૂપ મર્ધ રહ્યો છે એનામાં નિઃસાધનતા આવતી નથી એવ અહનતાથી ધૂર્ણ દોષ એમ માને છે કે, 'કઈ કઈ હું તે હું જ કઈ હું !' એ અજ્ઞાનદોષ દૂર થતો નથી ।

મૂલમ્ -યથા પૂર્વકથા શ્રુત્વા ભગવત્પાદસેવિનામ્ ।

સ્વસ્મિન્ દૈન્યસમુત્પત્તિસ્તથા સાધનનાશનમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનના સ્વસ્વારવિન્દની સેવા કરનારની પૂર્વની (પ્રત્યક્ષાદિક લાક્ષણિક) કથાનું અવલુ કરીને જેમ પોતાનામાં દૈન્યની જરોજર ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ સાધનનો નાશ થાય છે વિવેચન—પૂર્વના જે ભક્તો પ્રત્યક્ષાદિક તથા મજ્જાભ્યાદિકનું વર્ણન શ્રી મજ્જાસવતમાં કર્યું છે તેનું અવલુ કરવું પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના સેવક શિષ્યાથી વૈષ્ણવોની વાર્તાનું અવલુ કરવું 'પ્રથમ તો સેવા આ પ્રકારે કરતા હતા અને હવે હું કેવો હીન પ્રકારે સેવા કરું છું !' એ વિચારી દૈન્યપૂર્વક ભગવત્સેવા કરી નિસાધન થવા ત્યારે જ સર્વદોષ દૂર થાય. તેથી અવલુ એ સેવાનું સુખ્ય પોષક છે શ્રીઆચાર્યજી જ્ઞાતિ વર્ણની અન્વયામાં કહે છે કે "એવામાં કે કયામાં જેની દૃઢ વ્યસક્તિ થાય છે તેનો અર્થ સુખી કદાપિ નાશ થતો નથી એમ મારી મતિ છે ' આ પ્રકારે ભગવત્સેવા પ્રીતિથી કરવી તેમજ ભગવદ્દીવના સુખથી કષ્ટા અવલુ કરવી, ત્યારે હીનતા પ્રાપ્ત થાય અને હું સાધન કરું છું એવી દોષભુદિનો નાશ થાય છે

મૂલમ્ -તદીયાનાં સર્વમસ્તિ સદા તન્દ્રાવમાવિનામ્ ।

इतरेया कालिकाना कालेन निखिल गतम् ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ — નિરન્તર એમના ભાવથી ભાવિત જે તદીયો છે તેમનું સર્વ સિદ્ધ છે અને અન્વજનો જેઓ કાલને વચ છે તેમનું સર્વ કાલથી મરુ છે વિવેચન—જે તદીયો સદા તદ્ભાવથી (ભગવાનના ભાવથી) ભાવિત હોય છે તેમને સર્વશુદ્ધ સિદ્ધ થાય છે. તદીયોને અવલુ પણ આવરણ છે જોપકાગીતમાં સાત્વિક જોપીજનો કહે છે કે - તથ કથામૃતે તત્તજીવને કવિમિરીદિતે કમ્પવાપદમ્ ।

अपममङ्गलं श्रीमदात्मतं मुचि पुण्यमि ते मुदियाऽऽजना ॥

અર્થ — કથામૃતી એવ અપમ, કવિમિરીદિતી એવ (અજરો)ને અપમ રૂપ, મુદિ-

૧ એક સાત્વિક જોપીજન તથા કથામૃત મેલ જોપિકા ગીતમાં કહે છે કે તે પ્રભુ! આ જ્ઞાતી દુરવ તમે નથી છતાં પણ જે તરી રચુ છે તે જ્ઞાતી કૃતિથી તરી રચુ નથી । પરન્તુ જાપતી કથાપ જ્ઞાત જ્ઞાતારા અવને તારી રામે જે જાપના તીવ વિરદ તાપને લીધે જ્ઞાતારા પ્રાણુ તો જ્ઞાતા રે છે પરન્તુ જાપનું કથાપ જ્ઞાત તે પ્રારને સહજન કરી રામે છે તેનું જાપનું સામય્ય વિષય વીર્ધી થી વધ થાવ જ્ઞાતે વૈરાગ્ય એમ વાચ્યુ જ્ઞાત છે તેમ જ જાપતી કથા જ્ઞાત વાચ્યુ જ્ઞાત છે (૧) તમે અવનથી વૈરાગ્ય મિથ થાય હ મરજ કે ૨ મસાગથી તમ દોષ છે તે લીધે જ્ઞાતે વરાગ્ય વાચ્યુ રે ત્યારે એમનો તાપ નિવ થાય છે (૨) કવિમિરીદિતમ્ થી જ્ઞાત થમ કથાનો મિથ થાય છે જે જાપતી કથા જ્ઞાત જ્ઞાત તેર તો જ કવિ-શબ્દાર્થમાં મિથ જ્ઞાત એનું મુલ્ય કરે. (૩) કમ્પવાપદથી અપમ વા વીર્ધી મુજ કથામાં મિથ થાય હ જાપતી કથા વાચ્યુ મુજથી જ્ઞાત દોષને જ જ્ઞાતે

ઓએ જેની પ્રશંસા કરી છે, જે સર્વ પાપોને હણનારું છે, જે શ્રવણથી મંગલરૂપ છે, જે લક્ષ્મીયુક્ત છે, અને જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે—એવું જે આપની કથારૂપ અમૃત છે તેનું જે ભગવદ્દીયજનો લોકોમાં પ્રશંસા કરે છે તેઓ ખુબ અર્થ આપનારા જન છે, ‘કેવળ ભગવદ્દૂપ અથવા જનનાદિદોષરહિત છે।’ એટલે કે જે વ્યાસાદિ ભગવદ્દીયો તમારાં કથા મૃતનું લોકોમાં ગૃણન કરે છે તેઓ લોકોને પુષ્કલ અર્થ આપે છે તેમજ ભગવદ્દૂપ છે, અને જન્માદિદોષથી રહિત છે આ પ્રકારે શ્રવણથી સર્વદોષ દૂર થાય છે, ભગવદ્દ્વાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પરન્તુ જેઓ ભાવરહિત હોય છે તેમના સર્વસાધન આ કરાલ કાલ ખાઈ બંધ છે.

મૂલમ્:—યત:કાલસ્તદ્વિભૂતિ: “ કાલ: કલયતામહમ્ ”

મુખ્ય અધિકાર્યપિ હરેરિચ્છાશક્તિસ્વરૂપવાન્ ॥ ૧૫ ॥

તદન્તરઙ્ગદાસેષુ ન તત્સામર્થ્યમિષ્યતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કારણ કે કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે “સ જ્યા કરવાવાળામાં કાલ હું છું” આ કાલ મુખ્ય અધિકારી ઇચ્છાશક્તિરૂપ છે. તે પછી ભગવાનના અન્તરંગ દાસની ઉપર તેનું (કાલનું) સામર્થ્ય ચાલી શકતું નથી. (૧૫-૧૬)

વિવેચન:—કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. આ કલિદોષથી મહામલિન સૃષ્ટિ આ કાલમાં લીન થાય છે એ કાલ ભગવાનનો મુખ્ય અધિકારી છે કાલ એ ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ છે, તેથી બ્રહ્માદિને પણ છોડતો નથી. આવા સમર્થકાલનું સામર્થ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ ભક્તોઉપર ચાલી શકતું નથી ૨ ભગવદ્દીયને કાલ ખાધ કરી શકતો નથી (૧૬)

મૂલમ્:—સ હિ સર્પો યથાન્યેષાં મારકોઽપિ ન હિ ક્ષમ: ।

પીતામૃતં જનં જાતુ સ્પ્રષ્ટુમાઘ્રાતુમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

તથા કાલેઽપિ મનુજં મહાપુરુષસંસ્થિતમ્ ।

ભક્તિપીયૂષપાતારં ન કિચ્ચિત્કર્તુમીશ્વર: ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ કોઈ સર્પ અન્ય જનોને મારવાને શક્તિમાન હોય તે પછી તે અમૃતનું પાન કરનારને સ્પર્શ કરવાને કે સુધવાને સમર્થ નથી, તેમ કાલ પણ મહાપુરુષને

નાશ કરે છે (૪) શ્રવણક્લમલમ્ થી કથામાં ‘આનન્દ અને કીર્તિ’—યશ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં જે ઉદાર ચરિત્ર હોય તે જ ડહુતે આનન્દ આપે, આપની કથા આપનો યશ સર્વત્ર પ્રસારે છે તેથીજ શ્રવણને મંગલરૂપ થઇ પડે છે (૫) શ્રીમદ્ થી આપની કથામાં ‘શ્રીત્વ લક્ષ્મીત્વ’નો ધર્મ સિધ્ધ થાય છે આપની કથા શ્રીનું દાન કરે એમ છે (૬) આત્મત્મ થી આપની કથામાં ‘વીર્ય’ રૂપ ગુણ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં એટલું બધું અલૌકિક સામર્થ્ય છે કે તે મર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ રહે છે આ પ્રકારે શ્રીસુષોધિનીશ્રીમાં ભગવત્કથા પણ ભગવત્તૃપ્ય પદ્ધર્મયુક્ત હોઈ ભગવદ્દૂપ છે અને તેથીજ વિરહમાં ભક્તજનોના પ્રાણ ટકાવી રાખે છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે (શ્રીસુષોધિનીશ્રી—રાસપંચાધ્યાયી)

(૨) જેમ કોઈ લૌકિક ગણને દીવાન, ગણના હજૂરી પર હુકમ કરી શકે નહિ પણ એથી ઉચ્છેદો હજૂરીથી બંધીતો રહે તેમ કાલ ભગવાનના હજૂરી રૂપ ભક્તોનો ત્રાસ કરી શકતો નથી પણ એમનાથી બંધીતો રહે છે.

આમ્ય કરનાર અને ભક્તિરૂપ અમૃતનું પાન કરનાર મનુષ્યને કઈ પણ દાનિ કરવાને શક્તિમાન નથી વિવેચન.—આ કાલરૂપ સર્વ છે તે સર્વ જન્મને ભણે છે પરન્તુ શ્રી કૃષ્ણના અસ્વામૃત તથા અધરામૃતનું પાન કરનાર ભક્તને સ્પર્શ કરી શકતો નથી. શ્રી શુકાર્ચણ સ્મૃતિદોષીમાં કહે છે કે—અર્થ—“પાપના સમૂહરૂપ આ ધર્મરથી આવૃત (દહાયલો), ક્ષિરરૂપ સર્વથી અસિત, જન્મના વિષમરૂપ સમુદ્રમાં પડેલો, સ્વધર્મથી વિમુખ એવા જીવને જે શ્રીમહાપ્રભુના કૃપાકળાક્ષરૂપ જન્મ ઉદિત મધને જોઈ કમળમાં દવારૂપ અમૃતથી અમર કરે છે તે શ્રીઆચાર્યના પદામ્બુજ સ્પર્શ આમ્યસ્થાન કહે છે.”

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યના અસ્વામૃતનું જે કોઈ જીવ પાન કરે છે, તેને ક્ષિરરૂપ સર્વ સ્પર્શ કરતો નથી; (૧૭) મહાપુરુષ સર્વમાં ઉત્તમ શ્રીમહાપ્રભુ તથા પુદ્ગિભાઈ જન્મવદીને આશ્રિત થઈ રહેલા મનુષ્યો પુદ્ગિભક્તિ અમૃતરસનું પાન કરે છે તેથી તેમને કાલદોષ રચક પણ આધ કરતો નથી. હાથર પણ જે જન્મવદીને આધ કરવા નથી તે પછી કાલ કેમ આધ કરી શકે? એવી વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ છે કે જન્મવાનું ભક્તને મુક્તિ એકદી કોમતો મુક્તિ આપે અને ભક્તની ઇચ્છા કોમતો ભક્તિ આપે. આમ જન્મવાનું જે ભક્તને વશ છે તે એવા વશ જન્મવાનું આજ્ઞામાં રહે તે કાલ ભક્તને શું કરનારો?

મૂલમ્:—તદીયૈઃ સર્વકાર્યેષુ ન કાલશ્ચિન્ત્યતાં હૃદિ ।

“તયૈવ તસ્ય લીલેતિ” વચનાત્ સૈવચિન્ત્યતામ્ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—તદીય જનોએ સર્વ કાર્યમાં કાલનું હૃદયમાં ચિન્તન ન કરવું કારણકે “તેની તેવી જ લીલા છે” જે શ્રીમહાપ્રભુના જન્મથી જે લીલાનું જ ચિન્તન કરે.

વિવેચન—તદીય જન સર્વ કાલમાં જન્મવદર્મમાં નિપુણ છે તેણે કોઈ કાલે ચિન્તા કરવી નહિ. શ્રી મહાપ્રભુએ નવરતન અન્નમાં કહ્યું છે કે “પ્રભુ જે જે કરે છે તે તે જેમની લીલા છે” જેમ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રભુની લીલાનો વિચાર કરવો. (૧૮)

મૂલમ્—સર્ગાદિલીલાકર્તૃસ્વાત્ કિં ચિત્ર તાદૃશિ પ્રમી ।

વિવેકોઽપ્યયમેવાત્ર સ હિતં વૈ વિધાસ્યસિ ॥ ૨૦ ॥

સ્વકીયાનાં નિજેચ્છાતસ્તતશ્ચિન્તાત્ર કા ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમહાપ્રભુના દશવિદી સર્ગાદિલીલા કરવાનું સામર્થ્ય જે પ્રભુમાં છે તેને વિષે શું આચાર્ય કોઈ શકે? પ્રભુ નિજેચ્છાથી સ્વકીય ભક્તોનું હિત કરશે એવો વિવેક જન્મ કરવો, તેથી આ માર્ગમાં શું ચિ તા કોઈ શકે? (૨૦-૨૧)

વિવેચન.—શ્રીજન્મવદર્મ સર્ગ, વિસર્ગાદિ દશવિધ લીલા પ્રભુએ કરી છે જેમ જતાબંધુ છે. સર્વ જન્મમાં પ્રભુની લીલા છે એવું જે મનમાં ચિન્તન કરે છે તેને જ વિવેકી મનુષ્ય કહી શકાય. વિવેકવૈષામય મ ધર્મમાં શ્રી મહાપ્રભુ કહે છે કે—વિવેક તે તેજ કે હરિ સર્વનિજ પ્રેમથી કરશે. ‘સર્વકાર્યમાં જન્મવાનું ઇચ્છા માનવી એવું નામ વિ વેકે જન્મવાનું નિજભક્તોએ સર્વકાર્યમાં જન્મવદિચ્છા જાણવી એ સિદ્ધાન્ત છે (૨૦-૨૧)

મૂલમ્:--ભવન્તઃ શ્રુતસદ્ગતાઃ સત્સન્નકૃતયોઽપિ હિ ।

પ્રમુપાદૈકગતયસ્તેષાં કા પરિદેવના ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થઃ--તમે કે જેઓએ સત્પુરુષોની-ભગવદ્દીઓની વાર્તા-કથાઓનું શ્રવણ કર્યું છે, તેમજ સત્સંગ પણ સેવ્યો છે, તથા પ્રભુના ચરણારવિન્દના એક આસક્તિ રાખી છે, તેમને શું ચિન્તા હોઈ શકે? વિવેચન—તમે તો ભગવાનના સમ્બન્ધી છો, ભગવદ્દાવનું શ્રવણ કરો છો, સત્સંગ પણ બહુ કરો છો! તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રી આચાર્યજીના પદકમલમાં પ્રીતિ રાખે છે તેથી તમને ચિન્તા હોઈ શકે નહિ! (૨૨)

મૂલમ્:--ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય यस્ય પ્રાકટ્યમુચ્યતે ।

સ હિ ધર્મવ્યતિકરં સ્વકૃતં સહતે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થઃ--ધર્મના સુન્દર સ્થાપનાને અર્થે જેમનું પ્રાકટ્ય સર્વત્ર કહેવાય છે, તે પ્રભુ સ્વકૃતિથી ધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય એ કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—ધર્મસંસ્થાપનાર્થે શ્રીમહાપ્રભુજીનું તથા શ્રીગુસાંઈજીનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી પોતે ધર્મની રક્ષા કરે એ યોગ્ય છે, એક ભગવદ્દીએ ગાયું છે કે.—

ચહુંજુગ વેદવચન પ્રતિપાર્યો । ધર્મગ્લાનિભયોજવહી જવ તવ તવ તુમ વપુ ધાર્યો ॥ ૧ ॥
સત્યયુગ શ્વેતવરાહરૂપ ધરિ હરિ હિરણ્યાક્ષકો માર્યો । ત્રેતા રામરૂપ દશરથગૃહ રાવણકુલ સં-
હાર્યો ॥૨॥ દ્વાપરવ્રજ દ્વવતતે રાઘવો સુરપતિ પાવન પાર્યો । કંસાદિક દ્વાનવ સય મારે વસુ-
ધામાર હતાર્યો ॥૩॥ કલિયુગ શ્રીવલ્લભગૃહ પ્રગટે માયાવાદ નિવાર્યો । માનિકચન્દ પ્રશુ શ્રી
વિઠ્ઠલપુરુષોત્તમરૂપ નિહાર્યો ॥ ૪

એ પ્રમાણે શ્રીવિકૃલનાથજી (શ્રીગુસાંઈજી) શ્રીપુરુષોત્તમરૂપ છે. ધર્મસ્થાપનાર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે તેથી જે કોઈ વેદધર્મનું અતિક્રમણ કરે અને પોતાના મનમાં આવે તેમ ક્રિયાઓ કરીને ઉન્મત્તની પેઠે ભગવદ્ધર્મથી વિમુખ થાય તો તે પ્રભુને ગમતું નથી. (૨૩)

મૂલમ્:--બ્રહ્મણ્યો ધેનુવિપ્રેશો વેદધર્મૈકપાલકઃ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણસ્તદ્વિરોધં જનૈઃ કૃતમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થઃ--શ્રી કૃષ્ણ બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવાવાળા છે ગાય અને વિપ્રના ઇશ છે વેદ ધર્મના મુખ્ય પાલક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ, બ્રાહ્મણ, ગાય, અને વેદધર્મનો વિરોધ મનુષ્યો કરે તે કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—પ્રભુ બ્રહ્મણ્ય છે ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મના પ્રતિપાલક છે એવા ભગવાન ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મનો વિરોધ કરી બહિર્ભુખ થનાર જનોની વિરુદ્ધ કૃતિ કેમ સહી શકે?

મૂલમ્:--પરમાનન્દસન્દોહો દયાલુઃ સુતરામપિ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણો દયાભાવં જનેષ્વપિ ।

અતોઽગ્ર યદિદ જાત તત્સ્વદોષેણ સર્વથા ॥૨૫॥
 નિર્દોષપૂર્ણગુણતા હરૌ નિત્ય વિરાજતે ।

કદાચિત્ સ્વપ્રભોદોષો નાનેયઃ સર્વથા હૃદિ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમ આનન્દના સમઠ છે અને નિરન્તર આત્મન્ત દ્વારુ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યોમાં દયાના આભાવને કેમ સહન કરી શકે ? તેથી જાત એ કંઈ યજુ છે તે આપણા પોતાના દોષથી યજુ છે હરિમાં નિર્દોષપણ તેમજ ગુણથી પૂર્ણતા નિરન્તર વિરાજે છે તેથી કોઈપણ સમય પ્રભુના વિષે દોષ મતિ આપણા હૃદયમાં ન લાગી.

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ પરમાનન્દરૂપ છે, પરમ દ્વારુ છે તેથી કોઈનું દુઃખ સહી શકતા નથી, પ્રાણીમાત્રના આનન્દદાતા છે, તે શું પોતાના ભક્તોનેજ 'દુઃખ આપી ? સ્વહીન ભક્તોને તો આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દાનુભવ કરાવી દુઃખ દૂર કરી ભગવદીચનું તેથી એવું લક્ષણ છે કે જો કોઈ પણ ધૌકિક વૈદિક કાર્વ સિદ્ધ ન થાય ત કોઈપણ વસ્તુની હાનિ થાય ત્યાં પોતાનો દોષ જ વિચારવે, પરન્તુ પ્રભુમાં દોષવુદ્ધિ ન આણવી (૨૫) પ્રભુ જે કંઈ કરે તે સારુ જ કરે છે 'શ્દારી' એવો દોષ છે તેથી જ આ કલેશ મને પ્રાપ્ત થયે, એવો નિઃશ્ચ મનમાં કરવો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ દુઃખના હર્તા છે તેમજ સર્વગુણ પૂર્ણ છે તેથી એમને વિષે દોષ કદાપિ ન આણવે. (૨૬)

મૂલમ્ - કે વા વયં ઘરાકા પદુરુઘાયા અપિ પ્રમો ।

શ્રુતવન્તો વિસદૃશીં લીલાં પશ્ચાસ્યિતા અપિ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ — જ્યારે ભગવાનના ઉદવાહિક (ભક્તો) પણ પ્રભુથી વિપરીત (પ્રજ્ઞાસર્થ આસુરવ્યામોહ) હીલાતુ ભવણ કરીને પછી પૃથ્વી પર પ્રભુની (પછાદી) પશોક્ષ દ્વાર્યા પણ સ્થિતિ કરીને રહ્યા, તો પછી આપણે તુમ્હ એવો તો કોણ માત્ર ?

વિવેચન—શ્રી હરિરામજી કહે છે કે હું તમને શું કહું ? હું તો મહા તુમ્હ છું ! ભગવાનના મહાભક્તો ઉદવાહિક પણ ભગવાનની અન્તર્ધાનદયામા ભગવાનની આસુરવ્યામોહહીલાતુ ભવણ કરીને પ્રભુ વિના પૃથ્વી પર સ્થિતિ કરી રહ્યા તો હું તુમ્હ એવે તે શું કરે ?

મૂલમ્ - કુન્તીઘદીદૃશ ભાગ્ય કસ્ય ભાગ્યવતો ભવેત્ ।

સથ પ્રાણવિમોકોઽગ્ર શ્રીકૃષ્ણવિરહેણ હિ ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી જેણે નિઃશ્ચ શીઘ્ર પોતાના પ્રાણને ત્યાગ કર્યો એવા કુન્તીજીના સમાન કયા ભાગ્યવાનનું ભાગ્ય કોઈ શકે ? (૨૮)

વિવેચન — કુન્તીજી પરમભાગ્યવાન ભક્તવ હતા એમને શ્રીકૃષ્ણનું અવધાન સાંભળતાંજ શ્રીકૃષ્ણને એટલે બધા વિયોગ થયો કે વલ્કાલ તેમણે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો !

મૂલમ્ - અમ્માક તુ પ્રમુર્નિત્યમક્ષતાવ્યાહતોઽધુના ।

વિરાજતે તતો દુઃસ્વ ન વિધેય મનસ્યપિ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ:—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તે સદા અખણ્ડિત હમણા પણ વિરાજે છે. તેથી આપણે તે મનમાં હુ.ખ ન બાણવું નોંધવું. વિવેચન:—આપણા પ્રભુ નિત્ય પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે પ્રભુને અમને સમ્બન્ધ થયો છે તે પ્રભુ તે નિત્ય અમારા ગૃહે ઊરાજમાન છે તેથી મનમાં હુ:ખ સર્વદા ધારણ ન કરવું (૨૬)

મૂલમ્:—ભવદ્મિર્મિલિતૈઃ સર્વૈરિયં શિક્ષા વિચાર્યતામ્ ।

તતઃ સન્દેહજાતં ચદ્.બુદ્ધિસ્થં તદ્ વ્યપોહ્યતામ્ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ:—આ શિક્ષા તમે ભગવદીયો એકત્ર મલીને વિચારજો અને એ શિક્ષાદ્વારા બુદ્ધિમાં જે સન્દેહ જન્મ્યો હોય તે સર્વ દૂર થશે. (૩) વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘આ શિક્ષા તમે ગોપેશ્વરજી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોના સગમાં વિચારજો. તે તેથી ચિન્તારૂપ સકલ સન્દેહ તમારા દૂર થશે. આ શિક્ષા તમારી સુન્દર બુદ્ધિની પોષક થશે. (૩૦)

મૂલમ્:—અસ્માકં સાધનં સાધ્યં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” ।

સમ્પત્સ્વાપત્સ્વપિ સદા સ્વાચાર્યચરણોદિતમ્ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણંમમ’ નામનો જે અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કહ્યો છે તે જ અમારી સમ્પત્તિ તેમજ આપત્તિમાં સાધન તથા ફલરૂપ છે.

વિવેચન:—અમને તે સાધન અને સિદ્ધિ પણ એક શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ જ છે શ્રીવલ્લાચાર્યજીએ આ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર પ્રકટ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ સિદ્ધ કર્યું છે તેથી અમને તે એક શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય હૃદયમાં છે. અમે મનવચન અને કર્મથી શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ બાણીએ છીએ અને એ શ્રીકૃષ્ણનેજ સર્વ પ્રકારે સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજીએ છીએ. સમ્પત્તિમાં—અનેક સુખમાં તેમજ આપત્તિમાં—અનેક દુ:ખોમાં, એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ કરીએ છીએ. શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—“શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમને જે ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણુ મમ’નો મન્ત્ર પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ બતાવ્યું છે તેથી જ અમને આલોક તેમજ પરલોકસમ્બન્ધી સર્વ વસ્તુમાં નિશ્ચિન્તતા છે.” (૩૧)

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ’ એ શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા મન્ત્રની વૈષ્ણવોએ ઉભવવસિત ભાવના કરવી, એ મન્ત્રને જ સર્વ લૌકિક તેમજ પરલૌકિક કાર્યોમાં સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજવો પ્રત્યેક આપત્તિ તેમજ સમ્પત્તિથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઢ કરવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्विंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ २४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૫ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ પંચવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—“કલાત્મક શ્રીમહાચાર્યચરણુદ્વય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા એમા ફલનો સંશય રાખવો નહિ. જે છવને એ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ફલસિદ્ધિમાં સંશય થાય તે છવને આસુર બાણવો. સુખો-

ધિન્યાદિ મહાશિક્ષક તથા માર્ગોપદેશક રહસ્ય ગ્રન્થો વિવિધાન છે છતાં મનુષ્યો ભક્તિ-
 માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપા જ જોઈ શકાય
 છે જેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણવિન્યા વ્યાલી શક્તી નથી તેમ પ્રભુની કૃપા વિના સાધનો
 ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભગવત્કૃપા જ શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સમજવાને સમ
 ણ કારણ છે શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિચીલન ભગવત્કૃપાવિન્યા વગર શક્ય છે શ્રીઆ-
 ચાર્યજીના વચ્ચુકમલનો આશ્રય કરવો. તે જ સિન્તા ન થાય જ્યાંકણમહામન્ત્રની
 ભાવના કર્તાથી પરમ જીવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કાટાનું કાટિ સાધન કરાય પણ જો શ્રીઆચાર્ય-
 જીના વચ્ચુકમલનો આશ્રય સિદ્ધ ન થાય તે કથું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી હવે આ શિક્ષાપત્રમાં
 શ્રીમહાપ્રભુજીના વચ્ચુકમલનો આશ્રય સિદ્ધ થઈ જે પ્રકારે કલ્પકાન થાય તેનું નિરૂપણ થાય છે

મૂલમ્—શ્રીવલ્લભપદામ્મોજમજનાદરણાદપિ ।

દયાપર કદા ચિત્તં ન જહાતિ જન હરિઃ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ —શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વચ્ચુકમલના ભજનમાં આદર રાખવાથી ક્યાકુ હરિ
 જો જનને કદાપિ ત્સજતા નથી. (૧) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીના વચ્ચુક
 વિન્દનું ભજન આદરપૂર્વક કરે છે, જોકે જ્યેમનો જ અનન્ય આશ્રય કરે છે. તેના પર
 હરિ શ્રીકૃષ્ણ સદા ક્રમા કરે છે, પ્રસન્ન થાય છે, અને સ્વરૂપાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે. (૧)
 શ્રીધરદાસજી ગાય છે કે —મરોસો દહ ફન ધરનનકેરો । શ્રીવલ્લભનસલ્પન્દ ધ્યા-
 વિન સથ મગમાન ગન્ધેરો'

મૂલમ્—કૃપાકટાક્ષસપાસપક્ષપાસપરો હરિ ।

ક્ષમતે તસ્કૃત દોષલક્ષમપ્યક્ષમ સ્વત ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ —(શ્રીમહાચાર્યજીના) કૃપાકટાક્ષનો સુન્દર પાત જે છવના પર ચાર છે
 તેના ઉપર પક્ષપાત કરનાર હરિ તે છવના લક્ષ દોષ, જે પાતે સહન ન કરે તે પણ
 સહન કરે છે (૨) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ ઉપર આપ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાકટાક્ષ કરે છે
 તેના પક્ષપાત શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે પરનાભદાસ ઇલા ધરતા હતા તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી
 શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીની પ્રીતિને લીધે આરોગતા હતા. આ પ્રકારે કૃપામાત્ર વૈષ્ણવ
 લક્ષ્યાધિ અપરાધ કરે તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી દ્ર સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી કૃપા કરે છે

મૂલમ્—યેવાં ચ હૃદયે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વયમ્ ।

ત ઇવ શરણ દોષશતાશૃત્તિમતો મમ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :—જેના હૃદયમાં શ્રીમહાચાર્યજીના વચ્ચુકમલ છે તેઓ જ દોષશતની જા
 વૃત્તિઓને જે દૂર તેનું યરણ હોય, (૩) વિવેચન —જેમના હૃદયમાં નિરન્તર શ્રીઆચાર્ય
 જીના વચ્ચુકમલને વિશાલ રહ્યા છે જેઓ નિરન્તર જ્યેમને વિશે પ્રીતિ ધરાવે છે, તેમનો
 સમ કરવો. જ્યેના પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપાના સવમાં એકો દોષથી પૂર્ણ જ્યેના જન
 છવો પણ પાતાના દોષ દૂર કરી ભગવાનનું સ્થાપન હૃદયમાં કરી શકે છે

શ્રીહરિરાયજી મૂલ શ્લોકમા દૈન્યભાવથી કહે છે કે " હું પણ સેંકડો દોષથી પૂર્ણ છું, તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણવિન્દની પ્રીતિ કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો મહાર્ શરણુ હને "

મૂલમ્:--ચદ્ગુણિનિસ્વાનન્દચન્દ્રશૈલ્યં સદા હૃદિ ।

તાપં હરતિ ભક્તાનાં તદાનન્દપદાંબુજમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:--જેમની આંગલીઓના નખરૂપ ચન્દ્રની શીતલતા સદા હૃદયમાં (પ્રસરે છે), તે શ્રીઆચાર્યજીના આનન્દરૂપ ચરણારવિન્દ ભક્તોના તાપ હરે છે. (૪)

વિવેચન:--શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલની દશ અંશુલિયો પરમ સુન્દર છે. તેમાં નખચન્દ્ર દશ છે. એ એક નખચન્દ્રની છટા આગળ કોટિ ચન્દ્રમાની કલા લગ્ન પામે છે. એ નખરૂપ ચન્દ્ર જે વૈષ્ણવના હૃદયમાં ધારણ થયા હોય છે તે ભક્તોના હૃદયના ત્રિવિધ તાપ-આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક; અને આધિદૈવિક તથા કાયિક, વાચિક અને માનસિક-એમ અનેક જન્મના દોષરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણમિલનમાં પ્રતિબંધરૂપ સર્વ પાપ દૂર થાય છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલ શેષકને સદા આનન્દ દાન કરે છે.

મૂલમ્:--અસ્તુ વસ્તુશતં લોકે વેદે ચ પરિકીર્તિતમ્ ।

ફલત્વેન નિજાચાર્યચરણાઢ્જદ્વયં મમ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:--લોકમાં તથા વેદમાં (ભલે) શત (સો) વસ્તુઓ (શ્રેષ્ઠતરીકે) જણાતી હોય, પરંતુ મને તો ફલરૂપે આપણા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનું યુગલ (બેડી) છે. (૫)

વિવેચન:--લોકમાં અને વેદમાં કીર્તિત (શ્રેષ્ઠ તરીકે મનાયલા) વસ્તુરૂપ પદાર્થ બહુ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેમજ મર્યાદામાર્ગમાં સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) સર્વોપરિ ફલરૂપ છે. એવા બ્રહ્મલોક પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અગાડી શી ગણનામાં છે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે એમાં મોક્ષચતુષ્ટય પર્યંત સર્વ તુચ્છ છે ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીકૃષ્ણની અધરાસુધાનું પાન જ પરમ ફલ છે ! એ પરમ ફલ સાધનથી સિદ્ધ થતું નથી. એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણમ્બુજદ્વયથીજ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન સિદ્ધ થાય છે (૫)

" શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એજ પરમસિદ્ધિ અત્ર છે " એવું સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં કહેલું પરમ ફલ સિદ્ધિ થાય તો જ કૃતાર્થતા, નહિ તો મોક્ષસિદ્ધિ પણ વૃથા છે. આ પરમ ફલ મહાપ્રભુજી અને ચરણ કમળનો દૃઢ આશ્રય કરવાથી થાય છે

મૂલમ્:--ન કર્મ વેદવિહિતં ફલં જનયતિ ધ્રુવમ્ ।

યતો બહિર્મુખં ચિત્તે જાયતેજ્જ્યશ્રુતેર્હેરે: ॥૬॥

શબ્દાર્થ:--વેદોક્ત કર્મ નિશ્ચય ફલને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ કે ભગવાનના ચિત્ત શ્રવણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થાય છે, વિવેચન:--વેદવિહિત અનેક પ્રકારના કર્મ છે, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ અનેક વ્રત, સયમ નિયમ, ઇત્યાદિ અનેક સાધન છે, એ સાધનથી આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય જણાતું નથી. કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગ વ્રજભક્તોના ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, તેમજ સર્વોપરિ છે એ ભાવાત્મક માર્ગ સાધનથી સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી સાધ્ય છે બહિર્મુખ જીવોના ચિત્તમાં તથા શ્રવણમાં શ્રીહરિ ભગવાનનું કથામૃત તથા ભગવદ્ધર્મ ઉતરતાં નથી. (૬)

મૂલમ્ જ્ઞાન તુ મકિહેતુસ્વાત્સા નૈવ ફલરૂપિણી ।

યતો જીવસ્ય દાસત્વહેતુભેદનિવર્તિકા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાન તો (મર્ચાદા) બહુતિનો હેતુ છે તેથી ક્યાંમિત્ત રૂપ છે પરન્તુ તે મર્ચાદાબહુતિ રૂપ નથી. કારણ કે જો મર્ચાદાબહુતિ હવના દાસત્વમાં જે કારણરૂપ હેતુ-ફુ (હવ) સેવક હુ, અને ભગવાન પાશ સ્વામી-સેવ્ય છે એમ સેવ્ય સેવકભાવરૂપ હેતુ છે તેનો (તે હેતુનો) નાશ કરનારી છે વિવેચન — શરૂઆતે જેણે કહ્યું છે કે જ્ઞાન બહુતિનો હેતુ છે જ્ઞાનથી બહુતિ ઉપર યાચ છે એ બહુતિ મર્ચાદાબહુતિને નામે જ્ઞાનભાષ છે એ બહુતિનું ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ જોમ રૂપ છે. જે હેતુભૂત જ્ઞાન વધા રૂપરૂપ મર્ચાદાબહુતિ બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશેષિ છે કારણ કે જે મર્ચાદાબહુતિમાં દાસત્વ રહેતું નથી પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દાસત્વ જો હવનો મુખ્ય ધર્મ છે હવ સેવક છે પ્રભુ સ્વામી છે એ પ્રકારે શ્રીભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવર્તિત છે એવા મુખ્ય ધર્મ દાસત્વને નાન વધા મર્ચાદાબહુતિ નિવૃત્ત કરે છે તેથી તે ભાવના વિશેષિ એવા જ્ઞાન વધા મર્ચાદાબહુતિ જો બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂપરૂપ નથી

મૂલમ્ — મર્ચાદામક્તિરપ્યેવા સાવદેવ ફલાસ્મિકા ।

યાવદ્દ જાયતે પુષ્ટિમક્તિઃ સકલમૂર્ધ્વગા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ત્યાં મુખી સકલ (બહુતિ) શિરોમક્તિ પુષ્ટિબહુતિ ઉપર મક્તિ નથી (જયવા જણાવી નથી) ત્યાં મુખી જ આ મર્ચાદાબહુતિ પણ રૂપરૂપ છે.

વિવેચન — આ મર્ચાદાબહુતિમાં જ્ઞાન ‘ અહ વ્રજા ’ ‘ ફુ વ્રજા હુ ’ જો પ્રકારે હોય છે હવ પોતાનો જ વ્રજા વા ભગવાન સમજે છે તે પછી હવ વ્રજા વા ભગવાન થઈ રહે છે. હવ પોતાની જાતને જ ભગવાન સમજે તે પછી પ્રભુ સેવ્ય છે — સ્વામી છે અને હવ પોતે સેવક છે — એવો સેવ્યસેવકભાવ હવમાંથી જન્મે છે પુષ્ટિબહુતિમાં જોમ થતું નથી. જો પુષ્ટિમાર્ગમાં તે હવ પ્રભુનો દાસ છે, પ્રભુ સમજીવ, મર્ચાદાકે તથા જ્ઞાન-ફૂર્ણ છે એવા જ્ઞાન કમલ, અપ્રાકૃત, રહાત્મક પ્રભુ હવના સ્વામી છે તેથી દાસ સેવક હવનો તો મુખ્ય ધર્મ એવા પોતાના મર્ચાદાકે સ્વામીની સેવા કરવાનો, તેમજ તેમને શરણ રહેવાનો જ હોઈ શકે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવો ભાવ છે, તેથી પુષ્ટિબહુતિ, જ્ઞાન અને મર્ચાદાબહુતિ પર શિરોમક્તિ ધર્મ વિચારે છે. (૮)

મૂલમ્ — પુષ્ટિમક્તિરહેરાસ્ય તત્ત્વસત્પ્રમત્ત સ્વયમ્ ।

ત ણ્ય સમ્રિતા સત ફલરૂપા મયન્તિ હિ ॥ ૯ ॥

ક્યાંમિત્ત જ્ઞાન તુ મુક્તિદેવત્વાત્ એવો પાડ પણ ઉપરબંધ વાર છે એ પાયાવુસાર ધર્મ — જ્ઞાન મુક્તિને વૈત્પન્ન કરનાર છે પણ એ મુક્તિ રૂપરૂપ નથી મુક્તિ છે મુક્તિ હવના દાસત્વમાં કારણપ ભેદ (સેવ્યસેવાભાવ) ને નિરત કરનારી છે મુક્તિમાં પ્રભુ અને હવને ભેદ રહેતો નથી હવ પ્રભુમાં હવ પામે છે તેથી મુક્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂપરૂપ નથી.

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિભક્તિ એ હરિ શ્રીભગવાનનું સુખારવિન્દ છે. અને એ ભગવાનના સુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ તે સ્વયમ્ આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી છે. (પુષ્ટિભક્તિ શ્રીઆચાર્યજીના સુખદ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે.) જે એમનોજ સારી રીતે આશ્રય થાય તેા પોતે નિશ્ચય ફલરૂપ થાય છે. વિવેચન:—પુષ્ટિભક્તિમાં શ્રીહાકોરજી રાસાદિ લીલા કરી ભક્તોને સુધાદાન કરે છે. આ કલિયુગમાં એ પુષ્ટિભક્તિને પ્રવર્તાવવા શ્રીવલ્લાચાર્યજી પ્રકટયા છે. તેઓ શ્રીહાકોરજીના સુખારવિન્દરૂપ છે એવા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો ઠઠ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીયને નિશ્ચય ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂલમ્:--તદુત્તરં ન કર્તવ્યમનુભૂતે: પરં કિમુ ।

યથા લોકે ફલે પ્રાપ્તે ન ભોગાદધિકા કૃતિ: ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્તર-પ્રતિકૂલતર્ક ન કરવો, કારણકે અનુભવથી અધિક શું હોઈ શકે? જેમ લોકમાં ફલ પ્રાપ્ત પછી તે ફલનો ભોગ કરવારૂપ કૃતિથી અધિક કંઈ રહેતું નથી. [તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુભવ થયા પછી ખીજી કંઈ કૃતિ રહેતી નથી].

વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગથી પ્રતિકૂલ વિચાર (જ્ઞાન, કર્મ, વેદ, મર્યાદાભક્તિ ઇત્યાદિક વિરુદ્ધ ધર્મને અનુસરતા વિચારો) કર્તવ્ય નથી. જેમ લોકિક ફળ પ્રાપ્ત થયા પછી એમો ભોગ કરવો એ ક્રિયા ઉપરાન્ત અન્ય કોઈ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી તેમ પુષ્ટિમાર્ગનો અનુભવ થયા પછી અન્ય કોઈ અધિક કૃતિ છે એમ ન સમજવું. (૧૦)

મૂલમ્:--તંસાત્ફલં નિજાચાર્યપદામ્ભોજદ્વયં સદા ।

હૃદિ ધાર્યં નૈવ કાર્યં સંશયાયિતમાનસમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી ફલરૂપ નિબંધાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) ના બંને ચરણકમલને સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા. મનને સંશયશુકલ ન કરવું. (૧૧) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દર્શન-સેવા-કરીને, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીનો બંને ચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવાં. મનમાં એમને વિષે સંશય ન રાખવો. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—‘સંશયાત્મકે અન્ત:કરણો મનુષ્ય નાશ પામે છે તેથી અવિશ્વાસ સંશયાદિ ન કરવા (૧૧)

મૂલમ્:--અત્ર સંશયમાપન્ના: સર્વદા હ્યાસુરા મતા: ।

દૈવા અપિ પુરા તેઽપિ હરિણા પાતિતા: કરાત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આમાં સંશયને પ્રાપ્ત થનારા, સર્વથા અસુરો ગણાય છે દૈવી સૃષ્ટિમાં પણ જે જીવો એવા હતા તેમને શ્રીહરિએ પોતાના શ્રીહસ્તથીજ સંસારમાં પાડયા હતા.

વિવેચન:—જે જીવો શ્રીવલ્લાચાર્યજીના સ્વરૂપમાં તથા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સંશય આણે છે તેમને સર્વથા આસુરજ ગણવા. દૈવી જીવ વા આસુરી જીવ જે કોઈ અવિશ્વાસ આણે છે તેને શ્રી હાકોરજી નિજ હસ્તથી સંસારમાં ફેંકે છે તેમનો અંગીકાર કદાપિ પ્રભુ કરતા નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ અવિશ્વાસ ન કરવો કે તે સર્વથા બાધક છે.’

મૂલમ્—અહો મહધિષ્ટમિદમવતીર્ણે હરૌ મુવિ ।

વિચમાને માગવતે વિઘ્નતાવપિ સર્વથા ॥ ૧૩ ॥

સત્યા મુવિ સુઘોધિન્યાં સત્સુ સત્સુ ક્વચિત્કચિત્ ।

અન્યેષુ વિચમાનેષુ સવાર્થજ્ઞાપકેષ્વપિ ॥ ૧૪ ॥

તથાપિ ન પ્રવર્તન્તે જના ભક્તિપથે યુન ।

પ્રાય કૃપેવ હરિણા કારણત્વેન રક્ષિતા ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ—આ જોઈ મહાઆશ્ચર્યની વાત છે કે પૃથ્વીઉપર હરિ પ્રકટ થતા છે, શ્રીભાગવત વિચમાન છે વિવરણ પણ સર્વથા વિચમાન છે, શ્રીસુભોધિનીજ પણ પૃથ્વી પર વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ ભગવદ્દેવો પણ પ્રાપ્ત છે, સર્વાર્થનું જ્ઞાન કરાવી આજ નાર જન્મો પણ વિચમાન છે, તેણે મનુષ્ય યુનઃ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । ! જે ઉપરથી તે જોઈ જણાવે છે કે હરિજો પોતાની કૃપાજ કારણ રૂપે રક્ષી જાણી છે. (૧૩-૧૪-૧૫)

વિવેચન.—હારા મનમાં જોઈ જાતિ આશ્ચર્યજનક વિચાર ઉદ્ભવે છે કે આ જુમિ વિષે શ્રીકૃષ્ણના સુખારવિન્દરૂપ પ્રાવહલાવાર્મજી પ્રકટયા છે, તેમનું કૃત નિષ્કલક સુખ પર વિરાજમાન છે શ્રીમદ્ભાગવત પણ વિચમાન છે, શ્રીમદ્ભાગવતની દીક્ષા પણ વિચમાન છે, છતાં જીવ સર્વથા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । શ્રીમદ્દામણીની શ્રીકૃષ્ણોધિનીજ તેમજ નિલન્દાદિ જન્મો વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ શ્રીસુભોધિનીજ તથા નિમ ધાદિકના વજ્રા સત્પુરુષો પણ મહી આવે છે, શ્રીમદ્દામણી તેમજ શ્રીકૃષ્ણાઈલના સર્વ જન્મ પ્રાપ્ત છે જોમના હથ તેમજ મહાજન્મોદારા પુષ્ટિમાર્ગના ભાવ તથા શીલ પ્રમાણાદિનું જ્ઞાન ધર્મ શકે છે—જો પ્રકારે સકલ પદાર્થો વિરાજે છે તે પણ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી જો કેવું વિચિત્ર છે । ! જામ સર્વ પદાર્થ તૈયાર છે તેણે જીવે આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી જોમસિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગે રૂઢ સ્થિતિ થવામાં જોઈ શ્રીહરિની કૃપાજ કારણરૂપ છે સર્વ પદાર્થ ઉચત હોય પણ જો શ્રીહરિની કૃપા ન હોય તે કઈપણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીહરિની કૃપા હોય તેજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂઢ સ્થિતિ કરી શકાય છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તે જીવન પ્રમેય માર્ગ છે તેથી સર્વ કંઈ હરિકૃપાને જાણીને શ્રીહરિકૃપા પ્રમેયજન વિના યશ શકે નહિ.

મૂલમ્—મૂર્છિતેન્દ્રિયધૃત્તીનામુદ્ભવો નાસુમન્તરા ।

તથા કૃપા વિના સર્વસાધનાર્ના ન ચોદ્ભવ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્છિત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણ વિના ઉદ્ભવતી નથી તેમ સર્વ સાધનોની ઉત્પત્તિ શ્રીભગવત્કૃપા વિના થતી નથી વિવેચન.—શ્રીમદ્દામણીની કૃપાવિન્દ સર્વ સાધનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, જેની સકલ ઇન્દ્રિયો મૂર્છિત હોય છે તેનાથી પ્રાણ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી, જ્યારે પ્રાણ આવે છે, ત્યારેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં કૈતન્ય આવે

છે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર થાય છે. તેજ પ્રકારે [પ્રાણસ્થાનીય] શ્રીકૃષ્ણની કૃપા જ્યાં થાય છે ત્યારે સર્વ સાધન આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને એ કૃપાપાત્ર જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભગવત્સેવાદિ કરે છે અને ભગવદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે

इति श्रीहरिरायजीविरचित अष्टादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૬ મું.

ઉદ્દેશ—આ છન્દીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“જેમ માતા બાલકની રક્ષાર્થે ભૂતપિશાચાદિ ચંડોથી ભય રાખે છે તેમ વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે દુઃસંગથી ભય રાખવો. જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પરપુરુષને વિષે પોતાના સ્નેહ-ભાવને પોતાના અન્ય સમસ્ત સમ્બન્ધીઓથી ગુપ્ત રાખે છે, અને દુષ્ટીના વચનમાં તથા સંગમાં પ્રીતિ રાખે છે તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવને, પ્રતિબન્ધ કરનાર દેહ સમ્બન્ધી જનોથી ગુપ્ત રાખવો અને ભકતોના વચનમાં તથા સંગમાં રહી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત નિરન્તર ગૃહાદિકમાં ચિત્તને ઉદાસીન રાખવું.” ઉપર કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગીય સકલ પદાર્થ પ્રકટ હોય પરન્તુ જો શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો જીવ પ્રવૃત્ત થતો નથી તો કોઈ એમ શંકા કરે કે જો શ્રીકૃષ્ણ કૃપા ન કરે તો જીવ શું કરે ? તેના સમાધાનાર્થે કહે છે.—

मूलम्:-स्वकीयानामौहिकं यदथवा पारलौकिकम् ।

अकरोत् कुरुते कर्ता प्रभुरेव न संशयः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્વકીય ભકતોનું જે ઐહિક અથવા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય પ્રભુએ કર્યું છે, પ્રભુ કરે છે અને કરશેજ. એમાં સંશય નથી વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ પરમ કૃપાલુ છે. સ્વકીય એટલે નિજભકતોનું ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પ્રભુ આ લોકના વિષયાદિક સિદ્ધ કરે છે. ‘ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે પ્રભુ આ લોકમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ સર્વને દેવી કરે છે કે જેથી એ વસ્તુઓ ભગવત્સેવાદિકમાં વિરોધી ન થતાં અનુકૂલ થઈ જાય. આ પ્રકારે લૌકિક સિદ્ધ કરે છે ‘અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે અલૌકિક લીલાને અનુભવ તથા સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ નિજભકતોને પ્રભુ કરાવે છે. ત્રિવિધ નામાવલિમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—અર્થ.—‘ભકતના સર્વ લૌકિક તથા અલૌકિક દુઃખનું નિવારણ કરનાર પ્રભુને પ્રણામ કરું છું’ આ પ્રકારે પ્રભુ ભકતોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે એમાં સંદેહ નથી. [૧]

मूलम्:-तथापि कुरुते जीवः प्रयत्नं निजदोषतः ।

अज्ञानात्करुणावार्धिः क्षमते तादृशं स्वतः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ.—તો પણ જીવ પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી પ્રયત્ન કરે છે એ જીવને કૃપાના સિન્ધુ એવા પ્રભુ સ્વતઃ ક્ષમા કરે છે (૨) વિવેચન.—આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તો પણ જીવ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના સાધન

કરે છે, છવ પુત્રિના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના મત્સ્ય કરે છે, એવા અજ્ઞાની છવ પર કૃપાનિધિ ધીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે અને પિતાના તરફથી છવના સફલ અપરાધો ક્રમ કરે છે અન્તાઃકરણપ્રબોધ નામના નિબંધમાં શ્રીમદ્વાપ્તુલ્ય કહે છે કે—“પ્રભુ ધીકૃષ્ણ સત્યસકલપ છે તેથી અન્મથા કરશે નહિ જ” સત્ય છે સકલપ એના એવા ધીકૃષ્ણ, શ્રી આચાર્યજી દ્વારા અધીકૃત, હક આશય કરનારા તથા અજ્ઞાનથી મૂલ કરતા એવા છવને વિચરતા નથી તેવા શરણાગત છવોનું તે પ્રભુ કલ્યાણ કરે છે જ (૨)

મૂલમ્ — અવિરુદ્ધ પ્રકૃરુતે વિરુદ્ધ વારયત્યપિ ।

દાસેપુ કૃષ્ણો ઘાલેપુ પિતેષ્ઠ કુરુતે હિતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ — જેમ પિતા બાલકોનું હિત કરે છે તેમ ધીકૃષ્ણ નિબંધ દાસનું અવિરુદ્ધ કાર્ય સારી રીતે કરે છે તેમજ વિરુદ્ધ કાર્ય નિવૃત્ત કરે છે, હિત કરે છે

વિવેચન — પ્રભુ ધીકૃષ્ણ નિબંધ બકતોના પુષ્ટિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવત્સેવાથી ભગવદર્થ તરફ પ્રવર્તવે છે, તેમજ પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે અનેક અવકૃત સાધનો અભયોદ્ધા આપે છે તે સર્વથી નિબંધ બકતોને દૂર રાખે છે ધીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા નિબંધ દાસની રક્ષા કરે છે બાલક આશાથી રોષ કરે પરન્તુ પિતા જે રોષનો વિચાર કરે તે નથી અને હિત જ કરે છે તેમ પ્રભુ પણ નિબંધ દાસના વિચાર ન કરવા તેનું હિત જ કરે છે સન્વાસનિર્ણયમન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

અર્થ — “જા ભક્તિમાર્ગમાં ભગવાન બાલક કરવા સમર્થ નથી તેા અન્ય રોષ બાલક કરી શકે એમ છે ? જે એમ ન કોણ તેા માતા બાલકોને ક્રોધિ સ્તનપાન કરાવે નહિ” જેમ માતા પુત્રને વાર વાર પિતાના સ્તનથી પોષે છે તેમ જ જે છવ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુને શરણ આપ્યો છે તેને પ્રભુ બાલક કરી શક્તિ નથી, પરન્તુ જે પ્રકારે દાસને ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે, તેનું કલ્યાણ થાય તેમ પ્રભુ કરે છે એવા પ્રભુ પરમપાક છે.

મૂલમ્ — ન જાનાતિ નિજાજ્ઞાનાત્કલ્કાર્તિ સ કૃતઘ્નત ।

ઘ્ ઢોપરાશિર્જીવોઽય ઘ્ હરિર્મુળવારિધિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — છવ નિબંધ અજ્ઞાનતાથી કૃતઘ્ન છે તેથી પ્રભુની કૃતિ બલ્યતો નથી ક્યાં રોષથી પરિપૂર્ણ છવ અને ક્યાં શુભના સમુદ્ગરૂપ હરિ ધીકૃષ્ણ ?

વિવેચન — પ્રભુ છવ પર કૃપા કર્યાજ બાલક છે. છવના રોષ વિચારતા નથી જે પ્રકાર એનું હિત થાય છે તે કરે છે પરન્તુ છવ અજ્ઞાનથી કૃતઘ્ન થાય છે પ્રભુ જે કલ્ક ઉપકાર (છવ) પર કરે છે તે છવ વિચારતો નથી, જે ઉપકારને માટે પ્રભુને આશ્ચર્ય માનવો નથી. પણ કૃતઘ્ની થાય છે ઉપકારનો બદલો અપકાર વાળો છે છવ આમ રોષનો નિધિ છે અથવા પ્રભુ વદન શુભપૂર્ણ છે

મૂલમ્ — વયમન્યોન્યસમ્પ્રન્ધઃ સ્યાત્તમસ્તેજસોરિવ ।

તથાપિ ઢોપરાશીનાં દાહનેન નિવેદનાત્ ॥ ૫ ॥

સ્વાચાર્યદ્વારકાત્તુ સ્વાચોગ્યતા હરિયોજને ।

અતઃ સ્વાચાર્યચરણૌ સ્થાપ્યૌ હૃદિ નિરન્તરમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ.—ગુણનિધિ ભગવાન તથા દોષનિધિ જીવોના પરસ્પર સમ્બન્ધ તેજ તથા અન્ધકારની માફક ડેવી રીતે થઈ શકે ? તો પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવાથી દોષ-રાશિનો દાહ થવાથી ભગવાનના સમ્બન્ધ વિષે યોગ્યતા થાય છે, તેથી આપના શ્રીઆ-ચાર્યજીના ખન્ને ચરણકમલને નિરન્તર હૃદયમાં સ્થાપવા. [૫-૬]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું તેમ એવા નિર્દોષ પૂર્ણગુણુ શ્રીકૃષ્ણની સાથે દોષનિધિ જીવો સમ્બન્ધ કેમ થઈ શકે ? જ્યા તેજ હોય ત્યાં અન્ધકાર કેમ આવી શકે ? તેમ જ આ જીવ શ્રીકૃષ્ણને કેમ મલી શકે ? આમ શકા થાય તો કહે છે કે અન્ય કઈ ઉપાય રહ્યો નથી, જીવ જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરે ત્યારે જ તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ચોતારી વૈષ્ણવની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીઆચાર્યજીને આ વિષયમાં કંઈક ચિન્તા થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાને શ્રીઆચાર્યજીને આજ્ઞા કરી કે, “સમર્પણુ કરાવો. નિવેદનથી જીવના સર્વ દોષ દૂર થશે.” આ પ્રકારે જીવના સર્વ દોષ નિ-વેદનથી દૂર થાય છે એમ સ્પષ્ટ થઈ એવા દોષરૂપ જીવને જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થાય છે ત્યારે સકલદોષ દૂર થાય છે અને જીવ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા યોગ્ય થાય છે. અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આ પ્રકારે જીવના દોષ દૂર કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર શ્રીવહુભાચાર્યજીના ચરણકમલ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવનો પરમ ધર્મ છે એમ થાય તોજ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૬)

મૂલમ્—યથા વાલકરક્ષાયૈ ડાકિનીતો વિભેતિ હિ ।

માતા તથૈવ ભેક્તવ્યં દુઃસઙ્ગાદ્ભાવરક્ષકૈઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — માતા જેમ બાલની રક્ષાર્થે ડાકિનીથી ખીટી જ રહે છે તેમ ભગવદ્-ભાવની રક્ષા કરનારા જીવોએ દુઃસંગથી ભય રાખવો ભેદજ્ઞે (૭) વિવેચન.—ડાકિની બાલકનો રખેને ઘાત કરે એવો ભય માતા સદા રાખે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ દુઃસંગરૂપ ડાકિનીથી ભય રાખવો. જેમ માતા પોતાના બાલકને ડાકિનીથી શુભ રાખ્યા કરે છે તેમ ભગવદીયે અન્યજનોથી પોતાનો ભાવ શુભ રાખવો. દુઃસંગ બહુ બાધક છે, દુઃસંગથી સર્વ ભાવ જતો રહે છે તેથી દુ સંગ દૂર કરવો કે જેથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે. [૭]

મૂલમ્—સમસ્તેભ્યો નિજસ્નેહં ગોપાયતિ યથાસતી ।

તથૈવ ભગવદ્ભાવગોપનં ક્રિયતાં જનૈઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—જેમ અસતી (વ્યભિચારિણી) સ્ત્રી જારપરનો પોતાનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે અથવા જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપરનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે તેમ ભગવદીય જનોએ ભગવદ્ભાવનું ગોપન કરવું.

વિવેચન.—આપણા હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ હોય તે સર્વથી શુભ રાખવો. કોઈને એ ભાવ કહેવો નહિ. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો પતિ ઉપરનો સ્નેહ—હૃદયનો અભિપ્રાય

કાષ્ટને ન કહેલાં પતિને જ કહે છે, તેમ ભગવદ્ભક્તોએ પોતાનો ભગવદ્ભાવ જન્ય સર્વથી શુભ રાખવેલ આ પ્રકારે જો રહે તોજ આ કલિકાલમાં ધર્મ રહે છે નહિ તો બાધ થાય છે.

મૂલમ્—દ્રુતિકાલાપસસર્ગે યથા વર્દ્યયતે રતિમ્।

સ્વૈરિણી મક્તસસર્ગે ભાવવૃદ્ધિં તથા નયેત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ સ્વચ્છદી સ્ત્રી દ્રુતિકાના સજમાં વાંતાર્તાલાપ કરવામાં તથા સસર્ગમાં રહીને પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ વૈષ્ણવે ભક્તોના સસર્ગમાં ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી વિવેચન.—દ્રુતીની સાથે આલાપ કરવાથી—પ્રવચનની વાત્તા કરવાથી બલિઆરિષ્ટી સ્ત્રીનો કામભાવ—રતિભાવ વૃદ્ધિ પામે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવને તાદૃશીય ભગવદ્ભાવ મહે તો તેના સજમાં ભગવદ્વાત્તા કરવાથી ભગવદ્ભાવ નમે છે દ્રુતી અનેક પ્રાસન્ન વિષયસમ્મજ થી મર્મવચન કહે તેથી બલિઆરિષ્ટી સ્ત્રીનો કામ ભરમાં વમે છે, તે પ્રકારે ભગવદ્વીયો ભગવાનની ભાવાત્મક કથા કહે છે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ મકટ થઈ આવે છે આમ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્વીયોએ તાદૃશ્ય ભગવદ્વીયનો સજ અવરય કરવેલ (૬)

મૂલમ્—અસત્યાઃ સર્વદા ચિત્ત યદ્દ ઉચ્ચાટિત યથા ।

તથૈવ ભવનાદૌ તુ ચેસ સ્થાપ્ય તદાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમ અસતી—બલિઆરિષ્ટી સ્ત્રીનું મન સર્વદા ઘરમા ઉચાટવાજુ રહે છે, તે પ્રકારે ભગવાનના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ યદ્દાદિકમાં અસ્થિર ચિત્ત રાખવું (૧૦) વિવેચન—જેમ બલિઆરિષ્ટી સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના મુદ્ધમાં સર્વદા ચોંટવું નથી પર પુરુષમાં આસક્ત રહે છે તેમ ભગવદ્વીયોનું ચિત્ત શ્રીકાકેશજીના સ્વરૂપમાં આસક્ત થવું જોઈએ ભગવદ્વીયોનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણના અરજારવિન્દમા જોવું તો હીન થવું જોઈએ કે તેમનું મન મુદ્ધરૂઢસમ્મજની લૌકિકવેદિક કાર્મમાં અસ્થિર રહે, ચિત્તની કોવી સ્થિતિ થવી જોઈએ કે પ્રભુનું મુખ પ્રભુની વાત્તા, સેવા સ્મરણ વિગેરે કાર્મમાં આનન્દ જોઈ રહે.

इति श्रीहरिरायजीविरचित पांडुरंगतिलक शिखापत्र श्रीगोपेश्वरजीवृत
टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૨૧ ॥

શિશાપત્ર ૨૭ મુ

ઉદ્દેશ—હવે સમવિથ શિશાપત્રમાં ત્રીધે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે—“સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે જોવો મહાકલિન કાલ આજો છે કાષ્ટભવના સાધન સિદ્ધ થતા નથી, સેવામાં ત્રણ પ્રકારના પ્રતિજ્ઞા પણ ઉપસ્થિત છે આમ છે તો પણ શ્રીમદ્દાધાર્જીનના અરણ્ય કમલના આશ્રવથી ક્ષણકાલ યથે / તેથી ક્ષણની નિરાશા રાખથી નહિ ઉપર કર્યું કે જે ભક્ત પ્રભુને આશ્રિત છે તેનું ચિત્ત લૌકિકમાં લાગતું નથી ક્ષણમાં આપક પદાર્થોના ત્યાગ કરવેલ હવે જો આપક પદાર્થ કયા છે કે જેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તેનું નિરૂપણ કરે છે.”

મૂલમ્—નિજાચાર્યપદામ્બોજયુગલાશ્રયણ સદા ।

વિધેય તેન નિગિલ ફલ ભાવિ ધિનાશ્રમમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણકમલનો આશ્રય નિરંતર કરવો. તેથી જ શ્રમ વિના નિખિલ ફલ નિશ્ચય થશે જ, (૧) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણનો આશ્રય નિરંતર કરવો તેથી જ તે વૈષ્ણવને નિખિલ ફલ શ્રમવિના સિદ્ધ થાય છે, સાધન વિના શ્રીપ્રભુકૃપાથી સકલ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૧)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં ગૃહાસક્તિઃ પ્રતિષ્ઠા લોકવેદયોઃ।

કર્માદિનિષ્ઠા મનસઃ સ્વર્ગાદિફલકાઙ્ક્ષણમ્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ:—ધન, ગૃહમાં આસક્તિ, લોકવેદમાં પ્રતિષ્ઠા, કર્માદિકમાં મનની નિષ્ઠા અને સ્વર્ગાદિક્ષણની આકાંક્ષા એ સર્વ હરિને બૂલાવે એવા દોષ છે. વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય ફલમાં મુખ્ય ચાલીશ દોષ બાધક છે. એમનો ત્યાગ કરવાથી ફલસિદ્ધ થાય છે. હવે એ દોષ ગણાવે છે. (૧) ધન એ દોષરૂપ છે ધનમદથી આ જીવ અન્ધ થાય છે, કશાને ગણતો નથી. એ દોષ નિવૃત્ત કરવા ધનને પ્રભુમાં નિવેદિત કરી ભગવત્સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. ભગવત્સેવામાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરનારને પ્રભુ પોતાનો દાસ ગણી લે છે. (૨) ગૃહ એ બીજો દોષ છે ‘આ ગૃહ મ્હારૂ છે. એ મ્હોં કરાવ્યું છે. એ મ્હને મ્હારા પિતા તરફથી દાયલાગમાં પ્રાપ્ત થયું છે,—એવી મમત્વબુદ્ધિ કરાવનાર ગૃહ છે. તેથી એ ગૃહ પરની બાધકરૂપ મમતાનો ત્યાગ કરવો. (૩) ગૃહમાં આસક્તિ અથવા પ્રહર ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવું—આને ત્યા કરવું છે, કાલે બીજું કાર્ય કરવાનું છે ઇત્યાદિ ગૃહકાર્યમાં આસક્તિ—એટલે ચિત્તની વ્યથતા બાધક છે. (૪) લોક તથા વેદમાં પ્રતિષ્ઠા એટલે જે લોકમાં કે વૈદિકમાં અમુક કાર્ય હું કરીશ છો મ્હારી પ્રતિષ્ઠા વધશે. આ બંને પ્રતિષ્ઠા બાધકરૂપ છે. (૫) કર્માદિકમાં નિષ્ઠા એટલે સન્ધ્યા, તર્પણ, વ્રત, ઇત્યાદિકમાં રૂઠ નિષ્ઠા એ પણ બાધક છે. (૬) મનમાં સ્વર્ગાદિક ફલની આકાંક્ષા એટલે કે સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી નાના પ્રકારના ભોગ વિલાસ હું કરીશ—એવી સ્વર્ગાદિકના ભોગ વિલાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા—એ પણ બાધક છે

મૂલમ્:—લૌકિકે પરમા પ્રીતિર્વિરુદ્ધવિષયેષણા ।

અવિરુદ્ધે તથાસક્તિર્વિષયૈર્ભોગમોજનમ્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ —લૌકિકમાં અતિશય પ્રીતિ, ભક્તિથી વિરુદ્ધ વિષયની ઇચ્છા, લૌકિકથી અવિરુદ્ધ—લૌકિકને અનુકૂલ—વિષયમાં આસક્તિ, વિષયબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવવા.

વિવેચન:—(૭) લૌકિક એટલે દેહસમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્રાદિક છે તેમાં પ્રેમ પ્રીતિ કરવી એ ભક્તિમાં બાધક છે (૮) ભક્તિમાં વિરુદ્ધ લૌકિક વિષય છે તેની ઇચ્છા ફલમાં બાધક છે (૯) લૌકિકથી અવિરુદ્ધ એટલે લૌકિકને અનુકૂલ વિષયમાં આસક્તિ રાખવી એ બાધક છે, (૧૦) વિષયભોગાર્થ સરસ પદાર્થોનું ભોજન કરવું, વિષયાર્થ ઘૃતાદિક પદાર્થો ખાવા. ભોગવિલાસાર્થ વિવિધ પદાર્થોનું સેવન કરવું એ સર્વ ભગવદ્ભાવમાં મહાદોષરૂપ છે વૈષ્ણવોએ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકાવી રાખવા મહાપ્રસાદ સાધારણ પ્રમાણમાં લેવાનો છે પણ મહાપ્રસાદ લેવાનો એ લાવ ભુલી જઈ કેવલ ઇન્દ્રિયને વૃષ્ટ કરવા મહાપ્રસાદ અતિશય પ્રમાણમાં લે કોઈ લે તો બાધક પડે.

મૂલમ્—દેહાભિમાન કુલજો વિદ્યાદિવિહિતોઽપિ ચ ।

ભગવત્સેવનાભાવસહિત દેહપોષણમ્ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ—દેહનું અભિમાન, કુલજી અભિમાન, વિદ્યાદિકયા ઉપલબ્ધ અભિમાન ભગવાનની સેવાના અભાવસહિત દેહનું પોષણ-એ સર્વ દુરિતા વિસ્મારક છે, (૪)

વિવેચના—(૧૧) દેહાભિમાન એટલે સુંદર બદલાવ દેહનો મદ-તે એવો છે અન્ન સર્વ જનેને તુચ્છ ગણવાની ભુદ્ધિ થઇ જાય છે તેમજ મદ શબ્દવાચી સદા દેહ સ્મરણ થયા કરે છે, તેમજ એમને એમને જ એ જીવનું મન પ્રકૃષ્ટિત રહે છે, એ પ્રાપ્તિ દેહમાં અતિશય મમત્વ રાજનાર જીવ ભગવાનનાં સુ દર સ્વરૂપનું ઈર્ષન કરી શકે નથી, (૧૨) કુલનો મદ એટલે કે હું ઉચ્ચ-ઉદાર કુલમાં જન્મ્યો છું એવો મદ, એ મદથી અન્ન સર્વ નીચ છે અને હું એકલો જ ગ્રંથ છું એનું જ્ઞાન થવાથી દીનતા જન્મે રહે છે તેથી કુલનો મદ પણ બાધક છે (૧૩) વિદ્યાનો મદ એટલે કે 'હું બહુ વિદ્યા ભણ્યો છું, અને વધુ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે અન્ન સર્વ તેા મુર્ખ છે' એવા વિદ્યામદથી ભગવાન પ્રતિ આવશ્યક દૈન્ય નિવૃત્ત થાય છે, ભગવત્સેવાના ભાવવિના (૧૪-૧૫) દેહનું પોષણ કરવું એટલે સદા દેહની રક્ષા દેહના મુખને અર્ધે જ કર્મા કરવી, નિરન્તર દેહસુખાર્થે જ ખાનપાનાદિનો ભોગ કરવો તથા આયર્ષિનું સેવન કરવું, એ સર્વ ભગવત્સેવાના વિદ્યથી છે, એ દેહની રક્ષા કરવી તેા લૌકિકાર્થે નજ કરવી, પરન્તુ ભગવત્સેવોપયોગી તરીકે કરવી

મૂલમ્—અસત્સજ્ઞે સદા દુષ્ટઃ કૃષ્ણાનુચિષ્ટમક્ષણમ્ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનત્યાગ શરણાવિસ્મૃતિ ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ—અસત્પુરુષના સબથી સદા દુષ્ટ થવું સ્ત્રીકૃષ્ણને ભોગ ન ખરેલા એવા પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું નિવેદનમન્ત્રના અનુસંધાનનો ત્યાગ કરવો, શરણની વિસ્મૃતિ કરવી, (૫) વિવેચના—[૧૬] અસત્સજ્ઞ એટલે મહાદુષ્ટ બહિર્મુખતા પ્રાપ્ત થાય કે (૧૭) સ્ત્રીકૃષ્ણના મહાપ્રસાદનો ત્યાગ કરી અસમર્પિત ભક્ષ તથા અન્નપદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું એ મહાબાધક છે પણપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

અનિવેપ તુ યો મુહુર્ને દ્રવ્યે પરમાત્મને । પતાયિતિ પિતૃસ્તામ્ય નગ્નક શાશ્વતીઃ સમા ॥
અબ્રમ્પવાત્માયમ્ ચ પતિવાનાં તપિય ચ । અનર્પિતે તથા વિષ્ણાઃ શ્વમાંમદર્શ મર્ષેત ॥

અર્થ—“હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિનાનું અન્ન ને કોઈ યાગ છે તેના પિતૃવિદ્યામ દાદિક બહુ વર્ષે પચન્તા નરકમાં પડે છે, અર્ધેચુક્રનુ, પતિવચનનુ તથા વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અત આતના અંશસમાન છે” કૃર્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

અનપવિરત્તા ગાવિન્દ્રે યો મુહુર્ને ધર્મવર્જિત । અધિષ્ઠામદર્શ વ્યાજ્ઞ મીરં તામ્તુરથા સમમ્ ॥

અર્થ—“જોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મશરિત અત ને કોઈ યાગ છે તે આતની વિદ્યા સમાન અત જાગે છે અને એવા જગત્તુ પદ્મ ને કોઈ ખાન કરે છે તે મુરાત્ત ખાન કરે છે” આ વાક્યાનુસાર અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ કરવાથી ભુદ્ધિ અધ થાય છે, તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ ન કરવો (૧૮) તથા (૧૯) શુ અભિપ્રાય છે ।

સમર્પણનો શું ભાવ છે?—એમ નિવેદનગન્ત્રણું અનુસન્ધાન મૂલ્યુ એ મહાબાધક છે. (૧૬) અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ શર્ણં મમઃ”ની વિસ્મૃતિ મહાબાધક છે, (૫)

મૂલમ્:--દેવાન્તરાશ્રયસ્તેભ્યઃ પ્રાર્થનાપિ ફલાર્થિતઃ ।

ભગવચ્ચિત્તરહિતા વ્યાવૃત્તિરપિ લૌકિકી ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—અન્ય દેવનો આશ્રય, ફક્તની ઈષ્ટાથી એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી, ભગવાનના ચિત્તરહિત લૌકિક વ્યાવૃત્તિ. વિવેચન.—(૨૦) અન્યદેવનો આશ્રય મહાબાધક છે. સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજી અન્ય દેવોનો આશ્રય કરનારને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થતું નથી. હારીતસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે.....અર્થઃ—“ અન્ય દેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, તેમજ અન્ય દેવને મંદિર ન જવું.” આ પ્રકારે અનન્ગ લાકિત શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ રાખવી શ્રીશુસાઈજી કહે છે કે—

અર્થઃ—ભગવાનના અચ્ચારવિન્દતુ સેવન કરનારને મૃત્યુસમાન આપત્તિ આવે તો પણ અન્ય દેવનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય નથી હાથીની સ્વારી કરનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી. અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મ્હારી ડોકનો બાધ કરે છે. આ પ્રકારે અન્ય દેવાદિકનો આશ્રય બાધક છે. [૨૧] અન્ય દેવ જેવા કે ઈદ્રાદિક, શિવાદિક, બ્રહ્માદિક, ગણેશ, સૂર્ય—આ શ્રીકૃષ્ણુ વના અન્યદેવો પાસેથી ફક્તની પ્રાથના કરવી, એ પણ બાધક છે. શ્રીકૃષ્ણુ સર્વસામર્થ્ય સુક્ત છે. એવા શ્રીકૃષ્ણુને ત્યજી એમને [શ્રીકૃષ્ણુને] પરાધીન રહેતા અન્ય દેવ પાસેથી ફક્તની આકાંક્ષા કરવી એ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહાબાધક છે. [૨૨] ચિત્ત ભગવચ્ચરણુકમલમા ન રાખતાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, અનમાં અસન્ભાવના, વિપરીતભાવના તથા મિથ્યાધ્યાન થાય—એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક છે. [૨૩] અપ્રહર લૌકિક કાર્ય કર્યા કરવા એ મહાબાધક છે [૬]

મૂલમ્:--ગુરુદ્રોહસ્તદીયેભ્યઃ સ્વસ્થાધિક્વયવિભાવનમ્ ।

અત્યન્તદેહસામર્થ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ પોષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—ગુરુનો દ્રોહ, પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયેથી પોતાની અધિકતાની ભાવના, અત્યન્ત સામર્થ્ય. ઇન્દ્રિયોતું પોષણ. વિવેચન.—ગુરુદ્રોહ કરે તો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ગુરુદ્રોહ મહાબાધક છે (૨૫) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પોતાથી ન્યૂન બાણુવા તેમજ પોતાને અધિક બાણુવો એ મહાબાધક છે. (૨૬) દેહમાં અત્યન્ત બલ હોય તો અન્ય સર્વને તુચ્છ ગણવાનું મન થાય છે તેમજ વિષથી થવાય છે, તેથી

૧ આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવો જો શ્રીઆચાર્યજીની અનન્મતા ધ્યાનમા લે તો કેવું સારું ? શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણુનું અનન્મશરણુ બતાવે છે ! તેજ પ્રકારે શ્રીહરિચારણુ પણ શ્રીકૃષ્ણુનો અનન્મ આશ્રય સર્વથા વાચકના હૃદય ઉપર પ્રત્યેક પત્રમા ફસાવે છે શ્રીકૃષ્ણુને આધીન રહેતા દેવો—ચણ્ડી, ભૈરવ, હનુમાન, શિવ, બ્રહ્માદિકનો આશ્રય ફલાશાથી પણ જે વૈષ્ણવો હાલમા કેવળ અજ્ઞાનથી કરે છે તેમને કટલો ગધો ઉપદેશ આ શિક્ષાપત્રમાથી મળી શકે એમ છે ?

અતિથય દેહિકલણ બાધક છે (૨૭) પોતાની ઈન્દ્રિયોના પોષણમાં તત્પર રહેવું-ઈન્દ્રિયે પ્રિય વિષય ભોગ ભોગવવા-એમ કરનાથી વિષયાવેશ વધે છે તેથી ઈન્દ્રિયોનું પોષણ બાધક મૂલમ્ -ગૃહેષ્યમિરતિર્માર્યાપુત્રાદિપુ મનોગતિ ।

કૃષ્ણાનુભાવરહિતદેશે સતતસસ્થિતિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ગૃહાદિમાં પ્રીતિ, મીપુત્રાદિકમાં મનની આસક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની ક્ષેપા, કીર્તનાદિથી વદિત દેશમાં નિસ્વર સ્થિતિ, એ સર્વ દરિના વિસ્મારક છે.

વિવેચન — (૨૮) ગૃહાદિ લોકિક કાર્ષ્ણ્ય અદ્યમદર પ્રીતિ (૨૯) સ્ત્રી પુત્રમાં મન વતિ કરવી-તેમના કુબંધી કુબંધી યતુ તથા તેમના મુખથી મુખી થવું (૩૦) શ્રીકૃષ્ણ અનુભવ સદિત દેશમાં રહેવું-એ સર્વે દરિના વિસ્મારક છે ધીનોવર્ધનનાયક તથા સ્વરૂપના મન્દિર, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર, તથા પુદ્ગલાર્જવ તાદરશીલના શ્રી રાજસેવા, તથા મજ [દિશ] એ સર્વે સ્થળે વૈષ્ણવને શ્રીકૃષ્ણનો અનુભવ યાવ છે એ સ પુદ્ગલાર્જવ સ્વાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ બિરાજમાન નથી, બધા અનુભવકાર કથા સેવા, કીર્તનાદિ યવાં નથી તેવા સ્થલમાં સ્થિતિ કરવી એ મહાબાધક છે [૮]

મૂલમ્-હર્ષશોકો લોકલામતદભાવકૃતો તથા ।

સ્વાતન્ત્ર્યભાવન સ્વસ્ય જીવસ્વાભાવિકો હૃદ ॥ ૯ ॥

અધિકાર પાપરતિ પક્ષપાતો દુરાત્મનામ્ ।

હૃદયમૂરતા ટીનજનોપેક્ષાક્ષમા પુન ॥ ૧૦ ॥

ઘટે ચાન્યે ચ યોદ્ધવ્યા દોષા વિસ્મારકા હરે ।

સાવધાનીમૂઘ ઠાસે કૃષ્ણસ્ય સ્થેયમાટરાત્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — દોષમાં લાભ અથવા દાનિની કૃતિમાં દર્ષ વા યોગ યાવ તથા મન્તવાની ભાવના, લવની સ્વાભાવિક દહ અધિકાર પાપમાં પ્રીતિ, દુરાત્મા [દુરપુરુષ] પક્ષપાત દુરવમાં કૃષ્ણા ટીનજનોની ઉપદ્રા, અને અપમા-આ તથા આ સિધ્ધ અન્ન રોગ છે તે સર્વ દરિનું વિસ્મારક કરાવનાર છે તેથી શ્રીકૃષ્ણના દાસ્યનોએ આ પૂર્વેક સાવધાન યધને રહેવું વિવેચન — દેહસખ પી, કુદુગ્ભસખ પી તથા ક્ષાત્રથી અનેક લોકિક કાર્યો સાધા યાવ ત્યારે દર્ષ ઠામવે એ એ લોકિક કાર્યોમાં ક આવે તો કુ મ પ્રાપ્ત યાવ. એ દર અને યોગ અસાધ્ય સુખના એ રૂત છે એ એ કુ ખમાં લવ મન્ન યાવ તો કુતમાં બાધ આવે છે (૩૨) કૃષ્ણાદિના લાભમાં તે કરવો-તેમ કે મદારી પામે આતું દન્ધ છે અને શીલુ કેરવુંક આવશે એટલે વધ થશે-તેમજ કુદુગ્ભનો લાભ-એ સર્વ પુદ્ગલાર્જમાં બાધક છે (૩૩) કુદુ સ્વન વા એવું જ્ઞાન મનમાં શાખવાથી પ્રમુ પ્રિન શાસ વ જર્તુ રહ છે તેથી એ સ્વન વગારું ક તથા (૩૪) લવની સ્વાભાવિક દહ એ કર બાધક છે (૫) અધિકાર એટલે કાપ ક કરવને મટે યત્ના અપવની કરે. આમ યાવ તો અવ અધિકારના સ્વાભાવ મેમ

જે અનેક જીવો આપણી સત્તા નીચે હોય તેઓનું ભલું યા ખુરૂં કરવાનો સમય આવે છે. એ અધિકાર પણ બાધક છે, કારણ કે એ અધિકારમાં ચિત્ત બહુ વ્યથ થાય છે, અને અધિકાર સાચી રાખવામાં જ સર્વ માનસિક તથા શારીરિક પ્રયાસો કરવા પડે છે. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે ભગવત્સેવાદિમા બુદ્ધિ ઠરતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રસુબોધિનીજી તથા નિબન્ધમાં કહ્યું છે, કે નારાયણે પ્રહ્લાન શ્રીભાગવત કહ્યું, પણ પ્રહ્લા સૃષ્ટિ કરવાના અધિકારસ્થાને હોવાથી એમને અનુભવ ન થયો. પુન પ્રહ્લાએ નારદજીને શ્રીભાગવત કહ્યું પણ નારદજીનો સર્વ સ્થળે ભટકવાનો અધિકાર હોવાથી એમનું ચિત્ત એકાગ્ર ન થયુ તેથી નારદજીને અનુભવ ન થયો. નારદજીએ વેદવ્યાસને શ્રીભાગવતનું કથન કર્યું. એ વ્યાસજી વેદપુરાણના અધિકારી હોવાથી એમને પણ અનુભવ ન થયો. વ્યાસજીએ શ્રીશુકદેવજીને શ્રીભાગવત કહ્યું શ્રીશુકદેવજી કોઇ વાતના અધિકારી ન હતા તેથી તેમને અનુભવ થયો. આ પ્રકારે અધિકાર ફલમાં બાધક છે. (૩૬) જે જીવ પાપમાં પ્રીતિ રાખે છે તેને શુભદોષની પરીક્ષા થતી નથી. એવી પાપરતિ પણ ફલમાં બાધક છે. (૩૭) દુષ્ટ મનુષ્યો-પાપી જનો-નો પક્ષપાત કરવો-સાચાનું જુદું કરવું. તેમજ જુઠાનું સાચુ કરવું એ ફલમાં બાધ કરે છે, આ પ્રકારે ચૈરાદિક દુષ્ટ ક્રિયા કરનારનો કદાપિ પક્ષપાત કરવો નહિ. (૩૮) હૃદયની કૂરતા-કોઇનું ભલું ન વિચારવું-મહાકપટ તેમજ છલ કરવો-એ સર્વ બાધક છે, (૩૯) જે કોઇ દીન જન શરણુ આવે તેની ઉપેક્ષા કરવી એ પુષ્ટિભક્તિમાં બાધક છે. (૪૦) ક્ષમા ન કરવી-વિના કારણુ કોષ કરવો કોઇ પણ પ્રકારે ક્રોધને દૂર ન કરવો-આ સર્વ ચાલીશ પ્રકારના દોષ શ્રીહરિનુ વિસ્મરણુ કરાવે છે. અન્ય ઘણા દોષ છે. પરતુ આ ચાલીશ દોષ શ્રીહરિની સ્મૃતિમાં મુખ્ય કારણરૂપ છે, શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'જે જીવમાં આવા દોષ હોય છે તેનામા હરિ વિરાજતા નથી. તેથી સાવધાન રહી એ દોષથી દૂર રહેવું. (૯-૧૦-૧૧)

મૂલમ્:-ભગવન્માર્ગમાત્રસ્થૈસ્તન્માર્ગફલકાંક્ષિભિઃ ।

વિરક્તૈરન્યતઃ કૃષ્ણગુણાસક્તાન્તરાત્મમિઃ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાચાર્યશરણં યાતૈસ્તદ્વિશ્વાસસમન્વિતૈઃ ।

પરિત્યક્તાશિલૈઃ સ્થેયં સદા તદ્દર્શનોત્સુકૈઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:-ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેનારા, એ માર્ગના ફલની ઇચ્છા રાખનારા, અન્યથી વિરક્ત, શ્રીકૃષ્ણના શુભમા અન્તરાત્માને આસક્ત કરનારા, આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ થયેલા એમનામાં વિશ્વાસ રાખનારા, સમથ પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા, તથા એમના દર્શનમાં ઉત્સુક થઈને નિરન્તર વૈષ્ણવે સ્થિતિ કરવી (૧૨-૧૩) વિવેચન.—ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ થઈ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે, એવા ભગવન્માર્ગમા સ્થિતિ કરવી. (૨) આ પુષ્ટિમાર્ગના ફલની આકાંક્ષા કરવી. મર્યાદામાર્ગના ફલની આશા ન કરવી. કારણુ કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ-શ્રીકૃષ્ણસેવા, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગનું ફલ સ્વર્ગાદિક, અતુર્વિધ સુકિત ઇત્યાદિક છે. તે અષ્ટિમાર્ગીય ફલ કરતાં (ઉતરતા વર્ગનાં

છે તેથી એવા નિદુષ્ટ ફલની આકાંક્ષા ન કરવી, (૮) અન્ય લૌકિક કાર્યથી વિરક્ત રહેવું
 શ્રીકૃષ્ણની સેવા-સ્મરણ સહિત અન્ય સર્વ ક્ષમણી મનને વિરક્ત રાખવું (૭) શ્રીકૃષ્ણના
 શુભમાં આસક્ત રહેવું આત્મા તેમ જ મનના પ્ધાનથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી, જન
 નથી શ્રીકૃષ્ણના જ શુભાન કરવા, અને ક્રિયાથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી. જે પ્રકારે
 શ્રીકૃષ્ણમાજ સર્વોત્તમભાવ રાખવે. એવા ભગવદ્દીક્ષનો સંગ કરવે. (૫) આપણા શ્રી
 આચાર્યજીના ભરણુકમલનો આશ્રય કરવે. (૬) મનમાં એવો નિશ્ચય રાખવો કે શ્રીઆચાર્ય
 યજીની કૃપાથી સકલ કામ સિદ્ધ થશે. (૭) પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ લૌકિક વૈદિક કષ્ટનો
 ત્યાગ કરવે. (૮) શ્રીઆચાર્યજીના તથા શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્કંઠા રાખવી
 (૯) આ નવ પ્રકારના શુભ લુહ્યમાં આવે તો સર્વ રાગ દૂર થાય. જે શુભલુહ્ય ભગવ
 દ્દીક્ષનો સંગ થાય તો જે શુભો લુહ્યમાં આવે છે તમા સમસ્ત દોષ દૂર થઈ પ્રભુની કૃપા
 થાય છે તેથી એવા ભગવદ્દીક્ષનો સંગ કરવો (૧૩)

મૂલમ્:-હૃદાનીમાગત કાલ સર્વવુદ્ધિવિનાશક ।

કરે પતાતિ દુ સજ્જો મીલિતાક્ષસ્ય ચાપિ હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:-હવે સજની પુદ્ધિનો વિનાશકારક કાલ આવ્યો છે, નેત્ર અન્ધ કરીને
 માલનાર મનુષ્યને પણ નિશ્ચય હુ સંગ હસ્તમાં આવી પડે છે. (૧૪) **વિવેચન-**ઉપ
 રશવિદ્યા આલીય દોષના નિવારક નવશુભ ક્ષમા. પરન્તુ આ એવા કલિન કાલ આવ્યો છે
 કે સર્વની વુદ્ધિ હારિ લે છે જે સત્પુરુષોની વુદ્ધિ કાલ ધારી લે તો પછી અજ્ઞાને
 પુરુષોની વુદ્ધિ બ્રહ્મ માય જેમાં શું હવેવું ? આ બાબક કાલ ઉપરાન્ત હુ સંગ વિદ્ય
 ધમ્માએ પાતાની મેળે જ આવી પડે છે તેથી જે કષ્ટ ધર્મનો લેશ કોય છે તે પુ
 આશ્યો ભય છે આમ છે તો પછી ભગવદ્ધર્મની વુદ્ધિ માય જેમ તો ક્યાંથી જ સમ્ભવે
 પ્રતિદિન ભગવદ્ધર્મ પડે છે. તેથી કાલદોષ તથા હુ સંગ દોષથી સાવધાન રહેવું

મૂલમ્-કિં કાર્યં કિમ્કાર્યં વા યત સ્ફુરતિ નૈવ હિ ।

પ્રમુળા સ્વચલ તાવદુપસહૃતમેવ હિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ -શું કરવા યોગ્ય છે તથા શું કરવા યોગ્ય નથી તેજ સ્ફુસ્તું નથી ।
 ખથિત જ પ્રમુળે તો પોતાનું બલ સમેટી લીધું છે। (૧૫) **વિવેચન -**હાલના સમ
 વમાં કષ્ટ પણ ભગવત્સંગ થી કાર્ય કરીએ છીએ તો તેમાં કાલદોષથી વિપરીત સ્ફુર
 ણાએ ઘાય છે જેક ક્ષણમા કષ્ટક વિચાર આવે તો અન્ય ક્ષણમાં અન્ય વિચાર આવે
 જે પ્રકારે ભગવત્કાર્યમાં અનેક પ્રતિબંધ પડે છે કેવલ પ્રમુનું પ્રતાપબલ જ મનમાં
 સ્ફુરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. જેમનો પ્રતાપ હજી વિદ્યાર્થી
 પ્રકટ છે તેજ પુરાણ શ્રીભાગવત, બીના હત્કલિ સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ
 શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે તો અમને શું ભય છે ?" આવો પ્રબુનો પ્રતાપ જ મનમાં
 આવે છે પરન્તુ પ્રમુળે પાતાના એવા અલૌકિક બલનો વપસ હાર ક્યો છે, તેથી વિદ્યાસ
 ધુરી ભય છે, અને લૌકિક શુભ દુઃખનો અનુભવ થાય છે। (૧૫)

મૂલમ્:—સાધનાનિ ન સિદ્ધયન્તિ કાલદોષાદ્દુરાત્મનઃ ।

પ્રતિબન્ધશ્ચ કાલાદિકૃતઃ પ્રત્યહમેધતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કાલદોષથી દુષ્ટ આત્માવાળા મનુષ્યથી સાધનો સિદ્ધ થતાં નથી તેમ જ કાલાદિકૃત પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૬) વિવેચન:—જો કોઈ એમ કહે કે 'જે સાધનથી મનમાં દુર્વાસના ન ઉદ્ભવે તે સાધન કરો,' તો કહે છે કે સાધન સિદ્ધ થતાં જ નથી તો પછી ફલ મહાદુર્લભ હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય? કાલાદિ પ્રતિ બન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે તેથી સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.

મૂલમ્:—ઉદ્દેગઃ પ્રતિબન્ધો વા ભોગશ્ચાપિ પ્રજાયતે ।

પ્રતિબન્ધસેવનં તૈઃ પ્રત્યાશા કા ફલસ્ય હિ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દેગ અથવા પ્રતિબન્ધ અને [શરીરાદિકનો] ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ (તથા) સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ છે, તેથી તેમનું સેવન કયાથી ખરેખર ફલની શું આશા હોઈ શકે?

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સેવાફલ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે:— અર્થ:—'ઉદ્દેગ વા પ્રતિબન્ધ વા ભોગ (સેવામાં) બાધક છે' આ પ્રકારે પ્રથમ મનનો ઉદ્દેગ થાય તો મન સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેમજ પ્રતિબન્ધ લૌકિક કે ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ થાય ત્યારે સેવા થતી નથી, જે લૌકિક પ્રતિબન્ધ થાય તો બુદ્ધિથી એ પ્રતિબન્ધને ગણકારવો નહિ. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તો કંઈ ઉપાય નથી એમ સમજી ભગવાનની ઈચ્છા બલિષ્ઠ છે એ ભાવનાથી સમય વ્યતીત કરવો. શરીરાદિકના ભોગની ઈચ્છા થાય તો મન વિષયાવિષ્ટ થાય છે તેથી પ્રભુ અપ્રસન્ન રહે છે. આમ ભગવત્સેવા ન થાય તો પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની શુ આશા રહી શકે? આ માર્ગમાં તો ભગવત્સેવા જ ફલ છે. જે ફળરૂપ સેવા ન થઈ શકી તો પછી શું ફલ હોઈ શકે?

મૂલમ્:—તથાપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાન્મમ ।

નિવર્ત્તતે નિરાશં સન્ન મનઃ ફલલબ્ધિતઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ —તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી મારું મન ફલની પ્રાપ્તિમાં નિરાશ છતાં નિવૃત્ત થતું નથી. (૧૮) વિવેચન.—આ માર્ગમાં સેવા જ ફલ છે આ મહાકાલદોષથી હું સેવાના અભાવથી ફલરહિત હોઈ નિરાશ છું, તો પણ મહારા મનમાં એક ભરોસો છે કે 'મહે શ્રીવદ્દેભાચાર્યજીના ચરણકમલના ચરણકમલનો આશ્રય મનમાં કર્યો છે, તેથી ભગવત્સેવારહિત છું તો પણ મને એમના આશ્રયથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ નિશ્ચય સિદ્ધ થશે જ'

इति श्रीह्यारिणायजीचिरचितं सप्तविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहित समाप्तम् ॥१२॥

શિક્ષાપત્ર ૨૮ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ અઠ્ઠાવિંશતી શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે:—પોતાની દીર્ઘતાને આવિર્ભાવ, ભગવત્પ્રાર્થનાનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે (૧૭) ૧૮

તથા સેવાસહિત હુ તો પણ શ્રીમદ્દાપ્તુલના અવલુભ્યથી નિર્લય થઈ યશે જ-એ પ્રકારે યશે જોતું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે આશયથી જે દેવ સ્ફુરે છે તે કૃપા જ હીનતાનું વર્ણન આ પત્રમાં કરવામાં આવ્યું.

મૂલમ્—કદા નન્દાત્મજ સ્વેષુ કૃપાદષ્ટિં કરિષ્યતિ ?

પ્રતીક્ષયૈવાસ્મદાદિમન શ્રાન્ત સહેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીનન્દરાવલના પુત્ર નિજ ભક્તોપર ક્યારે કૃપાદષ્ટિ કરશે ? આ પ્રકારે શબ્દ જોવાથી અમારા સર્વનું મન ઇન્દ્રિયો સહિત શાન્ત થઈ જતું છે ! (૧)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે શ્રીકૃષ્ણ નન્દના પુત્ર છે, મનુષ્ય છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીનન્દરાવલના પુત્ર સેવ્ય છે, શ્રીનન્દરાવલના ભાવાત્મક, સ્વાત્મક, લીલાવિષિષ્ટ, શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવનીય છે આજ શ્રીકૃષ્ણ મૂલભૂત પુરુષોત્તમ છે અને શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિશ્વત્માત્મક છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તે સેવનીય નથી. શ્રીકૃષ્ણદેવલજીને નન્દમહોત્સવના અભ્યાયમાં કર્યું છે કે-જેણે 'નન્દરાવલ આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના જન્મસમયે જતિ જ્ઞાનન્દમુક્ત થઈ ઉદાર મનવાળા માય' આ વાક્યમાંથી શ્રીકૃષ્ણ, નન્દરાવલના આત્મામાંથી પ્રકટ થાય છે જેમ બતાવ્યું છે, તેથી શ્રીનન્દસુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, જે ભાવાત્મક, પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ છે તેમને સ્વક્રીય નિજભક્ત મણી ક્યારે પોતાની કૃપાદષ્ટિ કરશે ? આમ પ્રતીક્ષા કરતાં અમારું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચિત્તિ થઈ જાય છે, શ્રીકૃષ્ણસંઘલ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે-

અર્થ—'હે નાય ! હું જેવી છું તેવી આપના વરણાવિન્દની ઠાસી છું । તેથી જમે તેમ કરી આપનું સુખાવિન્દ આરી દષ્ટિગોચર કરો ।' (૧)

મૂલમ્—કરુણાવારિધિ સ્વીયાનિધિ સર્વાધિક પ્રમુ ।

ઉપેક્ષતે ક્રુતઃ સ્વીયાનિતિ ચિન્તાતુર મન ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—દયાના સમુદ્ર, આપણા નિષિરૂપ, સર્વથી અધિક જોવા પ્રમુ આ કૃપાથી નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરે છે તે ન સમબલતા આઈ મન ચિન્તાતુર થઈ રહ્યું છે.

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કરુણાનિધિ છો ? સર્વ પ્રાણિમાત્રના તમા સર્વજ્ઞ તના તમે પ્રમુ છો ! જોવા પ્રમુ થઈ સ્વીય ભક્તોની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો તે સમબલું નથી । તેથી અમારું મન ચિન્તાથી આતુર થઈ રહ્યું છે શ્રીકૃષ્ણસંઘલ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—
હા નાય ! મીરિવાપીણ ! રામીયદ્સલોચન ! । પયોષિતં વિષેરીતિ પ્રાર્થન ! શાવકસ્ય મે ॥

અર્થ—'હે નાય ! હે જીવનના અધીય ! હે કમલકલ લોચન ! જેમ યોગ દોષ તેમ કરો જોવા હું જે તમારો છું તેની પ્રાર્થના છે '

હે કમલલોચન ! હું તમને શુ પ્રાર્થના કરી ચકુ ? હું તો તમારી કૃપાથી જ છું । તેથી મને તો આ વિપ્રયોગ જ લખિત છે । તમે સર્વજ્ઞ છો । (૨)

મૂલમ્—નિજાનન્દનિમગ્નસ્ય ભવેદ્યપિ વિસ્મૃતિ ।

મકાર્થસવતીર્ણસ્ય કૃપાલોરુચિતા ન સા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—^૧નિનનનન્દમા નિમગ્નને જે કે વિસ્મૃતિ થાય, તે પણુ ભકતોને અર્થે પ્રકટ થાય એવા દયાલુ (પ્રભુને) એ વિસ્મૃતિ યોગ્ય નથી (૩)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણુ એવા છે કે રાત્રિદિવસ પોતાના આનન્દમાં મગ્ન રહે છે. તે સમય યદ્યપિ સ સારાદિ ભાવની વિસ્મૃતિ છે તે પણુ ન્યારે પોતે ભકતોના અર્થે અવતાર લે છે ત્યારે તે પોતે પરમ કૃપાલુ છે. હે શ્રીકૃષ્ણુ ! ભકતોના ઉદ્ધારાર્થે અવતાર લઈને પણુ જે સંસારમાં પતિત ભકતોની વિસ્મૃતિ કરશે તેો આપને યોગ્ય નથી ! ત્યારે તેો આપ કૃપા કરી એ સ સારી જીવો-ભકતોનો અંગીકાર કરશે જ ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—અર્થ:—જીવોને વિષે આપનો અગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી હે પ્રભુ ! હે દયાના નિધિ ! એ જીવો વિચારને યોગ્ય નથી ! તેથી કૃપા કરો !

હે નાથ ! તમારો અગીકૃત જીવ છે, તમારા અધિકારને યોગ્ય છે લૌકિક સમ્બન્ધથી, આપને ભૂલી ગયો છે, તેથી જે કે લાયક નથી તેો પણુ આપ કૃપાના નિધિ હોઇ એના પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:--કં પ્રાર્થયેયુસ્તં દીના વિહાય નિજનાયકમ્ ।

તદેકશરણા નિત્યં વિમુક્તાઃ સર્વસાધનૈઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વ સાધનથી રહિત, નિત્ય એક પતિ શ્રીકૃષ્ણુજ છે શરણુ જેમનું, એવા દીન ભકતો પોતાના નાયકને ત્યજી કોની પ્રાર્થના કરે ? (૪)

વિવેચન:—હે નાથ ! અમે આપની પાસે શુ પ્રાર્થના કરી શકીએ ? અમે તેો દીન છીએ ! અમે આપને અમારા નાયક-પતિ-જાણીએ છીએ ! આપના વિના અન્યને અમે જાણુતા નથી ! અમે સર્વસાધનરહિત છીએ ! નિત્ય અમને એક આપનું જ શરણુ છે ! એ જ અમને ભરોસો રહ્યો છે ! જે અમે કોઈ સાધન કરી શકીએ તેો આપને પ્રાર્થના કરી શકીએ ! પરન્તુ એવા સાધનથી કેવલ રહિત હોઈ કેવલ આપનો આશ્રય કરી સર્વથા આપને શરણુ આપ્યા છીએ ! શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્મ્યશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—“અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણુ છે” એ વચનાનુસાર અમને દીન જીવોને કંઈ સાધન ઉપાય-સૂઝતા નથી અમે તેો એક આપને-શ્રીકૃષ્ણુને-શરણુ રહ્યા છીએ.

મૂલમ્:--મન્નાથ ! પ્રાર્થયે નૂનં ભવામિ ચિરહાકુલઃ ।

દર્શનં સ્પર્શનં વાપિ દેહિ વેણુસ્વરશ્રુતિમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હે મહારા નાથ ! હું આપના વિરહથી આકુલ થયો છું તેથી નિશ્ચય પ્રાર્થના કરું છું કે દર્શન, સ્પર્શન, અને વેણુસ્વરની શ્રુતિનું દાન કરો ! (૫)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણુ તમે મહારા નાથ છો ! હું વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું ! આ સ સારના કાર્યમાં તત્પર છું ! તમારી સેવાથી રહિત છું ! સ સારાગ્નિથી પીડા પામું છું ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ તમારા દર્શનરહિત તમારા ભકતોનું જીવિત, હે નાથ ! વિધવા સ્ત્રીની નવીન અવસ્થાના જેવું છે । ” શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે

^૧ હે શ્રીકૃષ્ણુ ! ન્યારે આપ આનન્દાત્મક ધામમાં વિગળે તે સમય તેો જીવ સ્મરણુમાં ન આપે, પરન્તુ ન્યારે આપ

નેધએ.

‘ તમે જમને દર્શન આપો અને આપના શ્રીજગનો સ્પર્શ કરાવો ! અર્થાત્ સેવા કરો. કે જેથી જમને દર્શન તથા અરણ્યસ્પર્શ થાય વેણુનાદ કરી વેણુદ્વારા જમારા હૃદયમાં સુખા પૂરો ! ત્યારે જ જમને સુખ થાય ! જમે વિરહાગ્નિથી પીઠિત હોઈ જમને આપ’ દર્શન દેશો તેથી જમારો તાપ નિવૃત્ત થશે નહિ ! દર્શન ઉપરાન્ત જમારી પાસે આપની સેવા કરાવો કે જેથી જમને સ્પર્શ સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ વેણુનાદ વગર કે જેને સુખા મિશ્રિત સૂર જમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી જમારું સર્વ કુળ દૂર કરે !

મૂલમ્ — નિજાચાર્યોઽધિતાનસ્માન્યદિ ક્ષુબ્ધા ! પ્રહાસ્યસિ ।

ગમિષ્યતિ હરે ! નાય ! પ્રતિશૈવ તદા તથ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપણા આચાર્યજીને આશ્રિત ભક્તજનનો જે જામ ત્યામ કર્યો તે કે નામ ! હે હરિ ! આપની પ્રતિજ્ઞા જતી રહેશે (૬)

વિવેચન—આપણા શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીના આશ્રિત પુષ્ટિમાર્ગીય તરીકે જનોને જસત જણી ત્યામ કર્યો તે નિશ્ચય આપની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી કૃપા મૈ ! કારણકે તમે શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે— ‘તમે (શ્રીજ્ઞાચાર્યજી મહાપ્રભુજી) જે જીવોને બ્રહ્મસંબન્ધ કરાવ્યો તેમના સકલ દોષ દૂર થશે, અને તેઓનો હું જીવિત કરીશ.’ જે પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રીજ્ઞાચાર્યજી સિદ્ધા તરુદસ્વ નામના પોતાના અન્યમાં કહે છે કે— ‘જર્થ — બ્રહ્મસંબન્ધ કરવાથી સર્વના રહેના તથા જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે જે નિશ્ચય છે જે દોષ પાંચ પ્રકારના છે ‘જાણી પ્રતિજ્ઞા છતાં જે તમે જમારા (જીવોનો) દોષ જોશો તે તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી આપ આપની પ્રતિજ્ઞા વિચારી જમને શ્રીજ્ઞાચાર્યજીના આશ્રિત જાણી, જમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ — વય તુ સર્વથા દુષ્ટા સ્વધર્મવિમુક્તા અપિ ।

ત્વમસદીયાન્ મા ધર્મીન્ ગૃહાણ ગુણપૂરિતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —જમે તો સર્વથા દુષ્ટ છીએ તેમજ સ્વધર્મથી વિમુખ પણ છીએ તમે છુલ્લથી પૂરિત, જમારા ધર્મનું બહુ મા કરેલ વિવેચના—જમે જાત્યાવસ્થાથી જ દુષ્ટ આચરણ કર્યા કરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારે જમે દુષ્ટ છીએ પુષ્ટિમાર્ગથી વિમુખ છીએ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ અનુસાર ભાવપૂર્વક સેવા કરી શકતા નથી, કારણકે સ્વધર્મથી વિમુખ છીએ. હે નામ ! તમે જમારા જેવા નથી તમે તો સર્વજીવપૂર્ણ ઉદ્ધ તેથી તમારે જમાને ધર્મની વ્યાજના કરવી જોઈએ નહિ. જમારા જેવા અવજુલ્લી જનો ઉપર નિશ્ચય આપનો પ્રમેયભલથી કૃપા કર્યો જ શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે, — ‘જર્થ — ‘મારા ભલમાં નમા પણ ભલવાન દોષો તમારી કૃપા પાસે જતિ દુષ્ટ છે કારણકે આપની કૃપા ઉપર ધર્મ છે જ્યારે દોષો જીવ ધર્મ છે ધર્મરધર્મ કૃપા પાસે જીવ ધર્મ દોષ નિર્બલ થાય જ ’ (૭)

મૂલમ્ — શૃપાલો ! પાલનીયાનાં ગુણદોષવિચારણા ।

ન કાર્યા સ્વીયશરણાધિદિત ઘરણ યદિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—હે કૃપાલુ પ્રભુ ! જે આપનું વરણ આપણા શરણથી થાય એવું છે તે પછી આપને પાલન કરવા યોગ્ય જીવોના ગુણ, દોષનો વિચાર આપે ન કરવો. [૮]

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કૃપાલુ છો તો પાલન કરો ! અમારા ગુણદોષોનો વિચાર મા કરો ! અમે તમારા છીએ ! શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અમારો ધર્મ તમારાથી થયો છે તેથી અમારું વરણ થયું છે અમારા કાર્યને લીધે જે અમારાથી સેવા, ટહેલ આદિ ભગવદ્ધર્મ ન બની આવ્યા અને તેથી વિકૃત અનેક દોષ તથા અપરાધ થઈ ગયા તો પણ તમે તે તરફ જોશો નહિ ! મને આપનું વરણ થયું છે એમ બાણી મ્હારા પર કૃપા કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞસિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—હે પ્રભુ, જીવને વિષે તમારો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી યોગ્ય હોય વા દોષથી અયોગ્ય હોય તોપણ એ દોષનો વિચાર કરવાનો નથી. આપ કૃપાનિધિ છો તેથી કૃપા કરો ! (૮)

મૂલમ્:—અશ્રાન્તોઽપિ હરે ! દોષગણનાયાં મમ પ્રભો ! ।

શ્રમમેષ્યસિ ગોપીશ ! તતો વિસ્મર સર્વથા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ —હે હરિ ! આપ શ્રમરહિત છો તો પણ હે પ્રભુ ! તમે મ્હારા દોષની ગણનામાં થાકી જશો. તેથી હે ગોપીશ ! તમે સર્વથા એ દોષને વિસ્મરો.

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કોઈ વાતમાં હારો એવા નથી ! તમને કોઈ પણ કાર્યમાં શ્રમ પહોંચે નહિ ! તમે એક ક્ષણમાં જે આહો તે કરો એવા છો ! એવા અશ્રાન્ત, તથા સમર્થ તમે છો તો પણ તમે જે અમારા દોષની ગણના કરશો તો તે દોષો એટલા બધા છે કે તે ગણવામાં તમે થાકી જશો ! એવા અપાર દોષથી અમે પૂર્ણ છીએ ! તેથી હે ગોપીશ ! જેમ તમે સાધનથી રહિત એવા ગોપીજનો ઉપર કૃપા કરી તેમ તમે અમારા ઉપર-નિ:સાધન જીવો ઉપર-કૃપા કરો ! સર્વથા અમારા દોષ હે પ્રભુ ! તમે વિસ્મરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞસિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ હે પ્રજના અધિપ ! નિ:સાધનના શ્વાત્મક ! તમારે અમારા દોષની ગણના ન કરવી કારણકે આપની પાસે સહજ અશ્વર્ય છે, જ્યારે અમે આતક્ષુદ્ર છીએ !

મૂલમ્:—દીનેષુ ગુણલીનેષુ તાવકીનેષુ મત્પ્રભો ।

પરાધીનેષુ કરુણા કરણીયૈવ સર્વથા ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ.—દીન, સસારના ગુણમાં દીન થયેલા, (અથવા ગુણરહિત) પરાધીન, એવા જે તમારા ભક્ત છે તેમના ઉપર સર્વથા કૃપા કરવી જ યોગ્ય છે (૧૦)

વિવેચન:—હે નાથ ! હું અત્યન્ત દીન છું, દુ:ખી છું, કારણકે મારાના ગુણથી સસારમાં દીન થયો છું ! તેમજ હું પરાધીન છું ! તેથી મારા ઉપર સર્વથા કૃપા જ કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞસિમાં કહે છે કે—અર્થ:—‘ હે સુંદર ! મારા પ્રતિ કાલકર્મનું અધીનપણું આપ પ્રવર્તાવો છો (કરો છો) તે આપને યોગ્ય નથી ! કારણકે હું આપનો છું એમ આપે મ્હારો અંગીકાર કર્યો છે !’ હે પ્રભુ ! હું તમારો છું તેથી તમારે મને કાલ તથા કર્મને આધીન ન કરવો જોઈએ પણ કૃપા જ કરવી એ યોગ્ય છે । (૧૦)

મૂલમ્ -નિ સાધના ગતધના મનોદીનાઃ સુદુઃખિતા ।

નિજાચાર્યાશ્રિતા શોકલોભમોહમયાકુલા ॥ ૧૧ ॥

મવન્તિ તે કૃપાપાત્ર મહોદાર દયાનિષે । ।

પ્રયચ્છ કરુણાં તેમ્યો દત્ત પાત્રેઽક્ષય મવેત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—નિ.સાધન, જેમનું ધન જતું રહ્યું છે તે, મનમાં દીન જનો, અત્યંત દુઃખી જનો, નિજ આચાર્યશ્રીના આશ્રિત, તમા શોક, દોહા, મોહ, અને ભયથી આકુલ—જેવા હવે આપની કૃપાના પાત્ર છે તેથી કે દયાનિષિ ! કે મહોદાર ! જેમના ઉપર કરુણા કરો, કેમકે પાત્રમાં ભરેલું જ્ઞાનઅક્ષય થાય છે । (૧૧-૧૨)

વિવેચન—“ હું નિ સાધન છું મહારામાં જે કંઈ આવરૂપી ધન હતું તે નષ્ટ થઈ છે, તેથી હું અતિદીન છું હું નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાશ્રીશનો આશ્રિત છું તેમજ શોક, દોહા, મોહ, ભય, ઈત્યાદિક માયાના અણુથી આકુલ છું ” જે પ્રકારે ભાવ રાખનાર ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય છે શ્રીદશિશ્યલોકે છે કે—તમે મહાન્ ઉદારતાવાલા છો ! જ્ઞાના નિષિ છો ! તેથી જ્ઞાના પાત્ર ઉપર હમા કરો કારણકે પાત્રમાં જે જ્ઞાન છે તે અક્ષય થાય છે.

મૂલમ્ -સસારદાવદગ્ધનાં જીમૂતજલકાઠક્ષિણામ્ ।

ન નીલજલદાનન્તજલદાન વિના સુખમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—સસારરૂપ દાવાનલથી રૂઘ જેવા, તેવા મેવના જલની આકાંક્ષા કરનારા જનોને સયામ મેવના અનન્ત જલના જ્ઞાન વિના સુખ ન થાય.

વિવેચન—હવે લૌકિક હૃદયન્ત કહે છે કે ‘વનમાં દાવાનલથી સર્વે હવ જલવા ડોહ છે તેમને શીતલ કરવાને જોઈ મેવજલનો વર્ષાક થાય જોઈ ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી કેવલ જલથી શીતલતા ઉત્તમ થતી નથી કારણ કે જલ તો સમુદ્ર નથી, ઈત્યાદિક અને, સ્વજે ભરેલું છે છતાં જો જલથી દાવાનલ નિવૃત્ત થતો નથી, વનને દાવાનલ તે મેવજલના વર્ષાકથી જ દૂર થાય છે તે પ્રકારે આ માયાઅજ્ઞાની, અહનતામહતાત્મક સસારરૂપ દાવાનલમાં જે હવે ભારે વરુથી બળી રહ્યા છે, તેમને નીલમેવરૂપ શ્રીમેવદાનનાશ્રી આરે પીતાના આનન્તરૂપ જલરૂં જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે હવેને સુખ પ્રાપ્ત થાય. સસારથી બળી રહેલા હવેને યાન્ત થવાને જોઈ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપે જ જરૂર છે જે પ્રભુનો જોઈ સ્વરૂપ આનન્દ વા રસ, અજલિત દુઃખ ના તાપની નિવૃત્તિ કરે છે અન્ય કોઈ ઉપાયથી સસારનું દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી જે દુઃખ તો જોઈ શ્રી પ્રભુ—શ્રીગોવર્ધનનાશ્રીની કૃપાથી જ દૂર થાય છે (૧૩)

મૂલમ્ -યે મયાક્ષીકૃતા સર્વે ત્વસ્તેવાયે પૃહસ્થિતાઃ ।

ત ય્વ માવનાશાય મવન્તિ કરવૈ કિસુ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—જેને મહે આપની સેવાને અર્થ ગુહમાં રાખ્યા છે—જેમનો અંગીકાર કર્યો છે—તેનો જ ભાવ (ભવજાવા) નો નાશ કરવાને વરુપર થયા છે તો હું શું કરું !

વિવેચન:—જેઓને મહેં સેવક કરી પ્રભુની સેવાર્થે ગૃહમા રાખ્યા છે, જેઓને મહે પ્રાર્થના કરી, પ્રભુના અંગીકૃત કર્યા છે—એવા અંગીકૃત સેવકો બહુ છે. મહારાથી ગૃહસ્થાશ્રમમા સેવા સારી રીતે થઈ શકે તે અર્થે મહારા ઘરમા (ગૃહમાં) સેવકોની જરૂર હતી તેથી મહે કેટલાક જીવોને ગૃહસ્થિત તથા અંગીકૃત સેવક કર્યા મહારો ઉદ્દેશ એ સેવકોને ગૃહમાં રાખવાનો એવો હતો કે ‘ ગૃહસ્થ ભગવાન્-નિધિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણને સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશથી મહે એમને સેવાનો પ્રકાર પણ બતાવ્યો? આમ છતાં એ અંગીકૃત સેવકો ગૃહમાં સ્થિતિ કરીને પણ ભગવત્સેવામાં લાવ નાશ પામે એવાં વિરુદ્ધ કૃત્યો કરે છે તે હું શું કરું ? (૧૪)

મૂલમ્:--બહિર્મુખાઃ પ્રકુર્વન્તિ સ્વસમ્બન્ધં બહિર્મુખમ્ ।

સહાયતાશ્રમાદેવ ન હાતુમહમુત્સહે ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધથી (મને) બહિર્મુખ કરે છે. (અથવા બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધને બહિર્મુખ કરે છે) એઓ મને ભગવત્સેવામાં સહાય કરશે એવા ભ્રમથી હું એમનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકતો નથી. (૧૫)

વિવેચન—જે જીવ સ્વભાવથી બહિર્મુખ છે તે પોતાના સમ્બન્ધમાં આવતા અન્ય સર્વ જીવોને બહિર્મુખ કરે છે, એ જીવો મને સહાય આપશે એમ ભગવત્સેવાની વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી જ મહે એમને ગૃહમાં રાખી અંગીકૃત કર્યા છે! પરન્તુ એ જીવો વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે! ભગવત્સેવા કરતા નથી! તેો પણ હું એમનો ત્યાગ કરી શકતો નથી! (૧૫)

મૂલમ્:--સહાયશ્રમમુત્પાદ્ય વશ્ચયન્તિ યથા જનમ્ ।

માર્ગસ્થિતં તથા નાથ ! વશ્ચિતોઽહં ગૃહસ્થિતઃ ॥ ૧૬ ॥

યથાન્ધકૂપપતિતં મળ્લૂકા દુઃસ્વરૈર્જનમ્ ।

વ્યથયન્તિ તથા મહ્યં દુર્વચોભિર્ગૃહસ્થિતાઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ.—જેમ ઠગ પુરુષો માર્ગમા સ્થિતિ કરી મનુષ્યને (વટેમાર્ગને) સહાયનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ઠગે છે, તેમ હે નાથ! ગૃહસ્થિત જનોથી હું ઠગાયો છું! (૧૬) જેમ અન્ધારા કુવામા પડેલા મનુષ્યને દેહકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી પીડા આપે છે તેમ મને પણ ગૃહસ્થિત જનો દુષ્ટ વચનથી પીડા આપે છે! (૧૭) **વિવેચન:**—ગૃહસ્થિત વૈષ્ણવો મને ઠગે છે! મહારી સ્થિતિ માર્ગમાં ચાલનાર વટેમાર્ગના જેવી છે! જેમ વટેમાર્ગને માર્ગમા ઠગ મલે છે તેમ ગૃહમા ઠગ પુરુષો પ્રાપ્ય છે! જેમ કોઈ કૂપપતિત મનુષ્યને દેહકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી ભય ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ગૃહસ્થિત લોકોના દુષ્ટ વચનો મને પણ મહાભય ઉત્પન્ન કરે છે! (૧૬-૧૭)

મૂલમ્:--કિયત્પર્યન્તમેવં હિ મદુપેક્ષાં કરિણ્યાસિ ।

ત્યક્તો વા દોષસાહિત્યાદિમુલ્લોઽહં દયાલુના ॥ ૧૮ ॥

ત્યક્ત કુત્ર ગમિષ્યામિ ન મેઽસ્તિ શરણ ક્વચિત્ ।

નાવમારોપ્ય દીન સ્વ મધ્યેધાર ન મજ્જય ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ —હે પ્રભુ ! ક્યાં સુધી તમે જ્ય પ્રકારે મ્હારી ઉપેક્ષા કર્યો ? અથવા શું ક્ષમા પ્રભુએ મ્હારા દોષસાહિત્યથી મ્હને વિમુખને (ભગવદ્વિમુખને) ત્વજ્યો છે ? (૧૮) આપ એ મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? મને અન્ય કોઈનું શરણ પ્રાપ્ત નથી ! આપ પોતાના દીન જનોને નોકામાં બેસાડી ધારા (નદીની) મધ્યમાં ડુબાવ્યો નહીં !

વિવેચન —હે નાથ ! એ પ્રકારે હું હું ખી છું । તેવી મ્હારી ઉપેક્ષા અવગણવા કર્યો કે મ્હારો ત્યાગ કર્યો ? એટલું તો હું બલ્કુ છું કે તમે ક્ષમા છો તેથી ત્યાગ તે કદાપિ નહિ કરો । શ્રીમુસાઈએ વિગ્નિમાં કહે છે કે —અર્થ —હું ચિત્તથી, કાયાથી વચનથી, ક્રિયાથી, જ્ઞાનથી સજનથી જોમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું । તે હે પ્રભુ ! તમે મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચાર્યો ?" એટલે કે મ્હાઈં ચિત્ત તમાશમાં નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી વાણી મિશ્રા બાવણુ ક્યાં કરે છે, તમારૂં કીર્તન કરી શકતી નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી કાયાથી તમારી સેવા થઈ શકતી નથી, તેથી કાયા પણ દુષ્ટ છે ! મ્હારી ક્રિયાશક્તિ લેપકિત્ત કાર્યમાં બ્રાસ છે, કદામનત્સેવામાં ઉપયોગી થતી નથી ! મ્હાઈં જ્ઞાન પણ સમવજ્ઞાન નથી પણ લેપકિત્ત છે ! મ્હાઈં સજન પણ નિષ્કપટ નથી ! આપ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું । તેથી હે પ્રભુ ! કૃપા કરો ! હે નાથ ! તમે ઇશ્વર છો ! તમે કર્તુમ્ આકર્તુમ્, જતે અન્યમાકર્તુમ્ જોમ સર્વસામર્થ્યમુક્ત છો ? તેથી કદાચ જોમ આપના મનમાં આવે કે ' આવો દુષ્ટ તથા દુષ્ટ ભવ મ્હારા શરણુઓ નથી, જોનો તો મ્હારે ત્યાગ કરવો જોઈએ ! જોમ વિચારી એ આપ મને ત્વજ્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? આપના વિના જ મ કોઈ મ્હાઈં આશ્રમસ્થાન નથી ! જોમ આપનું શરણુ વિના મને રક્ષા પણ શાન નથી ! આપ ત્યાગ કર્યો તો મ્હારી શું ક્ષમા થશે ? જો ખલાસી નોકામાં મનુષ્યોને બેસાડી ધારા (નદીની)ની મધ્યે જોમનો ત્યાગ કરે તો એ મનુષ્યો શું કરી શકે ? જો મનુષ્યને પાર લઈ જનાર વા ડુબાડનાર જે ખલાસી જ છે તેજ પ્રકારે જોમને પુષ્ટિમાર્ગની નોકામાં બેસાડવા છે હવે જો આપ જમને (સસારના) પાર ઉતારવા વિના ત્યાગ કર્યો તો જમ શું કરવાના છીએ ? સસારને પાર ઉતારવા કે સસારસાગરમાં મગ્ન કરવા (ડુબાડવા) જો આપના હસ્તમાં છે ! તેથી આપની ઇચ્છામાં આવે જોમ કષ્ટ ! જમ તો તમારે શરણુ છીએ (૧૯)

મૂલમ્-નિજાચાર્યકૃલે જન્મ વિમર્યે વિહિતં મમ ।

વિહિત ચેન્મયિ સદા દોષપીને કૃપા કૃતુ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ —આપના આચાર્યલના કૃપામાં શું કરવા મારો જ મ ક્યો ? હવે જો જ મ જો કૃપામાં આપ્યો છે તો હું સદા દોષથી પુષ્ટ છું તો પણ મ્હારા ઉપર કૃપા કરો

વિવેચન.—જ્યે તમે મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો તમારી પાસે મ્હાઈં શું ક્ષમાવાનું છે ? પણ મ્હા તો જોમુખ કહેવાનું છે કે મ્હારો જ મ શ્રીવલ્લભાચાર્યલના કૃપામાં

શું કરવા કર્યો તમે શું પ્રથમ બન્યુતા ન હતા ? હવે કેમ ત્યાગ કરી શકો ? હું સદા દોષપૂર્ણ છું, તોપણ મહારાપર કૃપા કરો. (૨૦)

મૂલમ્:—અસદ્ગઃ સર્વથા દૂયેઽસત્સંગસહિતોઽપ્યહમ્ ।

યથારણ્યે પરિત્યક્તઃ કાંદિશીકો મૃગાદનૈઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ વિનાનો થઈ દૂર રહું છું છતાં મને પીડા ઉદ્ભવે છે. જેમ કોઈ વનમાં પરિત્યક્ત મનુષ્ય પોતાની ભૂલો પડેલો હોઈ સિંહાદિકથી ભય પામે છે તેમ હું અસત્ પુરુષોથી ભય પામું છું. (૨૧ **વિવેચન:—**હે નાથ ! અસત્સંગ મને કય દિશાથી ઘેરે છે. રચક પણ કુસંગથી બુદ્ધિભ્રમ થાય તો હું સર્વ દિશાથી વેઠિત હોઈ, મહારી સુંદર મતિ નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ! સત્સંગથી દૂર છું, દુઃસંગ મધ્યે પડેલો છું. એકલો છું. તો મહારી શુ દશા થશે ! જે કોઈ મનુષ્ય વનમાં પરિત્યક્ત હોઈ, પોતાની દિશા ભૂલી ભય છે તો સિંહાદિ-મૃગાંતુ લક્ષણ કરનાર-ભયાનક પશુઓની ગર્જના સાંભળી કોઈ શરણની દિશા ખોલવા આકુલ વ્યાકુલથઈ રહે છે, તેમ મહને પણ કઈ દિશામાં જવું તે સૂઝતું નથી.

મૂલમ્:—જાતપક્ષાઃ સ્વગાઃ સ્વીયજનનીં ચ ત્યજન્તિ હિ ।

યથા તથા કરાલેઽસ્મિન્ કાલેઽહં ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થયેલી છે એવા પક્ષીઓ જેમ પોતાની માતાને ત્યજ દે છે, તેમ ભગવાનના ભક્તો મને આ કરાલ કાલ સમયે ત્યજ દે છે.

'જાતપક્ષાન્ સ્વગાન્ સ્વીયજનનીં ત્યજન્તિ ધ્રુવમ્ । એવો પાઠ ક્વચિત્ ઉપલબ્ધ છે એ પ્રમાણે અર્થ —જેમ માતા જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થઈ છે એવા પોતાના પક્ષીઓનો ત્યાગ કરે છે, તેમ જને (સ્વસ્થ) ભગવદ્ભાવ થયો છે એવો જે હું તેને આ કરાલકાલમાં ભગવદીયો ત્યજ દે છે.

વિવેચન:—મહારી અવસ્થા એક પક્ષીના જેવી છે, જેમ પાંખ પ્રાપ્ત કરીને નાના પક્ષીઓ પોતાની માતાને ત્યજ ચાલ્યા ભય છે તેમ અમારી પાસે ભગવદીયો કથાવા-ર્તાદિ કરીને આ કરાલ કાલમાં મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ભય છે તો હું શું કરું ? (૨૨)

મૂલમ્:—ચિન્તાપારાવારે પતિતસ્યાત્રૈવ મયસ્ય ।

પ્તજ્જલવડવાગ્નિઃ શરણં શ્રીવલ્લભાચાર્યાઃ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો તથા તેમાં જ ડુબતો જે હું તેનું, એ જલના (શોષણને અર્થે) વડવાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યેણ શરણુ છે. (૨૩)

વિવેચન:—ભગવદીયોના સંગ વિના મહારા હૃદયમાં અપાર ચિન્તા ભરાઈ રહી છે, હું ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન છું, જેમ કોઈ જીવ મહાગમ્બીર જલથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય તેને એ વડવાનલ જ તેનું જલ શોષી લઈ સહાય આપે છે, તેમ હું આ સસારરૂપ ભવસાગરના ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડી ડુબું છું, તે સમય મને સહાય એક શ્રીઅગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યેણો વડવાનલ જ અલૌકિક અગ્નિ-એક ક્ષણમાં સર્વ ચિન્તા-સર્વ સસારના દુ:ખ-શોષી લેશે એમનું શરણુ એ જ એક ઉપાય રહ્યો છે.

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ ! હા નન્દસૂનો ! હા યશોદાપ્રિયાર્મક ! !

હા ગોપિકાહૃદાધાર ! ધારયસ્વ કરેણ મામ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—હા શ્રીકૃષ્ણ ! હા શ્રીન હરાજીના પુત્ર ! શ્રીયશોદાજીના પ્રિયપુત્ર ! ! શ્રીગોપીજનના હૃદયનો આધાર ! બિન્વારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન ને હુ, તેને જાપના શ્રી હ સ્તથી પકઠી થયો ! વિવેચન—ઉપર દર્શાવેલા પ્રકારે શ્રીહરિરાજીની દીનતા કરતાં કરતાં જે દીનતા કરતાં કરતાં પોતાને, વિપ્રયોગાત્મક જ્ઞાનિ હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા જે વિરહાત્મ જ્ઞાનિ જેવી અત્યન્ત પરાક્રામીને પ્રાપ્ત થયો કે પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન પોતે વિસ્મરે છે, અને 'હિ કૃષ્ણ' 'હિ નન્દસૂનુ' ઇત્યાદિ વચનો બોલે છે એમાં 'હા કૃષ્ણ !' જે હૃદય ત્મક નામ સ્મૃતિરૂપાન્ય ભાવથી ચેત્સવશુ છે 'હા નન્દસૂનુ' જે દ્વિતીય નામ શ્રીનન્દરાજીને અમને પાળ્યા છે તેમ તમે પણ અમારું પાલન કરો' એમ કુમારિકાને ભાવ સૂચવે છે 'શ્રી યશોદાજીના પ્રાણપ્રિય પુત્ર' જે તૃતીય નામ શ્રીવસુદેવજીને ભાવ સૂચવે છે 'હિ ગોપીજનના પ્રાણાધાર' જે નામ સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીને ભાવ દર્શાવે છે, અથવા નામ હા કહે છે કે 'હિ પ્રભુ ! વિપ્રયોગસમુદ્રમાં પડેલો ને હુ તેનો જાપ કરવાર કરો (૨૪)

इति श्रीहरिरायजीधिरचितमष्टाविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतं
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૨૮ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૯ મું

ઉદ્દેશઃ—હવે આ જોગજ્ઞાનિશ્ચયા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ છે—“બુદ્ધિને નાશ કરનાર આ કાલ જાઓ છે, તેથી સત્સજ શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ તથા યશસ્વતિથી આપનથી બુદ્ધિ સ્થિર રાખવી, જે એમ ન થાય તો સર્વ બુદ્ધિ બર્હાં છે અને જેકા માટેજ શ્રીજાનાર્થજીએ ‘બુદ્ધિમૈત્રક શ્રીકૃષ્ણના વરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ’ એમ પ્રાર્થના કરી માવત્રીને બર્હાં દર્શાવ્યો છે શ્રીકૃષ્ણસ્મરણથી તથા યશસ્વતિથી શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિ સ્થિર રાખશે. જેવું નિરૂપણ આ પત્રમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે દેનથી વિપ્રયોગ થઈ શકાય ત્યારે જાતવદર્મ સિદ્ધ થાય છે પણ એમ બુદ્ધિ ક્રમે પ્રકારે સ્થિર રહે તે બર્હાં દર્શાવે છે”

મૂલમ્—બુદ્ધિનાશકકાલોઽર્ચ્ય સર્વેયાં સમુપાગત ।

અતો હિ સર્વથા ગોપ્ય બુદ્ધિરત્ન સુબુદ્ધિમિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ કાલ સર્વની બુદ્ધિને નાશ કરે એવો જાઓ છે તેથી સુબુદ્ધિમાન જનોને સર્વથા બુદ્ધિરૂપ રત્નનું રક્ષણ નિશ્ચય કરવું (૧) વિવેચન.—આ વર્તમાન કલિકાલમાં સર્વત્ર બુદ્ધિને નાશ થયો છે આ કલિયુગમાં અનેક ધર્મ યજ્ઞ યજ્ઞ છે તેથી જીવ એમ વિચાર કરે છે કે ‘આ ધર્મ ન પગાયો તો શું થવું ? અન્ય ધર્મ સ્વીકારીશું’ આમ ધર્મથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ છે ને બુદ્ધિ સ્વધર્મને અનુકૂલ છે તે બુદ્ધિને કાલચક્રે દરી લીધી છે તેથી જ મુન્દર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવું નથી. કુબુદ્ધિથી જીવ વિપરીત જાનવરનું બર્હાં કરે છે તેથી શ્રીહરિરાજી આજ્ઞા કરે છે કે ‘સાધધાન રહેજો તમારી બુદ્ધિનું રક્ષણ કરનાર કરાણકાલ જાઓ છે સુબુદ્ધિવાન વેપ્પનેજો પોતાના સુબુદ્ધિરૂપ રત્નનું સત્કરમ, કૃષ્ણસ્મરણ

તથા શરણાગતિરૂપ સુબુદ્ધિરત્ન ખતાવવું નહિ, જેમ કોઈને ખતાવવાથી રત્ન ચોરાઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ રત્ન બહિર્મુખ જનોને ખતાવવાથી ચોરાઈ જાય છે.

મૂલમ્:—સત્સંગ્કૃષ્ણસ્મરણશરણાગતિસાધનૈઃ ।

તદભાવે કૃતિઃ સર્વા યતો વૈયર્થ્યમેતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સંગ, શ્રીકૃષ્ણતુ સ્મરણ, અને શરણાગતિરૂપ સાધનથી બુદ્ધિની રક્ષા કરવી. જો એમ રક્ષા ન કરે તો સર્વકૃતિ નિશ્ચય વ્યર્થ થઈ જશે. (૨)

વિવેચન:....હવે શ્રીહરિરાકળ બુદ્ધિરક્ષણનો ઉપાય કહે છે. સદા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના સત્સંગમાં રહેવું, શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના નિરંતર મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં જે અઠાક્ષર કહ્યા છે તદનુસાર શરણની ભાવના કરવી. ભાવ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. જેમ રાખમાં(ભસ્મમાં)હોમવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ ભાવવિના સર્વ વ્યર્થ છે.

મૂલમ્:—અત એવોક્તમાચાર્યૈઃ સ્વકીયકરુણાત્મભિઃ ।

બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વકીયજનોના ઉપર કરુણા કરનાર શ્રીઆચાર્યજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણતુ ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.”(૩)

વિવેચન—જો કોઈ એમ શંકા કરે કે “બુદ્ધિરત્નના રક્ષણનો પ્રકાર તમે તમારા મુખથી જ કહો છો કે કોઈ સ્થલે એ પ્રમાણભૂત છે” તો કહે છે કે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ (વેદમાતા ગાયત્રી, શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા ઇત્યાદિ સકલ પ્રમાણશાસ્ત્રના અર્થને અનુસરીને) શ્રીમુખથી કહ્યું કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણતુ ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.” એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મન, વચન, અને કર્મથી જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહે તેની સુન્દર બુદ્ધિ થશે એ નિશ્ચય છે. (૩)

મૂલમ્:—ઉપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા ધ્યાનહેતુરયં મતઃ ।

ગીતાયાં હરિણાપ્યુક્તમર્જુનં પ્રતિ મોદતઃ ॥ ૪ ॥

‘દદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાન્તિ તે’ ।

બુદ્ધિસ્થૈર્યે હૃદિ સ્થૈર્યં હરેરિતિ ન સંશયઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થનારૂપ આ ઉપકાર પણ ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે પણ આનંદથી કહ્યું છે કે “એવો બુદ્ધિયોગ હું તને આપુ છું કે જેથી તેઓ મારી પાસે આવે છે.” બુદ્ધિની સ્થિરતા થાય ત્યારેજ હૃદયમાં હરિની સ્થિરતા થાય એમાં શંકા નથી,

ઋષકમોઽપિ ગાયત્ર્યા એવો પાઠ ઉપકારોઽપિ ને બદલે પ્રાપ્ત થાય છે. તદનુસાર અર્થ.—“બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી પ્રાર્થનાને પ્રારંભ છે તે ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે”

વિવેચન:—બ્રાહ્મણના બાલકને ગાયત્રીમંત્ર આપવામાં આવે છે તેના તૃતીયપાદમાંથી બુદ્ધિના પ્રેરણરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે. (ગાયત્રીનો મંત્ર.—હ્રિં ૦૦૧ । —

નિતુર્ધરેષ્ય યર્ગો દેવસ્ય ધીમરિ । ધિયો યો ન પ્રષોદયાત્ ॥ અર્થ—“તે સવિતા દેવના વસ
 ધીમ (વરણ કરવા ચેત્—અલૌકિક ધીન્દર્યમુક્ત), અવિધાનાચક (સ્વરૂપ)નું ધ્યાન કર
 રીએ છીએ, જે [સવિતા] અમારી બુદ્ધિને પ્રકર્ષથી પ્રેરે.” આ મન્ત્ર ઉપર શ્રીમદ્વાચન
 વર્ષ શ્રીવલ્લભાખીશે અતિ રમણીય લાખ્ય રચ્યું છે જેનો સારાંશમાં અર્થ નીચે પ્રમણે
 છે—(સવિતાદેવના) સર્વવિષ્ણ્વર્ગીકક્ષીઠારસજ્ઞ અવિદ્યુત પરમક્રાંતાપત્ત પુરુષોત્તમના વરણીય
 અતિસુંદર-રમણીય, તથા અવિધાનાચક રસાત્મક સ્વરૂપનું વસપાન કરીએ (ધ્યાન કરીએ
 પ્રીતિ કરીએ)છીએ. કે જે (દેવ) રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમ્ય શ્રીકૃષ્ણ, મહારી તથા મહાત
 અન્તર્બાહ્ય પરિકરની બુદ્ધિએને કૃપા કરી મહારસને આસ્વાદ યામ ત્યાં પર્ષન્ત પ્રેરે.)

આ તૃતીયપાઠમાં ઘર્ષાન્તુ છે કે ‘સવિતા દેવ-જેમાંથી સર્વ જન્મત્ રમણીય પ્રક
 યામ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ-શઠે અમારી બુદ્ધિએને સારી રીતે પ્રેરે. શ્રીકૃષ્ણજ અમારી તથા
 અમારા અન્તર્બાહ્ય સ્મભ ધીએનો બુદ્ધિના પ્રેરક છે, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સુંદર બુદ્ધિ
 (બકતોની) કરી આપે એ એમનો ઉપકાર છે આયત્રીના ઉપદેશથી વેદના કર્મો કરવાથી
 યોગ્યતા આવે છે તે જ પ્રકારે બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી વૈષ્ણવની બુદ્ધિ નિર્મલ થાય
 (અને મહાઅલૌકિક ભગવદ્રસનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય) એ પ્રભુનો અવિશય ઉપકાર
 છે બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તેજ શ્રીકૃષ્ણેવલ્લુ ધ્યાન થઈ શકે શ્રીભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે
 કે—“ઉ જ્યુન । હવે હું તને એવો બુદ્ધિયોગ આપુ છું કે જેથી તે ભકતો અને પ્રા
 યાય છે” શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે જે નિર્મલ બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તે નિર્મલ બુદ્ધિને
 પ્રકાર બીતાના દ્વિતીય અધ્યાયમાં સવિસ્તર બતાવ્યો છે ભગવાન્ જ્યુનને બુદ્ધિયોગ
 જ્ઞાન કરે છે કારણ કે જે સુંદર હોય તેજ સર્વ ધર્મ જપ, વપ, જ્ઞાન મત, સર્વાધાર્મિક
 સાધન, કર્મમાર્ગના સાધન, જ્ઞાનમાર્ગના સાધન, યોગમાર્ગના સાધન, પુદ્ધિમાર્ગના સાધ
 નાદિ સર્વ કાર્ય શક્ય થાય છે (૫)

મૂલમ્ — તજ્ઞાશ ય્વ ગીતાર્યા સર્વનાશો નિરૂપિતઃ ।

અતો બુદ્ધિ સુસંરક્ષ્યા માવભાવનકારણમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—બુદ્ધિના નાશથી સર્વનો નાશ થાય છે એમ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં
 નિરૂપણ કર્યું છે, તેથી સર્વભાવની ઉપસ્થિતિ કારણ રૂપ જે બુદ્ધિ તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું
 વિચેચન.—ભગવાન્ ગીતાશ્રમાં બુદ્ધિનાશ કેમ થાય છે તે કહે છે કે—

પ્યાપતો વિપયાપુર્ત સદ્ગસ્તેષુપનાયતે । સદ્ગાત્સનાયતે કામાઃ કામાત્ક્રોધોઽમિજાપતે ॥૧॥
 ક્રોધાહ્નયતિ સમોહ સમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમ । સ્મૃતિભ્રજાત્પુદ્ધિનાશ્ચા પુદ્ધિનાશાત્ પ્રજાત્યતિર ।

અર્થ — ‘વિષયોનું ધ્યાન કરવાથી પુરુષનો સજ (નાસક્તિ) તેજોમાં થાય છે તે
 વિષયમાં આસક્તિ થવાથી તેમને અર્થે ક્રમ [લીન ઇચ્છા] થાય છે તે ક્ષીણૂત થવી
 નથી તે તેથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, ક્રોધથી સમોહ ઉત્પત્ત થાય છે સમોહથી સ્મૃતિમાં વિભ્રમ
 થાય છે સ્મૃતિનો ભ્રમ થવાથી બુદ્ધિનાશ થાય છે બુદ્ધિનાશ થવાથી આત્માનો નાશ
 થાય છે” સ્મૃતિનો વિભ્રમ થવાથી અજ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાનથી લૌકિક સંસારને છૂ
 ષાતાનો અર્થ લે છે જે સંસાર પાલના છવ અમૃત્ય માર્ગો વળુ કરે છે આ પ્રકારે
 સ્મૃતિનો ભ્રમ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે માટે બુદ્ધિની જ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી

મૂલમ્:—પ્રસાદભક્ષણૈર્નિત્યં સેવનાકરણૈરપિ ।

સત્સન્નેન સદા કૃષ્ણકથા શ્રવણકીર્તનૈઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—મહાપ્રસાદના ભક્ષણથી, નિત્ય ભગવત્સેવા કરવાથી, સત્સગથી તથા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કર્યાથી તથા શ્રીકૃષ્ણની [લીલાનું] કીર્તન કર્યાથી બુદ્ધિનું રક્ષણ થઈ શકે છે. **વિવેચન:**—બુદ્ધિની રક્ષા કરવાના મુખ્ય પ્રકાર હવે બતાવે છે (૧) અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું. સદા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આરોગેલી પ્રસાદિત વસ્તુનું જ—મહાપ્રસાદનું જ ભક્ષણ કરવું. (૨) શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિત્ય કરવી. (૩) ભગવદીયનો સંગ કરવો. (૪) દુઃસગનો ત્યાગ કરવો (૫) શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કરવું, લીલા તથા નામનું કીર્તન કરવું ત્યારેજ બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે, અને પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે. (૭)

इति श्रीहरिरायजीधिराचितमेकौनप्रिप्तमशिक्षापत्रश्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૩૦ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ત્રિશત શિક્ષાપત્રમાં જેમ કર્મફલસિદ્ધિમાં દેશાદિ ષટ સાધન છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલસિદ્ધિમાં પણ દેશાદિ ષટ સાધનો છે. જે સાધનોનું પણ સાધન સત્સંગ છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે ઉપર બુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો. પરન્તુ ઠાલદોષ' મહાન છે તે દોષથી બુદ્ધિ ન લોપાય ત્યારેજ બુદ્ધિ સુંદર રહે છે એ કહે છે.

મૂલમ્:—સ્મર્ત્તવ્યઃ સર્વદા કૃષ્ણો વિસ્મર્ત્તવ્યં જગત્ પુનઃ ।

પ્રપન્ચસ્મરણે કૃષ્ણસ્મૃતિર્નૈવ ભવેદિતિ ॥ ૧ ॥

પ્રયતેત તતો જીવસ્તદભાવાય સર્વથા ।

કૃષ્ણાર્થતામાવનેન ગૃહાદેર્વિસ્મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જગત્ પુનઃ વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં સુધી પ્રપન્ચનું સ્મરણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણની સ્મૃતિ થતી નથી. (૧) પ્રપન્ચની વિસ્મૃતિને અર્થે જીવે સર્વથા યતન કરવો તેથી શ્રીકૃષ્ણને અર્થે સર્વ ક્રિયાની ભાવના કરીએ તો ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય (વિવેચન.—સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે.—

ते सभाग्या मनुष्येषु कृतार्था नृप निश्चितम् । स्मरन्ति स्मारयन्ति ये हरेर्नाम कलौ युगे ॥

અર્થ:—હિ રાજન! જે કલિયુગમાં હરિનું નામ સ્મરે છે કે સ્મરણ કરાવે છે તે મનુષ્યો નિશ્ચય કૃતાર્થ અને ભાગ્યસહિત હોય છે.' આ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરનાર મહાભાગ્યશાલી છે. આ જગતમાં (અહનતામમતામક) સ સારની વિસ્મૃતિ કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી જગતમાં દેહસગ્ગન્ધી અનેક કુટુંબ તથા ગૃહાદિકમાં મન આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં ચિત્ત લીન થતું નથી તેથી પ્રપન્ચને જોઈ, એવો વિચાર કરવો કે, ' આ પ્રપન્ચનું કારણ, સર્વના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ છે. આ પ્રપન્ચ શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સૂચવે છે. આ પ્રપન્ચના કર્તા શ્રીકૃષ્ણ છે

તેથી પ્રયત્નના પશુ કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું જોઈએ, આ પ્રકારે પ્રયત્નને વિસ્ફર્ણ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું (૧) શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉદ્ભવે એવો પ્રયત્ન સર્વથા કરવો. શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દનમાં ભાવવૃદ્ધિ થાય તે અર્થે ગૃહાદિકર્મ, સ્ત્રી પુત્રર્મ, ધનાદિક અદન્તામમતાનો ત્યાગ કરવો. આપણા સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, ધનાદિક તથા આપણા જે સંહિત જે કંઈ હોય તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં વિનિયોજવું, સર્વ ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણને સર્જી કરવી. આ પ્રકારે સંસારના પદાર્થોમાંથી અદન્તામમતા દૂર થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં જિજ્ઞાસાસક્તિ થયે જે કંઈ ભગવદ્ભાવમાં બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થવાનો આ એક ઉપાય છે (૨)

શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણમાં સંસારના પદાર્થો સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિક્ત, દેહાદિ ઉપરની અદન્તામમ મુખ્ય બાધરૂપ હોય છે જે અદન્તામમતા દૂર કરવા એક ઉપાય ઉપર ગતાઓ છે જે અદન્તામમતાના પદાર્થોને ભગવત્સેવામાં વિનિયોજ્યો સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ, વિક્ત, દેહ, આત્મા પ્રતી સર્વ પદાર્થો મહારા નથી પણ ભગવાનના છે તેથી મારા સુખાર્થે એમનો ઉપયોગ ન થવો વિશે પણ સવના યોગ્ય કર્તા સર્વભોક્તા સવક્તા, સર્વનિવન્તા સર્વના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના ઉત્કલ્પ એમનો વિનિયોગ કરવો એટલે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં આપણા સમ્મની જે સ્ત્રી, પુત્ર વિગતિ છે તેને વિનિયોજ્યે ત્યારે આપણી અદન્તામમતા એમના ઉપરથી ખસી જઈ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જાળ વસ્તુત સમ્મ પ છે એમ જ્ઞાન થાય છે ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિનો આ એક પ્રકાર ગતાઓ હવે જે પ્રકાર ગતાવે છે જે ગૃહાદિક બાધક છે તેથી એમનો સખ મા ત્યાગ કરી ગુહ્ય અદૈતની ભવ્ય કરી હરિમાં કામ સ્નેહ ભાવદિભાવ રાખવાથી તથા સખ પ્રયત્નના પદાર્થો ભગવાનની લીલા સધિ અર્થે જેથી ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય છે

મૂલમ્ — અથવા ઘાઘકલ્પેન ત્યાગભાવનયા પુન ।

અસ્વપ્નાદૈતમાથેન કામાધ્યાયેશતો હરો ॥ ૩ ॥

પ્રાપચ્ચિકપદાર્થેષુ લીલાસૃષ્ટિત્વમાથનાત્ ।

શબ્દાર્થ — અથવા (ગૃહાદિકર્મ) બાધકપણથી ત્યાગની ભાવના કરી, ભગવાન (ગુહ્ય) અદૈતની ભાવના કરી, હરિમાં કામાદિનાર આવેશથી, અને પ્રયત્નના સર્વ પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિપણની ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય છે.

૧ અપરમ ગુહ્ય-અદૈત, અદૈત શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો ગુહ્યાદૈતને નામે ઝાળખાવ છે તે એવું અદૈત ગુહ્ય છે એટલે માધારહિત છે બધા જગદ્ગુપે (જનનમાર્ગીવ ઘાંઘરાદિ જેમ બધામાં માધ્ય પ્રયોજન સ્વીકારે છે તેવી માનાતુ કામ સ્ત્રીકર્મ વિના) પરિણામ પામે છે બધા યોગેજ ચેત્યર્થો પ્રાપ્ત પણ અતનો વિહાર ન થાય એમ જ્ઞાનૌકિક પ્રકારે જગદ્ગુપે પરિણામ પામે છે. બધા-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૂજ્ય પ્રસ્થોતમ યોગેજ અવિષ્કૃત રહિનેજ જગદ્ગુપે જ્ઞાન જાય છે તેથી સર્વ જગત મુક્ત થવ વર્ણવ છે સર્વ જગત્કૃષ્ણરૂપ છે એવો ભાવ તે ગુહ્યાદૈતનો ભાવ એવાય છે (શ્રીમણુમાખ્ય-૨૧૧-૩)

૨ શીભાગવતર્મ કહ્યું છે જે ક્રમ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહ એમ, સમ્મ ઇત્યાદિ સખ ભાવ, લીલા પદાર્થોમાં ન રાખવા, પણ પ્રભુમાં રાખવા, સ્ત્રી પુત્રાદિ સાથે કામસ્નેહાદિ ન કરવા, પણ પ્રભુ સાથે સ્નેહ કરવો આજ પ્રભુમાં સ્નેહ કામાદિ કરવાથી પ્રભુની સાથે વનમવતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ આ સર્વ જગત્ પ્રભુની કીર્તનું ભાવ્ય છે સર્વ પદાર્થ ભગવાનના લીલાસમ્મની છે ભગવાનના રમણાર્થે આ સાષ્ટ છે એમ સર્વ પ્રાપચ્ચિક પદાર્થોમાં ભગવત્સ્વીકલ્પજનની ભાવના કરવી

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા દેશ ખાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ અદ્વૈત વિચારી-શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સ્થલે સદા વિરાજે છે એમ વિચારી-કામાદિકનો આવેશ પ્રભુમાં કરાવે. જેમ કોઈ લૌકિક સસારી જીવ કામ, ક્રોધ, ભય સ્નેહાદિ ગૃહકુટુંબાદિકમાં ગપ્પે છે તથા અષ્ટપ્રહર પોતાના સસારના પદાર્થોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે-એમની જ ટહેલ ઉઠાવ્યા કરે છે-તેમ વૈષ્ણવે લૌકિક પદાર્થોમાંથી પોતાના કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ઉઠાવી લઈ શ્રીકાકોરજીમાં એ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ રાખવા, તથા શ્રીકાકોરજીની સેવામાં અષ્ટ પ્રહર મગ્યા રહેવું. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નન્દસૂત્ર મ્હારે ત્યાં ખિરાજે છે, તો એમને સેવામાં કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એમને કેવી રીતે કોઈ પણ જાતનો શ્રમ ન થાય' એ પ્રકારના વિચારો તથા કાર્યો દાસજન-ભક્ત વૈષ્ણવના મનમાં નિરન્તર ચાલી રહેવા જોઈએ. 'આજે શ્રીકાકોરજીને આવા વસ્ત્ર તથા આવી સામગ્રી ધરાવવી જોઈએ. આજે આવો ઉત્સવ છે તેથી આવી સામગ્રી શ્રીકાકોરજીને આરોગાવવી જોઈએ।' એ પ્રકારે શ્રીકાકોરજીને વિવિધ લોગ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો તથા તેવીજ ક્રિયાઓમાં વૈષ્ણવે અષ્ટપ્રહર લીન થઈ રહેવું આમ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં ચિત્ત વ્યગ્ર થવાથી ધીમે ધીમે પ્રપચની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે આવા પ્રપચના પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિની ભાવના કરવી તેમાં મુખ્યવિચાર એ રાખવો કે 'શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો વિનિયોગ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો ઉપયોગ થતો નથી તે માયા સમ્બન્ધી, પદાર્થ આસુરી છે.'

મૂલમ્:—કૃષ્ણસન્નિહિતો દેશઃ કાલઃ સત્સંગ્હેતુકઃ ॥ ૪ ॥

દ્રવ્યં સર્વસ્વમેવાત્ર કર્તાભિમતિવર્જિતઃ ।

મન્ત્રાઃ શ્રીકૃષ્ણનામાનિ ગુણલીલાસમન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્માણિ કૃષ્ણસેવૈવ સર્વસાધનસંગ્રહઃ ।

एतच्छट्कस्य भक्तो हि सत्सङ्गः साधनं मतम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા હોય તે દેશ, સત્સંગના કારણરૂપ કાલ, આપણુ સર્વસ્વ-દ્રવ્ય, અભિમાનરહિત કર્તા, શ્રીકૃષ્ણના નામ તથા શુભ લીલાયુક્ત મન્ત્રો, સર્વ સાધનના સત્રહરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ કર્મ-ભક્તિમાર્ગમાં આ છ પદાર્થ (દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા મન્ત્ર તથા કર્મ) નું સાધન નિશ્ચય સત્સંગ છે.

વિવેચન:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ ખિરાજે છે તે દેશ ઉત્તમ છે જે કાલમાં ભગવદીયનો સમાગમ થાય તે કાલ ઉત્તમ છે, પ્રથમ સ્કન્ધમાં શૌનક કહે છે કે.—“ ભગવાનના સંગ કરનારા ભગવદીયોના સંગની એક ક્ષણ સમાન સ્વર્ગની તથા મોક્ષની તુલના કરી શકાતી નથી, તો પછી મનુષ્યના આશિષરૂપ રાજ્યાદિક તો ભગવદીયોના સંગ સમાન ન હોઈ શકે એમાં શું કહેવું ? ” આ વાક્યાનુસાર સત્સંગની સમાન સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પર્યન્ત સુખ પણ નથી. તેથી જે કાલમાં સત્સંગ થાય તે સમય અત્યુત્તમ.

બાણવે. દ્રવ્યમાં મમત્વ રાખવું તેમજ કાર્ય કરવામાં અભિમાન-અહંભાવ, અહંકાર-રાખવો-એ બન્ને (મમત્વ, અને અહંભાવ) બાધક છે. તેથી જ્યેમનો ત્યાગ કરવો સર્વ મન્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે તે જ સર્વોપરિ તથા મહામ ત્ર છે જન્ય (મનુષ્ય તથા દેવના) ના અભ્યાસ કરતા શ્રીકૃષ્ણના અનેક અણુ તથા લીલાતુ જાન શ્રેષ્ઠ છે અષ્ટમ શ્લોકમાં શુકાચાર્ય કહે છે કે—

અર્થ — ‘ મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ, કાલ અને દ્રવ્યથી જે કંઈ અપૂર્ણ હોય છે તે સર્વ તમારા નામના કીર્તનથી પૂર્ણ થાય છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેવાર સર્વ મન્ત્ર કરી શકે છે શ્રીકૃષ્ણકૃષ્ણ કહે છે કે—અર્થ —“ કે હરિ !’ આપના નામનો અર્થ જે વેદ કહે છે કે ‘ હરિ સર્વના દુ ખના હર્તા છે,’ તેનો હું ઉપચાર કરૂ છું તેથી કે નામ ! જે વેદાનુસાર અર્થ પ્રમાણે આપ સર્વ દુ ખનું હરણ કરનારા છે તો તેજ પ્રમાણે શહે શાઓ, અર્થાત તમારા ‘હરિ’ એ નામના અર્થ પ્રમાણે તમે સર્વ દુખડં હરણ કરો ! આપના નામનો અન્યથા અર્થ મા યાઓ !” શ્રીકૃષ્ણનું નામ સર્વ વેદો સ્તુતિઓનો સાર છે એ નામ દેવામાંજ સર્વ મ ત્ર જાવી બાય છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જે ઉત્તમોત્તમ કર્મ છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવામાંજ સર્વ સાધન યથ બાય છે અષ્ટમ શ્લોકમાં પ્રણય કહે છે કે—“ જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલનું સિંચન કરવાથી સર્વ શાખાઓમાં જલની તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જોક વિષ્ણુની આરાધના કરવામાં જન્ય (કર્મ) દેવની તેમજ આત્માની તૃપ્તિ યથ બાય છે ” અર્થાત વૃક્ષના મૂલમાં જલ ન સિંચવું વૃક્ષની શાખાઓમાં જલ સિંચાય તો શ્રમ બ્યથ બાય છે—ઉલટો બગાડ થાય છે તેમ જોક સુલ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ રસાત્મક પ્રભુની સેવા રચણ જન્ય દેવની આરાધના થાય તો કશું જલ પ્રાપ્ત થતું નથી જેમ ન કરતાં મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણની સેવા કર્યાંથી પ્રભુને પરાધીન સર્વ દેવોની તૃપ્તિ થાય છે પરન્તુ જેમ શાખાઓને જલની તૃપ્તિ થતથી મૂલને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ જન્ય સર્વ દેવોની આરાધનાથી મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થતા નથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ત્યજી જન્યદેવની આરાધના કરવી એ વિધિપૂર્વક કરવી તેથી જોક શ્રીકૃષ્ણની જનન્ય સેવા કરવી એજ સર્વોપરિ શિદ્ધા ત છે શ્રીકૃષ્ણની દેવ જ સર્વ કર્મમાં સુખ્ય છે સર્વ સાધનના સમહરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીજી સાત સ્વર્ગ શ્રીવલ્લભકુલાદિ સ્વરૂપ બધાં વિશાળે તે દેશ ઉત્તમ છે (૧) સત્સત્ય પ્રાપ્ત થાય જે મહ ઉત્તમ છે (૨) પ્રભુમા વિનયોબધતુ દ્રવ્ય ઉત્તમ છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણનું નામ, શ્રીકૃષ્ણની લીલા, શ્રીકૃષ્ણનું ચણ્યાન એ સર્વોપરિ છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ સર્વોપરિ કર્મ છે (૬) આ ષટ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ જગત્પટીઓનો સત્ય પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ સન્તમધર્મી શ્રીકૃષ્ણ સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે (૬)

મૂલમ્ — શૃણ્ણસાક્ષિન્મદેશે તુ યતસ્તિથન્તિ સાધવ ।

કાલ સત્સન્નુદેવસ્તુ મિલિતૈસ્તૈરુદેસિ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — શાણુપુરુષો શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સત્યુત્પન્ન મમ્માથી સત્સત્યના શરણરૂપ કલને ઉદય થાય છે (૭)

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીય શ્રીકૃષ્ણની નિકટના દેશમા સ્થિતિ કરે છે. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વિરાજે છે ત્યાં લગવદીય પણ દર્શનસેવાર્થે રહે છે. ત્યાં કાલનું સામર્થ્ય આલી શકતું નથી. તેથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સાત સ્વરૂપ, તથા શ્રીવલ્લભક્રુલના મન્દિર હોય છે ત્યાં લગવદીય મલી શકે છે. ત્યારેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે જ ઉપર ખતાવેલી દેશની તથા કાલની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સર્વસ્વસ્યોપયોગોઽપિ સિદ્ધયેત્સદ્બુદ્ધિસ્ત્તુભિઃ ।

અભિમાનનિવૃત્તિસ્તુ તદાશ્રયવતામિહ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સુન્દર બુદ્ધિનું દાન કરનાર લગવદીયોથી સર્વસ્વનો (દ્રવ્યાદેનો) ઉપયોગ (શ્રીકૃષ્ણસેવામાં) થઈ શકે છે. (એ પ્રકારે દ્રવ્યની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) એમના આશ્રય કરનારના અભિમાનની નિવૃત્તિ પણ અહિં થાય છે (એ પ્રકારે કર્તા અભિમાન રહિત થઈ ઉત્તમ થાય છે.) **વિવેચન:**—એવા પ્રભુ અને લગવદીય જ્યાં વિરાજે છે ત્યાં સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે, સર્વ તાદૃશીયના સંગથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનો આશ્રય સિદ્ધ થાય ત્યારે અજ્ઞાનથી થતું અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે. લગવદીયનો આશ્રય કરે તો સર્વ સિદ્ધ થાય [૮]

મૂલમ્:—કૃષ્ણનામસ્વરૂપાદિજ્ઞાનં તુ તત્ત એવ હિ ।

ભગવત્સેવનં વાપિ પુરુષાર્થસ્તદૈવ હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણનું નામ તથા સ્વરૂપાદિકનું જ્ઞાન પણ તેથીજ થાય છે અને પુરુષાર્થરૂપ એવી જે શ્રીકૃષ્ણ સેવા તે પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણના નામનું તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની સેવાને પરમ પુરુષાર્થરૂપ તથા કૃત્યરૂપ બાણીએ, અમે એમ જણાય તે પણ જ્યાંદે પ્રભુકૃપા કરે ત્યારે જ, સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહેલું છે કે— “ શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીકૃષ્ણની માનસી સેવા પર-ઉત્તમ છે.” મનઃપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, અને પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. આમ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે ત્યારે જ બાણીનું કે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. તેથી લગવત્સેવા પરમપુરુષાર્થરૂપ બાણી કરવી. [૯]

મૂલમ્:—યદા તથાવિધાઃ સન્તો દ્વૈશ્યન્તે સેવનોદ્યતાઃ ।

અતઃ સત્સજ્ઞ ઈવાસિન્ સાગે સર્વસ્ય સાધનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે એવા સેવનમા [લગવદીયો] જોવામા આવે છે, [ત્યારે ઉપર ખતાવેલા ૫૬ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે] તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા તો સત્સંગજ સર્વનું સાધન છે.

વિવેચન.—ઉપર ખતાવેલા ૫૬ પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર એવા લગવદીયના સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે લગવદીય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થઈ સમજવી. શ્રી હરિનાથજી કહે છે કે ‘ અમારા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સત્સંગ જ સર્વોપરિ નિશ્ચય સાધન છે
૨૭

તેથી નવરત્ન ધન્યતા મીઝાવાર્ષી છે કહે છે કે-અર્થ —“ તાદૃશીયતા સગમાં નિવેદન તો સમર્તવ્ય છે” તેથી ભગવદીયનો સગ કરવો. [૧૦]

મૂલમ્ —સદમાવે સર્વથૈવ ન કિચ્ચિદિહ સિધ્યતિ ।

તસ્માત્પ્રયત્ન કર્તવ્ય સત્સજ્ઞાય સુબુદ્ધિભિ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ —સત્સજ્ઞના અભાવમાં આ માર્ગમાં સર્વથા કશું સિદ્ધ થતું નથી તે સુન્દર બુદ્ધિવાળા હોવાએ સત્સજ્ઞને અર્થ પ્રયત્ન કરવો બોધ્યો ૧૧

વિવેચન —ઉપર કહ્યા એવા ભગવત્સેવામાં ઉચિત-તત્પર ભગવદીયોના સગ સર્વ સિદ્ધ થાય છે, અને એવા તદીયના સગ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી તેથી પ્રથમ એ જોમનો સત્સજ્ઞ પ્રાપ્ત કરવો. સત્સજ્ઞ કરનાર વૈષ્ણવ જ સુબુદ્ધિમાન છે, એકાદશ સ્કન્ધ ભગવાન કહે છે કે-અર્થ —“ કે ઉદ્ધવ ! મને જેવી રીતે સવ દુઃસજ વા આચરિને નાશ કરનાર સત્સજ્ઞ વશ કરી શકે છે, તેમ નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે ક્ષ્મણ્ય કે, નથી ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય, કે તપ, કે ત્યાગ કે કૃપારામાદિક, કે કલિયા, કે મતો, કે છ દો, કે નિષમો, કે વમ-આમાંથી કોઈ પણ સત્સજ્ઞની સમાન વશ કરી શકે નથી.” આ વચનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન યોગ, મત, વસ, છન્દ, સ્વાધ્યાયથી સાધન કરવાથી વશ થતા નથી, પણ સત્સજ્ઞથી વશ થાય છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગિએ સત્સજ્ઞ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવો.

મૂલમ્ —અત ય્વોક્તમાચાર્યૈર્હરિસ્થાને તદીયકૈ ।

‘અદૂરે વિપ્રકર્યે ઘા યથા ચિત્ત ન કુપ્યતિ’ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ —તેથી જ મીઝાવાર્ષી મહાપ્રભુએ પિતાના સહિતવર્ષિની મન્યતા કહી છે કે-મહરિના સ્થાપનમા ભગવદીયો સહિત, સમીપમાં અથવા જે પ્રકારે ‘ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ રહેવું’ [૧૨] વિવેચના—અમારા મીઝાવાર્ષી મહાપ્રભુ સહિતવર્ષિની મન્યતા કહે છે કે—અર્થ —તેથી ત્યાગમાં દુઃસજથી તથા દુશાન્ત ભાવથી ઘણા બાધક આવે છે તેથી હરિ વિરાજતા હોય એવા સ્થાનમાં તદીયના (ભગવદીય) સગમાં, હરિસ્થાનથી બહુ દૂર નિકટ પણ નહિ એમ જે પ્રકારે ચિત્ત ક્ષમિત ન થાય એમ સ્થિતિ કરવી.’ આ વચનાનુસાર અર્થ મીઝાવાર્ષી વિરાજતા હોય ત્યાં તદીય ભગવદીયો સહિત સેવા કરવી જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ દૂર ના નિટકમા સ્થિતિ કરવી જે પ્રકારે નિત્ય સેવા, દર્શનાદિ બની આવે એમ નિકટ વા દૂર હરિસ્થાનમાં ભગવદીયના સગમાં ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય એમ નિવાસ કરવો. (૧૨)

મૂલમ્ —ચિત્તદોષે કય સેવા ચેતસ્તુપ્રવણ ભવેત્ ।

અતો વિષ્વાર કર્તવ્યઃ સર્વથૈકત્ર ઘાસઙ્ગત્ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ —ચિત્તમાં દોષ પ્રવેશે તો પછી ભગવાનમાં ચિત્તનું પરિણામ ‘એમ સેવા કરાવી ઘડ શકે ? તેથી સર્વથા એક સ્થાનમાં (ભગવદીય હોય હરિસ્થાનમા) વાસ થાય એવો વિષ્વાર કર્તવ્ય છે વિવેચન —જે ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના દોષ ઉદ્ભવે તો દોષમુક્ત ચિત્તથી સેવા ઘડ શકવી નથી. મીઝાવાર્ષી મહાપ્રભુ સિદ્ધાન્ત

ક્રતાવલિ ગ્રન્થમાં તેથી જ એકાગ્રચિત્તથી સેવા કરવાનું કહે છે. અર્થ—“ચિત્તનું ભગવાનમાં પરોવાવું તે સેવા. એવી માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુભ અને વિત્તભ સેવા કરવી.” એ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તથી માનસી સેવા ભગવાનની કરવી એ જ પરમ ફલ છે. એવી ભગવત્સેવા કરવામાં દોષયુક્ત ચિત્ત ઉપયોગી નથી, તેથી ચિત્તમાં દોષનો આવેશ ન થવા દેવો. તનુભ અને વિત્તભ સેવા મન લગાડી કરવામાં આવે ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિદિવસ ચાલી રહી છે, તેમ વૈષ્ણવનું ચિત્ત અહ-નિશ ભગવત્સેવા રસમાં તક્ષીન થઈ રહે ત્યારે માનસી સેવા એને સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ જો તનુભ વિત્તભ સેવા કરતાં કરતાં ચિત્ત દુષ્ટ થાય તો અગ્રે ફલરૂપ (માનસી)સેવા સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

મૂલમ્:—બુદ્ધ્યા વિચાર્ય મત્પ્રોક્તં નિધાય હૃદિ સર્વથા ।

સ્વાર્થસમ્પત્તયે કાર્યો વાસ એકત્ર તત્પરૈઃ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ:—મહે જે કહ્યું છે તે સર્વથા હૃદયમાં સ્થાપન કરી, બુદ્ધિથી એનો વિચાર કરી, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિને અર્થે તત્પર એવા ભગવદીયો સહિત એકત્રવાસ કરવો. (૧૪)

વિવેચન:—એકાન્તમા સ્થિતિ કરી પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર ન થાય તો ભગવદીયના સંગમાં વિચાર કરવો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—
અર્થ:—“બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તનાં વાસ ન કરવો. હરિ તો સર્વથી રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી” આ રીતે એકાન્તમાં વા ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્સેવા ભગવત્કથાદિક કરવા, તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃત હૃદયમાં વિચારવા, અનેક પ્રકારના સુખ, દુઃખ, એમ કરતાં જો બાધ કરે તો શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્વાસપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે કે ‘કાઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધથી ચિન્તા મા કરશો. હરિ-ભગવાન-સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી !’ એ પ્રકારે એકાન્તમાં વૈષ્ણવે સેવા દર્શનાદિ સમય સેવા તથા દર્શન કરવા અને અનેકસરમાં ભગવદીય સહિત સુન્દર બુદ્ધિથી ભગવત્કથાવાર્તાદિક કરવા. તેમજ શ્રી-આચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોનો વિચાર કરવો. (૧૪)

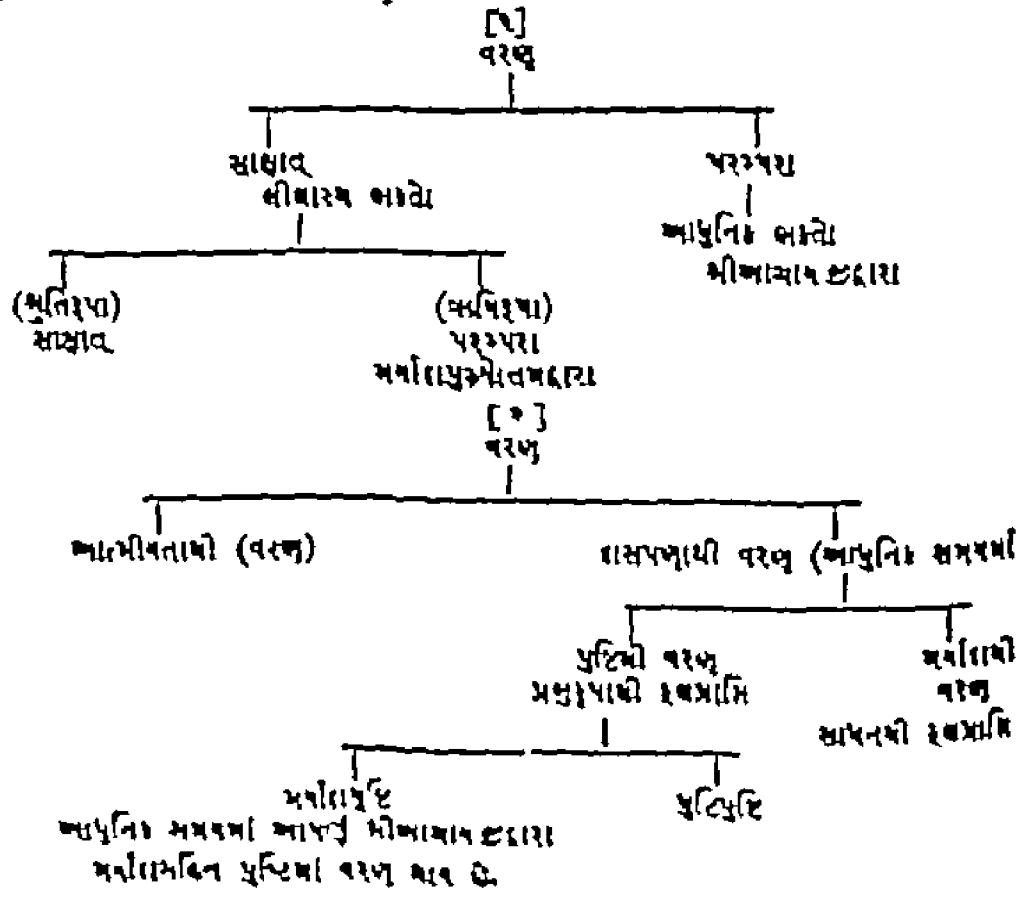
इतिश्रीहरिरायजीविरचित त्रिशतित्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૧ મું.

ઉદ્દેશ:—આ એકત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે કે.—વરણુ જે પ્રકારનું છે, (૧) સાક્ષાત્ વરણુ; (૨) પરમ્પરાથી વરણુ. લીલાસ્થભક્તોને વિષે સાક્ષાત્ વરણુ હોય છે આધુનિક ભક્તોને વિષે (શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પરમ્પરાથી પ્રભુ વરણુ કરે છે લીલાસ્થ ભક્તોમાં પણ જે વિભાગ છે (૧) શ્રુતિરૂપા ભક્તો, (૨) ઋષિરૂપા-અગ્નિ-કુમાર ભક્તો એમા શ્રુતિરૂપાને વિષે સાક્ષાત્ વરણુ પ્રભુએ કર્યું છે તથા ઋષિરૂપા (અગ્નિકુમાર)ને વિષે પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ વરણુ કર્યું છે. વરણુના પુનઃ જે પ્રકાર છે—(૧)આત્મીયપણાથી વરણુ અને (૨) દાસપણાથી વરણુ એમાં અવતારદશામા આત્મીયપણાથી વરણુ થયું છે, તથા અનવતારદશામાં (હાલમાં) દાસપણાથી વરણુ થાય છે દાસપણાના વરણુમા જે પ્રકાર છે—(૧) મર્યાદાથી વરણુ તથા (૨)પુષ્ટિથી વરણુ મર્યાદા રીતિએ જે વરણુ થાય છે તેમાં સાધન નિષ્ણાથી ફલ છે. પુષ્ટિ

રીતિએ જે વસ્તુ યાગ છે તેમાં અનુબ્રહ્મથી-કૃપાથી ક્ષુભ યાગ છે પુષ્ટિના વસ્તુમાં પણ પ્રકાર હોય છે-(૧) મર્યાદાપુષ્ટિનું વસ્તુ તથા (૨) પુષ્ટિપુષ્ટિનું વસ્તુ તેમાં ક્યાંથી તેા શ્રીઆચાર્યજીના અનુબ્રહ્મથી મર્યાદાસહિત પુષ્ટિમાં અંગીકૃત થઈ જાય છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞારૂપ મર્યાદા છે તે આપણને કિલ્લાડી જે આપણા પ્રભુ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે ભક્તની આ લોક તથા પરલોકસમજ ખી સહકરિત્વ દ્વારા છે તેથી આપણે નિમ્નિત્ત રહેવું આ માર્ગમાં શ્રીભગવાનની સેવા, કષ્ટ, કુલુખ નાદિ સર્વ આર્તિથી યાગ તે જ સુખ્ય ક્ષુભ પ્રાપ્ત યાગ છે વિપ્રયોગ-આર્તિ જેમાં પ્રભુજી આપણને વિયોગ થયો છે તેા આપણે જોમના દર્શન ક્યારે કરીશું જોમની સેવા તથા જોમની હીલાનો રક્ષ ક્યારે અનુભવીશું ? ઇત્યાદિ તાપ-કલેશ, જો તાપ કલેશ આર્તિ-વિના, સેવા કષ્ટ તથા જુલુમાનાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ક્ષુભ આખી શક્ય નથી પણ ન્યૂન ક્ષુભ (સામુલ્ય વા ભગવાનમાં લય)નું જ્ઞાન કરે છે જો આર્તિ સિદ્ધ થવાને ઉપાય જો છે કે ભગવદીયોના સગમાં જોહાન્ત સ્વદે ભક્તી જીવની નિસ્થાધનત્વે વિચાર કરવે. શરણાવના કરવી, શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીજુસાંઈજીએ ક્ષેત્રા ભય તેમજ સુરિ સ્તવ શ્રીમુખેધિનીજી, નિજ ધારિ મન્થનો પાઠ કરવો તેમજ પુષ્ટિમાર્ગનું રક્ષણ સમજવા ભગવદીયો પાસેથી જોના મૂઠાર્ય સમજવા ત્યારે વિપ્રયોગાભિસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી કૃપ કરી વિપ્રયોગ-આર્તિનું જ્ઞાન કરે. આ માર્ગ નિસ્થાધન ક્ષેત્રાત્મક છે " વસ્તુના પ્રાપ્ત્ય સુક્ષિપ્ત ભાગવિભાગ નીચે પ્રમાણે છે -

મૂલમ્:--નિ:સાધનફલે માર્ગે વલં નૈવોપયુજ્યતે ।

સાધનાનામતો નાયમાત્મેત્યેષોદિતા શ્રુતિ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—નિ:સાધનના ફલરૂપ એવા આ માર્ગમાં [પુષ્ટિમાર્ગમાં] સાધનનું બલ ઉપયોગી નથી તેથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—અર્થ—“આ આત્મા (પરમાત્મા) પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી લભ્ય નથી, બહુ શ્રુતથી—જ્ઞાનથી લભ્ય નથી, પણ તે જીવથીજ આ આત્મા લભ્ય છે કે જેને આ આત્મા (પરમાત્મા) વરે છે. તેવા વૃત જીવનેજ આ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.” એ શ્રુત્યનુસાર આ આત્મા-પરમાત્મા પ્રભુ જે જીવનું વરણ કરે છે તેનાથીજ પ્રભુ લભ્ય છે. વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે, જીવ પોતાના બલથી કોટાનકોટિ સાધન કરે તો પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી તેથી શ્રુતિમાં સાધનનો નિષેધ કહ્યો છે. મર્યાદામાર્ગમાં સાધનની કૃતાર્થતા હોઈ શકે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન જ્યારે જીવનું વરણ કરે ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય, મર્યાદામાર્ગમાં પ્રભુની જેટલી કૃપા તેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુષ્ટિ તથા મર્યાદામાર્ગનું આ તારતમ્ય અત્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:--કિન્તુ સર્વસ્ય સૂલં હિ હરેર્વરણમુચ્યતે ।

યથૈવ વૃણુતે કૃષ્ણસ્તથા તિષ્ઠતિ વૈ જન: ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—કિન્તુ હરિનું વરણ સર્વનું મૂળ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જે પ્રકારે જીવને વરે છે તે પ્રકારે જીવ નિશ્ચય સ્થિતિ કરે છે, (૨) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ શ્રી હરિના વરણથી થાય છે. જીવના સાધનથી સાધ્ય નથી, જે જીવનું જેવું વરણ ભગવાન કરે છે તે પ્રકારે એ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે છે [૨]

મૂલમ્:--વરણં તુ દ્વિધા સાક્ષાત્પાસ્પર્યવિભેદત: ।

લીલાસ્થિતેષુ વૈ સાક્ષાદન્યેષ્વસ્તિ પરમ્પરા ॥ ૩ ॥

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલ જીવકૃતસાધનસાધ્ય નથી. ભગવાનના વરણથી ફલ સિદ્ધ થાય છે. એવરણ એ પ્રકારનું છે.

શબ્દાર્થ:—વરણ એ પ્રકારનું છે. [૧] સાક્ષાત્ વરણ (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થિત ભકતોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ થાય છે. અને અન્ય ભકતોને વિષે પરમ્પરાથીવરણ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની લીલાસ્થિત સુષ્ટિને વિષે સાક્ષાત્ વરણ અને અન્યમાં પરમ્પરાથી વરણ એ બે પ્રકારના વરણ છે, [૩]

મૂલમ્:--આચાર્યદ્વારકં તત્ર વરણં ન હરે: સ્વત: ।

લીલસ્થેષ્વપિ ભક્તેષુ વૃત્તેઢ્ઠૌવિધ્યમીક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

સાક્ષાચ્છ્રુતિષુ હરિણા વરણં વહિસૂનુષુ ।

પરમ્પરાપ્રકારેણ મર્યાદાપુરુષોત્તમાત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા હરિનું વરણ થાય છે. તે સ્વત: [વરણ] નથી, પણ

પરમ્પરાથી વરણુ યમેહું કહેવાય છે સીલાસ્થિત બકતોને વિષે જે વરણુ માય છે તે બે પ્રકારનું છે શ્રુતિરૂપા (ગોપીબન) બકતોને વિષે હરિએ સાક્ષાત્ વરણુ ઠરું છે અને જ્ઞાનિકુમાર (ઋષિરૂપા) ગોપીબન બકતોને વિષે પરમ્પરાથી-મર્ઘાદાપુરુષોત્તમ [શ્રીરામચન્દ્રજી] દ્વારા હરિએ વરણુ ઠરું છે (૪-૫) વિવેચન — શ્રીનાનાર્મજીદ્વારા જે જીવને વરણુ થયું છે તે સ્વત વરણુ નથી પણ પરમ્પરાથી [શ્રીનાનાર્મજીદ્વારા] હરિ જીવને વરે છે શ્રીકૃષ્ણની સીલાસ્થિતિ વિષે ખોતે બે પ્રકારના વરણુ થયાં છે [૧] સાક્ષાત્ (૨) પરમ્પરાથી. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં શ્રુતિરૂપા (ગોપીબન) બકતોનું વરણુ ભગવાને સાક્ષાત્-ખોતે ઠરું છે. શ્રુતિજ્ઞોને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ થઈ જ્યે વાત બદ્ધદામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઋષિરૂપા સોળ હજાર જ્ઞાનિકુમારનું વરણુ પરમ્પરાથી જ્યેટલે મર્ઘાદાપુરુષોત્તમ (શ્રીરામચન્દ્રજી) દ્વારા થયું છે જ્યે વાત્તાં શમાવણુમાં પ્રસિદ્ધ છે જ્યે પ્રકારે સીલાસ્થિતિને વિષે પણ બે પ્રકારના વરણુ છે (૪-૫)

મૂલમ્—અન્યથાપ્યત્ર મેદોઽસ્તિ દાસતાત્મીયતાદિભિઃ ।

આત્મીયત્વેનાવતારે દાસત્વેનાન્યદા વૃત્તિઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —જન્ય પ્રકારે પણ જન્ય વરણુમાં દાસતા તથા આત્મીયતા જેમ બે પ્રકારના લેહ છે અવતારદશામાં આત્મીયતાથી વરણુ છે અને જનવતારદશામાં દાસતાથી વરણુ છે. **વિવેચન—**સાક્ષાત્ તથા પરમ્પરા જેમ બે લેહ ઉપરાન્ત વરણુના જન્ય બે પ્રકારના લેહ છે જેક આત્મીય વરણુ અને જેક દાસતાવથી વરણુ. અવતારદશામાં ભગવાનના સમ્બન્ધીજોને જે વરણુ માય છે તેને આત્મીય વરણુ કહે છે જનવતારદશામાં દાસતાવ માય ત્યારે વરણુ માય છે (૬)

મૂલમ્—દાસત્વેઽપ્યસ્તિ મેદો હિ મર્યાદાપુષ્ટિમેદત્ ।

અતો ન જીવસ્વાતન્ત્ર્ય દાસત્વાદ્દિ નિસર્ગતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —દાસવણુના વરણુમાં પણ મર્ઘાદાથી વરણુ તથા પુષ્ટિથી વરણુ જેમ બે પ્રકારના લેહ છે તેથી જીવને સ્વભાવથી દાસત્વ છે અને તેથીજ સ્વતન્ત્રતા નથી (૭) **વિવેચન—**દાસતાવમાં બે પ્રકાર છે જેક મર્ઘાદા તથા જેક પુષ્ટિથી વરણુ. દાસત્વ ધર્મ જીવમાં સ્વભાવથી છે તેથી સ્વતન્ત્ર નથી જીવ દાસત્વધર્મથી પ્રભુનો સમ્બન્ધી માય છે તેથી દાસત્વધર્મ સુર્વથી અધિક છે (૭)

મૂલમ્—યથા વૃત્તિસ્તથા સર્વે કૃષ્ણસ્તસ્ય કરોતિ હિ ।

૧ શ્રીરામચન્દ્રજી ત્યારે વનવાસ કરતા વાસ્થા જતા ત્યારે કેટલાક ઋષિકુમારે શ્રીરામચન્દ્રજીને સોન્વથી મોહ પામ્યા. અને શ્રીરામચન્દ્રજીની પાસે જઈ વિનવતિ કરી કે તે પ્રભુ ! જમારે જાણને અવસર થયો છે શ્રીરામચન્દ્રજીને કૃપુ કે જા અવતારમાં તો તમારો જે મનોરથ આરાધી પરિપૂર્ણ થઈ તમે જેમ નથી કારણ કે હું જેકપત્નીવન ખું પણ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થયો જે ઋષિકુમાર જા વચનાનુસાર ન દરાવજીને ત્યાં સોગલ્હાર કુમારિજોનું રૂપ પરી શ્રીરામચન્દ્રજી સેવા કરનાર દાસીરૂપે રજા લતા અને જેમને મનોરથ પણ ખોતે પરિપૂર્ણ થયે. જે પ્રકારે મર્ઘાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુને જે ઋષિરૂપાજોનું વરણુ ઠરું હતું.

મર્યાદાયાં વૃતૌ તસ્ય ભવેત્ સાધનનિષ્ઠતા ॥ ૮ ॥

પુષ્ટાવનુગ્રહે દૃષ્ટિસ્તયૈવ સકલં પુનઃ ।

વયં ત્વનુગ્રહાચાર્યૈઃ પુષ્ટૌ મર્યાદયા સહ ॥ ૯ ॥

અઙ્ગીકૃતિસમર્યાદૈઃ સર્વેઽપ્યઙ્ગીકૃતાઃ સ્વતઃ ।

અતસ્તદુક્તમર્યાદાસ્થિતિર્હિ હિતકારિણી ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાથ:—જે જીવનું જેવું વરણુ છે તેવું સર્વ શ્રીકૃષ્ણુ કરે છે. જેનું મર્યાદામાં વરણુ છે તેને સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે. પુષ્ટિમાં જેનું વરણુ હોય છે તેની દૃષ્ટિ અનુગ્રહમાં થાય છે. તે અનુગ્રહની કૃપાની દૃષ્ટિથી તેનું સર્વ સિદ્ધ થાય છે. આપણુ સર્વને તો અંગીકારમાં મર્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યાં છે. તેથી એમના વચનામૃતની મર્યાદામા સ્થિતિ રાખવી તે આપણુ હિત કરનારી છે. (૮-૯-૧૦)

વિવેચન:—જેવી જેની વૃત્તિ (વરણુ) તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણુ તેને ફલદાન કરે છે. એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદાઅન્યમાં કહી છે:—એ વચનાનુસાર પ્રવાહી સૃષ્ટિ, પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી મનથી સર્જી છે એ સૃષ્ટિને સંસાર ફલ પ્રાપ્ત છે, પ્રભુએ વચનથી વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી. એ સૃષ્ટિનું ફલ સત્યલોક (મોક્ષ) છે. ભગવાને નિજ શ્રીઅંગમાંથી જે સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ કહેવાય છે, એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવત્સેવા કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે. એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું ફલ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ છે. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવો ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાને જ પ્રકટયા છે, અન્ય કોઈ કાર્ય કરવાને અર્થ નહિ. એ પુષ્ટિજીવોના શરીર સ્વરૂપથી, ગુણથી તથા લિંગથી ભગવાનનો જેવા સુન્દર છે, એમને રોગ, પીડા, તથા ઉપદ્રવાદિ, દુઃખ આપી શકતા નથી, એ પ્રકારે જેવો જીવ તેની જ તેની ક્રિયા અને તે પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણુ તેને ફલદાન કરે છે. જે જીવનું વરણુ મર્યાદામાં થયું છે તે જીવની નિષ્ઠા સાધનમા થાય છે, અને તેથી તે જીવ એમ ઇચ્છા કરે છે કે 'અમુક સાધન કરીશ તો અમુક ફલ મને પ્રાપ્ત થશે.' જે જીવનું વરણુ ભગવાને પુષ્ટિ-માર્ગમાં કર્યું છે તે જીવ પ્રભુનો અનુગ્રહ ભેદી રહે છે. એ જીવ સર્વ કર્મકરે, ભગવદ્ધર્મ પણ પાલે પરન્તુ મનમાં 'હું સાધન કરું છું તેથી મને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે' એમ સ્વકૃત સાધનબલનો વિચાર કરતો નથી. એ પુષ્ટિ જીવ નિ:સાધન-નિષ્કિચન થાય છે. એ જીવ એમ જ બાણુ છે કે 'પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારેજ મ્હારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.' એ પ્રકારે સર્વ સ્થળે સર્વકાર્યમા પ્રભુનો અનુગ્રહ ભેદી રહે છે. (૯)

પુષ્ટિમાર્ગમા જેનું વરણુ થયું છે એવો જીવ પોતાનું સર્વકર્તૃત્વ પ્રભુનું છે એમ સમજે છે. એ જીવ જે કંઈ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના સાધનબલથી થયું છે એમ સ્વીકારતો નથી સર્વ ફલમા, સર્વ કોઈ કાર્યમા ભગવત્કૃપાનું જ બલ ભેદી રહે છે એ જીવના સાધન તથા ફલ એ બંને ભગવાન પોતે જ થઈ જાય છે 'મ્હારું સાધન તથા ફલ ઉભય ભગવાનથીજ થાય છે' એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે.

અનુગ્રહરૂપ શ્રીઆચાર્યજીએ આપણને પુષ્ટિમાર્ગમા મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યાં છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમા શ્રીગુણાઇજી શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે કે.—'અઙ્ગીકૃતૌ સમર્યાદૈઃ' અર્થ:—અંગીકારમા પણ મર્યાદાસહિત પોતે (શ્રીઆચાર્યજી) છે.' એ વાક્યાનુસાર

સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીવ જીવોનો જીવોકાર, પોતાની સ્વત મર્્યાદાથી' કર્યો છે, તેથી શ્રીમાત્ર
નાર્મજ મહાપ્રભુજીની ઊચ્ચ પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં વૈષ્ણવનું હિત યાય છે (૬-૧૦)

મૂલમ્ - પુષ્ટિપ્રમુત્વાદ્સ્માક લૌકિકી પારલૌકિકી ।

સર્વીચિન્તા હરેરેવ નિશ્ચિન્તત્વ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આપણી આ લોક સંગ્રહ થી તમા પરલોકસમ્બંધી સઠસ ચિન્તા
પુષ્ટિપ્રમુત્વાદી હરિને જ છે, તેથી નિશ્ચિન્તપણુ વિનાશુ (૧૧) વિવેચનઃ—અમાર
પ્રભુ પુષ્ટ છે, તેથી પોતાની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગીવ વૈષ્ણવની લૌકિક વેદિક 'સર્વ ચિન્તા
હર કર્યો—એમ નિશ્ચય મનમાં રાખવો. એ પ્રકારે નિશ્ચિન્તપણુ રાખવું

મૂલમ્ - અત યવોકમાચાર્યૈર્નિજેષ્ઠાત કરિષ્યતિ ।

નોપેક્ષતે નિજાનાર્તદન્ધુ શ્રીગોકુલેશ્વર ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું છે કે—'પોતાની તમા પોતાનાં કાષ્ટની
કૃપાથી સર્વ કષ્ટ ભગવાન કર્યો.' કીનજન્મુ મીંગોકુલેશ્વર નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરવા
નથી (૧૨) વિવેચન.—ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે નિશ્ચિત યદ પ્રભુની કૃપા બાલુવી નવરત્ન
અન્નમાં શ્રીમાચાર્યજીના વચનામૃત છે કે—'સર્વેશ્વરસ સર્વાત્મા નિજેષ્ઠાતઃ કરિષ્યતિ
'પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એ સર્વના કૃષ્ણ છે તમા સર્વના આત્મા છે તે નિજેષ્ઠાથી વિના મામે
સર્વ સિદ્ધ કર્યો જાનાર્ત જનોના બ હુ શ્રીગોકુલેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નિજ જનની ઉપેક્ષા કર્યો નહિ

મૂલમ્ - હરીષ્ઠા વિપરીતાપિ દાસદુ સ્વાલોકનાત્ ।

અનુકમ્પાનિધાનત્વાદ્દરેર્વિપરિવર્તિતે ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ નિજેષ્ઠાથી સર્વ કર્યો એમ કહ્યું ત્યાં ગાંધી સમ કરે છે કે—પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે
તો આરે એમની વિપરીત કૃપા થાય તારે પ્રાર્થના કરવી કે નહિ, તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે

શબ્દાર્થઃ—હરિની કૃપા વિપરીત હોય તો પણ દાસદુ દુ ખ જોવાથી, તમા પોતે
કૃપાના નિધાન છે તેથી જો વિપરીત કૃપા પણ અનુકૃષ્ટ અર્થ જાય છે

વિવેચન—હરિની કૃપા વિપરીત હોવાય છે તે તો જીવના જ્ઞાનથી જ વિપરીત
રેખાય છે પ્રભુ વિપરીત દુઃખ ભતાઓને પણ અન્તે ભક્તવું મુખ જ ધૃષ્ટ છે ભક્તવું દુઃખ

૧ મહીકૃતી સમર્પાદઃ જીવોકારમાં શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વમાર્ગેન મર્્યાદા સહિત છે જાતીકૃતિમાં
કૃતિ સંપિનની જાણેના નિયમ ક્યો છે તેથી અસ્તિમાર્ગેન પ્રપન્નાદિ સંપિનનો ઉચ્ચ કષ્ટ જો
એમ સહા દર કરવા કૃતી સમર્પાદઃ ની નામની આઠા શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે (૨) અનુકૃષ્ટવની જ
પ્રકારે જાતીકૃતિએમ જાતીકર સમાન છે પણ જાતીકરનો પ્રકાર ભિન્ન છે તેથી જાતીકર મર્્યાદા
સહિત છે નિમર્્યાદા નથી. (૩) જાતીકૃતિ જતા શ્રીભાગવતપ્રમર્્યાદાસહિત શ્રીમોચાનજી છે મૂક કૃતિમાં
પુષ્ટિમાર્ગીવ તન્ત્ર છે તેથી શ્રીભાગવત મર્્યાદાથી જાતીકર કરે છે (૪) સમર્પણગીકારમાં શાસ્ત્ર
વૈતિકપ મર્્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુ છે (૫) ભગવાન શ્રીમહાપ્રભુની સેવાના જાતીકરમાં મર્્યાદાપ
જાતીકર સહિત છે, જુઓ. પુષ્ટિકૃતિપ્રમા ગાસિકા સર્વોત્તમ ગીત.

અન્યથા ક્રિયમાણં તુ કૃષ્ણસાયુજ્યસાધકમ્ ।

ન મુલ્યફલસમ્બન્ધસ્તતો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—આર્તિથી જ ને, સેવા શુભ કાર્યો સમાપ્ત છે, તે આ આપણા પ્રભુ (શ્રીમાર્જીવ)ને પ્રાર્થના પુષ્ટિમાર્ગમાં નિશ્ચય પ્રવિષ્ટ થાય છે, જન્ય પ્રકારે ને [આર્તિ વિ-
ને સેવાશુભકાર્યો સમાપ્ત છે તે તે મીઠુશુભ સામુજ્ય-સાધક કોય છે તેથી શુભ
કલનો સમ્બન્ધ થતો નથી અને નિશ્ચય છે વિવેચન.—આર્તિસહિત ભવવત્સેવા કરે
આર્તિસહિત વચનથી શુભ માનકરવા, આર્તિસહિત સયોગના પદ તથા અનોસર
વિપ્રયોગના પદનું ગાન કરવું. આર્તિસહિત ભવશુભી શ્રીમુખાધિનીશ્રી આદિ મન્ય સંભળ
ત્તયા-મનથી શ્રીમુખની લીલાનું સ્મરણ કરવું. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વેશુવે સ્થિ
કરવી. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગીય કૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય કોઈ જોમ શકા કરે કે વિદ્યામાં અને
સાધનથી કૃષ્ણ બતાવ્યા છે, છતાં 'સાધનથી કૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે', જોમ તમે કહે છે
તેનું શું કારણ ?' ત્યાં સમાધાન કરે છે કે—'પુષ્ટિમાર્ગીય ક્રિયાનો ભાવ ન સમજી, કેવ
સાધન બાધી સેવા કરે ને શ્રીમુખનું સામુજ્યરૂપ [શ્રીમુખમાં લક્ષણ] સુક્ષિપ્ત પ્રાપ
થાય. પણ તેથી પુષ્ટિમાર્ગના સુખ્ય કલનો સમ્બન્ધ ઠહાપિ થતો નથી, એ સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—તદાર્તિપ્રાપ્તિરેતેષાં તદ્રૂપાધાર્યસેવનાત્ ।

તલ્કપાતસ્તદુદિતવષોષ્ટન્દવિચારણાત્ ॥૧૭॥

નિવેદનાનુસન્ધાનાત્ સદા સત્સન્નસ્મઘાત્ ।

અન્યથા ન ભવેદેવ સ્વકૃતાનન્તસાધનૈઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહેલી આર્તિની પ્રાપ્તિ વિપ્રયોગના અગ્નિરૂપ શ્રીમાર્જીવના
સેવનથી, જોમની કૃપાથી, જોમના વચનામૃતના સમૂહના વિચારથી, નિવેદનના અનુસન્ધાનથી
તથા સદા સત્સન્નથી થાય છે. જન્ય કોઈ પ્રકારે આપણે 'કરેલા', જનન્ત સાધનથી જે
આર્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી (૧૭-૧૮) વિવેચન.—વિપ્રયોગાત્મક આ પુષ્ટિમાર્ગીય
આર્તિની પ્રાપ્તિને જોઈ વિપ્રયોગાગ્નિરૂપ શ્રીવશુભાશ્રીના ભરણુકમલની અત્યંત
પ્રીતિથી સેવા કરવી. ત્યારે શ્રીમાર્જીવના લગુ તથા સુવિસ્તૃત મન્ય શ્રીમુખાધિનીશ્રી
આદિમાં વચનામૃતનો વિચાર અહર્નિશ કરીએ ત્યારે જોમની કૃપાથી આર્તિનું થવ
થાય. નિવેદનનું અનુસન્ધાન અષ્ટપ્રકાર કરવું નવરત્નમન્યમાં શ્રીમાર્જીવ કહે છે કે—
' તાદર્શીય વેશુવોના સત્તમાં સર્વથા નિવેદનનું સ્મરણ કરવું છે' જે પ્રકારે આર્તિ
થાય છે જન્યથા કોટાનકોટિ સાધન કરે પણ આર્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને જે
વિપ્રયોગ-આર્તિ-તાપકલેશના અભાવમાં કલની આયા ક્યાંથી કોઈ શકે ? (૧૮)

મૂલમ્—યે ભાવ વર્દ્યન્ત્યેષ દૃષ્ટં ષચનવર્ષણે ।

સગોઽપિ તેષાં કર્તવ્યો નાન્યેપામિતિ નિશ્ચય ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદ્દીયો વચનની વૃષ્ટિથી ભગવદ્ભાવની દૃઢ વૃદ્ધિ કરે એમનો સંગ કરવો અન્ય કોઈનો સંગ ન કરવો એ નિશ્ચય છે. (૧૯) **વિવેચન:**—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ભાવની વૃદ્ધિ કરાવનાર, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના લઘુ તેમજ સુવિસ્તૃત ગ્રંથ શ્રીસુબોધિનીજી, નિબંધ, ભાષ્યાદિકતું શ્રવણ કરાવનાર, તથા એમાં રહેલા ગૂઢ અર્થ સમજાવનાર ભગવદ્દીયો સંગ કરવો આ પ્રકારે શ્રવણ તથા અર્થતું જ્ઞાન થયા પછી વૈષ્ણવે પોતે એ ગ્રંથનો પાઠ કરવો. ત્યારે આર્તિ સિદ્ધ થાય એમાં સન્દેહ નથી. (૧૯)

મૂલમ્:--તદ્દુર્લભત્વે બાધિર્યે મૂકત્વં વા વરં મતમ્ ।
વાચ: પ્રભૂર્ણાં વદને દુર્જનનાં ભવન્તિ ન ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—એવા ભગવદ્દીયો દુર્લભ હોય તો બહેરાપણું વા મૂંગાપણું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુર્જનના સુખમાં પ્રભુનાં ગુણગાનની વાત્યા હોતી નથી. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યા એવા ભગવદ્દીયો સંગ આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે. તેથી અન્યા કશું ન થાય તો પણ વૈષ્ણવે લૌકિકમાં મૂઠ (મૂંગા) તથા બધિર (બહેરા) થઈ રહેવું. વૈષ્ણવે લૌકિકમાં દુઃસગનો ભય દૂર કરવા ન તો કોઈ લૌકિક વાત શ્રવણ કરવી કે ન તો કોઈ વાતનું ભાષણ કરવું. લૌકિકમાં બધિરપણું વા મૂંગાપણું જ આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે, પ્રભુના સુખમાંથી નિકળેલા વચનામૃત દુર્જનના સુખમાં કોઈ શકે નહિ. તેથી એવા દુષ્ટજનની વાર્તા શ્રવણ કરવામાં ફલ નથી, કે એનો સંગથી લાભ નથી. ભગવદ્દીયે દુર્જન વા અન્યમાર્ગીયના સુખથી ભગવદ્વાર્તા ભગવત્કથાદિકતું શ્રવણ સર્વથા ન કરવું. અન્યમાર્ગીયના સુખથી શ્રવણ કરવું એ કેમ બાધક છે તે હવે સમજાવે છે. (૨૦)

મૂલમ્:--મ્લેચ્છાનામિવ ગાયત્રી તતઃ શ્રવણતઃ કિમુ ।
તત્સધર્માસ્તત્ર વર્ણા અનુભાવતિરોહિતાઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જે મ્લેચ્છના સુખમાં ગાયત્રી હોય તો તેના શ્રવણથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણકે એ ગાયત્રીના અક્ષરો દૈવીપ્રભાવરહિત તથા મ્લેચ્છના સમાન થઈ રહે છે.

[તે જ પ્રકારે જે અન્યમાર્ગીય મનુષ્યના સુખથી ભગવદ્વાર્તા તથા કથાદિકતું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

વિવેચન:—મ્લેચ્છના સુખથી ગાયત્રીનું શ્રવણ કરવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલું જ નહિ પણ વિચરીત બાધક પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આસુરના દુષ્ટ ધર્મને લીધે ગાયત્રીના વર્ણુમાંથી આધ્યાત્મિક તથા આધિદૈવિક ભાવનું તિરોધાન થાય છે. કેવલ આધિ-લૌકિક ભાવ એ ગાયત્રીમાં રહે છે. તે જ પ્રકારે અવૈષ્ણવના સુખથી ભગવત્કથાદિકતું શ્રવણ કર્યાથી ભગવદ્વાર્તા ફલરૂપ થતી નથી, પરંતુ બાધક થાય છે ગગાજલ સુન્દર છે પરંતુ નીચ જાતિ (ચમાર, ચાણકાલાદિક) ના પાત્રમાં પડવાથી એ જલ અશુદ્ધ થાય છે તથા એનું પાન કરનાર ઉચ્ચ જ્ઞાતિજનને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. તે જ પ્રકારે ભગવદ્વાર્તા-કથાદિક વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવના સુખમાંથી ગાયત્રી વા ભગવદ્વાર્તા શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

મૂલમ્ - અત ફલ ન શ્રવણાદ્યોપ પ્રત્યુત જાયતે ।

સાધધાનતમે સ્થેયમીદક્ષ્ણશ્રવણકીર્તનાત્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ - જ્યેષ્ઠી, કથાવાચારિકાના મવલુથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ ઉલ્ટો રોપ ઉદ્ભવે છે તેથી જ્યેષ્ઠા અવૈષ્ણવની કથાના મવલુ તથા કીર્તનથી બહુ સાધધાન થઈ વૈષ્ણવોએ રહેવું (૨૨) વિવેચન - જ્યેષ્ઠા દુષ્ટ બહિર્મુખ તથા અન્યમાર્ગીના મુખથી ભગવદર્થનું મવલુ કર્યાથી કથું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પ્રત્યુત જ્યે મવલુના રોપ દૂર કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે જ્યેષ્ઠ છે તેથી "હે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો! તમે સર્વે સાધધાન રહેજો। જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીમાં સ્થિતિ કરતો હોય, તથા પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરી ક્રિયા કરતો હોય જ્યેષ્ઠ સુંદર પાત્રના મુખથી મવલુ તથા કીર્તન કરજો। ત્યારે જ તમારા ભક્તિમાર્ગમાં- પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થશે" જ્યેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણવિદ્યાની શિક્ષા છે

આધુનિક કમળમાં જે વૈષ્ણવો જાણનાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ધર્મનો સ્વીકાર નેમણે કર્યો નથી જ્યેષ્ઠા અવૈષ્ણવ સૈવમાર્ગીના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ભગવદ્ગ્રંથનું મવલુ કરે છે તેજોને કટકો તથા ઉપોત્ત ધી દરિરાવજી આપે છે। જો જો વૈષ્ણવો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવતદિ સાંભળી કથાનું મવલુ કરે તો તેજો શ્રીજાજાર્જીની આપાનો આપ્ત મર્યે

મૂલમ્ - નિરપેક્ષા કૃષ્ણજના નિજાચાર્યપદાશ્રિતાઃ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞા વુર્લભા યવ મૂતલે ॥ ૨૩ ॥

અત શરણમાત્ર હિ કર્તવ્યમશિલ તત ।

ચદુક્ત સાતશરણૈરિતિ વાક્ય્યાઙ્ગવિપ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ - નિરપેક્ષ, શ્રીજાજાર્જીના વચ્ચક્રમણનો આશ્રય કરનાર, કૃષ્ણના ભક્તો મૂતલ ઉપર દુર્લભ છે (૨૩) તેથી શરણમાત્ર જ કર્તવ્ય છે શ્રીમુસાઈજીએ વિદ્ય સિમાં કહ્યું છે કે - "તાતશરણ શ્રીમદ્દાપ્તુજીએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહર્ષ આશ્રયસ્થાન છે અને જ્યેષ્ઠના (શ્રીકૃષ્ણના) શરણથી જ અમને નિશ્ચિન્તતા છે" જે વાક્યથી સર્વ સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન - પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું મુખ્ય લક્ષણ જ્યેષ્ઠ છે તે કથાની અપેક્ષા શયતા નથી. જ્યેષ્ઠના દુષ્ટન પૂર્ણકામ હોય છે જ્યેષ્ઠો કે જ્યેષ્ઠના સર્વ કામ-અભિલાષા પરિપૂર્ણ થયા હોય છે તેથી જ્યેષ્ઠને લૌકિક વૈદિક કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઉત્કણ્ઠા હોતી નથી. જ્યેષ્ઠ ભગવદીયો લૌકિક વૈદિક-કામથી ચલિત હોય છે જ્યેષ્ઠો જ્યેષ્ઠા નિરપેક્ષ હોય છે કે જ્યેષ્ઠને આર પ્રકારના મોક્ષની પણ ચાંછના હોતા નથી. જ્યેષ્ઠો જ્યેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણના શાસનન હોય છે જ્યેષ્ઠ ભગવદીયો શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય દેવ તથા અન્ય અન્ય તારાદિ કથામાં આસક્તિ શયતા નથી. આમ અન્યાશ્રય ત્યજી શ્રીજોપુદ્ગેશ્વર-સદાશંક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ રાજે છે જ્યેષ્ઠ ભગવદીયો નિજ આચાર્ય શ્રીવદ્દ ભાષીયના વચ્ચક્રમણનો હક આશ્રય કરે છે જ્યેષ્ઠ શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ, શ્રીમુનોદિનીજ તથા નિજ ધારિક શ્રીજાજાર્જીજી તથા શ્રીમુસાઈજી પ્રણીત પ્રત્યેકને અનુસરી પાતે સમજતા હોય તથા અન્યને સમજાવતા હોય જ્યેષ્ઠ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો દુર્લભ છે. જ્યેષ્ઠો જ્યેષ્ઠ ભગ

કૃષ્ણલીલાદોષદૃષ્ટો તથા કર્મજહેડપિ ચ ॥૪॥

આચાર્યવિમુક્ષે નિત્યમસદ્વાદવિમૂષિતે ।

પતાદશે તુ હૃદયે હરિર્નાવિશતે ક્વચિત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ — કામથી આવિષ્ટ, ક્રોધમુહ્ય, સસારમાં આસક્તિમુહ્ય, લોભથી વ્યાપ્ત, નિરંતર ધનસમ્પલ્લ કરવામાં તત્પર, દયાથી રહિત, નિત્ય સતોષરહિત, શોકથી આતુલ ભયથી અકાન્ત વિષયધ્યાનમાં તત્પર, ખઠ કારમુહ્ય, કૂર, દુષ્ટબનના/પક્ષનું પોષણ કરનાર, જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર, સર્વદેવસમાન પ્રભુની તુલના કરે એવા ચિન્તનમુહ્ય લૈકિકમાં સુખ, મીઠુપ્પુના જન પ્રતિ વિમુખતામુહ્ય, મીઠુપ્પુની લીલામાં રોષદરિ કરનાર, કર્મમાં જડની સમાન આસક્ત મનાર, શ્રીઆચાર્યજીથી વિમુખ તથા નિત્ય અસત્ વાદમાં મૂષિત-એવા હૃદયમાં હરિ કહી પ્રવેશતા નથી.

વિવેચન—અવિદ્યાના ઉપર જતાવેલા રોષો જે હૃદયમાં હોય તેમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવિષ્ટ થતા નથી એ હૃદયમાં કામાદિનો આવેશ હોય તો શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત પ્રમાણે વિષયથી પૂર્ણ એવા રેહમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી. શ્રી આચાર્યજી સન્ધાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે—(વિષયથી વ્યાપ્ત રહે છે એમના એવા જીવોમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી) આ પ્રકારે કામ ક્રોધ, ક્રોધ, આતુલાસ્વરૂપ ક્રોધ હૃદયમાં પૂર્ણ થયો હોય ત્યાં પણ પ્રભુ કેવી રીતે પધારી શકે? એ પ્રકારે ક્રોધ પણ બાધક છે આ લૈકિક સસારમાં રેહસમ્બધી કુટુંબ, જુદાકિના ભરણપોષણમાં અષ્ટપ્રકર આસક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન આવિષ્ટ થતા નથી. જે લોભથી દ્રવ્ય એકત્રિત કરે છે, જે દ્રવ્યને લીધે આપમાત, વૈર્ષ્ય, તમા અન્વ કૂર કર્મો કરે છે, જે દ્રવ્યનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માની રહે છે, જે અષ્ટપ્રકર એક કોઈ વ પાઈને એકવામાં તત્પર થઈ રહે છે અને જને રેહસમ્બધીઓમાં લોભ હોય છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી જે ધન-ઉપાર્જન કરવામાં અષ્ટપ્રકર પરાવલુ છે જેને સદા ધનનીજ વાર્તા કરવાનું મન યાય છે, અને જે ધનમાંજ મગ્ન રહે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી (૧) જે એવ દયાથી રહિત હોય છે, સર્વથા અન્વ જીવોની દિસા કરે છે, તમા કોઈને પણ કુખી જોઈ પ્રસન્ન રહે છે તેના હૃદયમાં વિરાજતા નથી, જે એવ સ્નેહરહિત હોય છે, જેને ભગવદીવ વૈષ્ણવમાં રચક પણ સ્નેહ ઢાલો નથી, જે જમે એટલી ભગવદ્વાર્તાનું મનણ કરે પણ જેને સ્વરૂપ ભગવદસ પણ ઉદ્ભવતો નથી એવા રુદ્ધ (હુખા) હૃદયમાં-ગુહ્ય હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી, જેને યથાલાભથી સન્તોષ થતો નથી જે સદા હાય! હાય પૈસાને માટે કરે છે, “આજે તો કંઈ દ્રવ્યોપાર્જન કંચુ નથી કાલે કામ કેમ નિભાવાયો?” એમાં નિરંતર કલેશ કરી રહે છે તો તેના હૃદયમાં હરિ સ્થિતિ કરતા નથી, જે સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ તથા મૃદ વ્યા પારતા શોકથી નિરંતર આતુલવ્યાતુલ થઈ રહે છે જૂદ તથા કુટુંબનો નિર્વાહ કેમ ચાલ્યો એમાં ને એમાં જ બાલ્યાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થાપર્વન્ત શોકથી વ્યાતુલ થઈ રહે છે-એવા અતિથય સસારી લૈકિક જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી, જે સદા ભયથી કંચા

યમાન રહે છે, જેને સદા રાજભય, કાલ ભય, ચૌર ભય, જ્ઞાતિસમ્બન્ધી ભય, દેહસમ્બન્ધી, ભય, ઇત્યાદિક લૌકિક ભય આકુલવ્યાકુલ કરી દે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી. જે વિષયાદિકના સાધનમાં તત્પર રહે છે, જ્યારે દેહના વિષય સિદ્ધ થતા નથી ત્યારે જે મનમાં વિષય પ્રાપ્ત કરવા અનેક વિચાર કરે છે, જે વૈષ્ણવધર્મ પાલવાના મિષથી અન્ય વૈષ્ણવો પાસેથી સુન્દર જ્ઞાનપાન તથા વસ્ત્રાદિકની આશા રાખે છે, તથા જે પરત્ની સાથે વિષયલોગ કરવાનું ધ્યાન કર્યા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ સર્વથા આવેશ કરતા નથી. (૨) જે અહંકારચુક્ત રહે છે, જે એમ અભિમાન કરે છે કે:-મારા સમાન અન્ય કોઈ નથી, હું વૈષ્ણવધર્મનું ખરેખર રહસ્ય સમજું છું! મ્હારામાં વૈષ્ણવતા સારી છે! હું અનેક મનોરથ કરું છું! હું સકલ કુટુંબનું પોષણ કરું છું! સર્વ મ્હારી આશા પાલે છે! તેના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે હૃદયમાં કૂર રહે છે, પર જનનું અનિષ્ટ ઇચ્છે છે, જે મનમાં એમ અભિલાષ રાખે છે કે 'ક્યારે મારો દાવ આવે કે એને હુ.ખ આપુ' જે સદા વાકાને વાકો જ ચાલે છે, તેના કૂર હૃદયમાં તથા કુટુંબ કાર્ય કરનારા-ચૌરી, અન્યાય તથા અન્ય નિર્દોષ જનોનું અનિષ્ટ કરનારા અસત્ પુરુષોનો પક્ષપાત કરે છે તેમના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને સ્વામિસેવકલાવ જાણતા નથી, તથા સર્વશુભચુક્ત ભગવાનના સ્વરૂપને સમજતા નથી. તેમજ જેઓ ભગવાનને નિરાકાર જાણે છે એવા જ્ઞાનીના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી. કેટલાક જીવો એમ કહે છે કે ભગવાન તો સર્વ દેવની સમાન છે અને તેથી બ્રહ્મા, મહાદેવ, ગણેશ, ઇન્દ્ર, ચરુડી ઇત્યાદિક દેવતાસમાન ભગવાનનું ચિન્તન કરવું જોઈએ અને ભગવાનના આશ્રય સાથે એ દેવોનો પણ સમાન આશ્રય કરવો જોઈએ, એ દેવો પણ ક્ષત આપે છે તેથી એમની પાસે ક્ષતની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ' એમ સમજનાર તથા સમજાવનાર લોકો પોતે અન્યાશ્રય કરે છે તથા અન્ય (વૈષ્ણવો) ને અન્યાશ્રય કરાવે છે તેથી એવા જીવોના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવિષ્ટ થતા નથી

ભગવાનથી કોઈ અધિક નથી ભગવાનની સમાન કોઈ નથી ભગવાનની સમાન કોણ હોઈ શકે? એ અર્થની અનેક શ્રુતિ તથા અનેક સૂત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી કૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં કહે છે કે " સકલ દેવ પ્રાકૃત હીન છે-પ્રકૃતિસમ્બન્ધી છે બૃહત્ ખલનો આનન્દ ગણિત હોઈ શ્રીકૃષ્ણથી નિકુટ-હીન છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણજ (અન્યદેવતા નહિ) મ્હારી ગતિ યાઓ! " તેજ પ્રકારે શ્રીગુણજી કહે છે કે-અન્યદેવ કે અન્યમાર્ગીઓના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ગળુ કાપે છે, એ પ્રકારે વેદ, ગીતા, તથા શ્રીમદભાગવતાદિ પ્રમાણશાસ્ત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી-શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય પ્રાકૃત દેવના આશ્રયનો ગન્ધ પણ ત્યજવાની સખત આજ્ઞા કરે છે છતાં એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમાં અન્યાશ્રય કરે છે એ કેવું શાયનીય છે! (૩)

લૌકિક કાર્યમાં તત્પર રહેનાર-અષ્ટ પ્રહર મિથ્યા ક્રિયા, મિથ્યા ધ્યાન, મિથ્યા ભાષણાદિક લૌકિક કાર્યમાં મગ્ન રહેનારના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ (ભગવદ્દીય) થી વિમુખ રહે છે તથા ભગવદ્દીયોની નિન્દા કરે છે. ભગવદ્દીયોને હુ.ખ આપે છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની લીલા આનન્દમય, નિર્દોષ છે. જેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે નિર્દોષ છે, આનન્દમય છે તેમ એમની લીલાઓ પણ નિર્દોષ અને આનન્દમય છે. એ સમય લીલાઓમાં

કામાદિ દોષ જોવા-પ્રભુ પરચીને વરવ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. જે જીવ કર્મજાલ છે-જેટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શ્રાદ્ધ, સન્ન્યાસ ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય જાણી જોઈ જ વત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્કર્મમાં પ્રીતિ ધાળતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્મના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિદુમ્ન મનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી સુ દર ભગવદ્કાર્તા, ભગવતકથા, ભગવદ્દીવાદિનેનું હાસ્ય કરે તથા લોકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી. જે પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે તેના હૃદયમાં જે દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીશ દોષ યોવાનામાં પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

કે જે ને સુલભી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન બ્રાજન પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્ -દીને શ્રુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।
 સ્વાચાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥
 ઋજસ્રીચરણામ્બોજરેણુપ્રાપ્ત્યમિલાપુકે ।
 ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાબુકે ॥૭॥
 અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતત્પરતા ગતે ॥
 ભગવદ્ધર્મનિરતે ચિરકે ગુણસક્તિનિ ॥૮॥
 કૃષ્ણાર્ચિભાવસયુક્તે સરસેઽન્યરસાતિગે ।
 અચચ્ચલે કૃષ્ણલીલાચચ્ચલે દર્શનાકુલે ॥૯॥
 મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।
 યતાહ્શો તુ હૃદયે હરિરાવિશસે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ-દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાચાર્યના હૃદ આશ્રયગુહ્ય, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, મજબાતના ચરણાશરિન્દની રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાગુહ્ય, સુલભાનમાં તત્પર, 'શ્રીકૃષ્ણ' જે નામનો અર્થ 'હૃદયમકે છે જોમ યથાર્થ ભાવગુહ્ય, અનન્ય ભાવગુહ્ય અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોકે નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્કર્મમાં પ્રીતિગુહ્ય, વિરાજ, ભગવદ્ગુણના સમગુહ્ય, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવથી ગુહ્ય, અક્રિતના રસસહિત અન્ય કર્મના રસનું ઉદ્વેગન કરનાર ભગવદ્કર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચલ અથવા વિહલ મનાર, શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આગ્રહ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ ગુહ્ય, લોકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ ક્ષણમાં પધારે છે (૧-૧૬) વિવેચનાઃ-જે હૃદય દીન દોષ છે-કેવળ જોની નિન્દા કરે વા જોને કદુ શબ્દ કરે તો પણ સદીજ છે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુણાંકલ વિશિષ્ટિમાં રહે છે કે-અર્થ-શ્રીભાચાર્યજીએ શ્રીમુખોપિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોકે ઉપાય

ખતાઓ છે તે એક દૈન્ય છે. તેથી વૈષ્ણવે દૈન્ય અવશ્ય રાખવું. શુદ્ધ હૃદય રાખવું. મનમાં
 છલ કપટ ન રાખવા-શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુનું ભજન, સ્મરણ કરવું, ત્યારે ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં
 વિરાજે, શ્રીકૃષ્ણની આનન્દરૂપ અનેક લીલા-બાલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, માનલીલા-
 દિકતું ચિન્તન કરવામાં તરપર રહેવું નિરોધલક્ષણમાં શ્રીગુસાંધણ કહે છે કે 'ભગવાનના
 શુભમાં આવિષ્ટ છે ચિત્ત જેમનું એવા ભકતોને સસારના કલેશ તથા દોષ પીડતા
 નથી, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીઆચાર્યજીવું (જેના ચરણકમલની રજને, ભકતો પોતાનું
 સર્વસ્વ ધનરૂપે ધરે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી) એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળનો
 દહ આશ્રય કરનાર, તથા લૌકિક, વૈદિક સર્વ કામથી જે રહિત હોઈ પ્રભુ વિના અન્ય
 કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર આસક્તિ કરતો નથી, એવા અનન્ય વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ
 બિરાજે છે (૬) ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે-અર્થ:-અરે ! આ મજ-
 ભકતોના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનાર આ વૃન્દાવનમાં (સ્થિતિ કરીને રહેલા)
 શુભ, લતા ઓષધિ [તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક] એમાંના કોઈ પણ હું જો થાઉં
 તો મ્હારું અહો ભાગ્ય ! આ મજભકતોએ, જેમને ત્યાગ દુષ્કર છે. એવા પોતાના દેહ
 સમ્બન્ધી જનના વર્ગને તેમજ વેદમાર્ગને ત્યાગ કરી, શ્રુતિઓથી પણ વિમુગ્ધ [શિષ્યવા
 યોગ્ય] એવી સુકુન્દની-શ્રીકૃષ્ણની-પદવીનું ભજન કર્યું; [શ્રીગોપીજન પોતે શ્રુતિરૂપા છે
 તો પણ શ્રીકૃષ્ણને ભજે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ એવા પર છે કે એમને શ્રુતિઓ પણ શોધી રહી
 છે.] શ્રીનન્દરાયજીનાં મજની સ્ત્રીઓના ચરણારવિન્દની રજને હું વારંવાર વન્દન કરું છું;
 જેમની ભગવત્કથાનું પરવશ્યતાથી ઉચ્ચ સ્વરે નીકળેલું શુભુગાન ત્રણે ભુવનને પાવન કરે
 છે ! ” “ ઉદ્ધવજી જેવા જ્ઞાનીઓ પણ જે મજભકતોની ચરણરજની આકાંક્ષા કરે છે
 તથા એ ચરણરજનો નિરન્તર સમ્બન્ધ થવાને વૃન્દાવનના કોઈક લતા વા ઓષધિ થવાની
 વીમ અભિલાષા કરે છે, તે મજભકતોની ચરણકમલની રજ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ”
 એમ નિશ્ચિન વાછના કવનારના હૃદયમાં શ્રીગોપીજનવલ્લભ બિરાજે છે ‘ શ્રીકૃષ્ણના
 કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધ દૂર થાય છે. એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે શ્રીકૃ-
 ણના નામનું કીર્તન કરે છે તથા જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ લે છે તેના
 હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે શ્રીમદ્ભાગવતના ૫૦૪ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે. કે.-“અજ્ઞાનથી અથવા
 જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન) ના નામનું જે સારી રીતે (આત્મચુકત થઈને) કીર્તન કરે છે
 તેના સર્વ પાપ કાષ્ટ જેમ અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે તેમ ભસ્મ થઈ જાય છે હે પુત્રા !
 હરિના નામના ઉચ્ચારમાત્રનું તો માહાત્મ્ય જુઓ ! અભામિલ જેવો દુષ્ટ પણ પુત્રભાવથી
 હરિનું નામ લઈ મૃત્યુના પાશથી થયો ” તેમજ વળી અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:-
 “ હે રાજન્ ! જે આ કલિયુગમાં પોતે હરિનું નામ સ્મરે છે તથા અન્યને સ્મરણ કરાવે
 છે, તે મનુષ્ય સુંદર ભાગ્યવાન તથા કૃતાર્થ છે એમાં સંદેહ નથી.” એ વચનાનુસાર
 શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નામમાત્રથી પણ હૃદયમાં વિરાજે છે (૭) જે શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ
 રાખતો હોય, શ્રીકૃષ્ણનું જ શુભુગાન, તથા મન, વચન અને કર્મથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય
 હોય તેના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે-અર્થ:-અનન્ય
 આશ્રયવાળા (એક શ્રીકૃષ્ણનો જ અનન્ય આશ્રય કરનાર) તે જ પ્રકારે અનન્ય સાધન

કામાદિ દોષ જ્ઞેવો-પ્રભુ પરચીને વચ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના કુલ
 ધર્મા ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી જે જીવ કર્મજનક છે-એટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સે-
 વારૂપ કૃષ્ણોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શાક, સન્મયા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જેમાં
 જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન
 પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વચ્ચુકમલથી વિમુક્ત
 થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી સુન્દર ભગવદ્દાર્તા, ભગવતકથા, ભગ-
 હીલાદિકતું હાસ્ય કરે તથા લૌકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ
 વિરાજતા નથી. જે પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીસ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે તેના હૃદયમાં જે દોષ
 રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીસ દોષ પાતાનામાં
 પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે મુશ્કેલી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આમજ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્-દીને શુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાધ્યાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

બ્રજસ્ત્રીધરણામ્મોજરેણુપ્રાપ્સ્યમિલાપુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાવુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતસ્પરસા ગતે ॥

ભગવદ્ધર્મનિરતે વિરક્તે ગુણસન્નિનિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્તિમાવસયુક્ટે સરસેઽન્યરસારિગે ।

અન્વચ્ચલે કૃષ્ણલીલાચ્ચલે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

પતાદ્દશે સુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ-દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વા-
 ધ્યાર્યના દહ આમશુદ્ધ, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, મજબૂતના વચ્ચુકરવિન્દની રજ
 પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાશુદ્ધ, મુશ્કેલીમાં તત્પર, 'શ્રીકૃષ્ણ' જો નામનો અર્થ 'કૃષ્ણાત્મક' છે
 જોમ વચાર્થ સાવશુદ્ધ, અનન્ય સાવશુદ્ધ અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોક નિષ્ઠાથી તત્પર,
 ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિશુદ્ધ, વિરક્ત, ભગવદ્ગુણના સચ્ચુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા સાવ-
 થી શુદ્ધ, ભક્તિના રસરહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઈષ્ટ મન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં તિથર
 શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચલ બનવા વિરક્ત થનાર શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની
 સેવામાં અનેક મનોરથ શુદ્ધ, લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ કણમાં
 પધારે છે (૬-૧૬) વિવેચનાઃ-જે હૃદય દીન હોય છે-કોઈ જોની નિન્દા કરે વા જોને
 કટુ શબ્દ કરે તે પશુ સહીલ લે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણસંપલ વિરહિતમાં
 રહે છે કે-અર્થ-શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીકૃષ્ણોપાસિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોક ઉપાય

સમજી, સર્વાત્મભાવથી, શ્રીઠાકોરણની સેવા કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવામાં અનેક મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવા. જે દ્રવ્યાદિક ન હોય તો માનસી-મનથી-નાના પ્રકારના મનોરથ કરવા.
ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજે છે. દૌકિક, વૈદિક તથા દેહસમ્બન્ધી સર્વકાર્યમાં વૈષ્ણવે પોતાના
મનને ઉદાસ રાખવું. દૌકિકમાં તેમજ સંસારના સુખદુઃખમાં સાક્ષિવત્-મધ્યસ્થપણાથી,
ઉદાસીનતાથી-રહેવું. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે-એમ
મજલકતોની પંચપર્વા અવિદ્યા દૂર થઈ અને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ તેમ જ વૈષ્ણવ અવિદ્યાના
બાવીશ દોષથી મુક્ત થઈ બાવીશ ગુણને મુક્ત કરે તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે
છે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે. [૧૦]

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૨ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૩ મું.

ઉદ્દેશ:—ખત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં વિદ્યા તથા અવિદ્યાના પ્રકાર કહ્યા, મજલકતોની
અવિદ્યા પ્રભુએ જ નિવૃત્ત કરી અને પ્રભુએ જ એમને વિદ્યા સિદ્ધ કરી. એ ભકતોનું
સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું તથા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનું ન હતું. પ્રભુએ જ એમને
સામર્થ્ય આપ્યું ત્યારે તેઓ સકલ પ્રતિબન્ધ તોડીને, રાસપચાધ્યાયીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે
પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુએ તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો. એ પ્રકારે એ ભકતોનું
સર્વ કષ્ટ પ્રભુની કૃપાથી જ સિદ્ધ થયું હતું. એમને જ્યારે સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ
અન્તર્ધાન થયા. જે પ્રભુની સાથે પોતે રમણ કર્યું હતું તે પ્રભુ વિના તેઓ રહી શક્યા
નહિ. એ ભકતોએ પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે યાવજ્જીવ સાધન કર્યો એમના સર્વસાધન વ્યર્થ
ગયાં. અન્તે ભગવદ્દીલા કરી, નિઃસાધન થઈ શ્રીચમુનાજીના તીરપર ખેસી એમણે રહેન કર્યું.
એ પ્રકારે જ્યારે પોતે નિ.સાધન થઈ દૈન્ય દર્શાવ્યું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા અને એમના
મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આમ પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી ફલ થતું નથી, ફલ તો પ્રભુ કૃપા
કરે ત્યારે જ થાય છે. સર્વનું કારણ ભગવદ્દિશ્વા છે એ ઇચ્છાથી પ્રતિકૂલતા પણ દૈન્ય
કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. દીનજન ઉપર પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા અનુકૂલ કરે છે અને જે
ભગવદ્દિશ્વા અનુકૂલ થઈ તો પછી દાસને શું ફલ છે ? જે લોકો પણ દીનજન ઉપર
દયા કરે છે તો પરમકૃપાલુ પ્રભુ દૈન્યમુક્ત ભકતોપર પ્રભુ કૃપા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?
ભકતોને દૈન્ય જ એક જ સાધન છે. દૈન્યના વિરોધી અભિમાન તથા મદનો ત્યાગ કરવો.
જે એ પણ ન બને તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દઢ આશ્રય કરવો, એમના અન્થે
શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ તથા ષોડશગ્રન્થાદિકનું અવલોકન કરવું અને દુઃસગથી દૂર રહેવું.
ત્યારે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થાય છે એવું નિરૂપણ તેત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે

मूलम्:--अस्मिन्मार्गे प्रभोरिच्छामात्रं सर्वत्र कारणम् ।

सैव चावरणं यावत्प्रतिकूला फलं निजे ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ.—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વકાર્યમાં માત્ર પ્રભુની ઇચ્છા જ કારણ છે. જ્યાં
સુધી એ ઇચ્છા આપણ ફલમાં પ્રતિકૂલ થાય છે ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે.

કરનાર, જન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેનાર એવા જનન્ય સર્વે ભક્તો ભક્તિમાર્ગમાં અધિકારી છે જન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, જન્યદેવનું દર્શન ન કરવું, જન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, જન્યદેવના સ્થાનમાં પણ ન જવું—એમ સર્વથા શ્રીકૃષ્ણને જનન્ય રહેનારના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે એ છવ પુષ્ટિમાર્ગીય જનન્ય ભગવદ્વીયની સેવા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે એક ભગવદ્વીયે જાણુ છે કે— 'એક ભરેસો મલ્લભક્તનકે, રૂબે નન ક્રિયારકે' તેમજ શ્રીઆચાર્યેણ મહાપ્રભુએ ભક્તિવર્દિની જન્યમાં કહ્યું છે કે— (ત્યાજમાં દુઃસજી તથા દુઃશાન ભક્ષણથી ઘણા જામિ આવે છે તેથી હરિસ્થાનમાં— ભગવન્મન્દિરમાં અથવા મન્દિરમાં નિકટમાં—ભગવત્પરાયણ ભગવદ્વીયનાં સળમાં રહેવું) એમ ભગવદ્વીયનો સજ કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે એ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતો હોય, વિરક્ત હોય તથા ભગવાનના ગુણનું જાન કરતો હોય તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે. શ્રીમહાપ્રભુએ નવરત્ન જન્યમાં કહે છે કે— (સસારાદિ કાર્મમાં સાક્ષિસ્ત્ સર્વે જનોએ રહેવું—એટલે જન્યમાં જેમ કમલ જલથી લેપાતું નથી તેમ વૈષ્ણવે સસારમાં આસક્તિથી લેપાતું નહિ. સર્વ પ્રભુ ઈચ્છાથી યજું જાય છે) એમ ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરવી લોકિકથી વિરક્ત થવું એટલે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરવું તે ઈરેશથી શ્રીઆચાર્યેણ સિદ્ધાન્ત રહસ્યજન્યમાં કહે છે કે—તેથી આરંભમાં સર્વ કાર્મમાં સર્વવસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી' એ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરનાર, વિરક્ત જનાર તથા પ્રભુનું શુભજાન કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે (૮) શ્રીકૃષ્ણમાં આર્તિ થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે નિરોપલક્ષ્ય જન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુએ કહે છે કે— " જ્યારે પ્રભુ ભક્તોને આર્તિથી કલેશયુક્ત બુજે છે. ત્યારે કૃપાયુક્ત થઈ સદા જ્ઞાનન્દમય પ્રભુ હૃદયમાંથી જહાર પ્રકટે છે " એ પ્રકારે જ્યાં આર્તિ હોય છે ત્યાં પ્રભુ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ નિવેદનથી થાય છે, જેમ લોકિકમાં કામિા ભાવ પતિમાં વિવાહ થવા પછી થાય છે તેમ શ્રીઆચાર્યેણદ્વારા નિવેદન થવા પછી શ્રી કૃષ્ણમાં ભાવ હૃદયે છે એ છવ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જ સર્વસ્વ છે એવો ભાવ રાજે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે છે એ જન્યમાર્ગીય રસ તથા વિષ્ણુશિક્ષાના રસથી રહિત હોઈ એક પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની આહવા કરે છે એવા વૈષ્ણવ્ય હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે એ વૈષ્ણવ જન્યમાર્ગીયના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી વલામયાન થતો નથી તેવા હૃદ ભગવદ્વીયના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે એ ભગવદ્વીય શ્રીકૃષ્ણની નાના પ્રકારની લીલાના રસમાં અતિજબજ હોય છે, ક્ષણક્ષણમાં લીલારસમાં નિમજ્ન થઈ જાય છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે એ છવ ભગવાનના તથા ભગવદ્ધર્મના દર્શનને કાર્યે આકુલબાકુલ થઈ રહે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે કુન્જનદાસજી એક દર્શનના અન્તરાયમાં પણ આવે છે કે— " ક્ષેત્રે દીન ઝેનુ ગયે વિનુ દેસે " એ પ્રકારની આર્તિ દર્શનમાં આવે ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પધારે [૬] જેમ જલભક્તો શ્રીકૃષ્ણના સુખાર્થ નાના પ્રકારના મનોરસ કરતા, વાગા, વચ્ચ, આશુવણ અને સામગ્રી, પ્રભુને સમર્પતા અને જેમ સર્વાત્મભાવ પ્રભુમાં રાખતા તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવલ્લભકુલ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પે છે—એક શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વાત્મભાવ રાજે છે, નિસિદ્ધ જગ્રી તન-મન ધનથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે તે પ્રકારે વૈષ્ણવે પણ તન, મન, અને ધનથી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને પીતાતું સર્વસ્વ

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે.—અર્થ:—“ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ દીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે.—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી. ” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી, ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:--અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરસં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ, ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઈચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાકર્ણ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે.—હે નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મહારી દૃષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ —‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ. દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયત્વ દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સ સારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.—અર્થ:—સ સારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી. ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:--અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રભુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહ્નિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

વિવેચના—શ્રીવહલાધીશના પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છાજ સર્વ કાર્યમાં ક્ષમણીય છે. આ સુધી જે ઈચ્છા પ્રતિકૂલ રહે છે એટલે પોતાની કલ્યાણ કરવામાં વિદ્યમાન કરવાની ઈચ્છા રહે છે, ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે, ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી. આશુ, કમિય, વૈશ્ય, શુદ્ર, જોમ જમે તે વર્ણનો. એવં હોય અથવા હીનબલિ, એમ્, આર્યાલ, મહાકર્મીનીય બલિમાં જન્મ્યો હોય તો પણ જેના જનમિકારી તેમજ સર્વધર્મથી સંહિત અને જે પ્રભુ કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છા કરે તો એવો હીનબલિનો એવ પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં કરવાની આવી નિશ્ચય ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરે છે તે જ પ્રકારે જે કોઈ એવ સર્વધર્મસંહિત હોય તર્કથી જે પ્રભુને જોને કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો એને કલ્યાણપ્રાપ્તિ નથી જ થતી. વર્તમાન પ્રસિદ્ધ છે કે—આહીખાં તથા અહીખાંની પુત્રીને પ્રભુએ કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છા મળી તેથી સત્વર જે જન્મે બાબા 'હરિવંશદેવ' શ્રીકૃષ્ણસંહિતને શરણ આપ્યા જે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છા—અજવદિચ્છા આ માર્ગમાં પરમ કરણ છે (૧)

મૂલમ્—તદાવરણનાશસ્તુ દૈન્યાદેવ 'હરૌ કૃતાત્ ।

સં દાનેષુ નિજામિચ્છામનુકૂલાં કરોતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—જે આવરણનો નાશ, હરિ પાસે દૈન્ય કરાવવાથી થાય છે જે અજવદિ હીન તરફ પોતાની ઈચ્છા નિશ્ચય અનુકૂલ કરે છે વિવેચના—જે એવનો! અજવદિસેવથી અહીકાર થયો છે, જે એવ અજવાનનો અજલ ધી થયો છે, જેને હીનતાથી હાસ્યાલોચ થયો છે, તેને પ્રભુ પોતાના તરફ જ રવીકારી લે છે પ્રભુ-જોમ સર્મજે છે કે 'આ એવ મહારી છે મહારે જેનો ત્યાજ કરવો એકજે નહિ।' તેથી પોતે જેના ઉપર પોતાની તે પ્રતિકૂલ ઈચ્છા હોય તો તે પણ અનુકૂલ કરી દે છે! (૨)

મૂલમ્—તદાનુકૂલ્યે 'દાસાનાં' કિં ફલં વુર્લમ મતમ્ ।

કૃપા ચ જાયતે દીને લોકસિદ્ધિનિર્દર્શનાત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—અજવાનની ઈચ્છા અનુકૂલ થાય તો હાસ્યનું શું ક્ષેત્ર ફલિત થાય? લોકસિદ્ધિ દર્શાવથી હીન જનો ઉપર કૃપા થાય છે (૩) વિવેચના.—જે પ્રભુની ઈચ્છા અનુકૂલ થઈ તો સર્વકલ્પ સિદ્ધ થાય એમાં શંકા નથી. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાનું કરણ એક દૈન્ય જ છે લોકિકમાં જે પ્રસિદ્ધ થાય છે કે જમે તેવો વૈરી હોય, જમે તેના કાર્યમાં કાનિ કરે એવો હોય તો પણ તેવો હીન જન જે શરણ આવી રહે કે 'કૃપા તમારા છે, મહારાથી કૃપા કાર્ય થઈ જાય છે! હવે તમારે કરણ હોય તે કરો! તમારે કૃપા કરવી હોય તો તેમ અથવા શિક્ષા કરો!' તો તેવા જન ઉપર લોકો કૃપા જ કરે છે. તે માર્ગો જતો નથી. જે જ રીતે એવ જનેક જ મધી પ્રભુને મૂલી જમી છે છતાં પણ જે તે એવ શ્રીઆવાર્ષદેવ પ્રભુને શરણ આપે અને પોતાનું સર્વધર્મ સર્વધર્મ કરે અને હીન થઈ જતો તો પ્રભુ નિશ્ચય જેના પર કૃપા જ કરે છે શ્રીભગવતમાં વાક્ય છે કે—**અર્થ**—'સસારરૂપ કૃપમાં પતિત, વિપવથી વિરાઈ મયા' છે નેત્ર જેના જેવે, તથા મહારૂપ સર્વથી પ્રસ્ત છે આત્મા જેનો જેવા એવને ઈધર વિના અન્ય કોણ રક્ષાને

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે-અર્થ.—“ વ્યલિચારિણી સ્ત્રીએ હુરિ લીધું છે ચિત્ત નેતું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે:—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સશય નથી.” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી; ગન્નેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આભ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:--અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરમં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:--તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:--પુષ્ટિમાર્ગમા પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી નેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાઇજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—હે નાથ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મ્હારી દષ્ટિગોચર કરો!” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમા કહે છે કે:—અર્થ:—‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયત્વ દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ:—સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી ભગવાનમા આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:--અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રમુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

શબ્દાર્થ — જાણવા તો આશ્રમમાત્રથી આપણા સ્વામી સર્વદોષનો નાશ કરશે. અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સગ્ગ ધમાત્રથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવાના સર્વ દોષ ક્ષણમાત્રમાં ભરમ થઈ જાય છે (૬) વિવેચન.—અન્યાશ્રમથી રૂઠનો નાશ કર છે કામોદસ્તાસ સમ્ભવવાહાની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે, જ્યેમની સ્ત્રીએ રવક પલુ જન્મ્ય અથ હર્યો તેથી જ્યેમનો પુત્ર મ્લેચ્છ થયેા. જ્યે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ વિના તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય વિના અન્ય ઠાઈ દેવ દેવાન્તર વા અન્યમાર્ગીયોનો આશ્રમ કરવાથી મહાભાષા પ્રતિજ ધ ઉત્પત્ત થાય છે અન્યાશ્રમ સવયા ત્વજી અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રમ કરવેા, તો તેથી જ્યેમના સગ્ગ ધમાત્રથી ક્ષણમાં સર્વ દોષ ભરમ થઈ જાય છે (૬)

મૂલમ્:—અત સ્વાચાર્યમાત્રૈકશરણેસ્તુત્પરાશ્રિતૈ ॥ ૭ ॥

તદ્ગ્રમ્ન્યાર્થવોધાર્થવિહિતાતિપ્રયત્નકે ।

તુ સદ્ગ્વર્જિતૈ સદ્ગ્સમ્પ્રાપ્ત્યાશાયુતેરપિ ॥ ૮ ॥

સ્યેય સેવાપરૈરન્યાશ્રયત્યાગવિચક્ષણે ।

કામલોમાદિદોષૈકપરિત્યાગેષ્છુમિ સદા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — તેથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવોએ સદા જ્યેક જ્યેમનું જ શરણ સ્વીકારી, જ્યેમના અન્ધાનો અર્થ મહણ કરવા પ્રયત્નવાન થઈ, દુઃસ્વભથી સંહિત થઈ, સત્સબ પ્રાપ્ત કરવાને આશામુક્ત થઈ, સેવામાં અતુર થઈ, અન્યાશ્રમના ત્યાગમાં અતુર થઈ, અથ કામલોમાદિ મુખ્ય દોષનો સર્વજા ત્યાગ કરવાની હમ્છાવાળા થઈ સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીના પરણકમલોના દહ આશ્રમ કરનાર ભગવદીયનો આશ્રમ કરવેા. (૭) પુષ્ટિમાર્ગીય અન્ય ને શ્રીઆચાર્યજીએ તથા શ્રીકૃષ્ણજીએ રખ્યા છે તેમનું મનન કરવું શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વેલા શ્રીકૃષ્ણજીનીજી, નિજન્ધ, ભાષ્ય, ચોદશ અન્ય તથા શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીસર્વોત્તમજી, (શુભારસમવઠનારિ) અન્ધનું રહસ્ય સમજવાથી આશ્રમ દહ થાય છે શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીસર્વોત્તમ અન્ધમાં કહે છે કે—અત્ર (આ પુષ્ટિમાર્ગીમાં) શ્રીકૃષ્ણના અધશમુતનો આસ્વાદ જ્યે જ સિદ્ધિ છે જ્યેમા સઠથ નથી, તેથી જ્યે અન્ધાને પાક અવસ્થા કરવેા તેમ ક્યાંથી સુખાધ, દેન્ધ, આશ્રમાદિ સિદ્ધ થાય છે દુઃસજનો ત્યાગ કરી સત્સબ કરવેા શ્રીભાગવત પ્રથમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાન્ન્યા સઝી ને ભગવદીય દોષ છે તેના સઝની જ્યેક માત્ર્ય સમાન પલુ જન્મી નથી સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરી ચકવા, તો પછી મનુષ્યનું સુખ તો શું લેખામાં કોઈ થકે ?” જ્યે પ્રકારે સત્સબ અવસ્થા કરવેા. (૮) શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર સ્તેવું કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગીમાં ભગવત્સેવા જ પરમ ફલરૂપ છે સેવાસમાન અન્ય કંઈ નથી. નવમસ્ક ધમાં શ્રીભગવાન કહે છે કે—

આર્થ:—‘ ભગવદીયો મ્હારી સેવાથી જોટલા બધા પૂર્ણ છે—મ્હારી સેવાને જ જોટલી બધી ફલરૂપ થયે છે કે મ્હારી સેવાથી સાક્ષાત્કાર જવી અતુર્વિધ મુક્તિની પલુ ધમ્જા કરતા નથી તો પછી કાલથી નષ્ટ થાય જ્યેવું રાન્ધ્યાદિકરૂપ ફલ તો ક્યાંથી જ હમ્છે ?” જ્યે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની જ સેવામાં સ્થિતિ કરવી. અન્ધદેવનો આશ્રમ રાન્ધ્યાદિક સિદ્ધ કરવાને પલુ ન કરવેા,

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવા આતુર થવું. કામ, લોભ, વિષયાદિનો આવેશ થવાથી શ્રીઠાકોરજી હૃદયમાં પધારતા નથી. લોભથી સંસારમાં આસક્તિ થાય છે અને તેથી પાપ પુણ્યનો વિચાર આવતો નથી. કામી તથા લોભી પોતાના સ્વાર્થનેજ વશ્ય છે. તેથી કામલોભાદિનો સત્વર ત્યાગ કરવો ત્યારે ફલરૂપ દૈન્ય સિદ્ધ થાય છે

તિશ્રીહરિરાયજીવિરાચિતં ત્રયાસ્ત્રિંશત્તમં શિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાસાહિત સમાપ્તમ્ ૩૩
શિક્ષાપત્ર ૩૪ મું.

ઉદ્દેશ:—શ્રીકૃષ્ણ સદા સેવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ જ ફલ છે. તેમનું સેવન સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા તથા ચરણારવિન્દની ભક્તિદ્વારા એમ બે પ્રકારે થઈ શકે છે. ચરણારવિન્દની ભક્તિ કરવી એ દાસધર્મની ભક્તિ છે. અને એ ભક્તિદ્વારા ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે—સાયુબ્ય ફલ થાય છે, સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ભગવાનના અધરામૃતના સેવનરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિની અવસ્થા, સાધન અને સર્વાત્મભાવનું નિરૂપણ કરવું એ આ ચોત્રીશમા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ છે. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં મન્ત્રના બીજ વિના જેમ કંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ દૈન્ય વિના કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિ તો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી થાય છે. તેથી એમનો આશ્રય કરવો. ઉપર અન્યના બોધથી, સત્સંગથી અને સેવાથી દૈન્ય થાય છે એમ નિરૂપણ કર્યું હવે સેવાના ઉભય પ્રકાર—ચરણારવિન્દની ભક્તિ તથા સુખારવિન્દ—ભક્તિ એમનું નિરૂપણ કરે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણ: સર્વદા સેવ્ય: ફલં પ્રાપ્યં સ્વતસ્તુ સ: ।

મુખ્યારવિન્દમક્ત્યૈવ સાક્ષાત્સેવૈકરૂપયા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સાક્ષાત્ સેવારૂપ સુખારવિન્દની ભક્તિથી જ સ્વતઃ પ્રાપ્ત ફલ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ સદા સર્વદા સેવ્ય છે. (૧) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે ચતુ:શ્લોકી અન્યમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—
અર્થ:—‘સર્વદા સર્વભાવથી ત્રજના અધિપ (શ્રીકૃષ્ણ) ની સેવા કરવી જોઈએ, આપણો એજ ધર્મ છે, અન્ય કોઈ પણ ધર્મ અમારો કદાપિ નથી’ પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ કોઈને આ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ ધર્મ છે. સુખારવિન્દની ભક્તિ સાક્ષાત્સ્વરૂપસેવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેમાં દર્શન, સ્પર્શ તથા સર્વાંગના સુખનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપસેવામાં સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી સુખારવિન્દની ભક્તિ છે. (૧)

મૂલમ્:—ચરણાત્મકમક્ત્યા તુ ધર્મસેવાત્મરૂપયા ।

ધર્મદ્વારા તદ્વિશિષ્ટ: પ્રમુ: પ્રાપ્યો ન સંશય: ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મસેવાસ્વરૂપ ચરણાત્મક ભક્તિથી ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમા સંશય નથી વિવેચન—ચરણાત્મકભક્તિ ધર્મ સેવારૂપ છે જેમ અગ્રે બ્રહ્મા આદિએ મર્યાદાસંયુક્ત ભક્તિ કરી છે એમ મર્યાદાસંયુક્ત ધર્મવત્ ભક્તિ કરવી તે ચરણારવિન્દની ભક્તિ છે. તેથી પણ પ્રભુ—પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૨)

ગાંધી તમા કરે કે મુખારવિન્દ અને ચરણારવિન્દની ભક્તિથી જો પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને જાણવું એક જ પ્રકારની ભક્તિ' તો પછી શ્રીમદ્દામરુદ્ધને શ્રીમુખભક્તિમાં અધિકતા થું જતાથી ।

મૂલમ્—તત્ર સાયુજ્યસમ્બન્ધો ન લોભામૃતસેવનમ્ ।

મુખારવિન્દભક્તો તુ સાક્ષાત્ તત્સેવન મત્તસૂ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચરણારવિન્દની ભક્તિમાં સાયુજ્યસમ્બન્ધ છે પણ લોભાત્મક અધરામૃતનું સેવન નથી; જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિમાં તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે. (૩) વિવેચન.—મુખારવિન્દની જોડેથી પુષ્ટિભક્તિ અને ચરણારવિન્દની જોડેથી મર્ચાદાભક્તિ જો બન્નેમાં બહુ ભેદ છે, ચરણાત્મક મર્ચાદાભક્તિથી સાયુજ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમાં લોભામૃત-અધરામૃદા-અગવત્રપ્રધાનનું સેવન થતું નથી, જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિ તો પ્રભુની સાક્ષાત્ સેવારૂપ છે, ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે, તેથી મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ સર્વોપરિ છે અને ધર્મરૂપ ચરણાત્મક (મર્ચાદાભક્તિ) તેથી ઉતરતી છે આ પ્રકારે બન્નેમાં બહુ તારતમ્ય છે (૩)

મૂલમ્—પ્રતાદૃક્ફલિકા ભક્તિર્મધૈત્કેવલપુષ્ટિત ।

તત્રાપિ મુલ્કરૂપાસદ્ગાચાર્યાનુગ્રહસ્તુ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—લોભાત્મક અધરામૃતના સેવનરૂપ રૂઢને સિદ્ધ કરનારી મુખારવિન્દની ભક્તિ કેવલ પુષ્ટિથી થાય છે અને તેમા પણ મુખારવિન્દરૂપ આપણા શ્રીમદ્દામરુદ્ધના અનુગ્રહથી થાય છે (૪) વિવેચન.—જેમાં અધરામૃતની પ્રાપ્તિ થાય જેવી ભક્તિ તો માત્ર મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ છે અને શ્રીસ્વામિનીજીની વિપ્રયોગભાષ્યાત્મક પુષ્ટિભક્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરી છે તેથી તે જ્યારે શ્રીનાચાર્યજી મદ્દામરુદ્ધ અનુગ્રહ કરી તે ભક્તિનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે સિદ્ધ થાય છે (૪)

મૂલમ્—અત્ પ્રતન્નક્રિક્મન્નિઃશ્રીમદાચાર્યસશ્રય ।

પ્રથમ સર્વથા કાર્યસ્તત્ત પ્વાસ્થિલ ભવેત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—તેથી જો મુખારવિન્દની ભક્તિવાળાઓએ પ્રથમ શ્રીમદ્દાચાર્યજીને આશ્રય સર્વથા કરવો જોઈએ તેથીજ સર્વ સિદ્ધ થાય છે (૫) વિવેચન.—જો મુખારવિન્દની ભક્તિનું સાધન એક શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો આશ્રયજ છે તેથી પ્રથમ જો કાર્ય કરવું છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને યાચ્છે આવી નામનિવેદન કરીને પછી પોતાના મનમાં જેમના ચરણ હમલનો આશ્રય કરવો. આ આશ્રય વિના જન્મ કોઈ સાધન મુખારવિન્દની ભક્તિમાં નથી.

મૂલમ્—અત્ પરં તુ તન્નકોરમસ્યાસાધનાદિકમ્ ।

નિરૂપ્યતે સ્વતોપાય તદ્દૃપાતો હૃદિ સ્થિતમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—ઉપર જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યા પછી જો ભક્તિની અવરથા તમા સાધનાદિક જે શ્રીનાચાર્યજીની દૃપાથી મદ્દાયા હૃદયમાં સ્થિત છે તે તું સ્વસન્તોષને અર્થે તમા સ્વદીય ભગવદીયના સન્તોષને અર્થે નિરૂપણ કરે છે [૬] વિવેચન.—ઉપર જે

પુષ્ટિભક્ત તથા મુખારવિન્દરૂપ ભક્તિતત્ત્વ નિરૂપણ કરી પુષ્ટિભક્તિમાં કેવળ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય ખતાવ્યો. હવે એ સમ્બન્ધી સાધનાદિક જેનું શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી અમને જ્ઞાન થયું છે અને તેથી જે અમારા હૃદયમાં સ્થિર રહ્યાં છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

મૂલમ્:—યથા મર્યાદયા ભક્તૌ બ્રહ્મભાવસ્તુ સાધનમ્ ।

તથા સર્વાત્મભાવોઽત્ર સાધનેત્વન બુદ્ધ્યતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમ મર્યાદાભક્તિમાં પ્રહ્મભાવ મુખ્ય સાધન છે તેમ અત્ર પુષ્ટિભક્તિમાં સર્વાત્મભાવ એજ મુખ્ય સાધન છે એમ સમજવું, [૭] વિવેચન.—સકલ પ્રહ્મમય છે. યોતે પણ પ્રહ્મ છે, આ પ્રકારનો પ્રહ્મભાવ અર્થાત્ અક્ષરપ્રહ્મનું જ્ઞાન, મર્યાદાભક્તિનું સાધન છે તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવ એજ સાધન છે. જેવો વ્રજભક્તોનો સર્વાત્મભાવ તેવો શખવો એજ પરમ સાધન છે.

મૂલમ્:—વસ્તુતસ્તુ ફલં ચૈવ ફલં સ્યાત્તત્પ્રવેશતઃ ।

તત્સ્વરૂપં તુ સર્વેષા દેહાન્તઃકરણાત્મનામ્ ॥૮॥

યેન ભાવેન ભગવત્યાત્મભાવો હિ જાયતે ।

યસ્માન્નાવાત્સ્વદેહાદિ સકલં સ્યાત્તદ્ધર્થકમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—વસ્તુત. તો એ (સર્વાત્મભાવ) ફલરૂપજ છે કારણ કે તેનો પ્રવેશ થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. તેનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે દેહ, અન્ત કરણ, આત્મા એ સર્વનો જે ભાવથી ભગવાનમાં નિશ્ચય આત્મભાવ થાય. અને જે ભાવથી આપણું દેહાદિક સમગ્ર ભગવદર્થે [ઉપયોગી] થાય [૮-૯] વિવેચન:—મર્યાદામાર્ગમાં વસ્તુતઃ અક્ષરપ્રહ્મ ફલ છે, જેમાં ગયા પછી પુનઃ માયાના ગુણમાં અવાતું નથી. તેમ પુષ્ટિમાર્ગીયનો, પ્રભુનાં લીલારૂપ ફલમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યા સ્વરૂપાત્મક રસનો અનુભવ થાય છે. મન, સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં તત્પર થાય છે પ્રહ્મસમ્બન્ધમાં કહેલા પ્રકારે મુખ્ય ફલનો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને થાય છે આ પ્રકારે મર્યાદાભક્તિ અને પુષ્ટિભક્તિના ભિન્ન ભિન્ન ફલ ખતાવ્યા તેમાં પુષ્ટિભક્તિનું ફલ સર્વોપરિ છે [૮] જ્યારે ઇન્દ્રિય, મન તથા દેહાદિ સર્વ પ્રભુને અર્થે લાગી રહે, તન, મન, અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રભુને અર્થે વિનિયોજ્ય ત્યારે દેહાદિક સર્વની ક્રિયા ભગવદર્થેજ થાય છે આ પ્રકારે તનુબ અને વિતનુ સેવા થાય ત્યારે એમ જાણવું કે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે (૯)

મૂલમ્:—ન દેહાદ્યર્થસિદ્ધ્યર્થે ભગવાનપ્યપેક્ષતે ।

યતો દેહાદિરક્ષાપિ પ્રમુલીલોપયોગતઃ ॥૧૦॥

ન સ્વાર્થબુદ્ધ્યા સ્વાર્થોઽપિ ભગવા નેવ યત્ર હિ ।

યેન ભાવેનાનિમિત્તા પ્રીતિર્ભવતિ વૈ હરૌ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—દેહાદિક અર્થ સિદ્ધિને લીધે ભગવાન પણ અપેક્ષા રાખતા નથી;

તેથી દેહાદિકની રક્ષા કરવી, એ પણ પ્રભુની લીલામાં ઉપયોગી થાય તેટલા માટેજ કરવી સ્વાર્થપુદ્ધિથી ન કરવી, જ્યાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) સ્વાર્થ પણ ભગવાનજ છે અને જે ભાવવટે હરિમાં નિષ્કારણ પ્રીતિ નિશ્ચય થાય છે (૧૧) વિવેચન.—ભગવત્સેવા પણ દેહાદિકની સિદ્ધિને અર્થ કે ; દેહસંબન્ધી કુદુમ્બ તથા, કન્યાદિકની કામનાને અર્થ ન કરવી. ભગવત્સેવામાં પોતાના યોગમુખને કાંઈપણ વિચાર ન કરવે, કેવલ ભગવાનની જ અપેક્ષા રાખવી કે પ્રભુને જે પ્રકારે મુખ પ્રાપ્ત થશે? રજેને કાંઈ અપરાધથી પ્રભુને દુઃખ થાય! જેમ પ્રભુનું મુખ જ વિચારવું તથા ભગવાનના હર્ષની તથા સ્વરૂપાનન્દના અનુભવની અપેક્ષા રાખવી. મહાપ્રસાદ પણ દેહેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા ન લેવે પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તથા ઇન્દ્રિયાદિક ચિચિત્ત ન થઈ જાય એ હૃદયથી મહાપ્રસાદ લેવે. શ્રીશુકાંઠલ પરદેશ પધારતા ત્યારે વિપ્રયોગથી કૃય થઈ જતા અને જ્યારે પરદેશથી શ્રીજીદ્વારા પધારતા ત્યારે અત્યન્ત પ્રીતિથી મુદર મહાપ્રસાદ લેતા પણ તે જોવા ભાવજી કે શ્રીવાવર્દનનાચલ અમને કૃય થયલા જોયે તે તેમના મનમાં દુઃખ થાય તે યોગ્ય નહિ. પ્રભુ અમને જોઈ મુખ પામે તેજ સાદુ જે મજબૂતોએ પણ પોતાના દેહની રક્ષા જોવાજ ભાવથી કરી છે તેમાં તેમણે પોતાનું મુખ વિચારું નથી. આ પ્રકારે દેહાદિકની રક્ષા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ કરવી કાંઈક લૌકિક વૈદિક ફલ નિશ્ચય થયે તથા પ્રભુની સેવા કરવાથી કૃતાર્થ થવાયે જોવી સ્વાર્થ પુદ્ધિથી ભગવત્સેવા ન કરવી, કારણ કે ભગવાન વિના વિચારે નિલેખ્યાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી જોમ શ્રીબાણાર્થલએ નવરત્નજન્મમાં કહ્યું છે અર્થ—પ્રભુ સર્વના ઉત્કર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે પોતે નિજ-ઇચ્છાથી શાસના સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તેમજ જોવું ભાવથી થતી ક્રિયાના જેવી પુદ્ધિ પણ ન રાખવી. ભાવસંયુક્ત થઈ પ્રીતિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. કારણ કે ભગવાનને જોઈ પ્રીતિથી ધરાવેલો યોગજ પ્રિય છે (૧૧)

આ પ્રકારે પ્રીતિ પણ ભગવાનમાં રાખવી તે અમુક કારણને લીધે વા સ્વાર્થને લીધે ન રાખવી પણ નિષ્કારણ-નિસ્વાર્થ પ્રીતિ રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગે ભગવત્સેવાને સ્વાર્થપણ ભગવાન છે મહાપ્રસાદ સ્વાદેન્દ્રિયાદિક તૃપ્તિને અર્થ લેવાનો નથી પણ વ્યાજવિત્ત દેહ ટકી રહે અને ભગવત્સેવા કરી શકે એ હૃદયથી જ લેવાનો છે શ્રીમદ્ભગવત્ગીતામાં કહ્યું છે તેજ અતિસ્વસ્થ પણ નહિ તેજ અતિશય પણ નહિ એવો વુક્ત આહાર લેવો-મધ્યમ પ્રમાણનો પ્રસાદ લેવો.

મૂલમ્-ન ફલાકાદ્દક્ષર્ણ યત્ર લૌકિકાનાં યયા ધને ।

તદભાવે યયા લોકા વુ સ્વેનાસૂસ્યજન્તિ હિ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જ્યાં (?) સર્વાત્મભાવમાં ફલની આકાંક્ષા નથી જેમ લૌકિક જનોની જે ધનમાં પ્રીતિ દોષ છે તે ધન જ્યારે નફ થાય છે ત્યારે તેઓ દુઃખથી પ્રાણુ ત્યાજ કરે છે તેમ [સર્વાત્મભાવવાનું ભકતને] સેવામાં પ્રીતિ લાગે છે અને સેવાના અભાવમાં પ્રાણુત્યાજસમાન દુઃખ થાય છે, (૧૨) વિવેચન—ફલની ઇચ્છા રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગે ફલનો નાશ થાય છે તેથી પ્રભુની સેવામાં કાંઈપણ ફલની આકાંક્ષા ન રાખવી કામના ભાવમાં વાધક છે જેમ લૌકિકમા ધન પર લોકો પ્રીતિ રાખે છે અને તેના અભાવમાં દુઃખી થાય છે, તેમ વૈષ્ણવોને ભગવત્સેવામાં પ્રીતિ અને અભાવમાં દુઃખ થાય છે

મૂલમ્:—સર્વત્યાગસ્તુ સહજો યત્ર લૌકિકવેદયોઃ ।

નૈરપેક્ષ્યં સ ભાવસ્તુ સર્વભાવો નિગદ્યતે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં લૌકિક વૈદિકનો સર્વત્યાગ સહજ થાય અને નિરપેક્ષતા થાય તે સર્વભાવ કહેવાય છે. (૧૩) વિવેચન:—શ્રીભગવાનમાં સહજ પ્રીતિદ્વારા સર્વત્યાગ પણ સહજ થાય—એટલે આપોઆપ કુદરતી રીતે સર્વ લૌકિકવૈદિકનો ત્યાગ થાય છે. લૌકિક વૈદિક કશાની ચાહના થતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુ:શ્લોકીમાં કહે છે કે:—અર્થ:—જો સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કરે તો પછી લૌકિક વૈદિકથી પણ અન્ય શું અધિક પ્રયોજન છે તે કહો ? અર્થાત્ લૌકિક વૈદિકથી અન્ય કંઈ અધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં ધારણ કરવા એમની સેવા કરવી, લૌકિક વૈદિકની ચાહના ન કરવી નિરપેક્ષ રહેવું એમ સર્વાત્મભાવથી એક પ્રભુમાંજ મન રાખવું.

મૂલમ્:—તથાત્ર દૈન્યમેવૈકં માર્ગે ન શ્રવણાદિકમ્ ।

દૈન્યેનૈવ ચ સન્તુષ્ટઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ ફલં દદૌ ॥૧૪॥

તદેવાત્ર હિ સંસેવ્યં યેન દૈન્યં પ્રસિધ્યતિ ।

ચદ્ દૈન્યનાશકં તદ્દિ વિરોધિ સકલં મતમ્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેવી રીતે આ માર્ગમાં દૈન્યજ એક મુખ્ય છે શ્રવણાદિક મુખ્ય નથી. દૈન્યથી જ પ્રભુ સન્તુષ્ટ થયા અને પ્રકટ થઈ શ્રીગોપીજનોને ફલદાન કર્યું. (૧૪) જે પ્રકારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારતુ સંસેવન આ માર્ગમાં કરવું. જે દૈન્યનો નાશ કરનાર છે તે સર્વ વિરોધિ છે એમ સમજવું. (૧૫) વિવેચન.—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એક દૈન્યજ સાધન છે તેથી અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે, દોષ નિવૃત્ત થાય છે તથા શ્રીકાકોરજી પ્રકટ થઈ દર્શન આપે છે રાસપ ચાધ્યાયીમાં પ્રજલકતોએ ગુણગાન કરી, નિ:સાધન થઈ, દીનતાપૂર્વક રુદન કર્યું ત્યારે તત્કાલ પ્રભુ પધાર્યા ! તેથી જ્યાં સુધી શ્રવણાદિક સાધનના બલનો વિચાર મનમાં થાય છે ત્યાં સુધી દૈન્ય ઉદ્ભવતું નથી, દૈન્ય થતા પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય છે અને પ્રકટ થઈ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે? [૧૪] જે દૈન્યભાવનો નાશ કરનાર હોય તે સર્વને વિરોધી સમજી તેમનાથી દૂર રહેવું કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિના અન્યમાર્ગની જે ક્રિયાઓ સાધનરૂપ છે તે સર્વે પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે એવો નિશ્ચય મનમાં આણી તે ક્રિયાઓ કરવી નહિ (૧૫)

મૂલમ્:—एतन्मार्गाङ्गीकृतौ हि हरिर्दैन्यं विवर्द्धयेत् ।

मदादिजनकं दुष्टं नाशयत्यपि लौकिकम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ:—આ માર્ગમાં અગીકાર થાય તો હરિ નિશ્ચય દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. મહાદિકની ઉત્પત્તિ કરનારો એવો જે હુષ્ટ લૌકિક તેનો પણ હરિ નાશ કરે છે.

વિવેચન.—જે એતન્માર્ગીય ભકતો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીના

આવ્યા છે તે ભક્તોનેા દેન્યભાવ પ્રભુ વૃદ્ધિગત કરે છે અને માત્રુ અભિમાન ને દુષ્ટ લૌકિકને વધારે છે અને ક્ષમા પ્રતિબદ્ધ કરે છે તેનેા નાશ જ કરે છે રાસપદ્મ્યાધીન પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાને' વેણુન્યાદ કરી જલભક્તોને બોલાવી રાસ કર્યો ત્યારે જલભક્તોને મહ યયો તત્કાલ શ્રીકાકોરણ અન્તર્ધાન યયા અને બ્યારે એ ભક્તોને દેન્ય યત્નુ ત્યારે પુનઃ પ્રકટ યયા આ પ્રકારે યુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન્ લૌકિક આસક્તિને નિવૃત્ત કરી વધ મહનો નાશ કરી દેન્યની વૃદ્ધિ કરે છે (૧૬)

મૂલમ્ — સ્વાક્ષીકૃતેર્હિ નિર્વાહ પ્રમુજૈષ વિધીયતે ।

જીવા સ્વભાષતો દુષ્ટા હિ પ્રચલેયુ કથં તથા ॥ ૧૭ ॥

અતો દણ્ણપ્રદાનેન પિતેવાચરતિ પ્રમુ ।

દણ્ણોડપ્યનુગ્રહસ્થેન મન્તવ્યસ્તુ તદાશ્રિતૈ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ — જેમનેા પ્રભુએ અબીકાર કર્યો છે તેમનેા નિર્વાહ નિશ્ચય પ્રભુથી જ યાય છે એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે એટલે તે પ્રભુએ કેવી રીતે બાલી શકે ? તેથી પ્રભુ પિતાની સમાન હવડ આપીને દિવ દરે છે તેથી ભગવાદાશ્રયવાળાઓએ પોતાનેા હજ યાય તો પણ તે (હજ)ને અનુગ્રહરૂપ માનવો બોધલ્યે. (૧૭-૧૮)

વિવેચન.— પોતાના અગીકૃત એવેનેા નિર્વાહ પ્રભુ સ્વતા જ કરે છે પરંતુ એ આ વાત બાણતા નથી, કારણકે તેઓ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે શ્રીબાલગોષ્ઠ અન્તર્માં શ્રીમન્ આર્ષદંતુ વચન છે કે—અર્ષ— 'એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે' શ્રીકાકોરણ નિજ અગીકૃત એવેનેા નિર્વાહ પ્રથમથી જ કરતા આ યા છે, કરે છે અને કરશે એવને એક સમુ પણ દુઃસખ પ્રાપ્ત યાય તો મન તે સજ્જમાં કહ સુદુજ યહ બાજ. તેથી નિર્વાહ તો પ્રભુ કરે ત્યારેજ યાય છે (૧૭) જેમ માતાપિતા અજ્ઞાની બાળકોની રક્ષા અભિજલાદિથી હવડ આપીને પણ કરે છે, તેમ પ્રભુ અગીકૃત ભક્તોની રક્ષા, તેમની ભૂલ યાય ત્યારે હવડ કરીને પણ કરે છે એવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી પોતાની ભૂલ સમજતો નથી પણ પ્રભુ તો હવડ એવા ઉદ્દેશથી કરે છે કે પુન તેની ભૂલ એવ કરતો અટકે, શ્રીનન્દરાવણને પણ અભિજાપૂજનરૂપ અન્તર્મયમાંથી નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ સર્પદશરૂપ હવડ આપ્યા, તેથી ભગવદીયે પોતાને દુઃખ યાય એમાં પણ ભગવદનુગ્રહજ સમજવો, શ્રીશુસાર્થેણ વિગ્ન સિમા કહે કે—અર્ષ—હિ પ્રમુ ! આપ અમને આપના નિજવન સમજ હવડ આપ્યો તો તે હવડ અમને ઇષ્ટ જ છે જ્યાં ત્યા અને જ્યારે ત્યારે આપ અમને આપના માનીને જ હવડ રેશો ।' આ પ્રકારે હવડ પણ કૃપારૂપજ છે, તેથી આમજ ન ત્યજવેલ

મૂલમ્ — દણ્ણદાન સ્વકીયેષુ પરકીયે યપેક્ષણમ્ ।

આર્ષિરેવાત્ર સતત માવ્યા કૃષ્ણપરોક્ષત ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ— પ્રભુ સ્વકીયજનેને હવડ આપે છે અને પારશની ઉપેક્ષા કરે છે અત્ર સતત આત્તિ જ કર્તવ્ય છે કારણકે શ્રીકૃષ્ણ પરીક્ષા છે વિવેચન.— જે ભક્તને પ્રભુ પોતાનેા કરે છે તેને જ હવડ આપે છે અને જે સહારમાં આસક્ત પ્રવાદી યષ્ટિ છે

તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને દણ્ડ આપતા નથી, પણ ઉલટાં લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિકમાં વધારે ને વધારે આસક્ત કરે છે, દણ્ડ રક્ષણને અર્થે છે. લૌકિકમાં પણ તેમજ છે જે પોતાનું હોય તેને જ દણ્ડ આપી રક્ષવામાં આવે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા થાય છે. રાક્ષપચાધ્યાયીમાં આર્તિને અર્થે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા હતા તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ટેરા છે, તે આર્તિ વધારવાને અર્થે છે. આર્તિ વિના પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરતા મથી

મૂલમ્:—અત્ર ભક્તાર્તિદૃષ્ટ્યૈવ મુદિતો હિ હરિર્ભવેત્ ।

સજ્ઞો ભાવવતામેવ ભાવવૃદ્ધિર્યતો ભવેત્ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ ભક્તોની આર્તિયુક્ત દૃષ્ટિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવયુક્ત વૈષ્ણવોનો જ સંગ કરવો કે જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય

વિવેચન.—જેમ જેમ ભક્ત આર્તિક્લેશ વધારે અને વધારે કરતો જાય છે તેમ તેમ તે ભક્તને જોઈને ભગવાન વધારે અને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવયુક્ત ભગવદ્દી-યનો સંગ કરવો કે જેથી ભાવ સત્વર વૃદ્ધિ થાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —“ જ્યારે પ્રભુ નિજ ભક્તોને તાપકલેશથી પીગાતા જુએ છે ત્યારે પોતે કૃપાયુક્ત થાય છે અને ત્યારે જ હૃદયમાં સ્થિત થયેલો સર્વ નિજ-આનન્દ બહાર નીકળે છે.”

મૂલમ્:—વ્યાઘ્રસ્યાગ્રે યથા દેહી તથા દુ:સજ્ઞતો વિભેત્ ।

દુ:સજ્ઞ એવ ભાવસ્ય નાશક: સર્વથા મત: ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ વ્યાઘ્રની પાસે જીવ લય પામે છે તેમ દુ સંગથી લય રાખવો. દુસંગ જ સર્વથા ભાવનો નાશક છે એમ માનવું (૨૧) વિવેચન:—જેમ વાઘની પાસે થરીરનો નાશ જ થાય છે તેમ દુસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે તેથી તેની રક્ષા કરેવી

મૂલમ્-દુ:સજ્ઞતશ્ચ્યુતા: સર્વે શ્રુતા હિ ભરતાદય: ।

દુ:સજ્ઞન્નિજદોષાભ્યામમૂઢ્ ભીષ્મો બહિર્મુઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—દુ સંગથી ભારતાદિક સર્વે અધોગતિ પામ્યા છે એવું શ્રવણ થાય છે. દુસંગ તથા અત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને લીધે ભીષ્મ બહિર્મુખ થાય છે (અર્થાત્-શ્રી ઠાકોરજીની સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા) [૨૨] વિવેચન:—અનેક જીવો દુ સંગથી ભગવદ્દર્મમાં પડ્યા છે, શ્રીભાગવતમાં ભરતને મૃગના સંગથી જન્મનો અન્તરાય (મોક્ષમાં) થયો હતો, અને ભીષ્મ પિતામહ જેવા ભગવદ્દીયને પણ દુર્યોધનના દુષ્ટ અત્રના ભક્ષણને લીધે એવો દોષ પ્રાપ્ત થયો કે એવા [ભીષ્મ] ભક્તને પણ શ્રીભગવાનની સામે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! આ પ્રકારે દુ સંગ તથા દુષ્ટ-અત્ર ભક્ષણાદિ દોષથી ભગ-વદ્દીયોનો અધ.પાત થાય છે તે આધુનિક જીવોની હર્દશા થાય એમાં તે શું કહેવું ? (૨૨)

મૂલમ્:—લૌકિકાભિનિવેશાત્તુ મનોનિષ્કાસનં સદા ।

અલૌકિકસ્તુ તદ્ભાવસ્તેનાપિ ચ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ — લૌકિકમાં અભિનિવેશ-આવેશ (કરવા)માંથી મનને ચઠા કરી કઠાકાથી રહેવું અર્થએ, કારણ લૌકિકમાં આવેશ થવાથી અલૌકિક ભાવ પણ નાશ થાય છે, (૨૩)

વિવેચના—જ્યાં જ્યાં લૌકિકમાં મન આસક્ત થાય તે સર્વેને દુઃસખ બાલુવો અને તેને તણ ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી લૌકિકથી ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ થાય તે જ ભાવ રહે છે.

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષો ચ હૃદિ માધ્યો નિરન્તરમ્।

તદભ્યાસાત્તુ મનસ કદાચિન્નિર્ગતિસ્તત ॥ ૨૪ ॥

કામાભાવાય વૈરામ્ય ચિન્ત્ય ચેતસિ સર્વથા ।

પરિતોષસ્ત્વલોભાય મક્તૌ તાવેવ વાધકૌ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ — હુદયમાં નિરન્તર વૈરાગ્ય અને સન્તોષની વાવના કરવી કારણ કે જ્યેમના અભ્યાસથી કોઈક દિવસે મન લૌકિકમાંથી નિવૃત્ત થશે. [૫] કામના અભ્યાસને અર્થ વૈરાગ્ય અને ચિત્તમાં સર્વથા ચિન્તન કરવું, અને સન્તોષ તે જ લોભના અભ્યાસને અર્થ રાખવો કારણ કે જો ઉભય જ ભક્તિમાં બાધક છે વિવેચના—દુઃસખ રોષનો નાશ કરવા વૈરાગ્ય અને સર્વ પ્રકારે સન્તોષ-આ ઉભય નિરન્તર હુદયમાં કારણ કરવા સર્વ લૌકિક વિષય તથા દેહસમ્બધી પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય રાખવો અને સહેજમાં પ્રાપ્ત થયલા પદાર્થોથી મનમાં સન્તોષ રાખવો. આમ અભ્યાસ રાખવાથી દુઃસખથી બધી શકાય છે મનમાં હેઠ વૈરાગ્ય રાખવાથી કામાદિક વિષયનો નાશ થાય છે અને સન્તોષથી લોભનો નાશ થાય છે આ ઉભય રોષ ભક્તિમાયમાં બાધક છે, તેથી જ્યેમનો ત્યાગ કરવા વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવા ૨૪-૨૫

મૂલમ્—કામેનેન્દ્રિયવૈમુહ્યં લોમે પારખ્વન્દસમ્ભવ* ।

ક્રોધસ્તુ મઘ્યપાસિત્વાન્મહાવાધક હૈન્યસે ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—કામથી હન્દ્રિયો વિમુખ થાય છે લોભમાં પાખણનો સમ્ભવ થાય છે ક્રોધ મધ્યે પડતો હોવાથી મહાબાધક ગણાય છે વિવેચના—કામ પ્રકટ થવાથી વિષય દિક કરવામાં આવે અને તેથી સકલ હન્દ્રિયો શીભગવાનથી તથા ભગવદર્થથી બહિર્ગુણ થઈ જાય છે હન્દ્રિયોનો વિષયમાં આવેશ થાય છે, અને લોભ હુદયમાં હોય તે તેથી પાખણ પ્રકટ થાય છે સન્વાસનિર્મુખતામના શ્રમમાં શીખાવાઈ જાય છે ક્રોધ-જ્યેમને પોતે વિષયથી આક્રાંત થઈ કાલે કરી પાખણી થાય છે, આ પ્રકારે કામ પ્રાપ્ત થવાથી ક્રોધ થાય છે તેમજ લોભ ચિદ્ધ ન થાય તે પણ ક્રોધ ઉદ્ભવે છે ક્રોધ પછી મોહ થાય છે આ પ્રકારે અષ્ટપ્રકર લૌકિકમાં આવેશ કરવાથી રેન્બનો નાશ થાય છે

મૂલમ્—યતો માર્ગીયસર્વસ્વદૈન્યમાવધિનાશક ।

દૈન્ય સર્વેષુ કાર્યેષુ કૃષ્ણાસેવાકથાદિષુ ॥ ૨૭ ॥

ધીજ યથા મન્ત્રશાસ્ત્રે તદ્યુક્તમખિલં મવેત્ ।

તદમાવે ન સેવાદિ સકલં પુષ્ટિસાધકમ્ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રોધ, પુષ્ટિમાર્ગના સર્વસ્વરૂપ દૈન્યનો નાશ કરનારો છે તેથી મહાખાધક છે. જેમ મન્ત્રશાસ્ત્રમાં ખીજચુકત મન્ત્રોજ ફલ આપી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાદિક સર્વ દૈન્યચુકત હોય તો ફલદાન કરી શકે છે, દૈન્યનો અભાવ હોય તો સેવાદિક સર્વ પુષ્ટિને (ભગવદ્દતુઅહ) સિદ્ધ કરતા નથી. (૨૭-૨૮) વિવેચન:—દૈન્યભાવ આ પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનો નાશ કરનાર ક્રોધ છે તેથી ક્રોધનો નિશ્ચય ત્યાગ કરવો. સર્વ કાર્ય વિષે દૈન્ય રાખવું, તેના ઉપાયમા શ્રીકૃષ્ણની તતુજ્ઞ તથા વિત્તજ્ઞ સેવા પ્રીતિ પૂર્વક કરવી અને શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રીસુખોદિનીજી આદિ ગ્રંથોમાંથી શ્રવણ કરવી. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં ઐ, હી, શ્રી, ક્ષી, ક્ષી, ક્ષી, ઐ ઇત્યાદિક ખીજ હોય છે અને તે વિનાના મન્ત્રો જપવાથી કશું ફલ થતુ નથી એવી જેમ તે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે, તેમ સેવામાં દૈન્યભાવ વિના કંઈ પણ ફલ થતુ નથી તેથી દૈન્યપૂર્વક સેવા કરવી. (૨૭-૨૮)

મૂલમ્:—તસ્માદ્રક્ષેત્ પ્રયત્નેન દૈન્યં ભક્તિયુતો નર: ।

દૈન્યેન ગોપિકા: સિદ્ધા: કૌણ્ડિન્યોઽપિ પરોક્ષત: ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી ભક્તિતયુકત નરે (જીવે) પ્રયત્નથી દૈન્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ દૈન્યથી ગોપીજન પણ સિદ્ધ થયા અને કૌણ્ડિન્ય ઋષિ પણ પરોક્ષથી સિદ્ધ થયા છે, વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે યત્નપૂર્વક દૈન્યની રક્ષા કરવી. એમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે દૈન્યવડે કૌણ્ડિન્ય પ્રાક્ષણે અનન્ત! અનન્ત! રટયા કર્યું તેથી એમને પણ સિદ્ધિ થઈ. આમ શ્રીઆચાર્યજીએ સંન્યાસનિર્ણયગ્રંથમા કહ્યું છે કે!—અર્થાત્:—“કૌણ્ડિન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ભક્તિમાર્ગના ગુરુ છે. તેમણે કરેલું સાધન તે જ સાધન છે. ભાવ, ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે અન્ય કોઈ સાધન નથી” આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ ગોપીજન છે અને મર્યાદામાર્ગના ગુરુ કૌણ્ડિન્ય પ્રાક્ષણ છે. તેમણે આદરેલા પ્રકારનો ભાવ વિચારી દૈન્ય જ ભક્તિભાવમા કાળુ છે એમ જાણવું.

મૂલમ્:—ફલમત્ર હરેભાવો વિરહાત્મા સદા મત: ।

રસાત્મકત્વાત્તદ્રૂપે સર્વલીલાસમન્વિત: ॥ ૩૦ ॥

સ્વરૂપે તસ્ય સતતં સાક્ષાત્કારો વિશેષત: ।

યુગપત્સર્વલીલાનામનુભૂતિ: પ્રજાયતે ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ.—વિરહાત્મક રૂપમાં રસાત્મકપણું છે તેથી સર્વલીલારહિત જે પ્રભુનો સદા વિરહાત્મક ભાવ છે તે જ અત્ર ફલરૂપ ગનાય છે આ વિરહાત્મક ભાવના સ્વરૂપમાં નિરન્તર વિશેષત સાક્ષાત્કાર થાય છે કારણકે સર્વલીલાનો અનુભવ એમાં એકી વખતે થાય છે [૩૦-૩૧] વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમા હરિમા ભાવ રહે એજ ફલરૂપ છે. તેથી વિરહાત્મક મન થઈ રહે છે કારણુ કે સયોગના અનુભવમાં પ્રભુ અન્ત.કરણુગામી નથી, બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેહનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થાય છે વિપ્રયોગમાં અન્ત.કરણુમા સર્વ સિદ્ધ થાય છે તેથી વિપ્રયોગભાવ હૃદયમા રાખવો એજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધિ છે. સયોગમાં તો જ્યાં સુધી દર્શન થાય ત્યાં સુધીજ સુખ છે. પણ વિપ્રયોગમાં રસાત્મક

પુરુષોત્તમનો સર્વલીલાસ યુક્ત અનુભવ સર્વત્ર યાય છે વિપ્રયોગભાવ જોઈજ સરે પરિ છે કે તેમા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર સર્વસ્થલે યાય છે વિપ્રયોગની લીલાના ભાવમા મમ યવાથી સવત્ર સાક્ષાત્ લીલાસદિત સ્વરૂપનું દર્શન યમા કરે છે, તેથી તેનું મુખ સખે જના મુખ કરતાં આધક છે એમી વખતે સર્વ લીલાનો અનુભવ સાથે યવાને અર્થે મ વડે મજબૂતોનો ભાવ વિચારવો એટલે કે પ્રભુ ગાયો યરાવવા પધારતા હતા ત્યાં મજબૂતો વિપ્રયોગની જોવી ભાવના કરતા તેવી ભાવના કરવી, અને ધર્મી સ પ્યાસમને પ્રભુ વનમાંથી પાછા પધારતા ત્યારે મજબૂતો જેવો ભાવ કરવા તેવો ભાવ વિચારવો આ પ્રકારે વિપ્રયોગમાં જ ને લીલાના ભાવનો અનુભવ યમ થકે છે (૩૦-૩૧)

મૂલમ્ — ઇવ વિજ્ઞાય મનસા પુષ્ટિમાર્ગે વિમાવયેત્ ।

પ્રાપ્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણાઞ્જપ્રસાદત ॥ ૩૨ ॥

અત સ ઇવ સતત સર્વભાવેન સર્વથા ।

સુધીમિ કૃષ્ણરસિકે શરણીક્રિયતા સદા ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ—એમ ભણીને મનથી પુષ્ટિમાર્ગની ભાવના કરે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના યરણાવિન્દના પ્રસાદથી (કૃપાથી) પ્રાપ્તિ યાય તેથી નિર તર સર્વભાવથી નિષ્કલ શ્રી પ્ણના રક્ષને ભણનારા બુદ્ધિમન્ત પુરુષોએ સર્વદા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આમલ (યરણ) સ્વીકારવેલ (૩૧-૩૩) વિવેચન—ઉપર વિપ્રયોગ આત્તિનો પ્રકાર કહ્યો તેનો અનુભવ ને પ્રકાર યાય તે હવે કહે છે પુષ્ટિમાર્ગથી વૈષ્ણવે પોતાના મનની ભાવના અન્વેષણે કહેવી નહિ એ પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં જ નિષ્કલ પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિ યવ છે.

અર્થ — અયેવભક્તાથી સારીરીતે જેમના યરણકમલનું સ્વરૂપ યન સેવય કોમ છે એવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે—એમ શીશુમાંજીએ સર્વત્તમસ્તાત્રમાં શીમદાપ્રમુદ્ધે નામ કમ્પ છે શીઆચાર્યજીના યરણકમલની રક્ષને સેવનાર પુષ્ટિમાર્ગીવ ભક્તવર્ગને શીકૃષ્ણાધશમ્ભુત કૃવની રાદિ યાય છે તેમી નિરન્તર જેમના આયયપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના સર્વમા કરવી મનમાંથી છડકપાનો ત્યાગ કરી હૃદયમા શીકૃષ્ણચન્દનું કમ્પ સ્વીકારનારને તમા શીકૃષ્ણરથમા રસિક ડોલ એવા શુદ્ધ ભક્તવર્ગીયને તમા કેન્દ્રથી નિસા યન યનારને પુષ્ટિમાર્ગીકૃવની નિમલ પ્રાપ્તિ યાય છે (૩૨)

इति श्रीवैष्णवाचार्यविरचितं ननुविज्ञानमं शिखापर्यं श्रीगणेश्वरजीवितं
श्रीगणेश्वरजीवितं समाप्तम् ॥ ૩૪ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૫ મું

ઉદ્દેશ—ભક્તવર્ગીયોને વિભાગીયનો મત અને સમજીવનના અસ મ પ્રહાણકાર છે એ જાને મન પ્રાપ્ત યવા છે । શીભક્તવાનનો દેવ દેવનાર જન તણકનાર સમાન છે જમ તણકનાર મદાભક્તવર્ગીય પરંપિતને દરયો તમા ભક્તવાનનો દેવ કરનાર કૃપાથી પુન્ય કૃપાજનથી ભક્તવર્ગીયે ને કૃપા આપ છે ભક્તીનો દેવ કરનાર જનો તણ પ્રકારનાર દોલ છે (૧) જમ ભક્તિને તમા અનધિારી (૨) આપડિમમ અનધિારી જનો તણ સુન્ન તેમજ વિચરિત માનવાના દેવ છે (૩) પ્રોતિાદિત મદા કૃપાજના જનો તણુવા

સમાન હોઈ કોઈ પણ ઔષધથી પ્રીતિયુક્ત થતા નથી. તેવા જનોને આસુરી ગણી તેમનો સગ આસુરાવેશ ઉત્પન્ન કરશે એમ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો. ઉપર વિપ્રયોગભાવ સર્વોપરિ છે એમ સિદ્ધ કર્યું એમા સાધન કૃપા વિના કંઈ નથી. પરન્તુ એ વિપ્રયોગ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દુઃસગાદિ ઋનેક પ્રતિબંધથી દૂર રહીએ તેથી હવે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક દોષ ક્યાક્યા છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદીયાનાં મહદુઃખં વિજાતીયેન સજ્જમઃ ।

સંભાષણં સજાતીયૈરસજ્જો ભાષણં ચ ન ।

તદેતદુભયં જાતં મમૈવાચ્ય સ્વભાગ્યતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિન્નતીય બહિર્ભુખનો સગ અને તેની સાથે ભાષણુ તેમજ સન્નતીય એટલે ભગવદીયનો સગ પણ નહિ, અને તેથી સાથે ભાષણુ પણ નહિ—આ બંને મને મારા ભાગ્યથી હવે પ્રાપ્ત થયા છે !! (૧) **વિવેચન:**—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને એક મહાદુઃખ છે, તે એ કે વિન્નતીય એટલે અન્યમાર્ગીયનો સગ અને એતન્માર્ગીય સગનો અભાવ. આ દુઃખ અન્યને શું પણ મને પોતાને આવી પડ્યું છે ! તેથી મને મહાદુઃખ થાય છે. જેમ વ્રજલકતોને શ્રીકૃષ્ણની કથાવાર્તામાં પ્રતિબંધ કરનાર સગ દુઃખદાયી લાગતો અને જેમ તે સર્વે લકતો એકત્ર થઈ આનન્દપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની લીલા-વાર્તાનું સ્મરણ કરી પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરતા, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ ભગવદ્લીલા વાર્તા કરવી અને વિન્નતીયનો સગ તથા તેની સાથે ભાષણુ પણ બાધકરૂપ છે એમ સમજવું જેનો સગ અવશ્ય કર્તવ્ય છે તે ભગવદીયો દુર્લભ છે અને જેનો સંગ ત્યાજ્ય છે એવા દશેદિશાથી આવી યજે છે એવો વિરોધ પ્રાપ્ત થયો છે !!

મૂલમ્:—દુઃખાન્તરં તુ જ્ઞાનેન ભક્ત્યા વાપિ નિર્વતતે ।

લૌકિકં વિષયપ્રાપ્ત્યા ન હિ દુઃસજ્જનં ક્વચિત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દુઃખ તો જ્ઞાનથી કે ભક્તિથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. (શબ્દાદિક વિષય ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉદ્ભવેલું) લૌકિક દુઃખ વિષયની પ્રાપ્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કદાપિ નિવૃત્ત થતું નથી. (૨) **વિવેચન**—અન્ય સર્વે પ્રકારના દુઃખ નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય છે—જેમકે જ્ઞાન ભક્તિ ઇત્યાદિ લૌકિક વિષયાદિકની અપ્રાપ્તિથી ઉદ્ભવતું દુઃખ તે તે વિષયની પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. પણ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કશાથી દૂર થતું નથી તેથી વિષયના સગી બહિર્ભુખનો સંગ ત્યાજવો. (૨)

મૂલમ્:—દુષ્ટાનાં દુર્વચોવાણૈર્મિત્રં સર્મણિ સદ્રપુઃ ।

ન ક્વાપિ લભતે સ્વાસ્થ્યં સમાહિતમપિ સ્વતઃ ॥ ૩ ॥

ઈદાનીં તુ જનાઃ પ્રાયો દુઃસજ્જપદર્વી ગતાઃ ।

શુદ્ધં મનઃ કલુષિતું ક્ષણેનાતિવિચક્ષણાઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટજનના દુર્વચનના બાલુચી માઈ શરીર મર્મ ભાગ પર્મિત લેઈ છે ।। સ્વત જ્ઞેનુ સમાધાન થયા છતાં જો શરીરને કોઈ પણ સ્થલે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ નથી ।। હવે તો મનુષ્યો ઘણુ ક્ષીને દુ સખપદવીને પહોંચ્યા છે અને શુદ્ધ મનને મલિન કરવામા અતિવિક્ષણ (બતુર) છે ।। વિવેચન—દુષ્ટજનના દુર્વચનો મ્હારાં મર્મને લેઈ છે જોવો દુ સગ મને પ્રાપ્ત થયો છે કે મને સ્વસ્થ પણ ધીરજ રહેવી નથી ।। અષ્ટપ્રહર દુ સખ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમદ્દામણી તથા શ્રીશુકાંઠી કહે છે । “ દુ સખો વૈશ્ણવ નિશ્ચય દુ ખ પામે છે ” જોવો દુ સખ તો મલે છે જ । લોકો જુ જોવા દુષ્ટ ઘર્ષ મયા છે કે શુદ્ધ મનને મલિન કરવામા ચેતાનુ બાતુર્ક ચેલે છે. (૬-૪)

મૂલમ્—ગૃહસ્થિતસ્ય વ્યાવૃત્તિયુતસ્ય ન હિ સાદૃશામ્ ।

સદ્ગો ધારયિતુ શક્યો વ્યાવૃત્તેર્વિનિરોધત ।

અવ્યાવૃત્તૌ ન વિશ્વાસદાહર્યં યેન તથા કૃતિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — જો જન ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે છે જો વ્યાવૃત્તિમુક્ત છે તેનો જોવા શે કિંકલનનો સખ નિવૃત્ત કરવાનું પશ્વકતું નથી કારણ કે તેમ કરવાથી વ્યાવૃત્તિનો વિરોધ નિરોધ થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિમાં દહ વિશ્વાસ નથી તેથી જ આવી કૃતિ થાય છે (૫)

વ્યાવૃત્તિ—કાર્યોપજાર્થ વૃત્તિ, ધન્યો રોજગાર, અવ્યાવૃત્તિ—ધન્યો રોજગાર ન હોય જોયે સખ વિવેચન—ગૃહસ્થને વ્યાવૃત્તિ વિના કેમ યાલે । પરદેશમા મનુષ્યોનો સખ તે કરવોજ પડે, તેમા બહિર્મુખ પણ આવી મલે જો સર્વ દુ સખ વ્યાવૃત્તિ ન કરીને તો જ દુર થાય. આ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિમાં દુ સખ પ્રાપ્ત થાય છે અને અવ્યાવૃત્ત થવાનું સામર્થ્ય નથી. તો ત્યા શ્રીઆચાર્યજી માર્ગ બતાવે છે કે—અર્થ—અવ્યાવૃત્ત ઘર્ષ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન, સેવા તથા મવણ કીર્તનાદિથી કરવું જો માર્ગ ઉત્તમ છે પણ અવ્યાવૃત્તિ કરવું ન અને અને વ્યાવૃત્તિ કરવીજ પડે તો પાતે કહે છે કે વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ વિઠ્ઠી મવણદિથી હરિમાં પરોવવા સદા ચલન કરવેલ’

મૂલમ્—મગવદ્દેપિતા યાત સ તુ તક્ષક યવ હિ ।

યથા વિપ્રાર્મકવચઃપ્રેરિત ક્રોધમૂર્છિત ॥ ૬ ॥

અદશત્સ સમાગત્ય મહામક્ક પરીક્ષિતમ્ ।

તથા વુર્જનવાક્યૈકપ્રેરિતો ઘાતિતામસ ॥ ૭ ॥

અવજ્ઞયા દુર્વચનૈરધિક્ષેપેણ મામયમ્ ।

તુષ્કર્મા મૌલિકો વુષ્ટ સ સાઘ્ય સત્ક્રિયાક્તિભિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનના દેખપણને પ્રાપ્ત થયેલો જો તો તક્ષકયાજ જ છે જેમ બ્રાહ્મણના બાલક (કુ બીકધિ) જો શીકલેલો અને ક્રોધથી મૂર્છિત (જ્ઞાનરહિત) થયેલો જોયો જે તક્ષક તે આવીને મહાભક્ત જોવા પરીક્ષિત રાખને ઠસ્થે, તેમ દુર્વચનના દુર્વચનોએજે શીકલેલો જોવો તમાશુષ્ઠી આ દુષ્ટ ઠર્મ કરનાર પુરુષ અને નિન્દા; દુર્વચન અને તિરસ્કારથી

સે છે. એ આધિભૌતિક દુષ્ટ છે અને એ સારી ક્રિયા અને સારા વચનોથી સાધ્ય છે (૬-૭-૮)

વિવેચન:—ઉપર વ્યાવૃત્તિથી દુઃસગરૂપ દોષ કહ્યો હવે કાલદોષ ખતાવે છે. આ કાલ ભગવદ્દર્મમાં મહાભાષક છે બ્રાહ્મણના ખાલકે ક્રોધયુક્ત થઈ પરીક્ષિત રાજાને શાપ આપ્યો એ કાલદોષવતું જ કાર્ય છે. રાજા પરીક્ષિત ભગવદ્ભક્ત હતો, ભગવદ્દર્મમાં ચતુર હતો. એ ભક્ત હોઈ એની રક્ષા ભગવાને ગર્ભમાં કરી હતી. તોપણ તેને કલિયુગના કાલ દોષથી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. એ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે કે—“બ્રાહ્મણં પ્રત્યમૂદ્ બ્રહ્મન્ મત્સરો મન્યુરેવ ચ” અર્થ:—શમીક ઋષિએ આદર સન્માન કર્યું તેથી રાજાએ બ્રાહ્મણ તરફ મત્સર તથા ક્રોધ થઈ આવ્યો. એ દોષ બુદ્ધિ કલિકાલના દોષથી થઈ એ દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ મૃત સર્પને લઈ શમીકઋષિના કણ્ઠે વીટાળી દીધો. શમીકઋષિના પુત્રે આ વાર્તા સાંભળી શાપ આપ્યો કે ‘તક્ષક સર્પ સાત દિવસમાં દશ કરશે’ મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત રાજાની બુદ્ધિ પણ કલિકાલના દોષથી ભ્રષ્ટ થઈ !!

કલિકાલમાં દુષ્ટ થયલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ જીવોમાંથી આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રકારે દુષ્ટ જીવો તો કોઈ પણ સમય ભગવદ્દર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. પરંતુ આધિદૈવિક દુષ્ટ જીવો તો કદાપિ ભગવદ્દર્મમાં આવતા નથી, તેથી એમનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. જે અનેક દુર્વચન કહે, અજ્ઞાનથી થઈ અવજ્ઞા કરે. દુર્વચન કહી અન્યના મન વિક્ષિપ્ત કરે, અને જે શરીરથી દુષ્ટ કર્મ કરે તેને ભૌતિક દુષ્ટ સમજવો. એવો ભૌતિક દુષ્ટ પણ ભગવદ્દીયના સગથી અને ભગવત્સેવાથી પોતાના મનનો વિક્ષેપ દૂર કરે છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે (૬-૭-૮)

મૂલમ્:—આધ્યાત્મિકો જ્ઞાનશૂન્યો હ્યન્યથાજ્ઞાનવાનપિ ।

કષ્ટસાધ્યઃ કદાચિત્સ તત્ત્વબોધેન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૯ ॥

પ્રીતિશૂન્યો મહાદુષ્ટઃ સ ન સાધ્યઃ કથંચન ।

યથા નપુંસકો નૈવ હ્યૌષધૈઃ પુરુષો ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

યથા ત્રિદોષગ્રસ્તો ન કથંચિદપિ જીવતિ ।

પ્રીતિશૂન્યો નીરસશ્ચ ન તથા શ્રવણાદિભિઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ.—જ્ઞાનશૂન્ય અને અન્યથા જ્ઞાનવાળો એટલે કે વિપરીત જ્ઞાનવાળો એ આધ્યાત્મિક દુષ્ટ કહેવાય છે અને તે કષ્ટસાધ્ય છે પણ કોઈ દિવસ તત્ત્વબોધથી તે શુદ્ધ થાય છે પ્રીતિશૂન્ય હોય તે મહાદુષ્ટ સમજવો તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી જેમ

૧ જે કે પરીક્ષિત રાજા મહાભક્ત હતા અને જ્યારે ભગવાને એમની રક્ષા ગર્ભમાં પણ કરી હતી ત્યારે ભગવાને તક્ષકસર્પના દશ સમયે કેમ ન કરી ? એમ શકા થાય તો સમાધાન એ છે કે પરીક્ષિત દ્વારા કેટલુંક કાર્ય ભગવાનને કરાવવું હતું તે કરાવ્યું અને પછી શ્રીભાગવતની પ્રવૃત્તિ લોકમાં કરાવવી હતી તેથી શાપના નિમિત્તે તેને સ્વસ્થ સમયમાં મોક્ષ આપે એવું શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ શ્રીગંગાજીના તટપર ખેસાડી શ્રીશુક્રેવજ્રદ્વારા કરાવ્યું આ પ્રકારે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાનો લોકમાં પ્રચાર કર્યો

નપુંસક ઐવધથી પુરુષ થતો નથી, જેમ ત્રિદોષથી પીડાતો જન કોઈ પણ પ્રકારે છવતે નથી, તેમ તે છવ પ્રીતિશૂન્ય છે નીરસ [રસ વિનાનો] છે તે અવજ્ઞાહિતથી સિદ્ધ થતો નથી.

વિવેચન.—આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જ્ઞાનથી શૂન્ય હોઈ સર્વ કાર્ય અજ્ઞાનથી કરે છે એને આરે કોઈ જ્ઞાનવાન મહાભવદીય જન મહે અને જો જોવાના સત્સજમાં બહુ વિચારે તે જો ભગવદીય જોવા દુષ્ટને પણ જ્ઞાનેક પ્રકારે સમજાવી શુદ્ધ કરી શકે. જે છવ પ્રીતિરહિત હોય છે તે આધિદેવિક દુષ્ટ કહેવાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી તેને કૌટિકરૂપ પર્યન્ત સત્સજ મહે અને જમે તે પ્રકારે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો પણ તેની કઈ પણ અસર તેના હૃદયમાં થતી નથી જો તો કેવલ પ્રવાહમાં જ આસક્ત રહે છે જોવા પ્રવાહી છવતું મન આસુરી કોઈ અજ્ઞાનમાં તથા ભગવદર્મમાં કદાપિ લાગતું નથી કરીશો ઐવધથી નપુંસક પુરુષત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેજ પ્રકારે આધિદેવિક મહા દુષ્ટતું મન ભગવત્સમ્મજ્ઞી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતું નથી કરે, પિત્ત અને વાત જો ત્રણ રોષ ક્રુપિત થયા હોય તેનો છવ ઐવધથી જન્માવી શકાતો નથી તેમ ભક્તિવરસરહિત મહાદુષ્ટને જમે તેટલી ભગવત્કથાતું અવજ્ઞ કરાવે તોપણ તેના હૃદયમાં સ્વરૂપ પણ ભગવત્કથાવ ઉત્પન્ન કરી શકાતો નથી પુષ્ટિપ્રવાહમર્માદાવન્મમાં શ્રીઆઆર્પણ મહાપ્રશુભ કહે છે કે—

અર્થ:—“જો પ્રવાહી છવ અર્ધણી કહેવાય છે અર્ધણી છવો સર્વે સર્વ માર્ગમાં પ્રમણુ કરે છે જોકે ક્ષણમાત્રમાં સર્વે માર્ગ ભાગે છે તો પણ તેમની રૂચિ કોઈ પણ સ્થલે થતી નથી ” જો વચનાતુસાર પ્રીતિશૂન્ય છવ પ્રવાહી આસુરી છવસમાન જન્મે જન્મ સંસારમાં આસક્ત રહે છે કૃષ્ણહાસજીએ ગાતું છે ‘ શુભપ્રતાપ દેખિપત જપને જાપ અશ્મસાર જ્યો લેદે ન તોય ’ જેમ મળા પત્થરને હલ્લરો વર્ષ પર્યન્ત જલમાં નાખી મૂકીએ પણ બહાર કઢાડીએ કે તરત સૂકાઈને જોવો હતો તેવો મધ જલ છે તેમ પ્રીતિશૂન્ય આધિદેવિક મહાદુષ્ટ આ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રતાપ દેખે અને સુખ સાંભળે પત્તું તે કદીએ પોતાના હૃદયમાં લેશ પણ ભગવત્કથાતું અવજ્ઞ કરે નહિત.

મૂલમ્:—પ્રાય સ આસુરો જીવો યસ્મિન્ પ્રીતેરસમ્મથ .
 સાદૃશોનિત્યસદ્ગુણેન ભવેદાસુરભાવવાન્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —જેનામાં પ્રીતિનો અસખલ રોષ તેને મણુ કરીને આસુરી આસુરો જોવા આસુરી છવ સાથે નિત્ય સબ ક્યાંથી આસુરી ભાવવાળા થવાય છે

વિવેચન.—ઉપર જણાવ્યા તેવા મહાદુષ્ટ પ્રીતિશૂન્ય આસુરી છવમાં પ્રીતિની સમ્ભાવના પણ નથી તેથી જોમનો સજ ત્યજવો ભગવદીયના સજ વિન્ય નિત્ય આસુ રૂપાવ ઉજાવે છે આરે વાદ્યીયનો સબ કાય છે ત્યારે આ આસુરભાવ નિવૃત્ત થાય છે શ્રીમદ્ભગવતના જોક્ષણ સક ધર્મમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ પ્રતિ કહે છે કે ‘ યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ સ્વાધ્યાય, વપ ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂતિ, ઇક્ષિણા, જવ, વજ્ર લીક, નિષમ, વમ—આમાંથી કોઈપણ મને (ભગવાનને) વચ કરી શકતું નથી. જેમ સત્સજ મને વચ કરી શકે છે તેમ જન્ય કોઈ મને વચ કરવા અશક્ત છે કેમકે સત્સજ જોક્ષણ સર્વે દુષ્ટમને દૂર કરનાર

છે. સત્સંગથીજ રાક્ષસ, દ્વૈત્ય, પક્ષી, પશુ, ગન્ધર્વ, અસરા, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, શુદ્ધક, વૃત્રાસુર, પ્રલહાદાદિ નીચ વા ઉચ્ચ યોનિમાં જન્મ પામેલા સત્સંગથીજ મને પ્રાપ્ત થયા છે.

મૂલમ્:--દુષ્કમા કર્મદુષ્ટઃ સ્યાત્ જ્ઞાનદુષ્ટોઽન્યથાદશિઃ ।

પ્રીતિશૂન્યો ભક્તિદુષ્ટસ્તત્તન્માર્ગગતસ્ત્યજેત્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દુષ્ટ કર્મ કરનાર કર્મદુષ્ટ થાય છે; વિપરીત દષ્ટિવાળો જ્ઞાનદુષ્ટ થાય છે, પ્રીતિથી રહિત જીવ ભક્તિદુષ્ટ થાય છે, જે જે માર્ગમાં આ ત્રણ દોષ હોય છે તે તે માર્ગમાં રહેનારે આ દોષ ત્યજવા [૧૩] વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે દુષ્કર્મ કરનાર જીવને ભૌતિકદુષ્ટ બાબુવો અન્યથા (વિપરીત) જ્ઞાવવાનને જ્ઞાનદુષ્ટ બાબુવો. આ આ બંને દુષ્ટ જીવના સત્સંગથી ભગવદ્ધર્મમાં ક્ષેપિત પ્રવેશ પણ કરે, પ્રીતિશૂન્ય-ભક્તિરસરહિત જીવને આધ્યાત્મિક દુષ્ટ બાબુવો, એ જીવ કદાપિ ભક્તોનો અધિકારી થતો નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીઓએ સર્વથા એનો ત્યાગ કરવો.

इतिश्रीहरिरायजीविरचित पञ्चत्रिंशत्तित्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-टीकानुवादसाहित समाप्तम् ॥ ૩૫ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૬ મું.

ઉદ્દેશ:—વૈષ્ણવોએ ચિન્તા કરવી નહિ વાળી છુડીને શુદ્ધ કરેલા ગૃહમાં ઘરઘણી રહે છે તેમ ચિન્તાદિકથી રહિત ચિત્તમાં પ્રભુ પધારે છે. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી 'કોઈ ચિન્તા પણ કદાપિ ન કરવી' એમ કહે છે. કલિયુગમાં ધર્મમાર્ગના વિચારમાં કર્તા લિપ્ત રહે છે સર્ગનો એટલો બધો બાધ નથી, જે કે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા-અવૈષ્ણવનો સગ ન કરવો-એમ છે તોપણ લૌકિક સકોચ (ન છુટકે) રાખવો. અને તેમની નિવૃત્તિ કરવામાં યત્ન કરવો આપણા મનને મોહ કરે એવી ચિન્તા કરવી નહિ. એવી ચિન્તાથી આયુષ વ્યર્થ જાય છે તેથી ભગવચ્ચરણારવિન્દમા ચિત્તને સ્થાપવું, અને આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતા ત્યજવી. પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીહરિની શરણુભાવના કરવી શ્રીહરિજી આપણે સર્વ સિદ્ધ કરશે આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન માત્ર કરવાનું છે' એમ વિચારી મનને ચિન્તાયુક્ત કરવું. હવે ચિન્તાનિવૃત્તિનો પ્રકાર દર્શાવે છે

મૂલમ્:--નૈવ ચિન્તા પ્રકર્તવ્યા લૌકિકી ભક્તિમાર્ગગૈઃ ।

ચિત્તે ચિન્તાતુરે કૃષ્ણઃ કથમાવિશતેઽગુણઃ ॥ ૧ ॥

યથા ગૃહે ગૃહપતિઃ શુદ્ધે સંમાર્જનાદિભિઃ ।

સ્વસ્થસ્તિષ્ઠત્યન્યથા તુ પરાવર્તેત સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ લૌકિકી ચિન્તા ન જ કરવી. જેમ ઘરઘણી, લિમ્પન તથા બાપટ છુપટથો શુદ્ધ થયલા ગૃહમા સ્વસ્થ થઈ રહે છે નહિ તો સર્વથા પાછો ફરે છે તેમ ચિન્તાતુર ચિત્તમાં નિર્ગુણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કેમ આવેશ કરી શકે ?

વિવેચન.—શ્રીહરિશાસ્ત્ર હવે સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીયોને શિક્ષા આપે છે. “હે વૈષ્ણવો તમારે લૌકિક ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! જેનું ચિત્ત ચિન્તાથી વ્યાકુલ છે. તેના હૃદયમાં સકલશુભુષ્ટ પ્રભુ કેમ પધારી શકે? ચિન્તા સકલ દોષની માતા છે જ્યાં ચિન્તા આવે ત્યાં સકલ દોષો આબ્યા, અને જ્યાં હૃદયમાં દોષ આબ્યા ત્યાં સકલશુભુષ્ટપ્રભુ કેમ સ્થિતિ કરે? સર્વ કારણસમર્થ ભગવાન આપણે શિર વિરાળે છે તો આપણે શું ચિન્તા દોષ શકે? હવે લૌકિક હયાન્ત સ્પષ્ટ કરે છે જેમ લૌકિક ધરધણી ધરમાં રહેતા પહેલ સર્વ મહિનતા દૂર કરી શુદ્ધ કરીને રહે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ, જે વૈષ્ણવનું હૃદયરૂપ શુદ્ધ શુભ ભુજે છે તેમાં પ્રવેશ કરે છે જ્યાં લૌકિક ચિન્તા ભુજે છે ત્યાં પ્રભુ પધારતા નથી તેથી શ્રીઆચાર્યશ્રીદ્વારા નિવેદન કર્યા પછી હૃદયમાં મેલ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, ચિન્તાદિક સર્વને કહાડી નાંખી શુદ્ધ અને શાન્ત હૃદયથી જોઈ શ્રીકૃષ્ણનો આશર કરવો ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયમાં પધારે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. ૧-૨

મૂલમ્—ઉત્કંષ્ણં ચ પ્રમુખિસ્તસ્માન્નવરત્ને કૃપાલુમિં ।

અતોઽન્યવિનિયોગેઽપિ ચિન્તા કા સ્વસ્ય સોઽપિ ચેત્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—તે કામવૃત્તિ કૃપાહુ શ્રીમદ્દામણીએ નવરત્નજન્યમાં કહ્યું છે કે જો જો પોતાનો ભગવાનનો છે તો અન્યવિનિયોગ નિમિત્ત પણ ચિન્તા શી?

વિવેચન.—જો કોઈ સદા કરે કે પ્રભુની સેવા-ટહેલ યતી નથી પણ અન્યવિનિયોગ યાચ છે—પ્રભુની સેવામાં દુબ્યાદિનો વિનિયોગ ન થતાં સ્ત્રીપુત્રાદિની સેવામાં દુબ્યાદિનો ઉપયોગ થાય, તો ત્યાં ચિન્તા કરવી કે નહિ? તો શ્રીહરિશાસ્ત્ર કહે છે કે, શ્રી આચાર્યશ્રીના વચનાનુસાર અન્યવિનિયોગમાં પણ ચિન્તા ન કરવી કારણકે નિવેદન કરું ત્યારે પુત્ર સ્ત્રી તથા શુદ્ધાદિનું પણ નિવેદન થયું છે જેથી તે પણ પ્રભુનાં થયા છે તેથી તેમને અર્થ દુબ્યાદિકનો વિનિયોગ થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—ધર્મમાર્ગવિચારેઽપિ કલો કર્ત્તેષ્ણ લિપ્યતે ।

ન સસર્ગકૃતો દોષસ્તથા કલિયુગે ભવેત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મમાર્ગના વિચારમાં પણ કલિયુગમાં કર્ત્તવ્ય વિપ્ત થાય છે કલિયુગમાં સસર્ગ દોષ થતો નથી વિવેચન—ધર્મમાર્ગની રીતિ વિચારીએ તોપણ ધર્મ શાસ્ત્રમાં સર્વજ્ઞ જ્ઞેમ જ કહ્યું છે કે કલિયુગમાં જે દોષ કરે તે જ વિપ્ત થાય છે દોષ કર્ત્તાના સસર્ગથી અન્યને દોષ લાગતો નથી તેથી આપણા સ્નેહીના દોષથી આપણે દોષાવા નથી જો સમ્મન્નીજો ભક્તિની રીત ત્વજી અન્યામય કરે તોપણ ચિન્તા ન કરવી. જ્ઞેમના સસર્ગથી આપણને દોષ નથી. જ્ઞેમ જ સમજવું કે જે કરશે તે સોયવશે જ્ઞેમાં મને શો બાધ છે? જ્ઞેમ વિચારી આપણે આપણા ધર્મગાં સાવધાન રહેવું (૪)

મૂલમ્—યુગાન્તરે તથૈવાય પચ્ચમત્વેન ગણ્યતે ।

યથાપ્યુક્ત નિજાધાર્યૈ સ્થેય નવિષ્ણવે સહ ॥ ૫ ॥

તથાપિ લોકસંકોચઃ કર્તવ્યસ્ત્વગ્રદર્શનૈઃ ।

મનઃ સ્થાપ્યં તન્નિવૃત્તૌ સમયે તન્નિવર્તનમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેમજ અન્યયુગમાં આ કલિયુગ પંચમપણાથી ગણાયો છે યદપિ આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે ‘અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું’ તોપણ આગળ (કેમ કર્તાથી સાઈં થશે એમ) વિચાર કરનારાઓએ લોક સંકોચ કરવો. એમની નિવૃત્તિમાં મન સ્થાપવું. સમય આવે અવૈષ્ણવનો સંગ નિવૃત્ત કરવો ૫-૬

વિવેચન—સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, કલિયુગ, એ ચાર યુગોમાં આ વર્તમાન કલિયુગ પંચમ કહેવાય છે-ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, કારણકે આ યુગમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટય છે એ વાત શ્રીગુસાંઈજી સપ્તસ્તોત્રીમાં કહે છે:—

માયાવાદિકરીન્દ્રર્પદલનેનાસ્પેન્દુરાજોદ્ભૂતશ્રીમદ્ભાગવતારુયદુર્લભસુધાવર્ષેણ વેદોક્તિભિઃ ।

રાધાવલ્લભસેવયા તદુચિતપ્રેમ્ણોપદેશૈરપિ શ્રીમદ્વલ્લભનામધેયસદૃશો ભાવી ન ભૂતોઽસ્ત્યપિ ॥

અર્થઃ—માયાવાદિરૂપ મદોન્મત્ત હાથીના ગર્વ તોડવાને લીધે શ્રીઠાકોરજીના મુખચન્દ્ર^૧ રાજથી પ્રકટ થયેલ શ્રીમદ્ભાગવતનામની દુર્લભર સુધાની વૃષ્ટિ^૩-વર્ષણ-કરવાને લીધે વચનથી રાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્થાપવાને લીધે અને એ સેવામાં ઉચિત પ્રેમસહિત ઉપદેશોથી-ભકિતરસથી પૂર્ણ એવા ઉપદેશોને લીધે પણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશનાં નામની પણ સમાનતા કરનાર કોઈ થયું પણ નથી છે પણ નહિ અને થશે પણ નહિ.

વળી વધાર્ધમા પણ કહે છે કે ‘એસી મઙ્ગ ન હૈ હે કવહું જૈસી અવ નિધિ આઈ’ એમાં જેવો ભાવ છે તેવો ભાવ મનમા રાખવો. દૈવીસૃષ્ટિનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી આચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે. તેથી આ યુગ અન્ય યુગ કરતાં ભિન્ન છે અને તેથી જ આ વર્તમાન યુગને પંચમ યુગ કહ્યો છે. અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો એમ કહ્યું છે છતાં જો લોકસંકોચ આવી પડે અને અવૈષ્ણવનો ત્યાગ કરવાથી અધિક દુઃખ આવી પડે તો એવો સસર્ગ કરવો પણ મનને સ્થિર રાખી એ સમ્બન્ધી સત્વર સુકૃત થવાય એમ

૧ ચન્દ્રરાજ એટલે ચન્દ્રનો રાજ, ચન્દ્ર એક છે તો એનો રાજ શીરીતે સમ્ભવે એમ શકા કરનારનું સમાધાન શ્રીઠાકોરજીની વાણીરૂપ શ્રુતિરૂપા અનેક લકત છે તે ચન્દ્રરૂપ છે અને તેમના ભાવાત્મક આપ છે તેથી એમને ચન્દ્રરાજ કહ્યા છે ૨ યુગલગીતમાં ઇન્દ્ર, શિવ, તથા બ્રહ્માને પણ એ અલૌકિક રસનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેથી એ સુધા દુર્લભ કહેવાય છે. ૩ વૃષ્ટિથી જેમ ખીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ આ સુધા-અમૃત વૃષ્ટિ કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ભાવરૂપ અકુર ઉત્પન્ન થાય ૪ વેદ (શ્રુતિ) પ્રતિપાદન કરે છે કે અક્ષવર્તાં ફલમિદ ન પર વિદામ અર્થ—આંખો તથા અન્ય ઇન્દ્રિયો જેમને પ્રભુએ આપેલી છે તેનું ફલ તો આ-પ્રકટ ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો જેમને છે તેઓએ તો પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ એ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સેવામાં કરવાનો છે અરે । જો સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવા અશકત હો તો એક આંખોનો વિનિયોગ પ્રભુના દર્શન કરવામાં તો કરો । એથી પરમ ફલ-એ રસાત્મક પુષ્ટિપુરુષોત્તમથી અધિક ફલ-અન્ય કંઈ જ નથી । કારણ કે એમ ગોપીઓ ઉપનિષદરૂપ-શ્રુતિરૂપા-હોષર્વ જાણીએ છીએ ।’ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આ સ્તોત્રના શ્રીસુખોધિનીજીમાં શુષ્ક જ્ઞાનીઓનો નિરાકાર બ્રહ્મની હીનતા હૃદય શબ્દથી સૂચવી સાકાર રસેશ શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીગોપીજનવલ્લભનું જ પરમફલત્વ સિદ્ધ કરે છે.

યત્ન કરવો. સમય આવે એ દુ સગ્રથી નિવૃત્ત યર્થ ધોતાના મનને, પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
—એવા સ્મરણમાં—એવું (૫-૬)

મૂલમ્—તત્કાલ તત્પ્રયત્ને તુ રોગસ્યૈવોઙ્ગવો ભવેત્ ।

અતઃ કાર્યં શનૈરેવ પ્રતિવન્ધનિવર્તનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—રોગની ઉત્પત્તિને જો તત્કાલ તેના મૂલનુ શોધન કર્યા વિના કાળી દેવામાં
આવે તો પુનઃ તે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ ધીમે ધીમે કરવી

(૭) વિવેચન.—કુટુંબ લૌકિકાદિકનો સંકોચ બાવી પડે તો તત્કાલ એમનો ત્યાગ ન
કરવો. તે સમય તેમની સાથે મઠી જવું અને ત્યાગની ભાવના રાખવી. કમથ. એમને
ત્યાગ કરવો. તત્કાલ ત્યાગ કરવાથી રોગની માફક પુનઃ એના સસર્ગની વાસના યર્થ આવે

મૂલમ્:—વૃથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સ્વમનોમોહકારણમ્ ।

યથા સચ્છિદ્રકલદાઞ્જલ સ્તવતિ સર્વશઃ ॥ ૮ ॥

તથાયુ સતસ માતિ જ્ઞાયતે ન ગૃહસ્થિતૈઃ ।

एवं हि गच्छत्यायुष्ये क्षण नैव विलम्बयेत् ॥ ९ ॥

भगवद्धारणे चेत स्यापनेऽतिविषक्षण ।

શબ્દાર્થ —આપણા મનને મોહનું કારણ યર્થ પડે એવી વૃથા ચિન્તા ન કરવી
(કારણકે) જેમ છિદ્રવાળા કલશમાંથી સર્વ દિશામાંથી જલ સર્વો બાધ છે તેમ આયુષ્ય
નિરંતર વાહ્યું બાધ છે । તે ગૃહસ્થામીના બાહ્યવામાં આવતું નથી ! જામ નો આયુષ્ય
આસ્તુ બાધ છે તો અતિચતુર વૈષ્ણવે ભગવાનના સ્વરૂપરવિન્દમાં મોહાનું ચિત્ત સ્થપવું
એક સ્વ પવ્ન વિલમ્બ ન કરવો. વિવેચના—મનના મોહનું કારણ એક વૃથા ચિન્તા
જ છે એ નિશ્ચય બાહ્યું જેમ કલશના છિદ્રમાંથી સર્વ જલ સર્વો બાધ છે તેમ વૃથા
ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વાહ્યું બાધ છે, એક સ્વ પવ્ન ભગવદર્મની ખાવતો નથી.
એકાદશસ્ક ધર્માં રાજા જનકે કહ્યું છે કે ' જીવને મનુષ્યરૂઢની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે; જેમ
દુ માનું છે તેથી આ માનુષ્ય રૂઢની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પ્રભુનો આશ્રય કરે તો જ
સાધક યજ્ઞ સમજવું ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વૃથા જવા કષ્ટ સંસારમાં ન પડવું એક
થી પ્રભુનો દહ આશ્રય કરવો. આયુષ્ય શણે શણે નૂન થાય છે એમ ગૃહસ્થામી જીવોને
સમજી ભગવદર્મમાં પ્રતિબંધ કરનાર દુ સગ્રી બદિર્ગુણોના ત્યાગ તત્કાલ કરવો. એક
શણ પવ્ન વિલમ્બ ન કરવો. ક્યારે રૂઢપાવ થયે તે નિશ્ચય નથી જામ વિચારી પ્રતિ
બંધક ગૃહકુટુંબનો ત્યાગ તત્કાલ કરવો, કારણકે એમના દુ સગ્રથી મન વિપરીત અને
સંસારમુક્ત યર્થ બાધ છે એ પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરી વિચક્ષણ જીવે મીઠુપણના સ્વરૂપ
કમલમાં પડવું એમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જાની તથા મર્વાદામાર્મીક ભકત પવ્ન
મીઠુપણના સ્વરૂપમવનુ સ્મરણ કરે છે તથો એમનાથી જુરી રીતે પુષ્ટિમાર્ગીક રીત
પુષાર સર્વ હન્દિય રૂઢ, મન અનેરને મીઠુપણના સ્વરૂપરવિન્દમાં વિનિમોજવા.

મૂલમ્:--શરીરં પ્રાકૃતં તદ્વિ હ્યનિત્યં સર્વથા મતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્સમ્બન્ધેઽપ્યવિદ્યાતસ્તતોહંમમતાત્મકઃ ।

સંસારસ્તત્કૃતઃ સવસમ્બન્ધોઽપિ મૃષા મતઃ ॥ ૧૧ ॥

તત્સમ્બન્ધકૃતં દુઃખં નહિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ।

પ્રતિબન્ધનિવૃત્ત્યર્થં હરિં શરણમાવ્રજેત ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—શરીર પ્રાકૃત છે તે પણ સર્વથા અનિત્ય મનાય છે, તેનો સમ્બન્ધ પણ અવિદ્યાથી છે તેથી અહન્ટામમતાત્મક સંસાર છે. એવા અહન્ટામમતાત્મક સંસારનો સમ્બન્ધ પણ મિથ્યા છે, તેથી એવા સમ્બન્ધથી થતું દુઃખ પણ ઉત્તમ જીવોએ ગણકારવું નહિ, અને પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જવું.

વિવેચન:—હરિના ચરણારવિન્દમાં મન ક્યારે લાગે ? જ્યારે જીવ પોતાના શરીરને પ્રાકૃત જાણે, અને તેથી એવા દેહના પોષણમાં મન લગાડે નહિ, અને ચિત્તપૂર્વક તનુબા તથા વિત્તબા સેવા કરે ત્યારે. શરીરને પ્રાકૃત-પ્રકૃતિનું બનેલું જાણવું, જીવને નિત્ય પ્રભુનો દાસ જાણવો. દેહનો એક દિવસ નાશ થશે એમ સમજવું. જીવ અને આ. દેહનો સમ્બન્ધ કોઈ કાલમાં (નિત્ય) નથી જીવ અનાદિ કાલથી લક્ષ ચોરાશીમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેમાંના કોઈપણ શરીર સાથે એને સમ્બન્ધ નથી એવું કારણ એ છે કે દેહ પ્રાકૃત પચ-તત્ત્વથી થયો છે. અને જીવ તો સદા એકરસ અખણ્ડ છે, એને અગ્નિ દાહ કરી શક્તો નથી, શસ્ત્રા ભેદી શક્તાં નથી, એવો તે નિત્ય છે. પણ એને અવિદ્યાનો સમ્બન્ધ છે, તેથી તે આ શરીરને પોતાનું સમજી રહે છે. જીવને અહન્ટા-અહભાવ અને મમતા-આ સર્વ-સ્ત્રી, પુત્રાદિ, દ્રવ્યાદિ મારા-લાગેલી છે, અને તેથી મિથ્યાસંસારમાં આસક્ત થઈ રહે છે અહન્ટામમતાત્મક સંસારમાં અવિદ્યાવશ થઈ જીવ દેહને તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર, તથા દ્રવ્યાદિક-જેઓ ખરૂં જોતા એના નથી પણ ભગવાનના છે-તોપણ એમને પોતાના ગણી લે છે, તેથી જ્યારે જીવ પોતાના ' આત્મા, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, વિત્ત, ઐહિક, તથા પારલોકિક-એ સર્વ ભગવાનના છે, મહારા નથી ' એમ સમજે અને એમને ભગવાનને સમર્પિત કરે તથા ભગવત્સેવા-સ્મરણમાં પોતાને તથા પોતાના સર્વસ્વને વિનિયોજે ત્યારે જ એ સંસારમાંથી મુક્ત થાય ઉત્તમ ભગવદીયો લૌકિક સમ્બન્ધને ઉત્તમ ગણતા નથી. તેઓ અહન્ટામમતારૂપ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જાય છે. નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન હર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે:—અર્થ:—જે ભક્તો સ્ત્રી, ગૃહ; પુત્રો, સ્નેહી વર્ગ, પ્રાણ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પરલોક ત્યજી મારે શરણ આવ્યા છે તેમને ત્યજી દેવાને હું કેમ ઉત્સાહ કરું ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—અર્થાત્ કાયાથી, વાચાથી, મનથી, ઈન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી વા એમને અનુસરેલા સ્વભાવથી હું જે જે કરું છું તે તે સર્વ પર નારાયણ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ)ને અર્થે કરું છું એમ પ્રભુને સર્વ સમ-ર્પણ કરવું, તે જ સ્કન્ધમાં એમ પણ કહ્યું છે કે “ જે ઇષ્ટ કરેલું, જે દાન કરેલું. જે તપ કરેલું, જે વ્રત કરેલું, અને સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, પ્રાણ વગેરે જે સર્વ પોતાના આત્માને

પ્રિય છે તે સર્વને પર-પ્રભુને અર્પણ કરવું” આ, વચનાનુસાર પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆવામ્
છદાસા પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવું અને આપ્રમ માત્ર જોઈ પ્રભુને જ કરવેલ

મૂલમ્ —મકલુ-આસહિષ્ણુસ્ત તદૈવ હિ નિવર્તયેત્ ।

અશક્યે હરિરેવાસ્તીત્યેવમેવ પ્રમોર્વચઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભક્તોનાં હૃદયને સદન ન કરી શકે જોવા પ્રભુ તે જ સમય પ્રતિ
જ ધ નિઃસય નિવૃત્ત કરે, કારણકે આપણાથી પ્રભુ ન અને ત્યાં હરિ જ આપણા રક્ષક
છે જોમ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચનાનુસાર છે વિવેચન.—ઉપર કથા પ્રમાણે નિવૃત્તિને અર્થે
સર્વ પદાર્થ શ્રીપુત્રાદિક પ્રભુમાં નિવેદન કરી હરિશરણે રહેવું પરન્તુ તેમાં સર્વ કુદુરુ
કુ ખ આપે, જ્ઞાતિનું કુ ખ યામ, પોતે જોઈશે સ્થે, રોગાદિક યામ, કુબ્યાદિકની હાનિ
યામ, નેત્રાદિક અજ શિથિલ યામ, રાજાદિકનો કષ્ટ યામ, ખાનપાનાદિકનો સંકેત યામ
ત્યારે જો જોઈશે ડોષ તો કોણ સહાય કરે ? જો સહાયનું નિરાકરણ જો છે કે, શ્રીકૃષ્ણ-
જી ભક્તનું કુ ખ સહી શક્તા નથી, ભક્તને કુ ખ પામતો જોઈ શ્રીકૃષ્ણજી તત્કાલ તે
કુ ખ નિવૃત્ત કરે છે વિવેકસૈર્વામય-અમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચન છે કે—અશક્યમાં કે
સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિજી શરણ-આશ્રયસ્થાન હોવું જોઈએ. આ પ્રકારે હરિશરણ-
વના રાષ્ટ્રી કુ ખ સદન કરવાથી ભગવાન્ પ્રતિજન્મ દૂર કરશે. હજાન્તમાં પ્રસન્નજીને
ભગવાને જન્મ સર્વ પ્રતિજન્મથી નિવૃત્ત કર્યા ભગવાન્ ગીતાજીમાં અર્જુનને અતિરક્ષ
—ઉપદેશ અન્તે આપે છે—અર્થ—સર્વધર્મનો પારત્યાગ કરી જોઈ અને શરણ આપ ।
હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ । યોઈ આ કર । આમ અન્તે મુક્ત શરણાર્થ
ભગવાન્ સ્વય અર્જુનને ઉપદેશે છે બહિર્વર્તિની અ-અમાં શ્રીઆવામ્જી મદ્દાપ્રભુજી
કહે છે અર્થ—બાધની સમ્ભાવના હોય તો જોહાન્તમાં વાસ યોગ્ય નથી. હરિ તો
સર્વતન્કશા કરશે જ જોમાં સહાય નથી તેથી સર્વ પ્રકારે જોઈ શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરશે

મૂલમ્ —યાવન્છત્કિ પ્રકર્તવ્યો છુપાયસ્તાન્નિવર્તને ।

પ્રતિકૂલે ષ તત્યાગપર્યન્ત વિહિત પુન ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ —પ્રતિજન્મની નિવૃત્તિ નિમિત્ત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાય કરવેલ શ્રી
પુત્રાદિક પ્રતિકૂલ હોય તો જોમનો ત્યાગ કરવેલ જોમ શ્રીઆવામ્જી નિજ ધર્મમાં કહે છે—
“શ્રીપુત્રાદિક ઉદાસીન રહે તો વેળુવે પોતે સેવા કરવી, પણ જો પ્રતિકૂલ યામ તો મુક્ત્યર્થવું”

વિવેચન.—આ પ્રકારે વેળુવે પ્રતિજન્મની નિવૃત્તિપૂર્વક હરિશરણમાં રહેવું
પ્રતિજ ધના ત્યાગમાં મન રાખવું જો કોઈ કુદુરુની ઓ, પુત્ર, માતા, પિતાદિક પ્રતિકૂલ
હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવેલ જો અવકૂલ ન હોય તો જોઈશે સેવા કરે અને જોમને
મદ્દાપ્રકાદ અને પ્રસાદિ વસ આપી જોમનું પેપણ કરે જો તેઓ કેવલ પ્રતિજ ધરૂ
હોય ભગવદ્દમમાં દેવ રાજે તો જોમનો ત્યાગ કરવેલ કારણકે ભગવાન્ તો આત્મ
સમ્મ પી જ મજામના પ્રભુ ઇ અને શ્રીપુત્રાદિક તો આ રેદ્દસમ્મ પી છે, ત્યાં
શુધી આ રેદ્દ યાવે ત્યાં મુખી જોમને સમ્મ ધ ઇ ત્યાં દેવનું મત્યુ ધનું ત્યાં શ્રી

પુત્રાદિકનો સમ્બન્ધ નિવૃત્ત થયો તેથી દેહસમ્બન્ધી સગા સ્નેહીને અર્થે આત્મસમ્બન્ધી (પ્રભુ) નો સમ્બન્ધ ન ત્યજવો (૧૪)

મૂલમ્:--સર્વથા સ્વસ્ય ચાશક્તૌ હરિરેવ હિ રક્ષકઃ ।

સ્વકીયચિન્તાં કુરુતે કર્તા સ ચ કરિષ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વથા આપણી અશક્તિમાં હરિ જ રક્ષક છે. સ્વકીય—પોતાના ભક્ત-ની ચિન્તા સર્વ કર્તા ભગવાન કરે છે અને કરશે. (૧૫)

વિવેચન.—જે સર્વથા જીવ અશક્ત હોય તે તેના રક્ષક હરિ (-સર્વદુઃખહર્તા) જ છે. તે પોતાના નિજ ભક્તોની ચિન્તા પ્રથમથી કરતા આન્યા છે કરે છે અને અગ્રે કરશે. પ્રભુ કાલમાં કદાપિ ભક્તને ભૂલતા નથી, સન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે અન્યથા માતરો વાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપુષુઃ કવિત્, અર્થ—જેમ માતા પોતાના બાલક પુત્રને સ્તન અતિપ્રીતિથી પાન ન કરાવે એમ અને જ નહિ, પણ ક્ષણક્ષણમાં બાલકની રક્ષા કરે છે, તેમ ભગવાન ચિન્તા કદાપિ ન કરે એમ અને જ નહિ, જે પ્રકારે ભક્તનું હિત થાય તે જ કરે છે. એ નિશ્ચય જાણવું” (૧૫)

મૂલમ્:--સ્વયં કિમર્થં કર્તવ્યા પિતરીવ શિરઃસ્થિતે ।

ન ત્યક્ષ્યતિ કૃપાપૂર્ણઃ સેવકં સર્વદા શ્રિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જે પિતાસમાન શ્રીઠાકેરજી આપણા શિર ઉપર વિરાજે છે તે આપણે શું કરવા ચિન્તા કરવી જોઈએ ? કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ, જે સેવક સર્વદા આશ્રિત છે તેનો ત્યાગ કરશે નહિ.

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા શુ કરવી જોઈએ ? કારણકે શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ ધણી આપણા શિર પર વિરાજે છે જે લૌકિક બાલકના શિર પર પિતા હોય તે તેને ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી, તે આપણા શ્રીકૃષ્ણ તે ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે, સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. એવા પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમા વૈષ્ણવને શિર બિરાજે છે, જેમની કૃપાદષ્ટિ સદા એકરસ ભક્તોપર છે તેથી વૈષ્ણવે કદાપિ ચિન્તા ન કરવી. [૧૬]

મૂલમ્:--આચાર્યશરણં તસ્ય ચિન્તાલેશોઽપિ નૈવ હિ ।

તસ્માચ્છ્રીવહ્નમાચાર્યચરણાબ્જદ્વયાશ્રિતૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ન કાપિ ચિન્તા કર્તવ્યા કૃષ્ણસેવાં વિના પુનઃ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનચિન્તામાત્રં વિધીયતામ્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને શ્રીઆચાર્યજીનું શરણુ સિદ્ધ થયું છે તેમને ચિન્તાનો લેશ પણ નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રિતોએ શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના ખીજ કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ તેમણે તે માત્ર નિવેદનના અનુસન્ધાનની ચિન્તા કરવા ૧૭-૧૮

વિવેચન:—જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણુ છે અને જે નામમત્ર એટલે અષ્ટાક્ષર મહામત્ર પામ્યા છે તેમણે સેવા અને નિવેદનના અનુસન્ધાન વિના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો લેશ પણ રાખવો નહિ. શ્રીગસાઈજીએ વિનયિનાં ...

અર્થાત્—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને ધીકુળ્યા ઘરણ મમ જ્યેમ કહ્યું છે તેથી જ આ લોક તથા પરલોકના હૃદય વિગેરેમાં નિશ્ચિન્તવા છે” પરંતુ જ્યેથી જ્યેમ સમજવાડું છે કે પોતાના ઉદારની અને લૌકિક વૈદિક કૃતની ચિન્તા ત્વજવી જોઇએ પણ શ્રીકૃષ્ણની સેવા તો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ છે, તેથી તેની ચિન્તા કરવી તથા અહર્નિશ નિવેદનું અનુસન્ધાન શખવું કે હું કેટલા સમયથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છું હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી પ્રભુનો સન્બન્ધ થયો છે હું પ્રભુનો હાથ છું હવે મ્હારું શું કરવું છે, મ્હે સર્વ શી પ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, જોમા આપણી સત્તા નથી સર્વ પ્રભુનું છે.”

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્ય તથા વેદ इति श्रीमत्प्रमोर्वचः ।

स्मृत्वा शीघ्र हृदिस्था सा निषत्त्या सेवनार्थिभिः ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે— હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્વસ્થતા કરશે નહિ’ જો વચનનું સ્મરણ કરીને પ્રભુની સેવાના અર્થવાળા વૈષ્ણવોએ પોતાના હૃદયમાં રહેલી ચિન્તાને શીઘ્ર નિવૃત્ત કરવી. **વિવેચન.**—શ્રીવૃષભાચાર્યજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—
અર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ સ્વહીન જનોની સ્વસ્થતા લોકમાં તથા વેદમાં કદાપિ કરશે નહિ’ તદનુસાર જે કોઈ વૈષ્ણવ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિત થતો હશે તો પ્રભુ તે કાર્યમાં તેને સિદ્ધિ આપશે નહિ, તે વૈષ્ણવે તત્કાલ લૌકિક તથા વૈદિક કાર્યસંગળ ખી ચિ તાનો ત્યાજ કરવો અને પ્રભુનો આહાર માનવો કે ‘ આ કાર્યમાં મારું અનિષ્ટ થવાનું હશે તેથી જ પ્રભુએ જો કાર્ય સિદ્ધ થવા ન ઈચ્છુ, પ્રભુનું ચિન્તન કરવું કે પ્રભુ મ્હારા પર પ્રસન્ન શ્રીઆચાર્યજીના સન્તહાસજી નામના મહાસમ્પતિવાન સેવક પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય પણ પછી ૨૦ ટકાની પુલથી ૨૫ ટકામાં નિર્બાંધ કરીને પ્રસન્ન રહેતા, પછી નાશવસ્તુકાં ૧૦૦ મોઢોર મોઢલી તો તેનો સમ્પત્ત પણ ન કર્યો અને પ્રભુની ઈચ્છાનુસાર આલેખ માંઠમું તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રભુનો શુભ સર્વથા માનવો.

इति श्रीहरिवलयश्रीविरचितं पदविंशतमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेभ्यस्कीकृत-
 वीकानुपादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૧ ॥

(શિક્ષાપત્ર ૩૭ મુ)

ઉદ્દેશ—હવે આ સપ્તવિંશતમાં શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ આપણી નિઃસાધનતાની જાવના કરવી, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચિન્તા ન કરવી, જ્યારે નિઃસાધન થવાનું ત્યારે હૃદય પ્રાપ્ત થાય જ્યેમ નિશ્ચય કરે છે, નિઃસાધનતાની જાવનાનો પ્રકાર હવેવિ છે

મૂલમ્—न शुद्धभावो नैवास्ति सर्वभावो न दीनता ।

नाज्ञापरस्व विश्वासो न चास्ति परमादर ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવજ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી, દીનતા નથી, શ્રીઆચાર્યજીમાં વત્સલતા નથી, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસ નથી, અને પ્રભુમાં પરમ આદર નથી

વિવેચન.—શ્રીદક્ષિણજી કહે છે કે આ પ્રકારે જ નિઃસાધન થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે પણ પ્રથમ તો શુદ્ધ ભાવજ નથી મનમાં કપટ, ઉત્, ઇર્ષ્યા, ઇત્યાદિક જરાયો છે

શ્રીકૃષ્ણમાં શુદ્ધ ભાવ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃશ્લોકીમાં કહે છે કે “ સર્વદા સર્વભાવથી શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન (સેવા) કર્તવ્ય છે.” એ આજ્ઞાનુસાર સર્વભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન મહારાથી થતું નથી. કદાપિ દેહથી ભજન કરે છે, તે ઈન્દ્રિયો અને મન તેમાં લાગતાં નથી. મન જે સેવામાં લીન થાય તે દેહ સેવામાં આસક્ત થતો નથી. મન, વચન અને કર્મ એમ સર્વભાવથી સેવા મારાથી થતી નથી. અરે અરે ! અન્ય કંઈ ન બને તો દીનતાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ! શ્રીગુણધણ વિજ્ઞાનમાં કહે છે કે “ શ્રીઆચાર્યચરણ પ્રભુને સન્તોષ કરવા દૈન્ય એક પરમ કારણ બતાવે છે.” એ દૈન્ય પણ નથી. શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા શાસ્ત્રાદિકમાં કરેલી છે તે પણ મહારાથી પળાતી નથી. ચાતકપક્ષીનો વિશ્વાસ પણ હું પ્રભુમાં રાખી શકતો નથી. પ્રભુમાં પ્રીતિ પણ નથી. પ્રભુવિના અન્ય સ્થળે મહાર્ મન આસક્ત થાય છે. (૨)

મૂલમ્:--ન સત્સંગો નૈવ સેવા ન નિવેદનસંસ્મૃતિઃ ।

નાશ્રયો ન વિવેકો હિ ધૈર્યં ન શરણસ્થિતિઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:--નથી સત્સંગ, નથી સેવા, નથી નિવેદનની સારી સ્મૃતિ, નથી આશ્રય નથી વિવેક, નથી ધૈર્ય તથા નથી શરણમાં સ્થિતિ ! વિવેચન--અન્ય સાધન ન હોય પણ સત્સંગ હોય તો તેથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો અનુભવ થાય, પણ મને તો પુષ્ટિમાર્ગીય (વૈષ્ણવોનો) સત્સંગ નથી. સત્સંગથી અષ્ટપ્રહર ભગવત્સેવામાં મન લાગે તો ફળરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય, પણ મહારાથી તનુભ તથા વિત્તભ સેવા જ બનતી નથી, તો પછી માનસી સેવા દુર્લભ હોય એમાં શું આશ્રય ? આ માર્ગમાં તો સેવા જ સુખ્ય છે. તે પણ મહારામાં નથી. નિવેદનનું અનુસન્ધાન પુષ્ટિમાર્ગમાં અવશ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે અર્થ:--“સર્વથા તાદૃશીય જનોની સાથે નિવેદનનું તો સ્મરણ કરવું જ જોઈએ,” એ પણ મહારાથી થતું નથી. એક પ્રભુનો આશ્રય મનમાં રાખવો એ પરમ સાધન છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે “ અશક્યમા હરિજ છે તેથી સર્વ આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે ” આ પ્રકારે એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પણ મહારામાં નથી, વિવેક આવશ્યક છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે અર્થ:--“ હરિ પોતાની ઈચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ માનવું તે વિવેક કહેવાય છે.”

“ હરામિ કુ સ્વં સ્મર્તૃણાં હવિર્માગાન ક્રતુષ્વહમ્ । વર્ણોઽપિ મે હરિચ્છેષ્ટસ્તસ્માદ્દરિરહ સ્મૃત અર્થ:--“સ્મરણ કરનારાઓનું પાપ હું કરે છું યજ્ઞોમા હવિષનો ભાગ હું લઉં છું” અને મને રંગ પણ હરિત પ્રિય છે તેથી હું હરિ કહેવાઉં છું ” એ વચનાનુસાર ભકતોના કૃપાનું હરણ કરવારૂપ જે ‘હરિ’ નામનું માહાત્મ્ય છે એ સમજવામાજ વિવેકનું મૂળ સમાયકું છે આ મહાભારત વાક્ય છે. પ્રભુ સર્વ નિજ ઈચ્છાથી સિદ્ધ કરે છે, જીવનું કરેલું કંઈ સિદ્ધ થતું નથી--એમ વિવેક વૈષ્ણવે અવશ્ય રાખવો વળી એજ ગ્રન્થમાં ધૈર્યનું વિવેચન શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:--અર્થ:--મૃત્યુ સમાન સકટ આવી જાય અથવા મૃત્યુ થઈ જાય ત્યાં પર્યન્ત પણ સર્વ તરફથી સદા અધ્યાત્મિક વિગેરે ત્રિવિધ હ.ખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય ઈચ્છાશની

(૧-૨) છાશ મન્યને સહન કરે છે ત્યારે મારૂપ માખણ તેમથી નીકળે છે, અને પછી

સમાન, જ્યાં ભરત સમાન, અને જ્યાં ભરતોની સમાન વા જેણેપણાર્યા સમાન, જે
 તોએ ભાવના કરવી જાયવા દેહની સમાન એવોએ ભાવના કરવી, એમ જાણ્યા
 કાદિ ત્રિવિધ દુષ્ટ સહન કરનાર વૈષ્ણવપર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે પ્રહલાદના
 દેહ રાખવો તેમજ, પરંતુ તેવું ઘેરું મહારામાં નથી. વળી એમ જ ધર્મા “ જ્યાં દેહ
 તથા પરલોકમાં સર્વજા હરિનું જ શરણ છે દુષ્ટની હાનિમા, પાપમાં, જલમાં મમ્બ
 પૂર્વે ન જાય તેવા પ્રસંગે, ભક્તદ્રોહ થઈ જાય તેમાં, ભક્ત દ્રોહ કરે તેમાં, ભક્તિ
 અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યારે, અશક્તમાં કે અશક્તવમાં—સર્વે જર્મમાં હલિ
 શરણસ્થાન છે ” એમ કહેલું છે, શ્રીકૃષ્ણાક્ષરમાં અર્થાત્ “ શરણમાં રહેનાર એવો
 ઉદાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણનું હું વિના ત કદે છું ” એમ કહ્યું છે શ્રીગીતાએમાં પણ મ
 છે કે— ‘ સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી અને એકલાને શરણે આવે હું તને પાપમાં
 સુક્ત કરીશ, શોક મા કર ’ આમ સર્વત્ર પ્રભુશરણનો ઉપદેશ કર્યો છે પણ હું
 શરણમાં સ્થિત થયો નથી,

મૂલમ્ — ન માહાત્મ્યપરિસ્ફૂર્તિઃ સ્નેહસ્તુ નહિ કુત્રચિત્ ।

આસક્તિવ્યસનાદીનાં કથાઽપિ સ્વલ્લુ વુર્લભા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ — માહાત્મ્યની ભારે તરફથી સ્ફૂર્તિ નથી કોઈ પણ સ્વલભમાં સ્નેહ નથી
 આસક્તિ વ્યસનાદિની કથા જરૂર દુર્લભ છે । વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણનાં માહાત્મ્યનાં
 દુર્લભમાં સ્ફૂર્તિ થાય પ્રમેયભક્તી ગાય જોખી એવા નિઃસ્વાધન એવાને કૃતસિદ્ધિ એ
 અભાગિને પુત્રભાવના નિમિત્તથી તાર્થે, અવિદ્યાથી પૂતનાને એક સ્વપ્નમાં મારીને
 ભક્તોની અવિવા દૂર કરી છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રીશુદ્ધિને પણ શ્રીમદ્દામણ્યુએ
 ઉદાર કર્યો છે સ્વદેહપદપાદપિથી ભક્તના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તો અને શો ભ
 છે ? આ પ્રકારે માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ નથી પ્રભુમાં પ્રથમ સ્નેહ થાય તો પછી અસ્તિત્વ
 તથા વ્યસન થાય ત્યારે અનુભવ થાય પણ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણના વ્યવહારમાં સ્નેહ વ
 નથી, તો આસક્તિ અને વ્યસનની શી વાત ? ત્રિવિધનાભાવલિમાં કહ્યું છે કે— અર્થ —
 જાણીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ થાય છે પ્રોહલીલાના નામના પાઠથી આ
 સહિત થાય છે અને રાજલીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિ હમાં મસ્તક ઘસ
 છે તેથી ભક્ત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએએ સદા એ વ્રજુ નામનો જાપ કરવો

તેમાં મત્તવ રહેલું નથી. તેમ દેહ વિગ્રમાન દોર ત્યાં પુનત્ત ધર્મ કરી મેલું અને દેહ તથા સમગ્ર
 માં મત્તવ રાખવું નહીં (૩) જ ભરતને મારવા તેને બદલની પાસે લઈ ગયા તે પણ તેમજે સહન થયું
 ત્યારે તેમના વેળાં ભદ્રાશીની મુતિ ભેદાઇ અને તેમાંથી દેવી નીકળી અને તેજે જ્યાં ભરતના મારવા
 યજ્ઞને ઉદ્ધટા મારી નાખ્યા (૪) મત્તવદોષે લૌકિક વર્તિ તબ્બા અને તેમ કરતાં જાણી પરી
 દુખો સમા (૫) અર્થ — રાખને મારીને પતિની પાસે થઇ ત્યાં પતિને સર્વ દુઃખ મરેતો તેમ દેશાન્તરમાં
 મજ ત્યાં પ્રારબ્ધ મોમથી નસવા થઇ ત્યાં પુત્રની સાથે પતિની સમાન સમાગમ થયો એવે કિતારા
 પછી ત્યાંથી દરે પ્રાપ્તી થી થઈ તે જલનો કોઈ સામારે કા । ” (૧) દેહમાં જલન્યપ્રમત્ત
 કરવાથી જનન થાય છે અને જ્યારે તે જલન્યામતતા છુટી જાય છે તથા તે મગ્નની દુઃખ સહેલમાં
 જારે છે ત્યારે ઉત્તમ રામ પ્રાપ્ત થાય છે

ભેદભેદો." ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે 'જેમાંથી પ્રેમ, આસક્તિ તથા વ્યસન ઉદ્ભવે તેને શાસ્ત્રમાં ખીજ કહ્યું છે' પણ આવા સ્નેહ, આસક્તિ તથા વ્યસન મને નથી.

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગપ્રવેશો ન ધર્મમાર્ગે ન ચ્ચ સ્થિતિઃ ।

દેશાદિશુદ્ધમાવો ન કાલદોષાન્ન વૈદિકમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ નથી, દેહાદિશુદ્ધભાવ નથી, અને કાલદોષથી વૈદિક નથી. (૪) **વિવેચન:**—સર્વથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ કે જેમાં પ્રકાશિ તથા શિવાદિનો પણ પ્રવેશ નથી તેમાં મ્હારો પ્રવેશ નથી. ગોપાલદાસે વલ્લભા-ખ્યાનમાં ગાયું છે કે 'એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો !' એવા શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું એક પણ સાધન મ્હારામાં નથી. લોકધર્મમાં પણ મ્હારી સ્થિતિ નથી, તેથી મારી સ્થિતિ નથી લોકધર્મમાં કે નથી અલૌકિક ભક્તિમાર્ગમાં કેટલાક જીવો દેશાદિની શુદ્ધતાથી પવિત્ર થાય છે તો મહે કાશી, પ્રયાગ ત્રજદેશાદિનો પણ આશ્રય કર્યો નથી; શાસ્ત્રમાં કર્મમાર્ગથી સ્વર્ગાદિક ફલની પ્રાપ્તિ ગતાવી છે પણ એવું વૈદિક કર્મ પણ મ્હારાથી થતું નથી સંન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે 'કલિકાલના પ્રખલ દોષથી વિશેષત આવી સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—“ સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિ નાનાપ્રકારના વાદથી વિનષ્ટ થાય છે પાપ-ણી જનોના ચત્નો સર્વત્ર છે તેથી કૃષ્ણ મ્હારી ગતિ થાઓ !” આ પ્રમાણે કલિકાળ આવ્યો છે તેથી મર્યાદામાર્ગના સર્વ સાધન નષ્ટ થયા છે તેથી વૈદિક માર્ગમાં પણ હું સ્થિત નથી. (૪)

મૂલમ્:—ન ચ્ચ વ્યાવૃત્તિરાહિત્યં વ્યાવૃત્તૌ ન હરૌ મનઃ ।

ન ત્યાગશ્ચાપિ સેવાર્થે સ્વતન્ત્રસ્ય તુ કા કથા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાવૃત્તિરહિતપણું નથી વ્યાવૃત્તિમાં પણ હરિમાં મન નથી ત્યાગ પણ સેવાર્થે નથી, સ્વતન્ત્રતાની તો શું વાત ? **વિવેચન.**—ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે—**અર્થ**—અવ્યાવૃત્ત થઈને વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા તથા શ્રવણાદિથી ટહેલ ઉઠાવવી [એ અવ્યાવૃત્તિપણું મ્હારામાં નથી.] વ્યાવૃત્તિ કરવામાં પણ ચિત્ત શ્રવણાદિકમાં પરોવવા ચત્ન કરવો. [એ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ પણ મ્હને નથી. જેમ સન્ત-દાસજી કોડી વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતા પણ અખોલા રહી હરિમાં ચિત્ત પરોવતા તેમ હું કરી શકતો નથી. ત્યાગ વિના સેવા થતી નથી એમ શ્રીઆચાર્યજી સેવાફલમાં કહે છે કે.—“ઉદ્દેગ, પ્રતિબન્ધ, અને ભોગ એ ત્રણ આધક છે તેથી એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ,” ભોગ-વિષયાર્થ સાર ખાનપાનાદિનો ત્યાગ કરવો સ્વતન્ત્ર પણ હું નથી. દેહ તથા મન્દ્રિયોને વશ હું છું આ પ્રકારે”અન્ય સર્વ સ્થળથી સ્વતન્ત્ર થઈ મને પ્રભુ શરણુ થતું નથી ! (૫)

મૂલમ્:—ન કૃષ્ણવિરહસ્ફૂર્તિઃ સંયમો ન ચ્ચ વ્રાગદ્દશોઃ ।

નૌદાસીન્યમમક્તેષુ નાનાસક્તિર્યહાદિષુ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ) — શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્મૃત્તિ નથી, અને મનનો સ્વયમ નથી; જાણ પ્રતિ ઉદાસીનતા નથી, અને ગૃહાદિ પ્રતિ અનાસક્તિ નથી (૬)

વિવેચન: — “હે નાથ! હે રમણ! હે પ્રેમ! તું ક્યાં છે! હે મહાશુભ! હે રમણ મને — તમારી કૃપણ દાસીને દર્શન આપો!” એ પ્રકારે પ્રભુ-અન્તર્ધાન-સ્વયમ પ્રજ્વલાતેભે જે ભગવાનના વિરહની સ્મૃત્તિ થઈ તેવી મને થતી નથી શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્મૃત્તિ સર્વ વૈદિક લૌકિક કાર્યને મૂકાવે છે એ સુખ્ય ભક્તોનો વિલાપ તથા તેથી ઉજાવવું હૈન્દ્ર પણ મને થતું નથી તેમજ વાણી તથા નેત્રનો સ્વયમ જોટકે નિશેષ પણ નથી. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે — અર્થ — “જે નેત્રે ભગવાનના ચિન્હનાં દર્શન કરતાં નથી, તે નેત્રે મારના પિંચના આંહા સમાન છે! જે છાંદા ભગવાનની કથાનું જાન કરતી નથી તે કુદ્દેહની છાંદા સમાન અર્થ છે” એ વાણીનો નિશેષ ન થાય તો સુખરતાદોષ જાણે છે. જે નેત્રને નિશેષ ન થાય તો મનદ્વારા હૃદયમાં ઉજાવે છે. મને જા ઉભય પ્રકારનો નિશેષ નથી ભગવદીયજનો સાથે સુખ અને સ્નેહ શખવાથી પુષ્ટિમાર્ગના કૃષ્ણની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમની પ્રાપ્ત સ્નેહ શખવા ભક્તિહીન છવે! પ્રતિ ઉદાસ રહેવું તે પણ મહારાષી બનવું નથી. મન પૂર્વક ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત રહેવાથી કૃષ્ણસિદ્ધિમાં બાધ થાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તથા શ્રીબાબાર્મજના અન્યમાં જા વાત સુપ્રસિદ્ધ છે, તેા પણ મહારાષી અનાસક્ત રખાવી નથી. [૬]

મૂલમ્: — નાસ્ત્કારાદિરાહિત્યં ન સ્વધર્મપરિગ્રહ ।

નાજ્ન્યધર્મનિષ્પત્તિશ્ચ કિં કરિષ્યતિ મત્પ્રમુ ॥ ૭ ॥

મયિ દોષનિધાને સુ સર્વસદ્ગુણવર્જિતે ।

નિસાધનસ્વમેવ હિ સ્વસ્ય નિત્યં વિભાવયેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — જહ કાર્યક્રમી સહિતપણુ નથી સ્વધર્મ ભક્તિમાર્ગ સર્વ પ્રકારે અહ્ય ક્યો નથી અન્વધર્મની નિષ્પત્તિ પણ મારાથી થઈ નથી હું જોટલા જથા રોવોનો નિધાન હપ છે, સર્વસદ્ગુણસહિત છ તેા મારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે? જેમ નિત્ય આપણુ નિસાધનપણુની જાણના કરવી (૭-૮) વિવેચન — શ્રીબાબાર્મજ ભક્તિવર્ધિની પ્રથમ કહે છે — સ્વામીને અધીનપણુની જાણનાથી અભિમાનનો સારી રીતે ત્યાગ કરવો ‘અભિમાન અને અહ કાર ભક્તિમાર્ગમાં બાધક છે જે રજતન્ત્ર હોય તે અભિમાન કરે પણ વેણુવે તેા શાસ્ત્રધર્મ સ્વીકારી અહ કાર કરવાનો નથી. અભિમાન અહ કાર — શાસ્ત્રધર્મનો નાથ કરે છે, મહારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને આધીન સેવક થઈ અહ કારસહિત થવું જોઈને’ જેમ જાણના શખવી. પુષ્ટિમાર્ગથી વેણુવને છીતસ્વામીના રવેા ધમનિા દહધરિમહ જોઈને જીરજકે છીતસ્વામીને પુછવું કે “તમે તેા શ્રીયુધાર્મજને શ્રીકારજલ સમાનરૂપે જાણો છો તેા દેશાધિપતિ પ્રમ કરશે તેા શું ઉત્તર આપશો?” ત્યારે છીતસ્વામીને કહું કે “મહારે મનતો તમે જાવી રીતે જાણવું કરો છો તેા એજ સમાન તમે જાણો છો જાણ મહી હું તમારું સુખ જોઈશ નહિ” જોટવું નહિ પણ જીરજલના વર્પાસનનો પણ ત્યાગ કર્યો. જે પ્રકારે વેણુવે સ્વધર્મની રજા કરવી કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સરથી ધર્મને

બચાવવો મને આવો દૃઢ ધર્મનો પરિગ્રહ નથી બાધક કર્મોથી હું નિવૃત્ત નથી. આ પ્રકારે બત્રીશ દોષયુક્ત હું છું ! હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા સ્વામી છો તો મહારો ત્યાગ કરશો કે અંગીકાર કરશો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી અગણિત દોષનો ભણ્ઠાર હું છું ? મહારામાં એક પણ ગુણ નથી તો હે પ્રભુ ! તમે શું કરશો ?' એ પ્રકારની ભાવના કર્યાથી નિઃસાધનપણું સ્ફુરે છે. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે અને અનુભવ કરાવે છે, (૭-૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तत्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૭ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૮ મું.

ઉદ્દેશ:—વ્યાપિવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન પૂર્ણાનન્દ છે રમાવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન વિભૂતિરૂપ અણિતાનન્દ છે. જેમ વ્યૂહરચનામાં સ્થિતિ કરનાર પુરુષ કોઈને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ વ્યૂહમંથ્રે સ્થિતિ કરનાર પુરુષોત્તમ અલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત નથી. ભાવાત્મક પ્રભુસદા રસાત્મક લીલા કરે છે. અન્યકાર્ય કરના નથી બુભારહરણાદિક કાર્યો તો અંશના એટલે ભગવાનની વિભૂતિના છે, ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત, વ્રજમાં છે. સર્વધર્મવિશિષ્ટ મર્યાદાસહિત શ્રીપ્રભુ મથુરાશ્રમમાં છે. પરમાન્દરૂપ બાલલીલા વિગેરે ઉચ્છ્રમલલીલા વ્રજમાં કરી છે. એ સર્વ લીલામાં રસરૂપપણું ગૃહભાવથી વર્ણવ્યું છે, આવી મૂલલીલાયુક્ત તથા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરન્તર ચિત્તને સ્થાપિત કરવું એ જ આપણા પુષ્ટિમાર્ગની સેવા છે, એ સેવાની સાધને અર્થે તનુબ તથા વિત્તબ સેવા કરવી. તેમજ તાદશીય ભક્તોના સંગમાં નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું. પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્ત્તક શ્રીઆચાર્યશ્રમહાપ્રભુશ્રમમાં સુદૃઢ સ્નેહ રાખવો. શ્રાવણકાચાર્યશ્રમને વિષે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. નિજદોષની ભાવનાપૂર્વક નિઃસાધન થઈ દૈન્ય કરી રહેવું જોઈએ. પરન્તુ ત્યાર પછી વૈષ્ણવનું શું કર્તવ્ય છે. તે આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રજમાં ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સદા ભક્તોની સાથે લીલા કરે છે તેમને સર્વોપરિ જાણી તેમનો અનુભવ થાય ત્યારે સર્વદ્વલ સિદ્ધ થાય એમ નિરૂપણ હવે કરે છે.

સારસ્વતકલ્પમા શ્રીવ્રજમાં એકાદશ વર્ષ પર્યંત લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક લીલાવિશિષ્ટ છે અને એ જ મૂલરૂપ કહેવાય છે. અન્ય યુગમાં, તેમજ અન્ય સ્થલે પ્રકટ થયલા કૃષ્ણ મૂલરૂપ નથી

મૂલમ્:—કૃષ્ણે રસાત્મકે નિત્યં ગોપિકામણ્ડલસ્થિતે ।

યમુનાપુલિનાન્તઃસ્થવૃન્દાવનવિરાજિતે ॥ ૧ ॥

નિત્યગાનરસાવિષ્ટે નિવિષ્ટેક્ષરતઃ ક્ષરાત્ ।

ભાવૈકગમ્યે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધે પુરુષોત્તમે ॥ ૨ ॥

યસ્યાવતારઃ પુરુષ આદ્યો બ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ।

તસ્મ્યાંજ્ઞા ઈવ યે ભમૌ મત્સ્યાઞ્ચા ઇતિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥ ૩ ॥

જ્ઞાના પુલિન/સમીપ શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજિત છે, નિત્ય જાનરસમાં આવિષ્ટ છે ક્ષર તથા અક્ષરથી મક્ષ છે, ભાવજન્મ છે, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે, જેમનો આલમ્બવત્ત પ્રદ્યાપઠસ્વરૂપ-પુરુષ-વિરાટ પુરુષ છે ભૂમિપર જે મત્સ્માદિ અવતાર છે તે જો પુરુષોત્તમના જ્ઞાન છે, જેવા રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં છુદ્ધિ રાખવી (૧-૨-૩)

વિવેચન—જા શ્રીવૃન્દાવાચાચાર્યજીના પુલ્કિતાર્જુનમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. તે ક્યે પ્રકારે વજમા વિરાજે છે ? (તો કહે છે કે, શ્રીવૈષ્ણવજન (વજમાજન) ના મવકલમ સ્થિત છે, શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે, જેટલે નિત્ય શ્રીસ્વામિનીજીના સમે રાસલીલા કરે છે જો લીલાઈ શ્રીમતુનાજીના પુલિન મધ્યે શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે નિત્યજાનરસાવિષ્ટ ને જડલે નિત્યજાનરસાવિષ્ટા ધત્પાદિ પાઠ લેક છે તો અર્થ—“નિત્યજાન રસમાં આવિષ્ટ જેવા શ્રીકૃષ્ણ છે ” શ્રીમતુનાજીમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—અર્થ:—(૧) નિત્યમાં રહેલા નવીન વનમાં પ્રકટ મુગ્ધ-મુગ્ધ પુષ્પોના મકરન્દ-મકે/શુદ્ધ ભાવવાળા સુર અને માનાદિક કરનારા અમુરોએ જેમને પૂજેલા છે જેવા સ્મરપિતા શ્રીકૃષ્ણ-તેમની ચોક્ષાને ધારણ કરનાર શ્રીમતુનાજીને નમસ્કાર કરે છું” શ્રીમતુનાજીના વીરપર વિરાજી પ્રભુ જે પ્રકાશની લીલા કરે છે પ્રથમ સ્વલકીકા કરે છે અને અરે તેમાં અમ ડુમામ છે ત્યારે જલકીકા કરે છે અને સદા સર્વદા પ્રભુ જેમ જ વિરાજે છે માટે તેવું સ્મરણ કરવું જોઈએ. અર્થ:—‘શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ વૃન્દાવનમાં સ્થિત થયલા અને વેપિકાજીના સમુદ્ધમાં કીકા કરવા જેવા સ્વરૂપને વિષે જ કસ્તુ બોધ્યે’ [૧] શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીમતુનાજીના વીરે નિત્ય જાન રાસાલિલીલા અત્યન્ત રસાવિષ્ટ મર્ધ વજમાજનના સમે કરે છે જા નિત્યલીલાના જે પ્રકાર છે, છે, જેક અવતાર લીલા અને જેક મૂલલીલા, અવતાર લીલામાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન તથા ફલ જેમ કમ છે શ્રીભાગવત હશમસ્કન્ધમાં નિરૂ પણ કહ્યું છે કે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણજીનું પ્રકટય પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેની તપસ્વા પ્રત્ય પુરીતિથી કરી ત્યારે પ્રભુજીને પ્રકટ મર્ધ પ્રમેયગલ બતાવી વસ્થાન આપ્યું, જે સર્વ વાત શ્રીવસુદેવજી અને દેવદીજીને ત્યાં વ્યૂહરૂપે પ્રકટ થઈને બતાવી શ્રીનન્દરાવજી (તથા) શ્રીમયીદાજીને ત્યાં વિપ્રબોજાત્મક ભાવરૂપે પ્રકટીને જ મમહોત્સવથી પ્રમાણલીલાના કમ્પે કરીને માખણ ચોરી, રીજણલીલા, વિગેરે અનેક લીલાદ્વારા હુખ આપ્યું, પ્રમેયગલ પ્રકટ કરી વેણુગીત પર્યન્ત અનેક લીલા કરી અને ત્યાર પછી પ્રભુમિલનની કામનાથી કુમારીને કાલ્દામનીનું અર્ચન કર્યું ત્યોથી આરમ્બી શ્રીવિવદનોત્સવ તથા આપિવેકુવક અક્ષરધામક હર્શન કરાપ્યું અને પછી રાસપથ્યાઆવાથી શ્રીમુગ્ધગીત પર્યન્ત ફલ હર્શાપ્યું, જા જ વતારહશાનો કમ છે મૂલલીલામાં સદા નિત્યલીલા છે ક્ષર જેટલે દેહાદિતર અને અક્ષર જેટલે સર્વત્ર વ્યાપક પ્રદા જે ઉભય ક્ષર તથા અક્ષરથી પુરુષોત્તમ મિષ્ટ છે જેમ શ્રી બીતામાં કહ્યું છે—અર્થ:—“હું ક્ષરથી પણ જલીવ છું તેમ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું તેથી લોક તથા વેદમાં હું પુરુષોત્તમ કહેવાઈ છું ” જે રસાત્મક પુરુષોત્તમનો જેક અવતાર વિરાટ સ્વરૂપ છે જે સ્વરૂપને શ્રીભગવત્કૃપા તથા શ્રીમદ્દામવતમાં પુરુષ કહ્યો છે જા પ્રદ્યાપઠ જેનું વિબ્રહ શરીર છે અપાર મસ્તક, અપાર ભુલ, અપાર અરણ તથા આકાશ મસ્તક, પાતાલઅરણ, વૃક્ષાદિક શોભાવલિ જે સમસ્ત પ્રદ્યાપઠનું મૂલ પ્રભુને આવ જન-

તાર છે. જ્યારે અર્જુનને એ સર્વનું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે અર્જુને યુદ્ધ કર્યું. એવા વિરાટ સ્વરૂપના મત્સ્યાદિ કૂર્માદિ અશાવતાર છે. જેટલું કાર્ય કરવાને એમનો અવતાર છે તેટલું કાર્ય કરી ભગવાનનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. સમુદ્રમથન સમય મન્દરાચલ ડુબવા લાગ્યો ત્યારે ક્રમ્હપરૂપ ધારણ કર્યું. તેમજ શ્રીવામનજી, શ્રીનૃસિંહજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, તેમજ શ્રી-વસુદેવ દેવકીજીને ત્યાં ચતુર્વૃંહ સચુકત એ રૂપે પ્રકટયા, એ ચાર અવતાર ભકતોદ્ધારક કહ્યા છે. તેથી ભક્તજનો એ ચાર જ્યન્તિ માને છે, અન્ય અવતાર માનતા નથી આ પ્રકારે પૃથ્વીપર અનેક અવતાર લઈ લીલા કરા ભકતોને નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે.

મૂલમ્:-અક્ષરં ધામ વૈકુણ્ઠં વ્યાપિવૈકુણ્ઠસંજ્ઞકમ્ ।

બ્રહ્માનન્દસ્તત્ર લક્ષ્મીઃ પૂર્ણાનન્દો હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૪ ॥

રમાવૈકુણ્ઠવાસી તુ વિભૂતિર્યસ્ય વૈષ્ણવી ।

રમા તુ પાલિકા તત્ર શક્તિરિત્યવગમ્યતામ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સંજ્ઞાવાણું અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠ છે. ત્યાં બ્રહ્માનન્દ લક્ષ્મી છે. આ પૂર્ણાનન્દ હરિ પોતે છે. રમાવૈકુણ્ઠવાસી—વિષ્ણુ, વિભૂતિ છે, જેમની રમા શક્તિ છે. એ શક્તિ વૈકુણ્ઠમાં પાલન કરનારી છે એમ જાણવું. વિવેચન—અક્ષરધામ છે તે વ્યાપિવૈકુણ્ઠ છે તેની ભીતર પ્રભુ વિરાજે છે. એ ધામ લોકલોક પર્વતથી પણ પર છે, જ્યાં અર્જુનને લઈ જઈ દર્શન કરાવ્યું હતું એ સર્વનું મૂલ છે. એ ધામ વ્યાપિવૈકુણ્ઠને નામે જોળખાય છે. એ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વત્ર વ્યાપક છે જેમ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી પ્રભુ શૂભિ ઉપર વિરાજે છે અને લીલાનો અનુભવ થાય છે, તેમ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વમાં છે તે પણ સર્વને ભિન્ન અનુભવ થાય છે, તથા તેમાં પ્રભુનાં દર્શન ભીતર થાય છે. એજ પ્રમાણે અક્ષર સર્વમાં વ્યાપક છે અને સર્વથી ન્યાર છે. એ અક્ષરની ભીતર ભકતોને પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. ઝંકાર સર્વથી ન્યારો પણ છે, તેમજ સર્વવેદનું મૂલ છે અને સર્વત્ર રહે છે, તેજ પ્રકારે વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ પર્યન્ત પહોંચે છે એ તે પ્રભુને વ્યાપક સમજે છે તેથી એમનો દાસભાવ ફર થાય છે. ભકતોને તે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એ વાતનો પણ અનુભવ છે તેમજ સર્વથી ન્યારા છે. એ વાતનો પણ અનુભવ છે એટલે તેઓ વ્યાપક જાણીને ન્યારો અનુભવ થાય એમ માને છે અને પોતાને તેનો દાસ જાણે છે એવા અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠમાં બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મી છે તેથી અક્ષરબ્રહ્માની ઉપાસનાવાળા બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મીજીમાં સુકૃત થાય છે. એમને પૂર્ણાનન્દ હરિનો પૃથક્ અનુભવ થતો નથી બ્રહ્માનન્દ એજ એમનો મોક્ષ છે, વ્યાપિવૈકુણ્ઠ ઉપરાન્ત બીજું એક રમાવૈકુણ્ઠ છે કે જે અક્ષરધામની વિભૂતિરૂપ છે અને જ્યાં સનકાદિકેએ જ્યવિજ્યને શાપ આપ્યો હતો ત્યાંના વાસી વિષ્ણુ છે, તે પૂર્ણાનન્દ હરિની

(૧) રમા એટલે લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી જે વૈકુણ્ઠલોક ક્યો તે રમાવૈકુણ્ઠ કહેવાય છે

(૨) શક્તિઃ—શ્રી, પ્રૃષ્ટિ, ગિર, કાન્તિ, વૃષ્ટિ, કીર્તિ ઇલા, ઊર્જા વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ. માયા આ દાદશશક્તિ જાણવી

વિશ્વાત છે ત્યાંની લક્ષ્મી છે તે પાલિકા શક્તિ છે, જ્યાં જ્યાં જેવા જેવા પ્રભુ વિકસે છે ત્યાં ત્યાં શક્તિ પણ તેવી તેવી વિરાજે છે અને સર્વના મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણાવતાર તે કૃષ્ણાવિ પ્રકાર હવે અમે કહેવાયો, [૪-૫]

મૂલમ્—મૂલમૂલસ્યાવતારે મૂર્તિર્વ્યૂહોભિધીયતે ।

પ્રધુમ્નો વાસુદેવશ્ચાનિરુદ્ધોઽનત ષ્વ ચ ॥ ૬ ॥

વ્યૂહં વિરચ્ય ઘસ્ટત્ર સ્થાપ્યતે પ્રાપ્યતે ન સઃ ।

તથૈતૈરાવૃત્તઃ કૃષ્ણો નાવતારેઽવગમ્યતે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — મૂલમૂલ (શ્રીકૃષ્ણ)ના અવતારમાં મૂર્તિ વ્યૂહ કહેવાય છે. અને તે વ્યૂહ પ્રધુમ્ન, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનન્તજ છે વ્યૂહ રચીને જેની ત્યાં સ્થાપન થાય છે તે જેમ પ્રાપ્ત થયો નથી તેમ જ્યાં વ્યૂહથી જાણી શકાય—વ્યૂહની શીતર વિ શબ્દતા શ્રીકૃષ્ણ અવતારમાં અમ્મ થતા નથી—અમ્મ રહે છે, વિવેચન—હવે પ્રભુ શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયા તે કહે છે, સર્વ અવતારોના મૂલમૂલ જો છે જો મૂર્તિ તે જોઈ છે ક્ષત્રુવ્યૂહ પ્રકટ થયા છે તેથી ક્ષત્રુવ્યૂહરૂપે પ્રકટ થયા, તે વ્યૂહનાં નામ પ્રધુમ્ન વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને સર્વજ્ઞ છે એમથી સર્વજ્ઞ વ્યૂહ કૃષ્ણોનો નામ કરવાય વાસુદેવ વ્યૂહ મોક્ષનું કાન કરવા, પ્રધુમ્ન વ્યૂહ વશવૃદ્ધિને અર્થે, અને અનિરુદ્ધ વ્યૂહ ભક્તોની રક્ષા કરવાને અર્થે—એમ અનેક કારણથી જ્યાં વ્યૂહો પ્રકટ થાય છે જ્યાં જ્યાં વ્યૂહોની શીતર જે પુરુષોત્તમ વિરાજે છે તેમનો જ મ વા અવતાર થયો નથી એ વાત શ્રીભાગવતના સ્તોત્રમાં કહી છે—અર્થ—અન છે નિવાસસ્થાન જેમનું જેમ શ્રીકૃષ્ણ; દેવકીજીને ત્યાં એમનો જન્મ છે—જેવો વાક પણ જેમને વિષે જ્ઞાનમાત્ર વા કમન માત્ર જ છે (એટલે કે પ્રભુ દેવકીજીને ત્યાં જન્મ્યા એ વાત નામનીજ છે—અસત છે) વ્યૂહજીના ક્રેક થાકવો જેમની સભા છે, નિજ શ્રીકૃષ્ણસ્તથી જે અધર્મનો નાશ કરે છે) સ્થાવર અને જન્મ એ ઉભવતું દુષ્ટ જેમણે નિવૃત્ત કર્યું છે; અને જે પોતાના હાથ પુષ્ટ શ્રીમુખથી જલની તથા પુશની સ્ત્રીઓના કામરેવને વૃદ્ધ કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી અધિક વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તેા ક્ષત્રુવ્યૂહ રચીને પોતે સ્વત શીતર વિરાજે છે, પરન્તુ તેથી અન્દેહમાં ન પડવું કે ક્ષત્રુવ્યૂહ છે તે શ્રીકૃષ્ણસદિત જ છે, એટલે જો વ્યૂહનું પૂજન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનું પણ પૂજન થઈ બનું. જો કે શ્રીકૃષ્ણ વ્યૂહવડે જાણી છે, પરન્તુ તેથી એમ ન સમજવું કે જો જારે વ્યૂહઅવતારોની ઉપાસનાથી શ્રીકૃષ્ણનું અવતારનું થઈ શકે કેમકે પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સર્વમાં છે ને સર્વથી જ્યારા છે એ

પૂર્વદિશાથી અન્ન તથા સર્વ પ્રકારે છે પણ જેમ જે અન્ન તથા સર્વનો જ ન પૂર્વદિશામાંથી છે—જે વાત દેવને નામમાત્રજ છે અન્ન તથા સર્વ વસ્તુત પૂર્વ દિશામાંથી થતા નથી તેમ પ્રભુ તથા દેવકીજીનો સમ્મન્ય નામમાત્ર છે પ્રભુ વસ્તુત દેવકીજીને ત્યાં જ મ મેલા નથી, ૧ શ્રીકૃષ્ણ-વનના વૃક્ષો સ્થાવર હતા, અને તેમને જ્યારે વેણુવાદનો સમ્મન્ય થયો ત્યારે વેણુવાદની સુધાથી એમનું જન્મસ્થળ દુષ્ટ નિવૃત્તિ થયું. ૨. માત્ર તથા નાવરિક સ્ત્રીઓને સમાન અનુભવ ન થાય પણ અન્ન તેા માત્ર સ્ત્રીઓને વિશેષ અનુભવ થયો।

ટલે જે વ્યૂહ છે તે પુરુષોત્તમની આજ્ઞાને અનુસરે છે અને તેમને પ્રભુ જેટલું કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેટલું કાર્ય કરીને તે પુનઃ પોતાના ધામમાં પધારે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તો નિત્ય લીલાવિનોદ કરે છે. વ્યૂહની ઉપાસનાની સહાયથી સ્વર્ગલોક તથા સુખ્યકલ (સાયુભ્ય, સામીપ્ય, સાલોક્ય, સાર્ષ્ય, એ) ચાર પ્રકારની સુકિત મલે છે. ભકિતરસની પ્રાપ્તિરૂપ કૃણ વ્યૂહની ઉપાસનાથી મલતું નથી. એ કલપાપ્તિને અર્થે તો સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણની ન્યારી લોકત કરવી જોઈએ. વ્યૂહની સચ્ચે મળેલી ભકિતથી તો કલ્પને ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાકૃષ્ણતું માહાત્મ્ય જીવથી સત્સગ વિના જણાતું નથી.

મૂલમ્:—અત એવ જના ખ્રાન્તા પ્રાકૃતં તં વદન્તિ હિ ।
અંશકાર્યે મૂલરૂપે કલ્પયન્ત્યજ્ઞતાં ગતાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ જનો બ્રાન્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત મનુષ્ય સમાન ગણે છે. અજ્ઞાનચુકત એવા જનો મૂલરૂપને વિષે અજ્ઞાના કાર્યની કલ્પના કરે છે. (૮)

વિવેચન—અંશ અથવા અતુચ્યૂહ જગત્માં અનેક લીલા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી નાશીને કદાચ શોક કરે છે, કોઈકની ટહેલ કરે છે; અને કોઈ કોઈને મલીને અનેક પ્રકારના વિચાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની આવી લીલા જોઈ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો મોહવશ થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિના બનેલા) મનુષ્ય જેવા જાણે છે. અવતારકલામાં કેટલાક ભગવતીય જનો જ પ્રભુને જાણતા હતા. અને કેટલાક જાણતા નહતા, તો પછી કલિના જીવોનું તો શું કહેવું ? અશાવતારના લીલાકાર્યોને જોઈ સર્વ કોઈ એમ કહેવું કે ' શ્રીકૃષ્ણે આ કાર્ય કર્યું ' આ સર્વ અજ્ઞાનની કલ્પના છે, અને તેથી જ અજ્ઞાના કાર્યોની કલ્પના મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને વિષે એ જીવો કરતા હતા. અજ્ઞાના કાર્યો મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણના હોઈ શકે નહિ, એ મિથ્યાકલ્પનાથી સર્વનો નાશ થયો. કેવલ ઉદ્ધવજી જે ભકત હતા તે શાપથી સુકેત થયા. શ્રીકૃષ્ણની ભકિત અતિદુર્લભ છે. શ્રીકૃષ્ણને કેવલ આનન્દમય, રસાત્મક-લીલાના કર્તારૂપે જાણવા. અન્યત્ર જેવું કાર્ય તેવી વ્યૂહની લીલા સમજવી. આ ભાવ દેહ રહે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણનું શ્રીઅગ પ્રાકૃત માંસમજ્જથી પૂર્ણ નથી, પણ આનન્દપ્રચુર છે એમના કર, પાદ, મુખ, ઉદરદિ સર્વ અગ આનન્દમાત્ર છે આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રમાણ છે. કર્તા કેટલાક મૂઠ જીવો શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત ગણે તે એમનો તિરસ્કાર કરે છે તેથી એ જીવોને ભગવાન અધમ યોનિમાં ફેંકે છે તાનહં દ્વિપતઃ કૂરાત્ ક્ષિપામિ—ઇત્યાદિ શ્રીગીતા અર્થે—ખારો પ્રદેષ કરનાર તેવા કૂર, અધમ નરોને વાર વાર હું સસારમાં ફેંકે છું, આથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે પ્રોકૃતવની શુદ્ધિ ન કરવી.

મૂલમ્—શ્રીકૃષ્ણસ્તુ કેવલં લીલા કરોતિ રસરૂપિણીમ્ ।
મૂમારહરણં ચક્રે કલાભ્યામેવ સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ તો કેવલ રસરૂપ લીલા જ કરે છે. જુહારહરણુ તો સર્વથા કલાથીજ કર્યું છે વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ તો સદા સર્વદા મજબકતોની સાથે જ રસરૂપ લીલા જ કરે છે એવું વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી. તેથી તેને શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીના અન્તરંગ નિજભકતોએ મનમાં અનુભવ કરવો એ જ યોગ્ય છે માનાદિ,

વિહારાદિ રસરૂપ લીલા કરતા જોવા શ્રીકૃષ્ણ છે, સદા સર્વદા શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે, દેવ્ય, રાક્ષસ, વજ્રેના પાપનો ભાર પૃથ્વીપરથી દૂર કરવા શ્રીકૃષ્ણ કલાવતાર ધારણ કરે છે, દુષ્ટોનો વધ ઠરી દેવતાનું રક્ષણ કરે છે આ પ્રકારે જગતમાં જે લીલા પ્રભુ કરે છે તે લીલા નિત્ય, જ્યેષ્ઠસ્વરૂપ, (તેમજ મૂલ્યવત રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની) છે; અને યજ્ઞિ કાર્ય કરનારી જે લીલા તે કલાદારા યાચ છે. (૬)

મૂલમ્ - પરમાનન્દદાન તુ સ્વરૂપેણેતિ નિશ્ચય ।

બ્રજસ્થ યવ સતત પુરસ્થો વા કૃપાપર ॥ ૧૦ ॥

તપ્રાપિ રૂપભેદેન ક્રીડતિ સ્મ તથા - રસ ।

ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત કેવલ બ્રજે ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — જગતમાં વિરાજનાર નિરન્તર પરમાનન્દનું દાન કરે છે; પુર (મધુરા) માં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ કૃપામુક્ત યાચ ત્યારે (૬૯) સ્વરૂપથી પરમાનન્દનું દાન કરે છે જે નિશ્ચય છે તેમાં પણ રસરૂપ પ્રભુ ક્રીડાજો રૂપલેહ કરીને કરે છે જગતમાં જે રૂપ છે તે સ્વમર્યાદારહિત કેવલ ધર્મિમાત્રરૂપ છે. (૧૦-૧૧)

વિવેચન—પરમાનન્દનું દાન તેા સદા જગતમાં લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય અને પુરી જોટલે મધુપુરી તથા દ્વારિકાના સ્વરૂપોની બહુ બહુ કૃપા યાચ તેા જ પરમાનન્દનું દાન પ્રાપ્ત યાચ, નહિ તેા તે સ્વરૂપથી તેા માત્ર મોક્ષરૂપ રૂલ જ પ્રાપ્ત થાય જગતમાં સ્થિત સ્વરૂપ તેા નિરન્તર જ્ઞાનરૂપ લીલા કરે છે અને, પુરીમાં સ્થિત સ્વરૂપ બુદ્ધસહિત છે, જોટલે જે જીવો તેમનો જ્ઞાપ્ય કરે તેમને કદાપિ જ્ઞાનન્દ મળવાનો સંગ્રહ નથી. પુરીમાંનું સ્વરૂપ મર્યાદાસહિત છે તેથી અમાદામાર્ગીય રસદાન જ કરી શકે છે ગીતામાં જમવાને બહુનને કહ્યું છે કે - યે યયા માં પ્રપચન્વે સાસ્ત્રયૈવ મમામ્બરુ ॥ ' જે પ્રકારે જેઓ મદારેા જ્ઞાપ્ય કરે છે તે પ્રકારે હું તેમને બહુ છું ' આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણ અનેક સ્વરૂપ ધરી સ્થલે સ્થલે ક્રીડા કરે છે, જ્યાં જનું સ્થલ ત્યાં તેણે જ સ્વરૂપ - તેવો જ રસ છે. કેવલ મર્યાદાસહિત ધર્મિરૂપ લોકલેલાલીત રસાત્મક સ્વરૂપ સદા જગતમાં વહાર કરે છે (૧૦-૧૧)

મૂલમ્ - સર્વધર્મવિશિષ્ટ તુ સમર્પદં પુરે સતમ્ ।

ઉચ્છૃંહલા તુ યા લીલા કેવલેન બ્રજે ષ્ટતા ॥ ૧૨ ॥

પરમાનન્દરૂપા સા ઘાલલીલાદિભેદત ।

સર્વત્ર રસલીલાત્વ ગૂઢભાષેન વર્ણિતમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વધર્મમુક્ત મર્યાદાસહિત સ્વરૂપ તેા મધુરા તથા દ્વારિકામાં મનાવડ છે તે ઉચ્છૃંહલા જોટલે મર્યાદાસહિત લીલા છે તે તેા કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપે જગતમાં કરી છે, અને તે લીલા બાલલીલાદિ લેહરૂપે પરમાનન્દરૂપ છે (જો) રસલીલાપણાનું સર્વત્ર મૂઢ ભાષે કહ્યું છે વિવેચન—જગતમાં સ્વરૂપમાં, તેમ જ મધુરા તથા દ્વારિકામાં

સ્વરૂપમાં લેદ છે, તેમ જ ફલમાં પણ લેદ છે. મથુરા તથા દ્વારકાનું સ્વરૂપ ધર્મસંહિત અને મર્યાદાયુક્ત છે, પણ વ્રજમાં વિરાજતું સ્વરૂપ ઉચ્છલિત રસરૂપ છે અને ઉચ્છ્વંખલ લીલા કરે છે, અને એ જ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમને નામે ઓળખાય છે વૈષ્ણવે એ વ્રજસ્થ સ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ વ્રજમા શ્રીયશોદોત્સ ગલલિત શ્રીકૃષ્ણપરમાનંદરૂપ છે. એમની ખાલલીલા, પૌગણ્ડલીલા કિશોરલીલા એ સર્વરસરૂપ જ છે એનું વર્ણન શ્રીગુસાંઈ-જીએ ગૂઢ ભાવે ગ્રન્થમાં વર્ણવ્યું છે અન્તરગ લક્તોએ તેનો અનુભવ પોતાના મનમાં ધરવો જોઈએ. વ્રજસ્થ રસાત્મક સ્વરૂપની સર્વલીલા જાણવી જોઈએ. (૧૨-૧૩)

મૂલમ્:—કામરૂપતયા કૃષ્ણે વયો ન હિ નિયામકમ્ ।

एतादृशे मूलरूपे मूललीलासमन्विते ॥ १४ ॥

चित्तं निरन्तरं स्थाप्यं सैव सेवा स्वमार्गगा ।

तत्सिद्ध्यर्थं शरीरेण वित्तेनाऽपि विधीयताम् ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ પોતે કામરૂપ હોવાથી એમને વિષે વય કંઈ નિયામક નથી. એવા મૂલ લીલાવાળા મૂલરૂપમા ચિત્તને નિરન્તર સ્થાપન કરવું એજ સ્વમાર્ગની સેવા છે, અને તેની સિદ્ધિને અર્થે શરીરથી અને ધનથી પણ સેવા કરવી (૧૪-૧૫)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં વ્રજલક્તોને સુખ-દાન આપવાને કોટિકામરૂપે પ્રકટયા છે, તેથી રાસપચાધ્યાયીમાં એમને સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ: અર્થાત—“ કામદેવના પણ કામદેવ ’ કહ્યા છે. જન્મતાં જ શ્રીકૃષ્ણલગવાને આનંદરસનુ દાન કર્યું એટલે તેમના સ્વરૂપમાં અવસ્થાનો નિયમ નથી. શ્રીગુસાંઈજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે, માનિનીમાનહરણં અર્થાત—શ્રીયશોદાણની નિકટ પાલનામા જુલે છે અને તેજ સમય શ્રીસ્વામિનીજીનું માન પણ હુરે છે. એ પ્રકારે ખાલલીલા કરતી વખતે પણ સર્વલીલા કરે છે એ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયયુક્ત સ્વરૂપ વ્રજમાં છે, એવા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં મૂલલીલાસંહિત છે. જેમ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં સદા એક રસલીલા કરે છે તેમ મૂલરૂપ લીલા પણ સદા એકરસ છે. એમાથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય છે તેમ શ્રીકૃષ્ણની લીલા પણ નિત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના મૂલરૂપ રસાત્મક છે તેથી તેમના તેવા (મૂલરૂપ રસાત્મક) સ્વરૂપનું સ્થાન હૃદયમા કરવું એ જ આપણા માર્ગની રસાત્મક સેવા છે. પ્રભુનો લીલા સંહિત અનુભવ નિરન્તર ચિત્તમા કરવો તર્તુ નામ માનસી સેવા છે.

મૂલમ્:--નિવેદનાનુસન્ધાનં વિધેયં તાદૃશૈઃ સહ ।

सत्सङ्ग एव कर्तव्यो विश्वासः स्थाप्यतां दृढः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનનું અનુસન્ધાન તાદૃશીય લગવહીય જનોની સાથે કરવું, સત્સંગ કરવો ને ઠઠ વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ પ્રકટ થાય તે અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું (૧૬)

મૂલમ્:--કૃષ્ણઃ કૃપાપરાધીનો દીનાનામનુપેક્ષકઃ ।

स्वकीयानामन्यभावात्करिष्यत्यवनं स्वतः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણ ચેતાની કૃપાને લીધે પરાધીન છે તે દીનબનોની ઉપેક્ષા કરત નથી, અને પોતે જ સ્વદીન ભક્તોને અન્યભાવથી રક્ષી લે છે ।વિવેચન—કૃપાહુપણાંત મ્પ્રજાવને લીધે શ્રીકૃષ્ણ ચેતાના દાસને આધીન છે ‘સજવડીય જનો ભાષ છે । “ મક્તવિરહકાતર ફર્યામય ડોહત વાછે છાગે ” શ્રીકૃષ્ણે અનુનનો રથ હકિયે, પા વડોના આજ્ઞાકારી થયા તથા તજ ભક્તોથી તેા એક કણુ પણ સુધુ રહેતા ન હતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાદ્વારા નિબંધતાધીન છે તેથી શ્રીઆચાર્યે લક્ષારા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શરણુ ખાવી નિઃસાધન થાય, દેવપૂર્વકે રહે તેવા ભક્તને ઉપેક્ષા શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ કરતા નથી. સસારાસક્તુ એવોને ‘લાકિષે વેદિકે સુખ વા કુલ ખાવી પડે છે પણ નિબંધ ભક્તોને તેા પ્રભુ કદાપિ અન્યથા ભાવ થવા દેતા નથી. પ્રભુ પોતે સદા ભાવની રક્ષા કરતા આબ્યા છે, કરે છે અને કરશે ।

મૂલમ્ - ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિસ્તુ ચિત્તશુદ્ધયા યથા હૃૌ ।

મતિઃ સ્યાન્નૈવ પાશ્વળ્હે તદર્થે સર્વથેખ્યસે ॥ ૧૮ ॥

માર્ગપ્રવર્ત્તેકાચાર્યચરણેષુ નિરન્તરમ્ ।

વિશ્વાસ સુદૃઢઃ કાર્યસ્તતઃ સર્વે ફલિખ્યતિ ॥ ૧૯ ॥

વિશેષો ગોવર્ધનદાસપત્રાજ્ઞેય કિમધિકમ્ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની શુદ્ધિથી હૃદિમાં મતિ થાય અને પાશ્વળમાં મતિ થવા પામે નહિ તે અર્થે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તેા સર્વથા એકબેજ (૧૮) પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્ત્તે વનાર શ્રીઆચાર્યેના વરણુકમલમાં અલિદ્ધ વિશ્વાસ કરવેા તેથી સર્વે સિદ્ધ થયે.

વિશેષ વાર્તા ગોવર્ધનદાસ પરના પત્રમાંથી એક છેવી. અધિક શું લખુ ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितप्रसिद्धतमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतदीकानुवाकसहितं समाप्तम् ।

શિક્ષાપત્ર ૩૯ મું

ઉદ્દેશ્ય—સત્સત્ત્વની નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપનું પ્રથમ જે નામનિવેદનના મ ગ્રેનું અવણુ થયું હોય તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવું નિશ્ચય શુદ્ધિથી ભગવત્સેવા કરવી વૈષ્ણવનું સમાધાન ભગવત્સેવામાં જ છે, પ્રભુમાં પ્રપત્તિ વૃદ્ધ કરે એ જ કરવું દુરાસધ્ય પ્રભુ સેવાથી વસ્ય થાય છે તેથી ભગવત્સેવા કરનાર જીવ ભાગ્યવાન છે ઉપર કદા પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેથી ભગવત્સેવા એ સ્વરૂપની સેવા કરવી હવે સત્સત્ત્વ તથા સેવાનો પ્રકાર બતાવે છે

મૂલમ્ - સત્સદ્ગેન પ્રમો ચિત્ત સ્થાપનીય નિરન્તરમ્ ।

પૂર્વે શ્રુતાનામર્થાનામનુસન્ધાનમાદરાત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — સત્સત્ત્વની નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપનું પૂર્વે અવણુ કરેલા નામનિ વેદનના મન્ત્રના અર્થનું અનુસંધાન આદરસહિત કરવું (૧) વિવેચન—તપસ્વત્સત્ત્વમાં શ્રીઆચાર્યે મદાપ્રભુજી કહે છે કે-નિવેદનનું તેા સર્વથા વાદશીલ જનની સાથે રમણુ

કરવું !' ત્યારે ચિત્તમાં પ્રભુ નિરન્તર સ્થિત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર સત્સંગ કરવો. તથા શ્રીવલ્લભદ્વારા પ્રથમ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું શ્રવણ થયું છે તેનું આદર પૂર્વક અર્થાતુસન્ધાન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણનામ સકલ વેદ શસ્ત્રનો સાર છે, પરમરસાત્મક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને શરણુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આપ્યો છું એમ ભાવ રાખવો. (૧)

મૂલમ્:--ભગવત્સેવનં સમ્યગ્વિધેયમિતિ નિશ્ચયઃ ।

વૈષ્ણવાદિસમાધાનં કૃષ્ણસેવૈવ સર્વથા ॥ ૨ ॥

યતઃ પ્રમૌ પ્રપત્તિર્હિ વર્દ્ધતે કાર્યકારણાત્ ।

સેવયૈવ હિ સન્તુષ્ટઃ સુખસેવ્યઃ પ્રમુર્ભવેત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભગવાનની સેવા સારી રીતે કરવાનો નિશ્ચય રાખવો. સર્વથા શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ વૈષ્ણવનું કર્તવ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કારણ છે અને પ્રપત્તિની વૃદ્ધિ કાર્ય છે એમ કાર્યકારણભાવથી નિશ્ચય પ્રભુમા પ્રપત્તિ વધે છે, સેવાથી સન્તુષ્ટ પ્રભુ સુખ સેવ્ય થાય છે.

વિવેચનઃ—અત્યન્ત પ્રીતિપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિથી ભગવત્સેવા કરવી એજ વૈષ્ણવનો ધર્મ છે. નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:—મ્હારી સેવાથી જેમને સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા ભક્તો સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની સુક્રિતને પણ ઇચ્છતા નથી એટલા બધા તેઓ મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે અને મ્હારી સેવામાં તેમને એટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓ આ ચતુર્વિધ સુક્રિતની ઇચ્છા નથી રાખતા તો પછી કાલથી નાશ થાય એવા સ્વર્ગાદિક રાજ્યની તો વાંછના તેઓ ક્યાંથી કરે ? તેમજ તૃતીયસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

અર્થ—“દુષ્ટ પૂતના કે જેણે મારવાની ઇચ્છાથી સ્તનમાં કાલકૂટ વિષ ભગવાનને પાન કરાવ્યું તેને પણ ધાત્રી-માતાને યોગ્ય પદવીની પ્રાપ્તિ થઈ, તો એવા પ્રભુ વિના અન્ય કોણ વધારે દયાલુ છે કે જેને શરણુ અમે જઈએ?” અષ્ટમ સ્કન્ધમાં કહે છે કે:—

અર્થ:—“જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલ-સિચન કરવાથી નાની મોટી સર્વ શાખાને તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વિષ્ણુનું આરાધન સર્વ દેવને તથા આત્માને સન્તોષકારક છે, એ વચનાંતુ-સાર નિત્યનિયમ પૂર્વક ભગવત્સેવા કરી, પ્રસાદી વસ્તુથી તાદૃશીય વૈષ્ણવનું સમાધાન કરવું.

પ્રભુની પ્રાપ્તિને અર્થે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી, શ્રીગુણાંધજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—

યદ્દૈન્યં ત્વત્કૃપાહેતુનં તદસ્તિ મમાજ્ઞવપિ । તાં કૃપાં કુરુ રાધેશ યયા તદ્દૈન્યમાપ્નુયામ્ ॥૧॥

પ્રિયસહ્ગમરાહિત્યાદ્ વ્યર્થાઃ સર્વે મનોરથાઃ । નિરપત્રપતાસિદ્ધયૈ જીવામિ સરિવ સામ્પ્રતમ્ ॥૨॥

વિજ્ઞાપૌ વાઽપરાધે વા પાષણ્ડે વા મદુક્તયઃ । પર્યવસ્યન્તિ કુત્રેતિ ન જાનેઽહં વિમૂઢધીઃ ॥૪॥

વલિષ્ઠા અપિ મદ્દોષાસ્ત્વત્કૃપાગ્રેઽતિદુર્વલાઃ । તસ્યા ઈશ્વરધર્મત્વાત્ દોષાણાં જીવધર્મતઃ ॥૫॥

ત્વદર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવિતમ્ ॥ વ્યર્થમેવ યથા નાય ! દુર્મગાયા નવં વયઃ ॥૬॥

અર્થ—જે દૈન્યથી આપની કૃપા થાય છે તે દૈન્ય મારામાં આજુ માત્ર પણ નથી, તેથી હે રાધિકેશ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી મારામાં આપની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવું દૈન્ય આવે [૧] પતિના સગમવિના સર્વ મનોરથ વ્યર્થ છે તેથી હે સખી ! નિર્લજ્જપણ્યાની સિદ્ધિને અર્થે હું જીવ છું ! [૨] ચિત્તથી, વચનથી, શરીરથી, ક્રિયાથી, વિજ્ઞાનથી, અને

જાન્યની કું કુદ છુ, મ્હારો અપરાધ તમે કેટલા પ્રકારે વિનાશ્યો ! (૨) મારાં વ્ય વિગ્નિમાં અપરાધમાં કે પાળણ્ડમાં ચામાં જણ્યો તે મૂઢ ઘમલી જુદિવાળો કું સમજી ચાં નથી (૨) મારા દોષ જલુ જલવાન છે, તો પણ આપની કૃપા/આજ્ઞા તે અતિદુર્લ છે કારણકે કૃપા એ આપનો ઇશ્વરધર્મ છે, અને દોષ તે અમારા જીવનો ધર્મ છે તે ઇશ્વરના આજ્ઞા જીવના ધર્મો દુર્લભ યામ એમાં આશ્ચર્ય નથી, આપના ભક્તો, આજ્ઞા ઇશ્વરનકલિત યજ્ઞ જીવે એ કે નાય । ભાગ્યદીન વિધવાની ધોવનદયા સમાન અર્થ છે.(૧) એ પ્રકારે 'હું મહાદુષ્ટ છું આપે મ્હારાં પ્રભુ' છે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા મને આપે સમજાવ યયો છે તેથી કે પ્રભુ, કૃપા, કરો' ઇત્યાદિ ભાવના કરવી એ દેવ્ય એમ પ્ર કયાહ યજ્ઞ કૃપા કરશે, ભાવની વૃદ્ધિ કરશે, દીન યજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણસેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ ન નુષ્ટ યામ છે, ત્યારે પ્રભુ કૃપાસેવ્ય યામ છે, સેવામાં પ્રતિબન્ધ કરવા નથી, તથા શેષાં કૃપાવ ઉપલ કરવા નથી એમ સકલ આધુન્યપર્વન્ત નિર્વિધે શ્રીકૃષ્ણસેવા યજ્ઞ સકે છે (૨-૨

મૂલમ્ - દુરાશયસ્ય સૈવૈવ ઘશીકરણસાધનમ્ ।

કૃષ્ણસેવા પ્રકુર્વન્તો ભાગ્યવન્તો જના મતાઃ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ - પ્રભુ દુરાશય છે તેમને વશ કરવાનું સાધન માત્ર સેવા છે તેથી જીવો કૃષ્ણસેવા સારી રીતે કરે છે તેઓ ભાગ્યવન્ત છે (૪)

વિવેચન - શ્રીકૃષ્ણ એવા અત્યન્ત દુરાશય છે કે બ્રહ્મા તથા શિવાદિને જ કોટાન કોટિ વર્ષપર્ષન્ત અનેક સાધન કરવાથી સમાધિમાં સ્વરૂપ ઇશ્વર માત્ર જા છે જીવ તો અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તેથી એવા દુષ્ટ જીવને પ્રભુ દુરાશય યામ એમાં ક આશ્ચર્ય ? મહાધોળી જનો હુકમમાં જેની કરપના કરે છે, સુનિજનો જેમને અર્થે જન્મે જન્મ મત્ન કરે છે એવાં દુરાશય પ્રભુને જીવ શી રીતે આશયી (પ્રસન્ન) થઈ ? જ ને દેવી જીવો શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા યશ્વ આઘ્યા છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ ભગવત્સેવા કરે તે તથા દીનતાને સાધન કરે છે તેમને પ્રભુ વરદા યામ છે તેથી જે દેવ્યુવ શ્રીઆ- ચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગીયા પ્રવેશ કરી એમની રીતિએ ભગવત્સેવા કરે છે તે પરમ ભાગ્યવાન છે સતમસકન્ધમાં પ્રસ્તાવજીએ કહ્યું છે- "દેવ, અસુર, મનુષ્ય, વક્ત્ર કે વ ધર્વ-જેમાંથી મમ્મ તે કોઈ મોક્ષદાતા ભગવાનના ભરણારવિનને બને છે તે જેવા આપણે અસુર છીએ તેવા દોષ તો પણ કયાણુકુલ યામ છે" તેમજ અષ્ટમસ્ક ધર્મ પાર્વતીને મહાદેવજીએ કહ્યું છે- "નાશવણપરામણુ જીવો કોઈથી ભવ પામવા નથી તેઓ સ્વર્ગ મોક્ષ, જાં નરકમાં પણ તુષ્ટ અર્થે જોનારા છે" એવા અનન્ધ ભગવદ્ગત્તો સમાન અન્ધ કોઈ નથી

મૂલમ્ - તસ્માદ્ દૃઢ મનઃ કૃત્વા કૃષ્ણ યઃ હિ સેવ્યતામ્ ।

અત્રત્ય પૃત્તમસિલ ઘદિપ્યતિ વિશેપત ॥૫॥

શ્રીવિદ્યલપ્રભોદાસ શ્યામદાસ ફહ સ્થિત ।

તત્રત્યપૃત્તાન્તોઽગિલો વિધિચ્ય લેન્ય કિમધિકમ્ ?

શબ્દાર્થ - તેથી મન દૃઢ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું અત્રેનું સર્વ વૃત્તાન્ત દયામ

તેમજ અને તમારા સગર્ભા દુઃખ પણ યાત નહિ મહત્તર છે નામ જેટું જોવા ભગવાન
 મ્હારી પાસેથી કષ્ટકર્મ પ્રસન્ને વાસ્ત્વા અથા છે તમે દૂર હોવાથી તમારા મિલનની વચ્ચ
 અને નથી । તેથી પત્રદ્વારા સમાચાર જણાવશે । [૧] શ્રીમાન્નાર્થેણ તથા શ્રીશુકાકર્મણ
 કૃપાના બલથી અને નિજ શ્રીયુષ્ટિમાર્ગનો ધર્મ કષ્ટકરુર છે જો ધર્મ (ભગવદીય દૂર જવાથી
 અને દુઃસખ પ્રાપ્તિ જવાથી) સિદ્ધ થયો નથી તેથી અને હૃદયમાં અત્યન્ત દુઃખ થાય છે તે કેવ
 દૂર કરશે ? હું સહસ્રાધન રહિત છું દોષપૂર્ણ છું તો પણ મ્હારું દુઃખ નિવૃત્ત કરશે જ

મૂલમ્-પ્રાય પાપઞ્ઠિમુસ્ત્યોઽહ્ હરિણા હૃદિ ચિન્તિતઃ ।

કૃપાહુરપ્યુપેક્ષાં મે કુરુતે દીનવત્સલ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ-પ્રાય 'હું પાપવડીઓમાં સુખ્ય છું' જોમ શ્રીહરિએ હૃદયમાં વિચાર્યું
 છે, (કારણકે) શ્રીહરિ એ કે ક્યાહુ છે દીનવત્સલ છે તો પણ મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે (૩)

વિવેચન-હવે શ્રીહરિશયલ દીનવાના લક્ષણ યુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને જતાવત્ત
 'હું પાપવડી છું તો તે મ્હારે સુખે શું કહું ?' જોમ નિઃસાધનપણાનુ કલન કરે છે. શ્રી
 હરિજ અને સર્વ પાપવડી જનોમાં સુખ્ય બલ્લે છે જે શ્રીહરિ સર્વદુઃખહર્તા, ખર
 ક્યાલ, તથા દીનવત્સલ છે તેણે પણ મ્હારે મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે તો તેથી સિદ્ધ થાય
 છે કે 'હું મહાપાપવડી છું' હવે હું શું કરું ? વિકાસિમાં કહ્યું છે કે-

અર્થ-શ્રી શુકાકર્મ શ્રીભોવર્દનનાથજીને કહે છે. કે- 'હું બિતંથી દુઃખ છું,
 વાણીથી દુઃખ છું, કાયાથી દુઃખ છું, ક્રિયાથી દુઃખ છું, જ્ઞાનથી દુઃખ છું, ભજનથી દુઃખ છું
 -જો પ્રકારે મ્હારા અપરાધ કેટલા કેટલા વિચારશે । હું બાલુ છું કે હું મ હલાખવાનું છું,
 કારણકે આપ બોધુદેશ્વરે આયો, યોપ, યોપીશ્યા અને સર્વ મળની રક્ષા કરી છે, આપે અપાપિ
 ભક્તનો કલેશ સહો નથી, આપનો સ્વભાવ જ જોયો પરમદયાહુ છે તેના આપ શ્રીશુકાકર્મ
 શ્વરે નિજ સ્વભાવ-ભક્તનો કલેશ ન સહન કરવો જોવો સ્વભાવ-અન્યથા ક્યોં જોટલે આપ
 કઠોર થયા અને ભક્તનો કલેશ સહન કરવા લાગ્યા ।' આ પ્રકારે શ્રીહરિશયલને કેવ
 કહ્યું છે જો કે-અજ યુષ્ટિમાર્ગમાં હરિને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે ભગવદીય જનો કેવથી
 'હોં પવિત્રનકો રામા, હોં પવિત્રનકો ર્ષિ, હોં પવિત્રનકો ટીકો, હોં પવિત્રનકો નાયક,
 ઇત્યાદિઠ માથ છે, એવ મ્હારે ભગવાનથી ન્યાસ પટે છે ત્યારે દુઃખ યાય છે તેથી જ
 શ્રી આચાર્યેણ બાલભાષમાં કહે છે કે-સ્વભાવથી દુઃખ છે' જો આપને અનુસરીને અત્ર
 શ્રીહરિશયલ કહે છે કે:- 'હું પાપવડીમાં સુખ્ય છું' જોમ વિચારીને જ શ્રીહરિએ
 મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે (૩)

શબ્દ પુરાણ શ્રીમદભાગવત, ગીતા વિગેરેમાં જેવું પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીમધ્વપ્રભુ ભાતની ઉપેક્ષ
 કરતા નથી, જ્યાં તમે શ્રી રીવે જલપુ કે 'મ્હારી પ્રશ્નને ઉપેક્ષા કરી છે ?' આ વાક્યનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્-ઉપેક્ષિતશ્ચેહરિણા સ્વજનૈરપ્યુપેક્ષતે ।

અતાઃ ક યામિ દારણ વનસ્થ ઇવ વિસ્મૃતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ-જેની હરિ ઉપેક્ષા કરે છે તેની સ્વજનનો પણ ઉપેક્ષા કરે છે તેથી હું
 વનસ્થ પુરુષની સમાન (સર્વજનોથી) વિશ્મય છું તો હું કેને યરવે ભડ ? (૪)

વિવેચન:—મહારો પુષ્ટિમાર્ગીય તદીયોએ ત્યાગ કર્યો તેથી હું એમ જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણે મહારી ઉપેક્ષા કરી છે. મહેં મહાનુભાવીના શ્રીમુખદ્વારા શાસ્ત્રવાર્તાનું શ્રવણ કર્યું છે કે ભગવદીયનો સમાગમ થાય ત્યારે જાણવું કે ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે, અને જ્યારે ભગવદીયો ત્યાગ કરે ત્યારે જાણવું કે ભગવાન ઉદાસીન થયા છે. હાલ ભગવદીયો મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે તેથી હું એમ જાણું છું કે ભગવાને મહારી ઉપેક્ષા કરી છે ! હવે હું શું કરું ? કેને શરણ જાઉં ! એ વિચારથી હૃદયમા ચિન્તા થયા કરે છે. જેમ કોઈ મહાગાઠ વનમાં ભૂલા પડેલા પુરુષને કોઈપણ દિશામાં સ્વમાર્ગ સૂઝતો નથી અને તેથી તેને ખહુ ચિન્તા થાય છે તેમ મને પણ ખહુ ચિન્તા થાય છે. (૪)

કોઈ એમ શકા કરે કે—‘પ્રભુ ઉપેક્ષા કરી ચાલ્યા ગયા’ એમ કહેવાથી પ્રભુ ઉપર દોષનું આરોપણ કરવા જેવું થાય છે, એવી લક્ષિતમાર્ગની રીત નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ છે એવા નિર્દોષ પ્રભુ પર દોષનો આરોપ કેમ લાગે છે ?’ આ શકા થાય તો તેનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્:—પ્રભોરપિ ન વૈ દોષો ગુણલેશોઽપિ નો મયિ ।

વિસ્મૃત્ય દોષનિચયં ચં ગૃહ્ણીયાદ્ ગુણગ્રહમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુનો પણ દોષ નથી. પણ પ્રભુ જેનું ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહનું વિસ્મરણ કરી ગુણનું જ ગ્રહણ કરે છે. (૫)

વિવેચન:—પ્રભુનો દોષ સ્વલ્પ પણ નથી, એ સર્વ દોષ મહારો છે. મહારામાં ગણવેશ નથી, દોષ નખથી શીખા પર્યન્ત ભર્યા છે. મહારા દોષ હું વિસરી ગયો છું. મહારામાં એવી અયોગ્યતા છે એ જ મહારો દોષ છે. પ્રભુ તો સર્વદા ગુણસયુક્ત છે એટલે દોષને જોતા નથી, જેનો અંગીકાર કરે છે તેના ગુણને જ જુએ છે. (૫)

મૂલમ્:—યથા નિઃશ્વાસરહિતં કિં કરોતિ સુભેષજમ્ ?

તથા વિગતભાવં માં કથાસેવાદિકં પુનઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્વાસરહિત મનુષ્યને સુન્દર ઔષધ કંઈ કરી શકતું નથી તેમ ભાવરહિત એવો જે હું તેને કથાસેવાદિક શું [અસર] કરી શકે ? [૬]

શિષ્યાર્થ:—જે પુરુષને શ્વાસ નથી હોતો તો સુન્દર લેખજ પણ વૃથા છે. અર્થાત કંઈ પણ પરાક્રમ કરી શકતું નથી. તે પ્રકારે મહારામા (ભગવાન પ્રતિ) ભાવ નથી તો મને સેવાકથાદિક ભગવદ્દર્મ શું અસર કરી શકે ? કંઈ પણ નહિ, તેથી મને હું ખ થાય છે. ભાવ વિના સેવાકથાદિક ક્રિયાવત્ હોઈ શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? (૬)

મૂલમ્:—પ્રાયઃ કથૈવ^૨ નૈવાસ્તિ યતસ્તિષ્ઠતિ નો હૃદિ ।

ન વાનુભાવં કુરૂંતે નિજં ત્યાગાઽભિધં મયિ ॥ ૭ ॥

(૧) સેવાફલ અન્યમા દર્શાવેલુ મુખ્ય ફલ—અલૌકિક સામર્થ્ય, સેવામાં ઉપયુક્ત એવો વૈકુણ્ઠમા દેહ વા સાધુન્ય—ભાવ વિના થતું નથી તેથી શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? કંઈ પણ નહિ । એવુ અત્ર વિવેચન કર્યું પરતુ ગૌણ ફલ તો થાય છે, (૨) નૈવાસ્તિ ને બદલે નૈવાસ્તિ પણ પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે, એટલે કથા પણ એવી (શ્રેષ્ઠ) થતી નથી કે જે હૃદયમાં પ્રાયઃ જો પ્રાપ્તો અર્થ પ્રાપ્તો નીવડતો નથી

શબ્દાર્થ — પણ કરીને જોવી કયા પણ થતી નથી અને તેથી હૃદયમાં તે સ્થિત થતી નથી. મહારા પર પોતાના ત્વાજ નામનો અનુભવ પણ કરતા નથી. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણની કયા સેવારૂઢિમાં એવ સ્થિત થયો નથી, ત્યારે હૃદયમાં ભાવ કયાંથી સ્થિર થાય ? એ ભગવદ્દેવ દ્વારા અવલુ થાય તો હૃદયમાં ભાવસિદ્ધ થવ એમ શ્રીમદ્ ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યું છે.—અર્થ — ‘સ્વભક્તવ્યા કર્ણના ભિં દ્વારા ભાવરૂપ કમલ પ્રતિ પ્રવિષ્ટ થમલા શ્રીકૃષ્ણ, જેમ શરદ્ યતુ વલનો મલ દુ કરે છે તેમ ભક્તવ્યા હૃદયનો મલ નિવૃત્ત કરે છે’ વળી શ્રીશુકદેવએ કહ્યું છે કે— અર્થ—આનંદરસથી સુન્દર જેવું જે બેવિન્દતું માહાત્મ્ય તેનું અવલુ અને મીર્તન, જે નિત્ય કરે છે તે નિત્યથય દુવાર્થ મામ છે.’ કયા તથા મીર્તનારિતું માહાત્મ્ય જલુ વચ્ચે નોથી પ્રતિપાદિત થઈ શકે છે જોવી કયાના અવલુ વિના હૃદયમાં ભાવ શી રીતે સ્થિર રહે ? જ્યાં સુધી રહે સમ્બન્ધી કાર્યોમાંથી મનનો ત્વાજ ન થાય—મન નિવૃત્ત નવ્યમ ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી થાય ? ઠારણ કે મનથી ભાવ સિદ્ધ થવ છે, અને તે મન સ્ત્રી સૌક્ય સંસારરૂઢિ-વિષયમાં અવિષ્ટ છે—અથ એ—ત્યારે અનુભવ કયાંથી થાય ? અર્થ—વિષયરૂઢિ કામનાથી ભરેલા રૂઢિમાં હરિનો આવેશ સર્વથા થતે નથી, જેવું સન્ધાસનિકૃમમાં શ્રીમાયાર્થેનું વચન છે એ અન્યમાં પ્રતિપાદિત લૌકિક વૈદિકનો ત્વાજ મહારામાં નથી તેથી અનુભવ નથી ! (૭)

મૂલમ્—સેવા સુ પ્રતિષદ્ધા મે મોગોદેગાદિવાષકૈઃ ।

ગેહવિષ્ણાદિકાસક્ત્યા કર્થ સા માનસી ભવેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ —લોગ, ઉદ્દેગરૂઢિ પ્રતિજન્યથી સેવા પણ પ્રતિજન્ય થયેલી છે તે મલ ધન, વિભેરની આસક્તિને સ્ત્રીપે માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ? (૮)

વિવેચન.—વતુભ અને વિતભ ભગવત્સેવામાં અનેક પ્રતિજ ધ છે, શરીર અને ધન્દિયોના વિષયની કામના ઉદ્ભવે છે ત્યારે સેવા કરતાં જેવો ઉદ્દેગ થાય છે કે ત્યારે સેવા થઈ રહે કે હુ આનપાન કરું ! આ પ્રકારે પ્રથમ તે વિષયલોગની કામનાને સ્ત્રીપે મનમાં ઉદ્દેગ થવાથી સેવામાં મન અસક્ત થતું નથી જે પ્રભુને છદ્દ હેતું નથી અને તેથી જ પ્રતિજન્ય આવી પડે છે જેમાં સેવા જની આવતી નથી અને ગુહ્યરૂઢિ કર્મમાં અથ મવાય છે આ સ્થિતિમાં માનસી સેવા કયાથી સિદ્ધ થાય ? સેવારૂઢિમાં શ્રીમાયા વંદી મહાપ્રભુલ કહે છે કે —‘સદ્દેગા પ્રતિષન્ધો વા મોગો વા સ્વાયુ વાષકા’ આ વચ નાનુસાર ઉદ્દેગ પ્રતિજ ધ અથવા લોગ સેવામાં ભાષક છે ઉદ્દેગ થવાથી વતુભ વિતભ સેવા થઈ શકતી નથી લૌકિક આસક્તિ થવાથી માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ? વતુભ અને વિતભ સેવાના અભાવમાં માનસી સેવા પરમ ફલ્લેષ છે (૮)

મૂલમ્—તાતપાદેપુ યાતેપુ દુર્મગસ્ય પરોક્ષતામ્ ।

સત્સુ સર્વેપુ યાતેપુ દશોર્વૂરમહ સ્થિત ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તાતપાદ (શ્રીકૃષ્ણાવુરામલ) મહારા જેવા દુર્ભાગવાનુ એવથી પરોક્ષ થયા ! સર્વ સમ્બન્ધો હરિથી દૂર ગયા છે અને હુ એકલો રહ્યો છુ અથવા હરિથી દૂર

શ્લો છું. વિવેચન:—શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે મહારી આ અવસ્થા છે અને માર્ગ પ્રકટ કર્તા શ્રીઆચાર્યણ, માર્ગપ્રકાશકર્તા શ્રીગુસાંધણ, નામનિવેદન કરનાર મહારા ગુરુદેવ શ્રીગોકુલનાથણ અને મહારા તાત શ્રીકલ્યાણરાયણ—આ સર્વ મહારાથી પરોક્ષ થયા છે ! હું તેમનાથી વિખુટો પડ્યો છું ! આ હુ:ખમાં મને કોણ સહાય આપશે ! હું હુર્ભાગી છું કારણ કે સર્વશુભથી યુક્ત એવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોથી પણ હું દૂર પડ્યો છું. મહાર રચક પણ સમાધાન કરનાર કોઈ નથી તેથી હું શું કરું ? હું હુ:ખ પામું છું.

મૂલમ્:—શ્રીભાગવતચિન્તા તુ ન વિના સંગતે: સતામ્ ।

મનસોડ્યન્તવિક્ષેપાન્ન વા શરણભાવનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્પુરુષની સંગતિ વિના શ્રીભાગવતનું ચિન્તન થતુ નથી અને મનના અતિશય વિક્ષેપને લીધે શરણુભાવના પણ નથી. (૧૦) વિવેચન:—કોઈ કહે કે તમે મહાજ્ઞાની છો તો સત્સંગ નથી તેથી શું થયું ? શ્રીભાગવતનું અવલોકન કરો ! તેથી સર્વ ચિન્તા અને કલેશ દૂર થશે, તો શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે, એકાગ્ર ચિત્ત હોય અને સત્પુરુષનો સંગ હોય ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજાય છે, મને તો ચિન્તાથી હૃદય હુ:ખી થયું છે અને સત્સંગ પણ નથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવ ક્યાંથી સ્પષ્ટ થાય ? કોઈ કહે કે હરિના શરણુની ભાવના કરો ! કારણ કે શ્રીઆચાર્યણ મહાપ્રભુણ કહે છે કે:—અર્થાત્—‘અશક્યમાં વા સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિ શરણુ છે’ વળી ગીતાણમાં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ કહ્યું છે કે:—‘સર્વ ધર્મોના પરિત્યાગ કરી તું મને (શ્રીકૃષ્ણને) એકલાનેજ શરણુ આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !’ આ પ્રકારની શરણુભાવના પણ શ્રીહરિરાયણ કહે છે ‘મહારાથી ચિન્તા અત્યન્ત વિક્ષેપને લીધે થતી નથી. (૧૦)

મૂલમ્:—વાત્તાન્તરકૃતિપ્રેમ્ણા નાષ્ટાક્ષરમનોજપ: ।

મહત્વમત્યા લોકાનાં પ્રપત્યા દૈન્યનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—(ભગવદ્વાર્તા વિના) અન્ય વાર્તા કરવામા પ્રેમ થવાથી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો મન.પૂર્વક જપ થતો નથી સર્વ લોકો મને મહાન્ બહુ શરણુ આવે છે એવી મહત્વબુદ્ધિથી—અભિમાનથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. (૧૧) વિવેચન —કોઈ કહે કે બીજું કંઈ ન થાય તો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરો તેમ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીઆચાર્યણ મહાપ્રભુણ નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—‘તેથી સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતા જ સદા સ્થિતિ કરવી એમ મહારી મતિ છે.’ આ શકાર્તુ સમાધાન કરે છે:—‘મને તો લૌકિક વાર્તાન્તરમા અત્યન્ત પ્રેમ ઉદ્ભવે છે, તેથી અષ્ટાક્ષરજપ શક્ય નથી, કોઈ કહે કે તેમ ન થાય તો પ્રભુ પ્રતિ દૈન્ય દર્શાવો તેમ કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થશે, શ્રીઆચાર્યણ કહે છે કે—દૈન્ય તમને (શ્રીકૃષ્ણને) સન્તુષ્ટ કરવાતું સાધન છે, આ પ્રકારે શકા થાય તો સમાધાન કરે છે.—લૌકિકમાં સર્વ લોકોમાં મારી મહત્તા છે તેથી મહને અહન્તામમતા આવે છે કે ‘હું મહાન્ છું બહુ સમજુ છું, મહારામા બહુ ધર્મ છે’ અને તેથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. લૌકિક મહત્તાથી ઉન્મત્ત

મધ પ્રકૃષ્ટિત મધ રૂઢ છ આ પ્રકારે દેવ્યનો નાશ થયો છે (૧૧):

મૂલમ:—નિવેદનાનુસન્ધાન સન્નિસ્ત્યકસ્ય મે કથમ્ ?

કેવલ શરણં સર્વત્યાગાભાવાદ્ વુર્લભમ્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—સત્યુરુપોમી ત્યભવતો એવો એ હું તેને નિવેદનનું અનુસન્ધાન કર્યાથી કોઈ શકે ? સર્વત્યાગ પણ નથી તેથી કેવલ શરણુ પણ હુર્લભ છે (૧૨)

વિવેચન—કોઈ કહે કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થશે તો શ્રીકૃષ્ણરિગવલ કહે છે કે સત્યુરુપ એવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયો છે તેમણે તો મહાશય ત્યાગ કર્યો છે, તો હવે નિવેદનનું અનુસન્ધાન શી રીતે કરી શકું ? કારણ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન ભગવદ્દીયોએ એકત્ર મધ કરવાનું છે, એમ શ્રીઆચાર્યલ નવરત્નમાં કહે છે—નિવેદનનું સ્મરણુ તો સર્વથા તાદૃશીય જનેએ મહીને કરવું; આ વચનનાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન એકલાથી મધ શકે નહીં, કોઈ કહે કે—કેવલ પ્રભુ શરણુ કરેલ શ્રીઆચાર્યલ મહાપ્રકૃલએ શ્રીકૃષ્ણામયમાં શરણુમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે શરણુ સ્વીકારે—તો સમાધાન કરે છે કે—‘કેવલ શરણુ તો સર્વ લોકક વૈદિકનો મનમાં ત્યાગ થાય ત્યારે સિદ્ધ થાય પણ મહાસામાં તો લૌકિક વૈદિક કર્મ આસક્ત મધ થયાં છે, તેથી સર્વત્યાગનો અભાવ હોવાથી શરણુ કર્યાથી મધ શકે ? શરણુ પરમ હુર્લભ છે ! હું શું કરું

મૂલમ્—વાચલ્યાષ્ટેતસ કુત્ર દૃઢઃ કૃષ્ણપદ્મશય ?

વિવેકધેર્યે તદ્દેતૂ મૂલાધીશસ્ય મે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની અવલતાને લીધે શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યરવિન્દનો દૃઢ આશય કર્યાથી કોઈ શકે ? તે આશયના અરણ્યરૂપ વિવેક તથા ધૈર્ય છે—એ ઉભય મૂર્ખનો અધીક એવો એ હું તેને કેમ સમ્ભવે ? (૧૩) વિવેચન—મહાર્ શિવ લૌકિક દેહસમ્મ ધી કર્યાં અતિઅવલ મધ રહ્યું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યકમલનો દૃઢ આશય થતો નથી. અમલની વાત તો ક્યાં રહી ? પ્રથમ તો વિવેક અને ધૈર્ય એ અમલની સાધન છે તે મહાસા—મૂર્ખના શબ્દમાં—નથી. વિવેક, ધૈર્ય તથા આશય એ ત્રણ આવરમક છે એમ શ્રીઆચાર્યલ વિવેકધૈર્યમ્મયમ્માં કહે છે—‘વિવેક તથા ધૈર્યનું નિરન્તર રક્ષણુ કરવું તેમજ આશય પણ સાખવેલ. અસાનીને વિવેક ધૈર્ય સમ્ભવતાં નથી અને તેથી આશય પણ આવી શકતો નથી [૧૩]

મૂલમ્—ભાવો યદનુભાવેન મધેન્નિષ્કાસિતસ્તતઃ ।

ક તા ઋજસુવ કૃષ્ણાચરણામ્બુરુહાઢિતાઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—એના અનુભવથી ભાવ ઉભવે છે તે અવરેશથી હું રૂર થયો છું ! શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યરવિ દના ચિ હ (અવ, વચ અકુશ, પદ્ય ધત્યાદિક) થી અકિત એવી મલમૂમિ પણ ક્યાં ? (૧૪) વિવેચન—હવે શ્રીકૃષ્ણરિગવલ કહે છે કે ‘હું ન બની આવે તો મલલીલાની ભાવના કરવી. તેમ કરવાથી અનુભવ થાય છે ! પણ તે ભાવનો અનુભવ તો મલમૂમની લીલા સામધો એવાથી મધ શકે અને હું તો તે મલમૂમિથી

દૂર પરદેશમાં સ્થિતિ કરું છું. આ પરદેશમાં શું નિરીક્ષણ કરવાથી ભાવ પ્રકટ થાય ? આ પ્રકારે પોતે દૈન્ય કરે છે એટલામાં નિ સાધનતાની ભાવના કરતા કરતા તેમને (શ્રીહરિરાયજીને) તીવ્ર વિરહ [વિપ્રયોગ] પ્રકટ થાય છે તેથી પોતે દેહાનુમ્ધાન ભૂલી બંધ છે અને વ્રજની લીલામાં તન્મય થઈ ઉચ્ચાર કરે છે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સર્વલીલા સ્થલે સ્થલે વ્રજભક્તોના સગમાં કરે છે તે વ્રજભૂમિ ક્યાં છે ? જે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણના દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નવ ચિન્હ જેમકે—ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, સ્વસ્તિક, પદ્મ, અષ્ટકોણ, યવ, ઊર્ધ્વ-રેખા, કલશ, તેમજ વામચરણારવિન્દના સાત ચિન્હ જેમકે ગોપદ, જમ્બુ, મત્સ્ય, ધનુષ, ત્રિકોણ, અર્ધચન્દ્ર, અને આકાશ-એમ ષોડશ ચિહ્નયુક્ત વ્રજભૂમિ ક્યાં છે. ? [૧૪]

મૂલમ્:—ક શૈલઃ કૃષ્ણદાસાખ્યઃ પુલિન્દીભાવપોષકઃ ।

કવ તે શ્રીયમુનોદેશા લીલારસવિતારકાઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ.—પુલિન્દીના ભાવપોષક તથા કૃષ્ણદાસ છે નામ જેમનું એવા શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? લીલારસનો વિસ્તાર કરનારા શ્રીયમુનાજીના ઉત્કૃષ્ટ દેશ-પ્રદેશો ક્યાં છે ?

વિવેચન:—ચરમ ભક્ત શ્રીગિરિરાજજી જે ‘ શ્રીકૃષ્ણદાસ ’ એવા નામથી ઓળખાય છે, તે ક્યાં છે ? શ્રીગિરિરાજ પર્વત, શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે, અને હયાણુ છે કારણ કે તેમણે પુલિન્દી જેવા (નિકૃષ્ટ જાતિના) જીવોમાં ભગવદ્ભાવ સ્થાપિત કર્યો । શ્રીગિરિરાજ (પર્વત)ના સગથી પુલિન્દીને ભાવ પ્રકટ થયો । શ્રીગિરિરાજજી સર્વોગે પ્રભુની સેવા કરે છે. સર્વઋતુમાં પ્રભુને સુખ આપે છે, ગાયોને સુખ આપે છે, એવા પોતે ભાવના પોષક છે, તો તે શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? શ્રીયમુનાજી ક્યાં છે ? કુમારિકાના મનો-રથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીયમુનાજી જ્યાં વિરાજે છે, અને જેના આશ્રયથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનો અનુભવ થાય છે એવા વ્રજના સ્થલો ક્યાં છે ? (૧૫)

મૂલમ્:—ક તે વેણુરવા યૈવાં સમાકૃષ્ટા વ્રજસ્થિતાઃ ।

વ્રજનાથકરામ્ભોજપ્રેંછિતાઃ ક ગત્રાં ગણાઃ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજમાં સ્થિતિ કરનારા (વ્રજભક્તોનું) જેમણે આકર્ષણ કર્યું એવા વેણુરવ ક્યાં ? અને શ્રીકૃષ્ણના હસ્તકમલથી પમ્પાળાયલા ગાયોનાં યૃથ ક્યાં ? (૧૬)

વિવેચન—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનાદ કરી સમસ્ત સ્થાવર તેમ જ ગમને સુધા (અમૃત)નું દાન કર્યું એવા વેણુના રવ ક્યાં છે ? વ્રજના નાથ (શ્રીકૃષ્ણ) નિજ કરામ્બુજથી જેમને પમ્પાળે છે અને જેમનું સુખપૂર્વક લાલનપાલન કરે છે એવા ગાયોનો સમૂહ ક્યાં છે ? (૧૬)

મૂલમ્:—અનન્તલીલાધારાસ્તે દ્રુમાઃ ક વિપિનસ્થિતાઃ ?

વેણુનાદપરા વૃક્ષમુજારૂઢાઃ ક પક્ષિણઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—અનન્ત લીલાના આધારરૂપ અથવા અનન્ત લીલારૂપ (મધુ) ધારાઓને

(૧) કૃષ્ણ ગીત, ૨૪, એમ વેણુકૃષ્ણન. વેણુગીત અને વેણુરવ—એ ત્રણ પ્રકારનો વેણુનાદ છે. વેણુ ગીતમાં તે પ્રસિદ્ધ છે આ ત્રણમાંથી વેણુરવથી આકર્ષણ થાય છે એમ શ્રીસુબોધિનીજીના વેણુગીતમાં કહ્યું છે.

મવનારા એવા શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો ક્યાં છે ? અને વૃક્ષની શાખા પર બેઠા બેઠા વેણુનાદનું મવણુ કરવામાં તત્પર એવા (મુનિરૂપ) પક્ષીઓ ક્યાં છે ? (૧૭) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ એવાં સકલોના સગમાં જનન્ત લીલા કરે છે એવા શ્રીવૃન્દાવનના સુન્દર કુમે છે એ વૃક્ષો વેણુનાદનું મવણુ કરતાંજ મધુની ધારાઓ સવે છે એવા વૃક્ષો ક્યાં છે ? વેણુનાદના સ્મૃત્ પાન કરવામાં પરામણુ એવા પક્ષીઓ વૃક્ષની લુબ્ધરૂપ શાખાપર બેસીને, પોતાનો જીવલે સ્વભાવ ત્યજે છે અને મુનિસમાન (એકચિત્ત) થઈ જયા છે વેણુગીતમાં મજા ભકતો કહે છે કે—અર્થ—શ્રીવશોદાલને મજાભકતો કહે છે કે જે માતા ! આ વૃન્દાવનના પક્ષીઓ મુનિઓ છે કે જેઓ વૃક્ષનાં રૂબિર કુપખેવાળી શાખાપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણ માંજ હૃદિ શાખીને, તેમનું આવહું એવું જે અત્યન્તર મધુર વેણુગીત છે તેનું જાંખ ખી પીને અન્યવાત્તનો ત્યાગ કરી, મવણુ કરી રહ્યાં છે એ વચનમાં મજાભકતોએ જે પ્રમદર કહ્યો છે તેવાજ ભાવથી શ્રીહરિરામણ મગ્ન થઈ ભાવના કરે છે (૧૭)

મૂલમ્—વ્રજસ્ત્રીચરણામ્મોજરેણવ ક વ્રજસ્થિતાઃ ।

દધિનિર્મન્યનોજ્ઞાદા ક તે શ્રવણમક્ષ્ણા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ—મજામાંની મજાવનિતાઓના સ્વરણારવિન્દની રજા ક્યાં ? અને મવણુ કરતા મજલ યાવ એવા દધિમન્યનના મોટા નાહ ક્યાં ? વિવેચન—હવે શ્રીહરિરામણ કહે છે કે મજાની સ્ત્રીઓના સ્વરણુકમલની રજા મજામાં સ્થિત છે તે અને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? શ્રીહરિરામણની મજાભકતોના સ્વરણુકમલનાં રજાની એ વિરહભાવના ઉદવણુએ જામરગીતમાં વાણ છે અર્થ—અરે ! મજાભકતોની સ્વરણુજલું સેવન કરનાશ આ વૃન્દાવનના જે સુખમ, લતા અને એવધિ છે તેમનિ કોઈ પણ હુ શાઈ તેા કેવું સારું ! મવણુ કે મજાભકતોએ, જેમનો ત્યાગ કઠિન છે એવા સ્વસમ્મ ખી જનને, અને વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી મુતિઓ જેની યોગ્ય કરી રહી છે એવા મોક્ષદાતા પ્રધુ શ્રીકૃષ્ણની પદ્મીની સેવા કરી છે જેની પ્રાત્યઘાસમાં દધિમન્યનનો સ્વર મજલરૂપ છે હથમકક ધમાં કહ્યું છે કે—

ગોપ્યાઃ સમુત્યાય નિકૃપ્ય વીપાન્ વાસ્તુન્સમમ્યર્થ્ય વધીન્વમન્યપન્ ॥

પ્રવીક્ષવીપૈર્મથિમિર્વિરેજૂ રજ્જુવિકર્પદ્મમર્કકલસજઃ ।

વલમિતમ્બસ્તનહારકુણ્ડલસ્વિપ્યત્કપોહાસ્મકુકુમાનનાઃ ॥

હ્રાપ્તીનાપરચિન્દ્યોષર્ન વ્રજાક્ષ્ણાનાં વિચમસ્પૃષ્ણત્ પ્વનિઃ ।

વૃન્દાવ નિર્મન્યનસમ્વમિમિતો નિરસ્યતે યેન વિષ્ણામમક્ષ્ણમ્ ॥

અર્થાત—(એપીજનો પ્રાત મલમાં ઉઠી, લીલા કરી, શુદ્ધમિતું પૂજન કરી, દધિમન્યન કરવા લાગ્યા, અને વલેખાની ડોરીઓ જે સવા લાગ્યા તે સમયે હસ્તની કલ્પમાલા, નિતમ્બસ્તન, હાર તથા કુણ્ડલ વલાવમાન થઈ રહ્યાં છે, અને શન્તિશુભવ

(૧) કુપખે સ્મિર એટલે સ્વાહિ છે જ્યાં વેણુનાદ એટલે મધિ મધુર રસ ઉત્પન્ન કરે છે તે સ્વાહિ કુપખેને ખાવાની સમ્મ લાભ હરિને પક્ષીઓ વેણુનાદના મવણુમાં જાસકત થયાં છે વેણુનાદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રધુએ કર્યો છે અને તે વણુ પ્રધુએ કર્યો છે તેથી વેણુનાદ વેણુઓ છે પક્ષીઓ તેના ખાનમાં છે તેથી તેમને મુનિરૂપે વર્ણવ્યા છે એ પક્ષીઓ અન્ય સર્વ વાતનો ત્યાગ કરી વેણુનાદમાંજ નિમગ્ન થઈ રહ્યાં છે

ગાલ રાતા કંકુ જેવા શોભી રહ્યા છે ? તેથી વજલકતો અત્યંત પ્રકાશક દીપક જેની પાસે મૂકેલો હોય છે એવા મળ્યુંથી પણ અધિક શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે. તેઓ કમલને-ત્રયુક્ત શ્રીકૃષ્ણનું ઉચ્ચ સ્વરે ગાન કરે છે. એ ગાનના શબ્દ અને દહિના વલોણનો સ્વાજ મિશ્રિત થઈ આકાશમા પ્રચરવા લાગ્યો છે, કે જેથી સર્વ દિશાનું અમગલ નિ-વૃત્ત થાય,' એવા ભાવના મગ્ન થઈ શ્રીહરિગાયણ દધિમન્થનના શબ્દની વિરહભાવના કરે છે.

મૂલમ્:—યમુનાવાલુકાદેહસમ્બન્ધઃ ક જલસ્પૃશિઃ ।

વહિર્મુખત્વસાતત્યે તદીયત્વં ચ મે કુતઃ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ:—શ્રીયમુનાજીની રેતીથી દેહનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? શ્રીયમુનાજીના જલનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? નિરન્તર બહિર્મુખતાનો ભાવ એટલે મને તદીયત્વ પણ ક્યાંથી સમ્ભવે ?

વિવેચન.—શ્રીયમુનાજીની વાલુકા (રેતી) ક્યાં છે ? તથા શ્રમજલના સમ્બન્ધયુક્ત એટલે પરમ લીલાસથી ઉત્પન્ન થયલા શ્રમજલના [પરસેવાના] મિશ્રણવાલું શ્રીયમુનાજીનું જલ ક્યાં છે ? એવા જલ અને વાલુકા(રેતી-રમણુરેતી)ના સ્વરૂપ સમ્બન્ધથી પણ અલૌકિક દેહ સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ તેનો સમ્બન્ધ પણ ક્યાં છે ? શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીયમુનાજીપદીમાં કહ્યું છે કે:—‘આપના તટમાંની વાલુકાને હું આનન્દથી મહારા સકલ અગમાં ક્યારે વ્યાસ કરીશ ? એ પ્રલોકાનુસાર શ્રીહરિરાયણ ભાવાવિષ્ટ થાય છે. અને વિપ્રયોગભાવથી વજની લીલાનો અનુભવ કરી દૈન્ય કરે છે કે ‘હું નિરન્તર બહિર્મુખજ છું એટલે મને તદીયત્વ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? તદીયત્વ હોય તો તદીય ભગવદીયનો સગ થાય અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે. પણ મહારામાં તદીયત્વજ નથી (૧૯)

મૂલમ્:—પરમાનન્દદૂરસ્થે ચિત્રં કિં દુઃખસન્તતૌ ?

પોષકાઽભાવતો નૈવ દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થઃ:—પરમાનન્દ (શ્રીઠાકોરજી)થી દૂર સ્થિતિ કરનારામા દુઃખની પરમ્પરા આવે એમાં શું આશ્રય ? (ભાવનું) પોષણ કરનારના અભાવથી નિજ આચાર્યનો દૃઢ આશ્રય પણ નથી (૨૦) **વિવેચન—**પરમાનન્દ શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સમસ્વરૂપ, શ્રીવિકૃલ્લનાથજી, અને પોતાને માથે વિરાજ્યું હોય તે સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ સેવવાં જોઈએ, આ પુષ્ટિમાર્ગમા પરમાનન્દરૂપ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. પરન્તુ એવા શ્રીકૃષ્ણ મહારાથી દૂર છે, તેથી મહારા ચિત્તમા નિરન્તર દુઃખ થાય છે એક તો મહારામાં ભાવ નથી અને બીજું ભાવના પોષણકર્તા પણ કોઈ પાસે નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી, હું નિરન્તર દુઃખ પામું છું (૨૦)

મૂલમ્:—વિષયાભિનિવેશેન પ્રેક્ષા ન વિશતિ પ્રમૌ ।

જાતોઽસ્મિ સામ્પ્રતં સર્વસાધનાભાવવાનહમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ:—વિષયના અભિનિવેશથી મહારી દષ્ટિ પ્રભુમાં પ્રવેશ કરતી નથી હવે હું સર્વ સાધનના અભાવવાળો થયો છું (૨૧) **વિવેચન—**હું વિષયના આવેશથી ભર-પૂર છું તેથી મહારામાં પ્રભુ પ્રવેશ કરતા નથી સન્યાસનિર્ણયમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—

વિવેચથી આજ્ઞાન્ત કેહવાળાના હૃદયમાં સર્વથા પ્રભુનો આવેશ થતો નથી." હું વિવેચ-
પૂર્ણ છું તેથી પ્રભુ મ્હારા હૃદયમાં પધારવાની કેમ ઈચ્છા કરે ? આ પ્રકારે હું સર્વસા-
ધનસંહિત દોષાથી ભાવ મને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય । (૨૧)

મૂલમ્ - નિ સાધનત્વ માથે તુ વિચ્યમાને પ્રયોજકમ્ ।

તદમાથે કેવલ મે દોષાયૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ — મ્હારામાં ભાવ વિવેચમાન હોઈને નિસાધનપણુ હોત તે તે પ્રયોજન
વાળું (ઉપયુક્ત) થઈ ચકત પરન્તુ ભાવના અભાવને લીધે મ્હારે નિ સાધનપણુ છે તેથી
એ તેો કેવલ દોષને અર્થે જ છે, અન્ય કશાને અર્થે નથી વિવેચન.—હું ભાવ વિના
નિસાધન થઈ બેઠો છું સર્વ કાર્ય તથા ભગવદ્ભવ પણ મે ત્યજ્યા છે એ નિસાધન
પણુ અપ્રયોજક છે કારણ કે એનાથી કઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી જન્મતમા પ્રસિદ્ધ છે કે
સસારી એવ ભગવદ્ભવ કરી ચકતો નથી તે શુ નિ સાધન કહેવાઈ શકે ? તે જ પ્રકારે
હું સસારી એવ સમાન લૌકિકાસક્તિથી પ્રભુની સેવા સમણુ સત્કર્મ ઈત્યાદિકે કરતો
નથી તેથી શુ હું નિસાધન કહેવાઈ શકું ? (નહિજ) ભગવાનમાં તદરૂપ ભાવ થમા વિના
સત્કર્મ ત્યજ નિસાધન થવુ એ તેો કેવલ દોષરૂપ છે

મૂલમ્:—શરીરેણાપ્યશક્તસ્ય ક્રિયા કા વાત્ર સેત્સ્યતિ ?

યથાન્ધો ઘધિરો મૂકો વિહસ્ત પદુરુન્મના ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ — એમ અ ધ, ઘધિર (બહેરા), મૂક, હસ્ત વિનાનો, પાંજલો અને જન્મત
કઈ ક્રિયા સિદ્ધ કરતો નથી તેમ શરીરથી પણ અશક્ત હોય તેવા એવથી અથ કઈ
ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે ? (૨૩) વિવેચન—શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોય તેો લૌકિક વા
અલૌકિક કામ પણ ક્રિયા બનવી નથી, તેમ ભાવ વિના સકલ સાધન જૂઠા છે. એમાં
જ્ઞાન્ત આપે છે કે અ ધ સી રીતે બુદ્ધિ ? બહેરા સી રીતે અવણુ કરે ? મૂલો સી રીતે
બોલો ? હસ્ત વિના કઈ ક્રિયા કરે ? પગ વિના કેમ જાલો શકે ? અરે જાવશે શુ કાર્ય કરે ?
તેજ પ્રકારે જે ભાવસંહિત છે, લૌકિકમાં આજ્ઞાત છે તે કયે પ્રકારે અત્યન્ત દુર્લભભાવ પ્રાપ્ત કરે
ભાવવિના પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થતું નથી. આ અજ્ઞ થમાં એકે ભગવદ્ભવ જાવ છે કે -
મજ સસ્તિ માથમાથિક વેષ । કોટિ સાધન કરો કોઠુ લોઠુ ન માને સેષ ॥૧॥

ધૂમકેટુ હુમાર માંગ્યો કોન મારગ પ્રીતિ । પુરુષર્થે પ્રિયમાથ સપ્જ્યો સર્વે સઠટી રીતિ ॥૨॥
વસન મૂપન પઠટિ પહરે માથસો સંયોગ । સઠટિ મુદ્રા દર્શ અક્લ વરન મુષે હોય ॥૩॥
વેદવિધિકો નેમ નાંઈ મેમકી પર્હિવાન । વ્રજવધૂ વજ કિયે મોહન સુર પતુરમુજાન ॥૪॥

મૂલમ્ - અકામ કામવિક્ષિતો હરિણોપેક્ષિતોઽધુના ।

વિમૃશામિ સદા સ્વાન્તે કા ગતિર્મે મવિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવદ્ભવની કામનાથી સંહિત છું અને લૌકિક કામનાથી વિક્ષિપ્ત છું
હમણા હરિએ મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે એટલે ચઠા મનમાં એમ વિચાર હઈ છું કે મ્હારી

શી ગતિ થશે ? (૨૪) **વિવેચન**—ભગવત્કામના એટલે નાના પ્રકારના સેવા-સમ્બન્ધી મનોરથથી રહિત છું ! મહાર્ મન પ્રભુસેવામાં એક ક્ષણ પણ આસક્ત થતું નથી; પણ લૌકિક કામના વિષયાદિક તથા દેહના ભરણપોષણ સમ્બન્ધી કામનાઓથી અસિત છું ! તેથી હરિ શ્રીકૃષ્ણ મહારી સુધ (ચિન્તા-સંભાળ) લેતા નથી ! હું મહાદોષનો સમુદ્ર છું તેથી તેથી તેમણે મહારો ત્યાગ કર્યો છે ! હવે હું કયા જાઉં અને શું કરું ? હવે મહારી શી ગતિ થશે ?

એક દોષ મહારામાં સર્વોપરિ છે, તેથી ભગવદીયજનો ધર્મિયારહિત હોય છે. જેમ વિભીષણને રાવણે પગથી લાત મારી તો પણ વિભીષણે તો વિનતિ કરીને સારી જ વાત કહી, અને કૃષ્ણદાસે શ્રીશુસાંધર્મનાં દર્શન બન્ધ કર્યા તો પણ શ્રીગુસાંધર્મએ તો એમનું બહુજ કર્યું તેવી રીતે સન્તોએ કરવું બેધએ અને તેમ કરે તો પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય. પણ હું તો અષ્ટ પ્રહર ભગવદીયની ધર્મિયા જ તત્પર છું તેથી મહારો ત્યાગ પ્રભુએ કર્યો છે

મૂલમ્:—વિરક્તવેષિણાસ્માકમધિકારકૃતા પુનઃ ।

કૃતં યુવતિવચ્ચેન કાર્યમેકમનીદ્દશમ્ ॥ ૨૫ ॥

કસ્યાશ્ચિત્સુરતિગ્રામે વિધવાયાશ્ચ સદ્ગમાત્ ।

દુષ્ટેન સ્થાપિતો ગર્ભઃ પાતિતશ્ચ તથૌષધાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—અમારા અધિકારી, જેણે વિરક્ત વેષ ધારણ કર્યો છે, તેણે, પુનઃ યુવાન સ્ત્રીને વશ થઈને એક અનુચિત કાર્ય કર્યું છે ! એ દુષ્ટે સુરત નામના ગામમાં કોઈક વિધવાના સમાગમમાં આવીને ગર્ભ સ્થાપિત કર્યો અને તે ગર્ભને ઔષધથી પાડ્યો !

શ્રીહરિરાયણ જેવા અલૌકિક, ભગવત્પરાયણ તેમજ નિવૃત્ત અને સદ્વૃત્તિથી પૂર્ણ એવા ગોસ્વામી મહારાજશ્રી પણ પ્રવાસમાં દુષ્ટ જીવના દુષ્ટ કાર્યોનું નિરીક્ષણ કરી ખેદપૂર્વક આ વૃત્તાન્ત પત્રમાં જણાવે છે. એમના પર પણ દુષ્ટ અધિકારીના સમ્બન્ધમાત્રથી આપત્તિ આવે છે અને તે નિવૃત્ત થાય છે । પત્રમાં આ વૃત્તાન્ત લખીને, શ્રીહરિરાયણ એમ સૂચન કરે છે કે સંગ કરો તો તે બહુ વિચારીને કરજો ! બહારથી વૈરાગ્યનો ઢોગ જીવો કરે છે અને અન્દરથી કપટી હોય છે ! બહાર વૈરાગ્યયુક્ત ધર્મિષ્ઠ દેખાશે પણ ભીતરથી વ્યભિચાર કરતા હશે—લૌકિક વિષયમાં અનુચિત આચરણ કરતા હશે—ધર્મવિરુદ્ધ કામમાં લપટાયા હશે । એવા બહારથી ધર્મનો દેખાવ કરનાર લોકોથી બહુ સાવધ રહેજો !

અધિકારી વિરક્ત થઈને પણ પાછળથી યુવતિની જાળમાં ફાંપાયો ! તેથી વિરક્ત થઈને પુનઃ સ્ત્રીને વશ ન થવું એમ ઓષ લેવાનો છે

વિવેચન—મહારા હૃદયમાં ભગવદ્ધર્મસમ્બન્ધી દુ ખ તો બહુ છે જ ! તેમાં એક લૌકિક દુ.ખ આવી પડ્યું તે વણવે છે વિરક્તવેશ એવો એક મહારો અધિકારી છે, જેની જગત્માં બહુ ખ્યાતિ છે । મહે એનો કૃપાપાત્ર બાણી સંગ કર્યો, અને પાસે રાખ્યો । એ અધિકારી સ્ત્રીને વશ થયો ! આ કલિયુગમાં સ્ત્રી એક મોહિની છે, અને તે ધીરજ, જ્ઞાન તથા વિવેકાદિ સર્વને ઠાકી દે છે અધિકારી થઈને સ્ત્રીવશ થવામાં અયોગ્ય કાર્યનું તેણે આચરણ કર્યું એ કાર્યથી એના હૃદયમાં કામ વધી ગયો અને દિવસ જતા એક દિવસ સુરતગામમાં એક વિધવાના સમ્બન્ધમાં આવવા લાગ્યો કોઈ આ વાત

બાણુ ઢતું તે વિધવા સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો તેથી એ સ્ત્રી તથા અધિકારી એ ઉભય મનમાં મહાદુષ્ટ પામવા લાગ્યા કે હવે શું થશે ?' ખી તેમણે અનેક ઓપધ-ઉપચાર કરી ગર્ભને પાડ્યો આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ !

મૂલમ્—મરણ ચોમયોર્મધ્યે કસ્યચિત્સ્યાન્ન સશય ।

ચત્નેન પ્રેમજિહ્વામ્ના મદાપત્તિર્નિવારિતા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ—એમાંથી એકનું મરણ થાત એમા સશય ન હતો. પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવે મત્ત કરીને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી (૨૭) વિવેચન—ઓપધ આપીને ગભ પાડ્યો તે મૃત રહીને પડ્યો ! શબ્દના કાઠેમને ખબર પડી એટલે નિ સશય મત્ત સમાન દુષ્ટ થયું ! એમા પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ મ્હારા સગમાં હતો તેણે અનેક પ્રયત્નો કરી શબ્દદ્વારનું સમાધાન કર્યું અને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી છે તે જણવ્યો, (૨૭)

મૂલમ્—વિશ્વાસ કસ્ય કર્તવ્ય ઇતિ સ્વિદ્ધ મનો મમ ।

ગૃહકાર્યે ન ચલતિ મનુષ્યાણામમાવત ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ—હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? એ વિચારથી ગૃહાર્થ મન ખિત્ત થયું છે, મનુષ્ય વિના ગૃહનું કાર્ય શક્ય નથી [૨૮] વિવેચન—આવી વાતો બનેલી એકને હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? લૌકિક સમ્મન ધર્મી દૂર રહેવાને ગર્ભ ગૃહસ્થને ત્યજી, વિરહ અને પ્રામાણિક વૈષ્ણવને સાથે લીધો તો તેની પણ આવી ગતિ થઈ ! ત્યારે હવે પાસે કોને શપવો ? વિશ્વાસ કોનો કરવો એવો મનુષ્ય મહતો નથી, એ મહાદુષ્ટ છે પરંતુ ગર્ભ બાળીતો મનુષ્ય એકએ પણ તેનો અભાવ છે વિશ્વાસ કોઈ પર આવતો નથી તેથી મુજ્જ થતું નથી (૨૮)

મૂલમ્—અન્ત સ્તિગ્ધોઽપિ કાર્યે તુ મહોપાનુસ્મૃતે સદા ।

પ્રાયશ પ્રેમજિહ્વામા વર્તતેઽસૌ વિરક્તવત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ અન્ત કમળથી સ્મૃત્યુક્ત છે તો પણ કાર્યમાં તો મ્હારા રોગની અનુરૂપિતને લીધે સદા વિરક્ત એવો રહે છે (૨૯)

વિવેચન—અને મ્હારા પરમ સ્નેહી એક પ્રેમજી છે કે જેને લૌકિક કાર્યોમાં વા અલૌકિક કાર્યોમાં કોઈ પ્રકારે અમારી લૌકિક વિકલ ક્રિયા એક છે, અને તેથી એના મનમાં અમારા રોગની સ્વરૂપ પણ વિસ્મૃતિ થતી નથી તોપણ તે ધર્મ કરીને સજ વરણથી મ્હારે વિષ દહી જાય તો એ દેવતા વિરક્ત એવો રહે છે. ધર્માધિક્ષિત મ્હારી ટીકલ ઉગાય છે અને વર્ષિકાથી ન્યાત રહે છે તે મુદસ્ય ! શાસ્ત્રના જવા વિરક્તના ધર્મી કલા છે તથા વિરક્ત રહે છે અને તેથી એના સમમા મ્હારું મન મ્હારું રહે છે (૨૯)

મૂલમ્—ચલિતુ યતતે તસ્માદ્દેવ્યા ઘટુ સમાપ્તિ ।

શાન્તોઽપગથ સર્વોઽપિ મૃપા મોખ્યદાસ્તત્ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ — મર્વ અપરાધ^૧ સહન કર્યો તેથી મિથ્યા ક્રોધને વશ થયેલો પ્રેમજી જતા રહેવાનો યત્ન કરે છે. તેથી તેનું સમાધાન થાય એવું લખ્યો. [૩૦]

વિવેચન — એ પ્રેમજી^૨ હવે મ્હારી પાસેથી જવાનો વિચાર કરે છે. તો હવે હું ક્યે પ્રકારે નિર્વાહ કરીશ તેથી તમે કંઈક સમાધાન પત્ર લખો. હું મારું દુ.ખ તમને લખું છું અપરાધ સહ્યો છે તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે, પણ તાદૃશીયજનોને એવો ક્રોધ ન હોવો જોઈએ, કારણકે ક્રોધ લગવદ્ધર્મમાં બાધક છે. ક્રોધથી લગવદાવેશ દૂર થાય છે.

મૂલમ્:--इदानीं तु कृपा पूर्ववदस्तीतिभयोञ्जितैः ।

भवद्भिः सर्वथा लेख्यं पत्रं सर्वैः पृथक् पृथक् ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ.—હવે તો પ્રથમની માફક કૃપા છે તેથી અભયરહિત થઈ તમારે સર્વેએ ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખવા જોઈએ [૩૧] વિવેચન.—હવે તો પ્રથમ જેવી કૃપા રાખતા હતા તેવી કૃપા છે તથા અમારા ઉપર સ્નેહ રાખી તમારે લયથી નિવૃત્ત થઈ પત્રો લખવા કારણ કે અમે પરદેશમાં છીએ.

તેથી પાસે મનુષ્યો તો જોઈએ અને બાણીતો મનુષ્ય ચાલ્યો જાય તો ખીલે રાખવો પડે. તેથી એના ચિત્તના સમાધાન અર્થે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો. (૩૧)

આ શ્લોકને અહલે કેટલાંક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે:—

इदानीं तु कृता (कृपा) पूर्वमनोवृत्तिस्तु सर्वथा । तस्मान्नयोञ्जितैः पत्रं सर्वैः लेख्यं पृथक् पृथक् ॥

અર્થ:—હવે તો પૂર્વની મનોવૃત્તિ તથા કૃપાપૂર્વક મનોવૃત્તિ સર્વથા કરી છે. તેથી અભયરહિત થઈ તમે સર્વે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો, એટલે કે સૂરતને વૃત્તાન્તે પ્રથમ જેવી વૃત્તિ હતી તેવી વૃત્તિ કરી છે, તેથી પત્ર આવશે કે તરત વૃત્તિ સ્થિર થશે.

મૂલમ્:—अतिप्रशंसया चित्तं यथा तस्य स्थिरं भवेत् ।

मुखरोऽपि समीचीनो मुख्यदोषविवर्जितः ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રકારે એનું ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ અતિપ્રશંસાથી (એના પર પત્ર લખશો.) કારણકે એ મુખર (અહુ બાલનારો) છે, તો પણ એ મુખ્ય દોષ (અવિશ્વાસ તથા અન્યાશ્રય) થી વિશેષતઃ રાહત છે એટલું સાફ છે (૩૨)

આ શ્લોક તથા ઉપરના તેમજ હવે પછીના શ્લોકના વિવેચનમાં વ્રજવાસીના લિખિત પુસ્તકોમાં મૂલથી ૧૨૨૬ કેટલુંક લખાણ છે તે અત્રે છોડી દીધું છે

મૂલમ્:—वैद्यकेन ग्रहेऽस्माकं विशेषपरितोषणात् ।

भवत्सङ्गात्कन्दुकवत्पतितः पुनरुत्थितः ॥ ૩૩ ॥

૧ વિરકત (એવા અધિકારી) તો (બ્યલિયારરૂપ) દોષ સહન કર્યો તેથી પ્રેમજીના મનમાં એવું આબુ કે આવો અપરાધ કેમ સહન કર્યો ? અને તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે

૨ ક્રોધ એવું સમાધાન આપે છે કે-કુણ અધિકારી તે પ્રેમજી જ હતો, અને પ્રેમજીને શ્રીહરિ-રાયજીએ ઠપકો આપ્યો તેથી તે ક્રોધવશ થઈને જતો રહેવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે શ્રીહરિરાયજીને એમ લાગ્યું કે એના વિના લૌકિક કાર્યો કાણુ કરશે ? અને તેથી સમાધાન પત્ર લખાવવાનું લખે છે- પણ આ સમાધાન કલ્પિત લાગે છે વ્રજવાસીના લખેલા નાના નોંધ ...

વિશેષ પ્રેમજિત્પત્રાદ્યોષ્યઃ ॥

શબ્દાર્થ — તમારા સ્વયં વેદક વડે આપણા ગૃહમાં વિશેષ સન્તોષ છે, તેથી હઠાની પેઠે પડેલો તે પાછો ઉઠાયો છે (૩૭) વિશેષ સમાચાર પ્રેમલુના પત્રથી બહુવા.

વિવેચન.—એ આપણા ગૃહમાં વેદ છે સર્વ રાજના આપણ બધે છે તેથી આપણા ગૃહમાં ઉપયોગી છે જેમ હટો પડે છે અને પાછો ઉઠે બાક છે (તેમ જ વિશ્વત પડ્યો છે અને પાછો વેદક વડે ઉઠ્યો. એ હવે તમારા સત્સજનું છે) વિશેષ સમાચાર પ્રેમલુના પત્રથી બહુચો. (૩૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं चत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगीपेन्द्रजीकृत
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૪૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૧ મુ

ઉદ્દેશ.—જા એકવત્વારિશ્વતમ શિક્ષાપત્રમાં પ્રભુની સેવામાં જે ઉપયુક્ત હોય એવું લૌકિક કાર્ય બ્રહ્મવદીયોએ કરવું બ્રહ્મજાનમાં શુદ્ધભાવ રાખવો લૌકિકમાં દ્રવ્યનો જેટલો આપણેયક હોય તેટલોજ વિનિયોગ કરવો. આ મુર્ખમાં સેવાજ સાધન અને સેવા જ હવે છે. જ્યાં જન્મમાં જે તનુબદ્ધ અને વિતબ્ધ સેવા યાજ છે તે જોડિલ હવે છે અને અલૌકિક હેતુથી જે સેવા યાજ તે પારલૌકિક હવે છે તે જર્થ સત્સજ કરવો. પ્રભુના દર્શનાદિક વિષે આર્તિ રાખવી તદીયોની ચિન્તા ઓદરિજ કરે છે તે પશુ જે ચિન્તા કરે છે તે મૂર્ખ છે તેથી મીઆવાયલના સેવકોને મ્હે જે શિક્ષા લખી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુની સેવા કરવાથી નિઃસર્વ સિદ્ધ યાજ છે એવું નિરૂપણ છે. આ પત્રમાં મીહરિશયલ સહજ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરે છે જે સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય બ્રહ્મવદીયોએ ખાસ કરવા યોગ્ય છે

मूलम् — लौकिक सकल कार्यं प्रभुसेवोपयोजनात् ।

पर सर्वत्र पूर्वं हि प्रमुध्विन्त्यो न लौकिकम् ॥ ૧ ॥

न रोचते हरे स्वाना लौकिकासक्तियुद्मनः ।

सदोपेक्षावशात्तस्य न सिध्यत्यपि लौકિકम् ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સહજ લૌકિક કાર્ય પ્રભુ સેવામાં ઉપયુક્ત યાજ જે ઉદ્દેશથી કરવું જ રત્તુ સર્વત્ર સર્વ કાર્યમાં પ્રથમ પ્રભુનુંજ ચિન્તાન કરવું લૌકિકનું ચિન્તાન ન કરવું. કારણ કે હરિને સ્વીકૃત ભક્તોનું મન લૌકિકમાં આસક્ત યાજ જે ક્યારું નથી, અને હરિની ઉપેક્ષા યાજ તે તેણે લૌકિક કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી. (૧-૨)

વિવેચન — મીહરિશયલ સહજ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે જેટલું લૌકિક કાર્ય હોય તે સ્વને બ્રહ્મવદીયોએ પ્રભુસેવામાં ઉપયોગ કરવો જે સર્વોપરિ મુખ્ય ધર્મ છે મૂલ પશુ બ્રહ્મસેવામાં ઉપયોગી છે તેથી તેની ઉપેક્ષા રાખવી. તેમજ હેતુસ મુખ્યથી કુદૃશ, ઇન્દ્રિયાદિ સર્વને બ્યવહાર પણ બ્રહ્મસેવામાં ઉપયુક્ત હોય તેજ રાખવો. જ કશામાં સ્નેહ રાખવો તે જોવા ઉદ્દેશથી કે જે બ્રહ્મસેવામાં અનુકૂલ થઈ પડે એમ છે

તેથી એમાં સ્નેહ રખાય છે સ્ત્રીને સગ પણ એવા ઉદ્દેશથી કરવો કે કૃષ્ણભક્ત પુત્ર પ્રાપ્ત થાય. નિરોધલક્ષણમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ભગવદ્ભક્ત-કૃષ્ણભક્ત પુત્રમાં સ્નેહ રાખવો. જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબંધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે તેમાં અનુકૂલ હોય તેનો સંબંધ કરવો. જ્યાં જ્યાં મનની વૃત્તિ દોડે, જે જે શ્રવણ કરવામાં આવે અને જે જે ભોવામાં આવે તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે એમ જાણવું. આ સકલ જગત તેમની કીડાતું સ્થાન છે એમ જાણવું. પોતાના પ્રભુનું ચિન્તન કરવું અને મનમાં લૌકિક ન વિચારવું. ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. અત્ર કોઈ શકા કરે કે 'લૌકિક તો અતિપ્રબલ છે અને એ લૌકિક કાર્યા વિના ચાલતું નથી. તેથી લૌકિક સમય લૌકિક કરવું અને ભગવત્સેવા સમયે ભગવત્સેવા કરવી તો નિર્વાહ થઈ શકે. પ્રભુ તો કૃપાલુ છે ને સ્વરૂપ (સેવા) થઈ આવે તેનાથી પણ બહુ માની લે છે. તેથી સર્વ લૌકિક ત્યજવાતું શું પ્રયોજન છે?' આ પ્રકારની શકાનું સમાધાન દ્વિતીય શ્લોકથી કહે છે કે 'પોતાના ભક્તો લૌકિક કાર્ય કરે એ પ્રભુને સોહાતું નથી, ત્યારે પ્રભુ ઉપેક્ષા કરે છે, ઉદાસ થઈ જાય છે. *પ્રભુને ત્યજી ભક્ત લૌકિકમાં આસક્ત થાય તો તે કાર્ય જ પ્રભુ સિદ્ધ કરતા નથી. તેથી મનને સર્વથા લૌકિકમા આસક્ત ન કરવું. નિરન્તર પ્રભુસેવામાં જ તત્પર રાખવું.

મૂલમ્:--શુદ્ધભાવઃ પ્રમૌ સ્થાપ્યો ન ચાતુર્યં પ્રયોજકમ્ ।

અન્તર્યામી સમસ્તાનાં ભાવં જાનાતિ માનસમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધભાવ પ્રભુમાં સ્થાપન કરવો જોઈએ. ચાતુર્ય પ્રયોજક નથી. સમસ્ત જીવના અન્તર્યામી એવા પ્રભુ મનમાં રહી ભાવને જાણે છે. (૩) વિવેચન:—પ્રભુસંબંધી કાર્યમાં શુદ્ધ ભાવ સ્થાપવો, એ કાર્ય સદા એક રસ પ્રીતિપૂર્વક કરવા જોઈએ, કોઈને દેખાડવાને કરવાના નથી. કોઈ વૈષ્ણવ આવે ત્યારે તેને દેખાડવાને અનેક ચતુરાઈથી શૃંગાર કરવા, જપ, પાઠાદિ ભલી ભલી વાર્તા કરવી અને સાધારણ કિંવસે કોઈ ન આવે ત્યારે તેમ ન કરવું—એ સર્વ ચાતુર્ય નિર્થક છે શ્રીગુસાંધજી ન્યારે આગ્રા પધાર્યા ત્યારે તેમણે પ્રથમથી જ એક વૈષ્ણવને મોકલ્યો હતો. તે વૈષ્ણવ ગયો ત્યારે તેમના દેખતાં ત્યાંના વૈષ્ણવે પોતાના ગૃહની સેવા ચાતુર્યથી કરી શ્રીગુસાંધજીએ ન્યારે એ વાત જાણી ત્યારે પોતે કહ્યું કે એ સર્વ ખાલી ઢાંગ છે. તેથી એવી ચતુરાઈ નિષ્ફળ છે. કવચિત્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય પણ તેવી પ્રતિષ્ઠાથી ઉલટો ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. પ્રભુ અન્તર્યામી છે તેથી હૃદયની વાત જાણે છે. તેમના આગળ કશું કપટ ચાલી શકતું નથી. વિવેક ધૈર્યાશ્રય અન્તમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે 'સર્વત્ર તસ્ય સર્વહિ સામર્થ્યમેવ ચ' અર્થ—સર્વત્ર તેનું સર્વજ છે અને તે સર્વપ્રકારના સામર્થ્યશુકત છે. જેવા ભાવની સેવા

*સેવામાં ઉદ્દેગાદિ પ્રતિબંધની વાત મૂલને અનુસરતી નથી, છતાં કેટલાક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે—સેવાફલમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે "સેવાયો પ્રતિબંધકત્રયમ્—વદ્ધેગ પ્રતિબંધો વા મોતો વા સ્વાસ્થ્ય વાધક—વાધકાનાં પરિત્યાગે મોગેડ્યેકં તયા પરમ્ ॥ અર્થ—સેવામા નશુ પ્રતિબંધક છે, ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ અને મોગ." એ સર્વનું મૂલ દેહસમ્બંધી મોગ છે તેથી ખાનપાન, વિષય ઇન્દ્રિયોનું સુખ વિગેરે જો મૂલને નહિ તો જ ભગવત્સેવા માગી કાગે ...

તેવું તેવું રૂઠ છે તેથી દોષાપૂર્વક કે પ્રતિષ્ઠાને અર્થે કપટસમુક્ત સેવા કદાપિ ન કરવી પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી નેટલી મર્ષાદાસીતિ જનધાઇ છે તે રીતિપૂર્વક જ સેવા કરવી અને દોષિક્ષ વેદિકની કાંઇ કામના મનમાં રાખવી નહિ. (૩)

મૂલમ્:—શુદ્ધમાયે તદીય તુ લૌકિક સાધયેત્સ્વયમ્ ।

તત્સાધિતમવિગ્નેન સર્વે સિચ્યતિ નાન્યથા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવ ઢાલે તેવું વૈદિક તે (પ્રભુ) પોતેજ સિદ્ધ કરે છે, અને પ્રભુનું સિદ્ધ કરેલું તે વિગ્ન વિના સિદ્ધ થાય છે, અન્યથા યતુ નથી, (૪)

મધ્ય કહે છે કે “પ્રભુમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કરે તે પછી લૌકિક ક્ષમ્યતિ વિગ્ન સેવા થી રીતે કરી શકાય । તે તે સ રૂઠ નિવૃત્ત કરે છે

વિવેચન—જે વેશ્યવ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમાં મન આસક્ત કરવા તત્પર થાય છે તેનો શુદ્ધ ભાવ જોઈ પ્રભુ તેવું વૈદિક વેદિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અન્તદાસની વર્તમાન પ્રસિદ્ધ જ છે કે પૌચ ટકાની પુણ્યમાં પ્રભુ તેવું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવા હતા. વળી પદનામદાસણના ઉદામાં પ્રભુ સકલ પદાર્થ સિદ્ધ કરતા જો જોમ સન્દેહ થાય કે વૈદિક વેદિકવાળા વૈદિક શુદ્ધ ભાવમાં વિગ્ન કરે તે શું કરવું તે સમાધાન કરે છે કે શ્રી આચાર્યશત્રુ ભક્તિવર્દિની, અન્યમાં વચન, છે કે જે છવ સેવા અથવા કથામાં આસક્ત છે તેનો નાશ કદાપિ કુત્રપિ થાવજીવમ્ થતો નથી—જેની સેવા કુળભવા કથામાં હક આસક્તિ થાય છે તેનો નાશ જ્યાં સુધી તે છવે છે/ત્યાં સુધી કોઈ પણ સ્વસ્તે થતો નથી, જોવી મ્હારી મતિ છે. જ્યેષ્ઠાન્તમાં રહેવાથી બાધ થાય જોવો સમ્ભવ કોઈ તે જ્યેષ્ઠવાસ ઇષ્ટ નથી, પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરશે જોમાં સ થાય નથી. (૨) આ પ્રકારે અન્ય સર્વ સ્વસ્તેથી મનને જેથી પ્રભુસેવામાં અથવા કથામાં આસક્ત કરવું જોવા ભક્તની પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરે છે જેમકે અન્મયીવ રાજાની દુર્વાસના શાપમાંથી રક્ષા કરી. જ્યામ છે તેથી પ્રભુના ધર્મમાં મન લગાવી તત્પર રહેવાથી પ્રભુ નિર્વિખતાથી સર્વ સિદ્ધ કરે છે અન્યથા તેમ કરતા નથી અન્યથા વર્તન રાજવાથી નિર્વિધે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તેથી આ વૈદિક, તથા પરવેદમાં જ્યેષ્ઠ પ્રભુ જ મિત્ર છે જ્યેમ જ્ઞાન રાખવું જ્યેષ્ઠ.

મૂલમ્:—આવશ્યકો હિ કર્તવ્યસ્તદીયૌલૌકિકવ્યયઃ ।

અનાસક્તો લૌકિક તુ વર્દતે ન ચ ઘાતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તદીયોએ નેટલો અવશ્યક કોઈ તેટલો જ વૈદિકમાં અથ કરવેલ આસક્તિ ન હોય તે વૈદિકતા વપે છે બાધ કરવી નથી, (૫) વિવેચન:—શુદ્ધ વાત તે જો છે કે વૈદિક કરવું નહિ પણ જો તે છ? જોવું ન હોય તે આવશ્યક કોઈ જોટવું જ વૈદિક કરવું અને તેમાં આસક્ત થવું નહિ મનની આસક્તિ જો જ બાધક છે આ સક્તિ વિના વૈદિક જમી તેટલું વપે તે પણ તે બાધક થતું નથી. શ્રીઆચાર્યશ કહે છે.—

અર્થ —“ સર્વાત્મની શુદ્ધ ત્વજ્વા યોગ્ય છે જો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય

૧ રૂઠ, જી હવ મન વિમરે સત્ર મુદ્ધી ન્યારી જઈ જાવ જોતો ત્યાગ તે સર્વાત્મનાને કરીને થવેનો ત્યાગ કહેવાય છે

'એ ગૃહને શ્રીકૃષ્ણને અર્થે [વાપરવું] પ્રયોજવું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ^૨ સંસારમાંથી મુક્ત રાવનાર છે વળી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં વચન છે.

અર્થ.—'અન્યાવૃત્ત થઈ સેવાથી તથા શ્રવણાદિથી શ્રીકૃષ્ણને ભજવા વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ હરિમાં અને શ્રવણાદિમાં ચિત્ત પરોવવા સારુ યત્ન કરવો.' આ વચનાનુસાર તેમ વંચાય થાય તો સર્વત્યાગપૂર્વક પ્રભુનું ભજન કરવું અને ત્યાગ ન થઈ શકે તો સર્વ ગૃહ શ્રીકૃષ્ણ સેવાર્થે વિનિયોજવું વ્યાવૃત્તિરહિત થવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ છે. પરન્તુ તેમ ન થાય તો એવી વ્યાવૃત્તિ કરવી કે જેથી નિરન્તર હરિમાં ચિત્ત રહે. આ પ્રકારે રહેવાથી બાધ થતો નથી.

મૂલમ્:--અન્યથા વૃદ્ધમપ્યેતદ્વાધતે તદુપેક્ષયા ॥ ૬ ॥

કૃષ્ણસેવૈકવિષયે મુખ્યં ચેતો નિધીયતામ્ ।

અન્યત્તદુપયોગિત્વાત્ક્રિયતાં ન તુ મુખ્યતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:--ઉપર કહ્યું તેમ ન કરે તો લૌકિક જો કે વધી ગયું હોય તો પણ પ્રભુની ઉપેક્ષાને લીધે બાધ આવે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ મુખ્ય વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપવું અને બીજી સેવામાં ઉપયોગી થાય છે તેથી કરવું. પણ મુખ્યતાથી ન કરવું. ૬-૭

વિવેચન:--લૌકિક વૈદિકમાં ચિત્ત બહુ વધે તો પણ પ્રભુ તો અન્તઃકરણમાં બિરાજે છે પરન્તુ લૌકિકમાં આસક્તિ જોઈ ઉપેક્ષાથી ઉઠાસીન થઈ જાય છે. તેનો ત્યાગ કરે છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારે મનને લૌકિક વિષયમાં આસક્ત કરવું નહિ. પ્રભુની સેવાસમ્બન્ધી અમુક કાર્ય છે જેમ જાણી તે કરવું. પ્રભુસમ્બન્ધી વિષય ધારણ કરવો કે અમુક ઉત્સવમાં પ્રભુને અમુક વસ્તુ ઇષ્ટ છે તો તે પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો અમુક સામગ્રી પ્રભુ આરોગે તો સારૂ, અમુક વાગા, અમુક વસ્ત્ર, આભૂષણાદિનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થાય તો સારૂ એમ જેમ પ્રકારે હરિવિષયક રાગ થાય તેમ કરવું. કયા પણ એવી શ્રવણ કરવી કે જેથી લૌકિક વૈરાગ્ય દૃઢ થાય અને પ્રભુના ધર્મમાં અનુરાગે દૃઢ થાય. આ પ્રકારે કૃષ્ણસેવાર્થ ચિત્તમાં વિષયનો આવેશ થાય એ જ સર્વોપરિ મુખ્ય ફલ છે, સકલ પદાર્થ પ્રભુના જ બાણવા. આપણી (જીવોની) સત્તા કઈ માનવી નહિ સેવાર્થે પ્રભુની પ્રસાદી દાસ ધર્મ જાણીને લેવી પણ તેને પોતાના શરીરના લોગરૂપે ન જાણવી એ જ ઉત્તમ ભગવદ્દીયનાં લેક્ષણ છે.

મૂલમ્:--સેવૈવ સાધનં સેવા ફલમૈહિકમત્ર સાં ।

સેવાઽલૌકિકદેહેન સમ્ભવેત્ પારલૌકિકમ્ ॥ ૮ ॥

શ્રીમદ્દા પ્રભુજી સેવાફલમાં ત્રણ ફલ દર્શાવે છે -અર્થ:--સેવા પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી સેવાયા સેવાનું ફલ ન કહેતા સેવામાં ત્રણ ફલ દર્શાવ્યા.— (૧) અલૌકિક સામર્થ્ય, (૨) સાયુજ્ય, (૩) વૈકુંઠાદિમા સેવામા ઉપયોગી થાય એવો અલૌકિક દેહ.—શ્રીહરિરાયજી આ શ્લોકના દ્વિતીયચરણમાં ત્રીજા ફલની એટલે અલૌકિક દેહથી સેવા થવી એમ પારલૌકિક ફલનું સૂચન કરે છે.

શબ્દાર્થ:--સેવા જ સાધન છે અને અત્ર જે સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે,

૨, નયા અહન્તામમતા હોય ત્યા સસાર સમજવો ગૃહ, દાર, પુત્ર, વિત્ત, આમ, દેહ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ, આ લોક તથા પરલોક ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરવાથી પોતાની અહન્તામમતા છૂટે છે એટલે સંસારમાંથી મુક્તિ મળી સમજવી.

આ લૌકિક દેહથી જે જે સેવા થાય છે તે પારલૌકિક ફલ છે. વિવેચન.—પ્રભુની સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. જ્યેષ્ઠ પુષ્ટિમાર્ગચિન્તુ સર્વોપરિ ફલરૂપ છે જ્યેષ્ઠ મજા કરવી જો સેવા સાધનરૂપ છે જ્યેષ્ઠ ન સમજવું; કારણ કે સેવા સાધનરૂપ છે જ્યેષ્ઠ વિચાર કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગીય મધ્ય જવામ છે શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ માતા પ્રતિ જ્ઞાનની ભાવના કરી હતી નબલિયથી પ્રભુમાં મન લગાડીને પછી મનને (ત્યાંથી) જોથી લઇ નિર્લુપ્તની ભાવના કરી, પણ તે તો જૂન ફલ છે આ પ્રકારે સેવાને સાધનરૂપ ભાવનાથી મોક્ષ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જ્ઞાતા સેવાને ફલરૂપ સમજવી. જ્ઞાત જે લૌકિક દેહથી સેવા થાય તેને લૌકિક ફલ, અને અલૌકિક દેહથી જે થાય તેને પારલૌકિક ભાવવું (૮)

મૂલમ્—તદર્થમેવ કર્તવ્ય સત્સજ્જો ભાવધર્મક ।

અનિન્ધનો ઘણિરિવ ભાવ શામ્યેતુ લૌકિકાત્ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તે જર્થ જ ભાવને વધારનારો સત્સજ જરવે; કારણ કે જલતણ વિના જેમ જ્ઞાતિ યાન્ત થાય છે તેમ ભાવ લૌકિકથી યાન્ત થાય છે (૬)

વિવેચન—ભગવદીયનો સત્સજ ન થાય ત્યારે સેવાનો ભાવ દુહમાફલ થતો નથી અને સેવા ક્રિયાવત્ મધ્ય જાય છે તેથી પ્રલસમજનન્ધ લઇ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે સેવામાં વલ્લર મધ્ય સત્સજ જરવે. શ્રીમાત્માર્જીય કહે છે કે—અર્થાત્ —“ભગવદીયના સ મમાં કીર્તન કરવાથી જદું જ્ઞાનન્ધ જાવે છે વૃત્તજુક્ત લોજનનો સ્વાદ મધુર લાગે છે, તેવો સ્વાદ જોવા કીર્તનમાં જાવે છે; અને લૌકિક વાર્તામાં તો જુખા લોજનના સ્વાદ જેવો સ્વાદ જાવે છે ” તદીયના મુખથી અવજ્ય કરવાથી પ્રતિદિન ભાવ વૃદ્ધિ મત થાય છે, પણ લૌકિકના મુખથી અવજ્ય કરવામાં પેટ તો ભરાય છે પણ જુખા લોજન જેવું લાગે છે તેથી ભાવવૃદ્ધિને જર્થ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે જોત્ર મધ્ય સેવાસ્મરણ કરવું જેમ જ્ઞાતિમાં ક્રમલિકની પૂર્તિ ન થાય તો જ્ઞાતિ શીતલ મધ્ય જાય છે તેમ ભગવદીયવરૂપ જ્ઞાતિમાં સત્સજ જરૂપ ઇ મન ન લગાડવામાં જાવે તો જ્ઞાતિ યાન્ત મધ્ય જાય છે જે ભગવદીયનો સજ થાય તો સર્વભાવ જ્ઞાતિવત્ વધે છે, અને લૌકિકનો સજ થાય તો ભાવનાઇ પામે છે, તેથી ભગવદીયનો સજ જરવે. (૬)

મૂલમ્—આર્તિરેવ સદા સ્થાપ્યા હરિસદર્શનાદિયુ ।

સ્વાસ્થ્ય તુ લૌકિકે નૈષ વ્દાસિ કરુણાનિધિ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—હરિના મુન્દર દર્શનાદિમાં સદા આર્તિ (આતુરતા) સ્થાપવી, કરુણાનિ ધિરૂપ પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા આપશે નહિ. (૧૦) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગીય આર્તિ સર્વોપરિ ફલ છે તેથી પ્રભુના દર્શનની આર્તિ રાખવી તેમ કરવાથી પ્રભુ જુખા કરે છે જેમ નિરોપલક્ષણ મન્દમાં શ્રીમાત્માર્જીય કહે છે અર્થ—જેમ ક્રમની કીર્તન જ્ઞાતિ છે અને તે જ્ઞાતિ જેમ મથન કરવાથી જદાર નીકળે છે તેમ પ્રભુના દર્શનાર્થ કહેવા કરે તો પણ જુખાનન્ધ પરમ ફલ્લ જ છે પ્રભુ ભકતોપર જુખા જ કરે છે. તેથી હસ્તિદર્શનની આર્તિ દુહમમાં સ્થાપિત કરવી. લૌકિકમાં આર્તિ ન રાખવા કારણ કે પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા કરે તો જીવ જલિર્જુજ મધ્ય જાય. પ્રભુ પોતે કરુણાનિધિ છે, તેથી લૌકિકમાંથી

સ્નેહ છોડાવી પ્રભુમાંજ સ્નેહ જોડે છે. શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીપ્રતિ શ્રીભગવાન કહે છે કે: અર્થ—હે ઉદ્ધવ, તું તો સ્વળનખન્ધુ ઉપરના સ્નેહનો પરિત્યાગ કરી મ્હારામાં મનનો સારી રીતે આવેશ કરી સર્વત્ર સમદષ્ટિ રાખીને ભૂમિપર ફર.

મૂલમ્:—તદીયાના સ્વતાશ્ચિન્તા કુરુતે પિતૃવદ્ધરિઃ ।

પુનશ્ચિન્તા પ્રકુર્વાણા મૂર્ખા ઇવ ન સંશયઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હરિ [સર્વના હુઃખનું હરણ કરનારા પ્રભુ]. તેમ બાલકોની ચિન્તા પિતા પોતે કરે છે, તેમ તદીય-ભગવદીયોની ચિન્તા પોતે જ કરે છે. તેથી પોતાની ચિન્તા પોતે જ કરનારા મૂર્ખ છે એમાં સંશય નથી, (૧૧) વિવેચન:—તદીયોએ પોતાની તથા દેહસમ્બન્ધી તેમજ આ લોક વા પરલોકસમ્બન્ધી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ. પિતા પુત્રના પાલનની ચિન્તા રાખે છે તેથી પુત્રને કોઈ પણ ભય નથી. તે પ્રકારે પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની ચિન્તા કરે છે. તે પણ જે કોઈ ભક્ત અજ્ઞાનથી ચિન્તા કરે તો તે મૂર્ખ છે—એમાં સંશય નથી (૧૧)

મૂલમ્:—તસ્માદાચાર્યદાસસ્તુ મચ્છિક્ષાયાં સદાસ્થિતૈઃ ।

સેવ્યઃ પ્રમુસ્તતો ભદ્રમખિલં ભાવિ સર્વથા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવી દાસ થયલા હોય અને મહે જે શિક્ષા લખી છે તેમાં સ્થિત હોય એવા વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવા કરવી તેથીજ તેમનું સર્વ ભદ્ર સર્વપ્રકારે થશે. (૧૨) વિવેચન:—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીવૈષ્ણવોએ દાસ છે, તેમણે તો નિરન્તર આ મ્હારી શિક્ષા હૃદયમાં ધારણ કરવી, તેમને અર્થ: આટલો બધો યત્ન કર્યો છે. જે અનેક ધર્મ છે તે અધિકારિલેદથી ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવ્યા છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ પાઠ, શુભગાન, વાર્તા, શ્રવણ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વમાં પ્રભુની સેવા સુખ્ય છે. તેમાંજ પ્રભુનું સન્મુખત્વ છે સેવા વિના સુખ્ય ફલનો અધિકાર ન થાય, તેથી જે કોઈ પ્રભુની સેવા કરે છે તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે—એમ મનમાં નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત રાખવો. (૧૨) શિક્ષાપત્રનું વિવેચન પૂર્ણ થતાં શ્રીગોપેશ્વરજી હરિજીવનદાસને કહે છે કે “ ધન્ય છે તને ! કે તારા હૃદયમાં શ્રીહરિરાયજીએ આવીને મ્હારું હુઃખ નિવૃત્ત કર્યું આ શિક્ષાપત્રમાં મહે જે વિવેચન કર્યું તે મ્હારી કૃતિ છે એમ ન જાણું, કારણ કે મ્હારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શ્રીહરિરાયજીએ જ કર્યું છે, શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીશુસાંઈજી નિરન્તર વિશ્વે છે, તેથી એ ભાવ પ્રકટ થયો છે, તમે પરમ ચતુર છો, તેથી એ રત્નને, અત્યન્ત ગુપ્ત રાખજો કાંઈને બતાવવા યોગ્ય નથી ”

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकचत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ४१ ॥

ભાવસ્વરૂપનિરૂપણ.

મૂલ શ્લોકનાં એક પુસ્તકમાં આડત્રીસનું શિક્ષાપત્ર નવીન જ છે જે અન્ય કોઈ

પુસ્તકમાં નથી જોઈએ એ કે શિક્ષાપત્રોની અન્દરનું નથી, તથાપિ ક્ષીરશિખરકૃત છે અને એનો અભિપ્રાય પુષ્ટિમાર્ગિક વેષ્યવોએ બહુવા એવો છે તેથી તેના મૂલ સ્થાન તથા અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્—રસાત્મકતયા સિદ્ધ પરમાત્મા શ્રુતાવિતિ ।

સયોગવિપ્રયોગાભ્યાં શૂક્લરસરસો હરિ ॥ ૧ ॥

અર્થ — મુતિમાં રસાત્મકતાથી પરમાત્મા [શ્રીકૃષ્ણ] સિદ્ધ છે સયોગ અને વિપ્રયોગના એકથી શૂન્દારરસથી સ્વરસ [રસપૂર્ણ] હરિ છે કારણ કે વેદમાં પોતે (પરમાત્મા હરિ) સ્વરૂપ છે એમ કહ્યું છે તેથી રસનું પ્રદેશ કરીને પોતે જ્ઞાનન્દ્યુક્ત થાય છે પોતે જ્ઞાનન્દ્યન છે. સર્વ રસમાં શૂન્દારરસ સુખ્ય છે એ શૂન્દાર સયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો છે તેથી એ બે પ્રકારના શૂન્દારથી પ્રભુ સ્વરસ છે

મૂલમ્—ધર્મધર્મિવિમેદેન તાવપિ દિવિધૌ મતૌ ।

ધર્મરૂપસ્તુ સયોગો ઘટ્ઠિ પ્રાકલ્યપાલિત ॥ ૨ ॥

પરોક્ષ આન્તરો યસ્તુ સ ધર્મિરવેન સમત ॥

વિયોગોઽપિ તથા યસ્તુ પ્રમુપ્રાકલ્યસાધક ॥ ૩ ॥

સ્વતન્ત્રફલરૂપો યઃ સ્વરૂપાવેશતો હરે ।

ધર્મિરૂપ સ વિજ્ઞેયો નાવિર્માવિપ્રયોજનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ :—સયોગ અને વિપ્રયોગ પણ ધર્મ અને ધર્મી એવા એકને લીધે બધે પ્રકારના છે તેમાં જે સયોગ મહાર પ્રભુના પ્રાકટથી સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મરૂપ છે અને પરોક્ષમાં (હૃદય લીતર પ્રભુ પધારે ત્યારે) લીતરનો સયોગ થાય છે તે ધર્મિરૂપે મનાયો છે. તેમજ વિપ્રયોગ પણ જે પ્રભુના પ્રાકટને સાધનાર છે તે ધર્મરૂપ છે (એમ રાસપદ્ધાધીમાં મજ્જાકતોને વિરહ થયો ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા) અને હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ થઈ જાય છે તેથી જે વિપ્રયોગ સ્વતન્ત્ર રૂપ થાય છે તેને ધર્મિરૂપ બહુવેલ (એમ કે મજ્જાકતોને વિરહકથામાં ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો છે,) શ્રીભાગવતના જોડાદશસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાને ઉદય પ્રતિ કહ્યું છે કે—

અર્થ — આશામાં સ્નેહથી જેમણે પુષ્ટિ બાધી છે એવા બોધીજનો પોતાના હૃદયને, પરહોકને તથા આ જગતને બહુવા ન હતા એમાં દશાન્ત-મુનિઓ સમાધિમાં તથા નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પુનઃ પોતાનાં નામ તથા રૂપને કઈ પણ બહુવા નથી; તે જ પ્રકારે બોધીજનો પણ (ભગવાન્માનમાં વહીન થઈ જઈ), પોતાનું કઈ પદુ બહુવા ન હતા આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગમાં ભગવદાવેશ થઈ જાય તે (વિપ્રયોગ) ધર્મિરૂપ છે, તેમાં આધિભાવનું પ્રયોજન નથી. (૩)

૧ મુતિ કહે છે કે :—સ્ત્રી વેદ્ય ત્વે દિ વ્ય ધર્મ કમ્પ્યાભાવત્પ્રીતકતિ । જાનન્દ્યવત સ્વરૂપ વ્ય જાગ્યા તે (પરમાત્મા) નિધર રસ છે નિધર આ રસને પ્રાપ્ત કરીને જ જ્ઞાનન્દી થાય છે આ આત્મા (પરમાત્મા) જ્ઞાનન્દ્યન છે રસપન છે પ્રતાદિ

મૂલમ્:--વહિ:સંવેદનં વાપિ તદસંવેદનં તથા ।

તયોરવસ્થાદ્વિતયં ભાવેનૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૫ ॥

અર્થ:--અથવા જે વિપ્રયોગમાં બહારનું જ્ઞાન રહે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચ્યતું જ્ઞાન રહે), તે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગ છે અને જેમાં એ જ્ઞાન ન રહે (અર્થાત્ ભગવન્ભય ચિત્ત થઈ જાય, અન્ય કશું જાણે નહિ,) તે ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ છે, આ બંને પ્રકારના વિપ્રયોગની ઉભય અવસ્થા ભાવથી થાય છે, અન્યથા (ભાવ વિના થતી નથી.) (૪)

મૂલમ્:--વિયોગાત્મસ્વરૂપેણ સંયોગાભાવવદ્વ્યમ્ ।

વહિ:સંવેદનાભાવે તત્ર સાક્ષાત્તથા ક્રિયા ॥ ૬ ॥

તદા સંવેદને વિપ્રયોગાનુભવ એવ હિ ।

એવં સતતં દ્વાવેવ સ્વતન્ત્રા ભક્તિરુચ્યતે ॥ ૭ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપે કરીને ધર્મ અને ધર્મિરૂપ એમ બે અવસ્થા છે: તે સંયોગના અભાવવાળી છે એમાં સંયોગ નથી. જે બહારના પ્રપચ્યતું જ્ઞાન ન રહે એવો ભગવદાવેશ થઈ જાય તો એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપમા સાક્ષાત્ [તેવી?] ક્રિયા છે સંયોગમાં જેટલો આનન્દ છે તથા જેવી ક્રિયા છે, તે પ્રમાણે આ વિપ્રયોગમાં થાય છે. (૫) વિપ્રયોગ થાય ત્યારે બહારના પ્રપચ્યતું જ્ઞાન રહે તો કેવલ વિપ્રયોગનો જ અનુભવ થાય. ભગવદાવેશનો અનુભવ થાય નહિ. એમ નિરન્તર બે પ્રકારનો વિયોગ છે: તેને જ સ્વતન્ત્ર-ભક્તિ કહી છે.

મૂલમ્:--ભાવરૂપ: સ્વરૂપાત્મા નિરુદ્ધ: પૂર્ણ: એવ: સ:ન:

ધર્મરૂપવિયોગેઽપિ પ્રવિશન્તિ: ગુણા: હરે: ॥ ૮ ॥

ધર્મિરૂપે તત્ર કૃષ્ણ: કોશવત્પ્રાવિશેત્પુન: ।

યથા (ભગવદાવિષ્ટા મૂર્તિ:) ભગવદાવેશો મૂર્તિકોશે હરેસ્તથા ॥ ૯ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ ભાવરૂપ છે અને તે (હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થયલા પૂર્ણ છે. ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં પણ હરિના ગુણ એમાં પ્રવેશ કરે છે. અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિની પેઠે પ્રવેશ કરે છે જેમ મૂર્તિરૂપમાં ભગવદાવેશ થાય છે તેમ એમાં હરિના આવેશ થાય છે. (૮-૯)

મૂલમ્:--તેષુ: ભાવદ્વયં સિદ્ધં સ્ત્રીભાવ: સહજં પુસા ।

આવિષ્ટભગવદ્ભાવ: પશ્ચાજ્જાતો વિશેષત: ॥ ૧૦ ॥

૧ ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં હૃદયમાં પ્રભુના ગુણનો આવેશ થાય છે અને એ ગુણોના અનુભવથી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે. ૨ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુનો આવેશ થાય છે, તેમ ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે જેમકે પ્રજલકતોને વિપ્રયોગથી સર્વોત્તમભાવ સિદ્ધ થયો હતો.

તેષુ ધર્મા અપિ તથા દૃશ્યન્તે દ્વિવિધા અપિ ॥

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥११॥

અર્થ:—ઉપર જે ધર્મ અને ધર્મીના શેઠ કહ્યા તેમાં બે ભાવ સિદ્ધ છે પ્રથમ તે સદૃશ યથો હોય એવો સ્ત્રીભાવ છે અને પછી જાણિયત યથતા ભજવાનનો ભાવ વિશેષતઃ યથ છે (૬) તેમાં એવા (બે પ્રકારના) ધર્મ પણ દેખવામાં આવે છે જાપણા શ્રીજાત્યાર્થ મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ પણ એવું જ બાણું.

मूलम्—स्वामिनीभगवद्भावयुतं चापि विलक्षणम् ।

अत एवोभयं तत्तद्ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ।

प्रभुमि स्वामिनीभावभगवद्भाववत्त्वतः ॥ १२ ॥

અર્થ:—ઉપર જે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભજવદ્ભાવનું નિરૂપણ કર્યું તે ભાવયુક્ત શ્રીજાત્યાર્થ મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ છે અર્થાત્ ધર્મ અને ધર્મીરૂપ વિપ્રયોગ ભાવયુક્ત છે તેો પણ તે વિલક્ષણ છે તે જ પ્રકારે તે તે ગ્રન્થમાં શ્રીગુણાંકજીએ શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભજવદ્ભાવયુક્તપણાથી બંને ભાવાત્મકનું નિરૂપણ કર્યું છે (૧૨)

मूलम्—‘ सर्वलक्षणसम्पन्न ’ इति नाम धिराजते ।

तथा तत्रैव ‘ रासस्त्रीभावपूरितविग्रह ’ ॥ १३ ॥

षस्तुत कृष्ण एवेति चोक्त श्रीषष्ठभाष्टके ।

एव विदित्वा तद्रूप कर्तव्य सर्वदाश्रय ॥ १४ ॥

અર્થ:—શ્રીકર્નોત્તમજીમાં ‘ સર્વલક્ષણસમ્પન્ના ’ (સર્વલક્ષણયુક્ત) જે નામ વિરાજિત છે તે જ પ્રમાણે અત્ર પણ ‘ રાસસ્ત્રીભાવપૂરિતવિગ્રહ ’ રાસસ્ત્રી જેટલે જન્મલાક્ષણી તેમના ભાવથી જેમનું શ્રીજન્મ પૂર્ણ છે એવા ભાવાત્મક શ્રીજાત્યાર્થ મહાપ્રભુજી પોતે છે શ્રીગુણાંકજીએ શ્રીવૃણલાહકે જ ધર્માં કર્યું છે કે:—

અર્થ:—“ ત્રિલોકમાં જ્ઞાનાદિક જન્મકારણી યાન્તિ કરવાનું આતુર્ક પ્રસિદ્ધ કરવાને અર્થે જાપનું (શ્રીવૃણલાહકાર્થજીનું) જ્ઞાનિત્વ કવિઓએ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ સદા વસ્તુત. જાપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. એવા શ્રીજાત્યાર્થ મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપને ભણીને સદા સર્વકા એમનો આશ્રય કરવેલ (૧૨-૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचिते गणारमकृष्णस्वरूपनिरूपणं समाप्तम् ॥

